

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б.*
(Скопље), д-ра *Нахићгала Рајка* (Љубљана), д-ра *Скока Пејра* (Загреб),
д-ра Рамоваша Франа, д-ра *Стевановића Михаила* (Београд),
д-ра *Томановића Васе* (Скопље), д-ра *Храсте Маша* (Загреб)

ХИХ КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1951—1952

САДРЖАЈ XIX КЊИГЕ

Расправе и чланци	Страна
1. А. Белић: О књижевним језицима. — Résumé	1— 16
2. М. Стевановић: Неке особине Његошева језика. — Résumé	17— 33
3. Н. Радојчић: Члан четрнаести Душанова законика. — Résumé	35— 45
4. К. Тарановски: О Кркљечеву преводу Пушкинова „Моцарта и Салијерија“. — Резюме	47— 86
5. И. Грицкат-Вирк: Још о трећој палатализацији. — Résumé	87—110
6. Н. Радојчић: Оковнице, измишљено или заборављено име за Србе. — Résumé	111—115
7. А. Белић: Из српскохрватске акцентологије и дијалектологије. — Résumé	117—131
8. Св. Георгијевић: Јат (џ) у говору Личког Поља. — Résumé	133—149
9. Ђорђе Сп. Радојчић: Прве три главе Студеничког типика. — Résumé	151—157
10. И. Поповић: О словенским коренима *bъb- и *pъp- и неким њиховим дериватима. — Résumé	159—171
11. Милка Ивић: О предлогу <i>по</i> у српскохрватском језику. — Résumé	173—212
12. Владимир Бабић: Употреба историског инфинитива у говорном језику. — Résumé	213—224
13. Ср. Живковић: Примери хисториског инфинитива у српскохрватском језику. — Résumé	225—228
 Прилози	
1. Аница Шаулић: О издањима Вукових пословица	229—236
 Хроника	
1. А. Белић: Матија Мурко	237—239
2. И. Г.: Из библиографије радова Матије Мурка	239—243
3. Комеморација поводом смрти Матије Мурка	243—244
 Критика	
1. Васо Томановић: Д-р Илија Синдик, Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV стољећа — САН, Посебна издања, књ. CLXV, ист. инст. I (1950) 1—175	245—251
2. Pavle Ivić: Dr. Josip Hamm, Štokavština Donje Podravine — Posebni otisak iz 275 Rada JAZU (1949), 1—70	252—259

3. М. Павловић: Karel Ohnesorg, *Fonetická studie o dětské řeči* — Étude Phonétique sur le langage de l'enfant — v Praze 1948. Nákladem Filozofické fakulty University Karlovy 259—264
4. М. Павловић: Astrid Boeklund, *Die Univerbierenden Verkürzungen der heutigen russischen Sprache*. — Uppsala, 1940 265—271
5. М. Стевановић: Александар Стојићевић, *Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику* — Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3. Ljubljana, 1951, стр. 171, 8^о 272—287
6. Д-р Крешимир Георгијевић: *Успомене Матије Мурка* 287—304
7. М. Стевановић: А. Белић, *Око нашег књижевног језика* — Српска књижевна задруга, коло XLV, књ. 312. Београд 1951 304—311
8. Св. Марковић: Михаило Стевановић, *Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије*, Београд 1951, стр. 433 312—323
9. Иван Поповић: *Лингвистичке и филолошке расправе у Зборнику радова Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу (1951)* 323—334
10. Павле Ивић: Sever Pop, *La Dialectologie, Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*, Louvain 1950, вел. 8^о. Première partie, *Dialectologie romane*, Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3e série, fascicule 39, стр. LV+733. Seconde partie, *Dialectologie non romane*, Recueil . . . 3e série, fasc. 39, стр. 735—1134 334—339
11. П. Ивић: *Slavistična Revija III letnik (Ljubljana 1950)*, 3—4 (свеска посвећена Франу Рамовшу) 339—343
12. Милка Ивић: Р. Ф. Микуш, *A propos de la Syntagmatique du professeur A. Belić* 344—370
Од редакције. Став Словеначке академије наука и уметности (поводом претходног чланка) 371—372
Résumé 372—373

Библиографија

- Скраћенице 375—376
- I Филозофија и језик 376—378
- II О словенској језичкој заједници и словенским језицима 378—382
- I-1 Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи 382—389
- IV Несловенски језици 389—395
- V Балканологија 395
- VI Старословенски језик 395—396
- VII Српскохрватски језик
- а) Фонетика 396—397
- б) Граматика и граматичка питања 397—415
- в) Савремени књижевни језик 415—422
- г) Дијалекти 422—425
- д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд. 425—429
- ђ) Историја српскохрватског језика 429—433
- е) Метрика 433—434
- ж) Стил 434—436

з) Методика наставе књижевног језика	433—433
и) Терминологија	439—441
ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)	441—443
VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)	443—444
IX Биографије, аутобиографије и сл. грађа	444—446
X Библиографија	446—447
XI О становништву	447—450
XII Различно	450—452
XIII Македонски језик	452—461
XIV Словеначки језик	461—473
XV Русински језик	473—478
Регнстар	
1. Предметни регнстар	479—482
2. Регнстар речи	483—487
3. Регнстар имена	488—497
Исправке и допуне	498

О КЊИЖЕВНИМ ЈЕЗИЦИМА

Нема никакве сумње да се књижевни језици необично разликују по своје пореклу. Међу самим словенским језицима то се јасно опажа, а камо ли међу њима, с једне, и свим другим језицима, с друге стране. Једни словенски језици (као напр. српско-хрватски) саграђени су на народној основици, тако да у њима у потпуности влада дух народног језика, док су други (као напр. чешки или словеначки језик) саграђени на основици старог и савременог народног језика (чешки језик) или на основици различних народних дијалеката и позајмица из других словенских језика (словеначки). Руска култура је на бази старословенског црквеног језика и народног руског језика створила свој моћни савремени књижевни језик, док пољски књижевни језик, иако заснован на народној основици, налазио се вековима под извесним утицајем латинског језика. Али дух великих, јаких писаца, у којем је одјек народног духа, спаја све елементе једног језика у снажну изражајну целину, пуну хармоније, сликовитости и лепоте. Ја сам ово неколико најопштијих констатација учинио да бих нагласио колико је сложено питање о књижевном језику уопште и колико је потребно нарочитих и врло тананих студија да се покажу сви елементи који чине суштину једног књижевног језика и све особине које се огледају у његовој основној природи.¹⁾ Неки су језици у великој мери традиционални као што је француски језик, други су у истој толикој мери подложни брзом развоју, богаћењу и променама, као што је енглески, па ипак сваки од њих има своју гипкост и лепоту. То значи да је људски дух, примајући основне особине свога књижевног језика, у њиховим границама творачки развијао оно што је добијао. Остављајући да се

¹⁾ О књижевним словенским језицима, а нарочито о њихову данашњем стању и њихову правопису, има доста података у књизи која је изашла под редакцијом Милоша Вајнгарта *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*, Праг, 1937 VIII+314. вел. 8°.

о засебном развитуку и засебним особинама књижевних језика засебно расправља, ја ћу се задржати на једној особини књижевних језика која им је свима заједничка, али којом се ни из далека не може исцрпсти питање о књижевном језику. Она се, несумњиво, јавља у свима књижевним језицима, само је неједнак значај њен, а донекле и њена природа, према појединим језицима. Овде имам на уму значај културног мишљења за стварање књижевног језика.

I

Културно мишљење или мишљење у вези са предметима опште цивилизације врло је старо. Познато је колики је значај у том правцу старих класичних језика, грчкога и латинскога, за све језике Европе, па и осталих делова света уколико су они имали везе са европским језицима. Народи различних земаља улазећи у круг цивилизованих народа улазе, у исто време, у општу цивилизацију света, испочетка полако и опрезно, а после све више и више. Они усвајају начин мишљења о њеним предметима који је и у других народа. То је неминовни процес који се у културама свих њих јасно огледа. Том приликом, у зависности од оних језика преко којих се то опште културно добро добија, могу се примити и утицаји, бар делимични, тих језика на претставнике оних језика који улазе, на тај начин, у општу културу. Али када су дотични језици учврстили своју граматичку структуру, то не мора бити. Претставници тих језика прерађују те утицаје и дају им своје национално обележје. Тако они развијају, у исто време, и своју националну културу не удаљујући је од њена националног духа. Тиме се знатно скраћује и убрзава развитак донекле и културе, али поглавито језика неког народа. Оно за што би, у другим приликама, били потребни векови, сада се може развити за неколико десетина година. Наравно, културно мишљење иде неупоредиво брже од самог културног развитака. Зато имамо каткада знатно развијенијих, књижевних језика него културног живота код извесних народа. Културни претставници, књижевници, научници, уопште стручњаци, а затим и сви остали који опште са интернационалним културним мишљењем, тј. они који преносе опште културно мишљење у своје националне средине, јављају се претставницима двеју култура, и опште цивилизације света и културе својих народа; они су посредници међу њима, иако врло често једнострано. Они примају добра од опште цивилизације и предају их у прерађеном облику својим народима; у ређим случајевима они, и са своје стране, и њој узвраћају то својим прило-

зима. Али њихови књижевни језици чине и то са своје стране целокупношћу својих особина.

Мислим да се значај културног мишљења особито лепо огледа у стварању српскохрватског књижевног језика, управо од његова правога почетка, тј. од рада Вука Караџића.

Јасно је, мислим, за свакога да се језик Вука Караџића од његових првих списа мора назвати већ књижевним језиком, иако се Вук свим силама трудио да му у делима буде чист народни језик орача, пастира и говедара. По чему можемо тај језик назвати књижевним језиком? Једино по томе што се њиме обрађују књижевни предмети, што је он претставник културног мишљења. Већ у критици на Љубомира у Јелисијуму Милована Видаковића од 1817 год. — имамо посла са развијеним књижевним језиком којим Вук Караџић необично влада; а то су прве године Караџићева књижевног рада (в. Скупљени грамат. и полем. списи В. Ст. Караџића I 116 и даље). Истина, његова критика Усамљеног јуноше Милована Видаковића, у којој је Вук платио данак дотадашњем и начину писања и самом језику, није то у толикој мери (1815 год., само годину дана после Вукових првих књига!). Ту је Вук још сасвим благ према Миловану Видаковићу: „Све ово знао е Гд. Сачинитељ сладкимъ штиломъ тако саставити, да га свакъ радо чита, особито, кой у историческомъ призрачју и народностима любопытству своје рану тражи“ (ор. cit. 80). Па ипак и оваква критика Вукова која је, што се језика тиче, могла наићи и на одобравање Видаковићево изазвала је не само његов љутит одговор него и начелно писмо патријарха славистике Јосифа Добровског (1816 г.) који вели да се са Вуковим језиком не слаже. Он тражи средњи стил („средњи слог“, како он вели, или *stylus medius*) за узвишеније предмете („*Es muss doch auch eine edlere Sprache für erhabene Gegenstände geben*“). Тај средњи стил, како он вели, био би средњи пут („*ein Mittelweg*“) који би се, с једне стране, приближавао разговорном језику („*der Umgangssprache*“), а, с друге, старом литургиском језику.¹⁾ Несумњиво је у овом мишљењу Добровскога одјек Ломоносовљева учења о потреби три стила у руском књижевном језику XVIII в.: високог, средњег („*посредственный*“) и ниског. Ломоносов дели те стилове према особинама не само граматичким, лексичким и фразеолошким него и гласовним. У високи стил улазе, по Ломоносову, речи црквенословенске разумљиве Русима и речи које су

¹⁾ О овоме в. код мене Око нашег књижевног језика (1951), стр. 38 и д.

заједничке црквенословенском и руском језику; у средњи стил улазе речи заједничке црквенословенском језику и руском, али се могу употребити и народске („просторечные“), само не вулгарне, не сувише ниске (ту се могу употребити каткада, тј. у малој мери, и „високе црквено-словенске речи“, само врло опрезно, да не би стил постао „надмен“); у ниски стил не улазе црквенословенске речи, већ разговорно-народске, прстонародне речи и изрази. Ломоносов одређује и врсту књижевности којој ће поједини стилови бити посвећени. Тако напр. средњим стилем препоручује „писать все театральные сочинения, в которых требуется обыкновенное человеческое слово к живому представлению действия. Однако може и первого рода штиль иметь в них место, где потребно изобразить геройство и высокие мысли; в нежностях должно от того удаляться. Стихотворные дружеские письма, сатиры, еклоги и элегии сего штиля долше должны держаться. В прозе предлагать им пристойно описания дел достопамятных и учений благородных“.¹⁾ Јасно је одавде да се за научне или књижевне трактате тражио средњи стил, а Вукова је критика била те врсте. И Вук је морао признати да је на половину Добровски био против њега, али да је сасвим, у целини, против Видаковића. Само ја се на томе нећу задржавати, већ упућујем читаоца на поменути књигу моју. Овде ћу се задржати на оштроумним мислима које Вук исказује, поводом ове полемике, уопште о књижевном језику. Он вели: „Да Г. Добровскій, посѣди, баремъ одну годину, у Карловцима, или у Руднику, мы се ямачно надамо, да бы онда казао, съ нама заедно, да треба управо онако писати, као што говоре Србљи по селима; а овако познаюћи Србскіи языкъ изъ наши кнѣига, мора казати да народъ говори неправильно, и да треба узети средній слогъ. Мы не знамо бы ли се могло казати икаквымъ среднимъ слогомъ што лѣпше и благороднѣе, него Србскимъ селячкимъ языкомъ? Мы мыслимо, да су само мысли прости, а да языкъ не може быти простъ: н.п. што е годъ просто у Србскомъ языку, оно мора быти просто и у Елинскомъ и у Латинскомъ; а што е высоко у Омировой Илїяди, оно не може быти просто ни у Србскомъ языку“.

У овим речима Вуковим види се тачно разумевање основице књижевног језика. Ако су мисли културне, и најпростији се језик претвара у књижевни. Значај књижевног језика није у језику, већ

¹⁾ В. В. Виноградов, Очерки по истории русского литературного языка XVII—XIX, изд. втор., Москва, 1938, 95—96.

²⁾ Оп. cit. 165.

у мислима. Вук је узео као пример Илијаду, али се тако исто могао позвати и на свој језик и запитати, да ли су његове мисли о ваљаности романа Видаковићевих тачне или нису. А ако се те мисли могу лепо исказати српским народним језиком, онда то значи да је тај језик способан да врши функцију књижевног језика.

Истина је да се у књижевности и науци ствара узвишенији стил и језик, наравно, у току времена; али то долази отуда што се у том случају употребљавају извесни појмови који се ретко срећу у свакидашњем разговорном језику. Према томе, оно што је ређе, обично још и апстрактније у том језику, само је последица језика којим се говори о нарочите врсте предметима, а није услов такога говора. Када се једном већ такав језик створи, он се, наравно, и употребљава; али само стварање његово зависи од предмета. У случајевима када један народни језик нема могућности да својим дотадашњим средствима искаже нове мисли, он се помаже или позајмицама из сродних језика, или гради нову реч својим средствима или задржава за извесно време страну реч.

Према томе, Вук је у овој полемици са славним Добровским био несумњиво на правилном путу.

Вук се каткада позива на језик народних песама који је претстављао већ потпуно израђени, традиционални језик. И по предметима који су се обрађивали тим језиком, и по својим особинама то је био, ако се тако може рећи, књижевни језик неписане, усмене књижевности. Само тај језик, који се ослањао на свакидашњи језик нашег народа из прошлости, којипут својим архаизмима, а највише својим тропима и фигурама, својим метафорама и сликама које су одговарале нарочите врсте и предметима и догађајима — издвојио се од разговорног језика у књижевни језик извесне врсте књижевних производа (епских и лирских, ма он био и дуго време у усменом, али традиционалном предавању); зато је он могао одмах тој врсти наше уметничке поезије послужити као основица. Зар он, готово у потпуности, није послужио и Његошу, и Бранку, а доцније и многим другим? И тај „усмени књижевни“ језик ранијих нараштаја нашег народа, који је био изван књижевности, — стваран је на исти начин и из истог извора из којег је стваран и Вуков књижевни језик. Нарочити предмети, који су тражили и нарочите врсте мишљење, оно што је код Вука било књижевно мишљење, — дали су му нарочит, књижевни отпечаток, иако се тај језик у књижевности појавио тек доцније.

Занимљиво је да је Карацић на неколико месеци после објављивања своје књижевне правописне реформе закључио уговор са

Библиским друштвом у Петрограду да преведе на свој књижевни језик Нови завет, што је и учинио већ 1820 г., иако тада тај превод није штампан; од 1825 до 1833 г. он је издавао свој алманах Даницу (пет књига) у којој је говорио о најразличнијим предметима: географским, етнографским, језичким, историским и др. Иако је тада још позајмљивао доста речи из црквенословенског или руског језика, ипак у основици то је био народни језик примењен на различне предмете тадашњег културног живота.

Зато је Караџић сматрао добро познавање народног језика као први и најважнији услов добра књижевног језика. И када су књижевници као Бранко Радичевић или Његош показали својим делима како треба народни матерњи језик примењивати у књижевности, велики део књижевника почео се враћати своме народном, матерњем језику као основици књижевног, и ускоро је иза тога, у II^{ој} половини XIX в., то постао аксиом: кроз књижевнике наш народни језик великог дела наше народне територије¹⁾ — ушао је дефинитивно у књижевни језик.

Отпочело је велико и разноврсно општење са цивилизацијом културнијих од нас народа Европе и целог света. Које властитим развитком појединаца, које овим додиром са светском културом наша је мисао почела танчати, а за њом се и наш језик, не напуштајући нимало своје националне особине, почео према њој повијати, диференцирати, развијати у најразличнијим правцима. То је добило израза и у оригиналним делима и преводима. Створиле су се, творачком снагом и наших књижевника, и научника, и стручњака и свих оних који имају непосредне везе са културним животом (политичара, публициста, уопште сарадника и учесника у повременим издањима и сл.) — велики број могућности за даљи слободни развитак нашег књижевног језика. Створени су многобројни стилови: прозни стил друкчији него Вуков — сабијенији, пословнији, иако је и он сав израстао из Вукова још полуепског, пространог стила, библиски стил Даничићев, поетски стил трагедије (Јакшић, Костић и др.), поетски елегиски стил (Војислављев), интелектуализовани поетски стил (Дучићев и, нарочито, Ракићев), журналистички стил наших дневних листова итд. Тако се дошло до оне слободе у примени народног језика у књижевности, са различним обележјима индивидуалног стила, до т.зв. београдског стила.²⁾ Наравно, у другим центрима (као што је Загреб, Нови Сад, Дубровник и сл.) општи књижевни језик почео се развијати у

¹⁾ В. моју књигу Око нашег књижевног језика, 1951 стр. 29, 253.

²⁾ В. помен. моје дело 210—213.

вези са месним културним животом и месним народним језиком добијајући нарочита стилска обележја.

Постоји доста укорењено уверење да се наш књижевни језик управо развио онда када је почео и граматички да гради реченице и периоде сличне европским језицима са дугачком традицијом (француском, немачком, енглеском и сл.). Али се то мишљење не може примити јер се ту меша развитак самог књижевног језика са постанком књижевног језика. Наш књижевни језик, иако је скорашњи по развитуку свом, тј. ако рачунамо његову историју од 1818 год., када је Вук у своме речнику прокламовао дефинитивно своју реформу, — ипак он има своју историју која се нарочито огледа у разноврсности стилова и свега оног што те стилове чини. Али то не значи да већ и у прво време Вукова рада он није био књижевни језик.

Крајње је време да се та историја савременог књижевног језика изради, идући од писца до писца, од књижевне врсте до књижевне врсте. Тада ће се видети да су за то време многе особине тога језика изгубљене или напуштене, а да су нове задобивене. Али све то претставља један еволуциони ланац језичких особина нашег књижевног језика. Па ипак наш књижевни језик остао је до данашњег дана свој, и поред тога што се у многим особинама савременог језика, поред природног развитака, може видети и на страним књижевним језицима изоштрено мишљење (француском, немачком, руском, а покашто и енглеском), али, као што је речено, без уштрба за чистоту и правилност самог књижевног језика.

II

Проф. В. Јагић који је посветио велико дело старословенском језику (*Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache* у два издања) и читав низ других расправа, ипак се мало задржавао на старословенском језику као књижевном. Међутим ми знамо да је старословенски језик вршио службу књижевног језика не само код Чеха и Моравца за време рада Браће Просветитеља (863—885), и после њихове смрти једно време, макар и у знатно суженом обиму, већ и код Хрвата, Бугара, Срба, Македонаца и Руса. Уопште то питање, тј. питање о старословенском језику као књижевном, — расветљено је врло мало.

Судећи по савршенству старословенског језика у извесном правцу већ у првим преводима са грчког, неки су научници сматрали да је раду Браће Просветитеља морао претходити књижевни

рад код Словена Јужне Македоније бар за извесно време. Ти су научници полазили од тога што се претпостављало да је за постанак књижевног језика уопште потребна извесна књижевна традиција. За старословенски се језик чињеничка тачност такве претпоставке не може доказати. Напротив, сви извештаји, житија и други споменици јасно говоре да су тај рад предузели тек Браћа Просветитељи са својим ученицима. Иако је несумњиво да већина познатих књижевних језика имају књижевну традицију, каткада и врло дугу, за нас је важно основно питање, откада те књижевне језике можемо назвати тим именом. За мене је одговор врло прост: одонда откада су се њима почеле износити културне ствари, тј. одонда откако је он послужио као средство културном мишљењу. И за српскохрватски језик, као што је напред поменуто, каткада се претпоставља да је постао књижевним језиком тек онда када је усавршио свој граматички систем толико (напр. пред крај XIX в.) да се њиме могло лако исказати оно што се налазило у другим књижевним језицима, и на начин сличан њиховом. Ту се, као што је речено, мешају две ствари: сама суштина књижевног језика и његов развитак. У ствари, то једно друго не искључује. Српски књижевни језик има и данас особина које су друкчије него у другим књижевним језицима. Он има напр. многе особине разговорног језика као инверзије, прекиде, недоречене реченице, слободно „психолошко“ уплетање конструкције по смислу итд., што одаје његово скорашње народно порекло. Али то не значи да он због тога није књижевни језик. То му, напротив, даје живост, тако да је његов „интелектуални“ стил налик донекле на „емоционални“ стил других језика. Потпуна раздвојеност тих стилова стиче се временом; али се и данас ти стилови, на свој начин, разликују и у српскохрватском језику. Према томе, црквенословенски или старословенски језик јавља се као књижевни од првог превођења са грчког црквенорелигиозних дела, дакле од свога почетка. С друге стране, било је научника који су у њему видели мање или више вештачки језик, створен по угледу на грчки. То је друго питање. Његов вештачки карактер увек би се до извесне мере развио чим би он постао књижевни језик, тако да је то, управо, последица његове употребе као књижевног језика уопште. Природно је да га је употреба грчких речи, грчких обрта, нових значења и народних речи потстакнутих од грчких оригинала итд. одвојила мање или више од народних дијалеката. Али тако до извесне мере и, наравно, у другом правцу, бива са сваким књижевним језиком. Само све то заједно није још довољно проучено. Тако је спор о

датову апсолутном (исп. Jan Stanislav, *Byzantinoslavica* V (1933—34) 1—112) да ли се он јавио непосредно под утицајем грчког апсолутног генитива или је особина народног језика Станислав решио, с правом, позитивно: да је апсолутни датив словенског порекла; али нема никакве сумње, као што су неки и претпостављали, да је та употреба пооштрена сличном апсолутном конструкцијом грчког језика (апсолутним генитивом). Стварање апсолутних конструкција, које леже у природи индоевропских језика, а тако исто и у природи језика уопште, нису нимало тако савршене конструкције да их не можемо претпоставити и у још недовољно развијеним књижевним језицима. Исп. код Вука и његова поколења народних писаца (код Матеје Ненадовића, у народним приповеткама и сл.) добро развијен апсолутни номинатив („Тако они тихо говорећи, дете мало на земљицу паде“, тј. Док су они тако тихо говорили . . .); међутим њега данас у књижевном језику нема више. Зато ја и мислим да је грчки језик могао утицати да се чешће примењује датив апсолутни који је у језику већ могао постојати.¹⁾ Према томе, књижевна би особина била у честом јављању те особине, а не у њену појављивању уопште.

Старословенски нам језик најбоље показује како се народни дијалект може брзо претворити у књижевни језик ако му је блиско развијеније културно мишљење. Ја мислим да се код Браће Просветитеља мора претпоставити подједнако добро владање и грчким књижевним језиком њихова времена и словенским језиком околине Солуна. Само се тако може разумети духовита адаптација словенског језика према грчком и стварање на тај начин словенског књижевног црквеног језика или словенског књижевног језика. Не треба се чудити што је тај језик постао одмах и књижевним језиком Хрвата, Македонаца, Срба, Бугара и Руса. То је био готов језик за употребу цркве, главног културног средишта тога времена. Истина, то је био језик у знатној мери саграђен према грчком језику, што истиче из односа македонских народних дијалеката према знатно усавршеном, са великом традицијом и хришћанских и претхришћанских времена, — грчком византиском језику. Он је ишао паралелно са хришћанством код већине поменутих словенских народа, и заједно са тим ишао је и велики ауторитет који је тај језик у њима добивао. Нарочито одонда када је сложену глагољицу заменио знатно упрошћеном ћирилицом. Али код неких од тих народа (код Хрвата) ни то није сметало, већ је

¹⁾ Разлоге за то в. у напред поменутој расправи Станислава.

допустило да се код њих развије, под различним утицајима, и нарочити графички тип глагољице (угласта глагољица место раније обле).

Без обзира на распрострањеност старословенског језика који је код православних Словена ишао као оруђе цркве и одатле се после ширио и у световну књижевност, старословенски нам језик показује најлепше како народни језик може брзо постати књижевним језиком када се примени на израђено културно мишљење. Тако и сада у пространом Совјетском Савезу многи су народни језици Азије добили писменост која је, износећи одмах предмете културног живота, добила и свој књижевни језик. Зато ја и мислим да за стварање црквенословенског језика није била неопходно потребна књижевна традиција. Исто онако као што је Вук Караџић, износећи својим народним језиком предмете који су се тицали опште културе једног народа или културе заједничке и са другим народима, писао одмах књижевним језиком, тако су Браћа Просветитељи и њихови ученици могли одмах писати књижевним словенским језиком.

Имају две ствари којим се тај језик одмах одликовао од оног словенског језика који ће се доцније развијати и који ће још у већој мери него њихов језик бити у зависности од грчког језика, а то су: умешност у превођењу црквених термина (**слоуџьва, слоуџьвѣникѣ, часы, часословѣ, жрѣтва, жрѣць, храмѣ, свѣштѣникѣ** и сл.) и, друга, лак и течан стил (исп., нарочито, стил у јеванђељима). То долази, с једне стране, од високе духовне културе и познавања црквене књижевности Браће Просветитеља, нарочито Кирила, а, с друге стране, од подједнако доброг познавања и грчког и македонскословенског. Доцније се то у толикој мери обично није појављивало; зато су и доцнији преводи испод првих, најстаријих превода. Иако је понешто у овом правцу испитано, ипак цело питање о том преводилачком раду није подвргнуто свестраној анализи која би показала у целокупном раду том: и степен зависности словенског текста од грчког и степен творачке сналажљивости у употреби словенских речи.

III

У руској књижевности имамо обоје, и оно што је било у српскохрватској књижевности и оно о чему нам тако речито сведочи старословенски језик. Са примањем старословенског језика као књижевног, макар и само у једној врсти књижевности (исп. Винокур, Русский язык, Москва, 1945, 65 и д.), и познавањем

византиске књижевности из које се много преводи, имамо већ један од извора културног мишљења које утиче да се употреби и народни руски језик као подлога књижевности (Винокуров други стил староруске књижевности). Да ли ћемо налазити тај језик само у појединачним споменицима, као што Винокур мисли, или ћемо сматрати тај језик као основни у старој руској књижевности, као што чини акад. С. П. Обнорски (исп. његове Очерки по историји русског литературног језика старшег периода, Москва, 1946, Ленинград), принципски нема великог значаја. Јер нико не сумња да је руски народни језик постојао за све време развоја руских народа и руске државе, па је, према томе, он могао да се јави у свако време руског културног живота. Онако како се јавио у Руској правди или и у Слову о полке Игорове, тако се јавио у XIX веку код Пушкина и других писаца, а могао се јављати и јављао се, у неједнаком степену, и у другим временима. Главно је било да су и њега, исто и као црквеноруски језик у књижевности, изазвале културе потребе. С друге стране, да се то питање старе руске књижевности реши, важно је шта о њему говоре чињенице. С. П. Обнорски, који је у поменутом делу свом испитао само једну групу споменика (Руску правду, списе Владимира Мономаха, Моление Даниила Заточника и Слово о полке Игореве), дошао је до закључка да, нарочито Руска правда и Слово о полке Игорове, — доказују својим чистим народним језиком (код других споменика, наравно, када се он ослободи од наносних црквенословенизама које су унели и у текст Слова доцнији преписивачи) да је у основици старог књижевног руског језика од почетка XI в. па до краја XII био руски народни језик. Па не само то. „Наравно, ти највиши обрасци језика и творачке снаге не би могли бити добивени ни из чега и одједном, да код нас и до тога времена није било устаљене властите традиције уметничке речи, уметничког стварања. Све то тражи да претпоставимо и рано створену код нас културу речи“ (стр. 7). Тако је Обнорски устао против дотадашњег схватања руског књижевног језика, које потиче од И. И. Срезњевског и којег се придржавао и А. А. Шахматов, као старословенског на руском земљишту који се стално подвргавао утицају народног језика, док он није у њему и сасвим победио. Обнорски мења улоге: у основици је, по његову мишљењу, од најдавнијих времена руски народни језик, а у току времена из црквеног се језика уносе у њ црквени елементи у различној мери.

Ја се нећу упуштати овде у потанку оцену вредности овог погледа академика Обнорског. Приметићу само ово. Ако се и прими објашњење Обнорског о чистоћи народног језика у свима поменутиим споменицима, ипак су они епизодског карактера. Као такви, они не морају претпостављати да је и од почетка руске културе био у употреби књижевни језик на народној основици јер за то нема доказа, а то, у исто време, није ни потребно. С друге стране, јасно је да су Руси са хришћанством и писменошћу примили и староцрквени језик (старословенски, старомакедонски) који им је дошао преко Бугара. Јер ако је култура у почетку руске „државности“ и била висока, како вели Обнорски, то још не мора значити да је руска уметничка реч морала бити на народном језику. Тако и код нас у старој српској држави, иако се у повељама и писмима владалаца јавља каткада чист народни језик, напоредо са тим у књижевности је старословенски српске редакције. И шта видимо у току времена? Још у првим споменицима као што су Мирослављево јеванђеље или Хиландарски типик народни елемент се јавља у великој мери, док га доцније, у току XIII и XIV в., нестаје. То за мене значи да је доцније култура била виша, па и боље познавање црквеног језика. Зато не треба са овим мешати покушај који се огледа у Душанову законнику да се црквени језик посрби, да се у његовим одредбама говори језиком који би добро разумели они који су имали, ма и не били довољно просвећени у књижевним предметима, да суде народу и њиме управљају. Мени се чини да је та потреба изазвала код Руса већ у XI в. појаву Руске правде на народном језику. Језик у Слову о полку Игореве, намењеном војној дружини и ширим народним круговима, писано је такође народним језиком као што су — на народном језику — испеване српске народне јуначке песме. Ми немамо никаквих разлога да не претпоставимо да је тих народних песама било и у XIV в., а можда и раније, у време када је иначе у култури нашој цветала књижевност на ненародном црквенословенском језику. То, наравно, не значи да је књижевни језик наш био на народном језику, већ то значи да увек кад културне потребе затраже, народни је језик могао постајати књижевним и код нас и код Руса. То лепо показују и списи Владимира Мономаха. У једнима, који су били намењивани деци Мономаховој (као његова аутобиографија и писмо Олегу), народни елементи су много јачи неголи у „поученију“. Ово вреди и доцније за пословни језик у руским споменицима (писцовые книги и сл.) у којима су врло јаке црте народног језика. Међутим књижевни

језик вишег стила — у споменицима тадашње духовне писмености и сл. — био је црквеноруски који се силно развио и дао још Ломоносову материјал за његов виши стил. Међутим и тај језик и онај који је заснован на средњем стилу у другој половини XVIII в., а нарочито при крају, под утицајем општења са културом Запада, немачком и француском, силно се развија. Говорећи о средини XVIII в. руске литературе В. В. Виноградов вели: „Стиль переводной словесности и творчество национально-языковых форм в тесном контакте с семантическими системами западно-европейских языков, — вот литературные силы, которые приходят на помощь быту и с ним вступают во взаимодействие. Для истории русского литературного языка представляет громадный интерес история переводов с иностранных языков на русский. Процесс европеизации русского литературного языка в половине XVIII в. продвигается вглубь. В структуре национального русского языка осознаются морфологические и семантические соответствия формам выражения западноевропейских языков. Лексические заимствования сокращаются. Дело идет не столько о частном заимствовании слов и понятий, сколько об общем сближении семантической системы русского литературного языка с смысловым строем западноевропейских языков“.¹⁾

Одавде се јасно види да ту имамо посла са културним утицајем мишљења тадашњег цивилизованог света на руски књижевни језик. Оно убрзава његов развитак. „За време владе Катарине... ми смо преузели од странаца науку, уметности, обичаје, забаве, понашање; почели смо мислити онако као и сви други народи (јер уколико су народи просвећенији, утолико су сличнији), — и Ломоносовљев језик је постао исто онако недовољан као што је просвета Русије за време Јелисаветино недовољна за славни век Катарине“.²⁾ То се продужило за време Пушкиново, само што Пушкин управо захтева да се преливи европскога мишљења исказују средствима народног језика (који улази силном струјом у његов књижевни језик). Тиме је ударен темељ даљем општењу руског књижевног језика са културним мишљењем целог света. Руски књижевни језик, богат елементима народног и народског језика, затим блиским општењем са црквенословенским кад год му је његова помоћ устребала, обогаћен генијем својих изванредних

¹⁾ Оп. cit. 150.

²⁾ Тако је говорио П. Макаров, један од следбеника Карамзиновљевих (В. В. Виноградов, оп. cit. 157).

књижевника и XVIII и нарочито XIX—XX века, у овом блиском додиру са цивилизацијом целог света — постаје заиста изванредно гипким и моћним средством културе руског народа.

Завршујући ово своје разматрање о књижевним језицима, ја бих хтео да скренем пажњу на једну ствар. Несумњиво је било култура које су се самосталније развијале него што се развијају оне које се данас јављају. Код тих самосвојнијих култура (као што је некадашња грчка) долази се такође до културног мишљења које даје отпечаток и књижевном језику, само поступније и спорије. Према томе, особина књижевног језика није у томе само што је он намењен целом једном друштву, док је писменост која не улази у књижевност намењена потребама појединаца. Тај општи карактер књижевног језика његова је спољашња црта, а унутрашњи је његова веза са културним мишљењем, без обзира на то како се оно ствара: да ли унутрашњим развитком у том правцу саме народне или колективне јединице или њеним учешћем у општем културном развитку без обзира на то којим путем његови претставници долазе до њега. Наравно, и једно и друго је обично у развитку језика у сталној узајамности; али теориски могли би ти услови бити раздељени, и хронолошки и локално. У вези са тим налази се често и брзина развитка књижевних језика у извесном правцу. Оно што вреди за оне словенске језике које сам ја узео да њима илуструјем своју мисао о књижевним језицима — вреди и за остале словенске језике, само са чињеницама које могу бити и знатно друкчије неголи у словенским језицима које сам ја узео за пример. Али значај културног мишљења који сам изнео може се с успехом и на њих применити.¹⁾

А. Белић

Résumé

Sur les langues littéraires

L'auteur met en évidence que les langues littéraires sont de provenances très différentes. La démonstration en appartient à l'histoire de chaque langue respective. L'article qui devait être présenté au Congrès slavistique de Moscou en 1948, malheureusement décommandé, et dont nous donnons plus haut un extrait, ne parle que d'une particularité imminente, dans une mesure inégale, presque à

¹⁾ Из реферата спремљеног за неодржани Славистички конгрес у Москви 1948 год. — Извод из овог саопштен је такође у Institut d'études slaves, јануара 1951, у Паризу.

toutes les langues littéraires: de la pensée culturelle ou civilisatrice. Celle-ci joue toujours un rôle considérable dans les langues littéraires récentes ou dans celles qui s'appuient sur les langues étrangères déjà formées. Pour le démontrer l'auteur prend en considération la langue serbo-croate, le slave ecclésiastique ou vieux slave et la langue littéraire russe contemporaine. Le serbo-croate, dès le commencement de la nouvelle littérature serbo-croate c'est à dire dès la réforme de Vuk Karadjic, était une langue populaire soigneusement adaptée aux sujets scientifiques et culturels. Par là même, en traitant des sujets internationaux elle s'appropriait une manière de penser semblable à celle des autres langues participant à la civilisation universelle. L'évolution de la langue serbo-croate se faisait ainsi rapidement en forgeant de nouveaux moyens d'expression dans l'esprit des idées internationales mais d'après sa propre nature et sa structure même. Le serbo-croate de Vuk Karadjic était donc d'ores et déjà une langue littéraire car il participait au mouvement de la civilisation. La manière de penser, flexible et expressive de ce grand autodidacte, se mouvant dans les sphères des idées communes aux sciences et à la vie et à leur développement, a fait, d'un coup, une langue littéraire d'une langue paysanne employée par les pâtres et les agriculteurs. Le développement rapide et multiple des styles, de la phraséologie, du vocabulaire, de la terminologie etc. de la langue contemporaine serbo-croate, était aussi de beaucoup stimulé par le contact fécond de cette langue avec les autres langues qui traduisaient cette civilisation universelle. Tout ceci n'était nullement à la langue ses forces créatrices et originelles. — Le slave ecclésiastique employé par les frères Cyrille et Méthode pour la traduction des évangiles et des autres livres d'église et de religion était devenu d'un coup une langue littéraire, non par ses emprunts au grec ni par l'influence du grec sur sa structure, mais par le genre de matière dont il traitait. — Le vieux russe littéraire ainsi que le russe moderne, se développaient de la même manière et dans des conditions semblables. Le vieux russe littéraire était sous l'influence du slave ecclésiastique quoiqu'il y ait eu des moments où le russe populaire se fit valoir auprès de la langue ecclésiastique. Mais l'un et l'autre était des langues littéraires par les sujets traités. Les grandes langues européennes, le français, l'allemand et l'anglais, ainsi que la civilisation de ces pays, furent pour le russe du XVIIIe, XIXe et XXe siècle ce que la morale chrétienne et l'ambiance civilisatrice qu'elle créait avaient été pour le vieux russe. L'influence de ces langues a accéléré l'évolution du russe littéraire. Elle lui a

prêté de nouveaux aspects qui en commun avec la réforme de Pouchkine et l'élément pittoresque et profond de la langue populaire introduite par lui dans sa langue littéraire, ont dirigé le russe vers une originalité, une richesse sans égale. Or, c'était toujours la même pensée culturelle et civilisatrice qui donnait non seulement l'empreinte d'une langue littéraire aux langues littéraires nouvellement créées ou modifiées mais aussi le dynamisme de leur évolution ultérieure. On comprend bien que cette évolution dans l'une et l'autre direction n'est due que partiellement à ces influences, la plus grande partie étant due aux forces créatrices de la langue et de la vie du peuple en question.

НЕКЕ ОСОБИНЕ ЊЕГОШЕВА ЈЕЗИКА

Језик Његошев је у цјелини врло занимљив. И његово свестрано проучавање било би од великог значаја, како за лакше и потпуније разумијевање пјесникових дјела тако и за нашу науку о језику. Својим радом *Прилози проучавању Његошева језика* (Библиотека Јужнословенског филолога бр. 3. Београд 1930) Д. Вушовић је отпочео овај користан и захвалан посао. И огромна је штета, поред осталог и за само ово питање, што је Вушовићева прерана смрт, а прије ње вишегодишња његова болест, овога даровитог и одличног познаваоца Његоша на неодређено вријеме одложила извршење једног изванредно значајног културног и научног задатка.

Иако унеколико имају карактер почетништва — а ово је и стварно био један од првих његових научних радова — Вушовићеве Прилози ће корисно послужити свакоме ко се буде прихватао проучавања Његошева језика и тумачења његове поезије. У њима су забиљежене и класификоване све карактеристичније особине Његошева језика, а многим је дато и тумачење у односу на народне говоре пјесникова завичаја, понегдје и у односу на руски језик, па и на језик Његошу савремених српских пјесника, који су могли имати утицаја на њега. Не може се, истина, рећи да су свагда дата најсрећнија и потпуна објашњења тих питања. То уосталом ни сам Вушовић није мислио, па је свој рад скромно назвао прилозима. А највећи недостатак овога рада је, по моме мишљењу, то што Вушовић у њему Његошеву језику није пришао као пјесничком језику, па је дао само његову доста суву фонетско-морфолошко-синтаксичку анализу. Његош је, међутим, био прије свега и изнад свега пјесник, дакако — и у своме језику. О томе се у овоме послу морало и мора водити рачуна. Истина је да је Његош свој велики пјеснички дар изразио у формама које је Вушовић анализирао, али је исто тако тачно да су многе од тих форми код Његоша онакве какве јесу баш зато што се велики

пјесник кроз њих изражавао. Ове двије чињенице су међусобно тијесно повезане. И као што су свакоме ко хоће да разумије Његоша пјесника потребна и језичка објашњења каква се могу наћи у Вушовићевим Прилозима, тако исто сваки испитивач Његошева језика увијек мора имати на уму све пјесничке елементе који су код Његоша могли условити ову или ону језичку форму. Без тога ће тешко моћи да објасни било коју појединост.

Ово не значи да је Његош своје пјесничком стилу и законитостима ритма својих стихова жртвовао све остало, па произвољно мијењао облике и начин изражавања народног језика на коме је углавном писао. Ако је то каткада и чинио, он се наслањао на језик неких ондашњих српских пјесника и, што се употребе ријечи тиче, још више на руски књижевни језик, мада је и онда настојао да и тим ненародним језичким елементима колико-толико дâ народни карактер. Управо, за каснија Његошева дјела, за Горски вијенац и Шћепана Малог, с разлогом се може рећи да су и по језику потпуно овог карактера. А ако се код понеке личности ових дјела, код Владике Данила, рецимо, код Игумана Стефана, Владике Саве и др., среће и по који русизам као знак њихове „учености“, — то није много више него што би се могло наћи и код данашњих писаца. У ранијим Његошевим дјелима, у Слободијади и већини његових мањих пјесама, и нарочито у Лучи микрозма, има више рускоцрквених елемената, али у главном само у области рјечника. Па ипак се и за ова Његошева дјела може рећи да су испјевана на народном, а не на славеносрпском језику, којим су још писали скоро сви остали наши пјесници онога времена. Његошев народни језик, истина, није онај исти језик на коме је писао Вук Караџић, већ је то језик пјесникова родног краја — старе Црне Горе и сусједних области. Али се код Његоша често наилази и на замјену дијалекатских облика облицима Вукове „опћените“ правилности. Да ли да употреби дијалектизам или ријеч, облик и израз књижевног језика, код Његоша је свагда одлучивао поетски моменат. Он је увијек тражио језичка средства која одговарају дубини мисли и јачини пјесничких осјећања, као и законитостима ритма његових стихова. И кад их није налазио у говору свога краја, у језику народних пјесама или Вукове прозе, он их је, како рекосмо, узимао и из руског језика, па, додуше врло ријетко, и из језика српских пјесника првих деценија XIX вијека. И у томе, прије него у ма чему другом, ваља тражити објашњења многим особинама Његошева пјесничког језика.

Његош, разумије се, свуда даје првијенство дијалекатској форми и изразу, иако код њега скоро никада нећемо наћи оно што је искључив дијалектизам одвећ уско локалног карактера (нигдје, или готово нигдје, рецимо, у Његошевим дјелима нема примјера за изговор *жл*, *шл*, и *жн*, *шн* мјесто *зл*, *сл* и *зн*, *сн*, чиме кипти Милутиновићева Дика црногорска).

Његош, између осталог, у ријечима гдје *-ал* на крају, послје давно извршене гласовне промјено *л* у *о*, у резултату асимилације и сажимања у говорима црногорским даје *â*, — обично има овај завршетак, као у примјеру:

А облак се од прашине
над њим бјеше густе *дига* (Св. III, 212—213).

Али ако утврђени број слогова његова стиха или природа стопе тога стиха захтијева, Његош од истих ријечи узима облик који оне имају у говорима што чине ужу основицу књижевног језика; напр.:

... који се је са свободом
йодигао и опио; —
... онда брже књиге двије
.....
ниисао, отпратио (Св. IX, 552—55) итл.

Да би удовољио истом поетском принципу, као и кад хоће да да стилску боју архаичности и неке узвишености, Његош, у ређим случајевима, себи допушта и употребу облика ријечи с непромијењеним *л* на крају, као у примјерима: *прештол*, *предјел*, *дјел*, — јер их такве налази у рускоцрквеном језику. Што и придјев *бијел* он има у овоме облику, то је сасвим разумљиво, јер се *бијел* поред *био*, употребљава не само у црногорском него и у многим другим говорима јекавског изговора.

Његош је врло близак народном пјевачу по употреби облика именица мушког рода без проширења слогом *-ов* испред завршетка множине, као и у стиховима:

Распусти ми умна крила
да с у ове *сѣихе* моје
види дара вишњег сила (Св. I 7—8);
... с којим *раше краљи* воде (Св. II, 417); —
Не би коље турској војсци
тражит *мосше* и бродове (Св. IX, 757—58) и сл.

И не само то него су сви ови облици, мада се у свакидашњем пословном разговору ни тамо не употребљавају, — у наративном

језику Црногораца и Бокеља још и данас обични; испор. примјер Ст. М. Љубише из његова Кањоша Мацедоновића:

Пође дужде с Кањошем... и с пратњом у велику одају
гдје се *дужди* круне и *цари* примају.

Још је разумљивије што Његош, кад му техника стиха налаже, употребљава императив у облику без наставка [*Пришаи* мача крвобојна (Св. I, 283); — ... *довед* робом у Стамболу (Св. I, 303) итд.], јер је такав тај облик сасвим обичан и у разговорном језику Његошевих земљака (види Јужносл. филолог XIII, стр. 89 и Српски дијалектолошки зборник IX, стр. 449).

Као и народни пјевач, Његош врло често жртвује и правилност облика потребама стиха. Искључиво овим свако ће лако објаснити: и наставак *и* у облику номинатива м. р. присвојних придева на *-ов* (а *цареви* ферман ево) и облике именичке промјене придева на *-ски* (од *сшамболска* љута змаја; — ... ка ће Кчеву *црногорску*; ... од *словенска* мача тада), и мешање употребе облика акузатива и инструментала или акузатива и локатива уз неке предлоге (види о овоме у мом чланку *Значај 1847 и Горског вијенца за наш књижевни језик*.— Стварање V, 1947) и сл.

У првим својим дјелима, посебно у Свободијади, Његош овдје, рекао бих чешће од народног пјевача, себи допушта употребу врло необичних облика појединих ријечи, као у примјерима:

... да с витезима на бој иду
отацства *свобод* бранит (Св. I, 473—74); —
Поче права крв *ђетинска*
по држави турској *викат*
и на *освеш* дозивати (Св. III, 8—10); —

и сл. случајевима, за које не можемо сасвим сигурно рећи да ли Његош у њима једноставно крњи облике акузатива (односно номинатива) именица ж. рода на *а* осећајући их и даље као именице њихова типа, или их пак, како то мисли Вушовић (в. Јужносл. фил. IX, стр. 118), употребљава као именице на консонант, за што је, по Вушовићу (Прилози), налазио основа у народним говорима. Сигурних потврда ми, међутим, за ово немамо.

Захтјеве версификације којима пјесник у оваквим и сличним случајевима удоваљава не можемо, разумије се, једноставно (онако како се то обично чини) сводити на захтјев за употребом одређеног броја слогова у стиху. Да је пјесник ишао само за тим, он је, посебно у посљедњем примјеру, могао очувати нормалан облик акузатива именице *освеша* употребом краћег, дијалекатског, облика инфинитива, који је и код Његоша иначе неупоредиво

чешћи. И у овоме случају, с акузативом од једног слога више и инфинитивом од једног слога мање, он би добио исти стих (осмерац), у коме је цијела Свободијада испјевана. О сложености елемената версификације не говори само овај већ и многи слични случајеви употребе необичних облика ријечи код Његоша. Између њих пада у очи облик глагола *долећиваш* (Одма сташе *долећиваш* | на глас мили од слободе, Св. I, 164—65), који није ни народни ни дијалекатски, ни књижевни, ни славеносрпски, ни рускоцрквени и који — што је нарочито занимљиво — има исти број слогова с обичним народним обликом тога глагола — *долијешаш*, исту његову природу (прва три слога су у оба случаја отворена, а четврти је затворен), исти акцентовани слог (крајњи) и исту природу и квантитет акцента. Разлика је само у дужини слога испред акцента и у гласовној боји и тону појединих слогова, уколико је у њима друкчији распоред вокала. Али је све то за музичку страну стиха врло значајно. У томе управо и у другим тананим поетским — не само ритамским — елементима, које ми осећамо, али које је тешко дефинисати, и јесте разлика између Његошева стиха и стиха народних пјесама.

Иако не сасвим различито, али свакако унеколико друкчије од народног пјевача Његош скраћује број слогова у стиху, између осталог и редукцијом једног вокала у облицима множине на *-има*. Он, кад му је то потребно, ове облике обично употребљава с једносложним наставком *-ма*:

- Са *мачевма* у рукама (Св. I, 407); —
- Убоја се зар *синовма* (Св. I, 460); —
- ... да с *вишезма* на бој иду (Св. I, 473); —
- ... да на њему око силни
- метне *Турцима* и постави (Св. I, 496—97); —
- ... вјешта *бојма* црногорска
- тек што бјеше храбра војска
- мало трудна одахнула (Св. I, 495—97) итд.

(Узео сам свега неколико примјера и то само из Свободијаде — М. С.).

У народним пјесмама, гдје такође срећемо и оваквих облика, скраћивање броја слогова у појединим стиховима с истим облицима се врши још на два начина — одбацивањем крајњег *a*: *балчацим*, *гајшаним*, *јунацим*, *шаоцим*, *Турцим*, *шљивицим* (в. Т. Марећић, Граматика и стилистика. Загреб 1931, стр. 127) и употребом облика старе деклинације — датива множине на *-ом* или *-ем* (Млад Али-бег *момком* одговара I, 436; — Девојка се *сва-*

шовом надала I, 23; *Те ставио сужњем* вечерати II, 91; — *Глас дадоше старим свештеником*; — *Те Сењаном* носи на срамоту III, 140; — *Биће доста мяса и гавраном* IV, 258) и инструменталом на *и* (*Оде мајка Фати са свашови* I, 269 — *Дочека га љуба пред дворови* I, 554; — *На језеру међу господари* II 411; — *Да се мало поигра с Маџари* II, 474; — *За барјаци* шездесет хиљада III, 236, итд.).

У Његошеву језику је облик датива-инструментала множине без крајњег *а* врло редак код осталих именица сем код именица ж. и м. рода на *а*, које и немају облика с наставком *-ма*. Облике множине с наставцима старе деклинације (с наставком *ом* за датив и наставком *и* за инструментал), међутим, код Његоша никако и не налазимо. И то је сасвим разумљиво, јер се Његош и у употреби мање обичних облика ослањао углавном на народни језик свога краја, а у говорима црногорским ти облици досада нису забележени, и можемо, мислим, тврдити да их тамо и нема.

Колико је Његошев језик у битном дијалекатског карактера доказ је, између осталог, и употреба облика датива-инструментала множине с наставком *-ма*, јер се баш говори Црне Горе и Боке, поред још неких, истичу у употреби тих облика широј од оне коју су Вук, Даничић и остали граматичари, везујући је за именице: *зуб*, *коњ* и *човек*, — означавали као књижевну. М. Решетар је у Боки и Озринићима чуо примере: *људма*, *ријечма*, *перма*, *јајма*, *коњма*, *ћерма* (в. *Der štokavische Dialekt*, стр. 158); а Б. Милетић за Црмницу даје примере: *камењма*, *коњма*, *људма* и *љуђма*, (*в*)оло(*в*)ма (Дијалектолошки зборник Срп. акад. наука IX, стр. 402/3). Што код Његоша нема ниједног облика дат. мн. на *-ом* (односно *-ем*) и инструментала на *-и*, — и поред тога што су ти облици, како мало пре рекосмо, доста чести у народним пјесмама (нема их једино у пјесмама из Његошева краја) и што их налазимо код војвођанских пјесника (између осталих и код Л. Мушицког, кога је Његош највише читао и ценио), — то је један од доказа за тачност горе дате констатације да су ови облици непознати у говорима црногорским.

Као једну од ређих особина Његошева језика која има подлогу у народним говорима пјесникова завичаја можемо навести употребу облика ген. личне заменице 3 л. једн. женског и 3 л. мнжине било кога рода место одговарајућих присвојних заменица:

- ... ње витештва дотадашња
- погазити и сакрити (Св. I, 63—64); —
- ... њих јунаштва казат фална (Св. I, 12); —

Сви волимо изгинути
 но ње име изгубити (Св. I, 442—43); —
 Француска се њих витештвом
 сва забуни храбра војска (Св. X, 424).

Иако је она данас све ређа и у разговорном језику, Његош није једини новији наш књижевник код кога налазимо ову особину. Њу срећемо и код Ст. М. Љубише и, нарочито, често у народним умотворинама из југозападних крајева.

Још је и мање жива у језичком осећању народа оних крајева компаративна конструкција с генитивом без предлога *од*, која се код Његоша среће не само у првим већ и у каснијим његовим дјелима, као у стиховима:

... да ти рану ту душевну
смрши шежу извидамо (Св. I, 515—16); --
 Ал' слободу главе дражу,
 ко спомене да купује,
 они нама очи вади (Св. X, 893—95); —
 ... *љейша сунца, зоре и мјесеца* (ГВ, стих 924); —
 ... предјел *шири* видиш божје силе (ГВ, стих 908); —
 Развеза је боља слабе везе (ШМ, 831).

Ова је особина данас можда нешто ређа у говорима народним, али је она у југозападним крајевима свакако још позната. На њу често наилазимо код старијих дубровачких пјесника: Гундулића, Палмотића, И. Ђурђевића и др. (в. Ђ. Даничић, Србска синтакса. У Београду 1858, стр. 131).

За Његоша унеколико не би било претјерано рећи да је ова конструкција код њега ипак оживљена знањем руског језика, у коме се она само таква употребљава, иако би је, већ због онога што смо о њој рекли, погрешно било сматрати резултатом искључивог утицаја руског језика.

Па и тамо гдје је употребљавао несумњиве русизме Његош их је често некако понарођивао. Примера ради навешћемо неколико стихова из Слободијаде с русизмима који се могу схватити и као ријечи и облици нашег језика. У стиху:

Док њим *зашми* бистре луче (Св. I, 41) — облик *зашми* (рус. *затмить*—*затмлю* значи: помрачити, затамнити) осјећа се као облик нашег глагола из кога је ради стиха испуштено *а* и у коме је затим дошло до упрошћавања сугласничке групе губљењем назалног дентала (*н*) иза групе од денталног сугласника (*ш*) на првом и назалног (*м*) на другом месту.

Сшијесниши се (У њему се душа *сшјесни* II 39; рус. *стесниться* — стегнути се) у српском, посебно у говорима црногорским,

значи наћи се притијешњен, углавном — исто што и у руском језику.

У примјеру: *Убоја се зар синовма | да му сјајно име своје | на мегдану не изгубе* (I, 458—60), — глагол *убојати се* употребљен је у значењу које има у руском језику (рус. *убоятся* — побојати се, уплашити се). У нашем језику, а у говорима Његошева краја свакако, овај глагол је врло познат, али само у нешто друкчијем значењу, у значењу — бојажњу нешто постићи (Бој се, бој се колико (х)оћеш, али знај да се нећеш убојати — значи: Иако се бојиш, то ти ништа неће помоћи, неће те спасти).

Збирној именици *шрујје* у језичком осјећању Црногораца Његошева времена, тамо гдје су се противнику сјекле главе, а на бојном пољу остајали само трупови — значење се поклапало са значењем које она има у руском језику (рус. *труп-леш*). Зато се у стиху — измеђ' много мртва *шрујја* (X 338) и сл. примјерима ова именица и не може сматрати русизмом. Иако значи исто што и у руском, — у Његошеву језику и у језику Његошевих земљака она много више каже. Обликом (збирне именице) који јој се тамо даје означавају се гомиле лешева, неизбројивост погинулих.

А и овакве и праве русизме, којих у његовим првим дјелима није мали број, и којима је вриједно посветити пажњу у једној посебној студији, — Његош је употребљавао онда када су више одговарали природи његових стихова, када је њима могао избјећи ремећење метричких законитости и када је осјећао да му пјеснички више казују него домаће ријечи. У таквим случајевима често код Његоша налазимо: *земни*, рецимо, место *земаљски*, *времени* место *привремени*, *безакони* м. *незаконити*, *љушоси* м. *љушина*, *сјајноси* м. *сјај*, *правда* у значењу *истина*, *горећи* м. *који гори*, *шрејшећи* м. *који шрејши*, *који се лејрша* итд., итд..

Посебно за ову партиципску употребу облика глаг. прилога садашњег и још за покоју сличну особину Његош није налазио образац само у руском језику него и код српских пјесника пред-вуковске епохе. Иако њихов утицај на језик Његошев није био тако велики, ипак се не може искључивати сваки такав утицај. Ако и у једном спољном моменту можемо тражити објашњења употреби облика глаг. прилога садашњег, напр., од свршених глагола, какав налазимо у стиху:

... *сјешећи* се прве славе
коју бјеше задобио (Св. IX, 416—17), —

наћи ћемо га у утицају ранијих српских и руских писаца. Овакве употребе нема нигде у нашим народним говорима, а није је било ни у

руском говорном језику, али неки руски писци прилог садашњи свршених глагола употребљавају мјесто прилога прошлог. Његошу се, додуше, овај облик у наведеноме стиху и иначе наметао као неопходан. Он није могао узети глаголски прилог од несвршеног глагола *сјаћаш се*, не зато што му тај облик ритамски не би одговарао, него због самог његова значења. Тај облик би значео напоредност и трајност, а пјесник је, међутим, имао да обиљежи свршеност која је претходила нечему што се у вези с тим износи. Он га је употребио, дакле, у служби коју у нашем књижевном језику врши глаг. прилог прошли. А Његош није имао језичког осјећања за употребу овога посљедњег облика који је књишка творевина — у народним говорима Црне Горе апсолутно непозната (исп. и Јужносл. филолог XIII, стр. 122. Београд 1935).

За мене је, даље, несумњиво да је Његош, када је двосложну вриједност старог *џ* иза сонаната *р* и *л*, а каткад и иза понеког другог сугласника, због природе стиха скраћивао на један слог — ту вриједност означавао и словом *е* и словом *џ* по угледу на славоносрпске писце. Иза два наведена гласа он у реченом случају свакако нешто чешће употребљава знак *е*, али напореда с њим за означавање исте гласовне вриједности пише и *џ*, не, сигурно, што је ту вриједност осјећао као двојаку, него зато што је ово као навику примио од других писаца; исп. са овим и мишљење М. Решетара, који (у Јужносл. филологу XV, стр. 219) каже „да су они (екавизми у слоговима *рџ*, *лџ* код Његоша — М. С.) књишкога поријекла, то јест да је Његош тако писао (мисли се са *е*) према руском и рускословенском, гдје често стоји *ре*, *ле* мјесто *рџ*, *лџ*“.

Ово питање је, наравно, само за себе занимљиво и било би вриједно посебно се њиме позабавити, али се оно тиче правописа и нема непосредне везе с овом или оном особиним пјесниковим језика. А овдје сам га додирнуо да укажем на то како се Његош гдјекад ипак угледао на славоносрпске пјеснике, чији језик му се иначе, како је познато, није допадао. Па ипак се он у још понечему, нарочито у првим својим дјелима, није могао отргнути утицају њихова језика. У томе утицају прије него у ма чему другом, по моме мишљењу, треба тражити објашњења једној од упадљивих особина Његошева језика, а наиме употреби сложеница (најчешће сложених придева) посебне врсте, као што су: *крвобојни* (Св. I 282), *брзошечни* I 319, *бојоносни* I 695, *славоносни* I 753, *крвовидни* I 730, *крволишни* I 669, *громоносни* I 324, *правогођни* IX 371, *славоносни* IX 399, *уширлетни* IX 720, *громометни* IX 197 и сл.

примјерима. У тим сложеницама, како видимо, поједини дијелови стоје у различном међусобном синтаксичком односу:

- а) у напоредном: Припаш мача *крвобојна* (мач *крвави* и *бојни*);
- б) у односу глагола и његове начинске одреднице било које врсте: Да му кола *брзотечна* (кола која *брзо теку*) или синцирлије *уширлешне* (синцирлије које у *шир*, тј. у *ширину леше*).
- в) у односу глагола и његове објекатске допуне: С вјенчевима *славоносним* (који *славу носе*);
- г) у односу глаголског и именског дијела истог предиката: *крвовидно* мртво трупје (мртво трупје које се *крваво види*) итд.

Мада у извјесним од ових сложеница имамо синтаксички однос дијелова као у сложеницама народног и савременог књижевног језика: однос основног глаголског дијела и његове објекатске допуне, напр., или однос прилошке одреднице и глагола који одређује и сл., — оне се ипак у понечему најчешће разликују од сложеница народног језика. Ако је исти синтаксички однос дијелова појединих тих сложеница, онда је у њих друкчији наставак за уобличавање, или се њихово значење разликује од онога што га имају сложенице народног језика са истим синтаксичким односом дијелова и са истим наставком за уобличавање. Према томе је јасно да Његошу као образац за грађење таквих сложеница није служио народни језик. Али он није био први од наших писаца који их је почео градити. Такве сложенице су обичне код српских пјесника из првих десетина XIX вијека. У књизи *Стихошворениа Лукіана Мушицкогъ* књ I, издатој у Пешти 1838, ја сам на неколико страница забиљежио: дѣве *їлавовласне* (деве *їлавих власи*)¹⁾ 5, лира *слашкогласна* (лира *слашког гласа*) 9, богиња *Зевсородна* (богиња која је *родила Зевса*) 10, перси *мудросјајне* (*мудре* и *сјајне*) 10, пролећа *красноризна* (пролећа *красних риза*) 10, тишина *срећносладка* (*срећна* и *слашка*) 11, венци *славоїолни* (*їолни*, тј. *їуни славе*) 11, Пиндар *сїрелотечни* (који *тече* као *сїрела*) 26, *среброзрачни* потоци (*сребрни* и *зрачни*) 27, *огњесевни* мачеви (који *сијевају* као *огањ*), *красногордо* диже главу (*гордо* диже *красну* главу) 36 и низ других сложеница, које су и по синтаксичком односу и различној вези дијелова, и по наставку за њихово уобличавање, и по значењима, на једној страни, потпуно различне од сложеница народног језика, а на другој — идентичне са Његошевим сложеницама о којима говоримо. Вушовић је, према овоме, био у праву када је у својим Прилозима (стр. 31) конататовао да

1) Објашњења у заградама су моја — М. С.

је Његошу у грађењу оваквих сложеница за узор служио Л. Мушички. Потребно је још додати да сложеница овога типа налазимо и код осталих српских пјесника онога времена, код С. Милутиновића, напр., и других, и да су оне рускоцрквеног поријекла. И сасвим је разумљиво што је ових сложеница, као ненародних језичких елемената, у каснијим дјелима Његошевим све мање, и што их у Горском вијенцу и Шћепану Малом никако и нема.

За данашње осјећање језика су скоро исто толико необични Његошеви изведени глаголи: *обожашти*, *окоужашти*, *очекашти*, *подобуњашти*, *покорашти*, *принуђашти* и сл. Они су, такође, много чешћи у ранијим пјесниковим дјелима, најчешћи опет у Свободијади и Мањим пјесмама. Па не само да су у каснијим Његошевим дјелима овакви глаголи ређи него пада у очи да их је у I пјевању Свободијаде сразмерно више него у осталим пјевањима. То ће се, уосталом, видјети из наведених примјера:

- ... Јер витеза *обесмрла* | славна смрца и гробница (Св. I 74—75); —
Одма стали војске дизат | и народе земне многе
пошчињашти, *покорашти* (Св. I 126—128); —
- ... Свуд иђаху — крв лијаху | народ људски *исшребљаху* (Св. I 193—194); —
Стаде тешка и жалосна | рана дата на Косову |
зарастати, *пребољашти* (Св. I 184—36); —
- ... с којијема право људство | с лица земље *исшребљају* (Св. I 193—194); —
Глас пјесама Скендербега | и Српкиње *подобуњаше* (Св. I 471—72); —
- ... него сјутра како исток | почне сунце *освјешљашти* |
крените се сада десет (Св. II 419—21); —
- ... кавурска су царства многа | мач крвави *преклоњала* (Св. II 113—14); —
И у шану бој с Турцима | с нестрпјењем *очекаху* (Св. VIII 591—92); —
Седам сати бој једнаки | *продужа* се међу двије |
храбре војске неустрашне (Св. IX 554—56); —
Камо ваша слава, дика | са којом се *одличаше*? (Св. IX 453—54); —
- ... већ ће сила у бјежање | на бријегу *дошрчаше* (Св. IX 113—14); —
- ... ћерат тога који дуги | ланац тврди *начињаше* (Св. X 113—14); —
Непрестано борбу чине | и побједу *одржају* (Св. X 142—43); —
Он се томе приучио | да добије и *побјеђа* (Св. X 599—600); —
- ... гонени се проз брајицке | опаљике и куништа |
све једнако *продужаху* (Св. X 1095—97); —
- ... *продужаше* и вођаше (Св. X 1139); —

— *освешљају* МП 281,56 (Прва цифра означава страну књиге Његошевих дјела у државном издању од 1927, а друга редни број стиха — М. С.), *ублажаше* 299,9, *принуђа* 301,21; *умиљање* (према *умиљашти се*) 305,50; *испуњаше* 310,68; *умољају* 362,40; *обожјају* 366,14; *испуња* 367,39; *умножашти* 384,331; *очишћају* 392,609; *очишћали* 392,610; *испуњаше* 400,125; *расшроштрања* Л III 97; *осве-*

шљати VI 122; *надмашају* ГВ 100; *пришиска* 165 и 1230; *појавља се* ШМ V 557; *прешрчају* III 379; *зафаљам* I 468.

Највећи број читалаца ће, с правом уосталом, претпоставити да су пјесника на грађење оваквих облика наведених глагола присиле опште и посебне законитости версификације. Науку о језику, међутим, и све оне који се баве проучавањем Његоша и његова стваралаштва мора даље и дубље занимати да ли је пјесник произвољно ковао ове ријечи или му је у томе за образац служио народни говор, наш стари језик, књижевни језик савремених српских писаца, или се, можда, и овдје ради о утицају руског језика. Од свега тога, управо скоро од свега тога, по моме мишљењу, овдје има понешто. Једино можемо рећи да код осталих српских писаца онога времена нема глагола овога облика. Ја бар нисам нашао ни један примјер у Одама Лукијана Мушицког, које сам ради тога прегледао, а ни у Милутиновићевој Дики црногорској (писаној и штампаној на Цетињу 1835), у којој иначе налазимо црногорских дијалектизама и каквих нема у Његошевим дјелима. Ја то нарочито истичем и као доказ да се сви ови глаголи које налазимо код Његоша ни у вријеме постанка његових дјела нису тако често употребљавали у народу, јер да су били чешћи тешко би могли умаћи Сими Милутиновићу, који је просто ловио сваки црногоризам у језику. Али је итеративних глагола ове врсте образовања у црногорским говорима свакако било, као што су неки од њих и данас тамо врло обични. И Вушовићево тврђење да грађење оваквих глагола није особина црногорских говора (в. његове Прилоге, стр. 35) свакако потиче из недовољне обавијештености. Од таквих глагола које само Вушовић на означеном мјесту наводи: *обожају*, *освешљају*, *зафаљам* и *лишају* тамо су, штавише, чешћи у овоме него у облику какав имају у књижевном језику. У више говора црногорских рећи ће се: Они га *обожају* (а не *обожавају*); — *Освешљају* му пут; — Не *зафаљам* ти; — Не *лишији* га права које је стекā итд. Затим, од других оваквих глагола које сам ја забиљежио у Његошевим дјелима примјери: *пошчињати*, *исшребљају*, *принућа*, *умиљање* (према *умиљати се*), *испуњаше*, *расшросшрања*, *надмашају*, *пришиска*; *појавља се* и *прешрчају*, ако нису и чешћи, ни у ком случају нису мање обични него у облицима: *пошчињаваши*, *исшребљиваши*, *принуђаваши*, *присиљавашти* итд.

А не само у црногорским говорима него у нашем језику уопште, у књижевном језику као и у дијалектима који чине његову најужу основицу, — итеративни глаголи се не изводе само на-

ставцима: *ива*, *ава*... него и наставком *а* с дуљењем вокала у непосредно претходном слогу. Напоредо са: *довикиваџи*, *дочекиваџи*, *осниваџи*, *оживљаваџи*, *цребројаваџи*, *пооштраваџи* и сл., с истим значењем у односу на основни глагол, употребљавају се глаголи: *скуљаџи*, *набрајаџи*, *склајаџи*, *јављаџи*, *заборављаџи* и др. Образовање итеративних и итеративно-дуративних глагола у облику који имају у овим последњим примјерима је, управо, старије од образовања с наставцима *-ива*, *-ава*. А свакако је морало бити и напоредне употребе оба ова облика од истог основног глагола, јер се само тако може објаснити умекшан сугласник испред наставка *-ива* тамо гдје се то умекшавање врши у књижевном језику. „Кад има умекшан сугласник (исп. *исцијеђиваџи*: *исциједиџи*) мора се претпоставити у прелазном стању и облик са умекшаношћу (**исцијеђаџи*), јер је овај наставак *ива* = *ива* без способности умекшавања“ (А. Белић у универз. курсу предавања — Савремени српскохрватски језик, II део: Наука о грађењу речи. Београд 1949, стр. 264—65).

Иако на другој страни у говорима црногорским има велики број примјера образовања глагола изведених наставцима *-ива* и *ава* (код Његоша сам од таквих забиљежио: *прузаваџи*, *пуштаваџи*, *ојрошћаваџи*, *загледаваџи*, *сјушћаваџи*, *шребоваџи* м. *шребџи*, *знаваџи*, *имаваџи* и др.) према истим глаголима с наставком *а* већине наших дијалеката, — и супротно: према изведеним глаголима књижевног језика с наставцима *-ива* и *ава*, у говорима Његошева завичаја још и данас има један број итеративних глагола изведених наставком *а*.¹⁾ И док случај употребе ових глагола с оним првим наставцима говори о њиховој већој продуктивности у говорима црногорским, употреба глагола истог значења с наставком *а* у њима служи нам као доказ да су образовања ове врсте у нашем језику била много ширег обима. А из онога што смо досада рекли о овим глаголима намећу се два закључка:

а) шира употреба итеративних глагола изведених наставком *а* у Његошеву језику јесте једна од особина црногорских народних говора, иако, несумњиво, пјесник у овоме облику употре-

¹⁾ Потребно је указати на то да се у говорима црногорским дужина претходног вокала, која је заједно с наставком за извођење *а* ознака овог начина грађења итеративних глагола, у неким случајевима скратила; од наведених примјера такви су данас облици презента: *исшребљајџ*, *лишајџ*, *надмашајџ*, *одржајџ* и *црепчјајџ*. И у вези с тим ваља истаћи да инфинитива с наставком *а* у основи и облика који се граде од те основе — ови глаголи данас у говорима црногорским немају.

бљава и глаголе који се данас и тамо изводе помоћу друкчијих наставака;

б) као таква ова особина се може сматрати једном од архаичних црта тих говора.

Али се, и поред оваквог закључка, не може тврдити да Његошева употреба свих наведених итеративних глагола с наставком *a* својом ширином не прелази оквире њихове народне употребе. Јер не само да већи број тих глагола у обичном разговорном језику Црногораца није познат у облику који имају код самога пјесника, већ се они такви не срећу ни у народним пјесмама из тих крајева. Ни у Његошевој збирци *Огледало србско* нема ни једног таквог примјера који се не чује и у разговорном језику. И не само што је Његош, удовољавајући захтјевима ритма својих стихова, сам тако једне глаголе могао градити према другима него га је на овакво грађење тих глагола могао потстаћи и њихов руски облик. Поређењем горе наведених облика ових глагола: *покорашти, истребљаху, осветљаши, преклоњала, побјеђа, ублажаше, принуђа, умиљање, умољају, обожају, умиљају, очишћали, распрострања и појавља се* — с руским глаголима истог значења: *покорять, истреблять, осветлять* (с друкчијим значењем), *преклоняться, побеждать, ублажать, принуждать, умолять, умилять, обожать, очищать, распространять и появляться* — долазимо и до другог закључка: да је Његошу за грађење итеративно-дуративних глагола с наставком *a* које нигдје у говорима свога краја, а ни ма гдје другдје у нашем језику, није могао чути унеколико за углед послужио руски језик.

За глагол *пошиљашти*, доста чест у Његошевој Свободијади (Те молитве набовладцу | са сузама *пошиљаху* I 327; — Са мунара високијех | *пошиљаху* са изриком III 57; — На огњена њина крила *пошиљаху* непрестано X 466), иако много потсјећа на руски глагол истог значења *посылатъ* — могло би се још претпостављати да је саграђен слагањем префикса *по* с дијалекатским основним глаголом *шиљаша* (слати). Међутим, употреба облика самог глагола *посилашти* (Њина зрна смртоносна | на обије храбре војске | ко град летњи *посилаху* Св. III, 251; Султан царе, од свијета сунце | што си за нас хитро *посилао*? МП 196, 210) — не може се никако друкчије објашњавати већ као прави русизам. И при употреби глагола *пошиљашти* Његош је свакако полазио од руског *посылатъ*, па га је некако срећно прилагодио облику нашег народног језика, као што је то и у другим случајевима

често чинио (испор. напријед дата објашњења Његошове употребе ријечи: *зашмићи се, сјијеснићи се, шрујје* и сл.). А и кад се узму сви Његошеви глаголи изведени наставком *a* који се у нашем књижевном језику и већини дијалеката данас граде другим наставцима, — они се, такође, по моме мишљењу, могу сматрати комбинацијом руског утицаја и особине народног језика пјесникова завичаја.

М. Стевановић

R é s u m é

M. Stevanović

Certains caractères propres à la langue de Njegoš

La langue de Njegoš est avant tout une langue poétique. Son étude est d'une grande importance tant pour la compréhension complète de ses vers que pour la linguistique. D. Vušović, le premier et jusqu'à présent le seul qui ait étudié la langue de Njegoš, n'a pas suffisamment tenu compte de ce fait — et c'est là ce qui manque le plus à son ouvrage si utile: *Contribution à l'étude de la langue de Njegoš*. (Bibliothèque du „Južnoslovenski filolog“ — 3. Beograd 1930).

A une époque où presque tous les écrivains serbes se servaient du mélange serbo-slave bien connu, Njegoš est l'un des premiers qui a commencé à écrire en langue populaire, dans la langue de sa petite patrie, du vieux Monténégro, donc en un dialecte de la langue serbe. Avec son génie créateur, il a su trouver en ce parler provincial assez de moyens pour s'exprimer en tant que poète, en tant que penseur. Et quand l'expression lui manquait, il allait encore la chercher dans la langue du peuple, mais cette fois sous sa forme littéraire, telle que Vuk Karadžić l'avait fixée. Et si parfois son vers, sa versification, demandaient, pour mieux traduire son idée, une forme ou un mot à l'ancienne langue littéraire, ou même au russe, il n'hésitait pas à les prendre, dans ses premiers écrits surtout. Prenons l'exemple le plus simple. Il emploie ordinairement la forme dialectale du participe actif des verbes de la conjugaison en *a*, forme que l'on a obtenue comme résultat de l'assimilation progressive. (А облак се од прашине над њим бјеше густи *дигâ*¹⁾ Svobodijada III, 212—213). Mais quand le nombre des syllabes de son vers ou la nature du pied de ce vers, l'exigent, Njegoš se sert de la forme littéraire du mot (Онда брже

¹⁾ Un nuage de poussière dense au dessus de lui s'éleva.

књиге двије *написао*, отправио¹⁾ Sv. IX, 555). Si par contre la situation ou son sentiment poétique, demandent un ton archaïque ou un style élevé, il emploie alors les anciennes formes de substantifs avec le *л* final, comme: *прешол*, *предјел*, etc...

Njegoš se permet parfois de grandes libertés et se sert de certains mots sous leur forme défectueuse. (*Да с витезма на бој иде отечества свобод бранит.*²⁾ Sv. I, 473—474). On ne peut naturellement pas toujours expliquer cela comme on l'a ordinairement fait par la simple volonté qu'il a eu d'employer dans ses vers un nombre donné de syllabes. Il se sert, par exemple, de la forme *долећиваш* au lieu de la forme populaire de ce verbe *долијешаш*. Les deux formes ont le même nombre de syllabes de même nature, de même accentuation. Toutes ces syllabes ne s'accordent pas cependant au point de vue de la longueur. De pareils exemples prouvent que le poète a tenu compte du moindre élément qui ait pu contribuer à l'accent poétique ou musical de ses vers.

Ce qui est très caractéristique chez Njegoš et qui saute aux yeux surtout dans ses premiers écrits, ce sont des noms composés tout spéciaux, tels qu'on n'en peut trouver ni dans le parler de la patrie du poète, ni dans le parler populaire que Vuk a pris pour base de la langue littéraire serbe. Il s'agit de composés du type de *крвобојни* (Sv. I, 282), *брзошечни* (Sv. I, 319) *бојоносни* (Sv. I, 695) *крвовидни* (Sv. I, 730) *уширлешни* (Sv. IX, 720) et d'autres semblables, qui même quand ils s'accordent avec les noms composés de la langue populaire au point de vue du rapport syntaxique de leurs parties, divergent tout de même de beaucoup de ceux-ci, soit par la composition, soit par le suffixe qui donne sa forme définitive au mot, ou par quoi que ce soit d'autre. Njegoš employait ces mots tout simplement parce qu'ils étaient nécessaires à son expression poétique. Il les prenait tels qu'il les trouvait chez Lukijan Mušicki, Sima Milutinović et d'autres écrivains serbes de ses contemporains ou appartenant à une époque à peine plus ancienne. Et l'on sait cependant que Njegoš était hostile à la langue dont se servaient ces écrivains, quoiqu'il eût une haute idée de certains d'entre eux, comme de L. Mušicki par exemple.

Il se décidait beaucoup plus facilement encore à faire des emprunts au russe — des emprunts de mots surtout. On en trouve même dans le „Gorski Vijenac“ et „Sćepan Mali“, qui sont écrits

1) Bien vite alors deux lettres il écrivit et expédia.

2) Avec les preux au combat se rendre, de son pays la liberté défendre.

cependant en une langue populaire exemplaire. Nous trouvons assez souvent chez Njegoš des tournures tout à fait russes: *земни*, par exemple, au lieu de *земаљски*, *времени* et *безакони* au lieu de *привремени* et *незаконити*, *права* dans le sens de *истина* (vérité), *горећи* pour *који гори* (qui brûle), *преишећи* pour *који преиши*, *који се лејриша* (qui scintille, qui flotte), etc, etc... Il y a chez lui aussi des mots et des formes populaires qu'il greffe volontiers sur le russe, il y en a d'autres qu'il prend du russe et leur donne une forme serbe. Le substantif *шруије*, employé dans le sens russe de *лешев*, est caractéristique. Mais ce „russisme“, si „russisme“ il y a, est connu de l'homme le moins cultivé du pays natal de Njegoš, quoiqu'il n'ait certainement jamais su que *леш* (cadavre) se dit *шруи* en russe. Pour lui *шруије* c'est un amoncellement de cadavres. Quand on sait que dans la lutte contre les Turcs, les cadavres qui tombaient aux mains des vainqueurs restaient sans têtes (car on les leur coupait), il est compréhensible qu'on les appelait *шруиови* (c'est-à-dire: troncs) et que l'on nommait de ce nom collectif les morts innombrables (c'est-à-dire: les cadavres).

C'est par cet appui évident sur le russe que nous pouvons expliquer chez Njegoš le nombre assez grand de verbes itératifs formés à l'aide de la terminaison *a* comme: *обожаши*, *покораш*, *окружаш*, *истребљаш*, *осветљаш*, *подбуњаш*, *принуђаш* et d'autres semblables qui par leur forme correspondent au russe: *обожают*, *покоряют*, *истребляют*, *ублажают*, *умоляют*..., et ont une formation toute différente des verbes serbocroates: *обожаваши*, *покораваш*, *окружаваш*, *истребљаваш*, *осветљаваш*, *подбуњиваш*, *принуђаваш*. Vušovic affirme que dans les parlers populaires du Monténégro de pareils verbes sont inconnus. Nous pouvons le rectifier par la constatation que ces verbes: *обожају*, *осветљају*, *зафаљам* et *лишају* y sont justement beaucoup plus répandus sous la forme ci-dessus que sous leur forme littéraire. Etant donné que nous savons en plus que dans le serbocroate les verbes itératifs en général se sont formés tout d'abord à l'aide de la terminaison *a* nous arrivons forcément à une constatation toute différente de celle de Vušović — à savoir que l'emploi de pareils verbes itératifs, quoique beaucoup plus fréquent chez Njegoš que dans la langue populaire, est loin de ne pas être populaire — au contraire, il est comme toute la langue poétique de Njegoš de caractère essentiellement populaire.

ЧЛАН ЧЕТРНАЕСТИ ДУШАНОВА ЗАКОНИКА

I

У своме преводу Законика ја сам разврстао све његове чланове по степену лакоће превођења на неколико скупина. На челу оних које је веома тешко превести стоји члан четрнаести. У своме другоме издању Законика Стојан Новаковић је предложио овакво читање његова текста:

„Игоумни да се не постављаю безъ дела отъ цркъве; игоумни по манастирѣхъ да се ставѣ добріи чловѣци, кои те цркъве стожи [ти] домъ божи“.

Пошто је саопштио варијанте из неколиких рукописа уз овај текст Призренскога рукописа, Новаковић је на крају рекао ово: „У тексту самом има само да се допуни непотпуни инфинитив **стожити**. Реч **цркъве** могла би се као дупликат изоставити“ (*Новаковић С., Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, 1898, 19*). У овоме члану, међутим, Призренски рукопис не заслужује онолико поверење колико му је Новаковић указао. Његов текст је јамачно искварен, и Новаковић је могао то осетити без великих напора, али он је пошао за Призренским рукописом, иначе великог поверења достојним. То, наравно, не значи да је он за научну критику неприкосновен.

У најстаријем рукопису Душанова Законика, Струшкоме, сачуван је, нажалост, само први део овога члана и прва реч из другога дела:

„Игоумни да се не изъставляють безъ дѣла ѿ цркъве. Игоумни . . .“ (*Флоринскій Т., Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ, 1888, Приложенія, 2*).

Такав, и сличан текст имају и остали преписи, чак не само старији већ и млађи. Ја ћу исписати још текст Студеничкога руко-

писа који сам имао прилике упоредити с фотографским снимком. Тамо он овако гласи:

„Игоумень да се не изсталиа без дѣла отъ цркве. Игоумены по монастырѣхъ да се ставе добри чловѣци кон те стожити домъ вожи́н.“ (*Mošin V.*, Studenički rukopis. Povodom šestogodišnjice Dušanova zakonika, Poseban otisak iz 42. knjige Starina 1949, 87).

Преписивач Призренскога рукописа начинио је погрешку која није веома ретка — написао је у првом делу овога члана глагол са сасвим противним значењем од онога које је стојало у тексту. Зато је имао сасвим право Константин Јиречек када је предлагао да се не прихвати Призренски текст него онај који је сачуван у другим преписима, међу којима су и сасвим позни, Текелијин и Софијски, да се не истичу далеко старији и бољи — Струшки, Атонски, Студенички, Бистрички, Ходошки и Раковачки.¹⁾ Јиречек је закључио овако:

„Es handelte sich also nicht um Einsetzung, sondern im Gegentheil um Absetzung des Iguemen; so haben es auch die Bearbeiter des Textes in den späten Codices des Tekelija und von Sofia verstanden (да се не измѣтають).“ (*Jireček C.*, Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan, Archiv für slav. Phil., XXII, 1900, 206).

С тим би први део четрнаестога члана био разјашњен и његов текст онако утврђен како захтева већина рукописа Душанова Законика. Њиме се забрањује смењивање, збацивање или уклањање игумана без сагласности цркве.

Ја пишем први део четрнаестога члана Законика, иако сам свестан да би се дала бранити мисао како је ово један цео, засебан члан од кога би се могао његов други део као нов члан оделити. Но о томе заиста не треба водити препирку када је врло добро познат начин састављања закона у Средњем веку и невештина, која се у томе послу веома често јавља. Иначе је извор идеје која је овде уобличена познат и јасан: законодавац је хтео да заштити игумане у њиховом двоструком својству — као људе и као црквене служитеље. Намера одлично позната из римскога и из византинскога права. Појединац не сме постати

¹⁾ Новоковић, зачудо, тврди да је први део четрнаестога члана у Струшком рукопису једнак ономе у Призренском. То је нетачно. У Струшком стоји „изстаканіють.“

жртва ни самовољности, ни ненадлежности. Зато се у четрнаестом члану Законика кратко и разговетно заповеда да се игуман не сме уклањати са свога положаја без садејства цркве. Тим се хтело истаћи да га не може уклонити с места на коме се налази ни државна световна власт, ни властелин на чијем се поседу црква налазила.

Мени није пошло за руком да нађем сасвим истоветним речима написано византинско законско одређење као ово српско у почетку четрнаестог члана Законика. Али то у овом случају заиста није ни нужно, будући да је овде истакнути принцип несумњиво прегледан из римскога и из канонскога права. Можда смем упозорити на још суптилније наређење у Василикама, преузето из десете главе стодвадесетитреће новеле цара Јустинијана, којим се забрањује вршити притисак на епископа да без своје воље отпусти икојега члана свога клира:

„μηδένα δὲ ἐπίσκοπον ἄροντα καταγκάζεσθαι, οἷονδήποτε κληρικὸν ὑπ'αὐτὸν ὄντα τοῦ ἰδίου κλήρου ἀπολύειν“.

„Nullus vero Episcopus invitus cogatur, quemcunque Clericum sub se constitutum a Clero suo dimittere“.

Basilicorum libri LX, ed. C. G. E. Heimbach, I, 1833, Lib. III, Tit. I, Cap. XX, 99.

Забрањује се, дакле, и вршење притиска на епископа да би против своје воље отпустио свога клирика, а још више, наравно, самовољно уклањање без икаквога садејства епископа. То ће рећи цркве.

Други део четрнаестог члана Законика задаје још више главобоље неголи први. Ако обадва дела треба схватити као нераздвојну целину, онда би се смела претпоставити ова намера законодавчева: он је прво забранио отстрањење игумана без садејства цркве, а затим је, у другом наређењу, истакао какви морају бити игумани по манастирима. Није далека мисао да је на тај начин хтео избећи пребацавање како ставља под законску заштиту недостојне. Све је то веома мудро и далековидо учињено.

За други део четрнаестог члана Законика утврдио је Т. Зигел у својој оцени на споменуто дело Т. Флоринскога да је преузет из Василика; он се задовољио само упутом на место одакле је прегледан, а саме речи грчкога текста није наводио (О сочинени: Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ. Хрисовулы. Сербскій Законникъ. Сборники византійскихъ законовъ. Изслѣдованіе *Тимовея Флоринскаго*. Кіевъ. 1888. Рецензія професора Варшавскаго университета *Θ. Θ. Зигеля*; Записки Имп.

акад. наукъ, LXIII, 1890, № 3, 79). Код њега стоји само толико да чланови Душанова законика четрнаести до деветнаестог имају као свој извор Василике, књигу четврту, одељак први чији је натпис он једино латински исписао „De monasteriis et Monachis et Ascetis et conversatione eorum“. Моја је дужност даље поћи и саопштити она законска наређења која су основа другог дела четрнаестог члана Законика. Она су изређана у другом отсеку споменутога првога одељка четврте књиге Василика који је презет из тридесетичетврте главе стодвадесетитреће новеле цара Јустинијана.

Грчки законодавац је много опширнији и у изразима одређенији неголи српски. Он је заповедао да се игуман или архимандрит не смеју бирати према њиховом монашком степену (βαθμός), него према угледу, гласу који уживају (ὑπόληψις). Изабрани треба да буде праве вере, мудра живота, достојан управљања, подобан да монахе поучава и да цело стање манастира умешно чува. Даља садржина нас се овде не тиче. Грчки законодавац нанизао је, како се види, читав низ врлина које треба да красе будућег игумана. У српском закону изостављене су све осим последње, пошто је, држим, наш законодавац претпостављао да је њима место у манастирском типичу, а не у државном закону. Тако и јесте.

Пошто је српски текст неједнако и мутно дошао до нас и пошто се у њему налази један данас неразумљив глагол, то ћу ја исписати грчки део текста који је прегледан у српском закону. Тамо стоји за будућег игумана да мора бити способан и:

„...πᾶσαν τὴν τοῦ μοναστηρίου κα- „...totum monasterii statum
τάστασιν χρησίμως φυλάξαι...“ utiliter custodire...“ (Василике,
е. с., I Lib. IV, Tit. I, Cap. II, 113).

Када сам у предговору свога превода Душанова законика расправљао о олакшицама за његово превођење, ја сам као једну од њих истакао и могућност да се пронађе оригинал онога српскога закона који нам прави велике тешкоће у разумевању. (Радојчић Н., Душанов законик. Научна издања Матице српске, III, 1950, 32). Други део четрнаестог члана Законика гласио је ван сваке сумње најближе тексту Студеничкога рукописа:

„Игоумѣны по манастирѣхъ да се ставѣ добри чловѣци
кои те стожити домъ божи.“

Глаголу „стожити“ одговара у грчком тексту израз „χρησίμως φυλάξαι.“ Поставља се питање — да ли је српски законодавац

желео буквално преводити, или је имао намеру само главни смисао погодити или је свесно тежио за тим да грчки израз појача или ослаби? Веран превод с грчкога био би — умешно чувати, у добром стању одржавати манастир. Српски законодавац одабрао је за овај појам глагол „стожити.“ У данашњем српском говору те речи нема, и чини се да је већ подавно избичајена, јер се од Ходошког рукописа не сретамо с њом у овоме члану Законика; у Раковачкоме рукопису стоји место „стожити“ „стежати“, док Раванички, Текелијин и Софијски имају „строити“; свима овима преписивачима била је реч „стожити“ неразумљива, те су је замењивали другом, „стежати“ или „строити“.

Мени није ни најмање зазорно признати да ми је тачно значење глагола „стожити“ непознато, јер њега не разуме ни један од данашњих најбољих познавалаца старог црквенословенскога језика, А. Вајан (Vaillant). У кратком, наиме, приказу Мошинова издања Студеничкога рукописа он жали што издавач није обратио исто толику пажњу на разјашњење текста колико на његову палеографску страну:

„... il néglige complètement l'interprétation des textes, et par exemple il laisse sans explication, après Novaković, le curieux verbe stožiti „gérer“ (?) du Code de Dušan, art. 14“. *Revue des Études slaves*, XXVI, 1950, 275.

Какво се значење глагола „стожити“ овде предлаже? У највећем француском речнику, што га ја имам, Хацфелд-Дармстетер-Тома, стоји за наговештено тумачење ово:

„gérer... Emprunté du lat. gerere, porter, administrer...“.

Према овоме, Вајан предлаже за тумачење глагола „стожити“ исти онај пут којим су пошли преписивачи Душанова Законика већ од Раваничкога рукописа, будући да „строити“ значи исто што и „gérer“, διοικεῖν, administrare.

Глагол „стожити“ нису унели у своје речнике ни Ф. Миклошич, ни Ђ. Даничић, али можда код Миклошича ипак има путоказ којим се може dospети до значења ове данас нам загонетне речи. Тумачећи познату реч *стог*, он наводи и словеначки глагол „stožiti sich bäumen: konj se stoži“. Одавде се види да глагол „стожити“ постоји и данас у словеначком и може се тачно разабрати шта значи; у словеначком речнику М. Плетершника нема ништа више него код Миклошича. За коња се вели код Словенаца да се стожи, када се осови на стражње ноге и пропиње. Да ли смем казати — када изгледа као стог?

Ја мислим да сам, као историчар, своју главну дужност према лингвистама испунио када сам их упознао с оним грчким изразом који стоји у византинском закону, с кога је наш прегледан, на истом месту где и наш глагол „стожити“. Сада је на њима да утврде порекло ове речи и њено тачно значење. А ово што ја додајем треба схватити само као привремено решење и као покушај испомагања који, разуме се, може бити глатко одбијен.

Већ је Миклошич код глагола стожити, наравно, помислио на стог, али он је, држим, више имао на уму облик стога, његову висину и виткост, а не његово настајање. Код нашега глагола „стожити“ ја мислим, пре свега, на начин како се стог дене — скупљањем снопова и слагањем у вис; ја сам слушао, у Срему, да се само жито дене у стогове, док се сено дене у пластове. Од именице пласт има глагол пластити који је код Вука преведен — *das Neu aufschobern, metam foeni construo*. Ја слутим да је код нас постојао и од именице стог изведен глагол који је гласио „ст҃жити“. У њему би били сједињени појмови скупљања и дизања у вис, значи особине које четрнаести члан Душанова Законика захтева од доброга игумана. Док се грчки законодавац задовољавао тиме да од игумана тражи брижљиво чување манастирскога имања, дотле је српски законодавац наређивао да се игуман мора старати да манастир унапреди, да га у вис подигне, да стиче. Ето то значење ја видим у глаголу „стожити“ и држим да тако треба разумети други део четрнаестог члана Душанова Законика.

Мени није тешко замислити и једно друго схватање: могло би се догодити да лингвисте уопште одбију решење с глаголом „стожити“ и да предложе да се на то место стави други глагол „сѣт҃жити“, κτᾶσθαι, acquirere. Овакво решење имало би два ослоња: први је, да овај глагол одговара довољно тачно грчком изразу »χρησίμως φυλάξει«, а други је да се он налази у Раковачком рукопису чију важност ја неуморно истичем, и поред његових слабих страна.

Нећу да се упуштам у прорицања, који ће глагол испасти као победник на лингвистичком решету „стожити“ или „сѣт҃жити“. Ако би се прихватио мој предлог за тумачење глагола „стожити“, онда се смисао четрнаестог члана Душанова Законика не би много мењао, стајало у његовом другом делу „стожити“ или „сѣт҃жити“.

У своме преводу Душанова законика, о коме је на почетку овога чланка била реч, ја сам четрнаести члан овако пренео на данашњи наш језик:

„Игумани да се не збацују без сарадње цркве; као игумани по манастирима нека се постављају добри људи који ће цркви, дому божијем, стицати“.

Већ тиме што сам овај члан ставио на чело оних које је веома тешко превести истакао сам, надам се, довољно јасно да свој пренос не сматрам савршеним. Због свога става према преношењу старих српских текстова на наш модерни књижевни језик мени је било много стало до тога да у своме преводу Душанова законика задржим што је могуће више речи из старог текста — значи, ишао сам до крајњих граница да се не огрешим ни о оригинални текст, ни о разумљивост свога превода. Па ипак у првоме делу четрнаестог члана нисам се усудио оставити глагол „истављати“, како стоји у оригиналу. Ја знам да се врата истављају и да се јело с ватре иставља, али да се личност може истављати, то нисам ни чуо, ни читао, те нисам смео тако ни написати; ни новији преписивачи Душанова законика, како се види и из варијаната саопштених од Новаковића, нису већ хтели примењивати овај глагол на лица; Раванички препис има место „**изставляю**“ „**исповѣдають**“, а Текелијин и Софијски „**измѣтають**“. Ја сам се тешко одлучио за израз „збацују“ јер ми се чини прејак према оригиналу, али нисам смео написати „смењују“ јер ми се чини да би се у томе случају могло мислити и само на премештање, што не би одговарало намери законодавца. У другоме делу четрнаестог члана Душанова Законика, око кога се овде највише трудим, ја нисам хтео изоставити реч „**црковъ**“, коју је могућност Новаковић помињао, јер је она овде, можда, апозиција за „**домъ божи**“, а може, наравно, бити и обратно. Највећу главобољу имао сам с глаголом „**стожити**“, због кога сам највише и ставио овај члан Душанова законика међу оне које је веома тешко превести. Ја сам га у свој превод пренео с глаголом стицати, и то због несумњиво истог значења, али и због краткоће. Сваки други исто тако кратак синоним чинио ми се неподеснији, а описивања и развлачења клонио сам се што сам више могао. Мој превод је несумњиво тачан, али сада, надам се, постоји после овога чланка већа могућност да се доспе до још тачнијег, оригиналу још ближег и српски још бољег и лепшег превода.

II

Када је овај чланак био већ предат Јужнословенском филологу, донео је „Historijski zbornik“ критику Вл. Мошина на мој превод Душанова Законика (III, 1950, 349—64). У њој су, поред осталог, нанизане замерке, предлози за измену појединих речи и захтеви да је требало још понешто у примедбама казати. Мишљење критичара о начину превођења историјских извора и о њиховој намени не слаже се с мојим. Он је, рекао бих, мишљења да у превод треба уносити бар елементе коментара, што ја не могу прихватити, јер и у томе гледам извртање извора. Исто тако не могу примити веровање Вл. Мошина да тумачења и примедба уз поједине чланове Душанова Законика има заиста „velik broj, ali je sve to prije 1933. dovedeno u sistem u djelu Taranovskoga, uz koje se nalazi izcrtan indeks, a najnovija literatura za stručnjaka, koji se prihvata prevođenja Dušanova zakonika, ne bi smjela da čini problem“. (351) То је све сасвим нетачно и више је од симплификације једнога јако сложенога питања. За читаоце су овакве тврдње веома заводљиве. Што се пак овога тона тиче, мени је веома мило истаћи да је он у српској историографији давно изобичајен. Мишљење Вл. Мошина о превођењу Душанова Законика и о степену на коме се налази решавање проблема у вези с њиме сасвим је, дакле, различито од мојих схватања. Решење о тачности једнога или другог донеће даља истраживања. Све остало, што би се имало рећи у вези с овом критиком, није прилика овде ређати, будући да је овде реч само о четрнаестоме члану Душанова Законика.¹⁾ Шта се о њему вели у овој критици? Ево њених речи:

»Čl. 14. Mjesto „O postavljanju igumana“ i „igumani da se ne postavljaju bez dela od crkve“, kako N. štampa po Prizrenskom i Struškom rukopisu, R. uzima varijantu Atonskog, Studeničkog i Bistričkog rukopisa, koji izraz „postavljaju“ zamjenjuju riječju *izstavljaju*, te prevodi: „O *zbacivanju igumana*“ „igumani da se ne *zbacuju* bez saradnje crkve“. Nama se ova

¹⁾ В. Мошин је предложио око деведесет измена превода. Од њих су оправдане ове: У чл. 27 заиста стоји плурални облик „цркве царске“, али тога члана, нажалост, нема у Струшкоме рукопису; зашто сам за изабрао сингуларни облик то је довољно јасно; домишљања Мошина (355) остају само то. У чл. 113 заменио сам реч „сужањ“ с „роб“. При крају чл. 115 испало је збиља „му“. У чл. 122 погрешно је штампано „сто“ место „тристо“. У чл. 159 може бити да је боље „све“ него „цело“. У чл. 184 није, приликом понављања, штампано „царство ми“. Све остало отпада.

promjena čini potpuno neopravdana, jer se tom izmjenom smisla naslov ne bi mogao da primjenjuje na drugi dio istog člana, koji govori baš o tom, kakvi se kandidati moraju uzimati za igumane. Nema sumnje da je ovaj član imao u vidu carske i vlasteoske manastire, gdje je za igumana mogao doći samo čovjek pogodan ktitoru, a crkva je tu sebi osigurala pravo da se izbor takva igumana ne može vršiti bez njezina učešća. Ali, u svakom slučaju, ako je prevodilac stajao na drugom gledištu, morao je to bar ukratko u primjedbi konstatovati. Treba primijetiti da prema Novakoviću izraz „*istavljaju*“ može da bude sinonim za „*postavljaju*“ u smislu „*izabiraju*“.

Rečenica „*koji će crkov stožiti dom Božji*“ prevedena je „*koji će crkvi, domu božjem, sticati*“; mislim da je kod N. bolje: *koji će crkvu, dom Božji, kućiti*,¹⁾ ja bih rekao *koji će o crkvi skrbiti*.” (354).

Нетачности почињу већ с првом реченицом. Вл. Мошин вели: „R. uzima varijantu Atonskoga, Studeničkog i Bistričkog rukopisa, koji izraz „*postavljaju*“ zamjenjuju riječju „*izstavljaju*“... Није тако. Ја сам се при превођењу ослонио, наравно, на најстарији познати препис Душанова Законика, Струшки. Тамо стоји:

„**Игоумни да се не изъставляють безъ дѣла ѿ цркви**“
(Флоринскій Т., Памятники, 1888, Приложенія, 2).

Читаоцима овога чланка познато је да се за овакво читање, сасвим оправдано, одлучио још пре педесет година К. Јиречек. Они су имали прилике да се упознају и с мојим покушајем изна-лажења ослонца у византинском законодавству за овакву законску одлуку. К. Јиречек се задовољио само филолошком критиком — високе вредности — а ја сам се осмелио да трагам и за изво-ром или бар за идејом водиљом српскога законодавца за први део четрнаестога члана Душанова Законика. Вл. Мошин је изабрао други пут — рационалистичког доказивања. Ја се тога много клоним.

Критичар ми још замера што нисам у примедби рекао, зашто сам се одлучио за „*изъставляють*“. Ја сам мишљења да то није нужно, када се ради о Струшком рукопису, и када је К. Јиречек то питање довољно на чисто извео.

¹⁾ Сш. *Новаковић* је и овде био под јаким утицајем *Шафарикова* немачкога превода где стоји „...welche das Haus Gottes bauen werden“; први део члана је тамо преведен: „*Igumene sollen ohne Ursache von der Kirche nicht abgesetzt werden*“; сасвим лоше.

Вл. Мошин писао је, ваљда, своју критику пре објаве Вајанове белешке о његову издању једнога дела Студеничког рукописа, те се није упустио у тумачење значења глагола „стожити“, што му се тамо замера. Ту сам ја покушао задовољити живу радозналост ученога францускога слависте. С колико успеха, то ће рећи лингвисте, којима сам ја био у овоме случају само путеводница када сам их довео до грчкога текста који је био прегледалица српскоме законодавцу. Вл. Мошин може сада видети да сам ја био већ пре њега не сасвим задовољан са својим преводом глагола „стожити“; може ишчитати из првога дела овога прилога да то важи и за остале чланове Душанова Законика које сам ја сврстао међу оне што их је веома тешко превести. Моје је мишљење да се тако мора поступати ако се жели постићи здраве научне резултате. Вл. Мошин мени препоручује да глагол „стожити“ преведем са „koji će o crkvi skrbiti“. Такав превод јамачно није тачнији него мој, а њиме би језик којим ја пишем био сасвим унакарађен. Критичар често предлаже сличне измене не узимајући на ум да за препоручивање подеснијих синонима треба веома пространо знање једнога језика и дубок смисао за његов дух.

Покушај Вл. Мошина да исправи мој превод четрнаестог члана Душанова Законика не значи корак ближе онаквом решењу какво сам ја пожелео пре неки месец на крају првога дела овога чланка. То не треба да буде никакав разлог за обесхрабрење, а камо ли за очајање. У тражењу научне истине лутања се не могу избећи. Користи од овога његова покушаја ипак може бити ако се упише у срце одлука — да се при решавању научних питања ове врсте треба држати што је могуће више чињеница и што мање маштања.

Никола Радојчић

Résumé

N. Radojčić

L'article 14 du Code de „Dušan“

Dans sa traduction du Code de „Dušan“ (Editions scientifiques de la „Matica Srpska“, III, 1950, 70), N. Radojčić a classé l'article 14 parmi ceux qui sont très difficiles à traduire. Et cela surtout cause de l'acceptation incertaine du verbe „стѣжати“ que nous trouvons et dont le sens exact est également inconnu à M. A. Vaillant (*Revue des Etudes slaves*, XXVI, 1950, 275). L'auteur de l'ouvrage

souligne la ressemblance de cet article 14, dans sa première partie, avec le *Basilicorum libri LX*, *Lib. III, Tit. I, Cap. XX*, ainsi que sa dépendance du même recueil dans sa deuxième partie: *Lib. IV, Tit. I, Cap. II*. L'auteur en déduit la signification du verbe „СТОЖИТИ“ qu'il fait dériver de „СТОТЬ“. Il croit que le sens d'assemblément et celui d'élévation s'y trouvent réunis. Néanmoins, il y a encore, d'après lui, possibilité de remplacer le verbe „СТОЖИТИ“ par „СЪТЪЖАТИ“.

Dans la seconde partie de l'ouvrage l'auteur rejette la tentative de M. V. Mošin de lire et d'interpréter d'une autre manière l'article 14 du Code de „Dušan“.

О КРКЛЕЧЕВУ ПРЕВОДУ ПУШКИНОВА „МОЦАРТА И САЛИЈЕРИЈА“

I

Често се понавља и често се наглашава да је превођење у стиху посао нарочите врсте, посао који захтева од преводјоца и изузетну обдареност и изузетан напор. Говори се и о „поновљеном надахнућу“ кад је реч о успешним преводима стихова и о многобројним тешкоћама које је преводилац морао савлађивати при преношењу туђих стихова у свој језик. То исто, желећи да останемо у атмосфери Пушкинова „Моцарта и Салијерија“, можемо рећи и друкчије: преводилац мора носити у себи две наизглед супротне стихије — моцартовску и салијеријевску. Уосталом, да ли су те две стихије баш толико супротне да се узајамно искључују? Зар није и сам Пушкин, који их је разграничио у „Моцарту и Салијерију“, носио обе те стихије у себи? Ми знамо да је Пушкину било познато „моцартовско“ надахнуће, да је имао тренутака кад су му стихови „слободно текли“ из душе и када је журио да их забележи како их не би заборавио. Али, с друге стране, знамо и то колико је размишљао о својим уметничким замислима и како је упорно тражио прави израз за оно што је у почетку тек „нејасно разликовао кроз магични кристал“ — његови рукописи нам најбоље сведоче о томе. И то је био упорни, тешки, „салијеријевски“ рад, који је трајао све дотле док сам песник, размишљајући о своме делу, не би потврдно одговорио на питање: „Јеси ли задовољан њиме, строги уметниче?“ Кад је све то тако — није ли онда правилно и код Моцарта и код Салијерија тражити одразе интимних Пушкинових мисли о уметности и о стваралачком процесу, одразе његових размишљања о своме властитом генију? Пушкин је знао да носи у себи обе стихије — и моцартовску и салијеријевску; а ако су се оне у његовој малој трагедији одвојиле — свака од њих је тиме само добила свој пуни израз.

Често се такође истиче и често се подвлачи да је уметнички превод исто тако резултат уметничког стварања, поготово превод у стиху. И зато — кад узмемо у руке један такав превод, нама се одмах намећу два питања: да ли носи преводац моцартовску искру у себи и да ли је с успехом обавио салијеријевски посао? Узимајући за предмет овог чланка Кркљечев превод „Моцарта и Салијерија“,¹⁾ покушаћемо да одговоримо на та питања, али не по спољашњем утиску, него на основу детаљније анализе. Већ због саме природе предмета та ће анализа у првом реду обухватити специјалне проблеме стиха, јер су сви остали проблеми — језички и стилски — мање више исти код сваког превода, па било да је дело писано у прози или у стиху. И сасвим је природно што ћемо ширу анализу стиха започети разматрањима о ритму.

Ако се песнички ритам схвати као организовани систем понављања ритмичких сигнала од којих се неки остварују увек и потпуно (метричке константе), а други само с мањом или већом вероватноћом (ритмичке тенденције), испитивање песничког ритма мора обухватити баш ове последње, јер баш оне, ритмичке тенденције, чине специфичност сваког ритма. Кад је реч о стиху — и руском и српскохрватском — у њему се као ритмички чиниоци појављују акценти, границе између акценатских целина и модулације фразне мелодије. При томе се акценти и границе између акц. целина појављују као примарни елементи ритма, јер се њихово понављање (односно њихов изостанак) као ритмичког сигнала

¹⁾ Кркљец је свој превод „Моцарта и Салијерија“ досад три пута штампао: у „Књижевности“ (мај—јуни 1949), у зборнику „Избор из Пушкина“ (изд. Матице хрватске, Загреб 1949) и у збирци: „Александар Пушкин. Књига поезије“ (Накладни завод Хрватске. Мала библиотека, св. 58. Загреб 1949). У овом чланку цитирамо Кркљечев превод према зборнику „Избор из Пушкина“.

„Моцарт и Салијери“ је и пре Кркљеча више пута превођен на српскохрватски језик. Колико нам је познато, досад постоји, сем Кркљечева, шест српскохрватских превода ове Пушкинове мале трагедије. То су следећи преводи: 1) Драгутина Илића (Бранково коло, 1895), 2) Евгенија Захарова (Летопис Матице српске, 1931), 3) М. М. Пешића (Српски књижевни гласник, 1937), 4) Ивана С. Шајковића (у засебној књижици штампаној у Хелсинкију 1937), 5) Томислава Прпића (у књизи: А. С. Пушкин. Изабрана дјела. Св. I. Загреб 1943), 6) Илићев превод у редакцији Б. Ковачевића (у књизи: А. С. Пушкин. Одабрани стихови и проза. Београд 1949. — Први Салијеријев монолог и следећа 22 стиха Б. Ковачевић је наново превео; даље је задржао, углавном, Илићев текст). Сви ови преводи знатно заостају иза Кркљечева. Простор нам не допушта да се задржимо на анализи тих превода; уосталом, та анализа не би ни била од великог интереса, јер бисмо се највише морали задржати на ритмичким, језичким и стилским недостацима тих превода.

остварује већ у границама једног стиха. Модулације фразне мелодије — каденце, антикаденце и полукаденце — појављују се као секундарни елементи ритма, јер се њихово понављање остварује између целих стихова. Наш је задатак, дакле, испитати како се сви ти ритмички сигнали остварују у Пушкинову оригиналном стиху и Кркљечеву преводу, испитати у којој је мери Кркљец осетио живо пулсирање Пушкинова ритма и како га је пренео у српскохрватски језик.

II

Пушкинов „Моцарт и Салијери“ писан је петостопним јамбом, тј. стихом у коме акценти по правилу падају на парне слоге, по схеми:

○ — ○ — ○ — ○ — ○ — (○).

Ако, међутим, пажљивије загледамо текст, видећемо да врло мали број стихова остварује ту схему; покушамо ли избројати стихове са свих пет иктуса, видећемо да они не чине ни шестину од целокупног броја стихова (свега 15,3%). У већини стихова понеки иктус је изостављен. При пажљивијем читању приметимо да се иктуси изостављају на одређеним местима, да има у стиху и слабих стопа у којима парни слог доста често бива ненаглашен. Избројимо ли све акценте на свим слоговима, добићемо следећи однос између акцентованих слогова (изражен у процентима):

Слогови:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	1
% акц.:	—	80,3	—	70,3	—	82,5	—	55,—	—	100
Иктуси:		I		II		III		IV		V

Из ових података види се да су први, трећи и пети иктус — јачи, а други и четврти — слабији. На тај начин у Пушкинову стиху имамо не само смењивање наглашених и ненаглашених слогова него још и алтернирање јаких и слабих иктуса. Према томе, основу ритма чине не само стихови са свих пет иктуса (први тип), као напр.:

1) Звучал орган в старинной цѣркви на́шей (15,3%)

него још и следеће варијације:

2) Явѝлся и открьѝл_нам новы тайны (17,5%),

3) И встречным послан в стѣрону иную (21,8%),

4) Глубѝкие, пленѝтельные тайны (10,9%).

Све ове варијације заједно сачињавају 65,5% од свих стихова; осталих 34,5% отпада на остале, мање више ређе, комбинације

(стихови с изостављеним првим или трећим иктусом, првим и трећим, првим и четвртим итд.).

Оваква структура 5 ст. јамба није особина само Пушкинова „Моцарта и Салијерија“; исту ту законитост наћи ћемо и у целом Пушкинову 5 ст. јамбу и, мање више, у руском 5 ст. јамбу уопште.

Преводећи Пушкина, Крклец је узео метар оригинала — јампски једанаестерац.¹⁾ Да ли је он осетио и ритмичку инерцију Пушкинова стиха — алтернирање јаких и слабих иктуса?

У Крклечеву преводу акценти су овако распоређени на појединим слоговима:

Слогови:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
% акц.:	1,7	95,2	—	57,8	—	79,6	16,1	40,4	0,9	97,—
Иктуси:		I		II		III		IV		V

За разлику од руског стиха — код Крклеца акценти падају каткад и на непарне слоге (понајвише на седми), тј. бивају померени на слабо време стиха, што је, уосталом, особина српскохрватског јамба уопште. Али у погледу иктуса видимо исту законитост као и у Пушкинову стиху: јаки су први, трећи и пети, а слаби — други и четврти; штавише, ово алтернирање јаких и слабих иктуса у Крклечеву стиху у поређењу с Пушкиновим чак је и појачано (в. дијаграм I).

Она четири основна типа стихова који код Пушкина чине основу ритмичке инерције налазимо и код Крклеца:

- 1) Што такб љубљах чему вјеру жарку (13,—⁰/₀),
- 2) Већ безумниџа нјме китиш пустог (20,4⁰/₀),
- 4) Напустах рано забаве и йгре (22,2⁰/₀),
- 4) Изгарајући, нестају у дјму (17,—⁰/₀).

Као што видимо, проценти употребе ових варијација код Крклеца показују велику сличност с Пушкиновим стихом. Код

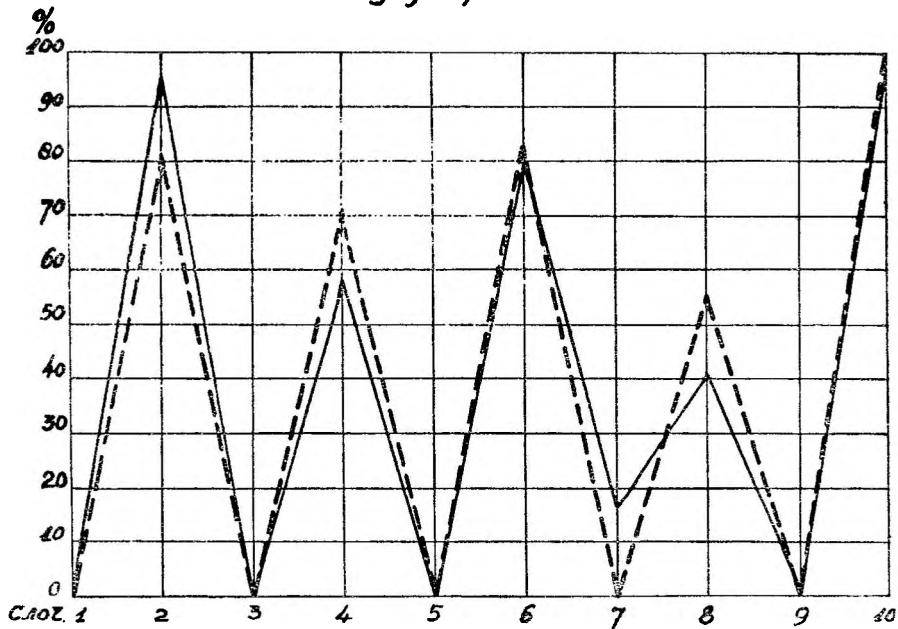
¹⁾ У руском оригиналу су помешани 5 ст. јамби с мушким и женским завршцима, и то око 57% стихова има женске завршетке, а око 43% мушке. За руску уметничку поезију је комбиновање мушких и женских завршетака типично и наслања се на природни однос у ритмичком речнику руског језика: у руском језику око 40% од свих акц. целина има акценат на последњем слогу, а око 37% на претпоследњем. У српскохрватском језику, међутим, 49% акц. целина има женске завршетке, а мушке само око 10% (од чега 7% чине једносложне акц. целине). Сем тога ни у српској ни у хрватској поезији није се много ни практиковало комбиновање стихова с разним завршцима, сем у песмама подељеним на строфе. Зато сматрамо да Крклец није ништа погрешно што је употребио само јампски једанаестерац: женски завршци су такорећи природни завршци српскохрватског стиха.

обојице је најчешћа варијација с изостављеним четвртим иктусом; зато су и код једног и код другог претпоследњи иктус најслабији. Једино је знатнија разлика у употреби четврте варијације (код Пушкина 10,9%, код Кркљеца 17%). У поређењу с Пушкином Крклец као да нарочито фаворизира стихове типа:

Изгарајући, нестају у диму...

Човек стиче утисак као да се Крклецу особито свиђа симетричност таквих стихова; споредно је питање да ли их он фаворизира

Дијаграм I

Распоред акцената код Кркљеца и Пушкина: 1) пуна линија — Кркљечев превод „Моцарта и Салијерија“, 2) испрекидана линија — Пушкинов оригинал.

свесно или пак несвесно, просто подлежући сугестивности музике Пушкинова стиха.

Ове четири основне варијације стихова, све заједно, износе код Кркљеца 72,6%. Тај проценат је близак Пушкинову (65,5%). То значи да се у погледу најчешћих типова стихова који чине основу ритмичке инерције Кркљечев и Пушкинов стих скоро потпуно подударaju.

Преосталих 27,4% стихова код Кркљеца отпада на ређе комбинације, од ових опет нешто мање од половине (11,3% од цело-

купног броја стихова) чине стихови с наглашеним другим, четвртим, седмим и десетим слогом; напр.:

Дубоке тајне и зано́са пу́не...

Стихова овог типа у руској поезији неће се наћи, њих је Крклец наследио од старијих хрватских и српских песника и из своје властите раније песничке праксе. Ми смо имали прилике да укажемо на то да српскохрватски јампски једанаестерац допушта померање трећег иктуса са шестог на седми слог и да такви стихови с умереним иктусом лепо звуче у општем јампском контексту,¹⁾ као напр. код Ракића:

Помени ме у молитвама, мила,
И ја ћу знати у часове та́мѐ,
Кад опет груне *нечѐстивѐ* сила,
Да добра душа твоја пази на́ ме.

Или код самог Крклеца у његовој лирици:

О благо теби који као р'јека
протичеш тихо *кроз* *дѐља* далѐка.

Вијугаш вјешто *кроз* *кѐланце*, кроз горе,
док стигнеш циљу, док те прими море...

Ако ближе погледамо ту српскохрватску варијанту јампског стиха (с трећим иктусом умереним на седми слог), видимо да је она најближа руским стиховима који су релативно најчешћи у јампском контексту, стиховима у којима је претпоследњи иктус изостављен, дакле ритмичкој варијацији 5 ст. јамба:

И *встрѐчным* по́слан в сто́рону ину́ю...

или српскохрватској:

Напустих рано забаве и игре...

Другим речима, стих типа:

Дубоке тајне и зано́са пу́не...

осећа се просто као једна варијантна оног првог (Напустих рано забаве и игре). Отуда стихови с умереним трећим иктусом не отскачу од „пушкинске“ или „руске“ инерције ритма у њеном српскохрватском руху:

Преосталих 16,1% у Крклечеву јампском једанаестерцу отпада на још ређе типове јампских стихова (напр. с изостављеним

¹⁾ Исп. наш чланак: О тонској метрици проф. Кошутића, ЈФ XVIII стр. 187—188.

првим, трећим или петим иктусом, с првим иктусом помереним на први слог итд.). За неке од њих наћи ће се паралела и у руској поезији. Међутим, како су ти стихови доста ретки, они не утичу на општу ритмичку инерцију стиха — алтернирање јаких и слабих иктуса остварује се и поред њих; они само уносе у стих моменат превареног очекивања.

III

Могао би неко помислити да оваква подударност ритмичке инерције код Пушкина и Кркљеча проистиче из тога што је алтернирање јаких и слабих иктуса уопште својствено јампском стиху, или бар 5 ст. јамбу. Међутим — није тако. Давно је већ доказано да напр. немачки и енглески 5 ст. јамб, као и италијански ендекасилаб, имају сасвим друкчије инерције. Па и Кркљечев оригинални једанаестерац у његовој лирици од 1926 до 1947 показује сасвим друкчију слику, као што се види из приложене табеле:

С Л О Г О В И:		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Лирика 1926—29	46,—	49,6	0,6	93,6	—	74,4	16,4	48,—	1,2	97,6
2.	Тамница времена (1940—43)	48,—	48,—	0,5	94,1	0,2	74,8	10,5	57,7	2,3	92,5
3.	Дарови за безимену (1941—42)	40,3	55,8	0,2	92,3	—	70,—	14,3	56,2	1,3	93,3
4.	Записи о зори (1945—47)	31,9	66,6	—	92,9	—	72,7	14,9	54,4	0,8	93,2
И К Т У С И:		I		II		III		IV		V	

За разлику од Кркљечева ритма у преводу „Моцарта и Салијерија“ — овде су јаки други, трећи и пети иктус, док су први и четврти — слаби. Први иктус с другог слога бива често померен на први слог. На тај начин проценат акцената на другом слогу креће се од 48,— до 66,6%, док је у „Моцарту и Салијерију“ износио свих 95,6%. Обрнуто, у Кркљечевој лирици нарочито је јак други иктус (на четвртом слогу); преко 90% стихова имају тај слог наглашен. Тај иктус је скоро исто толико јак као и пети (на десетом слогу), па чак може бити и нешто јачи од овог (напр. у „Тамници времена“).

Такву ритмичку инерцију, инерцију у којој су јаки други и пети иктус, можемо осетити ако пажљиво прочитамо и мањи број стихова. Узмимо напр. песму „Сужањство“:

То није живот! Вјечно иза плота
 Жеђати жарко барем кап живота.
 Без зв'језда бити, без сунца, без сјаја,
 суморан сужањ усред завичаја.
 Гасити страсти, жудње, жеље живе,
 кроз ноћи мртве и кроз днeвe сиве.
 Бити ко мрав на изгубљеној стази
 по којој тешка, туђа нога гази.
 И знати да је само свијест чиста
 ко оштар нож, што осветнички блиста.

Од десет стихова — у девет на пети и десети слог пада акценат. Штавише, у већини примера у првом полустиху на пети слог пада и реченични акценат. Тиме је јачина другог иктуса још више подвучена. У „Моцарту и Салијерију“, међутим, појавиће се сасвим обрнута тенденција: четврти слог ће бити растерећен (на њега ће пасти свега 57,8%). Узмимо само почетак првог монолога Салијеријева (из прве сцене):

Сви кажу: нема истине на земљи,¹⁾
 Ал' нема је ни горе. То је за ме
 Разумљиво и јасно као скала.
 Ја с љубављу за умјетношћу се родих;
 Малишан бјех кад нађа мног је брујо
 Звук оргуља у старој цркви нашој.
 Са заносом их слушах — слатке сузе
 И нехошце текле ми низ лице.

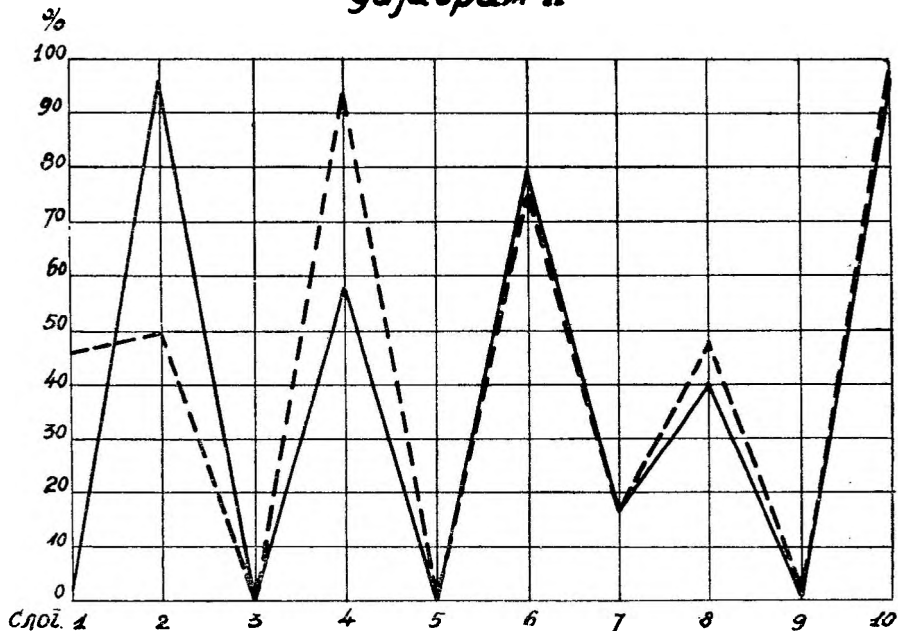
Од осам стихова — шест имају изостављен други иктус; од осам стихова — три претстављају ону варијацију јамског стиха у којој су изостављени други и четврти иктус. У Кркличевој лирици та варијација се среће сасвим ретко (у „Тамници времена“ свега 0,9% од целокупног броја стихова). У „Моцарту и Салијерију“ њена употреба ће порастати на читавих 17% и премашиће чак проценат употребе те варијације код Пушкина. Ето зато смо рекли да Крклец у своме преводу нарочито фаворизира стихове тога типа.

Дакле, очигледно је да код Крклеца имамо две разне ритмичке инерције јамског једанаестерца: једну у његовој лирици, која у њој доминира више од две деценије, и другу — која се јавља у преводу Пушкинова „Моцарта и Салијерија“ (в. дијаграм II). Ни прву ни другу инерцију није Крклец први увео у српскохрватски

¹⁾ Овај стих је Крклец нетачно превео; в. о томе у VII одељку.

стих. Ова прва инерција, у којој најјачи иктуси падају на крај првог и другог полустиха (други и пети иктус), типична је инерција српскохрватског јампског једанаестерца уопште. У српској поезији налазимо такву инерцију већ код Војислава Илића, а затим код Шантића, Дучића, Ракића и др. У хрватској поезији наћи ћемо је, углавном, код Назора и песника после њега: Беговића, Тина Ујевића, Добрише Цесарића и др. То је, дакле, типична инерција јампског једанаестерца и у српској и у хрватској поезији од краја XIX века до наших дана. Крклец ју је, дакле, наследио од старије генерације песника; није искључено да је у формирању тога

Дијаграм II

Распоред акцената у Кркљечеву једанаестерцу: 1) пуна линија — Кркљечев превод „Моцарта и Салијерија“; 2) испрекидана линија — Кркљечева лирика 1926—29.

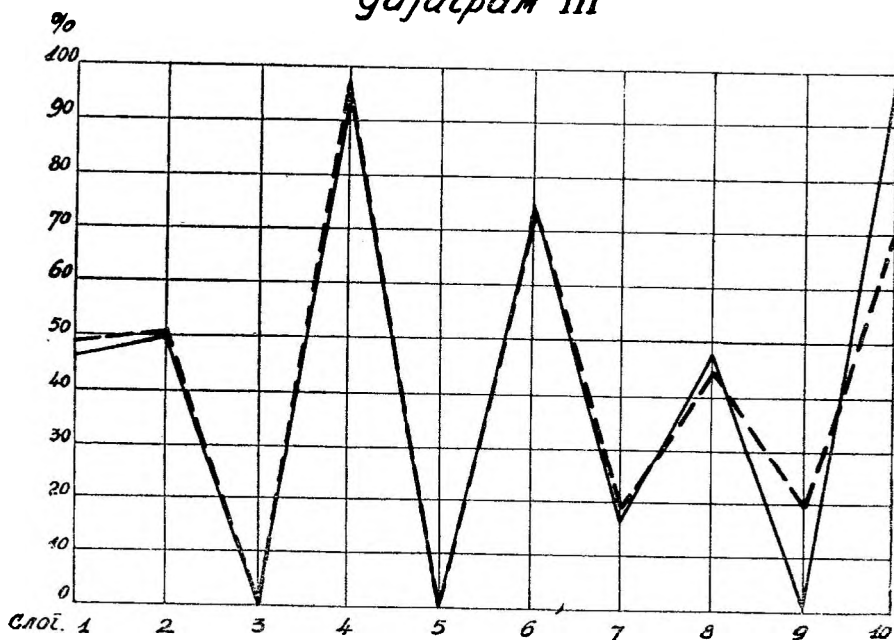
Кркљечева једанаестерца био пресудан утицај Владимира Назора, кога Крклец, уосталом, иначе истиче у предговору својим „Сабраним делима“ (1932) као свога учитеља. Како се развила та инерција, коју можемо назвати типично српскохрватском, изнећемо у посебној студији. Тек колико да не бисмо све ово што смо рекли о српскохрватском јампском једанаестерцу оставили без икакве аргументације, упоредићемо једанаестерац из Назорових „Хрват-

ских градова“ (до 1918) с Кркличевим једанаестерцем из циклуса објављених од 1926 до 1929 „Излет у небо“ и „Сан под брезом“ (в. дијаграм III).

Слогови:	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Назор:	48,8	50,8	—	96,4	—	74,2	19,—	44,4	19,8	69,4
Крклец:	46,—	49,6	0,4	93,6	—	74,4	16,4	48,—	1,2	97,6

Као што се види из ових цифара, подударност је скоро потпуна. Једина разлика постоји у клаузули стиха: Назор доста често помера последњи иктус на девети слог (19,8% од целокупног

Дијаграм III

Распоред акцената код Назора и Крклеца: 1) пуна линија — Кркличева лирика 1926—29, 2) испрекидана линија — Назорови „Хрватски градови“ (до 1918).

броја стихова), због чега је ослабљен проценат акцената на десетом. Крклец, међутим, такво померање избегава: у целом његову једанаестерцу, од првих његових песама па све до данас, проценат акцената на деветом слогу ретко кад прелази 2%.

Ова друга инерција јампског једанаестерца, коју налазимо у Кркличеву преводу „Моцарта и Салијерија“, а коју бисмо — за невољу — могли назвати руском, такође ће се наћи пре Крклеца,

поглавито у хрватској поезији, и то код старијих песника, почевши од седамдесетих година XIX века, а поименце код Ивана Трнског, Ђуре Арнолда, Аугуста Харамбашића, Иса Великановића и др., а у XX веку — код Драгутина Домјанића. Како је дошло у хрватској поезији до те инерције с ослабљеним другим и четвртим иктусом — и о томе ћемо говорити у посебној студији о српско-хрватском једанаестерцу, Овде ћемо рећи само то: да нема разлога да се она увек и код сваког песника објашњава искључиво руским утицајем. Међутим, код Иса Великановића руски утицај је потпуно очигледан — двочлану инерцију ритма с јако ослабљеним другим и четвртим иктусом налазимо код њега у преводу „Бориса Годунова“; такође доста је вероватан руски утицај и код Трнског, а сигуран је код Домјанића (овај последњи чак и уплиће руске 5 ст. јамбе у свој оригинални текст).¹⁾ Што се тиче Кркљеча, кад је реч о његову једанаестерцу у преводу „Моцарта и Салијерија“, он се, свакако, није наслањао на традицију Трнски-Домјанић; он је своју двочлану инерцију са slabим другим и четвртим иктусом очигледно црпао из Пушкинова стиха. Како је он до ње дошао, шта је морао изменити у своме ранијем ритму — видећемо најбоље из поређења његова једанаестерца, рецимо, из лирике 1945—1947 („Записи о зори“) и „Моцарта и Салијерија“ (в. дијаграм IV):

Слогови:	1	2	3	4	5		6	7	8	9	10
Записи о зори:	31,9	66,6	—	92,9	—		72,7	14,9	54,4	0,8	93,2
Моцарт и Салијери:	1,7	95,2	—	57,8	—		79,6	16,1	40,4	0,9	97,—
Иктуси:		I		II			III		IV		V

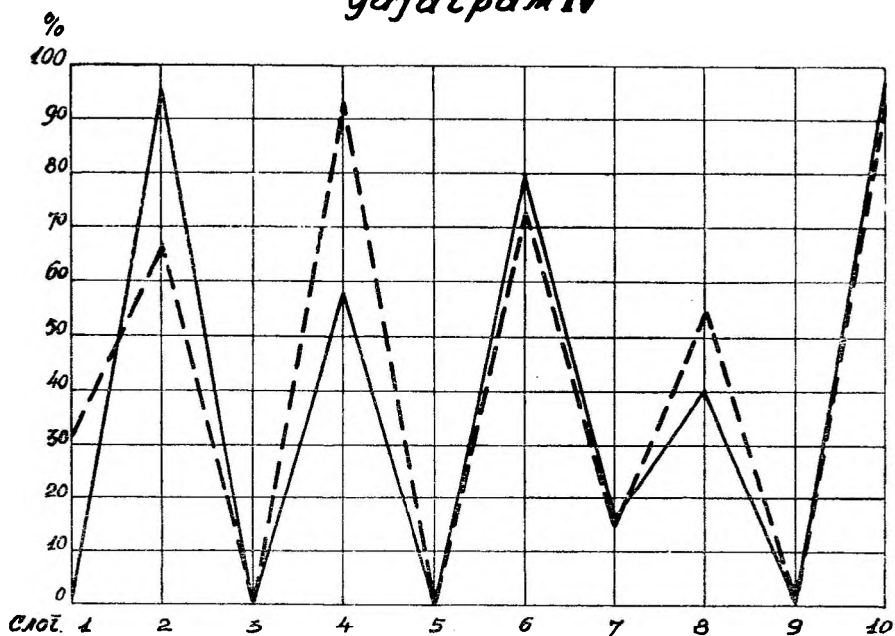
Ако упоредимо ова два ритма, видимо да је први полустих претрпео знатније промене од другог. У другом полустиху однос између појединих слогова остао је исти, само се проценат акцената повећао на шестом слогу, а смањено на осмом (тј. нешто се појачао трећи иктус и нешто ослабио четврти). Први се полустих, међутим, радикално изменио. Стих је добио изразити јампски почетак. С ранијом праксом да први иктус пада час на први, час

¹⁾ Ове две инерције не исцрпљују све ритмичке могућности које су се јављале у српскохрватском јампском једанаестерцу. Поред ове две поменуте ритмичке инерције била је, опет поглавито у хрватској поезији, на помолу и трећа, коју бисмо, такође за невољу, могли назвати „немачком“, али је она била још мање заступљена него „руска“. Победила је, углавном, она коју смо назвали „српскохрватском“.

на други слог — у „Моцарту и Салијерију“ Крклец је прекинуо. Свега је остало четири стиха с акцентом на првом (1,7%); то су следећи стихови:

- 1) Што тако љубљах, чему вјеру жарку
Жр̄швов̄ах. Зар не кренух одмах за њим...
- 2) ... Получих ипак висок ступањ. Слава
Осмјехн̄у ми се; у срцима људи...
- 3) Д̄а! Веатarchais је твој пријатељ давни...¹⁾
- 4) О, кад би так̄о хармоније снагу
Сви осјећали!...

Дијаграм IV

Распоред акцената у Крклечеву једанаестерцу: 1) пуна линија — превод Пушкинова „Моцарта и Салијерија“, 2) испрекидана линија — „Записи о зори“ (1945 - 47).

¹⁾ У овом примеру можемо говорити о ритмичком иктусу на првом слогу ако се презиме Veatarchais изговори на француски начин с акцентом на последњем слогу. Изговоримо ли га с акцентом на првом, иктус ће онда пасти на други слог стиха, а на првом ће бити обичан, неметрички, „вансхемни“ акценат, као напр. у следећем стиху:

Нѣ, није см'јешно кад мазало неко
Изнакази Мадону Рафаела...

Те „вансхемне“ акценте једносложних речи у непарним слоговима, којих има и у руском стиху, ми нисмо бројали, јер они не остварују иктус. Уосталом, и њихов проценат је врло мали. В. о томе питању наш чланак: О једносложним српском стиху, Наш језик 1950 књ. II св. 1—2.

Што се тиче два прва примера — ми смо их прочитали с књижевним акцентом; сам Крклец их, међутим, друкчије акцен-тује (жртвовах, осмијехну). За трећи и четврти — Крклец је могао наћи аналогију и у руском 5 ст. јамбу. У њему се срећу једносложне акцентоване речи у непарним слоговима (слабом вре-мену) чак и кад је иктус на идућем парном слогу изостављен. Напр. у „Борису Годунову“:

Царь занемог, царь умирает... Бóже...

или у самом „Моцарту и Салијерију“:

Да! Бомарше ведь был тебе приятель...

У сваком случају, ова четири стиха, без обзира на то како их читамо, не утичу на општу инерцију ритма у Кркљечеву преводу.

Тиме што је прекинуо са стиховима у којима акценат може да падне на први слог, Крклец је у „Моцарту и Салијерију“ ста-билизовао иктус на другом слогу (у 95,2% од целокупног броја стихова). Почетак стиха, као и у руском, постао је изразито јампски.

Појачавајући први иктус, Крклец је знатно ослабио други (на 57,8%) градећи стихове типа:

Већ безуми́лка њ́ме кытиш пу́стог...

или:

Изга́рајући, не́стају у д́иму...

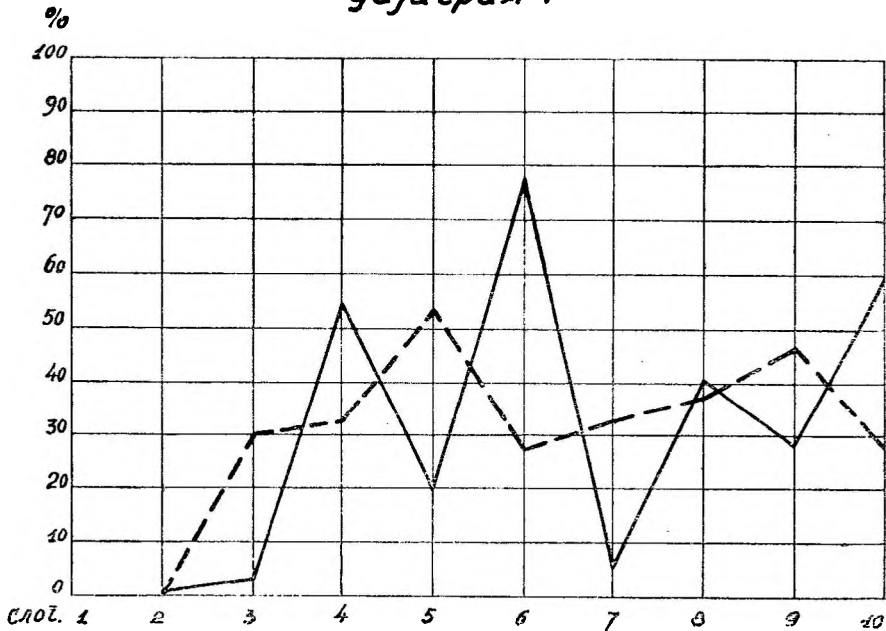
по угледу на сличне стихове у руском оригиналу. На тај начин потпуно је изменио структуру свога ранијег једанаестерца и постигао алтернирање јаких и слабих иктуса које је нашао у оригиналу. Посебно је питање да ли је Крклец свесно отступио од свога ори-гиналног ритма и свесно подражавао Пушкинов или је несвесно, само слухом, попримио ритмичку инерцију оригинала. То питање у овај мах није ни важно. Јасно је једно: Крклец је градио своје јамбе у „Моцарту и Салијерију“ под утицајем живог пулсирања Пушкинова ритма, а не на основу мртвих правила школских метрика. Да се држао њих, он не би допустио ни померање трећег иктуса са шестог на седми слог, о коме смо већ говорили и које је у његову преводу „Моцарта и Салијерија“ доста често; не би, можда, написао ни два следећа стиха (с наглашеним де-ветим слогом):

- 1) Сав понизан, ко онај што за́лутá
На криву када упуте га страну...
- 2) Мој друже стари, за искрену везу
Што спаја до два сина хармóније...

јер у руском јамбу такви стихови нису допуштени. За такве стихове Крклец има пуно оправдање и у српској и у хрватској поезији. Код свих наших песника наћи ће се у јампском једнаестерцу стихова с акцентом на деветом слогу (у Назоровим „Хрватским градовима“ скоро петина) под условом да је тај акценат кратак, и то — обично — краткоузлазни, поготово још ако после њега стоји дужина као у првом Крклечеву примеру (у речи *залута*).

IV

Док се у погледу распореда акцената стих Пушкинова оригинала и Крклечева превода „Моцарта и Салијерија“ у основним

Дијаграм V

Распоред граница између акц. целина код Пушкина и Крклеца:

- 1) пуна линија — Крклечев превод „Моцарта и Салијерија“,
- 2) испрекидана линија — Пушкинов оригинал.

линијама слажу, у погледу фразирања, тј. распореда граница између акц. целина унутар стиха — они се знатно разликују (в. дијаграм V). Пушкинов стих показује следећи распоред граница између акц. целина (испред слогова):

Слогови:	2	3	4	5	6	7	8	9	10
% граница	—	30,1	32,8	53,7	27,1	32,8	37,6	46,3	27,9

Пада у очи да се у руском стиху границе између акц. целина групишу у суседство слабих иктуса (на четвртом и осмом слогу), тј. понајчешће падају после и испред њих; суседство јаких иктуса (на трећем, шестом и десетом) границе између акц. целина очигледно избегавају. То је, уосталом, тенденција коју налазимо мање више у свим руским двосложним ритмовима. Како је до ње дошло — о томе ћемо говорити на другом месту.

Пада у очи и то да је најјача граница испред петог слога; то је заостатак од 5 ст. јамба са сталном дијарезом на томе месту, наслеђеном из француског декасилаба.

Према томе, крајња је тенденција руског 5 ст. јамба да се стих распадне на три акц. целине (4+4+3 или 4+3+4), напр.:

Откúпори шампа́нского буты́лку...

или:

Убийцею создáтель Ватикáна...

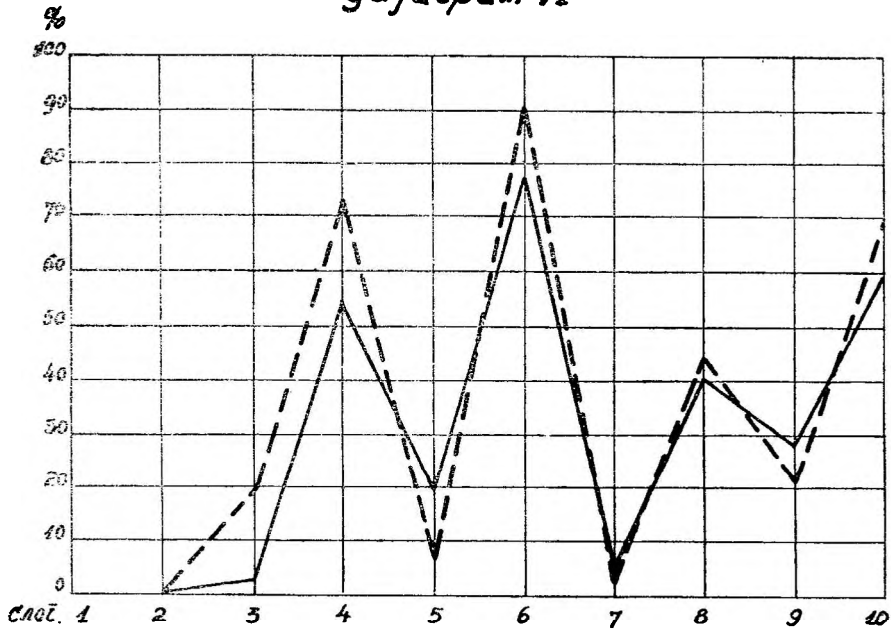
Из приложеног дијаграма види се и то да су у руском јамбу по правилу дијарезе чешће од цезура¹⁾: границе испред непарних слогова (штампане курзивом) увек су јаче од претходне границе испред парног (наиме: граница испред трећег јача је од границе испред другог, граница испред петог јача је од оне испред четвртог итд.; само последња граница — испред десетог — не иде у рачун). Према томе: руски 5 ст. јамб више подвлачи јампско фразирање него што га разбија. То видимо и из овог рачуна: од свих унутрашњих граница између акц. целина — 55,5% отпада на дијарезе, а 43,5% на цезуре. То се лако може објаснити структуром ритмичког речника руског језика. У руском језику — у прозној употреби — релативно највише има двосложних акц. целина (32—33% од целокупног броја свих могућних акц. целина). За јамб оне ће бити од пресудног значаја, јер у њему — према општој тенденцији — на два слога треба да падне један акценат. Отуда, у 5 ст. јамбу, напр., проценат двосложних акц. целина повећаће се на око 37%.²⁾ У руском језику, међутим, имамо два типа двосложних акц. целина — с акцентом на првом и с акцентом на другом слогу. Процент првих (тип *сло́во*) у прози износи око 15%, а проценат других (тип *сло́ва*) — око 17%. Први тип употребљен у јамбу обема границама разбиће јампско фразирање;

¹⁾ *Дијарезама* називамо границе између акц. целина које се подударају с крајем „стопе“, а *цезурама* — границе које падају унутар „стопе“.

²⁾ У вези с тим смањиле се средња дужина речи: у прози она износи 2,88 слога, а у Пушкинову 5 ст. јамбу 2,64.

јампски стих ће зато нешто смањити употребу акц. целина тога типа (у Пушкинову јамбу њихов проценат износи око 13%). Напротив повећаће се проценат акц. целина типа *слова* (код Пушкина на око 24%). Према томе, двосложне речи употребљене у јамбу чешће су омеђене дијарезама неголи цезурама. Кад се узме у обзир и то да ће све једносложне и тросложне акц. целине употребљене у јамбу једном границом подвући, а једном разбити јампско фразирање — постаје јасно да ће у руском јамбу проценат дијареза бити нешто већи од процента цезура;

Дијаграм VI

Распоред граница између акц. целина у Кркљчеву једанаестерцу:

- 1) пуна линија — Кркљчев превод „Моцарта и Салијерија“,
- 2) испрекидана линија — лирика 1926—29.

другим речима — фразирање ће добити узлазно-низлазни карактер. Руски јамб, дакле, наслања се на ритмички речник руског језика, не деформише га, већ га само у извесном правцу „стилизује“.

Кркљчев јамб, и у његовој лирици и у преводу Пушкинова „Моцарта и Салијерија“, даје сасвим друкчију слику распореда граница између акц. целина (в. дијаграм VI):

Слогови:	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Лирика 1926—29:	—	19,2	72,8	6,4	90,8	2,4	44,4	21,2	70,—
Моцарт и Салијери:	0,9	3,—	54,3	19,6	77,4	5,2	40,9	28,3	59,1

Овде пада у очи да је најчешћа граница испред шестог слога; она је нарочито честа у Кркљечевој лирици 1926—29 (имају је преко 90% стихова). Та граница је и иначе типична за српско-хрватски јампски једанаестерац и код појединих песника и у појединим песмама њиховим она може да се претвори у сталну цезуру. Откуда је дошло да се баш та граница стабилизује као најчешћа — говорићемо другом приликом.¹⁾ Тек — уколико је она чешћа, утолико се стих лакше распада на два скоро симетрична полустиха (5+6), нарочито ако се у већини стихова и делови фразне мелодије поклапају с тим ритмичким сегментима.²⁾ У преводу „Моцарта и Салијерија“ проценат употребе ове цезуре смањен је на 77,4% — у томе се огледа очигледна тенденција да се стих задржи као целина која се не распада на два полустиха. Засад то само напомињемо, а вратићемо се на то питање још доцније.

Што се тиче осталих граница у Кркљечеву јамбу, оне по правилу падају испред иктуса; дакле, насупрот руском стиху, оне разбијају јампско фразирање. Стих је, према томе, испресецан цезурама. Оне у лирици 1926—29 чине 85% од свих унутрашњих граница између акц. целина, док свега 15% отпада на дијарезе. Исто је и у преводу „Моцарта и Салијерија“: у њему 80,6% дају

¹⁾ Исп. о томе и код проф. Кошутинца: О тонској метрици у новој српској поезији, стр. 74—76.

²⁾ Тако напр. у познатој Рајићевој песми „На дан њеног венчања“ полустихови су у првих седам строфа потпуно осамостањени; цезура испред шестог у њима је константна, сваки полустих је посебна модулација фразне мелодије:

И срушише се | лепи снови моји, |
 Јер главу твоју | венац сад покривџ, |
 Крај тебе други | пред олтаром стоји — |
 Проста ти била | моја љубав живџ! ||

Тако исто и код Кркљца у „Тамници времена“ цезура испред шестог постаје доминанта, при чему се врло често, као и код Рајића, она поклапа с преломима фразне мелодије, као напр. у песми „Пир“:

Не знају брезе, | жарки сунцокрети, |
 Ни бор на врху, | да им муња пр'јети. ||
 Облаци лете | изнад њива, кућа, |
 а срце стрепи, | кидају се плућа. || итд.

цезуре, а 19,4% — дијарезе. И један и други стих има, дакле, изразито низлазни карактер. Ово није особина само Кркљечева стиха, овакво фразирање типично је за српскохрватски јампски једанаестерац уопште и условљено је ритмичким речником српскохрватског језика. И у српскохрватском језику имамо доста велики проценат двосложних акц. целина (око 30% од свих могућних акц. целина). Из истог разлога као и у руском, у српскохрватском стиху њихов ће се проценат још повећати (код Кркљеца у преводу „Моцарта и Салијерија“ на око 42%).¹⁾ За разлику од руског језика — двосложних акц. целина с акцентом на другом слогу (типа а_глѐ) има врло мало; у прози њихов проценат износи око 2%. Осталих 28% отпада, дакле, на двосложне акц. целине с акцентом на првом слогу. У поређењу са свим осталим акц. целинама оне чине релативну већину свих типова акц. целина; то је, дакле, најчешћа акц. целина у српскохрватском језику. Употребљена у јамбу тако да њен акцентовани слог оствари иктус, она обема својим границама мора разбити јампско фразирање тј. дати стиху низлазни карактер. Узлазни карактер могле би дати српскохрватском јамбу само акц. целине типа а_глѐ. Међутим, кад би песници исувише фаворизирали такве акц. целине (напр. кад би се њихов проценат попео у стиху на 20—30%), то би се осетило као немотивисано насиље над језиком. Градећи јамбе, српски и хрватски песници не прибегавају томе насиљу, него се, напротив, наслањају на природну структуру српскохрватског ритмичког речника; зато и у српскохрватском јамбу каогод и у трохеју — велики део иктуса остварују двосложне акц. целине с акцентом на првом слогу (њихов проценат у Кркљечеву преводу „Моцарта и Салијерија“ износи око 40%, а проценат акц. целина типа а_глѐ остао је исти као у прози).

Као што смо видели, Кркљечев оригинални стих (напр. у лирици 1926—29) и његов стих у преводу „Моцарта и Салијерија“ битно се разликују у погледу распореда акцената; међутим, у погледу фразирања они, углавном, пружају исту слику. Па ипак, ако подробније анализирамо оба дијаграма граница између акц. целина, видећемо да је Кркљечев стих у преводу „Моцарта и Салијерија“ доживео изванредан утицај Пушкинова стиха. Прво — појачан је општи проценат дијареза (на скоро 20% од свих граница),

¹⁾ И у српскохрватском стиху скраћује се просечна дужина речи; тако у прози она износи 2,83 слога, у трохејском (јуначком) десетерцу 2,74, а у јампском једанаестерцу („Моцарт и Салијерија“) — 2,68.

затим — проценат сваке цезуре мањи је у Кркличеву преводу „Моцарта и Салијерија“ него у његовој лирици (исп. на стр. 63 бројке штампане курзивом); нарочито је појачан проценат дијареца испред петог слога (6,4% — у лирици, 19,4% — у „Моцарту и Салијерију“), чиме се фаворизирају почеци типа $\text{OXOO} | \dots$ или $\text{OXO} | \text{X} | \dots$ ¹⁾ који су тако чести код Пушкина; такође је нешто појачан проценат дијареца пред деветим, тј. у преводу „Моцарта Салијерија“ стих се чешће завршава тросложном речју типа OXO неголи у Кркличевој лирици. Све је то, ипак, минимално модифицирање фразирања својственог српскохрватском јампском једанаестерцу.

Поређење ових двају јампских једанаестераца код Крклица претставља знатан интерес и са чисто теориског гледишта. Опершући с материјалом који му је пружао природни речник српскохрватског језика, Крклиц је успео да да распоред акцената својствен руском стиху, а задржао, углавном, фразирање својствено српскохрватском. То је најбоља потврда тези да песник може лако мењати распоред акцената у стиху дајући му овакву или онакву инерцију ритма, али да фразирање остаје мање више изван његове свесне регулације, јер је условљено самом структуром ритмичког речника оног језика којим песник пева.

V

У погледу фразне мелодије, чије модулације, као што знамо, претстављају секундарне елементе ритма, Пушкинов стих у „Моцарту и Салијерију“ претставља изразити драмски стих. Насупрот лирској песми, нарочито оној коју Руси зову „песня“, а Немци *Gesang*, у којој се делови фразне мелодије обично поклапају с границама стихова (а често и полустихова), тако да се поједине модулације њене — каденце, полукаденце и антикаденце — појављују на извесним одређеним местима као доминанте па чак и као константе, што даје лирској песми мелодичност (руски би се то рекло „напевность“), — у драмском стиху огледа се сасвим супротна тежња: фразна мелодија се слободно прелива из стиха у стих праћена многобројним опкорачењима стиха („enjambement“), при чему завршеци фразне мелодије — каденце — често падају унутар стиха после било кога слога; на тај начин стих постаје испресецан јаким унутрашњим границама између акц. целина и добија изразито говорну интонацију:

¹⁾ Знаком X обележавамо сваки наглашени, а знаком O сваки ненаглашени слог без обзира на тип акцента и дужину.

Узмимо један пример (из првог Салијеријева монолога):

Отверг я рано праздные забавы; ||
 Науки, чуждые музыке, | были
 Постылы мне; || упрямо и надменно
 От них отрекся я и предался
 Одной музыке. || Труден первый шаг
 И скучен первый путь. || Преодолея
 Я ранние невзгоды. || Ремесло
 Поставил я подножием искусству; ||
 Я сделался ремесленник: || перстам
 Придал послушную, сухую, беглость
 И верность уху. || Звуки умертвив,
 Музыку я разъял, как труп. || Поверил
 Я алгеброй гармонию. || Тогда
 Уже дерзнул, в науках искушенный,
 Предаться неге творческой мечты. ||
 Я стал творить, но в тишине, но в тайне,
 Не смея помышлять еще о славе. ||

Као што видимо, овај одломак је састављен такорећи из самих кратких фраза које почињу у средини једног стиха и завршавају се у средини идућег, и то после било кога слога (четвртог, петог, шестог, седмог или осмог); свега су се у четири стиха каденце поклопиле с крајем стиха. Од мелодичних понављања истих модулација на одређеним местима у стиху нема ни трага; ово није више певање, него приповедање. Све је то врло добро осетио Крклец и такорећи копирао интонациону структуру Пјушкинова стиха¹⁾:

Напустих рано забаве и игре; ||
 И сваки наук глазби туђ | — за мене
 Бје одвратан; || тврдоглаво и гордо
 Одбацих га и свом се душом предах
 Тек глазби. || Тежак бјеше први корак
 И досадан мој пут. || Но ја савладах
 Све прве сметње и незгоде. || Занат
 Ко темељ схватих праве умјетности; ||
 Занатлијом сам постао: | послушност
 И хитрост дадох прстима, лакоћу;
 Сигурност уху. || И убивши звуке,
 Ко леш распарах глазбу, | с увјерењем
 Да алгебра је прави склад.²⁾ || И тада
 Већ дрзнух се, савладав наук тешки,

¹⁾ Како је Крклечева интерпункција недоследна, морали смо је на неколико места изменити.

²⁾ Ову реченицу је Крклец нетачно превео, јер није разумео оригинал; на њу ћемо се још вратити (у VII одељку).

Да стваралачкој препустим се машти. ||
 И стадох стварат, али тихо, тајно,
 Без смјелости да помислим на славу. ||

Између Пушкинова оригинала и Кркљечева превода паралелизам је скоро потпун. И код Кркљеца каденце падају унутар стиха, после било кога слога (у овом одломку — после трећег, четвртог, петог, шестог, осмог и деветог слога). То чини да „природна цезура“ српскохрватског јампског једанаестерца испред шестог слога не долази до изражаја. Иако у овом одломку од седамнаест стихова — дванаест имају цезуру испред шестог (а у целом преводу 77,4%), она је потпуно пригушена, јер друге, јаче границе, оне које се поклапају с преломима фразне мелодије, доминирају над њом. Узмимо два примера:

- 1) ... и свом се душом предах
 Тек глазби. || Тежак : бјеше први корак |
 И досадан мој пут. ||
- 2) Ко леш распарах : глазбу, | с увјерењем
 Да њгебра је прави склад. ||

У првом примеру граница после трећег, а у другом граница после седмог не да цезури после петог да дође до изражаја. Ето зато ни у Кркљечеву преводу, и поред великог процента цезура испред шестог, нема ни трага од полустихова, иначе тако честих у српској и хрватској лирици писаној јампским једанаестерцем.

При поређењу ових двају одломака пада у очи још и то да се Кркљец трудио да задржи сва опкорачења стиха која је нашао у Пушкинову оригиналу. При томе је обично у опкорачењу остављао исту реч која је код Пушкина на томе месту. А реч у опкорачењу, стојећи на крају стиха отргнута унеколико од даљег контекста, самим тим је специјално истакнута, нарочито подвучена;¹⁾ другим речима — на таквој речи посебно је фиксирана пажња слушаоца или читаоца. Разни су моменти који руководе песника да употреби ову или ону реч у опкорачењу: може то бити реч која треба да понесе још и логички акценат, може то бити реч после које песник жели да направи паузу итд.; намеру песникову — наравно, реч је само о правом, добром песнику — можемо прозрети само ако пажљивије анализирамо текст. Тек — код правог песника врло често није свеједно која

¹⁾ Како се то реализује у дикцији — то је посебно питање, на коме се овде не можемо задржавати.

ће се реч наћи у опкорачењу. Узмимо један пример:

... Преодоле
Я ранние невгоды. || *Ремесло* ∴
Поставил я | подножием искусству. ||

Реч „ремесло“ Салијери нарочито апострофира, он је изговара с поштовањем, да не кажемо с пијететом; и овако, стојећи у опкорачењу, ова реч добија нарочити значај. Ако фалсификујемо Пушкина и изменимо ред речи, видећемо колико ће мисао изгубити у својој експресији:

... Преодоле
Я ранние невгоды. || И поставил ∴
Я ремесло | подножием искусству. ||

То је уметничким инстинктом осетио и Крклец када је задржао реч „занат“ у опкорачењу:

... Но ја савладах
Све прве сметње и незгоде. || *Занаш* ∴
Ко темељ схватих | праве умјетности. ||

Тако је Пушкинова мисао добила адекватан израз у своме српско-хрватском руху. И у већини случајева Крклец се држао оригинала пазећи на опкорачења; наравно, чинио је то углавном тамо где год је то било могућно.¹⁾

¹⁾ Навешћемо и један пример где је Крклец мало отступио од интонационе структуре Пушкинова стиха. Пушкинов текст гласи:

Никто! А ныне — сам скажу — я ныне
Завистник. || *Я завидую*; || *глубоко*, ∴
Мучительно завидую. || — О небо!

Крклец га је овако превео;

Баш нитко... Али, сада велим: ја сам
Завидљивац. || *Ја завидим дубоко*,
И мучим се у зависћи. || О небо!

Смисао је у преводу верно пренет, али интензитет којим је мисао исказана није исти. Код Пушкина су (реч је о тексту штампаном курсивом) две кратке фразе. Прва је проста констатација; *Я завидую*; у другој та констатација је ближе објашњена прилошким одредбама *глубоко* и *мучительно*. Реч *завидую* употребљена је двапут (оба пута у кадэнци). И у другој фрази она интензивније, сугестивније делује него у првој. Сем тога прилошка одредба *глубоко* стоји у опкорачењу, — тиме је она нарочито апострофирана; дакле, израз још више добија у интензитету. Код Крклеца нема ни те искидане, грчевите мелодиске структуре, ни оне градиције коју смо нашли код Пушкина. Фраза има обичну двочлану интелектуалну интонацију: антикадэнца — кадэнца. Прилошка одредба *глубоко* припала је првом

У анализираном одломку нашли смо низ краћих фраза које почињу у средини једног стиха и свршавају у средини другог. Оваква интонациона структура карактеристична је нарочито за дијалоге у „Моцарту и Салијерију“. У монолозима срећу се каткад и дуже фразе које обухватају више целих стихова. Оне се смењују у монолозима са стиховима искиданим кратким фразама, али не по неким спољним композиционим правилима, него по унутрашњим потребама развијања поетске мисли. Тако, напр., у првом Салијеријеву монологу после малочас анализираног одломка долази једна дужа реченица — једна сложена мелодиска фраза која обухвата шест стихова и чији се крај подудару с крајем последњег стиха:

Нередко, | просидев в безмолвной келье ∴
 Два три дня, | позабыв и сон и пищу, |
 Вкусив восторг и слезы вдохновения, |
 Я жег мой труд | и холодно смотрел, |
 Как мысль моя и звуки, мной рожденные, |
 Пылая, | с легким дымом исчезали. ||

Исту мелодиску фразу наћи ћемо и у Кркљечеву преводу:

И често, | сједећ у ћелији глухој ∴
 По два три дана, | без сна и без круха, |
 Пун заноса и суза надахнућа, |
 Спаљивах рад свој | гледајући хладно |
 Гдје мисли моје рођене и звуци, |
 Изгарајући, | нестају у диму. ||

Кад бисмо даље продужили с поређењем Пушкинова и Кркљечева текста, дошли бисмо до закључка да је Кркљец мање више

делу, чиме је први део појачан, а други ублажен, — између оба дела постигнута је извесна равнотежа које код Пушкина нема.

Да је Кркљец и у овом случају повео рачуна о интонацији, он би могао овај одломак овако превести:

... ја сам
 Завидљивац. || Ја завидим; || *дубоко* ∴
 И тако *болно* завидим. || — О небо!

Није нам циљ да исправљамо Кркљечев превод нити претендујемо да је наш превод — што се тиче верног преношења смисла — бољи од Кркљечева. На овом примеру задржали смо се само зато да покажемо какве све проблеме мора да решава преводилац — често стојећи пред дилемом у чему да изневери оригинал (наравно само за једну малу нијансу): у текстуалној тачности или у верности интонације. Проблем интонације не поставља се само пред преводиоца стихова, него и пред преводиоца прозе, па чак каткад — рецимо у драми — претставља основни проблем. А баш о интонацији већина наших преводилаца тако мало води рачуна.

свуда верно преносио у српскохрватски језик и компликовани мелодиски мозаик Пушкинова стиха.

Да бисмо још боље илустровали колико је Кркљечев превод близак по интонацији Пушкинову оригиналу, навешћемо одломак из првог Салијеријева монолога у преводу другог преводиоца (И. Шајковића):

Још тада одбацих све заблуде¹⁾ пуне,
Сем музике ништа знати нисам хтео,
И тврдо и гордо одрекох се свега
И музици драгој предадох сву душу.
Тежак ми је био тај почетак пута,
Али ја савладах све прве тешкоће,
И занат у темељ уметности ставих.
Занатником постах и прстима својим
Ја улих брзину послушну и суху —
Тачност своје слуху. Умртвивши звуке,
Музику изучих ко лешину лекар...
итд.

Овом одломку не треба много коментара. Преводилац се није много удаљио од Пушкина, иако слободно „препевā“ додајући напр. музици епитет „драга“, који Пушкин не би никад ставио Салијерију у уста. Али преводилац је потпуно уништио интонациону структуру Пушкинова стиха, потпуно уништио Пушкинов ритам и зато његови „глатки“ дванаестерци личе на све друго, само не на музику Пушкинова стиха.²⁾

VI

Интонациона структура стиха у врло је тесној вези с оним што ми називамо тоналношћу песничког дела.³⁾ Али је тоналност условљена још и избором лексичког материјала и стилском употребом тога материјала. Другим речима — тоналност сваке рече-

¹⁾ Вероватно: забаве?

²⁾ Дијалоге састављене из кратких фраза с многобројним опкорачењима стиха Шајковић није могао да укалупи у овакве дванаестерце са симетричним полустиховима и зато их је превео у прози.

³⁾ Под тоналношћу ми разумемо оно место у скали наших изражајних средстава у којем неки текст звучи. За њу се могу дати само опште категорије које не би биле спорне (напр. тоналност елегична, иронична, патетична, разговорна, фамилијарна итд.); у дикцији ће се она конкретизовати индивидуалним гласовним средствима: бојом гласа, висином тона, темпом итд. Исп. наш чланак: Методе и задаци савремене науке о стиху као дисциплине на граници лингвистике и историје књижевности. Издања Извршног одбора III Међународног конгреса слависта. № 4 Говори и предавања, Београд 1939, стр. 130—131.

нице или, тачније, сваке фразе условљена је њеним смислом, њеном садржином, а само песничко дело посматрано с тога становишта — није ништа друго него партитура коју интерпретатор мора умети да прочита.

У „Моцарту и Салијерију“ јасно се оцртавају две тоналности, обе у границама говорне интонације. Једна — реторичка, свечана, праћена озбиљним, често патетичним акцентима, коју бисмо могли назвати салијеријевском, и друга — разговорна, лака, проткана ведрим хумором и благом иронијом; ту другу тоналност могли бисмо назвати моцартовском. То, међутим, не значи да је прва својствена само Салијерију, а друга само Моцарту; прва доминира код једног, а друга код другог. Међутим, и Салијери ће покушати да се прилагоди Моцартову фамилијарном тону, а и код Моцарта ће у једном тренутку зазвучати салијеријевски патетични акорди.

Већ у почетку прве сцене, у првом Салијеријеву монологу, јасно се испољава реторички карактер његова начина исказивања мисли. Он је већ наговештен првом, гномичком констатацијом којом драма почиње:

Все говорят: нет правды на земле.
Но правды нет и выше.

(Сви кажу: нема правде на земљи. Ал' нема је ни горе.)¹⁾ И то тврђење Салијери образлаже историјом свога стваралаштва, свога пута ка слави. Салијери прича, испочетка мирно, а затим — све више и више падајући у патетику. И у другој половини монолога јављају се сви реквизити говорничког стила: екскламације, реторичка питања, градације, метафорски начин изражавања; мења се и лексика, поглавито епитети, које песник црпе из „високог стила“ (*священный дар, бессмертный гений, горящая любовь*), све чешће се јављају црквенословенизми и архаизми као свечани, патетични тонови итд., итд.:

Нет! никогда я зависти не знал.
О никогда! — ниже, когда Пиччини
Пленить умел слух диких парижан,
Ниже, когда услышал в первый раз
Я Ифигении начальны звуки.
Кто скажет, чтоб Сальери гордый был
Когда-нибудь завистником презренным,
Змеей, людьми растоптанною, вживе

¹⁾ Кркљец је овај почетак нетачно превео. О томе ће бити речи доцније (у VII одељку).

Песок и пыль грызущею бессильно?
 Никто! А ныне — сам скажу — я ныне
 Завистник. Я завидую; глубоко,
 Мучительно завидую. — О небо!
 Где ж правота, когда священный дар,
 Когда бессмертный гений — не в награду
 Любви горящей, самоотверженья,
 Трудов, усердия, молений послан —
 А озаряет голову безумца,
 Гуляки праздного? О Моцарт, Моцарт.

Или у Крклечеву преводу:

Не! Никада за завист знао нисам!
 О, никад — нигда, ни кад је Пичини
 Очарат знао Парижане дивље,
 Ни онда кад сам, збуњен, први пута
 Почетак Ифигеније ја чуо.
 Тко каже да је горди Салијери
 Завидљивац тек б'једни икад био,
 Ил' змија, ногом згњечена, ал' жива,
 Што прах и п'јесак око себе гризе?
 Баш нитко... Али, сада велим: ја сам
 Завидљивац. Ја завидим дубоко
 И мучим се у зависти. — О небо!
 Па где је правда када дар тај свети,
 Тај вјечни гениј за награду не даш
 Прегаралаштву и љубави врелој,
 И раду, постојанству, усрдности,
 Већ безумника њиме китиш пустог
 И пробисв'јета¹⁾!... О Моцарт, о Моцарт!

И без подробније анализе свако ће осетити да је Крклец верно репродуковао свечану, патетичну тоналност оригинала; сви најважнији елементи њени — и екскламације, и реторичка питања, и градације — налазе се у преводу.

Овој свечаној „салијеријевској“ тоналности наговештеној већ у првом монологу Салијеријеву противставља се лаки разговорни тон код Моцарта, тон који се јасно испољава при првој његовој појави:

Ага! увидел ты! а мне хотелось
 Тебя нежданной шуткой угостить.

(А-ха! Ти спази ме, а баш сам хтео
 Да изненадном разведрим те шалом.)

И цели даљи дијалог у првој сцени води се у две разне тоналности: лежерном њаскању Моцартову контрастирају пате-

¹⁾ Гуляка праздный — не значи пробисвет, него беспосличар, што бисмо ми, у Београду, рекли — левента.

тичне реплике Салијеријеве. Тако, напр., кад се Моцарт од срца смеје слушајући слепог свирача како накарадно свира једну његову, Моцартову, арију, Салијери на то патетично узвикује:

Мне не смешно, когда маляр негодный
Мне пачкает Мадонну Рафаеля,
Мне не смешно, когда фигляр презренный
Пародией бесчестит Алигьери.

(Не, није см'јешно кад мазало неко
Изнакази Мадону Рафаела,
И није см'јешно кад Алигијера
Пародијама лакрдијаш скврни.)¹⁾

Или — кад Салијери, пошто му је Моцарт сам отсвирао своју нову композицију, одушевљено узвикује:

Какая глубина!
Какая смелость и какая стройность!
Ты, Моцарт, бог, и сам того не знаешь;
Я знаю, я.

Моцарт шалом одбија комплименат:

Ба! право? может быть...
Но божество мое проголодалось.

Контраст између две тоналности дошао је до кулминације. И у Кркљечеву преводу тај контраст је јако наглашен:

Салијери:

О, каква дубина!
Колика смјелост и складност колика!
Ти бог си, Моцарте, а сам тог не знаш;
Ал' ја то знам.

Моцарт:

Гле! Збиља? Може бити...
Но моје је божанство јако гладно.

Одлука је пала: на ручку у крчми код „Златног лава“ Салијери ће отровати Моцарта. И тај други монолог Салијеријев, у коме он открива своју намеру, сав је код Пушкина (а такође и у Кркљечеву преводу) у подигнутим, патетичним тоновима. На његовој анализи нећемо се задржавати.

Друга сцена „Моцарта и Салијерија“ почиње у једној — моцартовској — тоналности. Интимним, лежерним, моцартовским тоном Салијери маскира своју паклену намеру:

¹⁾ У овим стиховима реторичка тоналност је, поред осталог, постигнута и понављањем главне реченице: „Мне не смешно“.

Ты, верно, Моцарт, чем-нибудь расстроен?
Обед хороший, *славное вино*,
А ты молчишь и хмуришься.

Крклец је лепо осетио тај прелаз код Салијерија и срећно га је дао у своме преводу:

Ти растројен си, Моцарте, а зашто?
Гле: ручак добар, *капљица је дивна*,
А ти се мрштиш...

Тај фамилијарни тон Салијери ће задржати све дотле док не буде извршио своју намеру. Чак и у тренутку кад Моцарт пита да ли је истина да је Бомарше неког отровао, Салијери се не забораваља и његов одговор звучи у лаком, чак шаљивом тону:

Не думаю: он слишком был смешон
*Для ремесла такого.*¹⁾

Салијери глуми и решен је да одигра своју улогу докраја.

Крај друге сцене такође је вођен у једној, али овога пута — салијеријевској тоналности. Она је већ код Моцарта наговештена гномичком констатацијом: „Гений и злодейство — две вещи несовместные“ (што је Крклец врло срећно превео: „Гениј и злочин — искључују се“), а долази до потпуног изражаја кад Моцарт, свирајући свој Реквијем, види сузе у Салијеријевим очима:

Когда бы все так чувствовали силу
Гармонии! но нет: тогда б не мог
И мир существовать; никто б не стал
Заботиться о нуждах низкой жизни;

¹⁾ У преводу овај одговор требало би да гласи: „Не верујем: он је био сувише смешан за такав посао.“ Међутим, Крклеца је овде издао његов уметнички инстинкт. Он је овај одговар овако превео:

Ја не мислим: он одвећ см'јешан бјеше
За шакво страшно дјело.

Овом заменом Крклец га је бацио у сасвим другу тоналност, ближу салијеријевској неголи моцартовској. Потреба стиха ту не може бити изговор, јер се и тачно преведени одговор може укалупити у стих, напр.:

С а л и ј е р и :

Ја не вјерујем: он је одвећ см'јешан
За такав посао био.

М о ц а р т :

Он је гениј...

Уосталом, могло се потражити и неко друго решење.

Все предались бы вольному искусству.
 Нас мало избранных, счастливых праздных,
 Пренебрегающих презренной пользой,
 Единого прекрасного жрецов.

И у Кркљечеву преводу:

О, кад би тако хармоније снагу
 Сви осјећали! Али не: јер тада
 Св'јет не би мого да постоји; нитко
 За ситне јаде бринуо се не би,
 Већ умјетности предали би сви се.
 Ал мало нас је изабраних, сретних,
 Што не маре за корист ни добитак
 И једино љепоте што су жреци.

Чак је и израз „жреци љепоте“ — из Салијеријева речника.¹⁾

Било би веома занимљиво извршити подробнију анализу свих језичких средстава којим су постигнуте те две тоналности и у оригиналу и у преводу. Простор нам, међутим, не допушта да се подробније задржимо на томе питању. Хоћемо ипак да нагласимо једно: понекад су та средства иста и у руском и у српскохрватском језику — гномички начин изражавања, реторичке екскламације, реторичка питања, градације итд. — ту је преводилац просто могао такорећи да копира оригинал да би постигао потребни ефекат; понекад та средства нису потпуно идентична и у руском и у српскохрватском језику — поглавито кад је у питању лексички материјал — и ту је преводилац морао каткад другим средствима, средствима српскохрватског језика, тражити решење које би омогућило да целокупни утисак буде адекватан ономе који налазимо у оригиналу. Пушкин је у „Моцарту и Салијерију“ употребио много црквенословенизама и архаизама да би „салијеријевској“ тоналности дао подигнути, свечани тон. Да је то тако — видимо и по томе што ни у једној од његових малих трагедија, ни код једне личности која се јавља у њима, нема тако јасно израженог архаичног лексичког слоја. И не само то: код Салијерија ћемо наћи и по коју црквенословенску флексију и атрибутивну употребу краћег придевског облика, што све даје свечани призивок његовим речима.²⁾ Узмимо неколико примера:

¹⁾ У првој сцени, у другом монологу, Салијери каже: „Мы все, жрецы, служители музыки“ („жреци, службеници гласбе“).

²⁾ Може нам неко приговорити да су и црквенословенске флексије (*любовию* ум. *любовью*) и краћи придевски облици (*новы тайны* ум. *новые тайны*) употребљени ради потребе стиха, да би се постигао одређени број слогова. Али у томе случају настаје питање зашто све такве облике Пушкин употребљава само у стиховима обојеним салијеријевском, а не и моцартовском тоналношћу?

а) из првог монолога:

Родился я с любовью к искусству...
 Отверг я рано праздные забавы...
 Музыку я развъял, как труп...
 Как мысль моя и звуки, мной рожденны,
 Пылая, с легким дымом исчезали...
 О, никогда! — *нижé*, когда Пиччини
 Пленить умел слух диких парижан,
Нижé, когда услышал в первый раз
 Я Ифигении начальны звуки...
 Никто!... А *ныне* — сам скажу — я *ныне*
 Завистник...

б) из другог монолога:

Нет! не могу противиться я доле
 Судьбе моей: я избран, чтоб его
 Остановить — не то, мы все погубли,
 Мы все, жрецы, служители музыки...
 Что пользы в нем? Как некий херувим,
 Он несколько занес нам песен райских,
 Чтоб, возмутив бескрылое желанье
 В нас, чадах праха, после улететь!
 Вот яд, последний дар моей Изоры
 Осьмнадцать лет ношу его с собою...
 ... и сидел я часто
 С врагом беспечным за одной трапезой...
 Что умирать? я мнил...
 Быть может, новый Гайден сотворит
 Великое...
 Быть может, мнил я, злейшего врага
 Найду... итд.

Очигледно Крклец није могао употребити у своме преводу црквенословенизме, јер они у српскохрватском језику имају сасвим другу, углавном, ироничну функцију; уосталом, код Хрвата они скоро и нису у употреби. Зато је Крклец, поред тога што је те свечане тонове црпао из српскохрватске реторичке лексике, прибегао и другим средствима, напр., казионом реду речи:

Не! Никада за завист *знао нисам!*...

(чиме се, уосталом, служи и Пушкин) или употреби имперфекта, који и за оне Хрвате и оне Србе који се њиме више не служе у говорном језику постаје одлика или епског, приповедачког или реторичког, свечаног стила; напр.:

И често ми се живот за то вр'јеме
 Ко рана љута *чињаше*...
 И увреде ме *дираху* дубоко...

Та чему мр'јети? *мишљах*; још ће нове
И неслућене живот пружит чари...
итд.

Ето тако, служећи се разним језичким средствима, Крклец је успео да укупан утисак од салијеријевске тоналности у његову преводу буде приближан ономе који добијамо читајући оригинал.

Проблем „моцартовске“ тоналности за преводиоца је био једноставнији: фамилијарна лексика у српскохрватском и руском језику не разликују се толико као реторичка. Неке примере добро преведених места с том, моцартовском, тоналношћу већ смо наводили и зато се нећемо више на њих враћати.

VII

Наша анализа Кркличева превода била би непотпуна кад се не бисмо задржали на питању о текстуалној верности његовој. Обично се при превођењу стихова поставља проблем отступања од оригинала ради потреба стиха, нарочито ради потреба рима. „Моцарт и Салијери“ писан је без рима и зато се у њему тај проблем такорећи не поставља. Кркличев превод је текстуално веран оригиналу; отступања од оригинала су тако незнатна да о њима не треба посебно говорити. Има, међутим, у њему неколико погрешно преведених места до којих је дошло или због тога што се преводилац није пажљиво удубио у текст или зато што му је помањкало знање руског језика. Навешћемо та места, у првом реду зато да би их преводилац, евентуално, могао исправити у идућем издању:

1) Почетак првог Салијеријева монолога гласи:

Все говорят: нет *правды* на земле.
Но правды нет — и выше.

Крклец је то превео:

Сви кажу: нема *истине* на земљи.
Ал нема је ни горе.

Руска реч *правда* значи двоје: 1) истина и 2) правда (правда – истина и правда-справедливость). Овде је Пушкин реч *правда* употребио у другом значењу, што видимо ако пажљиво прочитамо цео монолог. Пошто је испричао свој стваралачки пут, Салијери се враћа на полазну мисао и узвикује:

О небо!¹⁾

Та гдје је *правда* када дар тај свети,
Тај вјечни гениј за награду не даш
Прегаралаштву и љубави врелој,
И раду, постојанству, усрдности.
Већ безумника њиме китиш пустог...²⁾

2) Пушкинов текст:

... Звуки умертвив,
Музѝку я разъял, как труп. *Поверил*
Я алгеброй гармонию...

Крклец преводи:

... И убивши звуке,
Ко леш распарих глазбу, с *увјерењем*
Да алгебра је прави склад.

Руски глагол *поверить* не значи само поверовати (како је Крклец разумео), него и проверити, проконтролисати („произвести проверку“); Пушкин га је употребио у овом другом значењу: „Помоћу алгебре проверих хармонију“.³⁾

3)

... Когда великий Глюк
Явился и открыл нам новы тайны...
Не бросил ли я всё, что прежде знал,
Что так любил, чему так жарко верил,

¹⁾ „О небо!“ је код Пушкина, вероватно, галицизам (о ciel!), код нас неуобичајен у песничкој пракси. Можда би боље било превести: О боже! — као што је урадио врло суптилни чешки преводилац „Моцарта и Салијерија“ Отокар Фишер.

²⁾ Од осталих српскохрватских преводилаца „Моцарта и Салијерија“ исту ту грешку налазимо још код Т. Прпића и Б. Ковачевића. Прпић је овако превео почетак првог Салијеријева монолога:

Да истине на земљи нема тој,
Сви кажу.

Код Д. Илића руска реч *правда* је била тачно преведена:

Сви кажу: нема правде на земљи;
Ал' ни на небу није.

У својој преради Илићева превода Б. Ковачевић није се држао Илића и – погрешно:

Сви веле: нема на земљи истине.
Ал' ни на небу нема истине.

³⁾ Можда је у овом случају Крклеца завео Прпић, чији је превод Крклец вероватно консултовао. Прпић је то место такође погрешно превео:

... Раскомадах ко мртво трупло глазбу
Све мислећ да је склад тек — алгебра.

И не пошел ли *бодро* вслед за ним,
Безропотно, как тот, кто заблуждался
 И *встречным* послан в сторону иную?

Крклец је то превео овако:

... Кад велики Глук је
 Појавио се открив нове тајне...
 Одбацио зар нисам све што знадох,
 Што тако љубљах, чему вјеру жарку
 Жртваох? Зар не кренух *одмах* за њим
Сав понизан, ко онај што заљуша
На криву када упуше га сшрану?

Овај Пушкинов текст не сме се разумети овако: „не пошел ли вслед за ним... как тот кто заблуждался, будучи *встречным* послан в сторону иную“, као што га је Крклец схватио. Свеза и упућује нас на следеће тумачење текста: „не пошел ли вслед за ним... как тот кто (раньше) заблуждался *и* (потом) *встречным* послан в сторону иную“, тј. изведен на прави пут. Крклец је у своје преводу дао Салијеријевим речима сасвим супротан смисао. Зато је нетачно превео и *безропотно* (што значи: *без ројшања, без поговора*), а изоставио и *бодро* (што значи: *храбро, чило*; место тога је ставио: *одмах*).

4) Я шел к тебе,
 Нес *кое-что* тебе я показать.
 (Сад баш кренух к теби
 Са жељом да ти покажем *којешта*..)

Кое-что не значи *којешта*, него *нешто* (и *понешто*). Овако испада да Моцарт с јаком иронијом, чак и презриво, говори о својој новој композицији.

5) ... Слепой скрыпач в трактире
 Разыгрывал voi che sarete. Чудо!

Руски узвик *чудо!* — значи: *дивно! дивота!* Крклец је, међутим, оставивши *чудо!*, дао Моцартовим речима сасвим други смисао.

6) ... С тиме пошао си к мени
 И *мороа си* застат испред крчме...

Код Пушкина, међутим, стоји: „И *мог* остановиться у трактира...“ Можда је ту посреди штампарска грешка (*мороа* место *могао*). Указујемо ипак на њу, јер је овај текст сва три пута штампан овако.¹⁾

7) Быть может, посетит меня восторг
 И творческая *ночь* и вдохновение...

¹⁾ Исту ту грешку имамо и код Припића. Можда ју је Крклец, консултујући Припићев превод, пренео у свој текст.

Овде је Крклец, изгледа, непажљиво прочитао текст:

И можда ће ме још обузет занос,
Моћ стваралачка или надахнуће...¹⁾

- 8) Да ! Бомарше је твој пријатељ давни;
 Ти складао си за њега Тарару,
 Ствар *славну*.

У овом контексту *славный* (славная вещь) значи: згодан, пријатан, симпатичан.

9) Идући стих у овој реплици Моцартовој Крклец је прескочио (можда у преписивању). Код Пушкина стоји:

... Вещь славную. Там есть один мотив...
Я всё твержу его, когда я счастлив...
 Ла ла ла ла...

Крклечев текст, међутим, гласи:

... Ствар славну. Једног сјећам се мотива
 Ла ла ла ла...

10) Крклец руску реч *друг* преводи са *друг* (уместо *пријатељ*); то још и не би била тако велика грешка (Моцарт и Салијери могу бити не само пријатељи него и другови). Међутим, кад се реч *друг* употреби атрибутивно, треба је преводити са *драги мој* или *драга моја* (руски се може рећи и „друг мой, бабушка“ — драга моја бако). На једном месту у првој сцени Крклец је сасвим лепо превео: „Драги мој Салијери“ (друг Салјери), али у другој сцени оставио је: „О Моцарте, друже, Та мани сузе...“ (код Пушкина: „друг Моцарт, эти слезы... Не замечай их...), од чега је мало настрадао не само смисао него и тоналност.

На неке ситније нетачности у преводу већ смо указали раније.

Иако је Крклец, свакако, уложио много труда у свој превод, штета је што није ипак још дубље простудирао текст с неким још бољим знацем руског језика, јер је, очигледно, на неким местима његово властито знање руског језика било недовољно.

Овде се нећемо задржавати на неким местима за која нам се чини да би се могла и боље превести — идеалних превода нема и у сваком преводу би се понешто могло исправити. Осврнућемо се само на једно такво место због тога што оно служи као поента целој драми. Већ смо поменули да је Крклец врло

¹⁾ Интересантно је да исту грешку налазимо још код тројице ранијих преводаца (Д. Илића, Е. Захарова и Т. Прпића). Ни Б. Ковачевић, редигујући Илићев текст, није је исправио.

срећно превео Моцартове речи: „Гений и злодейство — две вещи несовместные“ („гениј и злочин искључују се“).¹⁾ Ове речи понавља Салијери у свом последњем монологу којим се драма завршава. То је, дакле, цитат и треба дословце да буде поновљен. Међутим, Крклец је други пут ову мисао рекао друкчије, много слабије:

Никад
Злочинство везе са генијем нема.

Изостала је и Салијеријева реакција на ово Моцартово тврђење. Код Пушкина Салијери, пошто је поновио Моцартове речи, додаје: „Неправда“ („Није истина“) и ову своју негацију потврђује позивањем на легенду да је и Микеланђело био убица. Завршни монолог Салијеријев код Пушкина гласи овако:

Ты заснешь
Надолго, Моцарт! но ужель он прав,
И я не гений? Гений и злодейство
Две вещи несовместные. Неправда:
А Бонаротти? или это сказка
Тупой, бессмысленной толпы — и не был
Убийцею создатель Ватикана?

Крклец га је овако превео:

Ти ћеш
Да спаваш нав'јек, Моцарте! Ал' можда
У праву је — да нисам гениј. Никад
Злочинство везе са генијем нема.
А Буонароти? Ил' је то тек бајка
Неразборите гомиле — и никад
Убица не бје творац Ватикана?

Тиме што је „цитат из Моцарта“ слободно препричан и што је изостављена прва Салијеријева реакција („Није истина“) — цела је поента, по нашем мишљењу, изгубила од своје експресивне снаге.

Као потврду за ово своје мишљење позваћемо се на друга два одлична преводиоца Пушкинова „Моцарта и Салијерија“, на словеначког преводиоца Јосипа Видмара и чешког — Отокара Фишера. На словеначком завршни Салијеријев монолог гласи:

Za dolgo
Boš legel, Mozart! A ima li prav,
in nisem genij? Genij in zločin
sta nezdružljivi stvari. Saj ni res:

¹⁾ Уосталом, и Прпрић је веома слично превео то место: „Злочинац и гениј искључују се“.

a Buonarotti? Ali je vse to
le bajka tope, bedaste drhall —
in tvorec Vatikana ni morilec?

и на чешком:

Na dlouho
si pospiš, Mocarte! — Však má-li pravdu
a nejsem genij? Genius a zločin —
to se přec nedá sloučit. Není pravda:
což Michelangelo? anebo je to
jen bajka tupých, nemyslivých davů —
a nebyl vrahem tvůrce Vatikánu?

Код обојице су Моцартове речи дословце поновљене, а обојица су превели и Моцартову реакцију: „Није истина“.¹⁾

Кад смо већ код легенде о Буонаротију, да исправимо и још једну грешку у вези с његовим именом — само не у тексту превода, него у коментару. Тамо стоји да се Салијеријеве речи односе на италијанског револуционара Филипа Микела Буонаротија (1761—1837); реч је, међутим, о Микеланђелу Буонаротију. Салијери се присећа легенде да је Микеланђело распео живог човека како би могао што верније извајати Христово распеће. Можда није Крклец крив за ову грешку, него неко други од уредника издања — у књизи није назначено ко је давао коментаре.

VIII

У свему узев, Кркличев превод „Моцарта и Салијерија“ претставља леп прилог нашој преводној књижевности. Нисмо се, међутим, само зато толико забавили њиме. Тај превод је био за нас од великог интереса и са чисто теориског гледишта, као пример како треба преводити стихове и о чему све треба водити рачуна при томе. Одавно је наглашавано да није довољно узети само као основу ритма — метар оригинала; ако преводилац невешто барата с њим, онда долази до „непријатног цактања стопа“ као што је рекла једном приликом Исидора Секулић. Тек ако преводилац иза апстрактног метра осети и живо пулсирање ритма у изворнику и нађе начина да пренесе његове битне елементе у свој језик не вршећи при томе насиље над природним ритмичким речником свога језика, онда ће читаоци уместо непријатног цактања стопа моћи осетити глпкост и лепоту ритмичких прелива

¹⁾ Овим не мислимо рећи да су Видмаров и Фишеров превод у свему бољи од Кркличева. Има и Крклец места која је превео боље од њих.

Видмаров превод штампан је у књизи: Puškin. Drame (1949), а Фишеров: A. S. Puškin. Dramata (1937).

оригинала. Али ни то није све. Преводилац мора пренети не само смисао него и тоналност сваког периода, сваке фразе у оригиналу и то помоћу језичких средстава свога језика, која су често различита од изражајних средстава језика којим је писан оригинал. Само се по себи разуме да цео тај посао захтева и фини унутрашњи слух и фино осећање за оба језика, а изискује и брижљиву студију текста и велики напор, стрпљиви и тешки „салијеријевски“ труд. Осетити све ове компоненте ритма и стила може сваки културнији читалац, али наћи им у другом језику израз адекватан оригиналу може само човек који је и сам песник, човек који носи „моцартовску“ искру у себи.

На крају желимо да нагласимо још нешто: Кркличев превод не сме се ценити по оним грешкама које су му се омакле и по оним замеркама које смо му ми ставили и које му се, можда, још могу ставити. Зар има уопште превода без грешака и зар има грешака које се не могу исправити? А „недостигнутости и недостиживости“ — да се опет позовемо на Исидору Секулић — неизбежно прате сваки превод. Ми верујемо да ће Кркличев превод „Моцарта и Салијерија“ доживети још које издање и да ће у томе издању бити савршенији. И не само то. Рекли бисмо да је Кркличева дужност да нам преведе и остале Пушкинове мале трагедије — и „Витеза тврдицу“, и „Каменог госта“, и „Гозбу за време куге“. Својим преводом „Моцарта и Салијерија“ он је доказао да је потпуно дорастао томе задатку.

Кирил Тарановски

Резюме

„Моцарт и Салјери“ Пушкина в сербохорватском переводе Густава Крклица

Крклиц перевел „Моцарта и Салјери“ 5 ст. јамбом, при чем проценты встречаемости наиболее распространенных форм стиха в переводе Крклица и в подлиннике Пушкина более или менее совпадают:

Формы стиха:	Процент встречаемости у Пушкина: у Крклица:	
1) с уд. на 2, 4, 6, 8, 10 сл.	15,3 ⁰ / ₀	13,— ⁰ / ₀
2) с уд. на 2, —, 6, 8, 10 сл.	17,5 ⁰ / ₀	20,4 ⁰ / ₀
3) с уд. на 2, 4, 6, —, 10 сл.	21,8 ⁰ / ₀	22,2 ⁰ / ₀
4) с уд. на 2, —, 6, —, 10 сл.	10,9 ⁰ / ₀	17,— ⁰ / ₀

При этом, совершенно естественно, и диаграммы ударности (диагр. I на стр. 51) у обоих поетов обнаруживают одну и ту же ритми-

ческую инерцию. Так же как и у Пушкина, у Крклеца чередуются сильные и слабые икты, при чем процент ударности слабых иктов у Крклеца значительно меньше, чем в пушкинском стихе; поэтому и проценты всех форм 5 ст. ямба с пропуском ударений на 4-ом и 8-ом сл. у Крклеца несколько больше, чем у Пушкина. Таким образом, Крклец не только воспроизвел, но даже и усилил, ритмическую инерцию пушкинского стиха. В этом смысле особенно показательна для Крклеца большая употребляемость формы 5 ст. ямба, осуществляющей „пушкинскую“ ритмическую инерцию в чистом виде: у Крклеца гораздо чаще, чем у Пушкина, встречаются стихи с пропуском ударений на 4 и 8 сл. („Изгáрајући, нeстају у дйму“).

„Пушкинская“ инерция 5 ст. ямба сочетается у Крклеца с одной специфической особенностью сербохорватского стиха, а именно — со смещением ударений в стихе с сильного на слабое время. Чаще всего смещенные ударения встречаются на седьмом слоге (около 16⁰/₀), при чем почти две трети таких смещенных ударений находятся в стихах типа: „Дубòке тајне и зáноса пýне“, являющихся как бы сербохорватской разновидностью 5 ст. ямба с четырьмя иктами и пропуском ударения на восьмом слоге. Формы со смещенными ударениями не нарушают ритмической инерции ямбического стиха, а наоборот — вносят в нее разнообразие: при однообразной фразировке, свойственной сербохорватскому стиху (о чем речь будет ниже), эти формы обогащают стих моментами обманутого ожидания. Остальные смещения ударений (с второго на первый и с десятого на девятый), принятые в сербохорватском 5 ст. ямбе и не противоречащие ритмическим навыкам сербов и хорватов, в переводе „Моцарта и Сальери“ почти не наблюдаются.

Остальной стих Крклеца (лирика 1926—1947) обнаруживает в 5 ст. ямбе совсем иную ритмическую инерцию (диагр. II на стр. 55 и диагр. IV на стр. 58): это типичный сербохорватский ямбический одиннадцатисложник с сильными иктами на 4 и 10 сл. и с особенно частым смещением ритмического ударения с второго слога на первый. Диаграмма ударности этого стиха у Крклеца совпадает, напр., со стихом Назора (диагр. III на стр. 56). Очень показателен тот факт, что стихи типа: „Изгáрајући, нeстају у дйму“ в лирике Крклеца необыкновенно редки. Ясно, что переводя Пушкина, Крклец изменил своим ритмическим навыкам и проникся живым ритмом пушкинского стиха.

Диаграммы словоразделов у Пушкина и у Крклеца не имеют почти ничего общего (диагр. V на стр. 60). В русском 5 ст. ямбе словоразделы группируются по соседству с слабыми иктами, при

чем самым сильным из них является диаре́за перед пятым слогом; вообще, словоразделы в русском 5 ст. ямбе обнаруживают довольно отчетливую диарезную тенденцию (у Пушкина 56,5% всех словоразделов представлено диаре́зами). В сербохорватском 5 ст. ямбе словоразделы проходят преимущественно перед всеми иктами, при чем самый сильный из них — цезура перед шестым; сербохорватский стих, таким образом, характеризуется полным отсутствием ямбической фразировки. Однообразность фразировки сербохорватского ямба сказывается в очень большом проценте цезур (80—85% всех словоразделов).

Фразировка стиха регулируется в первую очередь составом ритмического словаря данного языка. В русском языке (в художественной прозе) наиболее часто встречаемым типом является двухсложная словесная единица с ударением на втором слоге (около 17%). Этот тип имеет решающее значение в стихе и создает диарезную тенденцию в ямбе. В сербохорватском языке такой тип слов. единиц возможен только при соединении односложного ударяемого слова с односложной проклитикой. Самым распространенным типом в сербохорватской прозе является двухсложная слов. единица с ударением на первом слоге (около 28% всех слов. единиц). Ясно, что при таком типе ритмического словаря, в сербохорватском ямбе должна образоваться фразировка с очень ярко выраженной цезурной тенденцией.

Очень знаменателен тот факт, что диаграммы словоразделов и в лирике Крклеца и в его переводе „Моцарта и Сальери“ почти совпадают, несмотря на совершенно различные диаграммы ударений (диагр. VI на стр. 62). Это значит, что „пушкинская“ ритмическая инерция 5 ст. ямба у Крклеца осуществлена без немотивированного насилия над ритмическим словарем сербохорватского языка, или, другими словами, что она не противоречит „духу“ сербохорватского языка. Этот факт представляет известный интерес и для общей теории стиха: он показывает, что поэт может свободно менять расстановку ударений в стихе, при чем расстановка словоразделов не должна измениться, ибо она регулируется ритмическим словарем данного языка.

Что касается фразовой интонации, пушкинский стих в „Моцарте и Сальери“ является типичным драматическим стихом с синтаксическими паузами и фразными каденциями в середине стиха, после любого слога, и с многочисленными „переносами“ в конце стихов. Крклец полностью воспроизвел в своем переводе этот сложный интонационный мозаик пушкинского стиха, при чем

обнаружил большое поэтическое чутье, очень часто оставляя в „переносе“ то же слово, которое в этом месте употребил Пушкин, в особенности в тех случаях, когда „перенос“ послужил поэту приемом смыслового выделения слова.

В драматической интонации „Моцарта и Сальери“ ясно выделяются две тональности: одна — торжественная, риторическая, и другая — разговорная, легкая, полусуфливая. Обе эти тональности Крклец сохранил в своем переводе, при чем часто передавал их не теми языковыми средствами, которыми они осуществлены в подлиннике. Напр., у Пушкина риторическая тональность густо насыщена церковнославянизмами; Крклец их не мог использовать, так как они в сербохорватском языке имеют совсем иную (ироническую) функцию. Вместо церковнославянизмов, Крклец употребил, напр., формы имперфекта, которые современным сербохорватским читателем воспринимаются как особенность эпическо-повествовательного или риторическо-торжественного стиля.

Несмотря на некоторые неверно переведенные места, перевод Крклеца можно считать одним из лучших сербохорватских переводов из Пушкина.

ЈОШ О ТРЕЋОЈ ПАЛАТАЛИЗАЦИЈИ

I

Питање треће (прогресивне) палатализације занимало је научнике и дуго и често као ретко које од фонетских питања у словенским језицима. То донекле оправдава и нашу намеру да данас, када је питање већ готово скинуто са дневног реда, кажемо о овој старој теми још неколико нових речи.

Узрок честог расправљања о трећој палатализацији лежи, прво, у овоме. Постоји доста велики број старих гласовних закона који у извесним морфолошким категоријама, разуме се само аналошки, стварају и данас нова образовања. Иако свако зна да се сада каже и *кенгур* и *кегла*, и *килограм* и *кишиши*, ипак се говори и *скейшиче* и *скейшици*, и ипак, бар у школској граматици српскохрватског језика, постоји правило да се *к* испред *е* претвара у *ч*, а испред *и* у *ц* (мисли се, наравно, на одређене флексивне облике). Међутим ако и постоји могућност да се начини какав нов итеративни глагол на *-цаши* према тренутном на *-кнуши*, по угледу на однос *клицаши*: *кликнуши*, ни језичко осећање ни школска граматика неће моћи да објасне који су *фонетски* услови били потребни за јављање *ц* према *к* у том глаголу. Друго — што је за нас важније — и строго научно испитивање, чим се прихвати проблема треће палатализације, наилази на готово непремостиве тешкоће. У целокупној словенској фонетици тај закон о прогресивном палатализовању — као закон, не рачунајући локалне дијалекатске тенденције — нема паралеле. И та чињеница — да није познат ниједан други случај деловања вокала на следећи сугласник — давала је повода за претпоставке да у речима *kъnędzъ*, *paricati* итд. треба гледати само специјалне случајеве регресивне палатализације. Затим наука врло дуго није могла да одреди који су гласови испред или иза веларног сугласника били од неког значаја за палатализовање; да ли је играо неку улогу акценат;

зашто палатализација није доследно спроведена; зашто је тако кратко трајала (у јужнословенској топономастици ње више нема,¹⁾ док се о траговима друге регресивне палатализације још и може дискутовати). Даље, свака од категорија речи у којима се налазе примери треће палатализације показује и иначе понешто необично: или је то неки падеж који није у складу са парадигмом (*отъсь, отьса — отьсе*), или дублет у конјугацији (*naricaјо — нариџо*), или специјална промена по падежима која је научнике наводила на помисао чак и о тротематичности (*vъsъ — vъsego — vъsѣтъ*), или страном пореклом речи (*kъpѣdzъ*), или у потпуности разрађен систем двојакних образовања (суфикси *-ъкъ*: *-ъсь* и др.), или отступање у једној групи словенских језика (случај са *vъsъ* у западнословенској групи) и слично.

Услед свега овога о трећој палатализацији је изнето врло много мишљења, и то веома противуречних. Ми ћемо овде начинити кратак преглед свих досадашњих схватања, пре него што изнесемо своју допуну, пошто није без интереса да се покаже колико се поводом једног проблема лутало и са колико му се различитих страна прилазило.

Кад погледамо најразличнија решења, видећемо да се она могу груписати у неколико категорија. Ми ћемо их овде и прегледати по категоријама држећи се у границама сваке од њих хронолошког реда.

Први помен о нашем питању налази се код Буслајева (Историческая грамматика русскаго языка, Москва 1863, 71 и д.). Код њега се спомиње сасвим неодређено да је у тим случајевима — који за нас данас претстављају примере треће палатализације — у питању неки палатални елемент иза задњенепчаног сугласника. Много деценија касније појавио се један научник који је ту идеју разрадио на тај начин што је такође иза веларних консонаната претпоставио присуство палаталних вокала, те је нашу палатализацију извео по принципима друге регресивне палатализације. То је био Отрембски (O t. zw. Baudouinowskiej palatalizacji w językach słowiańskich, Wilno 1929, 1—56).²⁾ Према њему глас *с* у *naricati*

¹⁾ Примери као словен. *Logátec* < *Longaticum*, буг. *Средец* < *Serdica* морају се, вероватно, објашњавати на други начин. Исп. Егблум, *Germanische und slavische Palatalisierung in Ortsnamen des östlichen Alpengebiets*, *Språkvet. Sällsk. Förhandl.* 1949—1951, 39 и д.

²⁾ Отрембски је о истом проблему писао и у часопису *Slavia Occ.* 19. Његов чланак нам није био приступачан те не знамо да ли је и шта је од његових схватања измењено.

појављује се стога што је инфинитив некада гласио **-ricēti*, па је *c* изнето из њега. Такав инфинитив као и разни други облици тог глагола реконструишу се уз помоћ германских и литавских паралела, аналогацијама и укрштањима, на начин који је сувише компликован да би био довољно убедљив. Нису много убедљивија ни објашњења у вези с именицама типа *stb(d)za* и именичким суфиксима са елементом *c*, утолико пре што код тих двеју лексичких група треба објаснити и појачану мекоћу гласа (*d)z* одн. *c*, која је засведочена у парадигми (loc. sing. *stb(d)zi*, *ov̄sci*). Према Отрембском (*d)z* одн. *c'* је контаминација (*d)z* и (*d)ž* одн. *c* и *č'*: узета је боја првог сугласника а мекоћа другог. Конкретно: *stb(d)za* је добивено контаминацијом именица *stbga* (где је било и неких падежа са (*d)z*) и *stbž'ь* (исп. рус. *настежь*). У суплетивним парадигмама стварали су се и суфикси са *-ič'*. Отрембски говори о првобитним наставцима *-iko-* за мушки род, и *-ikī-* > *-icī-* и *-ikjo-* > *-ičo-* за средњи. Из њих се на показани начин добивају наставци са елементима *-ič'*. О таквој репартицији историја, међутим, не зна. Ако би она доиста постојала у словенским језицима — и то у једној каснијој епоси, после извршених двеју регресивних палатализација, — како је могло да наступи мешање и нова репартиција из које је сваки род понео облике и са *-ik-* и са *-ic'-*? Сем тога, у питању су били само завршеци сасвим различитих речи, тако да је номинатив **otīko* могао још евентуално да се контаминира са сопственим косим падежима, али нигде није било облика средњег рода **otīkjo-*. Једва би се нашло именичких парова код којих би једна именица била мушког, друга средњег рода, тематизоване прва са *-o-*, друга са *-jo-* (да и не говоримо о *-ī-*), које би биле cadre да се укрштају и из којих би потекли прототипови наших суфикса. Ни тумачења облика *v̄s̄ь*, *sic̄ь* и германских позајмица нису простија, а крећу се у истој сфери. О целој теорији може се рећи ово: чудно је што су баш у случајевима „Бодуенове палатализације“ услови другог регресивног претварања толико замрачени, иако су у свим другим приликама потпуно јасни. Контаминација *c* и *č'*, којом се долази до *c'*, није потврђена никаквим сличним процесима у словенској фонетици. Није објашњено одређивање језика за боју гласа *c* приликом контаминација, иако га у тим двоструким парадигмама има редовно мање него *č'* — уколико уопште постоји одговарајућа реч са *č'*; а и само постојање гласа *č'* готово у свим случајевима сасвим је проблематично.

Постојала је, затим, група научника који су промену задње-непчаних сугласника приписивали утицају следећег *j*. Овакво гледиште заступали су Лескин (*Handbuch der altbulgarischen Sprache* 1871, § 36), Миклошић (*Altslovenische Lautlehre*, 3 Bearb. 1878, 237 и д.), Потребња (*Über einige Erscheinungsarten des slavischen Palatalismus*, *A. f. sl. Ph.* 3, 358 и д.), Бругман (*Grundriss I⁴*, 135) и најзад Брикнер (*Z. f. sl. Ph.* 2, 300 и д.). Нећемо овде улазити у аргументе свакога од њих понаособ, него ћемо рећи неколико речи о тој теорији уопште.

Требало је, прво, доказати да је *j* у случајевима који су у питању заиста постојало, друго, да је *k+j* одн. *g+j* и *ch+j* могло давати и *c'* одн. $(d)\tilde{z}$ и \acute{s} .

За прво тврђење узимане су као доказ литавске паралеле, и то за постојање гласа *j* у итеративима типа *paricati* литавски глаголи типа *bėgioju*, *bėgioti*, а за постојање гласа *j* у именицама типа *ičēnica* литавске именице типа *pagalbininkė* (*-jā-* или *-jē-* основе). Сем тога указивало се на то да и у самој словенској лексици има наставака проширених и непроширених са *j*, тако да *ičēnikъ* : *ičēnica* — према схватању тих научника *-iko-* : *-ikjā-* — претставља сличан однос као однос речи са завршецима *-ьпъ* и *-ьпје*, *-isko* и *-iskje* или сл.

Није тешко увидети да у оваквим објашњењима има доста непоузданог. И док се очигледна чињеница — присуство палаталног вокала испред веларног консонанта — превиђа, друга чињеница — присуство *j* о којем не сведочи на словенском терену ништа — узима се као доказано.

Поређење словенских глагола типа *paricati* са литавским типа *tėgioju*, *bėgioti* није згодно из ових разлога. У литавском језику *-ioju*, *-ioti* постаје у деноминативним глаголима ако је одговарајућа именица *-jā-* основа, па се то *-jā-* уноси и у глагол. Сем тога, ови глаголи немају дуљења кореновог вокала и уопште не служе имперфектизовању сродних глагола. Словенски глаголи типа *paricati* показују, међутим, везу са старим, можда још индоевропским девербативним образовањима на *ā* која се чувају у литавском језику у виду дуратива на *-oti*. То дуљење кореновог вокала у литавским дуративима такође је старо, функционално итеративно дуљење. Наведени литавски и словенски типови глагола не припадају, према томе, некој заједничкој балтиско-словенској формацији. Исто тако и поређење *pagalbininkė* са *ičēnica* није препоручљиво иако је примамљиво. Када се пореде

обратно — што год је нека гласовна појава мање упечаћена у свест, она је све јаче везана искључиво за своје гласовне услове. Касније, пошто се створи извесна навика да се у одређеној категорији увек среће одређена фонетска промена, тој промени може да се припише и нека функција, и тек онда је могућно њено даље аналошко ширење. Поводом Егблума: чим се од позајмљене речи **kъnegъ* гради множина по законима који вреде и за домаће речи, чак и са једном специфичном домаћом фонетском променом, реч је тиме фонетски пословењена, једнина и множина се добро разликују и по фонетском моменту, те страном порекло није више разлог за неко њено даље необично понашање. О Егблумовим итеративима: Егблум поткрепљује претпоставку о преношењу њиховог консонантизма из императива тиме што доказује да је и вокализам у итеративима и императивима исти: увек најслабији ступањ од могућних који се, разумљиво, у итеративима дуљи. Не улазећи у питање вокализма, запитаћемо се само да ли је могућно претпоставити императиве **klici* и сл. који треба да су у вези са инфинитивима **klikti* и сл. и који су живели у облику **kliki* све до друге регресивне (по Егблumu најмлађе) палатализације (напоредо са *klikni*, уколико је у одговарајућем глаголу дошло до инфиксације, како је то у већини случајева и било), па затим добили *s*, дали га итеративима, једној врло младој творевини (о. с. 1935 г., 18), а онда нестали без икаква трага?¹⁾

Најмногобројнија је група оних научника који су у промени задњенепчаних сугласника видели једино прогресивно дејство претходног вокала, а отступања тумачили акценатским приликама, лабијалним елементом иза задњенепчаног сугласника и аналошким укрштањима. Да споменемо овде само пионире те теорије који су писали пре почетка нашега столећа; то су Јагић, који је први од свих говорио о прогресивном дејству палаталних вокала (*Das Slavische (Altslovenische) im „Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen“ von Karl Brugmann... , Arch. f. sl. Ph. 10, 192; касније у Arch. f. sl. Ph. 20, 367 и д., Arch. f. sl. Ph. 23, 128*), Бодуен де Куртене, који је убацио идеју о дејству акцента (*Einiges über Palatalisierung (Palatalisation) und Entpalatalisierung*

¹⁾ И Милевски (R. Ekblom: *Die Palatalisierung von k, g, ch*, *Rocznik slawistyczny* 13, 18—19) увиђа да је Егблум недовољно објаснио постанак итератива, те подупире његову теорију претпоставком да су једни итеративи постали овако, а други аналогично према постојећим односима. Потпуној критици подвргава ово схватање Локранц (*Zur Deutung der verba auf -cati, -dcati und -sati*, *Z. f. sl. Ph. 20* св. 2, 378).

sierung im Slavischen, Uppsala 1951, 1—85). Њихова поправка се састојала у томе што су они као услов за прелаз $kj > c$ (одн. $gj > (\widehat{d})z$ и $chj > s$) сматрали присуство палаталног вокала испред ових група, а два последња научника претпостављала су сем тога да иза споменутих сугласничких група мора стојати још и веларни вокал, да би дошло до промене (пошто би следећи палатални вокал проузроковао јављање \check{c} одн. $(\widehat{d})\check{z}$ и \check{s}). Ове теорије би претстављале неку комбинацију напред изнете теорије са Бодуеновим принципима.

У погледу палаталног вокала међу претставницима ове теорије нема потпуног слагања; а и у фонетско-физиолошком објашњењу постоји разлика, премда невелика, између Кнутсона и Егблума (код првог се ствар тумачи хиперпалатализацијом; други је модификује, а појаву назива раном дорсалном палатализацијом). Увиђајући да ипак има доста речи где у групи *палатални вокал + k + j + веларни вокал* не долази до промене $k + j > c$ (*bičь, križь, otъčь* — првобитно са — *č*; *teža, bolničarь, divižь* итд.), Кнутсон и Егблум спасавају своје теорије од тога противаргумента тумачећи случајеве са $k + j > \check{c}$ као изузетке. Осам германских позајмица, по мишљењу обојице, добивају своје $(\widehat{d})z$ из множине, где оно постаје правилно, по другој регресивној палатализацији. Итеративи типа *naricati* према Кнутсону су глаголи на *-jati*, а према Егблуму нова творевина у коју се консонант уноси из императива одговарајућих глагола на *-kti (-gti)*. Напр. *naricati* добива африкату из *rci, sti(\widehat{d})zati* из **sti(\widehat{d})zi* (инф. **stigti*, српскохрв. *сѣѣћу*), *klicati* из **klic* (инф. **klikti*). Према сваком инфинитиву на *-kti (-gti)* мора се претпоставити императив на *-ci (-(\widehat{d})zi)*, а скоро за све итеративне глаголе нашег типа можемо утврдити да су имали одговарајући тренутни глагол на *-kti (-gti)*.

Претставницима овакве теорије може се најпре одговорити исто што и претставницима претходне — да је првобитно присуство гласа *j* у примерима за нашу палатализацију недовољно доказано. Затим, као што видимо, Кнутсонова и Егблумова хипотеза бацају целу промену у време пре промене *'o > 'e, 'ъ > 'ь* и сл., јер по њима иза *j* може још да стоји сваки веларни вокал. Ми имамо, међутим, разлога да озу палатализацију сматрамо много каснијом променом о чему ћемо даље казати неколико речи. Уопштавање варијанте на $(\widehat{d})z$ у германским позајмицама Кнутсон објашњава углавном тиме што однос $g:(\widehat{d})z$ још није био упечаћен у свест говорних лица као природни парадигматски однос, а Егблум тиме што су речи биле стране, па је множински облик могао бити схваћен и као једнина. Поводом Кнутсона: ми мислимо

износе нам фонетичари сличне примере.¹⁾ Сем тога, о великој подложности променама — када се ради баш о веларним консонантима — не треба специјално ни говорити, јер је то позната ствар. Не може се прећи преко факта да се у свим случајевима наше палатализације налази палатални вокал испред промењеног сугласника, сем у неким итеративима, где се и палатализовање као и дуљење (*пријањаши* са „продуженим“ новим *о*) схвата функционално. Итеративи су уопште уносили много забуне међу теоретичаре прогресивне палатализације. Глаголи *тырцати, талцати, блисцати* давали су повода да се говори о прогресивном дејству *г, ѓ, о* дејству преко гласа *з*. Међутим има доста чињеница које иду у прилог претпоставци да је промена задњенепчаног сугласника била током времена схваћена као битан моменат при грађењу итератива. Тако у српскохрватском језику итеративни глаголи у којима је промена сугласника већ извршена (било по закону треће палатализације, било аналошки) не проширују се више са *-ав-* или *-ив-*, типичним имперфективним инфиксима. Присуство измењеног сугласника даје само по себи имперфективни, одн. итеративни карактер глаголу. Осећање да итератив треба да садржи измењен консонант према основном глаголу подупире се и изменама (јотовањем) које се врше код глагола IV Лескинове врсте приликом грађења итератива. Ми имамо, дакле, глаголе *мицаши, сийцаши, дйцаши, кљцаши, шйцаши*, и не можемо утврдити тенденцију да се ови глаголи претварају у глаголе типа **мицаваши*, иако се могу констатовати појединачни примери. Међутим се историски да доказати да је у старијим епохама, а то значи када свест о имперфективној функцији палатализовања није била довољно укорењена, постојало више образовања таквог типа, и то највише са уметком *-ов-*. Тако А. Мазон²⁾ изричито говори о томе да је глагол *истязашь* (који је у старом језику био изгубио значење дуративности па га је, према Мазону, тек у модерном књижевном језику примио натраг) имао у староруском језику поред себе *истязовати* као дуратив. Старословенски језик сведочи о глаголима *осазовати, истазовати, истрязовати, оугвзовати*, напореда са *осазати* итд., док јужнословенски језици (имамо у виду специјално српскохрватски језик), у каснијим стадијима имају углавном или облике са палатализацијом а без уметка, или са уметком а без палатализације (*Волтији има дихавши, нема дисавши; Стулић има клекавши*,

¹⁾ Бругман, Grundriss I², 831—832.

²⁾ Morphologie des aspects du verbe russe, Paris 1908, 44.

(Dispalatalisation), IF 4, 45, и на другим местима), Хирт (Der indogermanische Accent 1895, 90), Розвадовски (De -ica suffixo linguarum slavicarum, Rozprawy Akademii umiejętności, wyd. fil. 2, T. 10, 415), Педерсен (Nordisk Tidsskrift for Filologi 3, Bd 6, 109 и Z. f. vergl. Sprachforschung 38, 383), Шахматов, који први говори о утицају гласа иза веларног консонанта (Zur Geschichte der russischen Laute, Изв. отд. р. яз. и слов. 2, 695 и д.) и др. Нећемо овде набрајати и све остале научнике који су у својим компендијима и засебним белешкама прилазили проблему у духу Бодуенових и Шахматовљевих принципа.¹⁾ Последњу, а притом најопсежније аргументисану формулацију добила је ова теорија у ЈФ 2, 18—39: А. Белић, „Најмлађа (трећа) промена задњенепчаних сугласника *k*, *g* и *x* у прасловенском језику“. Ту се ова појава тумачи на следећи начин: *k*, *g* и *ch* мењали су се иза *ь*, *i* и *ę* у меке *c*, (*d*)*z* и *s*, ако иза њих нису стајали *ь*, *у* или сугласник. Или, гледајући из перспективе најразличитијих претпоставки, овде је показано који су моменти били потребни да би до палатализације дошло (присуство одређених самогласника испред велара, отсуство сугласничког елемента иза њега), који су били ирелевантни (место акцента), а који уопште нису учествовали (глас *j* или палатални самогласник иза велара). Сем тога исти аутор је кроз научну полемику прецизирао своје гледиште у ЈФ 3, 131—137 (Troubetzkoy Prince N., Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun. RES 2, 217—234) и у RES 8, 50—67 (La troisième ou la plus récente palatalisation des gutturales).

Схватање палатализације као прогресивног процеса било је и принципски оспоравано, а и у оквиру саме теорије било је несугласица по неколиким питањима.

Прво, што се тиче питања о томе да ли је прогресивна палатализација могућна уопште: прогресивно дејство једног гласа на други није никаква изузетна појава. Да се палаталност једног гласа може протегнути на следећи консонант, инкорпорирати у њему, показују на словенском терену прелази *kti* (> *iti*) > *t'i* и *jt* > *t'*,²⁾ тимочки примери типа *мајка* > *мајџа*, великоруски (дијалекатски) примери типа *сџарик'*³⁾ И из других индоевропских језика

¹⁾ Скоро потпун преглед свега што је писано о трећој палатализацији до 1926 г. постоји код Кнутсона (о. с. 4—32).

²⁾ А. Белић: Српскохрватске гласовне групе *-jt-*, *-jd-* и прасловенско *-kti-*, *-gti* и *fiti*, ЈФ 2, 217—226.

³⁾ В. различите примере код Бодуен де Куртене-а, о. с.

наставак веома редак и није продуктиван у словенском језичком осећању. Тако, напр., имамо дублет код позајмице *jeretigъ* || *jeretikъ*, затим код *zlatigъ* || *zlatikъ*; *jarigъ* стоји поред *jariga* и *jaruga*, *kurigъ* је (према Бернекеру) позајмица. За многе од ових именица не може се са сигурношћу тврдити да су прасловенског постања. Усамљено се налази *-ъchъ* у *връчъхъ*, где се није извршила промена паралелна са променом *въchъ* > *въсъ*; у овој речи је вероватно одабрана варијанта са *ch* из разлога дисимилације, да не би у косим падежима долазило до незгодне групе *-čs-*, са два елемента *š* и *s'*, блиска по месту артикулације (о слободном избору између два наставка в. даље). Исти разлог дисимилације може важити и за глагол *čъchati* (|| *čichati*). Отступање претставља и глагол *ръchati*, где је палатализација избегнута да не би дошло до стапања са глаголом *ръsati*. Што се тиче именице *jelъcha* (|| *jelъcha*), једини траг промене *ch* > *s* пружао би српскохрватски географски назив *Јелса*. Тумачења облика *Јелса* крећу се, додуше, у другом правцу. Према Скоку¹⁾ из множинског облика **jelbsi* (исп. *Jelah* у Босни, топоним мушког рода) настаје једнина **jelbsъ*, а то затим опет прелази у женски род. Према Илешићу²⁾ облик *Јелса* је пример за цакавизам. Међутим прво објашњење је, по нашем мишљењу, мало натегнуто, а друго несигуно због хронологије. За облик *Јелса*, наиме, може се утврдити као сигурно да постоји већ у 14 в.³⁾ а цакавизам, према Малецком,⁴⁾ није старији од 17 века. Постоји, најзад, једна појава која захтева специјално, поглавито хронолошко, испитивање: именице, изведене директно из истих корена као и итеративни глаголи са условима за трећу палатализацију, ни у једном словенском језику, уколико постоје, немају ту фонетску промену. То су именице типа *сѣдѣга*, *дсѣка*, *прѣсега*, *јѣка*, *брѣка*, типа *јѣк*, *мѣг*, затим сличне именице са даљим суфиксним проширењем типа *прѣгача* и сл.

Много полемике око тога који су све вокали испред задње-непчаног сугласника могли да изазову претварање, а који иза њега да га спрече, уштедело би се кад би било пречишћено питање времена наше палатализације. Постојало је гледиште да је палатализација спроведена пре дефинитивног формирања назала, те да је једна врста назала реда *ε* имала дејство на велар, а друга не. Исто тако наша појава стављана је и у време пре

¹⁾ Из српскохрватске топонимике, ЈФ 2, 315.

²⁾ Нешто о Јелси на Хвару и о јелшанском говору, ЈФ 13, 151—160.

³⁾ Скок, I. с.

⁴⁾ *Sakawizm z uwzględnieniem zjawisk podobnych*, Kraków 1929, 57—58.

нема *клецаваџи*; према старосл. **вѣцати** стоји српскохрв. *привикаваџи* и сл.; карактеристичан је однос *смрѣваџи* се: *смрѣаџи* се, *зѣмрѣаџи*, *свеџло мрѣаџи*).

Друго је питање на овој истој линији — да ли баш увек иза вокала *ь*, *і*, *ѣ* долази палатализовани сугласник? Јер изузеци у томе смислу могу да поколебају ону формулацију проблема које се ми држимо. Не мислимо овде на дублете са палатализованим сугласником и без њега које нам пружа готово сваки пример треће палатализације; питамо се да ли постоје целе категорије код којих услова има, а промена се ипак не јавља. Такве категорије постоје. Тако напр. напореда са *јѣ(а)за* има редовно одсуство промене велара у наставку *-ѣга*. Према Вондраку тај је наставак страног порекла; али се то оспорава, и они који врше поређења са литавским суфиксима налазе му паралелу, додуше чешће у придевским образовањима, али и у именичким (имена птица са *-ing-* у наставку). Страно порекло наставак и не би био разлог да се у њему не врше домаће фонетске промене, пошто је позајмљивање наставак, који се касније репродукује као *-ѣга*, морало пасти пре или за време формирања назала, а наша палатализација свакако је каснија ствар. Ако се мисли на руске примере као *бедняга*, *бродяга* и сл., у питању може да буде и наставак *-'ага* (српскохрв. *совуљага*, *вињага*).¹⁾ Али семазиолошка блискост са пољским речима типа *ciemiega*, *włoczega* могла би, иако не мора, да укаже на старо зеједничко *-ѣга*. Разлог за одсуство палатализовања лежи, прво, у чињеници о којој ћемо говорити касније, — да руски и пољски језик уопште, у свим случајевима где постоје услови за трећу палатализацију, дају преимућство варијанти без промене; а друго — можда и у томе што су блиске по својој експресивној нијанси речи на *-уга*, *-ага*, *-'ага*, где се промена не може вршити, доприносиле враћању и задржавању неизмењеног сугласника. Слична два разлога могу се навести и за наставак *-ага* (рус. *шеніга*, *ярига* такође су речи са детериоративном нијансом). С друге стране наставак *-ага* врло је мало распрострањен; он се налази често у речима страног порекла, које могу бити новије позајмице, његово *і* алтернира са другим вокалима (српскохрв. *вѣриги* || словен. *verīga*, српскохрв. *чѣшљига* || *чѣшљуга*, рус. *ярига* || *ярыга*), те је непогодан за извлачење ма каквих закључака. Није много јаснији ни наставак *-агъ*, који би такође имао да претрпи промену. Тај је

¹⁾ Белић, Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe, Arch. f. sl. Ph. 23, 201 и д.

доминирале над осталим основама, малобројним и реликтног карактера, имале своју потпуно устаљену промену и неминовно су привлачиле сва нова образовања. Међутим код заменица такве неодољиве моћи аналошког прилагођавања није било; није било неког шаблона, разумљивог за језичко осећање, другим речима, у номинативу заменице *vъsъ* једва ако је било нечег принудног за даљу промену, као што је у номинативу нове именице *otъsъ* лежао неотклоњив импулс да именица постане идентична са *jo*-основама. У парадигми *vъsъ* је дошло до зближавања са парадигмама меких заменичких основа само у оним случајевима где је неки снажан фонетски закон ('*o* > '*e*') то захтевао; према нескладу *vъsego* — *vъsěť* језик је већ остао равнодушан, пошто је у заменичким променама било и других „нескладних“ односа (код *čъto*, *kyi*, *sъ*), изазваних давно заборављеним факторима и санкционисаних традицијом.

Даљи аргументи за утврђивање хронологије фонетских појава јесу поређења појединих резултата тих појава. Тако се, напр., упоређује *s* у младој појави *svěť* < *kvěť* и у случајевима друге регресивне палатализације, да би се показала временска блискост тих двеју промена. Исто тако говори се да чињеница што глас *s* као резултат друге палатализације и *s* као резултат треће имају исти продужетак у западнословенским језицима, може нешто да нам пружи у погледу хронологије. Међутим такво аргументисање нема у себи ничег принудног: ма какви били узроци, а можда и првобитни резултати неке фонетске промене, њихови продужеци могу касније да се покlope и да више не сведоче о временској разлици својега постанка.

Да сугласнички елемент иза велара спречава промену, разумљиво је из више разлога. Велар који стоји у чврстој вези са следећим консонантом нема своје потпуне експлозије те и не може да буде сав ангажован у промени на потребан начин. Затим, гласови *s* и (*d*)*z* у време словенске заједнице нису никад стајали пред консонантом, сем у случајевима *svěť*, (*d*)*zvězda*, у којима се показало да *v* и нема потпуну консонантску вредност. Сугласничке групе у речима **sęcnoŕti*, **mъ(d)zla* биле би језичком осећању туђе. Што се тиче гласова *y* и *ъ*, ма како хипотетично изгледало постојање сугласничких елемената испред њих, чињеница је да они једини на почетку речи редовно излучују испред себе протетично *v*, те њихова улога у регресивном спречавању прогресивне палатализације постаје тиме очигледнија.

монофтонгизације, те је постављано питање да ли свако *i* или само *i* одређеног порекла може да делује прогресивно. Тврдило се и то да су дифтонзи с елементом *o* на првом месту, који су стојали иза велара, спречавали измену. Овакве претпоставке повлачиле су за собом и даља резоновања и никако нису доприносиле разјашњењу ствари.

Расправљање о релативној хронологији фонетских појава показивало се досада као доста незахвалан посао. Ипак има момената на основу којих можемо да побијамо аргументе о већој старости наше палатализације у односу на другу регресивну.

Постоји један детаљ који је веома отежавао одлуку у погледу времена наше палатализације: то су контрадикторни облици *otъci* (loc. sing.) на једној страни и *vъsěť* и сл. на другој. Отуд скептицизам Њича¹⁾ који каже: ако се прихвати да је прогресивна палатализација млађа од друге регресивне, излази да је облик *vъsěť* правилан, а облик *otъci* аналошки (јер би после друге регресивне, а пре прогресивне, постало *vъsěť* и *otъcě*); ако се узме да је она старија од друге регресивне случај је обрнут. — Ми знамо да су у тим речима *c* и *s* исте врсте — истог времена постанка и истог порекла, — а иза њих у оба случају стоји **oј* које се у ова два облика подједнако развијало. Који је, дакле, облик претрпео накнадну промену вокала? Проф. Белић²⁾ примећује да парадигма заменице *vъsъ*, ако би била формирана пре монофтонгизације, не би имала зашто да мења своје *vъsimъ* и др., јер би се у потпуности слагала са променом заменице *тојъ* и сл. Размотримо даље овај несклад. Ако прихватимо претпоставку да је до *c'* и *s'* дошло после монофтонгизације, видећемо да су у обема променама затечени облици са старијим *c* и *s* и са *ě* који су кварили систем. Питање је сад — зашто су ти облици у парадигми *otъcъ* уклоњени, а у парадигми *vъsъ* нису. Прво, у парадигми *otъcъ* је било мање падежа које је требало прилагодити да би се добио потпун изглед меке промене. У вокатив се није дирало, јер он и семантички стоји по страни, а у другим парадигмама (напр. *člověkъ, člověka* — *člověče*) његов однос према осталим падежима показује фонетску разлику. Друго, код именица се осећа већа „стега“ падежне системе у формалном погледу него код заменица. У мушком роду су *o-* основе и *jo-* основе, које су

¹⁾ Nature et chronologie de la seconde palatalisation en slave commun, RES 6, 42 и д.

²⁾ Цитирани чланак у RES 8.

доминирале над осталим основама, малобројним и реликтног карактера, имале своју потпуно устањену промену и неминовно су привлачиле сва нова образовања. Међутим код заменица такве неоодољиве моћи аналошког прилагођавања није било; није било неког шаблона, разумљивог за језичко осећање, другим речима, у номинативу заменице *vъsvъ* једва ако је било нечег принудног за даљу промену, као што је у номинативу нове именице *otъsvъ* лежао неотклоњив импулс да именица постане идентична са *jo-*основама. У парадигми *vъsvъ* је дошло до зближавања са парадигмама меких заменичких основа само у оним случајевима где је неки снажан фонетски закон ('*o* > '*e*) то захтевао; према нескладу *vъsego* — *vъsѣтъ* језик је већ остао равнодушан, пошто је у заменичким променама било и других „нескладних“ односа (код *čъto*, *kyi*, *svъ*), изазваних давно заборављеним факторима и санкционисаних традицијом.

Даљи аргументи за утврђивање хронологије фонетских појава јесу поређења појединих резултата тих појава. Тако се, напр., упоређује *s* у младој појави *svѣтъ* < *kvѣтъ* и у случајевима друге регресивне палатализације, да би се показала временска блискост тих двеју промена. Исто тако говори се да чињеница што глас *s* као резултат друге палатализације и *z* као резултат треће имају исти продужетак у западнословенским језицима, може нешто да нам пружи у погледу хронологије. Међутим такво аргументисање нема у себи ничег принудног; ма какви били резулти, а можда и првобитни резултати неке фонетске промене, њихови продужци могу касније да се поклоне и да више не сведоче о временској разлици својега постанка.

Да сугласнички елемент иза велара спречава промену, разумљиво је из више разлога. Велар који стоји у чврстој вези са следећим консанантом нема своје потпуне експлозије те и не може да буде сав ангажован у промени на потребан начин. Затим, гласови *s* и (*a*)*z* у време словенске заједнице нису никад стајали пред консанантом, сем у случајевима *svѣтъ*, (*a*)*zvѣzda*, у којима се показало да *v* и нема потпуну консонантску вредност. Сугласничке групе у речима **sęcnęti*, **tvъ(a)zla* биле би језичком осећању туђе. Што се тиче гласова *y* и *z*, ма како хипотетично изгледало постојање сугласничких елемената испред њих, чињеница је да они једини на почетку речи редовно излучују испред себе протетично *v*, те њихова улога у регресивном спречавању прогресивне палатализације постаје тиме очигледнија.

II

Сваки проблем у вези са трећом палатализацијом — и елементи који је изазивају, и елементи који је спречавају, и време њеног одигравања — још се и може некако решити, детаљном и продубљеном анализом. Али загонетна остаје и даље јединствена „факултативност“ овог процеса. Нема ни једног језика у којем би живели искључиво примери са извршеном променом или искључиво примери без ње. Исто тако готово ниједна реч са условима за тај процес нема доследно спроведену или доследно неспроведену палатализацију у свим словенским језицима. Словенски језици, узети сви заједно, претстављају велико шаренило дублета. Скоро у сваком од њих има двојакних образовања у оквиру појединачних категорија. Тако напр. сваки језик чува обе врсте суфикса, са *k* и са *s*, и то сваки по неколико корелативних парова. У области итератива српскохрв. језик има *mǫgati* поред *mǫcati*, *měcati* и осталих; словен. ј. *dvigati*, *migati* поред *lěcati*, *klicati*; чешки ј. *zdvihati*, *sákati* поред *kleceti*, *niceti*. Што се германских позајмица тиче, руски језик има *скиляга*, *сер(ь)гá* поред *князь*, *вптязь*. Чак и иста реч у истом језику гласи на два начина (дајемо овде и примере аналошких итеративских образовања): пољ. *ulga*, *lgo* — *nie lza*; српскохрв. *šǫgati* || *šǫzati* (са диференцијацијом значења); словен. *dǫgati* || *dǫzati*, *zǫkalo* || *zǫcálo*, *mǫkati* || *mǫcati*; чеш. *zrkadlo* || *zrcadlo* итд. Све ово показује да првобитно раздвајање на примере са изменом велара и примере без ње не може да се без икаквог ограђивања сматра територијалним, као што је случај са примерима типа *kvěť* || *svěť* код којих је територијална подела очигледна.

Објашњење настанка дублета које највише задовољава здраву логику јесте то да су се из двојакних парадигматских облика вршила уопштавања у оба правца. Али ипак постоји други моменат који је у целом овом питању ванредно интересантан: зашто се у примерима с трећом палатализацијом редовно врши формирање двојакних облика, иако су ти примери веома разнородни, са потпуно различитим условима за аналошка уопштавања? Тешко се може простој случајности приписати чињеница да се велар враћао и у итеративним глаголима, и у заменици *vъзь*, и у именицама сва три рода. Необична спремност свих речи са трећом палатализацијом да стекну поред себе дублет као да указује на то да их је у овоме сједињавао неки заједнички моменат.

Ако погледамо категорију суфикса, видећемо да је у њима трећа палатализација срећно искоришћена и ради диференцирања

суфиксних значења и ради спровођења оне тежње словенских језика за што изразитијим разликовањем мушког и женског рода о којој смо већ говорили. Ми бисмо, дакле, још и могли претпоставити да је потреба језика за формалном диференцијацијом суфикса потстигла утврђивање двојакних облика — са *k* и са *s*. Језик је тежио да створи разнолике наставке, па је у унакрсним уопштавањима нашао начина за то. Али одмах да се оградимо: тај разлог није могао бити узрок *фонетске бифуркације*, већ једино, и то само евентуално, *укрштања*; јер је извесно да свесност, „целисходност“ при чисто фонетским изменама не може постојати. Али, ако је код суфикса и било „форсирано“ укрштање, који би разлог могао да утиче на стварање двеју парадигми *stьga* и *stь(d)za*, двеју заменица *vьchъ* и *vьsъ* или двају инфинитива *klikati* и *klicati*?

Међутим показује се да баш у овим примерима, примерима идеалне синонимичности, налазимо очигледне трагове њихове територијалне поделе.

Са географским распоредом ових примера ствар стоји овако: источнословенска језичка група, а одмах поред ње пољски језик, претстављају један екстрем где је изражено преовлађивање примера са неизмењеним веларом; српскохрватски и старословенски језик, а мало даље за њима словеначки, претстављају други екстрем где се јављају понајвише примери са извршеном палатализацијом. Истој таквој репартицији подлегли су чак и суфикси, само у мањој мери, јер је њихова различитост била потребна свим језицима.¹⁾ Други словенски језици су у том погледу мање карактеристични, а за детаљно утврђивање ситуације у њима било би потребно опширно испитивање које би излазило из оквира овог рада.

Ево прегледа примера из којег ће се распоред најбоље видети.

¹⁾ Проф. Белић, цитирана студија у Arch. f. sl. Ph. 23, 136 и д. и проф. Бошковић, цитирана студија 5 и д., показују да су суфикси са елементом *s* узели широког маха у јужнословенској заједници. Није невероватно да су се у наслову на именичке суфиксе стварала и проширења за деминутивне глаголе, са истим елементом (српскохрв. *кашљуцаши*, *мируцаши*), поред проширења с елементом *k* (*койкаши*, *звјудукаши*). Малобројни руски глаголи тога типа (*пилікашъ*, *пушлякашъ*) не познају проширење са *ц*.

С друге стране Локранц (Z. f. sl. Ph. 20 св. 2, 388 и д.) расправља о снажном ширењу суфикса *s* са елементом *k* у руском језику, сматрајући да је то ширење настало тек у историском раздобљу, и налазећи му разлоге у општем губљењу алтернације *k | s*. Ми смо пре склони да верујемо да је преовлађивање *k*-суфикса праруско и народно, и да је оно током историје све више продирало у писменост, пуну црквенословенске традиције. О разлозима в. даље.

Српскохрватски старословенски	руски пољски
I именице, придеви, прилови, ваменце	
старорус. ВѢРАГЪ	
вас > сав вѣсь	старорус. ВѢОУ, ВѢ (извори цитирани код Белића, Јф 2, 27—28; књиж. весь)
двѣзац, двѣзак, двѣзе	
дирѣза (Дијал. Ист. и Ј. Србије)	деряга (и дерюга) (dzierzęga)
зѣц зѣнаць	(укр. и белорус. зѣяк; можда накнадно деминутивно образовање; буг. заек)
јѣза ѣза	ягá, adj. ягáя jędza и др. образовања
старорус. КЪЛѢАГЪ	
лѣмез	рус. диј. лемегá (< *лемягá; Бернекер) lemięga
лазан, -зна (ластан) (РЈА) лъза	рус. диј. пóльга (књиж. пóльза; нельзя) ulga, odelga, lgo (али nie lza)
	лягáть, ляга, лягушка (вокализам у корену није сигуран)
мѣсец мѣсѣць	белор. месик
Јелса? ольха	ольхá olcha
склазь и др. образовања	старорус. ЩЪЛАГЪ , рус. шѣлег, диј. скиляга (укр. шѣляг) szeląg
стáза стѣза	рус. диј. стегá; зга у изразу ни зги

Српскохрватски старословенски	Руски пољски
тризѡ	
оуѡерѡзѡ	сер(ь)га, диј. ѡсерьга
II итеративни глаголи	
а.) добивени по трећој палатализацији	
брѡцати врѡцати	брѡкати brzeќaќ
дѡзати двизати	двѡгати dźwigaќ
ѡцати	ѡкати
кљѡцати клицати	кљѡкати
мѡцати мѡцати	– мѡкати
прѡзати (прѡзати) прѡзати	– прѡгати – przeќaќ
стѡзати стизати	– стѡгати ścigaќ
стрѡза (стрига) стризати	– стрѡгати – strzyќaќ
*звѡцати > звѡцати звѡцати	звѡкати
ИТД.	
б.) добивени аналошки	
врѡздати (< *врѡззати)	диј. брызгати
грацање (Белин речник; код Вука граќати) грацати	граќати graќaќ

Српскохрватски старословенски	Руски пољски
дѣсати дыхати	– дыхать dychać
(жезац камен? Грађа Речника САН)	żegać
мѣцати мизцати	– молкать – milkać
мѣцати	мѣкать mukać
пѣцати пжкати	пѣкать pekać
рѣсати (< *рѣсцати)	рѣскаць (<i>и > ы</i> као у <i>крыло</i>)
– смѣцати (се) (у старим речницима) смѣцати смѣцати	– смыкать(ся) smukać
стрѣзати	строгаць
тѣцати тлѣцати	толкать – tukać
трѣзати (трѣгати) трѣзати	– торгоць targać
итд.	
III Тенденције у језицима	
<p>Руски језик гради детериоративе типа <i>бедняга, бродяга</i> (уколико није у питању <i>'aga</i>). Пољски језик гради детериоративе типа <i>ciemiega, wloczega</i>.</p>	
Репартиција именичких суфикса (в. напред)	
Репартиција суфикса у деминутивним глаголима (в. напред)	

Као што се види, наша табела не показује сасвим оштру поделу, али су изузеци малобројни. На овом месту морамо да напоменемо још неколико ствари. Истина је да се и у старословенском језику (в. списак Кнутсонових примера, о. с. 53—62) могу наћи итеративи као **взпрагати**, **остригати**, **взстрзгати**, **посмихати** **сѧ** итд.; и примери **кѡнагѡ**, **пѣнагѡ** припадају истом језику. Међутим, судећи по Миклошићевом речнику, већина таквих примера отпада на каснију, и то руску редакцију. Истина је и то да РЈА има засведочене глаголе *дѣхашѣ*, *дѣгашѣ*, *мѣкашѣ*, *никашѣ*, *блѣскашѣ*, именице *кнѣго* (хипок. од кнез), *кнегић* (назив биљке) и сл.; старосрпски језик има облике заменице *sikъ*, а прилог *нѣком* живи у српскохрватском језику и данас. Већина таквих примера је ипак дијалекатске природе и уопште реткост у језику (а поред тога можда и аналошког постанка према *дигнушѣ*, *кнегиња* и сл.), и они, према томе, не кваре наш систем у којем се говори само о општим смерницама развоја. Исто тако познато је да је неколико германских позајмица типа *kъne(d)zъ* ушло у источнословенске језике и у пољски језик искључиво са палатализованим веларом. У пољском језику, у каснијим образовањима која су постала аналошки према оним првим позајмицама, завршеци се колебају између *-ag* (*jarzag* > *Häring*) и *-adz* (*mosiadz* < *Messing*)¹⁾ Што се тиче руских итератива са измењеним веларом (*бръцаѣтъ*, *звъцаѣтъ* *подвизѣтъся* итд.), они се сви без изузетка осећају као црквенославизми.²⁾

Видели смо, дакле, ово: суфиксни парови, који нису синонимични, не губе се из језика. Појединачне речи код којих би у случају задржавања обеју варијаната настала једнакост значења углавном се репартирају територијално, на показани начин.

Да бисмо унели мало светлости у питање те репартиције, направимо један експеримент: погледајмо шта бива кад је један суфиксни пар са гласовима *k* и *s* синонимичан. Од свих суфиксних парова у којима један члан садржи велар а други африкату, најсличније улоге имају *-ѡкъ* и *-ѡсь*, и то у свим језицима, ма да и они показују извесне тенденције разилажења (*-ѡкъ* ретко има значење имена радника, *-ѡсь* врло често; за имена становника такође се уопштава *-ѡсь*). У деминутивној функцији они су равноправни. И ево шта се може рећи о њима.

¹⁾ Према Рудњицком (*Sufiksy ze spółgłoską -g-*, *Slavia occ.* 10, 278—304) ти завршеци могу бити и словенског порекла.

²⁾ Исп. Вајан, *Grammaire comparée des langues slaves* T. I, 1950, стр. 291.

Шахматов¹⁾ упоређује *широжон*, *княжён* са *куйёц* и сл. и долази до закључка да *ь* иза меких сугласника, приближавајући се по изговору гласу *ѣ*, не врши палатализацију. Нешто слично говори и Трубецкој²⁾: палатализација је, према њему, вршена пре промене *ъ > ѣ*, јер у примерима типа *конёк* промене обично нема.

Без обзира на њихове закључке видимо да су обојица приметили чињеницу да се у руском језику налази суфикс *-ьсь* иза тврдог сугласника основе, а суфикс *-ькѣ* иза меког. Ми не бисмо поредили *конёк* са *куйёц*, јер има мало вероватноће да би се одржало **куйькѣ* као *poimen agentis*. Али узмимо да упоредимо те суфиксе у деминутивној функцији. Репартиција која сада више није ни географске ни семазиолошке природе врши се — и то опет не апсолутно — према трећем моменту — према фонетском моменту. Примећује се општа тежња да иза сугласника који су данас меки, или меки по пореклу, стоји продужетак наставка *-ькѣ*, а иза тврдих продужетак наставка *-ьсь*. Као илустрација може да послужи српскохрв. пример *жумѣњак* || *жумѣнац*. У српскохрватском језику имамо сложене суфиксе *-ељак*, *-ољак*, *-уљак*, а не знамо ништа о ширењу суфикса *-ељац*, *-ољац*, *-уљац*. Руски језик даје карактеристичне примере за то: *мотылѣк*, *ѣаѣк*, *царѣк* — *брѣтец* (< *брат*), *суѣец* (< *суѣ*), *ѣалец* (< **ѣалѣ*; првобитно са слабијом умекшаношћу крајњег сугласника основе); реч *ларѣц*, у којој је на меко *р* дотато *-ьсь*, осећа се као црквенословенизам, док је *ларѣк* народна реч. Уколико има изузетака, као српскохрв. *гуњац*, *разбојац*, они иду у корист помињаног географског уопштавања, по којем суфикси са *с* преовлађују у јужнословенским језицима. Колебања се јављају код деминутива, изведених од *ѣ*-основа, као да је њихов крајњи сугласник стајао по мекоћи на средини између тврдих и меких сугласника. Имамо српскохрв. *голѣбак* (можда *-ькѣ*) и *Голубац*. Код истих речи руски језик се понекад опредељује за *-ькѣ*, а српскохрватски за *-ьсь*: *зверѣк* — *звијѣрац*. Код именица у којима се испред суфикса налазе некадашњи меки гласови *ѣ*, (*а*)*ѣ* и *ѣ* налазимо специјалну ситуацију. У источнословенским (и западнословенским) језицима стоји готово увек продужетак старог *-ькѣ*: рус. *саѣожон*, *человѣчек*, пољ. *katyszek*, *ptaszek*³⁾, чеш. *ježek*, *kousiček*. Руски језик, изгледа, не

¹⁾ Zur Geschichte der russischen Laute, Изв. отд. р. яз. и слов. 2, 695—743.

²⁾ Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun, RES 2, 217—234.

³⁾ Милевски (Rocznik 13, 14) каже да је варијанта суфикса са *с* била незгодна за пољски изговор иза гласа *ѣ*. Егблум се с тиме не слаже (Die frühe dors. Palat. 47).

зна за изузетке од тога, а пољски примери типа *nosorožec* су ретки. Српскохрватски језик се у тим случајевима колеба између *-ак* и *-ац*: *језичак* — *језичац*, *чмичак* — *чмичац*, *грашак* — *грашац*, *облачак*, *кожушак* — *чепчежац*, *облучац*. Ова последња чињеница може да сведочи или о ранијем отврдњавању африката *ч*, *ж*, *ш* у српскохрватском језику, или опет о спомињатој јужнословенској тенденцији ка уопштавању варијаната са *с*.

Упоредимо сад овај фонетски принцип при распореду суфикса, једнаких по значењу, и географски распоред облика, једнаких по значењу. Има ли нечег заједничког код тих двеју тенденција — тенденције да иза тврдых сугласника долази суфикс са елементом *с*, иза меких са елементом *к*, и тенденције да у јужнословенским језицима преовлађују облици са *с*, (*д̂*)*з*, *с* а у руском и пољском облици са *к*, *г*, *ч*? Можемо рећи ово: обе тенденције свде се на једну. У суседству тврдых сугласника долазе *с*, (*д̂*)*з*, *с*, у суседству меких — *к*, *г*, *ч*. Јер руски и пољски језик су управо они језици за које је карактеристична мекоћа консонаната испред палаталног вокала, док је за јужнословенске језике карактеристично отврдњавање консонаната у таквом положају. Консонанти испред старих *і*, *ь* и *ѣ* у руском и пољском језику су меки. Исти разлог због којег се у тим језицима задржава облик *ьга* и многи други слични облици (тј. мекоћа најближег сугласника испред велера) задржава и српскохрватску форму *пушѣљак* као и руску *конѣк* и др. (са ближим додиром два последња сугласника у косим падежима). Избегава се, наиме, близина два мека сугласника, а ово са своје стране може да буде један доказ више за појачану мекоћу гласова *с*, (*д̂*)*з* и *с* као продуката треће палатализације.

Из свега реченог могао би се извести закључак да је под условима које смо навели за трећу палатализацију долазило до умекшаног гласа *к'* (*г'*, *ч'*)²⁾ још на прасловенском земљишту, па је после тога настајала бифуркација у којој је одлучивала мекоћа одн. тврдоћа претходног сугласника: у случају мекоће тог сугласника *к'* се враћало на *к*, а у случају тврдоће мењало се даље до *с*. Претпоставка не би била немогућна са фонетског гледишта. Процес који је показивао доста малу снагу — пошто су га и незнатни лабијални елементи иза велера могли спречити — могао је да буде сузбијен и присуством претходног меког сугласника.

²⁾ О средњем гласу *к'* в. код Егблума, *Språkvet. Sällsk. Förhandl.* 1949—1951, 37 и д.

Таквом тумачењу би се противила измешаност примера у свим језицима, чак и код речи истога корена, а још више две врсте суфикса у свим језицима. Међутим могућност дисимилације је вероватно била кратког трајања; тенденција није дошла до пуног изражаја, она је почела изумирати пре него што је стигла да буде доследније спроведена. Њу је, вероватно, баш и прекинуо процес отврдњавања сугласника *c*, *dz* и *s*, првобитно врло меких. Поједине варијанте не стижу да буду укоренење у језичко осећање ширих језичких заједница. Дијалекти са неједнако извршеном поделом још су у блиском додиру, отуд, рецимо, продире у руски језик варијанта *месяц*, *заяц*, а белоруске (тј. данас белоруске) варијанте са *k* не налазе распрострањеност; утицај старословенског језика одржава ту измешаност и касније. Сем тога аналогија је такође могла да ствара дублете, тако напр. према српскохрв. *дйзашти* могло је настати и *дйгашти* у наслону на *дйгнуши*. Што се суфикса тиче, сви словенски језици су спровели систему двојакних суфикса и на први поглед се чини немогућно да је у сваком од слов. језика *k'* могло давати и *k* и *c* у једнаким суфиксним склоповима, само ради добивања што већег броја неједнаких наставака који би послужили семантичком нијансирању. Али ствар не стоји тако. Јужнословенски језици показују склоност ка *c*-суфиксима, и њихови малобројни *k*-суфикси би се дали објаснити и ширењем гласа *k* из суфикса са групама *-uk-*, *-ѡk-*. С друге стране, и за руске и пољске *c*-суфиксе, који се противе општој тенденцији, може се наћи објашњење у њиховом каснијем аналошком ширењу преко одређених категорија, првобитно из позајмљених или каквих дијалекатских узора. Такво примање и ширење наставака са стране, које служи семантичком разликовању, има још више оправдања него примање страних варијаната за домаће лексичке речи.

И. Грицкат-Вирк

Résumé

I. Grickat-Virk

Quelques mots encore sur la troisième palatalisation

La raison pour laquelle on a si souvent discuté dans la science au sujet de la troisième palatalisation est que le processus n'en est pas clair, aussi bien pour le sentiment naturel de la langue que pour la science. Chaque catégorie de mots dans laquelle la troisième

palatalisation s'est effectuée, offre quelque chose d'insolite ou d'inconséquent.

Les hypothèses sur les conditions de ce processus se sont développées dans la science principalement en trois directions.

Certains savants ont considéré qu'il s'agit d'une sorte de palatalisation régressive et que le changement a été provoqué par quelque élément palatal après les vélares. Otrębski a parlé de l'influence de la voyelle palatale suivante sur la vélaire (1929); Leskien, Miklosich, Potebnja et Brugmann ont écrit sur l'influence de l'*ĭ* suivant (c'est-à-dire sur le processus complet comme d'un iotacisme spécial). La présence de l'*ĭ* dans les mots de troisième palatalisation n'est pas suffisamment prouvée. On peut encore moins accepter l'explication selon laquelle le groupe *vélaire + ĭ* aurait pu donner, pour quelque raison que ce fut, une affriquée.

Trois grandes dissertations, riches en documentation, apparaissent à côté d'autres comme rectification à cette seconde manière de voir: l'une de Knutsson (1926), les deux autres de Ekblom (1935 et 1951). Ayant profondément pénétré dans le problème, les deux savants supposent que les conditions nécessaires au changement n'auraient été remplies que dans les cas où l'on aurait eu le groupe suivant: *voyelle palatale + consonne vélaire + ĭ + voyelle vélaire*. Il n'y a chez eux différence de conception que sur certains détails moins importants. On peut reprocher surtout deux choses à leur manière de voir: la présence du son *ĭ* qui n'est pas suffisamment prouvée; et d'un autre côté la présence de la voyelle vélaire après l' *ĭ* qui impliquerait une trop grande ancienneté du processus.

Un troisième groupe de savants attribue le changement des vélares uniquement à l'influence progressive de la voyelle palatale précédente (Jagić, B. de Courtenay, Hirt, Rozwadowski, Pedersen, Šachmatov et A. Belić qui a fait à la conception du groupe de ces savants les rectifications nécessaires et a ainsi donné une forme achevée à leur théorie. Les principaux reproches que l'on fait à cette théorie peuvent être facilement repoussés. L'influence progressive d'un son sur l'autre n'est point du tout une apparition extraordinaire. Dans tous les cas de notre palatalisation, la voyelle palatale se trouve réellement avant la consonne vélaire, toujours, sinon dans certains itératifs chez lesquels la transformation de la consonne vélaire est considérée fonctionnelle; les cas où, malgré les conditions existantes, la palatalisation ne s'est point faite, peuvent être expliqués avec plus ou moins de succès. Enfin, doit être considéré comme prouvé le fait que notre palatalisation progressive est plus jeune que la régressive,

donc plus jeune également que la formation des diphtongues et des nasales. Les voyelles *i*, *ɛ* et *ɔ* sont donc les seules qui peuvent être prises en considération en tant que voyelles à effet progressif.

Ce fait singulier d'être facultative, propre à la troisième palatalisation, l'existence des doublets avec le changement accompli ou non, peut être expliqué ainsi: l'influence progressive de la voyelle palatale sur la consonne vélaire n'a donné (sur le terrain préslave) qu'un son radouci, à mi-chemin entre *k* et *c* (*g* et (*d*)*ž*, *ch* et *s*). L'élément palatal de la consonne précédant la voyelle palatale décidait sur le sort à venir de ce son. Si la consonne était douce (comme il en a toujours été dans le russe et le polonais, et comme cela pouvait être dans les autres langues), ce son mixte revenait au *k* (dur); si elle était dure, il continuait à se transformer pour aboutir à la phase *c*'. C'était donc la dissimilation de l'élément palatal qui était en question. La répartition territoriale des exemples (les dispositions claires du serbocroate et du vieux slave à incliner vers les variantes avec *c*, celles du russe et du polonais vers les variantes avec *k*) ainsi que d'autres exemples isolés, semblent prouver cette supposition. L'existence des deux sortes de suffixes (avec *k* et avec *c*) dans toutes les langues slaves ne doit pas obligatoirement témoigner contre cette hypothèse. Leur création a été incitée par des raisons de différenciation sémantique et de genre grammatical.

ОКОВНИЦЕ, ИЗМИШЉЕНО ИЛИ ЗАБОРАВЉЕНО ИМЕ ЗА СРБЕ

Павле Ритер Витезовић својски се трудио да се умили грофу Алојзију Фердинанду Марсилију, аустријском комесару за повлачење граница по Карловачком миру. Ниједно средство ласкања није пропустио и никакав труд није одбио само да би придобио ученога и моћнога грофа за себе и за добро Хрватске, како га је он схватао. У пребогатој научној оставини грофа Марсилија, која се чува у Универзитетској библиотеци у Болоњи, има читав низ трагова о Ритеровим напорима да му буде при руци и да га снабде обавештењима, за која је веровао да му их нико боље од њега не може дати. Велики део Ритерових писама, састава и поклона за грофа Марсилија смештен је у стотрећи кодекс оставине, али их има и иначе расутих, нпр. у седамдесетидеветом кодексу, где су врло важна Ритерова писма; ја сам их сва преписао.

Из стотрећега кодекса издвојићу овде само један једини лист, деведесетишести, и саопштити са њега Ритерова обавештења Марсилију, за која сам уверен да ће много занимати читаоце овога часописа и, можда, понекога потаћи да се упозна и с осталим делом садржине ових кодекса. На овоме листу скупљена су разјашњења имена земаља и народа, ослоњена на етимологије и преводе, који су такви да покатакд више замрачују право значење речи него што га објашњавају. Но због тога нипошто не треба презирати Ритерову ученост и сматрати његова тумачења као лична магловита маштања. Не, он је само један од многих страчних етимолога, којих је његово доба имало на претек, и то далеко неукијих и смелијих од њега. Ритер је обавештавао грофа Марсилија и о врло познатим нашим речима, с претпоставком да он ништа не зна српски. А у томе је без сумње грешио, јер је Марсили као заробљеник живео у Рами, у Херцеговини, а по осталим српским земљама путовао је много и с будном радозна-

лошћу, те је морао подоста српски научити; о њему се чак веровало да је он први скренуо пажњу на важност старих српских рукописа.

На споменутоме листу стотрећег кодекса Ритер је прво објашњавао реч Унгарија, уверен да је тако треба писати, а не Хунгарија, јер да је тако из презира („per contemptum“) названа према немачкој речи гладовати („Hungern“).

Даље ћу бити издашнији у преписивању Ритерових тумачења: О Славонији је написао:

„Slavonia, quae à gloria denominatur vernaculè, contumeliosè dicitur Sclavonia, ab Italico Schiavonia, quod mancipatum significat“.

О Србији је писао с очевидном добронамерношћу овако:

„Serblia aut Serbia, Illyris Syrbska zemł, convitiosè nuncupatur Servia, et Serblii, siue Serbii, Servi. Haec illis victorum ambitio, aut inimicorum odium nomina indidit“.

Ова два случаја били су Ритеру одлични докази за његову драгу и честу мисао, како су странци рђаво расположени према Словенима и како у жуч умачу перо када о њима пишу; истога уверења били су и Јурко Крижанић и Јован Рајић; одатле извире њихово неповерење према свима туђим изворима за словенску прошлост.

Од страних увреда, које се огледају у горњим именима, прешао је Ритер на домаће шале и задиркивања, те је о односима између наших западних суседа ово забележено:

„Dalmatas, Liburnos, omnesque Maritimos, imò trans — Colapianos, Salsorum nomine vexant Slavones, quòd illinc in horum regionem sal apportetur; hos verò illi Bezjakos vocant, quasi stupores, aut stupidè quid intuentes“.

Назив „Salsores“ за приморце мени није познат, али јамачно ће се неко наћи и знати више о томе рећи; Безјаци су чувени; види се и на чему почива Ритерова етимологија овога имена.

Одмах затим прелази се на назив који је непосредан повод за овај чланчић: Ритер жели разјаснити подсмешљиве називе Срба за католике и ових за Србе. Ево, шта он вели:

„Serbii, Rasciani & caeteri Graeci ritùs populi Catholicos nostros Soccios quasi suos agnominant: ipsi è contrà Okovnicæ nuncupati: quid significat, mancipia ferreis compedibus vincta“.

Откако сам ово први пут прочитао, мени реч Оковница није излазила из главе. Откуда она Ритеру? Што се тиче речи Шокац, то би било неукусно, када бих ја, као историчар, ређао ученим филолозима, читаоцима овога часописа, ко је све тупио перо да откопа корен речи Шокац, од В. Копитара до В. Скарића, у чији покушај тумачења ја највише верујем; како Ритер доводи у везу израз Шокац с речи свиња, то нека филолози покушају разјаснити. Ја се журићу његовим Оковницама, католичком називу за Србе, који Ритер тако тумачи као да Оковнице значи робље гвозденим путима сапето. Према томе, име би означавало ропски положај Срба. Име је српско, и могао би га сковати свако ко зна српски, као што је, мислим, и Ђ. Поповић у своме Речнику превео „*der in Fesseln geschlagene*“ са „окованик“; иначе је назив Окованица познат као име села — Горња и Дољња Окованица (*Miklosich F.*, *Monumenta Serbica*, 1858, 196 = *Пећковић В.*, *Старине*, 1923, 56).

Док је реч Шокац добро позната и већ у Вукову Рјечнику испраћена с читавом врстом од ње изведених речи, дотле је Ритеров назив Оковница сасвим усамљен. Њега нема ни у Рјечнику Југославенске академије, ни у ризници речи Српске академије наука. Зато сам ја већ у натпису овога прилошчића наговестио две могућности — да ли је Ритер сам, или неки од његових савременика, измислио овај надимак за Србе, који се није прихватио и проширио, или је у његово доба овај собрике за Србе доиста постојао, па се касније заборавио? Ја нити умет нити смем дати потврдан одговор на које било од ова два питања. У таквим случајевима најбоље је, мислим, изнети своју недоумицу пред учени свет, те на тај начин олакшати разјашњење једне веома важне речи, ако би се показала као народна, а јако занимљиве и у том случају, ако би се утврдило да је само од Ритера, или од кога између његових савременика, измишљена као пандан према Шокац.

На крају деведесетшестога листа, који је осми Ритеров прилог у стотрећем Марсилијеву кодексу, има још једно невешто написано објашњење собрикета, за које мислим да га је неко други написао; ја Ритеров рукопис добро познајем, па ми се чини да ово није његова рука, а и писање речи Славонија и цела невештина у разлагању говоре против Ритера. Надам се да ће то и читаоци одмах осетити:

„Valachi in Dalmatia vocantur Herche (са стране додато: it: Hrisciani). Catholici, item in Dalmatia, vocantur, Vlachi, aliter Buniefzi.

Valachi in Sclavonia (Ритер не би овако писао); Chersiani Catholici.

in Croatia, Valachi et Vlachi; (са стране: it: Hrisciani); Catholici, penes Unnam, Maghiari, quia e Bosnia venêre; reliqui, Croatae; illi verò, qui penes Zagrabiam, et in Turopolya sunt, rustici, à Nobilibus vocantur Mus“.

Ова неспретно састављена забелешка одличан је докуменат за шаренило назива становништва у западним странама наше етничке области. Стање које је на овом месту записано тиче се — то је сасвим сигурно — конца XVII и почетка XVIII в. После ове разбијености и шаренила иде се, полагаано и мучно, ка једноликости и јединству.

Грофа Алојзија Фердинанда Марсилија и Павла Ритера Витезовића скопчавала је једна моћна заједничка особина — пространа и неутољива радозналост. Она је код Марсилија још ширира него ли код Ритера, јер је он био заинтересован не само за духовне науке, као Ритер, већ и за природне, у којима је створио дивљења достојна дела. Изнад свих својих способности он је, међутим, истицао најслабију — ратничку. У томе није усамљен. Ритер је врло добро знао за опширна занимања ученога грофа, па је истресао из торбе свога богатога знања пред њега све што је сматрао за Марсилија важним или куриозним. Јер, и поред несумњиво модерног научног духа њих обојице, ипак је у њима још жив средњи век са својим лудовањем за куриозитетима и за антикварским посласицама. А међу те од вајкада спадају и симболи појединих народа у за њих карактеристичним животињама, значи сликама, и у речима, надимцима, собрикетима, који су много старији од чувених римских таборских „попеп“ или „cognopеп јосulare“. Тој склоности за давање и тумачење надимака захваљујемо и израз Оковнице, по Ритеру назив за Србе, који се овде ученим филолозима претставља као још једна загонетка за њих.

Никола Радојчић

Résumé

N. Radojčić

„Okovnice“, sobriquet donné au Serbes — controuvé ou perdu

Dans le cent troisième manuscrit du legs scientifique du comte A. Ferdinand Marsili, conservé à la bibliothèque de l'Université de Bologne, l'on peut voir à la page 96 les tentatives de Paul Ritter Vitezović d'expliquer certains sobriquets donnés aux pays et peuples yougoslaves. N. Radojčić traite ici spécialement du sobriquet „Okovnice“ pour lequel Ritter assure qu'il s'applique aux Serbes et veut dire „*mancipia ferreis compedibus vincita*“. Cette expression est autrement complètement inconnue. Ce sobriquet a-t-il existé, puis s'est perdu, tombé dans l'oubli, ou bien est-ce Ritter (ou certain de ses contemporains) qui l'a forgé sans succès? L'auteur en soulève simplement la question.

ИЗ СРПСКОХРВАТСКЕ АКЦЕНТОЛОГИЈЕ И ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

Повод за ове редове дала ми је студија Стјепана Ившића наштампана под насловом: „Из наше акцентуације и дијалекатске проблематике“ у *Зборнику радова Свеучилишта у Загребу, Филозофског факултета* (Загреб, 1951, 359—376). Он је ту обећао да ће на моја извођења, нарочито у студији „О чакавској основној акцентуацији (Глас САН, 168, 1935, 1—39), изнети „неке своје напомене: заједничким напорима, вели он, лакше ћемо се примаћи жељеном рјешењу, којему смо данас знатно ближе, него што је био Јагић, кад је написао напријед споменуте ријечи“ (362). Ившић образлажава да није раније износио својих напомена и зато „што проф. Белић у самој студији на три мјеста обећава, да ће нека питања, којих се у њој дотакао, расправити на шире на другом мјесту“. Одмах иза тога Ившић ме великодушно извињава: „Зашто је досад остао само при обећању, лако је разумјети из прилика, које су послије тога дошле“. Истина је да ја на три места говорим о томе да ћу се на појавима извесне врсте доцније пространије задржати, али питање није у томе, већ да ли се та моја обећања тичу оних питања о којима проф. Ившић говори, јер ако тога нема, не видим шта му је то могло сметати. И, заиста, после исцрпног разматрања ја нисам могао видети умесност оваквог Ившићева извињавања.

1

Проф. Стј. Ившић пре свега бори се за приоритет у утврђивању основних истина о особинама прасрпског (или прахрватског), а ја бих рекао прасрпскохрватског акцента. Ја о томе приоритету не бих ни говорио јер ће наша наука и без Ившићевих напомена умети утврдити прави приоритет открића научних истина; а овде говорим сада само због тога што се Ившић труди да наметне нашој науци очигледно нетачну ствар. Он помиње ту своју докторску дисертацију под насловом „Прилог за славенски акценат“

која је изашла у Раду Југ. акад. 187—1911 године и вели „У Завршетку“ те студије ја сам, одбијајући тврђење професора Решетара о једнаком изговору чакавског акута ' и штокавског и мишљења проф. Белића, изреченог на недовољном познавању дијалектолошке грађе, да, „сви старији штокавски говори“ имају само два акцента (в. „Глас“ СКА 78, 136, биљ. 3), поставио ову тезу: Прахрв. (прасрп.) акцентуација имаше зацијело бар ова три акцента: $\hat{\sim}$ “, што их још данас налазимо у сва три главна нарјечја (в. „Рад“ 187, 207). „Та моја теза, продужава проф. Ившић, о некадашњем троакценатском систему, који се развио из сложенијега старијега, данас је аксиом у нашој акцентологији“.¹⁾

Истина је да је, углавном, троакценатски систем у основици српскохрватске акцентуације, али да видимо да ли је ту истину први утврдио проф. Стј. Ившић. Проф. Ившић је могао рећи само „и моја теза“, и тада му нико на томе не би могао замерити ништа, јер би то значило да он прилази онима који су то тврдили; овако изгледа као да је он то први пронашао. То пак није истина. Да наведем у потврду тога само понешто. У својој расправици „О чакавскоме '“ у Зборнику у славу Ватрослава Јагића (1908, 449—455) ја на више места тврдим да је ' (чакавски акут) не само српскохрватског порекла, већ да је могао постати „и пре српскохрватске заједнице“ (449); говорећи о чак. *mlátiš* = шток. *mlátiš* ја тврдим да се ' „тако у чак. дијалекту сачувао до данас, а у штокавском се, по познатом правилу, претворио у $\hat{\sim}$ “ (450), што значи да је био несумњиво српскохрватски. Уосталом тако треба тумачити и оно место које наводи Ившић из Гласа 78, 136, нап. 3: „да сви старији штокавски говори имају само два акцента“, јер су се подразумевали сви штокавски говори изван посавског, за који сам ја тада, тј. 1908 г., сматрао да није још довољно ни дијалекатско-историски ни лингвистички испитан, што је тада била сушта истина. Да наведем још само једно место из моје расправе из 1908 год.: „Као што је познато, и у словеначком језику има појава овима сличних [тј. са ']: *mlátim*, *stráža*, *devéti*, *lovíš*, *mogóč*, *zemlé*, *pekó* итд. (исп. Ваљавчеве *Glavne točke o naglasu knjiž. slovenštine* (Rad 132, стр. 116 и даље, 159, 160, 176, 209) ... Иако не би била немогућна претпоставка да су се сви ти појави развили у заједници српскохрватског и словеначког језика, ... ипак ја остављам да се коначно мишљење о томе да тек онда када се боље испитају унутрашње родбинске везе међу тим блиским јези-

¹⁾ Истицање „моја“ моје је — А. Б.

цима“ (ор. cit. 454). Из овога се јасно види да сам ја сматрао да је ' не само заједнички за српскохрватску језичку заједницу него, вероватно, и за словеначки језик, као што је то заиста аксиом савремене науке. То није смео Ившић прећутати у својој дисертацији. Али, сем тога, он је био дужан навести потпуно тачно тврђење Шахматовљево, изнесено још 1897 год. у чланку Къ истории ударений въ славянскихъ языкахъ (Извѣстія Отдѣл. русск. яз. и слов. Имп. Ак. Наукъ, т. III (1897), кн. 1-ой, стр. 1—34): „мы получаемъ основаніе для утвержденія, что штокавскія ударенія надо возводить къ чакавскимъ или къ такимъ праштокавскимъ типамъ, которые въ существенныхъ чертахъ совпадали съ чакавскими удареніями“ (стр. 3 засебн. от.). Одавде је јасно да је Шахматов сматрао и као праштокавске (= прасрпскохрватске) акценте чакавску систему од три акцента, тј. $\hat{~}$ ' и $\hat{~}$ ". То се види и из целе те расправе Шахматовљеве. У даљем расправљању своме Шахматов потпуно правилно доказује да је требало у праштокавском разликовати и два кратка акцента, тј. како он бележи $\hat{~}$ ' и $\hat{~}$ ". На крају свога разлагања о томе Шахматов закључује: „Вотъ основанія, почему въ праштокавскую эпоху слѣдуетъ отличать на краткихъ слогахъ ударенія $\hat{~}$ ' и $\hat{~}$ ", а на долгихъ ударенія ' и $\hat{~}$ “ (ib. 6). Када се зна да праштокавским Шахматов назива оно што Ившић назива прахрватским или прасрпским, а што ми називамо прасрпскохрватским, онда је јасно да је већ 1897 год., тј. на целих 14 година пре проф. Ившића, изнео Шахматов правилну тезу о српскохрватским акцентима која је данас заиста, у правом смислу речи, аксиом наше науке, а која садржи у себи не само тезу проф. Ившића него и нешто више што се у њој не налази, а што такође улази у систему српскохрватских акцената.

Ако је Ившић, пишући своју дисертацију и не будући још довољно упознат са дужностима онога ко пише о каквој научној материји, могао ово превидети и приписати себи оне научне заслуге које му не припадају, он је сада, на 40 година после своје дисертације, када су му научни обичаји морали постати добро познати, био дужан то да исправи и стави ствари на право место.

Требало је да Ившић учини те исправке и због тога што сам му ја рекао још 1912 год. у својој оцени његове дисертације (Rocznik slawistyczny V 164—178): „Без филолошке тачности, са којом је употреба ' била одређена у Мажуранића и Брлића, и без Шахматовљевих радова о његову пореклу — не да се ни замислити напредак у изучавању словенских акцената у овом правцу. А то се у Ившића не види. Ившић је мерио вредност радова само

према томе, да ли је у њима тачно оцењена физиолошка природа поменутог акцента. Тако је цео тај одељак једностран“ (165) и даље: „У Ившићевој расправи несумњиво је тачно да је чак. ’ (посавски ~) део акцентуације прасрпског језика; само Ившић греши што мисли да и ја тако нисам мислио. Места која је он навео противно о томе не сведоче; а у расправици мојој, коју он често наводи, јасно се вели да је тај акценат постао пре српско-хрватске паједнице; прасрпски (или прахрватски) ја узимам као време када је најдоцније он могао постати“ (ib. 174).

Све је то било анпо Domini 1912. Данас или јуче, на готово четрдесет година после тога, исте се грешке никако не би смеле појавити.

Али и поред мога негативног става и према горњем тврђењу Ившићеву и према другим његовим тврђењима у истој расправи, о којима се ниже говори, ја сматрам да је Ившићев рад на испитивању посавских говора врло добар и да је нашој науци учинио знатних услуга; али теориска страна и горње дисертације и осталих дела о посавским говорима далеко је испод чињеничког значаја Ившићевих радова ове врсте.

2.

Физиолошко-фонетско одређивање посавског акцента код Ившића је први пут у науци тачно изнесено, али Ившић у своме раду од 1911 год. не помиње са довољно прецизности и лојалности о моме опису чакавског акута објављеном пре његова, а који се потпуно слаже са посавским и за који Ившић вели данас да је потпуно исправан („али је зато проф. Белић... споменутом својом студијом дао досад најбољу монографију о једном чакавском говору, у којој је и питање чакавскога акута правилно и поуздано приказао“); међутим тада је говорио: „Физиологија чакавскога ’ (по мојему биљежењу ~) не ће бити посве таква, [каква је у Белића], али је главно, да је Белић опазио разлику, коју је и Микуличих истицао“ (op. cit. 142). Ово, као што рекох, нити је било довољно нити је било тачно тако рећи. Напротив, ја сам 1912 год. у својој оцени Ившићева рада овако писао: „у одељцима о физиолошкој природи посавског (или чакавског) ’ Ившић јако прецењује значај свога испитивања“... Ако са оним што он говори испоредимо оно што ја о том акценту износим „мораћемо констатовати да у обема дефиницијама имамо, углавном, исти акценатски тип. Јер и код мене и код Ившића износи се да је први део акцента једнак, а други врло висок; код мене се дају

још неки варијанти, којих код Ившића нема. Према овоме све што би се могло рећи о Ившићевим заслугама у овом правцу јесте то, да нам је сада јасно да је посавски акценат ' (његов ~) једнак и по природи својој са чакавским ', као што се могло и раније претпостављати на основу једнакости употребе њихове. Према томе, нетачне су речи Ившићеве „да није право опажен особит акценат, различан од четири књижевна, који ја биљежим ~“ (Rocz. slaw. V 165—166), а тако су исто нетачне критичке речи којим пропраћа изношење мога описа чакавског акцента. Сада је то Ившић донекле поправио; али не сасвим. Он је био дужан рећи да је природа чакавског акцента, који је једнак са посавским, тачно била утврђена пре изласка његове књиге, тј. пре 1911 год. Наравно, његова заслуга за посавски акценат не би била због тога мања, али питање приоритета тада отпада. Да би утврдио свој приоритет у томе правцу, Ившић износи да је свој материјал о посавском говору скупио већ 1906 год., да је 1906/7 износио у загребачком Семинару за хрватски или српски језик своје мисли о њему, да је његове радове Југославенска академија примила 6 XI 1907, да је Јосип Гопић узео од њега знак ~ и применио га у својој расправи која је изашла 1907 год.; све то може бити од интереса за биографа Ившићева, али за науку стоји чињеница са којом она може и мора једино рачунати, а то је — да је прво дело Ившићево о овим питањима из којег можемо знати шта он мисли о том акценту и како бележи различна јављања његова — изашло 1911 год. Науке се само то тиче, а не колико је времена прошло док он или ја нисмо објавили своја испитивања итд.

Иако је проф. Ившић одао признање мојој студији о новљанском говору (да је досад најбоља монографија о једном чакавском говору), ипак је он унеколико ограничио моје заслуге у том правцу рекавши да сам се намерио у Новоме „на добре информаторе, међу којима и сам спомињем Новљанина лијечника дра Богослава Мажуранића“. Моји информатори, заједно са дром Мажуранићем, стајали су и тада и стоје и данас, уколико су живи, сваком на расположењу; то су — чакавци. И др Мажуранић, којег ћу се увек са захвалношћу сећати због његове необичне љубави према његову домаћем дијалекту и необичног цењења мога рада, био је за мене оно исто што и сви остали чакавци — научни објекат. И онда када се он разговарао са домаћим људима у моме присуству и мене ради, и онда када смо заједно дуге часове проводили разговарајући о домаћим стварима и читајући оно што сам ја сам записао и што су други записали пре мене, —

он је био за мене не информатор (пре сам то ја био за њега), већ научни објекат који ми је послужио (као и сваки други) да даље проверавам и трагам за чакавским особинама. Ја сам већ једном морао да се браним због обиља материјала у мојој књизи од немачког проф. К. Х. Мајера. Мислим да после онога што сам тада написао у ЈФ VIII (1929) 244—247, а чему немам ни данас ништа ни да додам ни ишта да одузем, затим што сам раније још изнео о мислима о прикупљању дијалекатског материјала, саопштеним у опширном писму И. А. Бодуену-де-Куртене, који је то писмо објавио на руском језику (в. Изв. Отд. русск. яз. и слов. XVIII, св. 1, 229—242), а које је доцније изашло и на другим слов. језицима, па и нашем (в. ЈФ VI 1926—27, 1—10), и, најзад, после онога што овде изнесох — ја немам шта више о томе да речем.

3.

Своје излагање продужује проф. Ившић овако: „Своје чакавске студије наставио је проф. Белић и раширио готово на цијело чакавско подручје (у Хрватском Приморју, у Истри, на Кварнерским и јужнодалматинским отоцима са сусједном обалом), па је тако извршивши вјешто анализу и свога и туђега материјала дао и студију „О чакавској основној акцентуацији (у Гласу СКА 168, 1935, 1—39)“.

Тој студији и чини проф. Ившић своје напомене, а што их је тако дуго задржао без објављивања, крив је Белић, јер и поред својих трију обећања да ће о неким питањима ове расправе расправити пространије, као што је напред поменуто, то ни до данас није учинио. Па ипак ја мислим, као што ће се то видети из даљег излагања, да сам у тој студији дао све што је било потребно проф. Ившићу, бар колико се то види из ове његове студије, и можда и нешто више на што он није обратио пажњу, тако да му моје неизвршивање обећања нимало није морало сметати.

Да ли је у тој студији само „вјешта анализа“ мога и туђега материјала или нешто знатно више или мање од тога, — ја остављам другима да о томе решавају; али сматрам да је у њој изнесен један од врло значајних резултата мојих испитивања. Ја ту утврђујем о постојању у старини врло важног штокавског дијалекта који је од великог значаја за проучавање свих икавских, па и посавских говоре, а који се ширио од данашње Славоније до мора. Да наведем то место јер ће оно бити од интереса за даље разматрање Ившићевих напомена.

„Ја сматрам да је посавски дијалекат у својој структури имао: *šč* место прасловенског *-stj-* и *-skj-* (и *-sk+* пал. вокал); *žd* место прасловенског *-zdj-* и *-zgj-* (и *-zg+* пал. вокал); *č* је задржавало своју мекоћу; место *tj* имао је *ć*, а место *-dj* имао је *đ*. Дакле имао је *đ, ć, šć, žđ, ċ* (меко „ч“). Гласови *đ* и *ć* показивали су да је то штокавски говор; а гласови *šč* и *žd* зближавали су га до извесне мере са чакавским говорима јер су остали штокавски говори упрошћавали *šč* и *žd* у *št* и *žd*. Меко *č* била је специфична особина тих говора [а свакако и звучно *đž*, дакле *đž*].¹⁾

Сматрам да се тај стари штокавски дијалекат находио одмах источно од чакавског дијалекта и да се находио у деловима Славоније, Босне и Далмације до великог померања наших дијалеката које се отпочело крајем XIV века.

Тај стари штокавски дијалекат измешао се у Босни и Далмацији са другим штокавским дијалектима и само се у Славонији, иако и ту не у сасвим чистом облику, сачувао у већој множини на једном месту.

Тај славонски дијалекат — који је остатак од некада многобројног старог штокавског дијалекта — сачувао је до данашњег дана стару акцентуацију која је у својим главним цртама једнака са акцентуацијом далматинског чакавског дијалекта (источног чакавског или југоисточног чакавског). Према томе, та је акцентуација и најстарија „штокавска акцентуација“ (О чакавској основној акцентуаци, Београд, 1935, 35).

Из овога се види зашто ја приписујем толики значај овом врло архаичном штокавском говору. Пре свега, ја њим објашњавам оно *č* и *đž* које је разасуто по великом делу данашњих босанских и далматинских говора, а које досада није било објашњено; мекоћа тих гласова учинила је да се они у тим говорима изједначе са *h* и *h̃*. Затим се њиме објашњава и *sh̃* место *sh̃i* и *sh̃j* место *sh̃d* у многобројним икавским говорима (или у потпуности или измешано са *sh̃i* и *sh̃d*); њиме, управо њиме или његовим утицајима, ја објашњавам и задржавање у икавским старијим говорима старије акцентуације у неједнакој мери; његовом утицају ја приписујем и исвесне особине источноикавског дијалекта које до данас нису још достојно проучене.

То нам даје поуздано научно мерило како да гледамо на оне особине које се налазе и у враџињском дијалекту и у сењском

¹⁾ Ово у угластој загради ја сада додајем — А. Б.

о којима говори проф. Ившић као о говорима који показују да се неке од поменутих особина налазе и у говорима северночакавског типа. Када је горњи дијалекат био у непосредној близини југоисточног чакавског дијалекта, испуњујући простор, у најопштијим цртама од Драве до Јадранског Мора, када знамо да је и југоисточна чакавска акцентуација била једнака или врло блиска посавској, онда је јасно да су изоглосе појединих акценатских особина њених могле ићи и до удаљенијих места, особито када знамо колико је у западним крајевима наших република било померања становништва. Али овде морам поменути и то да и за ону варијанту посавских говора која се налази у Сичама, Магића Мали и још неким местима вреди такође да су се могла находити у западном делу Босне и допирати јужно у Далмацију до самога мора. Ја тиме не решавам питање о његовом постанку и претпостављам да је имао главне особине посавског говора са употребом \sim (чак. ') и тамо где остали посавски говори имају \frown , наравно са познавањем и оних отступања посавских говора која су им заједничка са јужночакавским (напр. *māl̃t* и сл., *jā* и сл. и др.).

4.

Прво, — о вргадинском говору (в. његов опис од Блажа Јуришића *Nast. vjesnik* 45, 1936/7, 1, (86—96, 2, 74—184; 46, 1937/7, 1, 17—38). Пре свега, проф. Ившић је у великој заблуди кад непрестано говори о акцентуацији тог говора као северночакавској. То нигде за њ није рекао ни Блаж Јуришић који је и описао гласовне црте тога говора на основу којих је Ившић и расправљао у својој студији. Б. Јуришић се трудио, полемишући са Решетаром, само да докаже да је то чакавски говор.

Говорећи да Вргада лежи у подручју чакавског говора, а констатујући да се се у њој говори *što* а не *ča*, Јуришић сматра да је то млађи утицај штокавског дијалекта као што тих утицаја има и у другим правцима (*Nast. vjesnik* 1936/7, стр. 87). Ово неће бити тачно. И поред тога што вргадински говор показује доста чакавских особина, његове су везе са штокавским говором ипак старе. Он би се могао назвати по њима штокавско-чакавским говором. Да се на томе зауставим мало исцрпније.

Пре свега, вргадински је говор икавски; оно екавизама што има слично је екавизмима других источно или јужночакавских говора као што је то и сам Б. Јуришић изнео (исп. код њега ор. cit. 174—177).

Овај говор нема чакавско *t'* (= *ć*), већ има штокавски изговор тога гласа као *ć* (*ћ*); он исто тако има штокавско *d* (*ђ*) и по изговору и по употреби, а не чакавско *j* које има само у неколико речи (*gòsvoja*, *měju*, *tāji*; *gròzje* и *gòzje* не иду овамо!). Затим, што је такође врло важно, има староштокавско *šč* и *žd*, а не чакавско *šč* и *žj* (исп. *ščĕtiti se*, *godišće*, *gùšćev* и сл. и: *drěžditi*, *nadrěžditi se*, *pròdrězdi se* аор., *mòžďāni*, *zvižditi*, *Nast. vjesn.* 1939, 19—20). Најзанимљивије је ово констатовање Јуришићево: „Између гласова *č* и *ć* у врагинском се говору не осјећа разлика. јер се *č* не изговара онако „тврдо“ као код штокаваца нити се *č* изговара онако „меко“ као код чакаваца“ (*ibid.* 19). Јуришић се вара ипак ако мисли да се чакавско, право *č* изговара друкчије него штокавско; оно је исто тако „тврдо“ као у штокавском; али ово *č* (*č* меко) упућује нас опет на архаичне штокавске икавске говоре. Према томе, добијамо све основне особине тих говора: *ć*, *đ*; *šč*, *žd*; *č* = *ć* (вероватно и *đž* = *d*); *ě* = *i*. Ако овоме додамо: **А** и **Ж** = *e* и *u* (сем *jazik*, *zajōāti* и сл. *N. vj.* 1936/7, 179); *ь*, *ѣ* = *a*; *љ* = *u* (увек); *вь*-, *вь*- (често) = *u* (*unĭk* и сл.); *чr*- често *cr*- (поред *чr*-), обично губљење *h*, прелаз *бѣj*-, *рѣj*-, *вѣj*- у *бљ*, *рљ*, *вљ*-, онда ће се њихова штокавска карактеристика тиме само попунити.

Што се тиче облика деклинације, на које се Б. Јуришић одмах у почетку своје студије позива као на чакавске („*Stariji oblici, osobito u gen., dat., lok., instr., i akuz. plur.*“, *N. vj.* 1936/7 87), тешко је ишта поуздавије рећи; али по Јуришићевој примедби и примерима које наводи (*Nast. vj.* 1939, 31): „Секундарно *n* [наравно, првобитно *m* А. Б.] добивају сви дат., лок., инст., плур.: *рукѡмѡн*, *њѡмѡн*; *њѡмѡн*; *нѡмѡн*; *вѡмѡн*; *овѡмѡн*, итд.; или имају пријелаз: *м*-*н* [као да то немамо и у примерима које је прво навео]: *људѡн* (људима), *јунѡѡѡн*, *сѡлѡн* (селима) итд.“ — може се слободно рећи да и у морфологији има знатних веза са штокавским говорима. Исп. такође и облике као: *јунѡѡѡѡ*, *брѡѡѡѡ*, *барѡѡѡѡ*, *врѡѡѡѡ*, *орѡѡѡѡ* и сл. (мада у дат. јд. има *гѡѡѡѡ*, *поѡѡѡѡ* и сл. *Nast. vj.* 1939, 22).

Још неколико речи о акценатској системи која је врло поучна у овом случају. Већ је проф. Ившић истакао да у Вради имамо: *тѡѡѡѡѡ*, *прѡѡѡѡѡ*; *јѡѡѡѡѡ*; *ишкѡѡѡѡѡ* и сл.; али их он неправилно тумачи. Он сматра да ти акценти показују да и у северночкавској акцентуацији има особина које их везују са посавском, одн. јужночкавском акцентуацијом. Међутим Ившић не ставља основно питање да ли је врагинска акцентуација по својим особинама заиста северночкавска. Већ поменута отступања (*тѡѡѡѡѡ* и сл.) то не показује; али гласовне и морфолошке особине његове показују нам

несумњиве везе са говорима посавскога типа. То нам показује у ком правцу треба тражити и објашњење његовој акцентуацији. Ако сада додамо да и све остале акценатске црте вргадинског говора, уколико се о томе може закључити по Јуришићевим бележењима, а та нам бележења не дају повода да посумњамо у њихову тачност, — све то показује (нарочито развијање ~ дуљењем: *dijāv̄ā* : *dijāv̄la* и сл.) да је ова акцентуација сичанског типа, дакле нас и акцентуација упућује на везе са извесним говорима посавског типа.

Ја нити хоћу нити могу дати овде исцрпну студију о вргадинском говору јер за то нема довољно материјала; али је једно поуздано: његове везе са старијим говорима посавског типа.

Нема никакве сумње да се овим не може још потпуно одредити ни тип вргадинског говора ни данашње место међу нашим говорима. Јер иако он има несумњивих веза са икавским говорима посавског типа, има у њему и других штокавских елемената, а тако исто и знатних чакавских особина. Друкчије и бити не може, јер се он данас налази, и то већ поодавно, у подручју чакавског дијалекта. Ако су се доселили амо штокавци архаичног дијалекатског типа (а то свакако показује њихова акцентуација), они су вероватно затекли на острву и знатно чакавско насеље. Зато не треба онолико потцењивати традицију Вргађана (бар за изванредан део насеља) да су се доселили из села Шопота код Бенковца (ор. cit. 88—89). Иако није нимало сигурно да су се сви Вргађани отуда доселили, ипак ова традиција, по мом мишљењу, добро показује правац веза овог говора, у најопштијим цртама, са осталим нашим говорима, иако, наравно, има у вргадинском говору и других елемената штокавских који су суделовали при његову образовању. У сваком случају, данас је тај говор у чакавском подручју и прима све више особине чакавског говора; али се и његове штокавске везе, и старије и млађе, још јасно виде.

Вргадински говор врло је занимљив по своме саставу, по своме пореклу и по чувању старих особина које су ушле у његов живот. По томе он има у себи нешто од општих црта чакавских говора. Али је данас једно сигурно: да он ни у ком случају не претставља северночкавски говор. И оно основно језгро, чакавско по пореклу, које је било у старој Вргади, поуздано је јужно-чкавског типа, а акцентуација је у њему, заједно са основним особинама гласовне структуре, архаичног посавског поменутог типа.

5.

Проф. Ившић би хтео на другом примеру, на сењском гдвору, да покаже како се посавска акцентуација у извесном делу свом простире и до северночакавских говора. Зато он наводи текстове Павла Тијана (*Zbornik za nar. živ. i obiĉ. Juĉn. Slavena* 32, 1939/40, 77—260; тачније би било навести 77—156; 197—260) и даје кратак преглед системе сењског говора. Она поред обичних северночакавских акцената има, заиста, мада има и извесних отступања која нису овде изнесена, и: *jã, tĭ* и сл. и *stãri, mãli, prãvi* као што има и посавска или јужночакавска акцентуација. Али је питање: да ли ти елементи поменуте акцентуације нису унесени са стране, тј. од оних икавских дијалеката који су допирали и до Сења. Да ли Сењ нема каквих особина, сем поменуте акцентуације, које би говориле о могућности таквог утицаја?! О томе Ившић не говори, а таквих знакова има несумњиво који се могу видети и из Тијанових текстова, чак и из самог акцентованог текста. Да наведем главније: ген. мн. на *ov*: *këksov* (222), *gospõv* (224) *frãjlov* (224) и сл. који се налази и у посавском, у старијим штокавским и понеким острвским говорима; једначење дат. инстр. и лок. множ.: *na pogãn* (222, 223), *na gradëlan* (222), *po oĉãliman* (223), *u kabĭnan* (223), *nĭĭman* (дат. пл. 223), *gospetĭnan* (дат. пл. 224), *s nĭĭmin* (225) *za pĉkojnima* (246) као и у штокавским и многим острвским говорима; лок. м. р. на *u*: *u hlãdũ* (222), *na mĩrũ* (223), *ũtoru* (224), *na ãrtũ* (224), *na krovũ* (224) и стално, којег има донекле и у чак. говорима северног типа, али не у оволикој мери; прелаз *vã > u*: *u* и сл.; *du* у 3 пл. *obeĉrvadu* (222), *govõridu* (223), *plãtidu* (223), *kũpljedu* (225) и сл.; облици као: ном. пл. *vrãzi* (222); ген. синг. фем. и ном. асс. пл. увек на *e*: *zĩzule* (н. пл. 223), *baskõte* (асс. пл. 223), *vodẽ* (ген. синг. 222), *mĩrve* (ном. пл. 222) — увек тако.

Ја сам само понешто изнео. Могло би се и из самих текстова навести још доста појединачних штокавских облика (као *medu, rodeni, zeda, zdravlje, groblje, crn, crven, crljen* и сл.); али мислим да су и горњи примери довољни. Једначења дат. инстр. и лок. мн. у духу штокавских говора има у широком луку и чакавских говора (они допиру до острва Силбе); ген. мн. на *ov* има такође у многим од тих места; тако исто и дуљење непостојаног *a* у примерима као *kolãc*: *kõlcã* особина је широког круга чакавских говора на острвљу јужно и југоисточно од Сења: ја сам свугда у том правцу наилазио на те особине све до Олиба и Силбе. Из тога што се у Сењу употребљава *kolãc* : *kõlcã* поред *otãc* : *oĉã* — јасно је да је оно са стране донесено, тј. да није органска особина струк-

туре овог говора. Из свега овога се види да је сењски говор, налазећи се иначе у непосредној близини икавских штокавских говора, ушао својим особинама у везе са штокавским икавским говорима који су, са своје стране, утицали и на многе чакавске острвске говоре. Зато ја сматрам да је и *jã*, *tř* и сл. и *mãli* и *okĩneš* (м. *otkĩneš*) и много што шта друго добивено од штокавских икавских говора или делимично и од јужночаканских који су се кретали на с. -з. поред морске обале и ишли чак до северне Истре. Тако у Дрази у близини Бакра, поред других особина, сви су узлазни акценти претварају у низлазне као што је у староштокавским говорима и сл.

Ив овога се види да ни језик Вргаде ни Сења не допуштају да се у поменутих особинама види органско јављање у северночакавском говору оних особина које смо ми узели као типичне за посавске или јужночакавске говоре, а о којима сам напред говорио. И у томе проф. Ившић нема права.

6.

Ја нисам бивао по Славонији да бих могао да тврдим да се тамо негде говори *sporõm* а навео сам баш оно место из књиге Ившићеве где он говори да се место тога облика говори гдегде по Славонији *sporõm* место очекиваног *sporõm* (О чак. основној акцентуацији 8); међутим се Ившић пита како сам могао рећи да се у Славонији говори *sporõm* и *ženõm* (стр. 370). Ја мислим да је и ту „забуна“ (да употребим његову реч) или што друго на његовој страни.

Истина је да ја у 3 тачци системе, за коју велим да је заједничка далматинском чакавском говору и штокавском посавском говору, наводим за оба та говора *stãri*, *prãvi* и сл.; *ženõm* и *sporõm*; али одмах додајем: „Ја сам утврдио ту систему на основу материјала острва Хвара“ (О чакавској основној акц. 25). Уосталом то се јасно види по облику *sporõm* који не би имао *n* на крају да је наведен за Славонију, већ *m*. Из овога излази јасно да сам ја сличан облик (тј. *sporõm*) претпоставио за Славонију, а нигде нисам рекао да се употребљава у Славонији или да га је Ившић тако навео. И Ившић је такав облик очекивао (тј. *sporõm*) у Славонији, а не *sporõm* (*sporõm*), како се често налази у славонским говорима; али то још не значи да таквог облика није могло бити. Ја такав облик на стр. 8—9 своје књижице и претпостављам; на то су давали права и облици које је Ившић навео у својој расправи (Rad 196, 222) : *nõžẽm* или *nõžẽm* (*nõžõm*), *udõvcẽm* или

udǒvcēm (udóvcēm), pijāncēm или *pijāncēm (pijāncēm), seļākōm* или *seļākōm (seļākōm), gospodārōm* или *gospodārōm (gospodārōm)*. Зашто после тога да немамо права да претпоставимо да се могло и поред *sporōt* употребљавати *sporōt*, а нарочито када свему овоме налазимо потпуно паралелу у јужночакавском. Тако је требало разумети и оно што ја говорим о *sporōt* на 20 страни своје расправе : свако је могао, са мало добре воље, видети, и на основу онога што сам напред говорио и на основу тога што је за мене акценатски тип *sporōt* условљавао *sporōt*, исто онако као што он условљава и *sporōt* (исп. и поменуте паралеле : *kojēt* и *kojēt* и сл., стр. 9 моје расправе напом. испод текста). Ето због чега сам ја узимао *sporōt* као оправдан гласовни облик и за посавски дијалекат.

Радо признајем, на замерку Ившићеву (ор cit. 95), да облици *(o)trēsao (o)trēsla* и *rdĉeo — roĉĉela* не иду у исти ред и да *roĉĉela* посавског говора није једнако са облицима типа *nabrōla, prosūla* хварског говора. Можда он има права и у објашњењу како се то јавило код мене: што се акцентом ' бележе два акцента (чак. ' и шток. ') који нису јединачки; али остаје у оба случаја чињеница да и акц. ~ и ' у радном прошастом придеву није на своје месту у поменутим облицима женск. рода. Приметићу да ме је изненадио акценат у облицима Сича, Магића Мале и околине горњег типа (тј. *bježála, okopála* и сл., Rad 197, 98), јер обично у троакцентној системи чакавских говора када се деси овако преношење акцената на дужину, оно даје Ившићев ~ (исп. у сењском говору *nāklon* Тијан, Зборн. 32, 2, 222, *nācelnik* ib., *skāndala* 223, „*Tānke sēne, kistijānt*“ 223, *tāncat* 224 и сл.). Што се тиче активног партиципа у посавском говору, с којем Ившић исцрпно говори према свом „тадашњем знању“ и о којем је хтео да сазна моје мишљење (ваљада се на то односе речи његове „али је то, чини се, случајно измакло Белићевој пажњи“), могу рећи само толико да се са њим не слажем јер мислим да за закључак да је *био, билā, било* ново и образовано по аналогiji, а да је старо *био, бйла, бйло* и сл. — он није имао довољно поузданог материјала на основу којег би могао учинити овај закључак.

Најзад да поменем да Ившић, на основу новије научне литературе, подгрева своје старо тумачење инстр. јд. ж. р. *ženōv* и *ženŷ(n)* додајући понешто ново у тумачењу *ōv* код данашњих чакаваца. Ја ћу засада рећи само једно : да је поуздано да су оба облика инстр. јд. ж. р. са узлазним акцентом у нашим језицима

(словеначком и српскохрватском) врло стари (дакле *ženjā, ženōv*); све остало остаје ипак тек да се објасни.

Из овога се види како треба разумети ширење посавско-јужночакавске акценатске системе у ближим или удаљенијим говорима и како је неумесно на основу појединачних чињеница закључивати одмах без везе са целом структуром даних говора и ономе што из ње истиче. То нам даје могућности такође да загледамо и у многе дијалекатске процесе који су се на различне начине остварили у нашим говорима, а којих има још знатно више него што ми на основу данашњег познавања ствари претпостављамо. Али све нам је ово заједно наново открило: колико је потребно нашој науци систематско проучавање и чакавских и штокавских икавских говора по свима покрајинама нашим од места до места, да бисмо могли о свему овоме поуздано и правилно судити.

А. Белић

Résumé

1. L'auteur conteste la prétention du professeur St. Ivšić d'avoir le premier fixé la nature de l'accent čakavien ou possavien ' (˘), étant donné qu'il l'a relevée avant lui (en 1909) dans une étude en russe (parue à St. Pétersbourg) dans le dialecte de Novi-Vinodol. Le mérite du professeur Ivšić est d'avoir bien décrit (en 1911) la nature de l'accent possavien et d'avoir bien exploré son emploi dans les dialectes de Slavonie.

2. Le professeur Ivšić s'accorde faussement aussi, le mérite d'avoir découvert en serbocroate le système des trois accents (˘ " ˘) qui est devenu le point de départ de nouvelles recherches dans l'accentologie serbocroate. L'auteur démontre que le mérite en appartient à Šahmatov qui 14 ans avant Ivšić a proclamé le système des quatre accents comme fondamental en serbocroate (deux courts: " et ` et deux longs: ˘ et ˘). L'auteur même s'était également persuadé, bien avant M. Ivšić (en 1908), de l'ancienneté de l'accent čakavien ' (˘) dans le serbocroate commun.

3. L'auteur est mécontent des mots critiques que le professeur Ivšić a énoncés au sujet de son étude sur le dialecte čakavien de Novi. Quoique M. Ivšić rende justice à la valeur de l'étude, il pense, ou le fait semblant du moins, qu'elle est due aux bons informateurs trouvés sur place. Ces „informateurs“, explique l'auteur, n'étaient au fond que de simples objets à la portée de tout le monde, comme tous les čakaviens l'étaient depuis toujours et le sont même aujourd'hui.

4. Le professeur Ivšić a voulu montrer que le système accentologique possavien, qui est d'après les recherches de l'auteur pareil à celui du čakavien de l'est ou du sud, en tant que faisant partie du dialecte de Vrgada et de Senj, n'est pas exclusivement possavien ou čakavien du sud, mais appartient partiellement aussi aux dialectes čakaviens du nord. Il désirait ainsi diminuer l'importance du système. L'auteur démontre que le dialecte de Vrgada, proprement dit, fait part jusqu'à un certain degré, par sa structure phonétique, au type possavien (de Magića Mala, Siće et d'endroits analogues). Par là même son accentologie se trouve être du même genre. En ce qui concerne Senj (en Croatie méridionale) son dialecte montre dans sa structure plusieurs signes de l'influence des dialectes ikaviens-štokaviens. Cela explique aussi la possibilité de l'influence de ces dialectes dans le domaine des accents.

5. L'auteur s'accorde avec le professeur Ivšić sur l'ancienneté des formes *snopōm et ženóm (ženōm) et sur quelques erreurs dues à l'ambiguïté de certains signes, mais il trouve que, vu l'insuffisance du matériel présenté, il est inutile d'en discuter ici.

ЈАТ (ѣ) У ГОВОРУ ЛИЧКОГ ПОЉА

Као што се очекује, замена стсл. ѣ чини главну разлику међу штокавским говорима Личког Поља. С тим у вези, сва питања око његове замене привлаче пажњу не само дијалектолога по дужности, него сваког лингвисте који жели да одреди тенденцију језичког развитака, сваког етнолога кад тежи да јасно претстави кретања народних маса. — Ј. Цвијић је указао са етно-биолошког гледишта на чињеницу да су се Срби и Хрвати до великих метастазичких кретања са муком упознавали, а још мање Срби и Словенци. Међутим, током миграција за турског времена, они су се измешали са Хрватима у многим деловима Хрватске (в. RES III, 1—2, 265). Миграција је вршена под контролом или под искључивим руковођењем аустријске управе војне границе. У Личком Пољу, у време дефинитивног размештања, које је наступило одмах после ослобођења Лике од Турака (1689 г.), главни принцип управљача је био у том да се одржи равнотежа међу католичким и православним елементом. При томе се избегавао непосредан додир међу њима, јер су образоване, како данас видимо, зоне са мањевише православним (Зрмања—Грачац, Радуч—Дивосело, Кик—Острвица, и др.) и католичким житељством (Гудура—Ловинац, Барлете—Брушани, Канижа—Перушић, Коњско, и др.).¹⁾

Непосредно пред ово смештање, већи део Л. П. био је вакуум. Појав на западу Балкана редак, али разумљив. Лика је непрестано шиљала своје становништво под окриље Аустрије, или је оно било растеривано из низине реке Лике, врло незгодног места за становање, на граничном подручју две државе.

Предаја икаваца око Грачаца је заједничка. Чудине из Граба су „из Вране“, а Чудине „Пулићан“ „око Бенковца“, Драгичевићи из Грачаца и Рудог Поља „из Далмације“, тако Кнежевићи из

¹⁾ Упор. и Др А. Ивић, Миграција Срба у Хрватску, с. 157.

Ричица. Већина осталих из последња два места, као и Баленове Плане („из Пазаришта“), Штикаде, Ричица, Ловинца и Светог Рока имају заједничку предају да су „из Далмације“. Тако и јекавци из Малог и Великог Глогова, Грачаца, Штикаде, Радуча имају предају да су „из Далмације“, али у многим од ових места има породица са предањем из Босне (глоговски Трбојевићи „из босанске Дубице испод Козаре“, радучки Купрешани „из Купросе“, итд.). То се слаже са извештајима Главинића који описује Лику г. 1696 и бискупа Брајковића 1702. Овај и тачније каже када су се доселили ускочки Томљеновићеви¹⁾ Буњевци око Сења (Крмпони) који су се изјаснили да су ближи сродници Ловинчана и Светорочана, на 80 година уназад, а то је око 1622 г. Они су били око Шибеника и Трогира још 1579 (в. Р. Лопашећ, Два хрватска јунака, с. 60) и од ових се населило у поменута места (Грачац, Ловинац, Штикала, Св. Рок), а у „сусједна мјеста“ (која Лопашећ не наводи): у Грачац (околина; где има и пресељених због буне буњевачке с поч. XVIII в.), у Малу и Велику Гудуру, Баленову Плану са Буњевцима из Подгорја. За једне и друге време од 1687—89 г. претставља најважније и уједно највеће кретање. Штавише, значај миграције Срба тих година од исте је важности од које и прелаз Чарнојевићев у Угарску.

Не сме се заборавити веза икаваца смиљанске општине (Растока, Трновац, Милковић-Варош, Челина, Дуњевац, Велики и Мали Житник, делом Брушане) и Пазаришта са поменутиим старијим икавцима, сродницима оних из околине Сења. Обе ове струје могле су бити под утицајем чакавског дијалекта: прва, ловиначко-светорочанска, могла је да стоји дуже времена под утицајем северодалматинског чакавског; друга, она уз велебитску, личку косу нешто помешана са чакавцима острва (по Лопашећу) — уз кварнерско-приморске чакавске говоре. Они су мањевише јединствени у језику.

Друга струја, која је у госпићкој, личкоосичкој, смиљанској и перушићкој општини (са десетинама села и заселака) измешана са Буњевцима, носи насупрот овима назив „Крањаца“. Састављена од хрватских кметова из места западно од Карловца (Делнице, Брод, Моравице), ова је маса пресељена у Калуђеровац, Косињ, Брушане „и још по нешто и по других мјестих“ (Лопашећ, и. д. 61). У свему 140 кућа (испод 1000 душа) било је 1697 г. Према

¹⁾ Гргур Б. Томљеновић, Буњевачки дијалекат залеђа сењскога с особитим обзиром на наглас. Наст. Вј. XIX св. 5—8, 1911.

моме испитивању у наведене три општине они су особито у Барлетама, Жабици, Липама, Госпићу, Канижи, Оштри, Новом, Билају, Бил. Новоселу, Рибнику, Кланцу. Скоро нема села северно од Госпића да не би имало „Крањаца“. — Посебно место заузима Перушић са околином (Коњско, Рамљани и др.), Широка Кула, Будак, Рибник, делом Нови и Канижа госпићка. У тим местима је последњи остатак муслиманског становништва Л. П. који је до 1696 покрштен (око 1700 душа по Лопашећу, н. д., 54). Особине њиховог штокавскоикавског говора видимо понешто у писмима неких муслиманских часника с краја XVII в. (Рачки у Старицама, XI и XII; по писму Козлић Дурак аге из Широке Куле из XVII в.; цит. Лопашећ, н. д. 54). Тај говор је био под утицајем чакавског.

Можемо претпоставити да ће буњевачки ловиначко-светорочанске скупине с оним покрштених муслимана како у прошлости тако и данас претстављати чисто икавске особине млађег штокавског дијалекта. Али постоји и значајан број таквих породица који стоје говорно на средини између икаваца и јекаваца. Сав тај однос треба истом испитати. Икавци Широке Куле били су под врло јаком „јекавизацијом“ која је углавном извршена. То наглашујемо, јер да ли су можда такве породице биле некад православне — јекавске, то остављамо сада на страну.¹⁾ Овако све „једнолико“, „измјешано“ говоре грачачки Драгичевићи, Тилци; Чудине из Граба; католици Цероваца и др., а под јаким су утицајем Дубоки До, Рудо Поље, Штикада, Смокрић, Св. Рок, Жабица, Нови, Перушић, Рамљани и још понеко место. У напреднијим местима има културног и литерарног деловања (Св. Рок, Ловинац, Госпић, Перушић) где влада посебни принцип примања јекавских облика — јачи у мушкараца него у жена — различан од онога обухватања јекавских говора икаваца Широке Куле и др.

Теже је одредити право место ранијег говора „Крањаца“. Говор њихових сродника око Делница углавном је кајкавски, али пре 25 година могао је више нагињати и чакавском, јер у местима где се доста очувао тај дијалекат, то се може и данас утврдити. Ипак, говор „Крањаца“, бројно слабији од млађих штокавских говорâ, устукнуо је испред ових, остављајући у њима бледе остатке морфолошке и лексичке.

¹⁾ *Ј. Ердељановић* (О пореклу Буњеваца, с. 88—183) има попис буњевачких презимена за која држи да су била правосл. Срба.

После овога погледа уназад биће нешто јасније оно уклањање од нормалнога које овде сретамо у замени ђ-та, као и неки други појави.

Чује се у икаваца:

дѣјеше (Грачац), *дјѣце* (bis Граб, Рудо Поље), *дјѣца* (Рибник, Ричице, Св. Рок, Брушани, Мушалук, Калуђеровац), *дјѣшињу* (Д. До), *свијѣшу* (Грачац, Д. До, Св. Рок, Радуч, Р. Поље); *лијѣи* и *љѣи* (Бруш., Мушалук), *лијѣи* (Граб, Р. Поље, Острвица, Церовци), *лијѣи* (Перушић, Б. Плана), *ђе*, *ође*, *ниђе*, *о(в)ђека* (Граб, Грачац „ђиђе“, Рич., Брушани, Будак, Мушалук), *увијек* (Граб), *увјек* (Б. Плана), *увје* (Грач.), *ишјесак* (Билај, Грачац), *вијека* (Граб), *вијѣћа* (Будак), *и двије* (Граб, Штикада, Перушић), *ѣрије* (Грач., Пер., Кланац, Ловин.), *дјевѣр* (Штикада), *дјевојка*, *дјевојчица* (Б. Плана), *ѣјешке* (Брушани, Билај), *ѣјешце* (Л. Осик), *човјек* (Б. Плана, Житник, Р. Поље), *свјѣшиња* (Житник), *Буњијевац*,¹⁾ *Буњевка* (Б. Плана), *Буњевац* *Буњевци* (Житник, Ричице, Ловинац), *вријѣш* (< *врѣд, Д. До), *сусјед* (Перушић, Коњско), *Тјелово* (Грачац, Ричице), *млијек* и *мљек* (Грачац, Перушић, Оштра); ген. мож. придева: *младије* (Св. Рок.), *жушије* (Грачац), или инстр. *ѣразијем* (Смиљан); заменица: *унијем* (Грачац); код глагола: *издијелиши* (Д. До), *одијелѣн*, *измјешаше* (Смиљан), *смијешано* (Грачац), *нијесмо* (Ричице), *замјерили* (Штикада), *умрјѣши*, *усјѣли* (Б. Плана), *гњечија* (Св. Рок), *сѣјевају* (Брушане), *надјело*, *јѣши*, *ѣбе*, *нијесам* (Д. До), *ѣшље* (< *ѣо шолѣ*, Житник, Мушалук, и иначе).

То би била најобичнија уклањања. Да се утврди у којим речима је уклањање у потпуности, бројем, требало би продужити. Тада би се знало за свако место, за сваку породицу када употребљава јекавске облике; већина наведених употребљава се, чини нам се, чешће од осталих. За *Буњевац* овде нисам чуо икав. облик, као ни за *Т(ј)елово* (књиж. *Тијелово*).

Чудно је што у икаваца постоји *стјарјешина* (Жабица, Нови, Граб) док га у јекаваца скоро нема (в. с. 124). У „хиперјекавизме“ треба рачунати:

зѣсјелке (Ричице), *ужјева*, *добијеваш* (Ш. Кула).

¹⁾ Истраживати међу икавцима да ли је *Буњијевац* обичније (са двосложним *ѣје* које је могло постати из зав. падежа, *Буњевца* итд.) или је *Буњевац* — са сливеним или несливеним *њ* — нема своје сврхе, јер се они тако не називају. То доказује и сам *јекавски* облик, можда са секунд. *ѣ*. У Војводини (Бајски трокут) чуо сам *Буњивац* што је постало од **Буњѣвац*, а не од **Бунѣвац* (упор. *вајак* < *вајек*).

Поменули смо више пута нарочити положај Широке Куле где је превирање и мешање интензивније него другде. По пореклу, осим нешто покрштених муслимана и старих хрватских породица (Орешковићи и др.) има можда и католика — прекрштених православних. У Орешковића је дуги *e* увек *ије*: *вријеме, сијѣно, дијѣше, добијѣваш*; ређе је: *однјѣши, ужјѣва*; под *и* или *и*: *дјѣде, нѣвирујѣм, нѣдиља, ѡндиљац*, или је (*дјѣцо, бјѣшѣ, љѣшина, мјѣре*). Тако исто и Никшићи: *сијѣно, од свијѣша* (и *свјѣшу*), *нијѣсмо, ѡрисѣар, ѡндиљац, сикира*; али: *двѣ, разумѣ, кумѣир*.

Замена *пре-* са *при-* у икаваца:

прикрижиши (Нови, Жабица, Ловинац, Коњско, само у Л. Осик у *прекрижио*), *привисиши* (Брушане), *привраће* (Баћинац), *присѣар* (Мушалук, Кланац, Кула), *прилаз* (*transcensus*), *прирадиши се, пригусѣо* (Ричице), *приноћѣши, прилијена* (*pigerissima*), *пригледба, прикиниши, приђеѣше* (*transeo*), *приплане, припушѣво, приселили* (Перушић), *приузѣши* (к. Острвица), *привариши, приградиши, присѣаши* (*desino*) (Житник, Нови), *прикива* (Коњско, Кланац), *приварили, прикришимо се* (Ловинац), *пригониши* (*ago trans*), *уписан* (Ричице, Ловинац, Коњско), *приврѣаши* (Св. Рок), *пришворѣши* (*immuto*) (Пазариште), *приграда, приштрашио* (Ловинац), *пришукниша, примѣстиши* (Госпић), *приображење* Канижа, Госпић), *о приврѣашу, приоблачи* (Кланац), *примѣстѣли, прида* (*dedo*), *пришуче* (М. Гудура), *присѣкла* (*disseco*) (Барлете), *приграда* (Ловинац), *придел* (Брушане, к. Острвица), *привележи* (Ричице).

E уместо *ѣ* у икаваца.

У положају *рѣ* — *ѣ* је у овим случајевима дало *e*:

шребало би (Грачац), *ошшребио* (Житник), *шреба* (Дуњевац), *шшреба* (Штикада, Б. Плана), *шрѣају* („пр. људи“ — Р. Поље), *не вреди* (Ловинац), *ждрело* (Мушалук), *брѣзик* (уз „брѣзик“ — Житник), *стшарѣшина* (Пер., Калуђеровац, Кланац, Б. Плана, Брушане), *врело* (Грач.), *осшарели* (Б. Плана, Св. Рок), *шре* (Б. Плана), *шред* (Лич. Осик, Св. Рок), *шреко* (Ричице, Граб), *шрекосушра, шрекојуче* (Л. Осик), *шрекомирно* (Пер.), *шрековише* (Нови), *шредѣвак* (Граб), *шресшав, шрекрижио, шресѣче, стшрѣлица* (Л. Осик), *шосрему* (Св. Рок), *шрейовид, шредвраће* (Ш. Кула), *дрѣњина* (Коњско), *не вреди* (Лов.).

Изван *рѣ*, у положају *лѣ*:

билѣжник (*bis*, Перушић), *болѣсница* (увек тако), *шшѣле* (Кланац, Ричице), *ондален, доклен* (Рич.), *одаклен* (Б. Плана), *одниклен*

(Брушане), *одникле* (Житник, Мушалук), *онлен, овлен* (Мушал.); ваља особито навести: *железни плуг* (Жабица), *железну воду* (Ричице), *железо* (Пер.).

Да је *виделица* обична у сфери „Крањаца“ (уз турско — од муслимана — *баца*) показује то што се чује у Новом, Кланцу, Брушанама, Л. Осику, затим и у Св. Року, Гудури, Ловинцу (у Ричицама чак *бижи с ведеда*), а око Грачаца *виђелица*. Иза д још е:

дечко (Д. До, Кланац, Жабица), *приједел* (!) (Бруш.) *придел* (Оштра), *девојка* (Пер., Кланац, Л. Осик), *дело* (Нови, Бруш.), *дела се* (Жаб.), *не деламо* (Б. Плана); *ондека, ундека, овдекар* (Дуњевац, Лов., Рич.).

За *обе* (*обедви, обедве*), које се само тако чује, узимам Решетара (в. Rad 225, 153), по коме је, као и у дубровачком говору, дуално *е* замењено плуралним *е* и на тај начин је *обе* издвојио од других екавизама Приморских лекцион. (в. Rad 134, 122).

Екавизми *железо, цесша, обе, дечко, дело* у јекав. западним говорима већ су у стручној литератури третирани и осветљени. Овде видимо да их налазимо и у икавским говорима Л. Поља.

Уз *виделица, пошле* и др. (*ле од лѣ*), које нису заједничке свима икавцима, уз њих иду екавске речи искључиво из предела утицаја „Крањаца“: *бел, цел* (Пер., Нови, Л. Осик, Пазариште, Кланац) и још можда по која; али од свих међу икавце унетих екавизама највише пажње унела је појава речи *сено*. Ни чакавски дијалекти нису сложни у том (на Хвару, напр., *сијено*). — Као *сено* чује се у Св. Року (3 пута), Ловинцу (4), Гудура (5), Брушанама, Оштри, Жабици, Канижи, Л. Осику, Житнику, Мушалуку, Кланцу (3), Калуђеровцу (бис), Перушићу, Коњском, Пазаришту. Да би слика била потпуна, изнесимо где се чује јекавски или искључиво икавски облик: *сјено* и *сино* у Р. Пољу, Ловинцу, у Св. Року *сјеном*, Церовцима *сијено* Смокрићу *сјеном*, Кули *сијено* (3), Смиљанском Пољу *сјеном*, Коњском *сјено*. Икавцима око Грачаца познат је облик *сјено*, у средишњем делу Л. П. сва три облика (*сино-сјено-сено*), у осталим местима према Перушићу и око њега *сено* и *сино*. У неким местима сам трагао за узроком овога стања па сам добио као одговор у Гудури да је „*сино по домаћи*“, у Коњском да је „*штара рич сино, а млаћи реку сено*“, у Ловинцу, опет, да се каже „*сено — као у Срему*“, а један школовани икавац из Смиљана рече да је *сено* унето од печалбара који су били у Славонији и Срему. Овде нам и сећање на пређашње стање понешто помаже, јер је оно потпомогнуто овим.

У В. и М. Житнику су „*синене лисе*“, у Бачинцу је „*синар*“, у Перушићу „*сине лошре*“, у Гудури (где су дошли из Пазаришта) „*синик*“, међутим у „Крањаца“ Жабице се чује „*сенска кола*“, „*сењак*“. У Рељковића (Нимачка граматика, 1767) имамо поред *sieno* (стр. 444, 453) *sino* (стр. 516) и *sinosha*. Додирне тачке између „шокачког“ Рељковићевог говора и буњевачког није овде потребно наводити, већ само следимо — трагајући за основним обликом — како се односи *e* у разним речима корена **сѣн*-. Показане опозиције догађају се и иначе. Решетар, а специјално Vaillant указао је (*La langue de D. Zlatarić*, s. 194—8) да поред најчешћег *лишо*, *вик* њихови придеви и сложенице имају *ие* у литерарном језику Дубровчана XVI в., тј. да је употреба икавизама неједнака код разних речи истога корена. Док у литерарном дубровачком уклањање од икавског у придева и сложеница показује њихов основни говор — јекавски, дотле ово уклањање показује као основни говор — икавски. Значи, *сено* је тамо где се чује основа *син*- унето, а *сјено* и *сијено* узето од суседних јекаваца (или у Рељковића можда фонетским путем где је *e* > *ie*- затворено *e*- као можда у Миласовом трпањском, Строхаловом оштаријском говору, војвођанским и др. говорима?). С обзиром на друге екавске речи (као *цел*, *бел*) *сено* је у Л. П. продрло само преко кајкавско-чакавског дијалекта „Крањаца“. Иако је интересантно лексички и културно продирање ове речи, јасно је да је присуство ове речи у екавском облику код Буњеваца близине Сења само потврда да је тај облик ушао на сличан начин у њихов језик као и чакавски говор Ријеке (в. Строхал, О ријечком дијалекту, у Програму ријечке гимназије, Ријека 1883 с. 6). За решење овога није било потребно испитивати акценатске односе како је то хтео Гр. Томљеновић (н. д. 340-1), нити за разлику односа сина (g. sg. од *sěno*): сина (*filius*), како је хтео Решетар (М. Р., *Der štok. Dialekt*). Овај облик носили су са собом становници Косиња¹⁾ чијих „родијака“ налазимо у Калуђеровцу, Осиеку, Перушићу и др.

¹⁾ *Строхал* о њима у свом Делничком наречју (*Rad* 153, 115—203 каже: — „Чуо сам приповијести у Делницама, да су се Делничани иселили два пута у већој множини, по свој прилици у 18 вијеку (!), и то једном у Косињу... гдје и данас живе“ (с. 116). Уништу, Горњи Косињ има породица које су делом задржале свој говор. Он одговара унеколико Строхаловом делничком: има *ˆ ˆ ˆ*, а ретко *ˆ* акценат, са деломично старијом акцентуацијом; има прелаз *o* > у испред *j*, *l* *m*, *n*, *s*, *z*, (у Строхаловом делничком и локварском испред *d*, *j*, *l*, *m*, *p*, *ʎ*; *ě* > *e* са честим *и* у корену слогу; има *jš*, *jћ*, *јd* у глагола; *ћ* > *ч* (а *ч* > *ћ*); *o* > *e*; *m* прелази у *n* на крају речи; *l* на крају речи и слога се не мења никада, ни у радном придеву; има, као у делничком, увек *конем*, *велек* (у Строхала

У неколико случајева говор јакаваца има исти резултат. То је, пре свега, *ě = e* у групи *рě*, где је очвршћивање гласа *р* одавна извршено (по Вајану „до средине XVI в.“, у што Решетар сумња, Rad 225,94), па га ретко налазимо: *Корјеница* (Моргарић), *сшарјешина* (Брувно, Грачац). Иначе се чује само:

срећу (Грачац и иначе), *осшарела*, *осшареши* (Радуч), *сазорели* (Туровац), *врећа* (Медак), *изгорела* (Дивосело), *пресније* (Вребац), *ждребе* (Почитељ), *сшрчило* (Медак).

Пре > *при*: *све привиде* („све оком прегледа“), *привоз*, *пришли*, *приђе* (*transeo*), *не придѣш* (Мазин), *прико њега* (Брувно), *прилазимо*, *привоз* (Грачац), *прилази*. *привријемеће се* (Штикада), *пријун*, *пришар*, *прилази*, *пријане* (Радуч), *приђе*, *пришаси се* (*exravesco*) (Туровац), *приша* (Могорић), *пришекли* (*praeverto*), *приђеше*, *прицигнѣ* (*supero*) (Острвица), *приградак* (Вребац), *приштар* (Ш. Кула), *придвраще* (Смиљан), *прикошурало* (Кик).

Ово мешање *пре* (*ante* и *per*) и изједначење његово са *при* (*apud*) и иначе је чест појав у нашем језику. Појав је стар, још из XIII века, спада међу врло сложене дијалектолошке проблеме. Засад нам је још сложенији што за поједине говоре где се јавља недостаје опис садашњег стања, а још мање историски процес његовог развијања. — Изнет појав у јакаваца Ј. П. нити је случајан, нити такав да се може тумачити икавским позајмицама, него је самосталан и творачки; то је у малом оно што налазимо у војвођанским говорима (који су без везе са икавским етничким групама!) у многој већој мери да свако *пре* прелази у *при*. Зато остављамо на страну и Вајанову сугестију по којој ширење префикса *при* треба тражити у босанском као доминантном дијалекту средишњег подручја (Вајан н. д. 216). Није искључено угледање на икавске говоре, али ток развоја није самосталан.

Очекујемо да ћемо наћи међу јакавцима изван *при*- случајеве који ће показивати стварнији утицај икавских говора.

Иза в: *двистии* (Грачац *bis*, Брезовац, Брувно, Плоча, Мекињар, Орнице, Читлук, Кула), *двii при* (Туровац, Грачац), *двii* (Грачац, Ловинац Игњат., Кула), *не вирује* (Брезовац), *виру вам* (Штикада), *навирали* (р. пр. од навѣровати се — Вребац), *вавик* и *вави* (Грачац, М. Глогово, Радуч, Мазин, Вребац), *свиш* (Туровац).

дифт. *куонем*, али у Косињу нема дифтонга). Има облике *маше* и *машар*, *прија*, *м прије*; *дракиш* и сл.; инфинитив на *ш*, *ћ* и др.

Иза д: *дичак* (Грачац, М. Глогово, Брувно, Радуч, Туровац, Плоча, Могорић, Ловинац Игњат., Вребац, Медак, Кула), *дйде* (Кик, Штикада), *дйд* (Ловинац, Туровац, Госпић), *дйвѣр* (Кик), *дилки* (Грачац).

Иза л: *млика* (Радуч), *по лйсије*, *лйса* (Ловинац Игњат.), *ливи*, *слија*, *личийши* (Грачац), *лйша* (г. једн., Острвица), *доли* (Вребац), *сйливина* (?) (Туровац), *оклин* (Штикада); или испред л: *срила* (Госпић), *појили* (Радуч), *дунила* (Острвица),

Иначе: *дѣ мире* (Грачац), *пѣмишѣ се* (Госпић), *саширај* (Грачац), *нѣ смй се* (Госпић), *николке* (Штикада), *нйђе* (Кула, Грачац), *за нишйшо* (Госпић), *нйкѣв* (Кик), *изгорило*, *осин* (Радуч), *ришку* (Жабица, Смиљан); *сйшијо сам се* (Госпић), *гусине* (Грачац); ту је и познато: *сикира*, *сикирица* (само тако).

Факултативни икавизми су само *двисйша* (можда према *шрисйша*), *дичак*; а глаг. на *-ѣши* у ж. и ср. роду придева¹⁾ врло су ретки, изузетни да би им се могао придавати неки значај — *болило* (Грачац), *осирошила* (Павловац), уз поменут *изгорило* (Радуч) и на тај начин разликује се лички јекавски говор од старијег дубровачког говора.

Показано је (види о двосложности јата) да у *-ѣши* где је дуго *ѣ* у већини у рад. прид. ж. и ср. рода на *-ије*, а ређе *-јѣ*. Када је, међутим, *ѣши* кратак *ѣ*, у већини имамо *-јети*:

усйјеле (Б. Плана к.), *бољело* (Радуч bis, Медак bis, Грачац), *ојушћело* (Брувно), *ојусйјело*, *поцрњело* (Ловинац Игњат.) *поцрњело* (Медак), и др. док је иза *р* увек *ре* (*изгорела*, *осйарела*).

Ћ = и у положају испред *ђ*. Стсл. *-вѣдѣ*.

Према Вуковим *сйђеши*: *сјѣдйм*, Стули има *сидјеши*, и.м. — *Сиђеши*: *сјѣднѣм* (Грачац, М. Глогово, Штикада), *сйђала* (Брувно), *сјесйи*: *сјѣднем*, *сйд'ше* (Брувно); *сиђеши* (bis) и *сјесйи* (Радуч) *сйђелй*, *сйђа*: *сјѣдиши* (Могорић), *сйђала*, *сйђа* (Радуч), *сйђала* (Брувно), *сйђеши* (и *сјѣдиши* -Плоча)- *сиђеши*, *сйђали*, *сйђа* (аор.) (Вребац); *сјесйи*, *сјѣднем*; *сиђење* (Радуч); *пѣрѣсиђали* (Острвица).

¹⁾ За ово имамо тумачење Вајаново према којему се вршила аналошка екстензија дублета у аор. *види га*: *види ју* (о. с. 200). Вајан више убеђује када на исти начин тумачи *гди је* фонетиком фразе или дисимилацијом *иг* у *и* испред *је* (с. 219) јер исти појав („*гди је*“) Решетар два пута налази у старих писаца (Rad 134, 119; Rad 248, 139). Теже је примити за радни придев ж. и ср. рода (*видила*, *видило*). У многим екав. говорима где имамо и једно и друго (*ди*, *видила*, *видило*), а у којима нема аориста, морало би — ако нису унети из икав. и јекав. говора — исти фактори да делују.

Вуково *пријодвиђети*: *пријодвједѣм* (уз *пријовијѣдаши*: *пријовјѣдѣм*) стоји према Стулијевим *пријовидјети*, *видам* или — *вједам*.

Пријовидиш' (Ловинац Игњат., Острвица, Дивосело, Кик, Читлук, Смиљан), *пријовидиши*: *пријовидѣм* (Граб, М. Глогово, Вребац), *пријовиди* (Граб, Грачац, Брувно); *не пријовидѣ* (аор. -Радуч); рад. прир. *пријовидио* (Грачац).

Облик Стулијевог *пријовидјети* (В. *пријовиђети*): *пријовидјети*, *пријовиђећемо* (Мазин), *пријовиђети*, *пријовиђели* (Грачац); *ненѣвиђети* (Медак), *зајовиди* (bis) (Мазин, Орнице, Читлук), *зајовидио* (Мазин).

За *пријовијѣдаши*, *-вједам-*: *пријодвијѣдѣмо* и *пријовједамо* (Кула, Павловац), *зајовијѣдају* (Граб), *пријовједајше* (Лов.), *пријовијѣда* (Павловац, Радуч. Кула), *пријовида* (Перушић). Облик *пријовједити* (Грачац), *пријовједит'* (Лов.) немају презента који би им одговарао.

Стсл. *ěsti*: *ědŏ*.

Појијо (рад. пр. Грачац, Враце, Штикада), *ијѣ* (и *ијѣо* Грачац, Радуч) *ијѣ* (Кула); у икаваца: *ијѣ* (през. Дуњевац к.), *иду* (през. Баћинац к.), *ијѣсѣ* (Перушић, Б. Плана), *не јиде* (Св. Рок), *јише!* (Коњско).

Прелаз *е* у нашим речима у *ě* јавља се само у *бѣлијесѣ* (Острвица) (и у старом језику Дубровника и у Црној Гори).

Чешће се страном *е* претвара у *и*, у јекавца и икавца: *минажа*, *цименѣа*, *профисур*, *куминдија*, *подуминѣа*, *проминада*, *шинадла*, *инжинир*, *Мандалина*; *иошиѣам се* (*тепо, Кик), *мелим* (Ричице); и обратно: *комесија*, *леѣанија* (Житник).

Уместо *и* у нашим и страним речима: *наљела* („н. пећина“, Морорић), *кумѣиер* (сви јекавци); *сијѣри* (tal. sciaro) (Мазин).

Сва отступања јекаваца Л. П. осим последњих врло су стара, тако да их није потребно овде поново тумачити. Све наведено сретамо у делима јекаваца XV и XVI в. дубровачке књижевности и о њима је више пута у науци говорено. Губљење палаталности групе *рě*, видели смо, није екавизам. Чак ни онда када налазимо (у Штикади) на *Речице* м. *Ричице* где треба претпоставити **Рјечице*, а никако прости прелаз икавског у екавски облик. Тако је и са млађим облицима *неки* и сл. који су постали од *нěки* и сл., *нако* су у исто време икавци задржали овде *ě* и *и*. У префиксу *пре* >

при, опет немамо продирање икавских облика, већ можда мешање *пре* са *при* и др. (в. Решетар, Rad 134, 126). У корену *-вѣдѣ-*, *-сѣдѣ-*, дисимилацијом је прво *ѣ* претворено у *и*. — Према свему, ниједан од поменутих појава нису факултативно икавски.

Двосложност *ѣ*-та

Поред осталог постоји у личком јекавском говору једна спона која га везује у чвршћу заједницу са осталим западним штокавским говорима (Vaillant и RES IV 226 овамо, зачудо, не ставља Лику). — То је двосложност *ѣ*-та. Још Љ. Стојановић у својој Приступној беседи (Глас 52, 1-30) не говори о двосложности кад каже: „Дифтонгизирање *ѣ*-та почиње од крајњег југа, од арбанашког елемента, па иде на север скоро до посавских граница“ (23). — Међутим, већ нешто касније много светла уноси у овај проблем М. Решетар. Он је већ 1898 г. утврдио, говорећи о Приморским лекционарима XV в. (Rad 134 и 136): „на крају XV и почетку XVI вијека у Дубровнику дуго се *ѣ* редовно изговарало као један слог, изузевши *ѣ* на крају од ријечи које је већ изговарано у два слога“ (с. 136). До 1936 г. он се дотицао у низу радова, особито поводом споменика дубровачких XVI в., двосложности *ѣ*-та, а тада пишући о језику М. Држића (Rad 248, 98—148) добио је прилику да дефинитивно формулише ово питање и уједно да исправи нешто раније изнето мишљење о двосложности *ѣ*-та код истога писца (в. Rad 233, 145—196, Квантитет у дјелима М. Држића). „Остајем при том да је у дубровачком говору дуго *ѣ* већ у првој половини XVI в. било или могло бити двосложно у крајњем отвореном слогу (*није*, *двије*, *прије*), и завршенима прономиналне и адјективне деклинације (*-ијем* итд.) где је и сада редовно двосложно“. Бавећи се специјалним случајевима, он је више пута указивао на везе старијег дубровачког говора са данашњим, па и у овом погледу. Зато, ако оставимо на страну само питање историјског јављања двосл. *ѣ*-та, као што се он налази у данашњем Дубровнику, тако исто налази се он и у Л. П. У поменутом огледу о Приморским лекционарима каже између осталог: „Ја не бих тако стезао границе двосложном изговарању *ѣ*-та у дубровачком дијалекту,¹⁾ кад не бих видео како се у томе с њим слаже још један јекавски дијалект о којем сам могао добити сигурних и потањих вијести. То је говор (православнијех) јекаваца

¹⁾ Ако се узме у обзир да Решетар (в. М. Р., Die serbokroat. Betonung итд., 16) има *разумијѣм* и др. из краја Шамац—Брчко, католика из Посавине, онда је нешто ближе одређена крајна северна граница простирања овога појава.

у Лици, за који ми је др. Ђерић, изврстан зналац тога дијалекта, потврдио (и не знајући да је од чести тако и у дубровачком дијалекту!) да се *ѓ* увијек изговара двосложно у завршенима замјеница (сложене) деклинације, затим у *није*, *ијем* итд., у *прије* и у *двије*, док се у другијем приликама чује или само *ие* и *ије*, а то је баш онако као што је у Дубровнику (исп. Arch. XI 592, 593)^а (с. 173). Пок. В. Ђерић, Кореничанин, није у том погледу ништа објавио (нека саопштења о говору у Л. П. дао је проф. Ердељановићу како видимо из *Порекла Буњеваца*, с. 293), а оно што Б. Ластавица говори у свом *Кореничком говору* (Nast. Vj., XIV, 752—765) само је општи морфолошки, а никако фонетски приказ тога говора, те се не говори о двосложности *ѓ*-та.

Појединачне речи Ђерићева сведочанства, као *није*, заједничке су свима запад. јекавским говорима, а спомињемо само: *и нијѓ* (Кула), *и није* (Свети Рок к.) — увек је овде двосложно, само не у: *и нијѓ* (Грачац), *и нијѓ* (Туровац); икав. *ниј з гѓрѓга* (Перушић) и др.: *прије*, *двије* са претходном спадају у ону групу случајева где се двосложност развила најраније. *Двије* је двосложно и онда када је први део акценатске композите:

двије кућѓ (Радуч), *двије шри годчнѓ* (Мазин), *двије цурице*, *двије унце* (Радуч), *двије кравѓ* (Вребац), *двије килѓ* (Павловац), а само једном *двје шри* (Могорић).

Свуда где је дуго *е* на свршетку, оно прелази у двосложно *ије*. Двосложно *ије* код прилога:

вѓвијѓк (Ловинац Игњат., Ш. Кула, Госпић, Дивосело), *вѓвијѓ* (Ш. Кула, Туровац, Штикада, М. и В. Глогово, Грачац), *вѓјѓк* (Грачац, Павловац, Ш. Кула), *вѓјѓ*, *вѓвје*, *вѓјѓ*, *ѓвјѓ* (Кик, Ш. Кула, Мекињар, Грачац к., Мазин, Брувно), *вѓви* (Дропчова Долина).

Као доказ да **вавѓк* није увек двосложно може и то да послужи што икавско *вѓјѓ(к)* (Перушић, Коњско, Кула, Св. Рок, Б. Плана) води непосредно порекло од *ва(в)јѓ(к)* (са *е > ѓ > и*).

У косим падежима одређених облика придева *ѓ* је двосложан: *са мушкијѓм*, *мушкијѓ* (Грачац), *свињѓдијѓм*, *стѓрије* (Штикада), *црљѓнијѓ*, *саморѓније жена*, у *стѓријѓ*, *мршвијѓм* (Брувно), *нијѓијѓм* (М. Глогово), *малијѓм*, *дреновије*, *лијѓније*, *мѓрдѓстѓије* (Мазин), *блѓжнијѓм* (bis), *ѓдзлѓћенијѓ рѓгѓ* (Ловинац Игњат), *бѓсије*, *са вишијѓм* (Павловац), *из дѓбријѓ*, *ѓрѓсније* (Вребац), али: *са свињским* (Кик), *мѓлијѓ*, *јѓдније* (Ш. Кула), *шѓшкије*, *стѓријѓ* (Штикада), *млѓдијѓм* (Смиљан), *дружијѓ* (Туровац).

Примери показују да је секундаран ѣ увек двосложен. Није нарочито потребно истаћи да је други део ѣ-та обично са јаком израженом дужином; она може бити слабија, тако да се у брзом говору покатакд изгуби.

У заменица:

швојије, самијем (Грачац), *ѡвијѣм, свѣјем* (Граб), *неквије* (М. Глогово), *свѣкијѣ* (Брувно), *свије* (g. sg., Штикада), *никвије, ѡнијѣ* (Радуч), *свакаквије* (Мазин), *ѡвѣјѣ, својије*, али *ѡ шѣзим* (Туровац), *некаквијѣ, у мѡјије, свије*, али *ѡ свѣјем* (Могорић), *шијем, из кѡјијѣ, од свѣјѣ, свѣјем, свѣквијѣ, шѣјем, ѡвијѣ, нѡми свѣјѣ* (Павловац), *нѡшијѣ* (Вребац), *мојијем, њѣвијѣ, шије* (Медак), *никаквије* (Ловинац к.), *свијем* (Орнице), *са овијем* (Коњско к.), *од ѡвијѣ, сѡсвијѣм* (Госпић), *каквије* (Острвица).

Број један у значењу неки-:

јѣднијѣм (Ловинац Игњат.), *јѣднијѣ* (Кула), *јѣдније* (Грачац), *ѡрвије* (Медак), *другије* (В. Глогово), *другијех* (Читлук).

Старији завршетак *-ѣм* инстр. једн. и дат. множине, *-ѣх* ген. и лок. множ. и *-ѣми* инстр. множине код придева, заменица и бројева потпуно се замењује у јужном делу Л. П. *ијем* и *ије*. Ретки случајеви не потврђују ово. У овим крајевима развијен је у флексији именица потпуно двосложни ѣ. У флексији именица и придева показује Решетар (Agch., XXV, с. 254 и д.) за Гундулића да има често сканзију двосложну *-ијем, -ијех* (а тако је било можда и раније; тако је и данас). У Л. П. имамо:

у дрѣвије, у ѡјдуције, у радовије, у кољеније, градѡвије, камарѡ-шијем, али: *у кољени* (Грачац); *вровијем* (Граб); *ѡшѡ говедије* (В. Глогово); *ѡо радовије, на мјѣсѣије, у рамѣније* (Мазин), *у ѡјдуцијѣ, у нѡслонијѣ* (Мазин); али: *у ѡјдуци* (Брезовац); *у Цѣровције*, али: *у ѡјдуци* (Брувно); *с вѣшијѣ војници, на вѡловије, свѣњѡдѣјѣм, з дрѣвијѣм* (Штикада); *некијем мјѣсѣијѣм, у леђије, у Бѡрлѣшија, у градѡвијѣ, на дућанијѣ, од Чѣчнинијѣ* (Радуч); *у добровѡљцијѣ* (Туровац); *на грѣншѡвијѣ, у врлѣшијем, на нѡвцијѣ* (Плоча); *ѡо нумѣријѣ, ѡо сѣлије, у колијем, ѡо лисције* (и *ѡо лѣса*) (Ловинац прав.); *најслабијѣ крајѣвијѣ, у ѡјдуције* (Павловац), *ѡо радовијем, ѡо брѡдовијем, у Кошѡријем*, али: *на коли* (Кула); *на ѡѡнѣије, на колије, сѣлије* (Медак); *на коли* (Читлук, Орнице, Дивосело).

Док је по правилу свако ѣ (које је у том положају увек секундарно) на крају речи у именица, придева, заменица и неких усам-

љених речи (где је *ѣ* првобитно) вредност *ѣ*-та двосложна, не може се с толиком поузданошћу то исто рећи и за средину речи где је *ѣ* у затвореном слогу.

У старије време у Дубровнику било је више јединства у двосложном развијању дугог *ѣ*-та у два кратка слога. У средини речи дуго *ѣ* је вредело „као један дуг слог *ие* а не као два кратка слога *ије*, како ми сада у књижевном језику редовно пишемо а врло нередовно изговарамо“. Тако је и код Н. Рањине, Ш. Менчетића, Ђ. Држића, али око средине XVI в. (М. Држић) већ су се почеле показивати и друге особине: „каткад је (М. Држић) узимао дуго *ѣ* као два слога у корјеним слоговима“ (Rad 248, 134). М. Држић је деломиче изговарао, у случајевима са $\hat{\text{~}}$ када се и данас чује у Дубровнику *ије* двосложно. Утврдивши да се дуго *ѣ* у корену (у затвореном слогу) изговарало једносложно „дјеломиче“, изменио је Р. своју ранију констатацију (в. Rad 134, 137) да се двосложност проводи „у основнијем слоговима под јаким акцентом тек у наше вријеме“. Под $\hat{\text{~}}$ старије *виѣк*, *сиѣно* итд. меша се са млађим *вијѣк*, *сијѣно* итд. „док под слабијем акцентом дуго *ѣ* у Дубровнику и Лици остаје још без промјене, те само *риѣка*, *диѣше* итд., а никако *ријѣка*, *дијѣше* итд.“.

Иако Решетар није имао у почетку материјал ниједног говора осим Дубровника који би потврдио мешање старијег *иѣ* са новијим *ије* као и ново дуљење под слабирим акцентом *иѣ* — ипак је касније нашао у говору Озрињића (в. Решетар, Der serbokroatische Betonung итд., с. 36) да је под $\hat{\text{~}}$ акцентом дуг дифтонг *иѣ*, а под ' акцентом *иѣ*, на пр. *риѣка*, *биѣла*, *мѣѣко* и тиме показао да је прва компонента испред *ѣ* више сложена. Насупрот овој, ја у свом материјалу обележавам са *иѣ* одн. *иѣ* када је на речи силазни акценат, на пр. *сиѣно*, док сам уверења да се под ' акц. чује *ије*, а врло ретко *иѣ* (*кумиѣра* и сл.). У првом случају, под ' акц. старије дифтоншко *иѣ* се губи и на његово место развија се *ије* и *ије* као двосложна замена дугог *ѣ*-та.

Узимам у првом реду случајеве где имамо двосложно *ије* чија је дужина нова; поред њих случајеве без дужине:

бијѣлога, *слијѣп*; *лијѣпо* *вијѣк*, *снијѣг*, *с'њѣг*, *смјѣшана*, *пѣ* *свијѣшу* (Грачац); *вријѣћа*, *нијѣм*, *лијѣн*, али: *п'ријѣћеше*, *сниѣш*, *сиѣно* (М. и В. Глогово); *ријѣч*, *сијѣно*, *ждријѣбе*, *п'ријѣк*, али: *лијѣп*, *риѣч*, *циѣли* (Мазин); *лијѣпа*, *сијѣно*, али: *пѣ* *свиѣшу*, *лиѣпа*, *миѣња* (Брувно); *бијѣлѣга*, *сијѣно*, *ријѣчи* (Р. Поље);

лијѣпа, лијѣпо, али: *лијѣпо*, „*бијели... бијели!*“ *лијѣпа, лијѣпо* (Штикада); *лијѣпо, сѣјѣно, рѣјѣчи, бијѣли, свѣјѣш*, али: *лијѣпо* (Радуч); *свѣјѣша*, али: *лијѣпо, лјѣпо, врѣјѣш* (Д. До); *лијѣпо* (bis), али *лијѣпо, лијѣу, лијѣе, бијѣли* (Туровац); *вијек, врѣјѣћа* (г. множ.), *сѣјѣно, сѣјѣном, лијѣпо*, али: *сицѣно, у свѣш* (Плоча), *вијѣк, снѣјѣга, бијѣла, црицѣпа* (Могорић), *сѣјѣно* (Ловинац Игњат.) (bis), *вијѣк* (Кик.); *свѣјѣш, шѣјѣша, сѣјѣд, бијѣла*, али: *лијѣпа, лијѣпо, Сријѣм, свѣјѣш, Срицѣм, снѣјѣг, сицѣно, за сјѣно* (Павловац); *сѣјѣно, свѣјѣш*; али: *лијѣпо, лицѣчник* (Вребац), *лијѣпо, лијѣи, сѣјѣно, Сријѣм, смѣјѣм*, али: *сицѣно, сицѣном, сѣјѣно* (Кула кат.), *сѣјѣно* (Рамљани кат.).

У једносложним речима у несразмерно већем броју случајева превладава двосложност, у двосложним и вишесложним речима приближно је једнак број речи са дифтонгом *ије* и *ѣје*, и оних са *ѣје*, двосложних. Извесно ритмичко правило избија из односа употребе дифтоншког и двосложног *ѣ*-та: у једносложних речи продужује се дифтонг у двосложан, у двосложних и вишесложних *ѣ* задржава своју дифтоншку вредност. У случајевима када се реч врло лагано изговара (*лијѣпа* — Штикада и др.) дужина зна бити више реторска. Када је врло јак удар на првом делу *ѣ*-та *и* се зна да потпуно изгуби (*сѣјѣно* — Рамљани). Да стварање двосложности не повлачи за собом аналошко протезање на неетимолошко *ије*, види се из: *нијѣдан, нијѣдно* (Грачац), *несрѣшњиѣга* (Кик), *нај-вишњиѣ* (Мазин), *од сѣариѣ*, али: *пѣовијѣнка* (некаква овца, Брувно).

Под ' акцентом. — Док је у кореном слогу под \sim акцентом развијање двосложности ухватило јак мах, дотле се под ' Вуков дифтонг *ије* продужио у *ијѣ*. Ја држим да је сам појав ' продукт двосложности, али и полазна тачка за губљење њене прве компоненте *и* (*нијѣсам по свѣјѣшу* и сл.). Примери са *ијѣ* су врло обилни: *запѣовијѣдају, нијѣсмо* (bis), *лијѣпа, врѣјѣме, врѣјѣћи, нијѣсам, лијѣпо, смѣјѣшно, свѣјѣшу* (Грачац); *припѣовијѣда, пѣјѣсак, пријѣје* (аор.), *свијѣшу, цѣјѣпац, бијѣла* (bis), *одријѣшићеш, свијѣшу* (Граб); *лијѣпо, пѣсијѣче, усѣјѣва* (г. множ.), *бијѣли, сијѣчу, нијѣсам, пѣјѣвац, врѣјѣме, по снѣјѣгу, у вијѣку, лијѣниѣе, у кумѣиѣре, кумѣиѣри, пријѣдељ, сијѣри* (тал. sciago) (Мазин), *пријѣшек, нијѣсам, узмијѣшани* (Брезовац), *бијѣло, по свѣјѣшу, пѣсијѣћела, лијѣпа, звијѣре, мијѣња, Лијѣмац* (Брувно), *нијѣсам, запријѣшило* (Р. Поље); *нијѣсмо, нијѣште, нијѣсу* (bis), *пѣлијѣсак, на ријѣки* (Штикада), *врѣјѣћи, нијѣсмо, припѣовијѣда, цѣјѣлога, шријѣбили* (bis), *лијѣчиши, свѣјѣће* (н. множ.) *лијѣпо* (Радуч); *нијѣсмо, нијѣште, свѣјѣће* (ак. множ.), *лијѣпо* (Д. До); *свијѣћу, ријѣшко,*

нијесам (Туровац), кумѿиѣра, бијѣсан, лијѣни, ширијѣбили, гнијѣздо, извријѣнеш, нијѣсу (Могорић); лијѣпо, вријѣме (bis), ѿијѣвац, нијѣсу, пријѣђе (аор.), лијѣжу (Медак), нијѣсам, лијѣи (н. множ.), млијѣка (Лов. Игњат.), лијѣпо, лијѣно, нијѣсам, шијѣсни, вријѣди (Кик), кумѿиѣри, пријѣко, цијѣлога, дијѣлом, кумѿиѣра, ѿо свијѣшу, приѿовијѣдѿ, ѿоријѣклом, смијѣшашѣ, донијѣле (Павловац); кумиѣра, ѿлијѣвила, нијѣсам, пријѣдешѣ, ѿодијѣлил (Вребац); из Сријема, пријѣћи, лијѣпо (прил.), ѿоширијѣбио, насијѣче, ѿо свијѣшу, за вријѣме, дијѣше, добијѣваш, бијѣли, излијѣчѿиши, звијѣзде, слијѣже се, бијѣле, насијѣче, сријѣда, нијѣсу (Кула) итд.

Тешко се може очекивати поред ове множине примера двосложнога *ѣ*-та под ' акцентом да ће се задржавати и старије *ијѣ*. Па ипак се оно налази у 4 сигурна примера:

Бунијѣвкара (Граб), *ѿодијѣлио*, *приѿовијѣшка* (Грачац), *нијѣсам* (Мазин).

Чешће се двосложност губи тиме што се први део скраћује: *мљѣко* (Граб, Грачац, Дивосело, Перушић), *мљѣко* (са *лј*) (Перушић кат.), *ѿо свијѣшу* (Штикада, Павловац, Грачац), *ѿљѣвѿши*, *ѿљѣвила* (Острвица), *наприѿовијѣдаш* (Лов. Игњат.), *смјѣран* (Кула), *њѣсам* (Радуч), *вријѣме* (Мазин), *вријѣди* (Могорић), *цријѣва* (Кула), итд.

Када акценат није на оном слогу где је *ѣ*, већ испред њега, или и за њега, двосложност изгледа овако:

зайѿвијѣдам, *кумѿиѣре* (ак. множ.), *зѿмијѣни* (Грачац), *умријѣши* (Брувно), *налијѣвѿ* (Штикада), *ѿдијѣљен*, *ѿзнијѣло* (Рич. кат.), *зайѿвијѣдѿ* (през.), *умријѣши*, *ѿздијѣли* (Радуч), *унијѣши* (Д. До), *ѿрѿоширијѣши* (Кик), *сѿзоријѣва*, *умријѣшмо!* (Павловац), *дѿнијѣли*, *ѿрѣнијѣли*, *дѿнијѣла*, *умијѣше* (Кула).

Ретко дуги *ѣ* остаје дифтонг; тада није под акцентом:

дѿнијѣли (Грачац), *умријѣши* (Радуч), *ѿзљѣчи* (Кула), *ѿбјѣле чѿвке* (Медак); нав. примери са *вѿ(в)је(к)*.

У већини јекавских облика изговорених од икаваца *ѣ* под акцентом или иза њега није двосложен, што је разумљиво.

На крају можемо рећи да је двосложни *ѣ* јако захватио јекав. говор Л. П. Под ' акц. развио се двосложни *ѣ* готово потпуно; под *ѿ* акц. двосложност је превладала. У слоговима иза акцента такође је превладао двосложни *ѣ*.

R é s u m é

S. Georgijević

Le „Yat“ dans le parler du Ličko Polje

Le Ličko Polje en Croatie est habité par des Croates catholiques et des Serbes orthodoxes. Les premiers sont soit musulmans baptisés d'origine, soit Bunjevci, soit Kranjci. Leur groupement, tel qu'il est aujourd'hui, s'est constitué à peine après 1689 et a été organisé sous la direction du gouvernement autrichien de manière à ce que tous voisinent.

L'influence des Bunjevci — groupe ethnique dominant chez les Croates — a été si grande que leur dialecte ikavien s'est introduit chez les Kranjci et les musulmans baptisés. La prononciation du *ě* est également un trait de nationalité: les ikaviens sont Croates, les iékaviens sont Serbes. — Les exceptions dans le dialecte ikavien sont très rares (sauf dans les positions *rě, lě*) — nous avons donc souvent *re, le*; — la forme iékavienne *sijeno* au lieu de *sino* et *seno* rarement employés. Dans le dialecte iékavien, chez les Serbes, on sent l'influence du dialecte ikavien (dans les mots avec *vědě-, sědě-*, plus rarement dans les autres). Les ikaviens comme les iékaviens ont des ékavismes proprement serbocroates. La qualité particulière du dialecte du L. Polje, par laquelle celui-ci est attaché au dialecte de Dubrovnik, c'est le dissyllabisme du *ě*. Dans ses syllabes radicales le *ě* est souvent dissyllabique sous l'accent $\hat{}$, et il est alors prononcé *ijě*. De même, sous l'accent $'$, l' *ijě* de Vuk s'est prolongé en *ijě*. Cette particularité du dissyllabisme sous l'accent long ne s'est pas complètement achevée dans le dialecte du Ličko Polje.

ПРВЕ ТРИ ГЛАВЕ СТУДЕНИЧКОГ ТИПИКА

Студенички типик немамо у оригиналу. Позната су нам два његова преписа. Један је из 1618/19 год. Писан је у Испосници св. Саве код Студенице. По њему је *К. Јиречек* приредио своје издање Типика у Гласнику СУД 40 (1874) 138—181. О томе издању в. *В. Ђоровић*, Списи Св. Саве (1928) XIV: Код Ђоровића није дат Студенички типик у целини, већ су само код Хиландарског типика забележене испод текста све разлике између једног и другог типика (на стр. 14—150). И *Л. Мирковић*, Списи Св. Саве и Стевана Првовенчаног (1939) 35—107 је слично поступио. Он је превео Хиландарски типик, а из Студеничког је донео само важније разлике. Други рукопис Студеничког типика је из 1760 год. Потиче из саме Студенице. Садржи само један мали део Типика. То су свега три главе: четврта, пета и шеста, и то још од шесте недостају последњи редови. О томе рукопису дао је потребна обавештења *Љуб. Стојановић* у Гласнику СУД 63 (1885) 265. Година и место постанка тога рукописа налази се у њему самом, на крају кратке руске историје (од свега двадесетак реди), а такође у запису из летописа који претставља препис Студеничког летописа (Гласник 63, 266; *Starine Jug. akad.* XIII, 1881, 165; упор. *Љуб. Стојановић*, Стари српски родослови и летописи, 1927, стр. XXXIV—XXXV). То је било потребно рећи, јер је *Љуб. Стојановић* пропустио то да истакне, па се због тога *П. Поповић* домишљао да је рукопис писан „негде средином XVIII века“ (О хронологији у делима Св. Саве, Глас САН 112, 1924, 32).

Преписивач рукописа из 1618/19 год. у своје запису каже да је Типик „прежде нас списан рукоју светаго Сави“. Затим наводи годину смрти Симеона Немање, коју је очевидно узео из последње главе Живота Симеоновог од Св. Саве (и Живот се налази у његовом рукопису). Он се позива на Св. Саву, судећи по оном „рече“ у тој реченици: „в лето рече 6708 престави се господин Симеон“. У своје зборнику Старих српских записа и

натписа I (1902) 293—294 Љуб. *Сшојановић* доноси тај запис под 1619 год., али и са забележеном 1200 год. Очевидно је погрешно схватио запис, па је годину Симеонове смрти узео као годину писања Типика. То чини и *Влад. Р. Пећковић* (Манастир Студеница, 1924, 5). *Павле Шафарик* је запис тако разумео, да је преписивач пред собом имао сам аутограф Св. Саве (*Übersicht der vorzüglichsten schriftlichen Denkmäler*, 1831, 26; *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, 1865, 203). О томе је, с извесним оградама, Шафарик писао и у предговору свога издања Симеоновог Живота од Св. Саве (на стр. III — *Ramátky*, 1873²). Он је мислио да је оригинал Типика вероватно пропао за време Првог устанка (Гласник 40, 134). Један калуђер је 1813 год. запалио у Испосници много старих српских рукописа, да не би пали у турске руке (в. *Св. Сшојановић*, *Историја српског народа у средњем веку I*, 1937, 283). Шафарика се држи *В. Јарић* и у својој *Historiji književnosti* (1867) 155 бележи да је рукопис из 1619 године „по свој прилици са самога оригинала Савина сачињен“. Као Шафарик запис је схватио и *П. Појовић*. Само он је допуштао могућност да то није био аутограф, већ можда препис који је начињен под Савиним надзором. Није налазио да је у запису забележена година које је Типик постао (што, уосталом, није ни Шафарик мислио); узимао је да је то година Симеонове смрти (Глас 112, 29, 39). Нама изгледа да је у запису преписивач хтео да нагласи, да је Св. Сава Типик не само прописао, већ га је лично и саставио. То је било у ранија времена („прежде нас“). Да би се приближно одредило када је то било, поменута је година смрти Симеонове. О аутографу се не говори.

У рукопису из 1618/19 год. Студенички типик почиње четвртом главом. Тако је и у рукопису из 1760 год., јер је у њему очигледно Типик започет а недовршен. Та четврта глава Студеничког типика одговара четвртој глави Хиландарског типика. И све до краја главе оба типика иду паралелно, изузимајући само главу 27 (вероватно преписивачком грешком, у Студеничком типик у та глава која говори „о одежди“ припојена је глави 13 у којој су прописи о постављању игумана) и главу 42 (која се односи на Карејску ћелију, па је због тога Студенички типик нема). Хиландарски типик има и прве три главе: прва је увод, друга говори о томе како су Симеон и Сава добили Хиландар, трећа је посвећена смрти Симеоновој. Поставља се питање шта су садржавале прве три главе у Студеничком типик у. Прва је била Живот Симеонов од Св. Саве, која и носи наслов „слово прво“. Тај наслов је *Павле*

Шафарик у предговору свога издања *Живота* (стр. III) тако тумачио као да он означава да је то први састав у рукопису, у том зборнику разних састава (сем Типика и Симеоновог живота, ту је Чудо у манастиру Богородице зване Велика заступница, затим О неправновању петка, Студеничка повеља, Зидане Цариграда и његово освајање од стране Турака, а и још други неки састави). Типик има општи наслов „Образник светаго Сави србскога“. Преписивач га у запису назива: „типик сиреч образник“ (код *Ф Миклошича* је из рукописа погрешно преписано: „образ“, па је отуда, код њега реч „образник“ забележена само из Хамартола, у значењу: историчар – *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, 1862—1865, XX, 473). Цео Типик није једно „слово“, већ се састоји из многих „слова“ одн. „глава“. Општи наслов Типика Шафарик је дао почетној глави у рукопису, „слову четвртом“, која међутим има свој посебни наслов. Иако с погрешним тумачењем, Шафарик је ипак уочио да постоји нека веза између Симеоновог Живота и Типика. *Свеш. Н. Вуловић* није запазио ту Шафарикову примедбу. Сам се бавио питањем односа између Живота и Типика, па је дошао до правилног закључка да је Живот „слово прво“ Типика (О књижевном раду Св. Саве, 1895, 4—5). *Павле Појовић* је то назвао Вуловићевим открићем. За Вуловићев закључак он је нашао више нових и добрих разлога (Кратке белешке о списима Св. Саве, Наставник XVII, 1906, 347). Доцније је писао о „Светиславу Вуловићу и његовом раду на старој књижевности“, па је ту истицао тај Вуловићев резултат као нарочито важан (Годишњица Н. Чупића 42, 1933, 12).

По *Шафариковом* мишљењу, „слово“ 2 или 3 била би можда Служба Симеону од Св. Саве. За ту Службу је Шафарик знао из Доментијана, тада још нештампаног (доцније у издању Ђ. Даничића, 1865, 89, 190). Наравно он није мислио да је Служба била део Типика, већ да је обележена као друго или треће слово у рукопису, и то не у рукопису из 1618/19 год. (у коме ње нема), већ очевидно у Савином аутографу. *М. Башић* није добро разумео Шафарика. Он истина не каже да пише по Шафарику, али се то по свему да закључити. Код Башића стоји да је Служба Симеону била саставни део Типика, друга или трећа његова глава (Старе српске биографије I, 1924, стр. XIII—XIV). То неће бити тачно. Служба није могла бити у Типику. Типик је добио свој завршни облик 1208 год., када је Св. Сава написао Живот Симеонов. А то је било после преноса Симеонових моштију, после 19 фебруара 1208 год. (тада су оне, по Савиним подацима, донете у Студеницу),

а пре 13 фебруара 1209 год., од када се Симеон сматра за свеца (*Драг. Косић*, Светосавски зборник I, 1936, 135, 170, 171, 188). Служба прославља Симеона као свеца, па је према томе постала после 19 фебруара 1209 год (*ibid.* 169—170). Накнадно није могла бити унета, јер су несумњиво све главе Типика биле попуњене, па би требало једну избацити и замењивати је Службом. У том би случају настао несклад између те нове главе и главе 35, у којој су прописи о помену Симеоновом. Ту се о Симеону говори као о ктитору, али не као свецу. Служба се, наравно, и не помиње.

П. Поповић је мислио да је у једној од тих глава била Студеничка повеља (Наставник XVII, 348). Он је то овако образлажавао. У Животу Симеоновом се говори о селима која је Симеон приложио Студеници, па се том приликом каже да ће о томе бити „слово“ и „в књигах сих на предѣ“. П. Поповић тачно запажа да се на том месту у Животу употребљавају чак исти и слични изрази који се налазе и у Студеничкој повељи. Само је требало да напомене да се ту уопште говори о повељи. Она је била „златопечатна“. Била је исписана у цркви на зиду (в. сада код *В. Ђоровића*, Списи Св. Саве, 153). И најзад, значи, унета је и у Типик. П. Поповић скреће пажњу да су грчки типичи обухватили и повеље, па с правом претпоставља да је такав случај могао бити и код нас, код Студеничког типика. Као трећи и последњи свој разлог П. Поповић износи чињеницу да се у истом рукопису налазе и Типик и Повеља. То можда неће бити случајно, без икаквог значаја. На питање о првим главама Студеничког типика П. Поповић се и доцније враћао, понављајући углавном своју аргументацију (Св. Сава, Годишњица 47, 1938, 284 и Расправе и чланци, 1939, 100). Помиње га и у приказу на Ђоровићево издање Списа Св. Саве, где изражава мишљење да је и Повељу, као део Студеничког типика, требало штампати, и то у напоменама, међу другим разликама према тексту Хиландарског типика (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор XII, 1932, 100). Очеvidно по П. Поповићу, о Повељи као саставном делу Студеничког типика писао је *М. Мурко* (*Geschichte der älteren südslawischen Litteraturen*, 1908, 157).

По једној напомени *Л. Мирковића*, прве три главе Типика биле су намењене Симеоновом животу од Св. Саве и можда Студеничкој повељи (Списи Св. Саве и Стевана Првовенчаног, 35). У другој, нешто доцнијој напомени, Мирковић Повељу не узима у обзир (стр. 45).

Кад је по други пут писао о овом питању, П. Поповић се изјаснио да је повеља унета као друга глава Типика. За трећу главу је рекао да не зна шта би могла бити. Док је раније био склон да прими Вуловићеву претпоставку да је увод из Хиландарског типика био и у Студеничком типиком као друга или трећа глава, дотле му се то сад није чинило вероватним. Помишљао је да је Живот Симеонов био подељен на две главе. У том би случају он обухватао прве две главе, а у трећој [би била Повеља (Годишњица 47, 284—285 и Расправе и чланци, 100—101).

Један је податак остао незапажен, а он је од велике важности. К. Јиречек бележи да се у рукопису из 1618/19 год. изнад Студеничке повеље налази овај избледели натпис, писан црвеним словима: „слово *a* о селе служешти сему манастиру“. За натпис Јиречек наглашава да се „једва види“. И заиста М. Сперански га није ни приметио (Рукописи П. Ј. Шафарика, 1894, 41). Прва реч из натписа јасно показује да је Повеља била једна глава Типика („слово“). Оно $a=1$ неће бити добро прочитано. Можда је то и преписивачка грешка. Ту ће свакако бити $v=2$. Лакше је заменити *a* и *v*, него *a* и *г* ($=3$). У речи „селе“ над *e* мора бити да стоји *x*. Тако исто и изнад *и* на крају речи „служешти“. Према томе у натпису би био 7 падеж множине и у њему би се говорило „о селима која служе овом манастиру“.

Повеља би, значи, била глава друга Типика. Као што је још Шафарик истакао (Übersicht, 26; Geschichte, 203—204), Повеља није преписана 1618/19 год., заједно са главним делом рукописа (у рукопису, на почетку, има текстова унетих у XVIII веку — Гласник 40, 132—133). Налази се на једном листу који је 1618/19 год. остао упола празан и на четири листа која су тада остављена потпуно празна (Сш. Новаковић, Законски споменици, 1912, 568), и то не на крају рукописа, већ у његовој првој половини, испред самог Живота Симеоновог. Није преписана са црквеног зида (не зна се докле је постојао тај текст на зиду; данас га више нема), већ из неког другог рукописа са Типиком, као што сведочи помињање „слова“ у натпису. Можда је натпис још из 1618/19 год., када је само резервисано место за Повељу а она није унета, ваљда због тога што се њен текст желео да прилагоди тадашњим манастирским потребама. Повеља је преписана 1688—1690, или 1717—1737 год., у доба када је било разлога да се у њу ставља молба упућена оном „који буде противу времена господин“, па био он „или цар, или краљ, или ђенерал, или коменсар, или комендан, или капетан“ (код Сш. Новаковића на стр. 569; упор. и Љуб. Стојановић, Спо-

меник III, 1890, 57). Иначе у Повељи је „углавном без сумње очуван првобитни текст“ (по речима *Ст. Штанојевића*, Студије о српској дипломатици XXV, Глас САН 169, 1935,44). Трећа глава Студеничког типика била би онај увод из Хиландарског типика, као што се тачно домишљао Вуловић (О књижевном раду Св. Саве, 5). Нема разлога да увод изостане из Студеничког типика.

Да се вратимо на питање Савиног аутографа. Погледајмо рукопис из 1618/19 год. У њему су Живот, Повеља и Типик у ужем смислу овако поређани: прво Типик, па Повеља, и тек онда Живот Симеонов, који уствари претставља прву главу Типика. Повеља је истина доцније унета (можда за њу и није резервисано место у рукопису, већ ко зна из којих разлога остављен празан простор), али свеједно остаје чињеница да је у рукопису Живот иза Типика. И то нису једно иза другог, већ их растављају два чланка (не рачунајући Повељу). Тако се не преписује рукопис за који се верује да је аутограф Св. Саве. По речима из записа, Св. Сава је апостол српски и он ће судити Србима, као што ће апостоли судити над дванаест племена Израиљевих. Тај тобожњи Савин аутограф био је препис ко зна кога преписа Савиног оригинала, кад је у њему такав неред и кад су у њему растављене и порастуране поједине главе Типика.

Ђорђе Сп. Радојичић

Résumé

D. Sp. Radojičić

Les trois premiers chapitres du Typikon de Studenica

Nous connaissons deux copies du Typikon de Studenica, l'une datant de l'année 1618/1619, et l'autre de 1760. Cette dernière ne contient qu'une petite partie du Typikon.

Les deux copies commencent par le quatrième chapitre. Dans le manuscrit de 1618/19 on trouve le premier chapitre, séparé du Typikon. C'est la Biographie de Simeon Nemanja écrite par St. Sava.

P. Popović s'est efforcé à démontrer que la charte de Studenica faisait partie du Typikon, comme le deuxième chapitre de celui-ci. On fit entrer cette charte dans le manuscrit à une date postérieure, vers la fin du XVIIe siècle seulement ou même dans la première moitié du XVIIIe siècle. Il échappa toutefois à l'attention de Popović un fait confirmant son opinion. D'après la description de C. Jireček, dans

ce manuscrit, la charte porte comme titre une inscription décolorée, écrite en caractères rouges et libellée ainsi qu'il suit: „слово -а- о селе служешти сему манастиру“. La lettre -а-, ayant la valeur numérique de 1, figure dans cette inscription par erreur. C'est la lettre -в- ayant la valeur numérique de 2, qui de toute façon s'y trouvait originellement. En outre, on a omis de remarquer la minuscule x au-dessus de la terminaison des mots „селе“ et „служешти“ (7e cas du pluriel).

Quant au troisième chapitre, c'était le préliminaire du Typikon de Chilandar.

О СЛОВЕНСКИМ КОРЕНИМА **ВQВ*- И **РQР*- И НЕКИМ ЊИХОВИМ ДЕРИВАТИМА

Ако упоредимо корадикалну групу српскохрватских речи *бубуљица*, *бубуљ* и сл. са корадикалном групом речи *пупуљица*, *пупољак* и сл., наћи ћемо овакав паралелизам облика:

бубуљица: *пупуљица* ‘шишарка смреке’ (Црна Гора), *пупу-*
лица ‘бубуљица’ (Перој у Истри)¹⁾;

бубуљ ‘облутак’ (око Будве), *бубуљ* ‘камен’ (Црмница)²⁾;
пупуљ ‘окце на лози’ (Кучи)³⁾;

бубулица ‘бубуљица’ (код Микаље): *пупољица* ‘лоптица
од теста’ (Косово)⁴⁾ и сл.

Тај се паралелизам образовања налази и онда кад су корени *буб-* и *пуп-* у вези са другим наставцима.

Например:

бубушка ‘пупољак’ (Тимок)⁵⁾, ‘шишарка на храсту’ (око
Рашке)⁶⁾ — поред *пупушка* ‘гука на хлебу’ (Вуковар), *пупушка*
‘махуна’ (Тимок и Лужница)⁷⁾.

И томе слично.

Као што се види, код развитка корена *буб-* и *пуп-* у српско-хрватском језику постоји значајан паралелизам облика и извесна сродност у значењу.

Али се не може рећи да су типови *буб-* и *пуп-* идентични. И то не само због тога што се они не могу свести на једну етимологију јер је на словенскоме тлу гласовни прелаз *b > p*, или

1) По мојим белешкама.

2) Б. Милетић, С. Д. 36. IX, 589.

3) С. Дучић, С. Е. 36. XLVIII, 56.

4) Д. Дебељковић, С. Е. 36. VII, регистар.

5) Д. Пантелић, грађа САН.

6) К. Божовић, грађа САН.

7) А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, С. Д. 36. I, 394 и регистар.

обратно, немогућ; него постоји још један, исто тако важан разлог: код звучне варијанте *буб-уљ-* налазимо и примере са коренским вокализмом *-о-* и *-а-*: дакле *боб-уљ-*, *баб-уљ-* и сл.; а код безвучне варијанте *буј-уљ-* тога нема, бар ја то нисам нашао.

Примери са *боб-*:

бѡбуљица 'бубуљица' (Истра)¹⁾, *бобуљица* 'пилула' (код Раднића), *бобуљак* 'обао камен' (Херцеговина)²⁾;
бѡблија 'гомила' (Срем).

Примери са *баб-*:

бабуљица 'бубуљица' (Бачка)³⁾, *бабуљ* 'облутак' (Кистање)⁴⁾, *бабуљ* 'id.' (Перој)⁵⁾, *бабуљак* 'о јабуци, о јајету (у загонци)', *бабуљити се* 'дебљати' (код Стулића) и др.

Па и иначе код *б-*варијанте налазимо и других типова:

брубуљач 'обао камен' (Црна Гора)⁶⁾, (*фаџбла*) *брбуљача* 'врста округлог пасуља' (Црмница)⁷⁾, *брѡбољак* 'брабоњак', *брумбуласѡ* 'чворноват, квргав' (Кучи)⁸⁾;
обуљак 'обао камен' (Мостар)⁹⁾;
чибуљица 'бубуљица'.

У овим последњим случајевима, разуме се, јасно је да имамо различита укрштања са другим речима. Али код *б-*варијанте свега тога не налазимо.

То је што се може рећи са српскохрватског гледишта.

Ако сада пређемо на општесловенски терен, наћи ћемо, прво, да је јасна и варијанта са *буб-* и варијанта са *буј-*. За једну налазимо општесловенско *бѡб-* а за другу општесловенско *рѡр-*.

Прво узимамо звучну варијанту.

У различитим словенским језицима налазимо за њу овакав материјал:

словеначки *бѡбпаст* 'напет, пун', макед. *бабаџан* 'крупан човек'¹⁰⁾, буг. *бабан* 'оток слезине', *бѡбѡнеџ* 'оток', чеш. *bubinek*

1) Ј. Рибарић, С. Д. Зб. IX 133.

2) Д. Вушовић, С. Д. Зб. III 29.

3) По мојим белешкама.

4) Н. Новаковић, НЈ III 152.

5) По мојим белешкама.

6) А. Јовићевић, грађа САН.

7) По саопштењу И. Томовића, сарадн. Института за српски језик САН.

8) С. Дучић, о. с., 344.

9) М. Милас, Rad J. Ak. 153, 88.

10) Т. Попова, Макед. јаз. II 95.

‘мехурић’, *bubřeti* ‘надимати се’, пољ. *bęben* ‘испупчење, надувен трбух’, рус. *буба* ‘надутост’ и сл.

Ово слагање се не зауставља на слагању коренских елемената, него и цео дериват *bɔbuł-* (*bɔboł-*, *bɔbъł-* итд.) такође налазимо у свим словенским језицима:

словеначки *bobljati*: „вода *boblja* кад се на њој дижу мехури“, макед. *бабуле* ‘трбух’¹⁾, чеш. *bublina* ‘мехур’, *boubel* ‘оток, брадавица, израштај’, *bǔbol*, *boubol* ‘мехур на кожи или води’, пољ. *bąbel* ‘мехур; капљица; чир; рупица или испупчење у металу при ливењу; дубина; кромпир’, *bąbolic* ‘правити мехуре на течности’, ст. пољ. *bębel*, *bębol* ‘мехур на води’, г. и д. луж. *bublin* ‘дугме’, рус. *бублик* ‘колачић’, ст. рус. *бубуля* ‘кишна капљица’, украј. *бубляхи* т. рl. ‘семе кромпира’, *бублик* ‘колачић’.

Бернекер (SEW, s. v. *bɔbъł*) претпоставља општесловенско *bɔbъł* и *bɔbuła*; томе, међутим, с обзиром на српскохрв. *буболица*, чеш. *boubol*, пољ. *bębol*, *bąbolic*, — треба додати бар још варијанту **bɔbol-*.

Као што се види, цело образовање са елементом *-l-* општесловенско је.

Сад узимамо *p-*варијанту.

За само *pɔp-* налазимо примере опет у свим словенским језицима:

словеначки *pŕp* ‘пупољак; пупак’, макед. *пџпка* ‘пупољак’²⁾, буг. *пџп* ‘пупак, пупчана врпца’, *пџпка* ‘пупољак; окце на стаблу; брадавица на сиси; чир’, чеш. *pup*, *pupek* итд. ‘нешто испупчено (врх на хлебу; пупак и сл.)’, *pupen*, *pupenes* итд. ‘пупољак; окце на биљци; плик на кожи’, *rouř* ‘пупољак’, пољ. *pęp* ‘пупак; отвор; вршак, зубац’ *pępek* ‘пупак; пупољак’, *pępie* ‘пупољци, изданци’, *pępek* ‘пупак’, г. и д. луж. *pup* ‘пупак; пупољак’, рус. *пуп*, *пупок* ‘пупак; fig. средина; врх хлеба’, *пупырь* ‘мехур; шишарка; чир’, *пупыш* ‘пупољак’, украј. *пуп* ‘пупољак; пупак’.

Међутим, за образовање *pɔpɔł-* (*pɔpɔł-* итд.) изван нашег језика једва да налазимо покоји пример. Ја сам успео да пронађем само ова два сигурна: пољ. *pępel* = *bąbel* и украј. *пуплик* ‘пупољак’.

¹⁾ В. Радовановић, Зб. за етн. и фолкл. јуж. Србије и суседних области, Скопље 1931, регистар.

²⁾ Л. Каровски, Макед. јаз. II 92.

Према томе, дакле, ни са општесловенског гледишта типови *bǫb-* и *rǫr-* не слажу се у свему,

Сада ћемо прећи даље, на индоевропско стање.

И словенско *bǫb-* и словенско *rǫr-* претстављају експресивне елементе, и оба су још индоевропска. Само, насупрот словенским приликама, где потпуног паралелизма нема, — у општеиндоевропској епоси код ова два корена се може констатовати пун паралелизам.¹⁾

Тако налазимо — да узмем прво формалну страну:

лит. *bámba* ‘пупак’, лет. *baĩba* ‘лопта’, швед. дијал. *bamb* ‘трбух, мешина’ — поред лит. *paĩpti*, лет. *paĩpt* ‘надути се’, норв. дијал. *fatp* ‘дебео клипан’ и сл.

За облик проширен елементом *-l-* има доста примера и код звучне и код беззвучне варијанте:

лит. *baĩbalas* ‘дебелко’, *biĩbulas* ‘мехур на води; чвор на штапу, концу’, лет. *bumbulis* ‘чвор, чворуга, кврга’, *bimbuli* ‘кромпири’, грч. $\beta\omicron\mu\beta\upsilon\lambda\acute{\iota}\varsigma$ ‘водени мехур’, $\beta\omicron\mu\beta\upsilon\lambda\eta$ ‘буре уског грла’, сардински *bumbulla* ‘плик’, — поред: лит. *paĩplūs* ‘дебелко’, лет. *paĩpali*, *paĩpuli* ‘кромпири’, ст. инд. *paĩphuliti* ‘распукне се’, ст. исланд. *fimbul* ‘капља’ итд.

Према томе, овде имамо напоредност индоевропског $*b(h)a^*mb(h)-a^*l-$ и $*p(h)a^*mp(h)-a^*l-$ (исп. J. Покорног, IEW, Bern, 1949, 94—95 и Прелвица, EW², s. v. πέμφιξ).

Та напоредност се јавља и код значења: у истој се нијанси значења јавља сад звучна сад беззвучна варијанта. На пример: лит. *baĩbalas* и *paĩplūs* значи ‘дебелко’, лет. *bimbuli* и *paĩpuli* значи ‘кромпир’; словенскоме *rǫrǫkǫ*, са *p*, одговара литавско *bámba* ‘пупак’, са *b*. И тако даље.

За индоевропску епоху се, дакле, могу извући ова два закључка. Прво: звучна и беззвучна варијанта биле су по значењу еквивалентне. Друго, та еквивалентност у значењу повукла је за собом и једнакост у образовањима (*baĩbal-as* : *paĩp-l-ūs* итд.).

Сад се опет враћамо на словенски терен. У словенским језицима смо констатовали непаралелност у облицима између *b-* варијанте и *p-* варијанте. Да видимо сада како стоји ствар са значењем.

¹⁾ Оваква напоредност постојања звучних и беззвучних сугласника код сродних корена — не налази се само у експресивним речима, него и иначе (исп. J. Отремског, Indogermanische Forschungen, Wilno 1939, 159—160 и 163).

Имамо овакав материјал:

I. Варијанта са *b*:

1) 'надути се, испупчити се': српскохрв. *набубреџи*, словеначки *bŕbnast* 'напет', макед. *бабаџан* 'крупан човек', буг. *бѣбѣнец* 'оток', чеш. *bubřeti* 'надимати се', пољ. *bęben* 'надувен трбух; испупчење', г. луж. *bubonaty* 'испупчен', д. луж. *bubonašiš se* 'надути се', рус. *буба* 'надутост', *бубон* 'чворуга, надувена жлезда, надутост', украј. *буба* 'оток од ударца', *бубнявити* 'надути се';

српскохрв. *бубла* 'гука', макед. *бабуле* 'трбух', чеш. *boubel* 'оток'.

2) 'бити дебео': чеш. *bubřik* 'дебео човек', рус. (застар.) *буберега* 'id.';

чеш. *boubela* 'пуначко дете', *boubeláček* 'пуна особа'.

3) 'округао израштај на телу': српскохрв. *бубуљица*, *бубдљица*, чеш. *bûbol*, *boubol* 'плик на кожи', *boubel* 'брадавица', пољ. *bąbel* 'оспа, чир', *bąblica* 'врста обољења на кожи'.

4) 'пупољак': српскохрв. *бубушка* 'пупољак' (исп. рус. *бабышка* 'id.').

5) 'округао плод, главичасти израштај на биљци': српскохрв. *бубушка*, *бубач* 'шишарка', *бубаја* 'главичаста цваст црног лука' (Расина),¹⁾ чеш. *bubák* 'сасушен остатак чашице у јабуке и крушке', украј. *буба* 'зрно пасуља';

чеш. *bublina* 'једна биљка са округлим цветом', *bublénka*, *bublanka* 'шишарка', пољ. *bąbel* 'кромпир', украј. *бубляхи* 'семе кромпира'.

6) 'лопаст предмет уопште': чеш. *bubinek* 'мехурић';

српскохрв. *бубуљ* 'облутак', *бубуљица* 'мали чвор што се и на пређи нађе, грудвица', словеначки *bobljati* 'правити мехуре на води', чеш. *bublina* 'мехур; ништавна ствар', *boubol*, *bûbol* 'мехур на води', пољ. *bąbel*, *bębel*, *bębol* 'мехур', *bąbelek* 'мехурић; украс у облику лоптице', рус. *бубуля* 'кишна капљица', г. и д. луж. *bublín* 'дугме'.

II. Варијанта са *p*:

1) 'надути се, испупчити се': српскохрв. *пупчаст*, *испупчиши се*, чеш. *pup*, *pupek*, *pupík* 'нешто испупчено', *pupnost* 'fig. 'охолост, надменост', пољ. *pępek* 'вршак на воћном плоду', рус. *пуп* 'свако испупчење; врх хлеба', *пуповатый* 'надувен', украј. *пупець* 'трбух у птице'.

¹⁾ С. Мијатовић — Т. Бушетић, С. Е. 36. XXXII 15.

2) 'бити дебео': српскохрв. *пѹѡав* 'трбушат', чеш. *pirkáč* 'трбушат, дебео'.

3) 'израштај на телу': буг. *пѣпка* 'брадавица на сиси; чир', чеш. *pirep*, *pirepes* итд. 'плик на кожи', пољ. *pererek* 'чирић', *perisch* 'плик', рус. *пупырь*, *пупырок*, *пупырыш* 'чир'; српскохрв. *пѹѡулица* 'бубуљица', пољ. *perel* 'плик'.

4) 'пуapak': српскохрв. *пѹѡак*, словеначки *rōr*, дем. *rōrček*, *porič* 'пуapak', буг. *пѣп*, дем. *пѣпец* 'id.', чеш. *pir*, *pirek*, *pirik* 'id.', пољ. *pererek* 'пуapak, пупчана врпца', *per* 'пуapak', г. и д. луж. *pir* 'id.', рус. *пуп*, *пупок*, *пупочек* 'id.', *пупки* 'порођај', украј. *пуп*, дем. *пупець*, *пупок*, *пупчик* 'пуapak';

fig. 'предмет у средини': буг. *пѣп* 'колац о који су везани коњи на се врте около за време вршидбе, стожер', рус. *пуп*, *пупок* 'средина нечег', *пуповина* 'макаква оаза'.

5) 'пупољак, окце на биљци': српскохрв. *пѹѡак* 'пупољак', *пѹѡиши*, *пѹѡчиши* (Дубровник) 'терати пупољке', словеначки *rōr*, дем. *rōrek*, *rōrček* 'пупољак; окце на дрвету', макед. *пѡпка* 'пупољак', буг. *пѣпка* 'пупољак; окце на стаблу', чеш. *pirep*, *pirepes*, *pirepek* итд. 'пупољак; окце на биљци', *poire* 'пупољак', пољ. *pererek*, *parrek* 'пупољак', *parie* 'пупољци; изданци', г. и д. луж. *pir* 'пупољак', рус. *пупыш* 'id.', украј. *пуп*, дем. *пупець* итд. 'id.';

српскохрв. *пѹѡољак*, *пѹѡуљка* 'id.' (Косово)¹⁾, *пѹѡуљ* 'окце на лози', украј. *пуплик* 'пупољак'.

6) 'плод биљке' и сл.: српскохрв. *пѹѡушка* 'махуна', буг. *пѣпеш* 'диња'²⁾, рус. *пупырь*, *пупырок*, *пупырыш* 'шишарка'; српскохрв. *пѹѡуљица* 'шишарка'.

7) 'округао предмет, коврца'; чеш. *pirák*, *piráček* 'врста округлих божићних колача', *pirepes* 'коврца косе', рус. *пупырь* 'мехур';

српскохрв. *пѹѡољица* 'лоптица од теста'.

Из ове анализе излазе два закључка. Први је: да је у опште-словенској епоси старо значење 'испупченост, надувеност', 'испупчен предмет' — заједничко обема групама; и оној са *b* и оној са *p*, али да се то основно значење даље на један начин специјализовало код *b*-варијанте, а на други начин код *p*-варијанте. Код прве

¹⁾ Г. Елезовић, Речн. кос.-мет. дијал., s. v.

²⁾ Али је овде веза са *пѣп*- нова, плод народне етимологије; реч је уствари у вези са грч. *πέπων*, лат. *pero* (С. Младенов, Е. П. Р. s. v. *пѣпешъ*); исп. наше *пшун* 'id.'.

имамо широко развијено значење ‘лоптаст предмет, куглица’ и сл. (бубуљ итд.), а само врло мало примера за значење ‘пупољак’ и ниједан за значење ‘пупак’. Код друге варијанте, сасвим обрнуто, нарочито се учврстило значење ‘пупољак’ и ‘пупак’, а врло мало има примера са значењем ‘лоптица’.

Ове две групе су се, дакле, не само формално него и по значењу — на словенскоме терену прилично разишле, иако њихов међусобни додир није сасвим прекинут (исп. чеш. *boubol* ‘плик’ напореда са *přep* ‘id.’ и сл.). Та бифуркација показује свакако да су се ове експресивне речи готово престале осећати као такве, да су своје значење почеле све више да конкретизују. Тако се и може разумети чињеница да је њихов гласовни развитак далеко од произвољности својствене развитку експресивних речи. На пример, тако, очигледно, треба схватити појаву да је носни вокал -ɔ- у корену ових речи доживео сасвим нормалну судбину у појединим словенским језицима: српскохрватско, лужичко, руско и украјинско *pip-* стоји правилно према словеначкоме *pɔp-*, македонскоме *pap-*, бугарскоме *pъp-* || *pap-*, чешкоме *pip-* || *poip-*, пољскоме *pęp-* || *pɔp-*¹⁾.

Други је закључак који излази из наше семантичке анализе овај. Код звучне варијанте имамо обично чисто *bɔb-* у оним случајевима где је значење најопштије: ‘испупченост’ (исп. *búbreshi*), а махом цело *bɔbul-* итд. тамо где се развило значење ‘округао предмет’ (*бубуљ*, чеш. *boubel* и сл.). Ја мислим да ово неће бити пуки случај, и то из овог разлога: постојало је и једно општесловенско *bula*, *buļa* опет у значењу ‘лопта, округао предмет’.

Да би се видело да је и овај тип општесловенски, навешћу нешто примера:

српскохрв. *була*, *буља*, ‘зрно кукуруза раскокано на ватри, кокица’, словенач. *búla* ‘плик, мехур’, буг. *бул* ‘дугме’,

¹⁾ Али отстапања има, само она код експресивних речи не изненађују много. Тако је српскохрв. *палјув* ‘желудац’ (Премантура у Истри, по мојим белешкама), како изгледа, наново образовало групу -*ат*- без губљења сугласника -*т*- (за образовање исп. навођено пољ. *pępich*). Тако је и словеначко *bômbelj* ‘висећ предмет’, *bômbika* ‘пупољак’ свакако наново добило своје -*т*-. Сличног порекла може бити -*от*- и у д. луж. *botbolica* ‘плик’, мада Бернекер мисли друкчије (о. с., s. v. *bɔbъlъ*); али овде би могла бити у питању и пољска замена за -*ɔ*-, онако како Миклошич узима за украј. *бомбель* (EW, s. v. *botbŭll*); исп. и *бомбовка*, *бомбуљка* ‘кртола’ — Али све ово не мења општу слику развитка корена *bɔb-* || *pɔp-* у словенским језицима, која, као што смо видели, показује знатну правилност.

були, бўли 'кокице', чеш. *boule* 'оток, округао израштај', *buližnik* 'округао камен', пољ. *buła* 'грумен, грудва; дужи округао хлеб', *bulka* 'лоптица, мехурић, плик', рус. *бу́льва* 'биљка топинамбур, „земљаная груша“', *бульжник* 'округао камен', украј. *бу́ля* 'кромпир', *бу́лка* 'дрвена лопта', *бу́льба* 'мехур на води, на сапуну' итд.

Иако је могућно да се у ову групу умешала и покоја корадикална позајмица (тако Бернекер, о. с., s. v. *buła*, не искључује могућност да је словеначко *búla*, чеш. *boule* из немачког, итд.), ипак је *була*, *бу́ла* 'округао предмет' несумњиво општесловенско, и у вези је са српскохрв. *бу́љиши* (очи), са гот. *uf-báuljan* 'надути', прским *bolach* 'плик, оток', лат. *bullā* 'мехур', ст. в. нем. *būlla* 'бубуљица' и сл. (исп. Бернекера, l. c.).¹⁾ Као што се види, и сфера значења је иста као код *бѡб-* || *рѡр-*.

Ј. Отремписки (о. с., 108) словенски тип **бѡб-л-* (*бубуљица*, *boubel*, *bqbel* и сл.) узима као редупликацију овога типа **бул-* (*бу́ла* и сл.). Али таквом тумачењу се противи чињеница што поред простог *бул-* имамо и *просто бѡб-*, без проширења елементом *-л-*, *-л̆-*, и то не само у свим словенским, него и у свим индоевропским језицима (исп. горе наведено рус. *бу́ба* 'надутост' са лит. *bámba* 'лопта', швед. *bamb* 'мешина' итд.). Него овде пре треба говорити о: 1) *бѡб-*, 2) *бул-*, 3) *бѡбул-*, и то о сва три још из индоевропске епохе. У трећем случају је свакако облик добивен спајањем типова *бѡб-* и *бул-*.

Па какав је смисао свих ових процеса на словенском терену? Безвучно *рѡр-* углавном је специјализовано у значењима 'пупољак' и 'пупак', оно се од значења 'округао предмет' готово потпуно одвојило, па данас може значити и 'шиљаст врх' и сл. (исп. чеш. *рир*, *рирек* 'врх стреле', пољ. *рѡрек* 'вршак на воћном плоду' и др.). Напротив, звучно *бѡб-* све више је почело развијати баш значење 'округао предмет'. *Због тога* се оно тако чврсто и везало са *бул-*, које је имало слично значење. Зато је на словенскоме терену индоевропско **ба^хмба^хл-* и очувано, а индоевропско **ра^хтра^хл-* (углавном) напуштено.

Најавно, значење 'округао предмет' и значење 'пупољак' и сл. — нису јако удаљена међу собом. Тако је преко очуваног основног значења 'испупченост' и сл. могло доћи до поновнога

¹⁾ Наравно, могућ би био и друкчији вокализам; треба претпоставити *-о-* за случајеве као *бу-бол-ица* и сл.; само је то ређи случај и није ово једина могућност тумачења.

додира двају типова, и у српскохрватском језику је до тога у извесној мери и дошло, па се на тај начин добио онај паралелизам од којег смо цело излагање и почели (или, што је исто, стари индоевропски паралелизам је очуван). Али је у другим словенским језицима овај контакт врло редак; а ни у нашем језику он не доводи до потпуног стапања типа буб- и типа ђуј-, не доводи, то значи, до индиферентне употребе обају типова у свим значењима.

Схема хронолошког развитака од индоевропске епохе до данашњег нашег језика била би оваква: I. индоевропска епоха: *b(h)ǫ*mb(h)- || *p(h)ǫ*mp(h)- се употребљава потпуно равноправно и основно му је значење 'испупчење', 'надути се'. II. општесловенска епоха: bǫb- = 'округао предмет'; pǫp- = 'израштај'. III. српскохрватски језик: бубуљ- || ђујуљ- се подудара, пре свега формално.

После овога би се могло поставити још једно питање: зашто у словенским језицима, свима, поред бǫb- налазимо и вокализам bob- и bab-¹⁾, а поред pǫp- углавном не налазимо pop- и rap-? Мени се чини: опет због тога што се значење 'округао предмет' учврстило код звучне варијанте bǫb-.

Исто онако као што смо имали код бубуљ укрштање bǫb- са буј-, — тако смо код бобуљица, бабуљица и сл. имали контаминацију са bob- и bab-, које такође значи 'округао предмет' и сл. Да наведемо за ове типове понеки пример.

Прво bob-. Реч bobъ је општесловенска (Бернекер, о. с., s. v.); а затим налазимо:

српскохрв. боба 'нешто округло, зрно грожђа, брадавица, ситан пиљак, кромпир', бобак 'брабоњак' (Ријека), бџбук 'клобук на води', словеначки bobika 'зрно', bobèk 'зрнце, пупољак, гука', bobîlnka 'оспа', буг. бобîнки 'малина', чеш. и пољ. bobek 'лоптица; брабоњак', г. луж. bobk 'ловоров плод', рус. бобкî 'id.; брабоњак' и сл.

Затим bab-. Опет имамо:

српскохрв. бабица 'израстао', бабура 'шишарка', бабац 'крупан орах', словеначки bāba 'печурка *Boletus edulis* кад је стара и има крупан шешир', bābica 'празна кестенова љуска',

¹⁾ Вокализам bub- и бџб је редак. Исп. ипак пољ. buba 'бобица'; српскохрв. бџбук 'клобук на води', бџбица 'зеница' (код бачких Буњеваца, по мојим белешкама).

буг. *баба* 'опна у којој се рађа младунче', *бабушка* 'мршава овца с великим трбухом', чеш. *babče* 'врста воћа са бобастим плодом; кромпир', словач. *bábika* 'лутка инсекта', пољ. *baba* 'врста слатког теста нарочитог, округлог облика', рус. *бабушка* 'грудвица у тесту; оспица', украј. *баба* 'грудва снега', *бабіти* 'отећи'.

И тако даље; могао би се навести врло велики материјал. Типови *bob-* и *bab-* још су се у општесловенско време, а свакако и раније,¹⁾ стали мешати са типом *buǰ-*, па тако налазимо:

српскохрв. *бабуљица*, *бобуљица*, *бѡбуљица*; *бабуљ*, *бобуљак* 'обао камен', *бабуљак* 'јаје, јабука', буг. *боболка*, *бобољак* 'бобица', чеш. *bobule* 'дугуљаст плод', ст. пољ. *babel*, *babol* 'плик, мехур', г. луж. *bobla* 'овчији брабоњак', д. луж. *bobel* 'плод ловоров', украј. *бобалька* 'округао колач с маком' и др.

Све ово значи најшире могућности најразноврснијих контаминација. Исп., напр., код нас са поменутиим *буб-уш-ка* 'шишарка' — *баб-уш-ка* 'id.' (Бока), а са овим и рус. *баб-уш-ка* 'грудвица брашна у јелу' и сл. Или, рецимо, наше речи *буб-л-а* 'гука' и *бѡб-л-ица* 'гомила'. И тако даље.

Код *p-* варијанте типова *pop-* и *par-* не налазимо, због тога што они, како изгледа, немају — бар не у већој мери — значење које би се поклапало са значењем корена *pop-*. Ове прилике код безвучне варијанте *ppp-* показују да код звучних типова *bpb-*, *bob-*, *bab-* (исп. и *bub-* и *bēb-*) никако немамо гласовну промену вокала *p : o : a*, а тако исто ни неку произвољну њихову употребу, — него да су у питању стари различити типови.

Све ово значи да су и такозване експресивне речи далеко од неке произвољности. И нормалан развитак назала у групи *ppp-* (па тако и *bpb-*) и извесна семантичка разграниченост — доказују да су се оне углавном одвојиле од свога првобитног елемента подражавања звукова и да теже да се у језику фиксирају. Тако бисмо могли реконструисати овакву општесловенску схему:

bpbǰ-, *bpb-* : *ppp-*

bobǰ-, *bob-* :

babǰ-, *bab-* :

Друге индоевропске варијанте је општесловенска заједница углавном одбацила.

¹⁾ Исп. галијанско дијал. *bibel* 'коврца'.

У српскохрватском језику ова схема је нешто шира:

бубуљ-, буб- : њуњуљ-, њуњ-

бобуљ-, боб- :

бабуљ-, баб- :

— али ту се и она зауставља. Ни у нашем језику паралелизам није потпун. Ми у њему никад немамо, на пример, *поишца у значењу 'бобица', нити, обрнуто, *бубак место њубак, нити, најзад, *попољак, *папољак поред њубољак, — иако има доста разноврсних образовања.

Остаје нам још да продискутујемо српскохрватске типове: а) обуљак 'обао камен', б) чибуљица 'бубуљица', в) брубубљач 'обао камен', брубубљача (фацбл) 'пасуљ', брџбољак 'брабоњак', брумбубласш 'чворноват'.

Код обуљак имамо контаминацију бубуљ (или бџбуљ) 'обао камен' са придевом џбао (исп. и облужак).

Код чибуљица имамо, опет, како вели RJA (s. v.), турско џубџп 'id.'; затим контаминацију са бубуљица.

Код типа брубубљ- итд. могу се правити различите комбинације да се објасни сугласник -r-.

Прво, брџбољак се не може одвајати од брџбоњак, а са овим у вези опет налазимо:

српскохрв. брабубњка, брабубњка 'бубуљица' (ист. Србија)¹⁾, словеначки brbџпес 'брадавица', brbџпџса 'брадавица на сиси', brbџпџсек 'плик, мехурић', буг. брџбонка 'зрно, бобица, чворуга', брџбонки 'округао измет овце, козе, зеца', барабонки 'плод једног дрвета у облику бобице', брџбубљки, бараббл 'кромпир', украј. барббља, бараббља, бараббња 'id.', рус. барабубља 'id.'.

Бернекер (о. с., s. v. brambor) бугарске и украјинске облике доводи у везу са чеш. brambor 'кромпир' — са којим исп. и пољско batbor 'врста кромпира', batbury 'врста јабука' — и тумачи га од нем. топон. Brandenburg.

Али се свакако буг. брџбонка, барабонка не може одвајати од српскохрв. брџбоњак, а ово се, опет, може поредити са грчким βόρβορας 'ђубре, измет', чије β показује да је и овде у питању експресивна реч (в. код Прелвица, о. с., s. v.; али он тумачи друкчије).

Осим тога, brb-, brbb- и сл. налазимо и без проширења са -п-, -л-:

¹⁾ М. Станојевић, С. Д. 36. III 179.

српскохрв. *брџошан*, *брџошка* ‘куглица коју измеће на себи хрост’ (Црна Гора),¹⁾ макед. *брбушки* ‘кромпир’²⁾, буг. *брџашки* ‘козји, овчији измет’, *брџбой*, *барабой* ‘кромпир’ и сл.

Зато и чешко *brambor* не мора бити никако позајмица (а могло би, опет, бити у вези не са нем. *Brandenburg*, него са нем. *Brombeere* ‘купина’ и сл.; значење се томе не би противило).

Што се тиче словенских типова *brab-*, *brb-* итд., — они су, бар једним делом, у вези са оним индоевропским **bhr-* које значи ‘бобица, испупчење’ и сл. (исп. нем. *Beere* ‘зрно’ итд.), а које се у слов. језицима већ и иначе јавља: буг. *бру(м)ка*, *брю(м)ка* ‘чир’, рус. *брюхо* ‘трбух’, украј. *брость* ‘пупољак’ итд. (исп. Бернекера, о. с., s. v. *brъspъ*; Младенова, о. с., s. v. *брумка*). Али је затим дошло до мешања са типом *brb-* итд.

Код црногорскога (кучкога) *брумбуласџ* ‘чворноват’ може се помишљати и на албанско *brumbullak* ‘лопта, грудва’, *brumbullaktë* ‘округао’; а то је у вези са adj. *brum-uer* ‘испупчен’.

Најзад, кајкавско *brabranek* ‘реса’, са *-r-* у два слога, RJA (s. v.) везује са *брџоњак* (исп. и словеначко *brábranek*, *ábranek* ‘цветна реса, зрно’).

Ове речи су увек праћене сличним експресивним речима које значе неки шум (исп. српскохрв. *бубуљица* са словеначким *bobljáti* ‘мрмљати’; или српскохрв. *брџоњак* са дијалекатским *брабињак* ‘мрав’³⁾; или, још, словеначко *břbnast* ‘напет’ и општеслов. *brъbnъ*, итд.). Али је несумњиво да ова некадашња једнакост по пореклу — данас у језичком осећању не постоји. Тако, на пример, Бернекер (о. с., s. v. v. *brъbъљ*; *brъbъљ*) никако и не претпоставља такву везу, а Покорни, опет, изричито каже: „*ba^xmb-...* ‘надути се’. Ономатопеја, узета по аналогiji на надувен образ, психолошки различита од *ba^xmb-...* које претставља непосредно подражавање тупог звука“ (о. с., 94).

Цело наше излагање показује неколико момената од општијег значаја. Иако су ове навођене речи експресивне, оне су се на словенском терену — у крупним линијама узевши — подвргле нормалном гласовном развиту, како то показују сви словенски језици без разлике, а некадашње индоевропско шаренило — ишчезло је. Догађа се, истина, у извесној мери интервенција поновног стварања (словеначко *bombika* са наново унетим *-m-* и сл.); али ова интервенција није у стању да то некадашње шаренило успостави.

¹⁾ Л. Рогановић, грађа САН.

²⁾ Ђ. Пуљевски, Речн. од три јез.², 65.

³⁾ А. Белић, о. с. 362.

Тамо где имамо богатији вокализам, код звучне варијанте: *bṛb-*, *bob-*, *bab-* — не може се говорити о гласовној измени, исто онако као што се ни код *brab-*, *brob-* итд. не може говорити о гласовној појави сугласника *-r-*. Па и у семантичком погледу — на словенском терену су се ове речи одвојиле од ономотопејских речи и пошле су правцем сужавања значења.

Тако се данас ни у словенским језицима уопште ни у нашем језику не може више говорити о речима група *bṛb-* и *pṛp-* као о правим експресивним речима.

Иван Појовић

Résumé

I. Popović

Sur les racines slaves *bṛb-* et *pṛp-* et quelques de leur dérivés

Les types expressifs **b(h)a^xmb(h)-*, **b(h)a^xmb(h)a^xl-* et **p(h)a^xmp(h)-*, **p(h)a^xmp(h)a^xl-* 'se gonfler' etc., qui avaient une valeur sémantique tout égale à l'époque indo-européenne (cf. Pokorny, I. E. W., Bern 1949), — ont subi une répartition sur le terrain slave. Le type sonore (sl. *bṛb-* etc.) s'est de plus en plus spécialisé pour la signification 'boulette, objet rond' (s.-cr. бубуль, tch. *boubel*, russe бубуля), tandis que le type sourd (sl. *pṛp-*) a pris la signification: a) nombril, b) bouton de plante (s.-cr. пупак; пупак, tch. *pupak*, *poupě*, russe пуп, пупыш). Cette répartition sémantique a eu pour conséquence un certain désaccord du développement formel des deux types. Le type sonore, en s'appuyant aux mots *bula*, *bul'a*, qui ont une signification semblable en slave ('objet rond en général'), a conservé le thème dérivé *bṛb-l-* (бубуль etc.); au contraire, le type sourd, en obtenant généralement les deux significations mentionnées, n'a conservé en langues slaves que la racine simple *pṛp-*, en abandonnant le dérivé *pṛp-l-* (seul le serbocroate emploie ce dérivé dans une mesure considérable: пупољак, пупуљица etc., tout en gardant la différence sémantique des deux types).

Les déviations vocaliques du type sonore (*bṛb-*, *bob-*, *bab-*) s'expliquent morphologiquement, par une contamination de *bṛb-* avec **bob-* et **bab-* ('id.'). Par contre, la voyelle nasale du type sourd s'est développée d'une façon régulière, malgré son origine expressive (s.-cr. пупољак, russe, ukr. пупок, en face du bulg. пѣп, slovène *pṛpek*, pol. *pępek* etc.), justement parce que sa signification nouvelle n'a pas donné lieu à une pareille contamination.

О ПРЕДЛОГУ *по* У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

І. У В О Д

У историско време развоја словенских језика јавља се предлог *по* уз три падежа: уз акузатив, датив и локатив. У руском су сва ова три падежа до данас очувана уз *по*. Остали су словенски језици углавном изгубили конструкцију *по* са *дашивом*. У западно-словенским језицима она се чува једино још у појединим изразима (исп. чешки „ро domácku“, „ро česku“ и сл.; пољски: „ро pańsku“, „ро dawnemu“ и сл.). У јужнословенским се језицима уопште више не јавља.

Због свог нејасног порекла¹⁾, слагања са поменути три падежа и других функција, изван предлошке функције у реченици,²⁾ *по* претставља тежак проблем словенске синтаксе.

Нерашчишћено је, између осталог, питање првобитног слагања предлога *по* с падежима — не зна се поуздано да ли је и првобитно *по* ишао уз три падежа или само уз два.³⁾ У сваком случају, утврђено је, што је за нас у овом конкретном случају једино важно, да се [у историско време свих словенских језика јављају сва три већ поменути падежа са *по*.

Прво питање које се намеће свакоме ко приђе проучавању предлога *по* у српскохрватском језику јесте: шта је довело до тога да се општесловенска употреба предлога *по* уз три падежа (датив, локатив, акузатив) сведе у српскохрватском језику на употребу уз два падежа (уз локатив и акузатив)?

Моја је намера да посматрам еволуцију предлога *по* у српскохрватском језику у светлости односа српскохрватског према осталим

¹⁾ Бругман — Grundriss II 2 стр. 806—809, стр. 888—890 — доводи словенско *по* у везу са три стара индоевропска предлога: „*apo“ = „ab, weg“; „*upo“ = „unter an etwas heran“, „*pos“ = „unmittelbar bei hinter“.

²⁾ *по* се употребљава за образовање аналитичког љкомпаратива, јавља се као глаголски префикс, а јавља се и као префикс код придева (в. о томе А. Белић, Депрефиксација у словенским језицима, ЈФ XVIII, стр. 96 и 97).

³⁾ В. о томе Delbrück, Vergl. Syntax der Indogermanischen Sprachen, 1893, 700.

словенским језицима, у светлости развоја српскохрватског језика: од првих писаних споменика до данас, и у светлости разлика које су настале између појединих дијалеката српскохрватског језика. Ово испитивање истаћи ће као централни проблем у вези с употребом предлога *по* у српскохрватском језику питање замене конструкције *по + датив* конструкцијом *по + локатив*. Важност овог проблема, који већ суштински претставља значајну појаву, појачава и чињеница да је највећи број данас најчешћих, најобичнијих значења уз предлог *по* пренесен с дативне конструкције на локативну.

СМЕНА КОНСТРУКЦИЈЕ *ПО+ДАТИВ* КОНСТРУКЦИЈОМ *ПО+ЛОКАТИВ*
У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ И ЗНАЧЕЊА КОД КОЈИХ ЈЕ ТА
ПРОМЕНА ИЗВРШЕНА

§ 1. Датив се уз *по* несумњиво употребљавао некада и у нашем језику као што показују, рецимо, старосрпски примери: „*ДА ХОДЕ ПО ЗЕМЛАМЪ ПРОДАЮКЪ*“ — MS 41¹⁾ „*ДА СИ ХОДЕ ... ПО ХЉМЪСЦЪ ЗЕМЉИ И ПО ЗЕТЪ И ПО ВСАКИМЪ ТРЪГОМЪ КРАЛЕВЪСТВА МИ*“ — Пов 11.²⁾ Међутим он је у савременом српскохрватском језику изгубљен без трага. Изгубљен је, као што рекосмо, потпуно односно готово потпуно и у словеначком, чешком и пољском.

Карактеристична је чињеница да се пребацивање значења везе *по + датив* на везу *по + локатив* не јавља у руском нити у старословенском него баш у српскохрватском, словеначком, чешком и пољском, дакле само у оним словенским језицима у којима су се потпуно или делимично изједначили облички датив и локатив.

У овде поменути језицима, наиме, бар код извесних деклинационих типова ако не у свима случајевима (рецимо у пољском — код именица средњег рода у једнини) наилазимо на поменуто једначење. Српскохрватски је језик најдаље отишао у том правцу. У српскохрватском језику разликује се датив од локатива само по акценту и то само код именица мушког и женског рода у једнини, па и то не код свих. Именице средњег рода, а такође и сви придеви, заменице и бројеви не познају, међутим, никаквих разлика између облика датива и локатива. Исто ово важи и за множину уопште, па и код именица мушког и женског рода. У дијалектима, међутим, постоје отступања од овога — у многим су се говорима очувале старе разлике између облика датива и локатива множине, а у неким, додуше малобројнијим, има чак и разлика између облика:

¹⁾ Скраћеница за *Monumenta serbica*, edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858.

²⁾ Скраћеница за *Старе српске повеље и писма*, средњо Луб. Стојановић, Београд — Ср. Карловци. 1929.

јединице. Међутим сви су ти говори, с једне стране, пренели значења везе *по* + *даш*ив на везу *по* + *локаш*ив, а, с друге стране, сви ти говори бар код извесних деклинациских типова, као што рекосмо, знају за једнакост датив = локатив. Занимљиво је да се, рецимо, у српском језику где се, углавном, далеко доследније извршило обличко једначење него ли у пољском датив уз *по* већ давно изгубио без трага, док се у пољском, где је ово једначење много мање доследно, трагови употребе датива још чувају. Једном речју, намеће се помисао да су морфолошке промене у деклинацији одиграле одлучну улогу при замењивању датива локативом уз *по*. Али — узимати у обзир само недоследан синкретизам облика за објашњење једне тако крупне и неуобичајене појаве као што је иступање предлога из везе с једним падежом и његово ступање у везу с другим, било би у најмању руку сасвим необазриво. Морају постојати дубљи, семантички разлози који су допустили да један спољашњи моменат — морфолошке промене — одигра своју улогу у оваквом случају. Ове разлоге открива анализа неких од основних значењских типова предлога *по* у савременом језику.

Ми још увек назиремо стари датив у реченицама типа „ударити некога по руци“ (исп. датив у старословенском: „*виѣхъ и по ланитама*“¹⁾ и у руском: „ударил себя *по* колону“) кроз значење вршења радње у *правцу неког места, према неком месту* (са захватањем тога места) које је бесумње некада било много више присутно у језичком осећању него данас. Исто значење правца уз достизање места, хватање места налазимо у случајевима типа: „сипати воду *по* *п*оду“, „пролити мастило *по* свесци“ и сл., само што је овде моменат хватања места јаче истакнут и прецизиран. Код треће врсте случајева — случајева типа: „пливати *по* води“ — имамо даље развијање ситуације претходног типа, тј. потпуно преовлађивање локалног значења. Овде *по* значи: „пружање по каквом простору, на којем се место мења, заузима цела површина или само извесне тачке“.²⁾ Значење правца сасвим је изгубљено.

Сва три поменута типа савременог српског језика позната су и осталим словенским језицима, тако да смо већ у прасловенској заједници морали имати формирано значење предлога *по* типа: „пливати *по* води“, које се губљењем нијансе правца одвојило потпуно од дативних значења. Пошто се њиме указивало на вршење

¹⁾ André Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, 191.

²⁾ А. Белић, *Историја српскохрватског језика*, Књ. II, св. I (речи са деклинацијом), издање Научне књиге, Београд 1950, 331.

радње у оквиру, у границама извесног *месџа* њему је највише одговарала природа локатива.

Облички синкретизам је овом значењском типу, семантички зрелом за пребацавање на локатив и омогућио извршење оваквог прелаза. Значај овог морфолошког момента не треба потцењивати. Често се дешава да се значење неке конструкције потпуно одвоји од значења падежа с којим се тај предлог слаже. Тако напр. у нашем језику имамо читав низ предлога локалног значења која се слажу с генитивом, ма да њихово данашње значење ниуколико не одговара значењу самог генитива. Међутим у овим случајевима недостаје морфолошка могућност за њихово одвајање од генитива и везивање уз други падеж који би боље одговарао њиховом значењу.

Према томе, за објашњење целе појаве о којој је реч, треба узети у обзир семантички узрок и морфолошки повод.

Постоји једна интересантна ма да још неискпитана и непотврђена појава у нашем језику која би могла, уколико се потврди, лепо да осветли, с једне стране, постојање већ готовог семантичког услова за пребацавање значења конструкције *по + давши* на конструкцију локатив уз *по*, а, с друге стране, повезаност судбине предлога *по* са морфолошким променама у нашој деклинацији.

Решетар,¹⁾ наиме, констатује да у Задарском лекционару локатив „*samo iza prijedloga po* и *jednini imenicâ voli (dativni) završetak u, dok* и *množini imenicâ i uopće* и *zamjenicâ i pridjeva* *iza toga prijedloga nema nikada dativni nastavak*“ (стр. 129). С друге стране, и ја сам констатовала прегледајући облике деклинације у Душановом законнику да се највећи број локативних облика једине са новим дативним наставком налази уз предлог *по* (да ови облици нису дативни него одиста локативни показују најбоље облици локатива множине уз *по*). Међутим најстарији облици локатива са новим наставком наведени у Даничићевој Синтакси нису само они уз поменути предлог. Стога, иако изгледа доста вероватна претпоставка да је предлог *по*, слажући се већ у то време са локативним а не са дативним значењем, убрзао процес морфолошког једначења датив = локатив (који је из других разлога био у току), ми ипак не можемо ништа са потпуном сигурношћу да закључујемо док се детаљно не испита у томе правцу материјал наших средњевековних споменика.

¹⁾ М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека, Рад СХХХVI.

§ 2. У нашем се језику очувао предлог *по* старог значења правца које је и данас још сасвим провидно у случајевима као „прашина пада по хаљини“, „просипа се млеко по столу“, „бацио је хартије по поду“ и сл. Као што се месним предлогом уз акузатив у сличним ситуацијама (рецимо: „бацио је хартије на под“) обележава да се радња која се врши у правцу извесног циља (места) завршава достизањем тога циља (места), тако се то исто обележава и везом *по + локатив* (некада датив), с том разликом што се достизање циља прецизира: заузима се цела површина нечег („просипа се млеко по столу“) или се заузимају поједине тачке извесне површине („бацио је хартије по поду“).

Уз овај тип спада и употреба везе *по + локатив* (некада датив) уз глаголе „ударити“, „тући“, „додирнути“, „помиловати“ и сл. (уз све оне глаголе који носе у себи значење додирнути — или додиривати — извесну површину тела, па се према томе значењу могу назвати глаголима додира). Треба само напоменути да се у овом случају изгубило првобитно значење простирања по извесном делу тела, тако да имамо само значење: ударити (и сл.) у правцу извесног дела тела са достизањем тога места (дакле: „ударити некога по руци“ значи — не по површини целе руке, него просто без прецизирања — ударити некоме руку).

Употреба предлога *по* у овим ситуацијама које носе, поред осталог, и значење правца, жива је како у старом, тако и у савременом језику (исп., рецимо, у старом језику: „Udrivši ju *po vratu glavi* јој *usiče*“ — Starine 1, 224 (PjJA)¹⁾; и у модерном језику: „Или га одадру батином *по леђима*“ — Вук Стеф. Карацић, Нар. пјесме, св. I, 1824 г., стр. XXVI).

§ 3. Од значења секундарних уз везу *по + локатив* најважније је месно значење као најчешће, најобичније како у старом тако и у савременом језику. Јавља се у неколико варијаната.

Основно је значење простирања по извесној површини — исп. примере из нашег старог језика: „*Po тојој глави* *grah* *prosuh*“ — Vetranić 2, 218 (PjJA s. v. „*prosući*“), и из савременог: „Пак је [кабаницу] простре *по зеленој шрави*, просу *по њој* бурме и прстење“ — Вук Стеф. Карацић, Нар. пјесме, св. II, 1846 г., стр. 150.

Простирање по извесној површини, заузимање извесне површине врши се у разним правцима а притом се заузимају различите тачке те површине. Стога се везом *по + локатив* може, сем

¹⁾ Цитирано по речнику Југославенске академије, s. v. „*po*“.

простирања, пружања по месту, обележити и значење у ситуацијама:

I) кад се при вршењу радње у границама извесног места подразумева вршење у различитим правцима (напр. „ходати *по соби*“ = ићи тамо амо по соби);

II) кад се вршење какве акције — која по природи својој већ не значи захватање места, простирање по месту — изводи не на целој површини дотичног места него само на различитим тачкама његове површине (исп. „садити цвеће *по башти*“, „вешати слике *по зиду*“ и сл.).

Према значењу: по разним тачкама исте површине — развило се и значење: по разним местима исте врсте, те имамо: „задржавати се *по селима*“, „лутати *по ливадама*“ и сл. Исп.: „**И ѿнѣзи сѣгнати кои стоѣ по пѣтѣхъ ѿвраќаѣ люди ѿ насѣ**“ — Пов 291; „који се *по планинах и шпиљах* бијаху разбигли“ — Каниžлић, кам. 4 (PjJA); „Јао моје повесамце! Куда ћеш се повлачити | *по брдина(x), по долина(x), по слепачки(x) шорбешина(x)*“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме I, 1841 г., 133; исп. у руском: „сидеть *по тюрмам*“.

По свом значењу места над којим се кретање врши, тј. *места* које се *кретањем прелази*, месно *по* уз локатив врло је блиско просекутиву. Разлику између њих претставља чињеница да је код везе *по* + *локатив* прецизиран начин на који се прелази место при кретању (захватањем различитих тачака, пружањем у разним правцима, кретањем у разним правцима) док код просекутива није. Према томе, у реченици: „трчати ливадом“ обликом „ливадом“ обележено је просто место које се прелази трчањем; међутим у реченици: „трчати по ливади“ „ливада“ се мора схватити као одређен простор, површина, у оквиру које се врши трчање.

Пошто, значи, просекутиву најближе стоји по значењу конструкција с месним *по*, то није чудо што је у неким нашим говорима који су изгубили старе падежне облике, инструментал у просекутивном значењу замењен аналитичком конструкцијом са *по* (исп. „*по ѿш* I Ошљ. (путем)“ — А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, стр. 653).

На употребу предлога *по* уз именице које означавају место — значењски тип: „лутати по ливадама“ — надовезује се слична употреба уз именице које означавају време (исп. у руском: „у нас есть общество и тайные собранья *по четвергам*“ — Шахм.¹⁾ 359, и у словеначком: „*po petkih, po nedeljah* an Freitag, an Sonntagen“²⁾).

¹⁾ Скраћеница за Шахматов, Синтаксис русског језика, Ленинград, 1925.

²⁾ Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar v Ljubljani, 1895, 66.

У тим случајевима развило се, природно, значење: „кад год је“, „кад је...“

Овај тип употребе сасвим је редак код нас; познат је само у хрватским крајевима — исп. у старом језику: „*ku [misu] služimo po pediľah*“ — Моп. croat. 135 (PjJA); у савременом: „Особито пак наваљивао свијет к њему *по недјељама*“ — Ђалски, Диљем Дома, 1912, 132.

Према значењу: *на разним местима исте врсте* — добивено је и значење: *код разних људи исте врсте*; исп. у руском: „Вон маменъка все *по поадым* бегает“ (Шахм. 380); у старосрпском: „и *шць гдне деспоте молимо що годє је ималь стѣпашинь по людєхъ гптва ти на дльзѣхъ*“ — Пов 212 (Дубровник, 1413 г.); „*ходє наши по тѣрцѣхъ и по инѣхъ поганєхъ да нигдѣрь толика зла нашѣмь не ѣчинише*“ — Пов 442 (Дубровник, 1412 г.); „*да ихъ не послають митрополитє по поповѣхъ*“ — Душ. зак. (Д. Синт.)¹⁾; у савременом језику: „Кад пред зиму ајдуци отиду *по јаџацима*“ — Вук Стеф. Карацић, Историски и етнографски списи I, стр. 225; „Преко зиме живе *по својим људима, јаџацима*“ — К. Руварац, Списи I, стр. 46; „[Илија је] куповао од рибара рибу и разносио је *по бегунцима Србијанцима* те продавао“ — Милан Ђ. Милићевић, Илија М. Коларац, 1896 г., стр. 5; „Да идем *по бабама*“ — Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г. у Дубровнику, стр. 200; „Пође *по врачарама* да лека потражи“ — Ј. Веселиновић, Целокупна дела VI, стр. 380.

Данас се оваква употреба предлога *по* уз именице које означавају жива бића изобичајила у нашем књижевном језику. У дијалектима, међутим, још је жива (исп. у Банату: „*иде по жєнама*“²⁾; у ђаковачком говору: „*носї га по ж'ене* да сїше“³⁾).

§ 4. Честа је употреба предлога *по* у изразима као: „*ићи по киши*“, „*ићи по сунцу*“, „*ићи по мраку*“ и сл. (исп. „Ак' те стигне поџ... како си *по тми* роџ?“ — Vetranić 2, 104 (PjJA); „Нека ноћас *по мјесецу* дође | На потајна, на малена врата“ — Јован Илић, Песме, СКЗ 17, 1894 г., стр. 43).

Конструкција с предлогом *по* у оваквим случајевима претставља стару, општесловенску појаву (исп. у руском: „*по дождю*“, у чешком: „*po větru*“, у пољском: „*po wietrze*“, у словеначком: „*po dežju*“). Значење је: „*ићи по киши (сунцу, ветру)*“ = *ићи под*

¹⁾ Даничић Ђура, Србска синтакса, 1858 г. у Београду.

²⁾ По саопштењу Павла Ивића, асистента Института за српски језик.

³⁾ Михаило Стевановић, Ђаковачки говор, 1950 г. у Београду, 145.

кишом (сунцем, ветром), тј. ићи у тренутку кад киша пада (сунце сија, ветар дува), по местима по којима киша пада (сунце сија, ветар дува); „ићи *по мраку*“ = ићи кроз мрак, тј. по местима која су под мраком, која су мрачна и сл.

Није тешко наћи ситуацију која је могла довести до употребе предлога *по* у оваквим изразима. Тако смо могли имати: „ићи *по сунцу*“ = ићи по осунчаним местима, по местима по којима сунце сија, па поред тога и — „ићи *по киши*“ — ићи по местима под кишом, по којима киша пада, и сл.

Изрази „*по дану*“, „*по ноћи*“, који се поред прилога „дану“, „ноћу“ употребљавају са темпоралним значењем: „кад је, док је дан, ноћ“ (напр. „он *по дану* спава, зато му тако и иде“), настали су бесумње према изразима типа „*по киши*“, користећи могућност развијања темпоралног момента присутног у значењу поменутих израза.

Само у нашим западним крајевима, у Хрватској и Далмацији, налазимо конструкцију са *по* у оваквом темпоралном значењу проширену на већи број случајева, као рецимо: „*По љешу* је код нас силна врућина“ — Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, стр. 27; „*По љешу* је обрастао древни бршљан сву алтану густим лишћем и гранчицама“ — Б. Ливадић, Новеле, 1910, стр. 75. У другим нашим говорима тога нема. У осталим словенским језицима, међутим, наилазимо на овакве случајеве, исп. напр. у словеначком: „*po zimi, po leti, im Winter, im Sommer*“ — Pleteršnik, op. cit. II, 66, и у руском: „в (такую-то) пору, в (такое-то) время: цыплят *по осени* считают“ — Ушаков, Толковый словарь русского языка III, Москва, 1939, 317.

Треба напоменути да у бугарском имамо: „*по това време* à cette époque; *по Великденъ* à Pâques“¹⁾ што је у основици слично са употребом темпоралног *по* у горњим примерима²⁾.

§. 5. Наш језик не зна за употребу предлога *по* у месном значењу „дуж“, „уз“, „поред“. Такво значење, међутим, предлог *по* има у другим словенским језицима, исп. у руском: „вдоль чего-н.; непосредственно рядом с чем-н.: Болело в спине *по позвоночному столбу*. Самолет летел *по границе*. Итти *по самой изгороди*, чтоб

¹⁾ Léon Beaulieux, Grammaire de la langue bulgare, Paris 1933, 129.

²⁾ исп. исто темпорално значење уз летско *pa*: „*pa svētdienū nebūs strādāt* — am Sonntag soll man nicht arbeiten“ — Endzelin, Lettische Grammatik, Heidelberg 1923, 514.

не попасть в грязь“;¹⁾ у чешком „usadili se *po Labi*“;²⁾ у пољском (дијалекатски): „*po = przu: położyć se (chłop) ten placek po boku na debie*“³⁾.

Значење „уз“, „поред“ дао је предлогу *по* А. Ткалчевић, преводећи са пољског (исп. „и стајати *по боку* твојему“⁴⁾), што се противи духу језика, јер код нас као што рекосмо, *по* нема такво значење.

§ 6. Обилно је заступљена у нашем језику категорија „критерија“ — како би се могла назвати употреба предлога *по* у значењу „према“ („према“ у пренесеном смислу, тј. „сходно“, „у смислу“, исп.: „Све је учињено *по твојој вољи*“), „на основу чега“ (исп.: „*По њвом изразу лица* могло се тачно оценити шта осећаш“).

Употреба је стара, као што показују словенски језици — исп. рецимо у старословенском: „*По вѣрѣ ваю вѣди вама* — Mat. IX, 29“ — (Vaill.⁵⁾ 191) и у руском: „Радилов, *по летам* мог бы быть ее отцом“ — (Шахм. 381). И њој у основици несумњиво лежи старо дативно значење. Врло је жива — како у нашем старом тако и у модерном језику; исп. примере из старог језика: „*Да вѣсмо и ми по обичаю речене госпде потвердили*“ — MS 221 (из XIV века), „*По Suzata* čemo i(h) poznat i *po plači*“ — Lastrić svet. 30 b (PjJA), и из савременог: „Кому ћ’ ову чашу наздравити? | Ако ћу је напиток *по старјештву*, | Напићу је старом Југ Богдану, | Ако ћу је напиток *по госѣоству*, | Напићу је Вуку Бранковићу; | Ако ћу је напиток *по милосѣи*, | Напићу је мојим девет шура...“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме II, 1845 г., стр. 310; „Није могуће ту ствар пресудити *по сведоцима*“ — Вук Стеф. Караџић, Даница II, 1827 г., 127; „О овоме свему ја сам, нажалост, принуђен говорити *по њозоришном листу*, јер овај комад није био објављен плакатима као други, те се следствено није могла ни улазница купити“ — Драг. Јанковић, СКГЛ III (1901), стр. 467; „Знаде *по искуству* да дворски послови спадају у несигурна трговачка предузећа“ — М. Крлежа, Излет 1926, стр. 13.

На овај тип употребе надовезује се употреба предлога *по* у изразима: „*по мени*“, „*по теби*“, „*по њему*“ и сл. (*по* уз личне заменице) са значењем или: „што се мене (или тебе и сл.) тиче“

¹⁾ Ушаков, оп. cit. III 315.

²⁾ Příruční slovník jazyka českého, Díl IV, část 1, v Praze 1941—1943, s. v. „po“.

³⁾ Ján Karłowicz, Słownik gwar polskich, Kraków 1906, s. v. „po“.

⁴⁾ Иридион, написао Сигисмунд гроф Красињски, превео Ткалчевић Адолфо, Загреб 1865, стр. 57.

⁵⁾ Скраћеница за А. Vaillant, оп. cit.

(„по мени можеш чинити што хоћеш“) или: „како ја (ти, он... и сл.) кажем, сматрам“ и сл. („по њему чињенице стоје овако“) све у зависности од контекста.

У појединим случајевима имамо употребу са предлогом *по* овога типа уместо инструментала који бисмо могли очекивати, исп.: „он је добар по срцу“ поред „он је танак стасом“ или „по имену“ поред „именом“ (исп.: „*Kńigu piše od Kotara kneže ro imenu starac Radovane*“ — Анд. Каčić, *razg, 1 a* (РЈА), поред: „*Krešimir imade jednoga sina imenom Stipana*“ — оп. cit. 31) и сл.

За објашњење ове појаве треба поћи од већ поменутог значења „на основу чега“. У реченици, рецимо: „Будите позвани, с поздравом по ластама, другови *по пролећу, по чезњи, по страдању*“ (Велимир Живојиновић — *Massuka* — Стихови, СКЗ 246, 1934 г., 177), овим „по пролећу, по чезњи, по страдању“ дато је образложење називу „другови“ који се приписује извесним лицима (ономе изостављеноме „ви“ које се подразумева), тј. објашњено је *на основу чега* су лица о којима је реч — другови. По истом овом принципу могла је доћи веза *по + локашив* и у реченици: „Он је добар по срцу“ (пошло се од тога да се овим „по срцу“ покаже шта је узето као мерило на основу чега је „њему“ приписана особина „добар“).¹⁾

Везу *по + локашив* овог типа (тј. *по* „критерија“) имамо на месту посебне, данас изгубљене категорије старог инструментала узрока — уместо инструментала којим су обележавани појмови као „воља“, „наредба“, „жеља“ и сл. сви они појмови, једном речју, од којих може потицати импулс за вршење радње, исп.: „*писахъ сию книгъ повеловъ бановъ*“ — Пов 2.

Јасно је да је баш веза *по + локашив* заменила стари инструментал због значења „према“ (тј. „сходно“, „у смислу“) које се у оваквим ситуацијама сасвим природно развило („писах... по наредби“ = према, сходно наредби, у смислу наредбе).

Већ се у старом језику веза *по + локашив* употребљавала у овим случајевима напореда с инструменталом, исп.: „*ѣ радое дичкѣ банъ писахъ сию книгъ повеловъ бановъ*“ — Пов 2 (Бан Кулин); „*повелѣниемъ ѣна сѣго цѣа логоѣ дѣанъ прѣрѣчн*“ —

¹⁾ С овим је вероватно, у вези и израз „*по себи*“ односно „сам (-а), (-о) по себи“, исп.: „он је сам *по себи* добар“ = „он“ је добар на основу тога, сходно томе што је већ тако створен, рођен. Овај се израз употребљава данас често у нарочитим ситуацијама кад треба истаћи да се нешто догађа без спољашњег утицаја, дакле само по себи (напр.: „проћи ће то већ само по себи“). Употреба је позната како у источним, тако и у западним крајевима (в. у РЈА).

Пов 101 (Цар Душан); „*Naredbom Vožjom* bi drivo odneseno drugovje“ — В. Кашић ип. 267 (PjJA); према: „*по заповѣди њна кнеза Николе*“ — Пов 168 (Дубровник, 1388 г.); *писа домашь логофѣтъ по заповѣди краљевѣства ми*“ — Пов 178 (краљ Стефан Дабиша); „*Kad vrata po zapovidi* biše dignuta“ — Lastrić test. 230 a (PjJA); „*Da se toj prigodi po Vožjoj naredbi*“ — М. Držić 436 (PjJA).

§ 7. Веза *по* + *локатив* употребљава се у српскохрватском језику у значењу узрока. Ово се значење наслања углавном на категорију „критерија“, зато о њему на овом месту и говоримо. Узрочно *по* употребљава се за оне ситуације за које се некад употребљавао стари инструментал. Стари се инструментал, наиме, употребљавао: I) за случај кад треба обележити да некоме појму припада улога непосредног изазивача извесног стања — исп. примере из нашег старог језика за инструментал у овој функцији: „*а съди нѣколици ѿ нашѣхъ тръговць пошли съ... да тѣдѣзи прогю ѿ сръвлюе юр воинскама босаньсцѣми не моглоше инѣдѣ проки*“ — Пов 182 (Дубровник, 1396 год.); „*Pušcaju je mriti gladom*“ — Transit 78 (PjJA) (исп. како би се рекло данас: „... од војски“; „... од глади“); II) да се обележе појмови из категорије психолошких својстава човека *на основу којих* човек поступа овако или онако, тј. која *побуђују* човека на такву и такву акцију — исп. пример из нашег старог језика за инструментал у овој функцији: „*Jeli (sagrišil) lakomostju ali ubožastvom*“ — Napičn. 796 (PjJA) (исп. како би се данас рекло: „... из лаконости...“); III) да се обележе појмови који нису директни изазивачи каквог стања или радње, тј. који претстављају само посредни узрок нечему (исп. пример за инструментал из старословенског: „*самѣсонъ женою погѣбие*“ — Mikl.¹⁾ 705, где би данас облик „*женою*“ заменили са: „због жене“ а не са „од жене“ тј. не „од женине руке“). Исп., дакле, примере употребе са *по* за све ове три категорије некадашњег инструментала:

I) „*Biše izgubil vid po²⁾ mnogih slzah*“ — Transit 209 (PjJA); „*Niti tako po starosti ludujem, da ja ovo činim, radi kojih imam rokarati druge*“ — Kanižlić kat. 340 (PjJA).

Немамо потврде да је и који савремени писац наших западних крајева употребио *по* у овој функцији.

Из старог и савременог језика источног типа нисам нашла ниједан пример за ову употребу. Код писаца XIX века међутим, нашао се једини пример: „Или умријети *по старости* или погинути“

¹⁾ Скраћеница за Miklosich, Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen, Wien 1883.

²⁾ Овде, додуше, предлог *по* може бити употребљен и у значењу „после“.

— М. Светић (Ј. Хаџић), Дух народа Србскога, 1852, стр. 70. Но како М. Светић није потпуно поуздан у погледу чистоте језика, то се овај усамљен пример већ из тог разлога не може узети као доказ да је овакве употребе узрочног *по* било и у источним крајевима.

II) У старом језику: „*Да не соуде по страху цареву*“ — Душ. зак. (Д. Синт.); „*дште пише книгоу царство ми или по срѣчѣ или по любви или по милости за некога*“ — Душ. зак. § 171, стр. 134¹⁾; „*Да се извира не по лицемѣрию и по любви једнога игоумѣна или нѣкога оуѣ старѣише братиѣ*“ — MS 80—81 (1302—1321, Стеф. Урош); „*тко сѣгрѣши по невѣсти прѣзира мѣ се*“ — П б 25 (Д. Рј.²⁾); „*по strahu uzdržimo se od grihov, po bogoљubstvu jesmo bogoљubni i poslušni Bogu*“ — Mrnavić, nauk. 233 (PjJA); „*koji diže iskreпemu koje godi od tјeh dobara po nepavidosti*“ — Matijević 61 (PjJA); „*Po nepavidosti ubi Kain brata svog*“ — Lastrić, ped. 110 (PjJA); у савременом језику: „*Или по немарности или по нејоверењу, или празноверици, многе породице неће да пелцују деци богиње*“ — М. Ђ. Милићевић, Емило Деветнаестог века, 1872, стр. 52; „*Умноживши само погрешке по неразумевану и нејажњи новим погрешкама*“ — Св. Вуловић, Бранко, Глас XIII, 1889, стр. 102; „*Ако сам вам по нејажњи причинио какву непријатност*“ — Поповић Ђорђе, Дон Кихот II, 1895, стр. 223; „*Но јелински историци... предаду му по незнању и дела других Фарауна*“ — М. Зечевић, Историја старог века, 1896, стр. 22.

III) Из старог језика: „*Ja sam sve kriv, poznavam svoj grieh, ispoviedajam ga, po meni мнози u vas život ne vide zlata i mгу od glada*“ — М. Držić 400 (PjJA); „*Toliki ovu milost primivši... brzo š њom se rastanu: oni po onoj zakletvi, oni po onoj psovki, oni po onomu grihu*“ — J. Filipović 3, 10 b (PjJA); „*Po neustrpljenju, srčbi i prokliћanju izgubimo dostojanstvo i plaću od ustrpljenja*“ — Lastrić test. 139 (PjJA); из савременог језика: „*Падне једна свећа... по неопрезности једног човека*“ — Јагић В., Спомени мојега живота³⁾, 1930, стр. 13; „*Не могу ништа да ти дам ни своје срце, ни своју душу до свог тијела — јер сам све по теби изгубио*“ — Вл. Луначек, Четири актовке, 1910, стр. 30.

Као што се види — сви су примери за овај тип III) употребе уз предлог *по* из наших западних крајева.

На питање: откуд предлогу *по* значење узрока, није тако тешко одговорити. Категорија „критерија“ о којој је било речи са

¹⁾ Душанов законик, издање Стојана Новаковића од 1898 г.

²⁾ Ђ. Даничић, Рјечник из књижевних старина српских, s. v. „по“.

³⁾ Превод М. Решетара.

својим значењем *образложења* („на основу чега“) носи у себи погодан терен за развијање узрочног значења. Није, дакле, случајно што су најмногбројнији примери узрочне употребе предлога *по* баш за категорију „узрок“ II) (онда кад се ради о психолошким својствима човека *на основу којих се, сходно којима, односно због којих* човек поступа овдako или онако. Исп. рецимо: „говорити по својој ненавидости“ где „по својој ненавидости“ значи *на основу „ненавидости“, према тј. сходно „ненавидости“ и из тј. због „ненавидости“*).

У појединим, ређим случајевима могло се развити узрочно значење из значења „после“ (оно што после нечега долази *као последица* тога), као, рецимо, у већ поменутој реченици: „*biše izgubil vid po mnogih slzah*“ (губитак вида долази *после суза, као последица суза, тј. сузе су изазвале губишак вида*).

По у узрочном значењу познато је и другим словенским језицима; исп. у старословенском: „*мы же по правды не сътръпимъ ли съмръти*“ — Супр.¹⁾ 91 б; у бугарском: „Ожени се *по любви* — (il) a fait un mariage d'amour (s'est marié par amour)“ — Beaulieux *op. cit.*, 129; „По нашъ Николж омръзнж ми и святый Николж“ — Геров²⁾ s. v. „по“; у руском: „Марья Дмитриевна вышла за него *по любви*“ — Шахм. 381; „Не явился на занятия *по болезни*; простить *по молодости* лет“ — Ушаков, *op. cit.* III 315³⁾; у чешком: „*Jezero se leskne po rannim slunci*“ — Přir. slovník jazyka českého, 350.

§ 8. Помоћу предлога *по* обележава се функција посредника у нашем језику. У нашим источним крајевима овакво *по* се употребљава само у појединим случајевима — наине само онда кад су у питању речи које означавају жива бића, а уз глаголе типа: „јавити“, „поручити“, „послати“ и сл., уз оне глаголе који у одређеном контексту претпостављају за стварно остварење своје радње извесно кретање у циљу савлађивања простора од стране посредника. Другим речима, у нашим источним крајевима посредник се обележава помоћу *по* само онда кад се има на уму да ће посредник *ошићи* да нешто пренесе. Не каже се, дакле: „Ено му одговора по тумачу“, али се каже: „Одговорићу му по брату сутра“ ако се мисли да ће брат сутра *ошићи* до „њега“ и однети одговор.

У нашим западним крајевима употреба предлога *по* у функцији посредника много је шира; поред употребе као у источним кра-

¹⁾ Скраћеница за Супрасалскаја рукописъ С. Северьяновъ, томъ I, 1904.

²⁾ Рѣчникъ на блѣгарскый языкъ, Пловдивъ 1901.

³⁾ И Ушаков осећа везу узрочног *по* са по „критерија“ пошто ставља горње примере у исту групу са примерима: „В отношении чего-н., на основании каких-н. признаков. Старши по возрасту. Ранний по времени“.

јевима (уз глаголе типа „јавити“), конструкција са *по* се јавља и у свим другим ситуацијама у којима је потребно обележити функцију посредника. Исп. у старом језику: „**синь и наследникъ рече-нога гна кнеза павла многолюбиво показа по својѣхъ властелехъ**“ Пов. 567 (војв. Радосав Павловић); „**ако кјете що говорити съ мноми за конавли да говоримо по живкѣ реченоми**“ — Пов 315 (Дубровник, 1421 год.); „**ако ли вихъ на господинъ кнезь владисавъ по себи али по моихъ людехъ али по дрѣзихъ излѣзав ис писма али из рота више реченихъ**“ — MS 447 (Владислав кнез, син Херц. Степана); „**любовъ и приѣзанъ кою ѣчинише и показаше гпцтѣв ми по своихъ почтенихъ послехъ**“ — Пов 543 (војв. Рад. Павловић); у савременом језику: „Он прозре одмах сврху тог састанка но не показујући никаквог чуђења... урече му *по њој* састанак за исто вече“ — Николић Рикард, Са сунчаних обала, 1927, стр. 77; „Француска је задња власт која је *по својем комесару* надгледала кумпанију“ — Цетинић Франко, Зборник за народни живот и обичаје XXVII, 1930, стр. 364; „Кад се *по некој селякињи* дознало да та дјевојка има... дијете“ — Новак В., Тешки животи, 1911, стр. 24; „Ја сам велики пријатељ женидбе, *по жени* истом постаје човјек човјеком“ — Шеноа А., Фелтони и расправе, стр. 114; „Има јаких заговорника, све, чини се, *по бискупу Ожеговићу*“ — Новак В., Тито Дорчић, стр. 103; „Често би — истина — оплео мачка доста благим доказом својега гњева — неубојитом папучом, или би га службено дао избити *exempli causa по својој сѣпарој газдарици*“, — Драженовић Ј., Дјела, св. I, стр. 249—250.

По се у западним крајевима може употребити и уз именице које не означавају жива бића, ако се само ради о чину *посредовања* (ако се ради о значењу: „посредством“, „путем“), исп. у старом језику: „**створи милость кралеѣство ми реченомъ градѣ дѣбровникѣ... по сиѣхъ нашихъ лѣстихъ и повелехъ**“ — Пов 425 (краљ Остоја); „**ми гнъ војевода сандалъ даю знати по семъ нашемъ листѣ**“ — Пов 303 (Сандалъ); „**како је нашъ речни властелинъ с вами по листѣ вѣстѣдилъ**“ — Пов 485 (Дубровник, 1403); „*По овој јакклији* (= сабљи) ја ћу се припети на пристоје“; „*По језику* се подижу људи на господство“; „*По труду* дакле и *послу* стеће човик себи храну и *по њој* живљење“¹⁾. У савременом језику: „Не чује ли он — *по шелефону* — на већу даљину него ли коњ?“ — Ф. Мажуранић, Од зоре до мрака, стр. 211; „Пету књигу Ђуру оправио и *по књигам* позвао сватове“ — Вук Стеф. Караџић,

¹⁾ Радомир Алексић, Језик Антуна Матије Рельковића, ЈФ X, стр. 135.

Нар. пјесме II, стр. 536; „Велизовић се доселио из Никшића на своју земљу коју је добио *по миразу*“ — Д-р Јевто Дедијер, Етнографски зборник XII, 1909 год., стр. 195.

Примери из старог језика источног типа као: „*Да се не постављають по митѣ*“ [тј. „путем мита“] — MS 18 (архиепископ Сава, 1233 г.); „*и поспѣшествованиємъ святаго господина ми сймѡна и сави прѣюхъ по мѣчу*“ [тј. „путем мача, помоћу мача“] *скопскоу страну*“ СП,¹⁾ III књ., стр. 14 (краљ Милутин); „*ако ли се швреце кто вземъ шо люво по силѣ*“ [„помоћу, путем силе“] — MS 146 (Душан, 1349 г.); „*догош к намъ властеле нашега гѣства кнезъ палладиѣ лѣкарѣвиѣ и кнезъ фрайческо пѣциѣ и по ниѣ*“ [тј. „преко њих“] *знаемо шѡ ни стѣ писали и порѣчили*“ — Пов II, 198 (султанија Мара)²⁾ говоре у прилог претпоставци да се некада и у источним крајевима предлог *по* употребљавао за функцију посредника без поменутих ограничења. Остаје нејасно из каквих се разлога ова употреба данас своди само на поменуте одређене случајеве.

Као језичко средство за обележавање функције посредништва предлог *по* је заменио стари инструментал.

Постојао је, наиме, у словенским, па и у осталим индоевропским језицима (в. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik, 427), један посебан тип инструментала „оруђа“, којем су се обележавала жива бића у функцији „оруђа“ (исп. у староиндиском: „*vīṣṡa s̄b agnē jayati tvāyā dhānam* — *der gewinnt durch dich, A., alles Gut*“ — Brugmann, Grundriss II 2, 526; у старословенском: „*нѣстѣ господѣ глаголахъ мѣноѣ*“ — Супр. 195²⁹⁾; у руском: „Оже ти неугодно държати Новгородъ сыномъ“ — Потебня, Изъ запис. по русской грамматикѣ, 1888, г. 428; у пољском: „*dat znać poslancem*“ — Vondrak, Vergl. slav. Gramm. II, 277; у чешком: „*chci to dokázati svědkem*“ — оп. cit.; у српском: „*за швози не хотѣсмо никако писати гѣтеѣ ви дори прѣво до истине не извѣсмо како юсть и швѣндосмо кнезѡмъ во юеводѣ сандала ки ю ѣ соколѣ*“ — Пов 580 [1422 г., Дубровник]).

Инструментал којим су обележавана жива бића у функцији „оруђа“ обележавао је, уствари, *посредство* а не *средство*. Под функцијом средства подразумевамо функцију коју има у реченици онај појам преко кога субјекат — вршилац — *сироводи*

¹⁾ Споменик СКА, 1890 г.

²⁾ Језик Мариних повеља истиче се као добар народни језик.

вршење (извршење) радње (на основу тога што се такав појам у тренутку вршења радње схвата као интегрални део субјекта — вршиоца). Живо биће по природи својој не претставља средство — не може ступити с вршиоцем у такав однос да се у тренутку акције схвати као његов интегрални део те да се његова акција једначи с акцијом самог вршиоца. Живо биће, према томе, увек само *посредује* при вршењу, тј. *омогућава* вршења тиме што развија извесну своју, личну активност. Под посредовањем, дакле, подразумевамо улогу коју добија изванредан појам употребљен од стране вршиоца да би *омогућио* вршење (извршење) радње.

Данас се више инструменталом функција посредништва не обележава. Стога баш инструментал за жива бића у функцији „оруђа“ претставља један од потпуно изгубљених типова старог инструментала у српскохрватском језику; стога, даље, и кад је улога каквог предмета при раду схваћена посреднички, морамо употребити, ради обележавања овакве функције не инструментал, него неко друго језичко средство. Где се и како јавља *по* у том случају као заменик инструментала — видели смо.

Има, ретко додуше, случајева да стари хрватски књижевници употребе конструкцију са *по* и уместо инструментала средства, исп.: „*Kupido ... po tankoj svirali jeda nas porazi*“ — Vetranić 2, 124 (PjJA); „*Koji po jednoj riči vaskoliki svijet stvori*“ — Lastrić test. 113^a (PjJA); „*Izbavljajući se po liku od nemoćih*“ — Kadčić 113 (PjJA); „*Cini se nepravda iskrenemu i poštenu po ogovaranju*“ — V. Leaković nauk 359 (PjJA). Интересантно је да у црногорским говорима наилазимо на израз „*по прсшу*“ место инструментала: „прстом“, исп.: „Да их народ „*по прсшу* кажује“ — П. Петровић Његош, Горски Вијенац, 1847 г. у Бечу, 99; „Што нас људи *по прсшу* казују“ — Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г. у Дубровнику, 241; „Да те народ *по прсшу* казује“ — Вук Врчевић, Низ српских приповиједака, 1881 г. у Панчеву, 9.

Природно је да се у оваквим случајевима где имамо у нашим западним крајевима конструкцију с предлогом уместо очекиваног инструменталног облика помишља на талијански утицај. У талијанском налазимо предлог *per* који не по свим, али по многим својим значењима одговара нашем *по* — исп. „*per le vie*“¹⁾ = по улицама; „*per tutta la notte*“ = по сву ноћ; „*mandare per uno*“ = послати по кога; „*per compassione*“ = из (по) самилости; „*chiamare per nome*“

¹⁾ Цитирано по талијанско-хрватском рјечнику др. Мирка Деановића, 1924 г. у Загребу, s. v. „per“.

= звати по имену; „per Dio“¹⁾ = за (по) Бога; „glielo mandai per portiere“²⁾ = послао сам га по вратару; „giorno per giorno“³⁾ = дан по дан; „prendere per i capelli“ = ухватити за (по) косе; „per me“ = што се мене тиче; „на зло по јунаке, горе по дјевојке“ — male re' giovani, peggio per le fanciulle“⁴⁾.

Као што се из изнесених примера види, између осталих функција и функција посредства обележава се помоћу *per* — али не и функција средства (она се, наиме, обележава помоћу предлога *con*). Према томе, не можемо рећи да се *po* у значењу средства јавља према талијанском *per*. Највероватније ће бити да је до обележавања функције средства са *po* могло доћи због блискости између функције средства и посредства, онда кад су предмети у питању. Предмети, оруђа, по природи својој не претстављају, као органи, интегралне делове живих бића, него се само тако употребљавају — као продужени органа при раду. Стога, иако се њихова улога обично схвата као функција средства, пошто је њихово јединство с вршиоцем условно, она се може и посреднички протумачити — тј. може се схватити да су предмети употребљени зато да би омогућили вршење радње. Из непажње или недовољно будног језичког осећања и по изузетку (јер су примери са *po* за функцију средства код старих хрватских писаца само по изузетку а не као правило) употребили су писци, у чијем је језику цела категорија посредништва замењена, без ограничења, конструкцијом са *po*, исту ову конструкцију и за функцију средства.

Обележавање посредничке функције помоћу предлога *po* није непознато ни осталим словенским језицима, исп. у руском: „посредством чего-н., при помощи чего-н.: послать *po* *почте*; ... предать *po* радио“, — Ушаков, ор. cit. III, 317; „Сумароков хлопчет, как бы *po* них добратся до сочинителя“ — Шахм. 382; у словеначком „*po* *hlapcih* zvedeti — durch die Knechte erfahren“ — Pleteršnik ор. cit. II, 67; у чешком: „Přemysl *po* *poslu* povědě“ — Gebauer, Historická mluvnice jazyka českého dil IV, 1929, 478; „poslati *co po poslu*“ — Slovník jazyka českého, prof. Pavel Váša a dr. Franšek Trávníček, 1946 v Praze, 1173; у бугарском: Працамъ писмо *po* *пощата*, *po* *човѣкъ*, говоря *po* *радиошо*, *po* *шелефона*“ — д-ръ Люб. Д. Андрейчин, Основна българска граматика, София 1942, 385.

1) Илустровани речник италијанско-српскохрватски, проф. Ф. Накић-Војновић, Др. Петар Булат, 1941 г. у Београду, s. v. „per“.

2) L. Morandi e G. Cappuccini, Grammatica italiana, 110, s. v. „per“.

3) I. Andrović, Rječnik talijansko hrvatski, 1937 г., s. v. „per“.

4) Budmani, Grammatica della lingua serbo-croata, Vienna 1867, 212.

Није сасвим јасно откуда значење посредништва предлогу *по*, ма да се извесне претпоставке ипак могу учинити — исп., рецимо, могућност да се *по* за посредство развије из локалног *по*, напр. „Она [тј. змија] по штапу („по чему“ а и „помоћу чега“) изађе, па њему [тј. чобану] на руку“ (Вук Стеф. Караџић, Нар. приповијетке, 1853 г., 13) или из *по* „критерија“ — напр.: „она ми је сестра *по мајци*“ где „по мајци“ значи и „на основу“ мајке и „преко“ мајке, тј. где се „мајка“ може протумачити као оно чиме се образлаже назив „сестра“ или као оно чијим смо посредством „ја“ и „она“ сестре.

§ 9. У нашим западним крајевима најчешће се на употребу везе *по* + *локатив* уместо данас изгубљеног инструментала пасивних конструкција (инструментала којим је обележавано живо биће као стварни вршилац). Исп. у старом језику: „Са геџено јест *по Јеремји пророку*“ — Bernardin 12 (РјЈА); „Да могъ поити љ которъ... и да по ниједанъ поутъ и законъ по насъ ни по единомъ нашемъ не бѣдъ љсиловани љ нашемъ госпоцтви“ — Пов 330 (Сандаљ), и у савременом: „Убијен *по Блажу Форгачу*“ — Кукуљевић, Архив V, 1859, стр. 192; „Били су именовани *по Бану*“ — Ђалски, Из вармеђских дана, 1912, стр. 137; „Дан *по одвјешнику* обећане предаје све се више приближавао“ — Ђалски, Под старим крововима, 1912, стр. 33; „Тјеатр, *по архиепископу Бове* год. 1824 саздана монументална опера“ — Крлежа М., Излет, 1926, стр. 104; „Беговићев је Пустолов за редатеља необично интересантан проблем и ја сам *по њему* инспириран“ — Пустолов пред вратима, од М. Беговића, предговор Б. Гавеле, 1926, стр. 9.

Речи које означавају жива бића имају у пасивним ситуацијама функцију изазивача вршења (онога од кога потиче акција). Њихова функција није, дакле, иста са функцијом посредника. Па ипак се и за овај случај појављује конструкција са *по* као заменик изгубљеног инструментала.

То се може објаснити тиме што се, нарочито баш у нашим западним крајевима, и иначе ова конструкција јавља уместо инструментала у многим ситуацијама (за значење посредства, узрока, па и уместо просекутива и инструментала заклетве), а, сем тога, у истим се ситуацијама употребљава и романско *per*¹⁾, које иначе одговара, као што рекосмо, нашем *по*, и које потстиче његову употребу.

¹⁾ Исп.: „opera fatta per Arnolfo di Lapo“ — Fernando Palazz dizionario della lingua italiana, 1946 Milano, s. v. „per“.

§ 10. Везу *по* + *локашив* налазимо у значењу „како“, „на који начин“ напореда са прилошким инструменталом, исп. рецимо у старом и савременом језику: „**Да имъ се не ѡзима по силѣ**“ — MS 52 (поред: „или га силомъ оузети“ — MS 70); „Да се не говори *по* *Ерцеговачком нарјечју*“ — Вук Стеф. Караџић, Српске народне пјесме I, 1924 г., предговор, стр. XXXIV (поред: „говорити *ерцеговачким нарјечјем*“); „Избјегао као *по* чуду турском коцу“ — Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г. у Дубровнику, стр. 253 (поред: „спаси се чудом“) и сл.

Веза *по* + *локашив* у прилошком значењу може бити пореклом из различитих значењских категорија (исп. „по сили“ = путем, посредством силе; „по ерцеговачком нарјечју“ = према ерцеговачком нарјечју, херцеговачки). Много је чешћа у нашим западним него у нашим источним крајевима стога што се и иначе тамо конструкције са *по* много чешће употребљавају.

Конструкција са *по* добија прилошко значење по истом принципу по коме и инструментал („падежни облик постаје прилошким чим се њиме одређује разлика према сличном падежном облику, а не однос према појму дане у речи независном облику“¹⁾).

II. ПРВОБИТНА ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА *ПО* УЗ ЛОКАТИВ

§ 11. Поред проблема у вези са значењима која су секундарна уз *по* + *локашив*, намеће се и питање значења која нису секундарна уз ову конструкцију. У свим словенским језицима, наиме, укључујући и оне језике који лепо чувају везу *по* + *дашив* (старословенски и руски) затичемо, још од најстаријих времена, извесна значења везана искључиво (или бар готово искључиво) уз везу *по* + *локашив*. То су: темпорално значење „после“ (исп. у старословенском: „**по приѣтии ми отъ... Бога великии даръ**“ — Vondr.²⁾ 589; у руском „*по* *приходе* домой *однако* все эти мечтания его разлетелись в прах“ — Шахм. 381; у старосрпском: „**по наказани vsаки моужь... да ю възврати**“ — MS 14) и секвентивно „иза“, тј. „иза“ са значењем слеђења (исп.: „**многъ народъ отъ галииѣ по немъ ідоша**“ — Vondr. 581). Дата ограда — да се ова значења јављају „готово искључиво“ уз везу *по* + *локашив* — потребна је стога што се може наћи по који пример, додуше врло редак, где се јављају и уз везу *по* + *дашив* (исп. код Вајана³⁾ примере за *по* уз локатив у овом значењу: „**по словесеуж**

¹⁾ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, 1941 г. у Београду, стр. 107.

²⁾ Скраћеница за Vondrak, Vergleichende slavische Grammatik II Band, 1928, 277.

³⁾ Оп. cit. 191.

сиѡз après ces paroles — Luc IX, 28“, „по томи ensuite, не по мнозѣ peu après — Mat. XXVI, 73 Ass., Sav.“, са напоменом: „mais avec le datif не по многоу — Mar. Zogr. Ostr. et Marc XIV, 70“; исп. још пример (који и Миклошич цитира међу примерима за *по* уз датив): „по сватѡнимѡ ходо словесѡмѡ“ — Супр. 338¹⁰. Тешко је рећи откуд да се значење „после“ веже баш уз локатив, али, идући за материјалом, морамо претпоставити да је та веза стара.

Што се тиче секвентивног „иза“ — ту имамо још нејаснију ситуацију због поменутих примера с дативом. Међутим најприродније је довести ово значење у директну везу са претходним значењем „иза у времену“, тј. „после“, па га заједно с њим и посматрати. Могло би се, додуше, секвентивно „иза“ изводити и из обичног месног значења „иза“. Али тешко да то долази у обзир из простог разлога што немамо баш никаквих индиција да се ово последње значење (месно „иза“) икада јављало уз *по* или уз локатив.

§ 12. Везом *по* + *локатив* обележена су и у српскохрватском језику значења „после“ и „иза“ (у већ поменутом смислу). Тако имамо од најстаријих времена до данас *по* + *локатив* за значење „после“. Исп. „кто воудѣ владѣмка по мнѣ“ — MS 10 (краљ Стеван Првовенчани); „по лѣтѣх мнозѣх“ — MS 49 (1261, краљ Урош I); „югоже Богъ изволи по краљевствѣ ми господствовати срѣвскимъ краљевствомъ“ — MS 81 (краљ Милутин); „комѡ ви шни по сѣвѣ встакнѣ“ — Пов 616 (Дубровник, 1427 год.); „*Po ovih dviju* jedan za drugim druga dva krajevaše“ — Lętop. dukl. 9 (PjJA); „komu ćeš tvoje zlato *po tebi* ostavit“ — M. Držić 199 (PjJA); „Treti dan *po Dusijeh*“ — Divković bes. 573 (PjJA); „Но *по* месецу дана ето ти његове матере“ — Обрадовић Доситеј, Живот и прикљученија I, 1893, стр. 96; „Заман се је кајат' *по шѣши*“ — Даничић Ђ., Пословице, 1871, стр. 155; „*По* дугоме *пушовану* наиђу на један чардак који нити је на небу ни на земљи“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. приповијетке, 1853, стр. 9. „Почем је опустео Србски пријестол *по Лазаревићима*, пречега не бјеше од Ђурђа Вукова Бранковића“ — Ј. Новић-Оточанин, Старине од старине Новака, стр. 160; „Хаџија је... свршавао по четири молитве — намаза; *по четвртој* попио би полуоку“ — Шапчанин, Целокупна дела IV, стр. 232; „Сава извире под Триглавом у Горњој Крањској, дохвата се наше краљевине *по ушћу* Дрине и утиче у Дунав пред Београдом“ — Владимир Карић, Србија, Опис земље, народа и државе, 1887, стр. 41; „*По западу* сунца

примакне ми се нешто огромно, црно: слон!“ — Фран Мажуранић, Од зоре до мрака, МХ, 1927, стр. 137; „По молишви би сели да вечерају“ — Јанко Веселиновић, Слике из сеоског живота III, СКЗ 199, 1926, стр. 77; „Чим један члан задруге умре па *по себи* остави женско дете...“ — Ст. Максимовић, Нова збирка начелних одлука одељења општинских седница Касационог суда, II (1895 г.), стр. 61.

Треба напоменути, међутим, да је употреба предлога *по* у значењу „после“ све ређа у модерном књижевном језику. Данас се обично употребљава за ово значење предлог *после* (уз генитив). *По* се још чува, углавном, уз именице постале од свршених глагола са резултативним значењем свршеног, обављеног чина. Тако: „*по свршешку*“, „*по истеку*“, „*по заузећу*“, „*по открићу*“, „*по присећу*“, „*по пријему*“, „*по одласку*“ и сл. Њиме се, управо, наглашава моменат пуног обављања, завршетка извесног чина иза кога нешто следује. С тих разлога разумљива је честа употреба овог предлога у изразима као: „*по завршеној игранци*“, „*по одиграној ушакмици*“ и сл. (резултативност уноси атрибут, а обављени чин обележен је именицом). Конструкције овог типа скраћују једну темпоралну реченицу слично некадашњим апсолутним партиципским конструкцијама („по истеку рока предузећемо потребне мере“ = пошто истекне рок предузећемо потребне мере“). Код писаца XX-ог века (изузимајући Душана Радића) *по* се једино у таквим ситуацијама употребљава¹⁾ (као што показује грађа Лексикографског отсека Института за српски језик), исп.: „Међутим *по заузећу* Ваљева чеге... су опселе Шабац“ — Јакшић Гр., Европа и васкрс Србије, 1927, стр. 25; „Три месеца *по Ашанацковићевом доласку* из Европе Два идола (су) била штампана“ — Наша књижевност I, 1946, 81; „Чији је избор изишао *по смрти* писца“ — Б. Ћосић, Покошено поље, 1947, стр. XIII (предговор Ели Финци-а). Душан Радић, међутим, још увек пише: „Погинуо је од Бугара. Пренели смо га *по рашу* и сахранили горе на брегу“ (Д. Радић, Кроз живот, 1935, стр. 135). То се може објаснити чињеницом да је Д. Радић био родом из краја косовскоресавског дијалекта где је, како изгледа, употреба

¹⁾ Ма да ретко, пошто оваква употреба *по* постаје све више одлика новинарског и канцеларског језика (тако исто и у руском, исп.: „предлог *по* в отличие от *после* употребляется с значением времени лишь в выражениях книжно-делового канцелярского и научного стиля: по окончанию, по прибытии, по рассмотрении...“ — Виноградов, Русский язык, 1947 г., 690); у говорном језику књижевно образованих људи она није жива.

предлога *по* у значењу „после“ још доста жива — исп. у Речнику косовскометохиског дијалекта Гл. Елезовића: „По вас после је он долазио (после вас)“ књ. II, стр. 83 (уз овај пример стоји да је *по* употребљено „са ак. или ген.“); „по нас после, нека бидне шта оће“ књ. I, стр. 247 (уз овај пример стоји да је *по* употребљено уз „лок. мн.“); „Он је дошао по ићиндје после“ књ. I, стр. 244. Уосталом, треба напоменути да има, сем косовскоресавског, и других савремених дијалеката у којима је употреба *по* у поменутом значењу још увек много шира него у књижевном језику (исп. напр. у црмничком дијалекту¹⁾: „Неће *по* Божјћу- (ј)е пошћ љ шкољу“; „Го(в)орјћемо о тбј ствјари *по*-ручку“).

§. 13. Код писаца јакаваца налазимо употребу предлога *по* уз временске прилоге са значењем „од“ („по данас“ = „од данас“, „почев од данас“). Исп.: „По данас су отворена врата | Теби, побро, у мојему двору“ — Ј. Новић-Оточанин, Бирчанин Илија, стр. 32; „Ево *по* јушрос мој је прстен а ваша ђевојка“ — В. Врчевић, Три главне народне свечаности, стр. 154; „До данас сам те миловала, а *по* данас би те клала ка Турчина“ — Св. Ђоровић, Целокупна дела I, стр. 64; „По данас, који би се од њих усудио...“ — И. М. Јелић, Крвна освета, 1926, стр. 123; и у Вуковом Рјечнику (s. v. „по“): „Мајка нема до тебе једнога, а *по* данас ни тебе не било“.

Изгледа, међутим, да *по* са оваквим значењем није непознато ни екавском косовском дијалекту судећи по примеру: „По данас после несмо браћа (тј. од данас)“²⁾.

Значење „од“, „почев од“ добивено је, несумњиво, преко значења „после“, тиме што је временски прилог уз који *по* (= после) стоји, узет као полазна тачка одмеравања времена („до данас тако, а по (=после) данас друкчије“ > „до данас тако, а по (=од) данас друкчије“).

Ово се значење није једино у нашем језику развило, има га и другде — исп. у чешком: „Po dnešni den přěbývaj v dobrých skutcích“³⁾

§ 14. Још се од првих словенских споменика јавља веза *по* + *локашив* уз глаголе „жалити“, „туговати“ и њима сличне (исп. у старословенском: „плака по њих“ — Супр. 38⁵). Може се претпоставити да је употреба предлога *по* у значењу „после“ изазвала и његову употребу уз глаголе баш оваквог типа (првобитно:

¹⁾ Б. Милетић, Црмнички говор, С. Д. зб. IX 498.

²⁾ Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта II 83.

³⁾ Gebauer, Historická mluvnice jazyka češského, díl IV, Skladba, 1929 v Praze, 475.

бити у стању жалости *после* неког — тј. пошто „неко“ престане да буде у животу или присутан). Треба, међутим, напоменути, да се у руском поред локатива (исп.: „сохнутъ по ком“, „скупать по ком-чем“) јавља и датив у оваквим случајевима (исп.: „Скупать по деѣям“, „Тоска по дому“¹⁾), што цело питање знатно компликује и чини нејасним.

У нашем језику немамо у оваквим случајевима конструкцију с предлогом *по*²⁾, него се употребљава веза *за* + *инструментал*, и то не само у модерном језику већ, како бар засад, по недостатку материјала, изгледа, и у старом.

§ 15. Предлог *по* у значењу секвентивног „иза“ (у значењу „вслед за“ што би Руси рекли) који се, као што је већ речено, јавља у свим словенским језицима (исп. од јужнословенских језика у македонском: „најнапрет одит деца со-икони... в рџци; после другџ-деца носџеџи црковни знамена...; *по-ниџ* мџжи со бџрџаци“;³⁾ и у бугарском:⁴⁾ „врџвџ *по* него“; „выкџть *по* него“; „спустиџся *по* него да го гони“⁵⁾), изобичајен је у нашем језику. Усамљени су примери као: „*по његовој* пођите ријечи“ (Јоксим Новић-Оточанин, Бирчанин Илија, Оборкнез испод Међедника, 1862 г. у Новом Саду, стр. 240).

Трагова овог старог значења имамо у савременом косовско-ресавском дијалекту, судећи по једном примеру који наводи Гл. Елезовић у Речнику косовско-метохиског дијалекта, св. II, стр. 83 и по примеру: „Извџлте, сџнко, мџзгу за-улџр, па-џдете вџ по мџне, а јџ ћу сас моџга џта пред вџс“.⁶⁾

У књижевном језику и у већини дијалеката употребљава се уместо предлога *по* уз локатив веза *за* + *инструментал* за ово значење.

III. ЗНАЧЕЊА ПРЕДЛОГА *ПО* УЗ АКУЗАТИВ

§. 16. Још један крупан проблем у вези с предлогом *по* претставља напоредна употреба акузатива и датива (локатива) уз *по*

¹⁾ Ушаков ор. сџ. III 317.

²⁾ У словеначком, међутим, постоји оваква конструкција, исп.: „Rahel se plače po svojih otrocih“, „zdiловати, hrepeneti, jokati se, žalovati po kom, po čem“, „toži se mi po očetu, po domu“ — Pleteršnik, Slovensko-nemški slovar II 67.

³⁾ А. Белић, Галички дијалекат, 229.

⁴⁾ Не у књижевном језику него у појединим дијалектима, исп.: „тази употрџба е изчезнала вџ източнитџ говори, а сџ това се обџясњава и отсџтсвието џ вџ езикџ књиџовниџ“ — Др. Люб. Д. Андрейчинџ, Основна бџлгарска граматика, София 1942, 385.

⁵⁾ Цитат по речнику Герова, s. v. „по“.

⁶⁾ М. Ивковић, Народне приповетке из Ресаве, СЕЗб XLI 302.

у појединим значењским категоријама. Не ради се само о српско-хрватском језику, који нарочито у својим ранијим фазама развоја показује архаизам у томе правцу — чувајући у извесним случајевима акузатив паралелно са дативом (локативом) уз *по* (в. § 22) —, већ о једној општој и нејасној словенској појави засведоченој, поред нашег језика, и старословенским и руским (што је нарочито значајно с обзиром на то да ови језици добро чувају старо стање употребе предлога *по*). У појединим случајевима уочљиво је која је нијанса у значењу у оквиру једне исте значењске категорије условила појаву два различита падежа. Тако Вајан (ор. cit. 191) констатује: „on notera dans **ПОСЛАШЕ ПО ВСА ГРАДЗИ И ПО ВСЕ ЗЕМЛИ** il envoya dans toutes les villes et dans tout le pays — Supr. 220¹⁴, l'accusatif quand l'action s'étend à plusieurs lieux et le datif quand elle se développe a l'intérieur d'un même lieu“. Диференцирање, међутим, без стварних разлога (бар из данашње перспективе гледано) налазимо у руском у погледу дистрибутивне употребе. Шахматов, наиме, утврђује (ор. cit. 381) да се *по* + *даш*ив у дистрибутивном значењу употребљава „при глаголах состояния, также при глаголах брать, класть, есть, пить и др.: И говорит, что в каждом доме живет у него *по сыну*“, док се *по* + *акуз*ашив у истом том значењу употребљава „после глаголов быть, назначить, появляются: *Вслед затем он пожалован в чин надворного советника и назначено ему по две тысячи рублей ежегодного пенсионера*“ (ор. cit. 379).

Акузатив поред датива (односно локатива) налазимо, што је још чудније, и у потпуно истоветним ситуацијама. Тако према руском „по имени“, чешком „по jméni“ и савременом српско-хрватском „по имену“ наилазимо на акузатив у старословенском: „**СВѢДЖЮМОУ Я ПО ИМЕНА**“ (Vaill. 191) и у старим хрватским текстовима (премда ретко; локатив је обичнији и тамо) напр.: „Izbrani muži, *po ime* Jurica Mirković i sudci više rečeni“ — (iz XV века) Mon. croat. 89 (PjJA).

Још потврда за ову појаву даће материјал нашег старог језика кад будемо говорили о употреби предлога *по* уз акузатив у оним категоријама у којима је иначе далеко обичнија конструкција с локативом у српскохрватском језику.

Има, међутим, извесних значењских категорија које се искључиво везују у словенским језицима, или бар у српскохрватском језику, баш за конструкције с акузативом. Ми ћемо отпочети излагање стања у нашем језику у вези с употребом предлога *по* уз акузатив са оваквим значењским категоријама.

§ 17. У реченицама као „послати по некога“, „свратити по некога“, „отићи по некога“, *по* има „значање *циља (за) сврхе, обухватања*“¹⁾ и употребљава се само уз акузатив.

Предлог *по* у оваквом значењу познат је свим словенским језицима — исп. у старословенском: „*посласте по мѣ*“²⁾; у руском: „дай *по* бабушку сходитъ“ — Шахм. 380; у бугарском: „щж га пратж *по* него“ — Геров, ор. cit. s. v. „по“; у чешком: „*Poručili jsmo po mistra popravčiho odeslati*“ — Přir. slovník³⁾, s. v. „po“; у пољском: „*posłać po kogoś*“; у српскохрватском језику (старом и новом): „*Neka ti dođu bratja po ke sam poslao*“ — М. Držić 165 (PjJA); „*Цар по Марка* оправно слуге“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пјесме II, 1845 г., 343.

Треба, међутим, напоменути да се у нашим дијалектима шири употреба предлога *за*⁴⁾ уместо предлога *по* у овом значењу. Тако имамо, рецимо, у источноцрногорским говорима: „*Оправи за њега* (по њега)“; „*Потрчи за сѣрѣка*“;⁵⁾ у говору Пиве и Дробњака: „*отиди за онѣ овце*“, „*идѣ за жишо*“;⁶⁾ у црмничком говору: „*Пдсла-сам-га за-шѣбе*“, „*Пдшли за-њѣга* да дѣје о[в]јамо“;⁷⁾ у посавским говорима: „*svaki dan išli su oni sebi za ručkom* (tj. po ručak)“;⁸⁾ у шаптиновачком говору: „*dōšla je za maslom* (tj. po mast), *dōšla je za koritom* (tj. po korito)“.⁹⁾

§ 18. Предлог *по* (с акузативом) употребљава се или, тачније, употребљавао се, уз глаголе као: „узети“, „ухватити“, „стегнути“, уз глаголе који претпостављају извођење покрета од стране неког лица са циљем захватања извесног дела тела или предмета (исп. у старословенском: „*привѣзати и по четѣри колѣ*“ — Супр. 152⁸⁰ па онда и уз глагол „држати“ (на пр. некога за руку, раме и сл.). Исп.: „Узевши се с њим *по* руке уведе га у дворе“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. приповијетке, 1853 г., стр. 2; „А ја с драгом мало ниже *по* руке се држећ’ топло“ — Ј. Јовановић Змај, Певанија II,

1) А. Белић, Историја српскохрватског језика II 1, 358.

2) Шишатовачки апостол, Миклошичево издање (1852 г.), 22.

3) Přiruční slovník jazyka českého, Díl IV část 1, 1941—1943 v Praze.

4) Предлог *за* потискује, као што ћемо видети, све више предлог *по* и у неким другим његовим функцијама. Основна додирна тачка између ова два предлога било је, свакако, значење „иза“.

5) Михаило Стевановић, Источноцрногорски дијалекат, ЈФ XIII 105.

6) Јован Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, ЈФ XVII 83.

7) Бранко Милетић, Црмнички говор, СДЗб IX 524.

8) Стјепан Ившић, Данашњи посавски говор, Рад 197, 118.

9) Стјепан Ившић, Шаптиновачко нарјечје, Рад 168, 154.

св. I, стр. 51; „То рече па с Маром *ѿо руке се хвата*“ — Ј. Јовановић Змај, Певанија I, стр. 468.

Данас је предлог за сасвим потиснуо предлог *ѿо* у овој употреби (како у нашем књижевном језику тако и у већини дијалеката) те имамо „узети, ухватити за руку“ и сл.

§ 19. Помоћу предлога *ѿо* уз акузатив обележава се значење: *на чију је корист (или шћешу) нешћо*, исп. у старословенском¹⁾: „*порѣчашѣ сѧ по доуциѧ людскѣмѧ* — tu t'engages pour les âmes (la vie) du peuple“ (Vaill. 191); у нашем старом језику: „*čestiti su i veseli glasi i po te srećni dosti*“ — Ć. Palmotić 1,43 (PjJA); „*Vidimo koliko su štetni zli naučitelji po se i po druge*“ — Ančić, svitl. 80 (PjJA); и у савременом језику: „Можемо ти воде захватити, али није здрава *ѿо јунаке*“ — Вук Стеф. Караџић, Народне пјесме II, 1845 г., стр. 622; „Не каже баба како је сан снила, већ како је *ѿо њу боље*“ — Вук Стеф. Караџић, Нар. пословице, изд. од 1900 г., стр. 200.

Ово значење предлога *ѿо* није познато свима словенским језицима. Из руског Миклошич даје само један пример (који није сасвим јасан): „*ašče budetъ roгuka po нь*“ (Mikl. 433). У западнословенским језицима *ѿо* се у овом значењу не употребљава.

§ 20. Предлог *ѿо* се јавља у словенским језицима у дистрибутивном значењу, тј. у значењу *појединачног издвајања, узимања понасоб сваке јединке извесног мноштва*. Овакво *ѿо* се обично везује за датив — исп. у старословенском: „*свѣтѣавъ .. по пѣнѧвоу на дѣнь*“ — Vaill. 191; у руском: „И говоритъ, что в каждом доме живет у него *ѿо сыну*“ — Шахм. 38; у чешком: „*šli po třech*“ — Přír. slovník s. v. „po“. У српскохрватском језику, међутим, једва да имамо који траг употребе датива (локатива) уз *ѿо* (исп. пример који наводи Решетар²⁾: „*primiše po jednom dinaгу*“). Уместо датива (локатива) јавља се још у нашем старом језику уз дистрибутивно *ѿо* акузатив, исп.: „*Jak ćemo kop vode. . . sviti po vjenčac*“ — Naješković 1, 208 (PjJA); „*četiri divice svaka po svijecu* и *guci držeci*“ — Divković čud. 68 a (PjJA) итд. Међутим, судећи по ономе што показује савремени језик, морамо бити врло обазриви у погледу свих ових случајева. Дистрибутивно *ѿо* се у данашњем језику, наиме, може употребити уз разне падеже. Кад је појам обухваћен дистрибуцијом субјекат реченице, онда уз *ѿо* долази номинатив — исп.: „*по једна овца пасе у свакој ливади*“, „*једна по једна жена*

¹⁾ исп. у старословенском и с локативом: „*ѿѧ бо нѣстѧ на вѣи по вѣск естѧ...*“; „*по господи корѧ...*“ — Vaill. 191.

²⁾ М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека, Рад CXXXVI, стр. 188.

улази у кућу“, „свакипут по једно дете одговара на питање“, „са сваке стране наваљује по чета“ и сл. Ако је појам обухваћен дистрибуцијом објекат реченице — онда долази акузатив, исп.: „прима по једног пацијента само“, „шаље их тако мајци једног по једног“, „удара девојке једну по једну“, „једе по једну крушку свако јутро“ и сл. На сличан начин може се уз *по* јављати и датив, исп.: „прилази једној по једној жени“, „обраћа се по једној свакипут“, „пружа свакипут по једном дечку руку“ и сл. То значи да се уз *по* јавља онај падеж који би у тој реченици долазио да нема дистрибуције (и с њом предлога *по*). Тако на пример номинативна ситуација, као што смо видели, захтева у српском номинатив, док у руском имамо датив (исп. већ наведени пример: „в каждом доме живет у него по сыну“). За овакву се употребу предлога *по* не може рећи да је права предлошка, јер се не везује за поједини падеж, што значи да је овде *по* у прилошкој употреби. Из овога одмах искрсава питање: да није то прилошко *по* у дистрибутивној ситуацији старије од одговарајућег *по* уз датив (акузатив) у другим словенским језицима? Оваква претпоставка била би у складу са чињеницом да су прилози уопште старији од предлога и да су ови други од њих постајали, а такође и са чињеницом да се *по* јавља и као префикс који такође остаје од прилога. С друге стране, против ове хипотезе сведочио би стање у већини словенских језика и онај, додуше усамљен, пример из нашег старог језика који наводи Решетар. У случају да је предлошка конструкција у конкретној прилици старија, процес би се морао замислити на следећи начин.

Врло је вероватно да се у српскохрватском језику јављао поред датива и акузатив уз овај предлог¹⁾ у дистрибутивним ситуацијама. Карактеристична је у том правцу чињеница да везу *по* + акузатив имамо у значењу мере, цене у изразу „по тој цени“ (напр.: „Нико неће да ти купи *по* *ш*у цену“). Напомињем да у савременом језику, додуше, налазимо и локатив у тој ситуацији (напр.: „продаваће *по* скупој цени“²⁾); али старији језик, као што

1) У прилог томе говори руски, где се поред обичног датива јавља покатакд и акузатив у овим ситуацијама (в. о томе § 4). Сем тога, треба напоменути да се у летском дистрибутивно *ра* јавља уз датив али и уз акузатив, а у литавском исто *рб* уз акузатив а у старијим текстовима и уз датив (в. о томе Endzelin, Lettische gramm., 1923, стр. 515).

2) Тако у београдском говорном језику, а тако и у неким дијалектима (исп. напр. у источничногорским говорима: „Продај га *по* највишу цијену“ необичније је много него: „Продај га *по* највишој цијени“ — М. Стевановић, ЈФ XIII 110).

показују речници (Речник Југославенске академије и Даничићев Речник старина) зна само за акузатив уз *по* у овом случају. *По* је овде по значењу несумњиво у вези са употребом уз бројеве у значењу цене (напр. „то се продавало јуче *по пет динара*“). Ова употреба, опет, произашла је из дистрибутивне употребе предлога *по* („продавало се по пет динара“ тј. *свако кило по пет динара*). Према томе, треба претпоставити да је *по* и у дистрибутивним ситуацијама ишло уз акузатив.

Ми имамо три врсте дистрибутивног значења; I) дистрибутивно значење разделивања извесне количине која се подразумева на два (или више лица), тако да свако лице добије подједнак део подразумеване количине (исп.: „свако ће добити по три динара“); II) дистрибутивно значење са итеративном нијансом, онда кад се подразумевана количина раздељује на подједнаке делове да би се дала само једном лицу у одређеним временским размацима (са временском ситуацијом итеративног карактера, тј. у значењу: „обично“, „сваки пут“ — напр.: „он је добијао од њих по пет динара“); III) дистрибутивно значење сукцесивног издвајања подједнаког броја јединки извесног подразумеваног мноштва (исп.: „јела је једну по једну крушку“ или „зрно по зрно погача“).

Ова последња врста дистрибутивног значења која има сукцесивни карактер обележава се у нашем језику на нарочит начин: понављањем речи којом је означен део количине, број јединки („јести једну по једну крушку“). Тиме је отклоњена свака двосмисленост, тј. јасно су издвојени случајеви као: „једем једну по једну крушку“ = „крушке једну за другом“, од случајева као: „једем по једну крушку“ = „сваки пут, обично по једну крушку“.

Овакво обележавање није својствено свим словенским језицима. Тако се у руском употребљава обична конструкција са *по* и овде „при указаним на последовательность, постепенность“ где је *по* „употр. в знач.: один вслед за другим. Клевать по зернышку. По копейке скопил небольшую сумму“ (Ушаков, ор. cit. III, стр. 317). У старословенском, међутим, поред обележавања руског типа (исп.: „*посъла ѿ по двѣма* il les envoya deux par deux. — Luc X, 1“ [Vaill. 191]) имамо као у српском (са понављањем): „*ѣдинъ по ѣднному* in par in. — Marc XIV, 19“ (Vaill. 191).

Ако претпоставимо, као што је врло вероватно, да смо уз дистрибутивно *по* у нашем старом језику имали акузатив, онда се најчешће догађало да се глаголска и предлошка рекција поклопе, тј. да и слагање с глаголом као и слагање с предлогом

захтева од именице акузатив. Код дистрибутивног значења типа III) дешавало се тада да прва реч која се управља према глаголској рекцији и она друга која се слаже са *по*, падежним обликом постану потпуно једнаке. (Уосталом, то се овде могло догодити и да смо имали дистрибутивно *по* уз датив, пошто је у извесним ситуацијама прва реч добијала, у зависности од свог односа према глаголу, и дативни облик).

Језичко осећање могло је сасвим природно да случајну конгруенцију облика протумачи као обавезну, те да према изразу „једну по једну“ у реченицама рецимо као: „дајем вам једну по једну крушку“ (где се понављање потпуно истог облика осећа као знак сукцесивности а *по* као обележје дистрибутивног момента), образује и изразе „једна по једна“, „једној по једној“ и сл. („улази једна по једна жена“, „прилазим једној по једној жени“), тј. да и поновљену реч стави као и прву у зависност не од предлошке него од глаголске рекције.

Пошто је на такав начин и у таквим случајевима дистрибутивно *по* изгубило своју предлошку рекцију, оно је почело да је губи и у осталим случајевима. Тако се данас именица уз коју дистрибутивно *по* стоји увек управља према глаголу, а *по*, лишено предлошке функције, служи само као знак дистрибутивне ситуације.

§ 21. Прећи ћемо сада на низ категорија у којима се конструкција *по* + акузатив употребљава (или се употребљавала) углавном сасвим спорадично уз конструкцију *по* + локатив. Као што ће се видети, има случајева у којима је несумњиво посреди романски утицај (у западним говорима где *по* + акузатив долази према *per* уз акузатив). С друге стране, има говора код којих романског утицаја нема, а који ипак у неким категоријама чувају покоји траг употребе акузатива уз *по* напоредо с употребом локатива уз *по*. Већ сама чињеница да напоредност везе *по* + локатив и везе *по* + акузатив налазимо унеколико и у старословенском и у руском упућује на то, да је ова појава словенског порекла.

Напомињемо да неосећање разлике између акузатива и локатива, на које наилазимо у многим нашим дијалектима, нема никакве везе са напоредном употребом акузатива и локатива уз *по* (пошто у овом случају не влада између ова два падежа онај однос који иначе постоји између вијатива и локатива). Напротив, и они говори који мешају вијатив и локатив сасвим лепо чувају употребу одговарајућег падежа у одговарајућим категоријама уз *по* (у источно-црногорским говорима, рецимо, *на* се употребљава у свим случа-

јевима само уз акузатив, на пр. „Живѝ на Копѝље“, али је употреба локатива уз *ѝо* правилна, исп.: „Пасу му ђвце по ономе пѝљу“ — М. Стевановић, *op. cit.* 110).

§ 22. У нашем старом језику као и у старословенском налазимо везу *ѝо* + *акузатив* у месном значењу¹⁾. Исп. у старословенском: „*образѝи златѝи поставѝѝ ти по вѝса градѝи*“ — Супр. 1²⁴; исп. у нашем старом језику: „*Ki su (t. j. Rimljani) svijet vladali po sve četir strane*“ — Vetranić 2, 333 (PjJA); „*kñige... ke su raznesene po sve svita kraje*“ — Hektorović 24 (PjJA); „*kažeš stanovito svude po svaki kraj, da se zna očitо*“ — Hektorović 57 (PjJA); „*Цвѝта цвиѝе ѝо све краѝ*“ — И. Гундулић, разл. 192 (Д. Синт.); „*Urnebes je po sve kraje*“ — J. Palmotiћ 9 (PjJA); „*Jesu se uznnožali po sve strane grisi*“ — Jerković 12 (PjJA).

У нашем савременом језику немамо више употребу акузатива уз *ѝо* у овом значењу; јавља се једино локатив са *ѝо*. Међутим, може се претпоставити да се у понеким дијалектима још налазе трагови старог акузатива са *ѝо* (исп. шта каже Данило Вушовић о употреби предлога *ѝо* код Његоша: „Каткад се предлог *ѝо* налази уз акузатив као у прим.: Ставите их по границе и др., где би се пре очекивао локатив“ — Д. Вушовић, Прилози проучавању Његошева језика, ЈФ IX, стр. 192).

Суседни словеначки језик боље је од српскохрватског очувао везу *ѝо* + *акузатив* у месном значењу (исп. „*po nekaterе kraje, ...po razna mesta, ...po nekatera mesta še sneg лежи*“ — Pleteršnik, *op. cit.* II 66).

§ 23. Израз „по избор“, чест у нашим западним крајевима (исп.: „*Petsto po izbor kriposnih vojnika*“ — А. Kanižliћ, *kam.* 818 (PjJA); „*Vidje među mlogim stolovima jedan po izbor nakiћen i sjajan svrhu ostali*“ — F. Lastriћ, *ned.* 163 (PjJA); „*Silenu je vojsku saku-pio, Dalmatine po izbor vojnike*“ — And. Kačić, *razg.* 25 (PjJA); „Скуп’дер, брате под барјак јунаке, све *ѝо избор* кога бољег знадеш“ — Вук Стеф. Караѝић, Нар. пјесме III, 1846 г., стр. 297; „Још ћу додати, да је у кући мојег оца свагда било... доста *ѝо избор* добра вина“ — Ватрослав Јагић, Спомени мојега живота I²⁾, 1930 г., стр. 13) и који је без сваке сумње образован са *ѝо* категорије „критерија“, а сем тога још и примери као: „Шћепан... и оно, што би знао говорити, заносио би *ѝо Шућ крој*“ (Стјепан Митров Љубиша, Приповијести црногорске и приморске, 1875 г.,

¹⁾ О разлици између везе *ѝо* + *акузатив* и везе *ѝо* + *локатив* у месном значењу о којој говори Вајан в. § 16.

²⁾ Превод М. Решетара.

стр. 105) довољно јасно показују да је и *по* категорије „критерија“ могло ићи уз акузатив у нашем језику. Израз „по вољу“ („ако ти је по вољу“) из банатских говора¹⁾ (исп. такође у говору Галипољских Срба: „по воју“¹⁾) па и у говорима Пиве и Дробњака предлог „пвољу“ са значењем: „поради, ради, због“ — Јован Вуковић, Акценат говора Пиве и Дробњака, СДЗб. X 396) показује да акузатив уз *по* у оваквим ситуацијама није непознат ни нашим говорима источног типа иако је највећи број примера за ову употребу из западних крајева.

§ 24. Имамо потврду да се у старом језику наших западних крајева (свакако према талијанској конструкцији с акузативом) веза *по* + акузатив уместо везе *по* + локатив могла јавити и за обележавање категорије узрока (инструментални тип: „*grih gladom*“), исп.: „*Čovik... more umriti po ruke pravde i po ruke svojije(h) perijatejah*“ — Posilović, *nasl.* 117 b (PjJA).

§ 25. *По* уз акузатив употребљава се за значење посредовања, али само уз именице које не означавају жива бића, и то најчешће кад су у питању изрази: „по руке“ и „по уста“, исп.: „Обећање ко сте сlišали *po usta moja*“ — Z 28 (Reš.²⁾); „*pismu ku pripovida duh sveti po usta Davidova*“ — Z 38 (Reš.); „*da odpustšćenje grihof prijmju po jime nego*“ — Z 30 (Reš.); „*po riči gospodiini ku reče po usta Ilije*“ — B 37 (Reš.); „*прѣмисмо је по рѣке ниѣх поклицареѣ*“ — MS 432 (1445 г., Дубровник); „*по ове наше отворене листе обећивамо*“ — MS 327 (1432 г., војвода Сандаљ); „*Po tvoja usta sam govori duh Božji*“ — Našeskiović 1, 322 (PjJA); „*Kada je Saul primio mnoga privelika dobročinstva po ruke Davidove*“ — Radnić 392 b (PjJA); „*Slišaste li vi ikad po usta moji(h) pripovidaoca da taj običaj nije dobar?*“ — J. Filipović 1, 46 b (PjJA); „*Da se ovo odnese po ruke svetoga anđela tvoga*“ — Divković *nauk.* 162 a (PjJA); „*Duh sveti po usta Mojsijeva... veli*“ — *op. cit.* 1 b; „*Ali mu reče Bog po usta Natana proroka*“ — Kačić *kor.* 192 (PjJA).

Решетар сматра да је употреба акузатива место локатива уз *по* у оваквим ситуацијама: „*рѣта старијету... обичају*“ (*op. cit.* 188). Биће, међутим, да је овде акузатив према романској конструкцији акузатива уз *per*, о чему нарочито говори чињеница да акузатив првенствено налазимо у изразима: „по уста“ и „по руке“ (Маретић у Рјечнику Академије и упозорује да се у већини

¹⁾ По саопштењу Павла Ивића, асистента Института за српски језик.

²⁾ Скраћеница за М. Решетар, Приморски лекционари XV вијека, Рад СХХХVI, стр. 188.

оваквих случајева ради о преводу с латинског, где *по* + акузатив долази према *per* уз акузатив).

Везу *по* + акузатив за значење посредовања не налазимо ни у старословенском ни у било ком другом словенском језику.

§ 26. Могу се наћи, премда сасвим ретко, примери за везу *по* + акузатив у пасивним конструкцијама опет према романском акузативу уз *per*, и то у нашем старијем језику западног типа, исп.: „Spasitelj naš bi kršten *po ruke* Ivana“ — J. Filipović 3, 18a (PjJA).

§ 27. Веза *по* + акузатив јавља се поред везе *по* + локатив у прилошким ситуацијама — у значењу „како“, „на који начин“, најчешће кад су у питању речи „начин“ и „пут“, исп. у старом језику: „да не оудаве на дворовчанинѣ по ниједнѣ начинѣ ни штѣ кога“ — MS 436 (деспот Ђурђе, 1445 г.), „да могѣ понти ѣ которѣ... и да по ниједанѣ поутѣ и законѣ... не вѣдѣ ѣсировани“ — Пов 330 (војв. Сандаљ, 1423 г.); „Kim zakonom je učinil ta grih i *po ki način*“ — Starine 23, 130 (PjJA); „A sada primine... *po zakon* živine“ — Lučić 237 (PjJA); „*Po sve pute i načine* prilagaću“ — Gundulić 469 (PjJA); „Cesar zapovida namistniku svomu... da *po svaki put* ubije papu“ — Glavinic cvit 371 b (PjJA); „Ne grede nigdar dobro ono, što je *po zao put* dobilo“ — Posilović cvijet 116 (PjJA); „Priseže Valerijan da to neće *po nijednu silu* očitovati“ — Vrančić živ. 17 (PjJA); „Krsti ga *po način* kako mu on prikaza“ — Dobretić 46 (PjJA); „Da svak učini *po isti način*“ — Margitić isp. 8 (PjJA); „*Po nijedne da načine* ne imaš Boga uvrijediti“ — Vitalić ost. 182 (PjJA); у савременом језику: „Стога они једном душом одлуче да ће га смакнути ма *по који начин*“ — Босанске народне приповједке, 1870 г., стр. 74; „И рећи ћеш им, да *по сваки начин* дођу сутра прије подне до мене“ — В. Врчевић, Низ српских приповиједака, 1881 г., стр. 65.

Сви су наведени примери, као што се види, из наших западних крајева, сем једног старосрпског примера (из повеље деспота Ђурђа). У савременом језику наших источних крајева предлог *по* се уз акузатив у овом значењу не употребљава, а и у западним крајевима чешће се јавља уз локатив.

Само за извесне случајеве можемо утврдити са доста вероватноће да је акузатив уз *по* дошао према романском *per* уз акузатив (рецимо: „по силу“ према: „*per forza*“). Начелно, међутим, може се и овде претпоставити да је акузатив уз *по* словенског порекла (конструкција са *по* прилошки употребљена може бити пореклом из различитих значењских категорија, в. § 10).

Као што се *по* прилошки употребљава у изразима „по старински“, „по српски“ и сл., тако је прилошки употребљено (са извесном појачаном функцијом) и уз темпорални акузатив у изразима „*по сву ноћ*“, „*по цео дан*“. Према томе, не може се, као што су неки чинили, говорити о посебној употреби предлога *по* уз акузатив у оваквом случају (исп.: „Маретић, поводећи се за Миклошичем, види у овим примерима *accus. sa po: po vаздан, po другишш, po сву ноћ* и сл. То није тачно, као што је већ Даничић видео, овде је *по* употребљено прилошки” — А. Белић, Историја срп. јез. II, стр. 358).

Данас се употреба прилошког *по* уз темпорални акузатив свела углавном само на изразе: „*по сву (целу) ноћ*“, „*по сав (цео) дан*“. Некада је употреба оваквог *по* била много шира, исп.: „*страшњима творети се имь непрестанно по все дни*“ — Stef. 24 (PjJA); „*Do drugog časa pošli po vse dni bdiše*“ — Starine 23, 94 (PjJA); „*ter će vik u viku po sva vremena sloviti*“ — Š. Menčetić 63 (PjJA); „*Po vas dan ja plačem*“ — Š. Menčetić 169 (PjJA); „*Čuvši me plač dile sa mnome po vas dan*“ — M. Držić 10 (PjJA); „*Boga i dušu po svaki čas vridam*“ — Najlašковић 1, 149 (PjJA); „*I ti po sva doba, o putniče, ne smrt cvili*“ — Gundulić 265 (PjJA).

Прилошко *по* уз темпорални акузатив налазимо и у другим словенским језицима — исп. у словеначком: „*po vse leto*“ — Pleteršnik ор. cit. II 66; у руском: „*меня по вѣкъ любить*“ — Mikl. 434; у чешком: „*pobydlil v městě tom po mnohé dni*“ — Mikl. 434; у пољском: „*będe to pamiętał po wszystkie dnie życia mego*“ — Mikl. 434.

§ 28. У нашим западним крајевима употребљава се веза *по* + акузатив за заклетву место инструментала, исп. у старом језику: „*Toj ti se ja kupu po tvoju lipotu*“ — Lucić 215 (PjJA); „*Po miку Božju, nije*“ — M. Držić 45 (PjJA); „*Ne prisezi po nebo ... po zemlju ... ni po glavu tvoju*“ — Nauk brn. 45^a (PjJA); „*Kunem ti se po mi glavu i po ljubav sinka moga*“ — J. Palmotiћ 459 (PjJA); у савременом језику: „*По Бога престаните једном*“ — М. Бан, Глас XXXVIII, стр. 27; „*А по бога ча ви хотјете*“ — С. Матавуљ, Приморска обличја, стр. 67; „*Тако је по сунце Божје*“ — В. Цар Емин, Под сумњом, стр. 6; „*Људи, по ране божје, зашто ми не избависте попу, него пустисте да се утопи*“ — Мијат Стојановић, Шала и збиља, Збирка народних приповедака, у Сењу 1879, стр. 138.

Највероватнија је претпоставка да је оваква конструкција с предлогом, у оваквим ситуацијама и у овим крајевима где се конструкција са *по* место инструментала често употребљава, дошла

потстакнута романским утицајем (исп. у талијанском: „giurare per Dio“). Израз „побогу“ (дакле доказ да се и локатив јавља уз *ĭo*) из наших источних крајева показује, међутим, да се никако не ради о обичном талијанизму као што се то обично мисли, него да је талијански само потстакнуо употребу предлога *ĭo* и у оваквим ситуацијама где се иста употреба могла и без овог утицаја самостално развити.

§ 29. На крају да напоменем: српскохрватски језик (као и старословенски) не зна за значење „до“ које добија у руском и у западнословенским језицима веза *ĭo* + *акузатив* (исп. у руском: „До чего-н. включительно: Прочитать с первой по пятую главу; По сегодня. Вплоть до, достигая чего-н. Войти в воду по пояс“. — Ушаков, ор. cit. III 317; у чешком: »státi ve vodě po kotníky, po pás, po krk“ — Slov. jaz. čes., Váša-Trávníček; у пољском: „broda mi spada po pas“).

Ова чињеница изгледа да није била у науци свима позната. Тако В. Милер¹⁾ у својој расправи о предлогу *ĭo* наводи као једну од главних разлика између словенских и балтских језика у погледу овог предлога — значење „до“ које *ĭo* носи уз акузатив у словенским језицима. Међутим, пошто јужнословенски језици не знају за ово значење (у словеначком, додуше, постоји израз „po tada“ — в. Миклошич ор. cit. 431 и Плетершник ор. cit. s. v. „po“ — који као да је неки траг старог значења „до“) то, кад већ не можемо са сигурношћу него само као претпоставку узети да су га икада имали, не смемо ни да га износимо као једну од основних разлика словенских језика према балтским.

IV. ПРЕДЛОГ ПО УЗ ИНСТРУМЕНТАЛ

§ 30. Треба споменути да код неких старих западних писаца (премда ретко) наилазимо на употребу предлога *ĭo* уз инструментал. Тако имамо у просекутивном значењу: „*Po trudnijem putom time* u kraljevstvo svoje hti iti“ — Каванин 338 (PjJA); у значењу средства: „на памі стоји *po kripkim oruđem* pokore na највећју светињу доћи“²⁾; у значењу „после“: „*Marcelin po svetim Kajom Dalmatinom posta papa*“ — Главинић, cvit. 109^a (PjJA); у значењу „на основу чега“, „према чему“: „*sudi sebe po kriposnim i svetim živleñem*“.²⁾

¹⁾ Kuhn und Schleicher's Beiträge 8, 103.

²⁾ Т. Маретић, Језик славонскијех писаца, Рад 180, стр. 221.

Занимљиво је да у косовском дијалекту имамо: „Дѣђи ти *по менѣм пѣсле*“.¹⁾

Испитати шта претставља у сваком поједином случају и колико је распрострањена конструкција *по + инструментал* у старим текстовима и у савременим говорима, претставља посебан проблем у који се ми овде не можемо упуштати.

Међутим, хоћу ово да напоменем: предлог *по* се у току свог развоја (преко посредничке функције нарочито) приближио много инструменталу (са којим се по месном значењу и категорији критерија додиривао у појединим случајевима). Стога није чудо што често у нашим дијалектима наилазимо на конструкцију са *по* у вредности изгубљеног инструменталног облика (исп. већ поменуто: „по пут (= путем)“ у тимочким говорима, и у ђаковачком говору: „Да узне дѣцу *по себе* (са собом)“.²⁾ Није искључено да у додиривању инструментала с конструкцијом уз *по* у појединим значењима треба тражити објашњење (бар за неке случајеве) употреби инструментала уз *по*.

Закључак

§ 31. Сводећи досадашње излагање морамо истаћи као најважније и основне следеће чињенице.

Најкрупнију иновацију српскохрватског језика претставља пребацивање свих значења која је носила веза *по + датив* на везу *по + локатив*. Разлози овој појави су семантичке и морфолошке природе. Тако се догодило да се локативом уз *по* изражавају данас значења која је некад носио датив уз *по* и то не само локално значење (тип: „пливати по води“) које је још у прасловенском било образовано и које не одговара општој семантичкој вредности датива, него и она значења која и данас чак јасно указују на елементе датива својом нијансом правца (тип: „ударити по руци“).

Стара дативна значења уз *по* и данас су врло жива у језику и претстављају најчешће и најважније значењске категорије предлога *по*. Док се веза *по + локатив* све мање употребљава у својим првобитним значењима (у значењу „иза“ и „после“) и док веза *по + акузив* са своје стране такође постаје све ређа у већини својих старих значењских категорија, дотле се значења старог датива уз *по* не само одржавају и даље у пуном цветању него су чак

¹⁾ Гл. Елезовић, *op. cit.* 247.

²⁾ Михаило Стевановић, *op. cit.* 146.

послужила као основица новом значењском типу – српскохрватској иновацији — употреби предлога *ѿо* за функцију посредника.

§ 32. Српскохрватски посматран у светлости односа према осталим словенским језицима показује ове особености.

Пре свега, у погледу централног питања — замене конструкције *ѿо + дашѿив* конструкцијом *ѿо + локашѿив* — српскохрватски се, као и словеначки¹⁾, одликује тиме што је у њему докраја извршена ова промена која је у западнословенским језицима непотпуно остварена.

Према томе, ова се заједничка особина српскохрватског и словеначког може узети као једна карактеристика модерних јужнословенских језика, разуме се оних који нису нарушили своју деклинациску систему. Напомињем да је српскохрватски језик и у другим правцима у вези са *ѿо* добар претставник јужнословенске језичке групе. Српскохрватски језик, наиме, зна или је знао за сва она значења за која знају старословенски и словеначки (недостају само потврде за употребу предлога *ѿо* уз глаголе типа „жалити“ у нашем језику). Карактеристично је да *ѿо* у значењу користи или штете налазимо једино у старословенском и у српскохрватском. Српскохрватски не зна за она значења за која не знају ни остали јужнословенски језици (за значење „до“, за значење „уз“, „поред“).

Друго, српскохрватски се одликује двема особинама које лако могу бити дубоки архаизми: прилошком природом *ѿо* у дистрибутивним ситуацијама и чувањем трагова везе *ѿо + акузаѿив* у ситуацијама где иначе преовлађује веза *ѿо + локашѿив* (*дашѿив*).

Треће, српскохрватски има извесних својих крупнијих иновација, а то су: употреба конструкције са *ѿо* за функцију посредника; губљење конструкције *ѿо + локашѿив* у њеним првобитним значењима; сасвим јасна тенденција да се већина значења везе *ѿо + акузаѿив* изрази помоћу предлога *за*; врло широка употреба предлога *ѿо* у хрватским говорима, и то углавном у вези с категоријама које су у ранијим епохама изражаване помоћу инструментала.

Употреба предлога *ѿо* посматрана у светлости развоја српскохрватског језика показује значајну еволуцију. Док стари језик чува све прасловенске категорије (са изузетком употребе предлога *ѿо* уз глаголе типа „жалити“), али већ познаје извесне

¹⁾ О бугарском се не може говорити с обзиром на познато стање бугарске деклинације.

иновације које се свде на појаву нових типова, дотле се разлике између модерног језика и правословенског крећу у оба правца — поред нових типова насталих на терену српскохрватског језика имамо и губљење старих значењских категорија.

Посматрајући употребу предлога *po* у перспективи наших дијалеката треба истаћи да је српскохрватски језик у средњем веку у овом правцу био компактнији него данас. Основне разлике које сада постоје између дијалеката настале су углавном у међувремену и углавном се свде на то, да су источни крајеви елиминисали у извесним случајевима употребу предлога *po* док су је западни крајеви (првенствено хрватско-далматински) проширили. Чешћа употреба предлога *po* у западним крајевима него ли у источним приписује се обично талијанском утицају. Међутим, талијански утицај није ни толико дубок, ни толико битан као што изгледа. Све категорије у којима се *po* у хрватским говорима јавља углавном су словенског порекла. Уколико наиђемо на употребу предлога *po* у ситуацијама у којима је у осталим говорима нема нити је било, онда је она књишког порекла а не народног, ма да и онда њена појава није сасвим без повода и без везе са осталим употребама овог предлога (исп., рецимо, *po* у пасивним конструкцијама — § 9). Сасвим су ретки и изузетни примери као: „*po* (= кроз) *opa vrata gredihu unutra*“ — *Starine* 4, 112 (PjJA) где је *po* употребљено у значењу које има романско *per*, али га наше *po* иначе нема. Стога се слободно може рећи да се ни у хрватским говорима *po* не јавља у значењима која не би била у духу осталих његових употреба у нашем језику. Значај романског утицаја састоји се углавном само у подржавању већ постојећих употреба предлога *po*.

Треба напоменути да има у савременом језику извесних употреба предлога *po* које се сматрају „хрватизмима“, а које нису настале под талијанским утицајем. То би, например, била употреба предлога *po* уз глаголе типа „мирисати“¹⁾ (исп.: „На које [прозор] је улазила свјежа вечер миришући *po цвијећу* и по *крушкама*“ — Исак Самоковлија, *Изабране приповетке*, 25) која, највероватније, претставља германизам²⁾ (према „*gischen nach*“); или употреба предлога *po* уз глаголе типа „псовати“ (исп. „У дому једног антибољшевика који је загрижено псовао *po режиму*“ — Мирослав Крлежа, *Излет у Русију*, 8) која је лако могла настати

¹⁾ Тога у старом хрватском језику нема (исп. PjJA).

²⁾ Исп. и у словеначком: „*Po hruškah dišati*“ — *Pleteršnik*, *op. cit.* s. v. „*po*“.

према употреби предлога *по* уз „пљувати“, „ударити“ и сл. или је према руском „проходиться по комнибудь“.

Међутим, сва ова разилажења међу нашим дијалектима другостепене су важности. У погледу најзначајније промене нема никаквих разлика између дијалеката: замена конструкције са дативом конструкцијом с локативом извршена је свуда с истом доследношћу.

Милка Ивић

R é s u m é

Milka Ivić

De la préposition *po* dans la langue serbocroate

La question essentielle traitée dans cette étude est celle de la substitution serbocroate de la construction *po + locatif* à l'ancienne construction slave de *po + datif* de même que la question du destin des vieilles acceptions du datif exprimées par la construction *po + locatif* dans la langue d'aujourd'hui. On y passe également en revue toutes les possibilités d'emploi de la préposition *po* dans le serbocroate. On a considéré l'emploi de cette préposition du point de vue des rapports existant entre le serbocroate et les autres langues slaves, de celui du développement du serbocroate depuis les premiers monuments écrits jusqu'à nos jours et du point de vue des différences qui se sont formées, avec le temps, entre les dialectes serbocroates.

L'exposé commence par une discussion sur les causes qui ont amené à la substitution de la construction *po + locatif* à celle de *po + datif*. On parle ensuite des différentes significations qu'a la préposition *po* dans le serbocroate. On les divise en trois groupes — se basant sur l'emploi actuel de cette préposition avec le locatif, l'accusatif ou l'instrumental. Dans la première partie de cette étude, on argumente les vieilles acceptions qui appartenaient autrefois à la construction *po + datif* ainsi qu'à celles, qui s'en sont développées plus tard sur les territoires de la langue serbocroate. On précise que dans le serbocroate *po + locatif* apparaît dans beaucoup de cas à la place de l'ancien instrumental. On fixe ces cas, les raisons de la substitution et les dialectes où celle-ci est la plus fréquente.

On parle ensuite des acceptions qui, depuis le commencement, dans toutes les langues slaves, accompagnaient la construction avec le locatif, ainsi que de la manière dont ces anciennes acceptions se sont conservées dans le serbocroate.

Dans la seconde partie, on parle de l'emploi de la préposition *po* avec l'accusatif: d'abord des significations que l'on rencontre dans toutes les langues slaves rien qu'avec l'accusatif avec *po*, puis de celles que l'on rencontre ordinairement — dans le serbocroate de même que dans les autres langues slaves — parallèlement à la construction plus fréquente de *po+datif (locatif)*, de sorte que leur apparition (rare d'ailleurs) reliée à *po+accusatif* présente une caractéristique intéressante de la langue serbocroate.

Dans la troisième partie, on ne fait qu'enregistrer l'apparition de la préposition *po* (très rare d'ailleurs) avec l'instrumental — chez nos vieux écrivains des contrées occidentales ainsi que dans certains dialectes d'aujourd'hui. Cette apparition, à en juger par les données dont on dispose pour le moment, a une importance tout à fait secondaire et locale.

Les résultats obtenus jusqu'à présent sont les suivants:

Les causes du remplacement de l'ancienne construction *po+datif* par celle de *po+locatif* sont de nature syntaxique tout autant que morphologique. La langue serbocroate est, en ce qui concerne ce remplacement qui chez elle est complet, un représentant caractéristique du groupe linguistique des slaves méridionaux, le remplacement total du datif par le locatif auprès de *po* pouvant être considéré comme l'une des caractéristiques des langues modernes des Slaves du Sud qui ont gardé le système des déclinaisons. Sans cela d'ailleurs, le serbocroate est, par rapport à l'emploi de la préposition *po*, un bon représentant du groupe de langues des Slaves méridionaux, puisqu'il connaît (ou a connu) toutes les différentes acceptions que connaissent les autres langues des Slaves méridionaux, et que l'on n'y rencontre pas celles que l'on ne trouve pas davantage dans ces autres langues.

Le serbocroate a certaines qualités qui ne tiennent peut-être qu'à de profonds archaïsmes (la nature adverbiale de *po* dans les situations distributives et la conservation des traces de la construction *po+accusatif* dans les situations où la construction *po+locatif-datif* est par ailleurs plus forte). En outre, le serbocroate a certaines innovations importantes (l'emploi de la construction avec *po* en fonction d'intermédiaire, la disparition de la construction *po+locatif* dans ses acceptions premières; une tendance marquée d'exprimer la plupart des acceptions de la construction *po+accusatif* à l'aide de la préposition *za*, un vaste emploi de la préposition *po* dans les parlers croates, et cela principalement en relation avec les catégories qui, dans les périodes précédentes, s'exprimaient à l'aide de l'instrumental).

L'emploi de la préposition *po* considéré du point de vue du développement de la langue serbocroate, présente une évolution importante. Tandis que la vieille langue garde bien les anciennes catégories du slave commun (quoiqu'elle connaisse certaines innovations aussi, qui se réduisent à l'apparition de types nouveaux), les différences entre la langue moderne et celle du slave commun se développent dans les deux sens. Aux cotés de types nouveaux formés en territoire de langue serbocroate, nous voyons également la disparition des vieilles catégories de significations.

En considérant l'usage que l'on fait de la préposition *po* dans le cadre de nos dialectes, il nous faut souligner que la langue serbocroate était au moyen âge plus compacte en ce sens qu'aujourd'hui. Les différences essentielles qui existent aujourd'hui entre les dialectes se sont formées entre-temps et se réduisent au fond à ce que les dialectes des contrées orientales ont éliminé en certains cas l'usage de la préposition *po* tandis que les contrées occidentales (avant tout croates et dalmates) l'ont développé. L'emploi de la préposition *po*, plus fréquent dans les contrées occidentales qu'orientales, est ordinairement expliqué par l'influence italienne. Cette influence n'est cependant ni si profonde, ni si importante qu'elle en a l'air. Les catégories dans lesquelles *po* apparaît dans les parlers croates sont pour la plupart d'origine slave. Quand nous le trouvons dans les situations où on ne le rencontre ni ne le rencontrait dans les autres parlers, cela veut dire qu'il est d'origine littéraire et non populaire, quoique même alors son apparition ne soit pas tout à fait sans raison ni sans relation avec les autres usages que l'on en fait. L'importance de l'influence romane consiste surtout en ce qu'elle a soutenu les différentes formes déjà existantes de la préposition *po* en notre langue.

Il faut souligner que toutes les dissemblances à ce point de vue entre nos dialectes sont d'importance secondaire. En ce qui concerne le changement le plus important il n'y a aucune différence. La substitution de la construction avec le locatif à celle d'avec le datif a été faite partout avec la même logique.

УПОТРЕБА ИСТОРИСКОГ ИНФИНИТИВА У ГОВОРНОМ ЈЕЗИКУ

Кад сам као студент, пре више од тридесет година, наишао у Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена на прилоге Иве Шајновића „Џамија Верадија“¹⁾ и „Кола“,²⁾ почео сам се интересовати за инфинитив историски у народној и уметничкој књижевности и у обичном говору. Радећи у том правцу, прикупио сам до сада обиман материјал и утврдио још неке службе инфинитива осим оних у Шајновићевим прилозима. За време окупације и НОБ-е обогатио сам свој материјал даљим примерима, али нисам могао обавити потребна путовања и проверавања на терену. После ослобођења, заокупљен другим пословима, нисам налазио времена за завршни студиј и за доношење коначних закључака, а бојим се да то нећу моћи учинити ни наредних неколико година. Како међутим овај проблем није до данас обрађиван у нашој науци, одлучио сам да засада штапам један део свога материјала који се односи на употребу инфинитива историског у обичном говору и приповедању.

I

Инфинитив историски употребљава се у нашим говорима уопште много чешће него у класичним језицима, у данашњем француском и руском језику, али је опет далеко ређи него у Шајновићеву прилогу „Џамија Верадија“, за који он у белешци каже: вјерно забиљежио по приповиједању једнога сељака. Овде је инфинитив историски употребљен у 51 ретку текста *31 пунџ* за приповедање прошлих догађаја! То су ови инфинитиви: надрвати, освојити, заробити, бацити, доћи, уцијенити, поградити (2 пута), измоћи, довршити, рећи (2 пута), учметисати, звати се (2 пута), искренути, домолити, бити (*esse* — 2 пута), повладити,

¹⁾ Зборник, књ. XIX, св. 2, Загреб 1914, стр. 371—373.

²⁾ Зборник, свезак III, друга половина, Загреб 1898, стр. 252—264.

обноћати се, уватити, пасти (4 пута), прозвати се (2 пута), пребити, убити, подвикнути — дакле све тренутни глаголи осим звати се и бити. Остале историске радње изречене су 15 пута перфектом, 9 пута историским презентом, 1 пут императивом, 6 пута футуром, а 4 пута без глагола — управо 31 пут употребљени су сви остали глаголски облици.

Инфинитив историски долази у овом прилогу: I. са личн. заменицама 3 лица или са именицом у једнини или множини, једном са заменицом *шо*, а једном безлично; II. именица или заменица могу се изоставити; III. у главној реченици, у саставној са свезама *и*, *ѡа*, у зависној са свезама *кад* и *ђе*; IV. изражава једном све радње и у главној и у временској реченици; V. један случај је сасвим нејасан, можда је погрешка; VI. употреба инфинитива није равномерно подељена у целој причи: у прва три ретка има шест инфинитива, затим долази шест редака без инфинитива, онда у тринаест редака осам инфинитива, па у девет редака петнаест инфинитива, и најпосле у *двадесет* редака само два инфинитива!

Примери за I: *А звати се шај Чех, ѡа Чех, а Турци искренути у Шех. Еле ѡаша њима повладати, а они... поградити себи крила... То, вели ѡаши учметисати, ко ѡаши... ѡа кад се обноћати...*

Примери за II: *Нађе, вели, људе и мајшоре, и збиљам за шри реда (тј. за три дана и три ноћи — В. Б.) све шо поградити и измоћи. Еле, како му драго, кад све шо довршити, ох кад џамија ко џамија Верадија, ѡјева! А ма био му коњ вранац, ѡа кад избио ђокаш — побјелио од ѡјене, ѡа му рећи, да је коња промијенио.*

Примери за III: *Еле ѡаша њима повладити, а они, мој брајковићу, какво шерефе, какво ли шшо! — поградити себи крила, ѡа кад се обноћати и уватити згоду, један с мунаре бјежи на крилима. Једном, вели, било име Пешар, ѡа пасти на Дудићу, ено код намаштира, ѡа ошдај прозвати шо мјесто „Петричевац“; други се звати Паво, ѡа ђе он пасти, прозвати се мјесто „Павловац“; шрећи пасти ено ѡред ребро (?) Врбаса на 'ном брдељку ѡа некако пребити, ѡа се ено и дан дани зове „Редровац“¹⁾; четврши јоје пасти у некакво блашо ѡа се не убити, ѡа подвикнути: „Драго моје блашо, кад се не убих.“ Па ошдај „Драго блашо“.*

Примери за IV: *Оно био бан у Бањој Луци, неки Ошберган. Па Турци кад надрвати и освојити Босну, заробити и шога бана и бацити у Шамницу.*

¹⁾ Ова реченица нема правог смисла. Можда би требало да стоји: трећи пасти ено поред Врбаса на 'ном брдељку па некако пребити ребро.

Случај наведен под V: *А баш, осим они бити мудри, чушћеш сад!*

У овом прилогу карактеристична је, уз остале облике, нарочито употреба футура. Он се налази у овим реченицама: *Еле кад бити вријеме и сад, кад ће обићи, изађе Верад-паша и они његови првци на Јајачку сстијену па ће шуђека чекаши и изгледаши, хоће ли доћи на вријеме. Еле Верад-паша на сбахује: ши 'ш овлико, ши 'ш овлико [sc. даши]. А баш, осим они бити мудри, чушћеш сад! Верад-паша нађе неког Омера, па ће он јашити. Еле маши, ко маши небога природа све, што је гођ имала, па ће шо радиши. Еле, што ћу ши казиваши, била су још четворица мајстора, па ће ши паша њима и поосијецати главе. Онда ће паша уишати мајсторе... И чуј, шта ће се шревиши!*

Из наведених примера види се да се футур само у три случаја употребљава у свом правом футурском значењу (ти 'ш овлико, кад ће обићи, хоће ли доћи), а иначе би била обичнија нека друга конструкција или облик. У три случаја природнија би била намерна реченица (место:... па ће то радити,... па ће он јашити,... па ће чекати и изгледати рекло би се:... да то уради,... да он јаше,... да чекају и изгледају). Уместо: што ћу ти казивати, обичније је: што да ти казујем, а уместо: чушћеш сад! — слушај само! (као и у реченици: И чуј, шта ће се тревити!). У реченицама: Онда ће паша упитати мајсторе... и: И чуј шта ће се тревити! замењује футур прошло време, а у реченици:... била су још четворица мајстора, па ће паша и њима поосијецати главе — стоји футур уместо: хтеде поосијецати.

Подоста инфинитива у овој причи могло би се заменити футуром и, обрнуто, неки футури инфинитивом. Уместо: *Онда ће паша уишати мајсторе: „Морете ли“, вели, „љевшу цамију направиши?“* А они напак по се рећи, да могу, ама за боље новце — могло би се рећи: *Онда паша упитати мајсторе... А они ће напак по се рећи.* Уместо: *Еле кад бити вријеме и сат... изађе Верад-паша... па ће чекати и изгледати* — могло би се такођер окренути па рећи: *кад ће бити вријеме и сат... изађе... па чекати и изгледати.* Исто тако: *Еле мати... природа... па то (у)радити.* Према тому, инфинитивом се може заменити само онај футур у главној реченици који замењује прошло време (не може се заменити у зависној реченици: И чуј, шта ће се тревити!) и футури који замењују намерну реченицу, у којој је исти субјекат као и у главној реченици (не може се метнути инфинитив у реченици: Верад-паша нађе неког Омера, па ће он. (тј. Омер) јашити).

Премда је у Босанској Крајини, одакле је ова прича, врло честа употреба футура место прошлога времена,¹⁾ ипак би било сасвим погрешно извести закључак из чињенице што се понекад могу замењивати футур и инфинитив, да се употреба инфинитива историског развила тако да је помоћни глагол напросто отпао. Против тога мишљења говори и употреба инфинитива историског у другим индоевропским језицима, а и други аргументи који се могу извести из разних употреба инфинитива у нашем језику. Ово питање, уз многа друга, остављам за доцније, а овде ћу се задовољити углавном само изношењем материјала.

У Шајновићеву прилогу има, осим футуром изречених радњи, још неколико, које би се могле изрећи инфинитивом и које се у обичном говору врло често и казују инфинитивом. Еле мати... природа (или: припродати) све... па ће то радити (или: па то урадити); Нађе (или: наћи), вели, људе... и... све то поградити и измоћи; „Види ши“, вели, „шша Вла изговара“, ше за сабљу и осијече главу једном (или: те за сабљу и осјећи, или: те тргнути сабљу и осјећи);... поградиши себи крила, па кад се обноћаш и увашиши згону, један с мунаре бјежи на крилима (или: побјећи); Уздо се јадник у своје благо и добро, а вамо није знао, шша је било; па кад дошо (или: доћи) кући, није нишша, осто го ко њрш. Кад доћи — овај инфинитив је врло чест у обичном говору, и управо ово наводи ме на мисао да је Шајновићев прилог ипак мало стилизиран;... па му рећи, да је коња промијенио. Он: „није“, они: „јест“, а он нишша, вели, за чеврму па скине пјену с коња. Чујеш ли Ти!? (или: за чеврму па скинути, или: машини се за чеврму па скинути); и збиљам пошурату се, ама како? Нареди се шако... (или: пошурати се и наредити се).

II

Задржали смо се мало дуже на Шајновићеву прилогу, да се види шта је и досада било приступачно научном испитивању, и у чему се слаже употреба у данашњем живом говору. На Шајновићев прилог „Кола“ нисам се обазирао, јер не доноси ништа битно ново.

Инфинитив историски употребљава се данас у сва три наша наречја, али је најчешћи и најразвијенији у централним штокавским говорима са новим акцентом. Употребљавају га не само непи-

¹⁾ Чуо сам како слушаоци прекидају приповедача, постављајући му оваква питања: А хоће ли му цар дати кћер (уместо: А је ли му цар дао кћер?). А хоћете ли се извући (уместо: А јесте ли се извукли?).

смени и слабо писмени сељаци, него и грађани, свештеници, учитељи, па и људи с факултетском спремом. Он је толико обичан у свакидашњем говору и у народној поезији на големом подручју, толико га налазимо у старијој књижевности и преписци, а његови трагови сежу и у кореспонденцију и књижевност и XIX столећа (Рајачић, Јанко Веселиновић) и многобројни примери његове употребе налазе се у грађи Академијина рјечника, да је право чудо да до данас нема своје монографије.

Ја сам прве инфинитиве историске у говору констатовао непосредно после читања Шајновићева прилога код својих другова студената из Босанске Крајине, а мало затим и код сељака с истога подручја. Мислио сам у то време да се ради о локалној, уско ограниченој, употреби, а како је овде муслимански елеменат многобројан, мислио сам чак и на утицај којег оријенталног језика. Али убрзо констатовао сам га и у другим крајевима: у Госпићу, Кореници, на Банији код Срба и Хрвата штокаваца, али и код кајкаваца из петрињског среза, затим у источној Босни, код Црногораца, Србијанаца, код правих кајкаваца и чакаваца. Путујући по Југославији, утврђивао сам стално нова подручја његове употребе и нове функције. Налазећи се 1941 године у логору у Цапрагу са сељацима и свештеницима готово из целе Босне и Хрватске, имао сам прилике да сваки дан запишем десетак и више инфинитива историских, тако да сам их после неколико дана уопште престао белажити као сасвим обичну појаву. У логору сам утврдио једну интересантну појаву: православни свештеници из Босне и Хрватске, као и интелектуалци Срби из ових крајева употребљавали су готово сви историске инфинитиве, али ниједног инфинитива нисам ниједном чуо од покојног проте Кецмановића ни од његових синова Илије и Миливоја ни од њихове сестре Милице. Изгледа, према томе, да виша језична култура сматра ипак историски инфинитив или као неправилан или као провинцијализам па га потискује и напokon и сасвим потисне. Полазећи од овог запажања и констатације могао би се разумети и став наших филолога према инфинитиву историском.

Ради лакшега прегледа ми ћемо наше излагање започети, као и код анализе Шајновићева прилога, општим правилима.

I. Инфинитив историски много је чешћи од тренутних него од трајних глагола и значи највише радњу која изненада или неочекивано наступа. Од трајних глагола највише се употребљавају глаголи кретања: стајати, бежати, ићи, чекати, затим гледати, приповедати и још неки.

II. Најчешће се употребљава у првом и трећем лицу једине и множине; именице и заменице могу се изоставити, ако се могу разабрати из контекста.

III. Употреба у другом лицу је ређа, те се може рећи да износи највише који проценат укупних примера.

IV. Инфинитив историски употребљава се у главним, саставним, супротним и временским реченицама са *кад* и *чим*, а долази у вези са аористом, презентом историским, императивом или са неозначеном радњом.

V. Инфинитив историски се и данас шири и прихваћају га и лица која га раније нису употребљавала.

VI. Уз историско значење развило се и погодбено, врло често уз друго лице и безлично.

VII. Од инфинитива који се употребљава екскламативно или експликативно разликује се инфинитив историски јасно друкчијом интонацијом. У писму се често обе употребе не могу разликовати, а и у говору има прелазних облика где је тешко одлучити у коју категорију треба сврстати инфинитив.

Примери за I, II и IV правило:

Возимо се ми у шрамвају на Рибњаку, кад један човјек одједном викнути: „Ајој, однесе ми паре!“ Сшаде шрамвај, и шу нас све одмах прегледати, али да, гдје је лојов, он је сигурно већ прије искочио. (Средовечан човек од Бање Луке).

Ја на пошшу и гдјегод има која сшаница (тј. жандармериска) јавити за коња. (Пензионисани жандарм из Класнића на Банији, којем су деца ишла у школу).

Пиша њу судац, а она њему све каже — шако и шако. Она шо рећи, а ошац посвједочити. (Жена из околице Суње у Хрватској).

Дођу они унушра, и шу ја њима дати чисте ручнике.

А ја њи легнути и покрити и покажем на шалшер. (Последња два примера од средовечне жене са Баније која живи већ дуже времена у Петрињи).

Код нас некад кад ко оисује бога, од њега народ бјежати. (Црногорац, око 45 година, из Никшића, добровољац, живео 20 година у Славонији, где нисам могао утврдити инфинитив историски).

Ја њу замолим да погледа. Она погледати, и збиља: моја молба послана. (Средовечна жена из Гудовца крај Беловара).

Кад се он расшријезнио, погледати, а шо већ сшаница. (Млађи сељак из Босанског Петровца).

Кад ићи ми кући, кад ешо и њега.

Ићи ми на чијање једно вече — чијаћемо до 12 сати. (Оба примера из разговора млађих жена из околице Дубице).

Све што сложе у ходник. Кад ујутро устати — нигдје ништа.

Кад доћи у стан, погледати — нигдје ништа. (Оба примера забележена непосредно један иза другог од младог капетана из Плашкога).

Ко ће ићи ђо њега? Одредити нашу чешу. (Потпоручник из Семберије).

„Устајше, ево Загреб!“ — Ошкуд брже Загреб? То је Сисак! Кад, сшварно, ја установити да је Загреб. (Постарији човек из Бање Луке).

Дођемо ми шако. Кад питати, раде од један до два. (Србин из Суње).

Дође и мој син мајору у Загреб. Ту обоје (тј. син и ја) фино преноћити, а ујутро он у Горицу, а ја у Зеницу. (Старија муслиманка из Зенице).

„Не бојше се, жене, нећемо ми вама ништа, нисмо ми чешници!“ — Ајде, мало се примирити. Почети ми бацаши оно сијено, кад, нађемо њене синове, сакрили се. (Млађи човек из Храстовца код Костајнице).

Ријеч ђо ријеч, и ми се шу посвадити. (Средовечни муслиман од Пријепоља).

— Ајде ши само с нама, има дрва!

И збиља, ми доћи — добри јасенићи. Насијечемо, кад на пуш — ешо лугара.

— Како сше смјели сами сјећи? Иштоварујше!

Шта ћемо, иштоваримо.

— Сад ћу ја вама ђоказати гдје ћеше сјећи.

Ајде доћи — бресшићи. Шта ће ми бресшовина! (Старији сељак из околине Глине).

Примери за VII правило:

Погодили смо с њима пшеницу. Они нама допремит пшеницу, а ми њима ишто шако дрва. (Средовечан човек из Суње). Овде иза „пшеницу“ није двочоје, према томе није ни инфинитив експликативни, или другим речима, не објашњава се квалитет погодбе, него се констатује да су они (Војвођани) допремили пшеницу, а добили за то дрва.

Ошего се реи до другог краја улице. Све ђо два-три чекати у реду. (Хрватица од 78 година из Смиљана, која је провела готово читав живот са мужем, личким Хрватом, подофициром, по разним местима Југославије).

Овај пример могао би се схватити екскламативно, и можда би га ко тако и изговорио. Али старица је ту реченицу изговорила сасвим јасно без икаква чуђења или узвикивања, просто као констатацију радње из прошлости, еквивалентне по емоционалној боји ономе „отего се“.

Овај пример утврдио ме је у мишљењу да је употреба инфинитива историског морала бити врло жива у централном делу нашег штокавског језичног подручја још пре великих сеоба изазваних турском најездом. Још давно пре него што сам записао онај пример од Буњевке из Смиљана, забележио сам овај пример од једне професорице Буњевке из Суботице: *После Тихо преузме* (тј. претседништво). *Онда се једна цурица дигнути и почне*. Испочетка сам мислио да је то професорица просто примила од других, јер се је доста кретала у друштву штокаваца који су употребљавали инфинитив историски, али ме је пример са другог краја буњевачког језичног подручја уверио у противно. У том правцу извршио сам и даља интересантна открића.

Ова професорица из Суботице није једино лице са свршеним факултетом које употребљава историски инфинитив. Ево још два примера:

Ја стојим, а неко мене пдшајша по рамену. Ја се мало окренути, а шо мој друг из суда. (Млади судија из Класнића на Банији, који је студирао у Француској). Ова реченица је уопште састављена против свих правила службене граматике: у њој стоје заједно и презент, и аорист, и историски инфинитив и радња неозначена глаголом!

Ево другога примера: *Ја рекох: „Иде артиљерија свешог Фране Асиског“.* *Један од њих шо чути и пријави ме.* (Млади катихета из околине Книна који је свршио теолошки факултет у Београду и живео дуго у њему). И овде имамо аорист, инфинитив и презент!

Навешћу сада један пример из чакавског подручја од старије жене из Петрчана: *Пушовали смо цили дан, и она ваик с нами: шалиши се, разговараши и приповидаши.* У овом примеру имамо три трајна глагола, а то је иначе врло ретко.

Иако засад не би хтео улазити у питање које су примарне, а које секундарне области историског инфинитива, навешћу ипак један пример који потврђује V правило: *Кад коло игра, а ми стати и гледати.* — *Кад год ми доћи к њима, понуде нас кавом.* Ова два примера забележио сам у Покривенику на Хвару од младе жене, која се родила у забаченој вили а удала се за

Србина из Томингаја у Лици, који је као финанц прошао многа погранична места Далмације, Босне и Херцеговине. Он је и од куће носио историски инфинитив, а како се он употребљава и по крајевима у којима је служио, ова чакавка примила је уз штокавски говор и историски инфинитив, и то не само од тренутног него и од трајног глагола, који је, како смо видели, доста редак у штокавским крајевима.

Инфинитив историски много се употребљава у пограничном штокавско-кајкавском подручју око Сиска и Петриње, а налази се и у чисто кајкавском крају надомак Загребу, па се може чути и од ученика у Сиску који су рођени кајкавци. Једна млада снаша из Грде крај Сиска каже: *Молимо га да скине обавезу, неће. Дојти ми к њему, виче на нас.* Старија жена из Махова у Сисачком срезу вели: *Куд год ја вржи (тј. млеко), она (тј. мачка) је знала украси, а ја колец ња њу тући.* У овој реченици су четири радње изражене на четири различита начина. Да овај *шући* није императив као *вржи*, осетило се по интонацији, али и по томе, што нико не би рекао императив *шучи* него *удри*, *фура* или како другачије. Сељак из Комарева у Петрињском срезу каже: *Кад ми дојти до куће, нема никог, а сисачки матурант се вајка: Увек ме је гњавил. Одговарати ја за крај године, ојеш није задовољан.*

На крају ево један пример од жене од 50 година из Мрацлина у Великогоричком срезу, на 20 км. од Загреба, која није никад живела изван свога места: *Дојде она ња ми вели: „Кума, њросим вас, буше ми дали шрисеш динари за цуг, згубила сам се в Загребе, а немам њенез“. „Је, как ши не би дала, ал немам дробни, а и цуг ши је већ одишел“. „А ваљда ни?“ Ја брже глети, цуга нигде ни.*

Примери за III и VI правило навешће се заједно ради веће прегледности.

Друго лице мора се већ по самој природи ствари ређе употребљавати. Али су ипак већ међу првим инфинитивима које сам забележио у Лици била и два са другим лицем, и то један у обичном историском значењу, а други у погодбеном. Ишао сам у јесенско доба у лов на патке на Новчицу с једним другом. За рањеном патком гњурао сам дуго по води, а кад сам се напокон промрзао узверао на обалу, рече ми друг: *„Ко би рекао да је ша њашка шако мудра! Чим ши за ронити, она залеће оним рањеним крилом ња на другу сшрану; чим ши најоље, она њод воду!“*

Други пут сам ноћио са ученицима на Плитвичким језерима. Спавали смо на „шајеру“, а кроз отворену бацу светлио нам је месец у лице. Ујутро ми један ученик рече: *„Ви сће нешто слабо сјавали. Пробудио се ја, а ви сједише крај саме баце и машеше рукама. Мислим ја: помакнути се само мало, сјровалићеше се доле, па вас полако одвучем“*. Овде је, као што се види, изостављена лична заменица, јер је јасно да се радња односи на друго лице. Овај пример уводи нас уједно у разматрање употребе инфинитива у погодбеном значењу. Ту се он може готово увек заменити императивом, па је вероватно да је инфинитив у почетку и стајао само са другим лицем, али касније се његова употреба проширила и на друга лица.

У Цапрашком логору чуо сам опет један пример од попа са Босанске Крајине. Једном сам разговарао у кругу с протом Кецмановићем, а како смо мало гласније говорили, рече нам тај поп: *„Немојше изазиваши ове крвнике! Ионако вребају на вас. Ви причати, а они све око вас обилазе, па ћемо и ми сјрадаши. Рећи ши данас и најмању ријеч — оде глава“*.

Врло леп пример забележио сам од капетана Бановца: *Не зна човјек¹ што га може снаћи. Ти се разбољети, ко ће ши помоћи?*

Оваква употреба инфинитива у погодбеном значењу за друго лице, а и за прво и треће лице и безлично уз именицу *човјек*, уз прилог *право* итд. није уопште ретка. Ево неколико примера:

Можеше пушовати и брзим возом. — Нећемо! Доћи у Винковце по ноћи, шта ћемо радиши до јушра? (Жена од Зрмање). Лако је шо казати: Закуни се! ја се заклети, а послије се нађе да сам лагао, куд ћу онда? (Личанин од Плоче).

Један војник испричао ми је свој доживљај с вуком овако: *Ишао ја из Каниже на госићки колодвор. Мјесечина, снијег шкриши. Кад сам прешао мост, обазрем се — иза мене на пеш корака вук. Ја се укочио. Немам код себе ни клиице да се бацам на њега. Ја машем на њега, бацам се снијегом, а он сједи. Поћем оиеш мало, морам се журиши, а све ми мравци плазе по леђима. И кроз чишав Госић ме шако прашио. Кад смо прошли Билајски мост, ја оиеш погледати — иде он за мном ко сјена. Оиеш сам га гонио, — аја! не одмиче се шај! Ја се онда окренути па полако на колодвор. — Зашто полако, што ниси шрчао? — Е, да сам смио! Вук шо само и чека. Човјек потрчати па се спотакнути, вук му већ сједи за вратом.*

Најобичније и свакому познате фразе с употребом инфинитива у погодбеном значењу јесу овакве реченице које се чују

на целом нашем језичном подручју: *Био је, шако рећи, уза све своје богаштво, велики сиромах, јер је био велика циција. Ја се, право рећи (или: казати), не могу на то одлучиши. У оваквим реченицама може се инфинитив заменити партиципом рекавши, а чује се и погрешно рекућ. Да се ту не ради о простом изостављању речи — уместо: ако ћемо право рећи — види се по свим осталим примерима.*

Узгред ћу још напоменути да у АРј. нема ни *s. v. право* ни *s. v. казати* ни једног примера ове врло обичне употребе инфинитива. Право пасторче, или још горе, нахоче, које нема приступа у пристojно друштво!

Употреба инфинитива у погодбеном значењу позната је и у граничном кајкавском подручју. Тако једна млађа жена из Стрелчка у Сисачком срезу, која живи већ дуже времена у Сиску и говори већ мешаним говором, вели: *Боље је то данас сиремиши. Трефити киша, кај буше онда?*

Владимир Бабић

Résumé

Vladimir Babić

L'emploi de l'infinitif historique dans la langue parlée

L'auteur souligne dans sa préface que l'infinitif historique a été très employé dans notre littérature tout jusques aux temps modernes — dans la poésie populaire, la correspondance et la langue parlée. Son emploi n'a néanmoins été ni enregistré dans nos grammaires, ni traité dans la science. De tout le matériel qu'il a pu rassembler à ce sujet, l'auteur nous présente ici celui qui se rapporte à l'emploi de l'infinitif historique dans la langue parlée.

Dans la première partie de l'article, il analyse l'usage fait de l'infinitif historique dans le conte bosniaque „Džamija Veradija“ imprimé dans le „Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena“ (Recueils concernant la vie du peuple et les coutumes, chez les Slaves du Sud). Livre XIX, fascicule 2, Zagreb 1914, p. 371—373. Sur les 31 infinitifs historiques qui s'y trouvent, 27 sont des infinitifs de verbes perfectifs et 4 seulement de verbes imperfectifs (les verbes *s'appeler* et *être*, employés chacun deux fois). Dans les propositions principales, dans les phrases indépendantes (propositions copulatives et adversatives) de même que dans les propositions dépendantes (temporelles), tous ces infinitifs sont accompagnés de substantifs ou de pronoms de la

3e personne du singulier ou du pluriel. Le substantif (ou le pronom) pourrait néanmoins être supprimé.

On fait usage aujourd'hui de l'infinitif historique dans les trois dialectes serbocroates, mais il abonde le plus dans les parlers *štokaviens* du centre, au nouvel accent. Nous ne l'entendons point dire rien qu'au paysan, l'homme éduqué s'en sert de même. Son emploi, loin de se restreindre, s'étend. On le forme beaucoup plus fréquemment avec les verbes perfectifs qu'avec les imperfectifs (aller, rester debout, regarder, attendre, etc.). Et puisqu'il sert à relater des événements passés, on l'emploie beaucoup plus souvent à la 3e et à la 1ère personne du singulier et du pluriel, qu'à la 2e personne du sing. et du pl. On ne peut dire cependant qu'il soit tout à fait rare même à la 2e personne. (Le nom ou le pronom de la 3e et de la 1ère personne peuvent être supprimés). On s'en sert dans les propositions principales et dépendantes (temporelles) en concordance avec l'aoriste, le présent historique, l'impératif, le passé composé et le futur, ou dans les propositions sans verbe. Dans certains cas rares, l'infinitif historique ne se distingue de l'infinitif exclamatif ou explicatif que par une intonation différente. De nombreux exemples tirés de la vaste sphère des parlers *štokaviens*, ainsi que certains exemples tirés du *kajkavien* et du *čakavien*, illustrent ces affirmations.

L'auteur nous fait part également d'un nouvel emploi de l'infinitif, qu'il a fixé en une sphère assez vaste et qui jusqu'à présent n'a point été traité dans la syntaxe de l'infinitif. Il s'agit de l'infinitif en tant que suppléant dans une proposition conditionnelle — futur. L'usage de la 2e personne est ici beaucoup plus fréquent que lorsqu'il s'agit de l'infinitif historique, mais ce nouvel infinitif s'emploie assez souvent également avec la 1ère ou la 3e personne du sing. et du pluriel.

ПРИМЕР ХИСТОРИСКОГ ИНФИНИТИВА У СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

У приповедању прошлих догађаја индоевропски се језици служе различним глаголским облицима. Поред глаголских времена за прошлост у приповедању се употребљава и презент (praes. histor.). У српскохрватском се језику употребљавају у ту сврху не само перфект, аорист и имперфект, него и презент опћенито, а футур од одређених глагола; али не само времена него и начини: императив опће, а кондиционал за радњу која се понавља, за хабитуална збивања. Употреба тих облика давно је и опће позната; она је кодифицирана у старијим и новијим граматикама срп.-хрв. језика од домаћих и страних његових граматичара; проучавана је употреба појединих времена и суптилна разлика њихова у тој употреби.

Има, међутим, у српскохрватском језику (и то у штокавском дијалекту) још један глаголски облик који се у приповедању употребљава, а који не само да није стекао грађанско право у граматици него није нигде ни споменут, иако се налази и у старијој књижевности, и у традиционалној, и у савременом говору. Ареа његове употребе у савременом говору није тако малена да се не би био могао запазити. Па ипак је остао незапажен. Ако је ко икада на њега наишао — а тешко да није нико никада досада (бар од оних који проучавају народне говоре) — није га спомињао, истакао, сматрајући га, ваљда, као локалну особину која је толико противна књижевном да је „срамота“, „језичка наказа“, за коју се „стидео“.

Ради се о употреби *инфинитива* у приповедању, о хисторичком инфинитиву, који је иначе познат и признат у латинском језику. Brugmann (Kurze vergl. Gramm. 1904, § 808 стр. 604—605) о њему каже оволико: „Aus dem Lat. gehört hierher (тј. конјунктивно-императивној употреби инфинитива) der sogen. Inf. historicus, eine Form der lebendigen Erzählung. Man beginnt die Erzählung mit dem gewöhnlichen Tempus der Erzählung, dann wird mit dem imperativischen Inf. der handelnden Person zugerufen, was sie weiter tun soll (vgl. hierzu § 747, 3). Z. B. si quando ad eam accesserat confa-

bulatum, *fugere* e conspectu ilico (Wackernagel Verhandlungen...; Delbrück Grundriss 4, 457 f.)“.

Пре него што пријемо објашњавању српскохрватског историчког инфинитива и поређењу његову с латинским, изнећемо саме примере.

Иван Томко Мрнавић, „Бошњанин, каноник шибенски и загребачки“ (како сам себе назива у свом делу „Istumačenje obilnije nauka krstjanskoga“, изданом „у Бнецих“ 1699 — ваљда 2 изд.) издао је поред неколико катол. кршћанских дела (*Život Magdalene* 1626, *Istumačenja* 1627, 2 изд. 1699, *Nauk krstjanski*) и „драму“ у стиховима *Osmanščicu*, *sloga Ivana Tomka Mrnavića*, и *Rimu* 1631. У том делу има два историчка инфинитива у другом „створу“ (тј. чину), у „синици“ (тј. сцени) другој. Рецеп, кадија биоградски, извештава Јусуфа, хоџу цариградског, како је доспео, иако кадија, у војску. Прича му о пожарима, трусу, виђењима страшнима, о побуни и о претњи неког фратра: да ће Биоград опет бити „крстјански“, а Турци ће морати из њега бежати. О свему томе Рецеп има да извести цара. Цар је тада баш био прешао из Цариграда у Дринопоље. И сад Рецеп наставља своје причање Јусуфу овако:

Idoh k Drinopolju kroz мноzi tabori,
Gdino car na polju staše pod šatori.

Prid veziri svimi hoti me slišati,

a) Ja njemu prid njimi sve redom *kazati*:

I kad, i gdi su se trusi dogodili,

Rukanja kad su se zemalska slišili;

Kako su gorili stani buslomanski,

Čitovati bili meu njimi krstjanski;

I strašna vidjenja slavna Biograda,

Zlokobna pričjenja pratra sidobrada.

b) On pokle me sliša, ja glavom *stresati*,

Pak malo potiša, ter sede (se de?) smijati.

(стих 676—687, стр. 35)

Добро је што су два примера историчког инфинитива у близини један до другог (овде потцртани и означени са стране са а) и б)). Први би се пример (под а), да је једини, можда могао прогласити штампарском грешком; или би, пак, настојало се инфинитив приказати као допуну, у мислима, поновљеног личног глагола „хотих“ (који је у претходном стиху: *hoti me*, тј. цар, *slišati*; тако и у овоме: *Ja njemu prid njimi [hotih] sve redom kazati*). Али и други пример, који убрзо за њим долази (под б), ојачава позицију првога и гони на признање чињенице да ту имамо потпуно сигурно два примера историчког инфинитива. Потребно је поближе их размотрити.

Оба су инфинитива у приповедању, и живом приповедању, дакле „eine Form der lebendigen Erzählung”. Прошлост је истакнута од почетка дугог причања Реџепова Јусуфу, на овога упите, и у разговору њихову: сами аористи, имперфекти, перфекти. Па и у овом пасусу приповедања Реџепова о доласку цару и о своме извештају њему (idoh, staše, hoti; па: sliša, potiša, (se) de). Друга констатација је да је инфинитив, као и времена за прошлост, употребљен индикативно, тј. у приповедању властитих доживљаја, догађаја које је приповедач доживео, у којима је лично учествовао.

Што се тиче синтактичке употребе нашег хисториског инфинитива у наведеним примерима, она се подудара с првим делом Бругманове карактеристике, тј. „man beginnt die Erzählung mit dem gewöhnlichen Tempus der Erzählung“; али значење се не подудара, јер на њих се не може применити даља Бругманова констатација: „dann wird mit dem imperativischen Inf. der handelnden Person zugerufen, was sie weiter tun soll“. Наш пример под а) још би се некако могао навући на тај калуп, тј. могло би га се некако натегнути да значи: цар хоће да ја пред њима (тј. везирима) њему све редом кажем (Prid veziri svimi hoti me slišati; ја пјету пред пјими све редом *kazati*); дакле, да је императивно-конјунктивни инфинитив, тј. неко потицање да се врши глаголска радња. Али то тумачење није овде синтактички оправдано, него је исправно ово објашњење: цар хоће да ме саслуша пред везирима, а ја њему све по реду *kazax*. Према томе је тај инфинитив прави хисторички, приповедачки инфинитив. Он има додира с императивом тако што је употребљен фигуративно за радњу у прошлости, као што се фигуративно употребљава у ту сврху и императив. У другом примеру не може бити ни говора о каквој императивно-конјунктивној употреби инфинитива, о каквој жељи, заповеди и чему слично, да би приповедач имао вршити радњу изречену инфинитивом (Op rokli me sluša, ја glavom stresati). Приповедачу ту ни цар, ни ко други, ни слушац не може дати потицај (жељу, заповед) да стреса главом!

У оба наша примера употреба и значење инфинитива право-ваљани су употреби и значењу којег год другог глаголског облика у приповедању доживљених (личних) догађаја. Инфинитив би у оба примера могао бити замењен не само којим временом за прошлост него и хисториским презентом и императивом:

- а) ја њему пред њими све редом казуј, кажем, казах;
- б) он покле ме слиша, ја главом стресај, стресам, стресих.

Још је једна карактеристика употребе хисториског инфинитива у нашим примерима. У оба два случаја долази лична заменица првога лица: ја њему казати, ја главом стресати, — а у живу говору може доћи и без личне заменице, и са заменицом којег другог лица осим првога, и уз именицу. Карактеристично је за наша оба примера да долазе у супротним реченицама (које су супротне по смислу, иако су обликом главне): Пред везири свими хоти ме слишати (тј. цар), [а] ја њему пред њими све редом казати. — Он покле ме слиша, [а] ја главом стресати... Најзад, у оба примера је инфинитив од имперфективних глагола. Од коликог су значаја ти детаљи, то се може оценити тек кад буде проучено питање употребе хисториског инфинитива у српско-хрватском језику, и то у старијем и у садашњем језику, а и у народним приповеткама и песмама.

Ваља напоменути да у последњој „синици“ последњег „створа“, у ком се износи погибија Османова, приповеда тај догађај неки „глас“, и ту нема хисторичког инфинитива. Ваљда зато што је „глас“ нека безлична (да тако кажемо) особа, те зато и нема личних доживљаја.

Ср. Живковић

Résumé

Sr. Živković

Exemples d'infinitif historique

L'auteur nous donne deux exemples de l'infinitif historique dans le serbocroate. Il les a trouvés dans l' „Osmanšćica“ d' Ivan Tomko Mrnavić écrivain bosniaque du XVIIe siècle. Il s'étonne de ce que personne n'ait remarqué ou du moins n'ait attiré l'attention sur ce phénomène linguistique qu'il ne considère pas comme un fait isolé dans notre ancienne littérature. Son apparition est même assez fréquente dans notre parler populaire. Dans le texte ci-joint l'on voit que Mrnavić a employé cet infinitif historique deux fois et cela dans des verbes perfectifs, et imperfectifs, alors qu'il fait faire à son personnage un récit animé d'une aventure vécue. Dans les deux cas l'infinitif historique a été employé avec le pronom personnel de la 1ère personne, dans les deux cas également cet infinitif aurait pu être remplacé par l'impératif historique, le passé composé soit l'imparfait ou l'aoriste suivant le cas — c'est-à-dire par les temps que l'on a coutume d'employer dans le style narratif. L'infinitif historique serbocroate se distingue de l'infinitif historique latin en ce qu'il n'a pas comme ce dernier une signification impérative mais un caractère purement narratif.

О ИЗДАЊИМА ВУКОВИХ ПОСЛОВИЦА

У предговору првога издања Пословица Вук вели да их је почео скупљати још „прије двадесет година“. Разуме се да у томе времену (1816), ако их је чувши и бележио, није могао имати за њих право научно интересовање. У пуној мери ово се јавило тек доцније, када је његов рад на осталим народним умотворинама, песмама и приповеткама, признат, али се шире интересовање могло јавити и раније, у времену које сам Вук помиње. Пре свега, он је пореклом из краја где је не само народна поезија него и народна мудрост врло изразита. Прву своју младост Вук је провео у кругу одабраних људи из нашег Првог устанка. Без писмености, они су били претставници народног животног схватања. На њиховим скуповима Вук је могао чути мудре изреке, али их је исто тако могао чути од сваког човека из народа као преносиоца и примењивача опште народне мудрости.

У Оглед српског буквара (штампан у Даници 1827) Вук је унео 81 пословицу. Због краткоће-пословице су за буквар погодне. Тада се Вук интересовао за њих не само као логичар по природи него и као скупљач народних умотворина. Имао је и књижевног потстицаја: две Мушкатировићеве збирке из 1787 и 1807, Доситијева дела са много класичних и страних, а око 80 чисто народних пословица, велику руску збирку Новикова (4291 посл. по броју, Москва 1787), Милерову (Кведлинбург 1816). Истовремено са првим Вуковим пословицама, у Буквару, појавило се 100 немачких пословица у Алманаху за отмени свет у Лајпцигу.

Доцније Вук је у два маха издао збирку пословица: прву после двадесетогодишњег скупљања 1836 на Цетињу, и другу, проширено издање прве, 1849 у Београду.

У Предговору за прву збирку Вук излаже да је око пословица имао више тешкоћа него око осталих народних умотворина јер се до пословица може доћи само случајно у говору, а не може се за њих питати као за песме и приповетке.

Као и за све остале народне умотворине и за скупљање пословица Вук је имао помагаче. Он, додуше, помиње Вука Врчевића у предговору друге збирке — чију је грађу почео скупљати већ током издања прве — али је познато да му је и пашеног овога, Вук Поповић, и на овом послу помагао. Већ пре првога издања Вук је дуго имао рукописну збирку Самуила Илића, а добар број пословица је чуо од кнеза Милоша и његове околине. Др Ј. Стејић, кога је Вук молио да му бележи пословице, пре бацује му што је унео у њих „херошијачки“ језик када их је највише скупио у Србији. Вук се међутим бранио како их је највише чуо у југозападним крајевима. Црна Гора и Бока су му заиста могле послужити обиљем пословица, али ми се чини да је главни разлог за преношење у јужно наречје, којим се уосталом и у Србији тада више говорило, био што су пословице штампане на Цетињу, због сукоба са кнезом Милошем. и новог пријатељства са Његошем, као и због сукоба с митрополитом Стратимировићем. Он је после искуства са Речником поставио захтев да пословице пре штампања у Будиму морају проћи кроз пажљиву цензуру.

Рад Вуков на пословицама је од великог значаја и због њихова броја и садржине и лексичког богатства.

У његовој, засада нашој највећој, збирци огледа се мислилачка способност српскога народа, искуством изграђени, оригинални погледи на живот, или присвојени из општечовечанске заједнице, сем тога неоцењена а велика естетска вредност. Може бити да је романтичарско расположење Вукова времена разлог што није привукао пажњу на пословице као на песме.

Зато што се о пословицама водило мање рачуна него о песмама, оне такорећи до данас нису ни оцењиване како треба, па су и умножена издања вршена недовољно критично, све до неправилности и застарелости правописне. Зашто да се стално штампа Багдат место Багдад, у пословици 26:¹⁾ Ако је далеко Багдад близу је аршин. Вук је писао придеве на *ски* од географских имена и вероисповедне називе великим словима; све је остављено: Грчки, Римски, Хришћанин, Арбанаски, Крањски, Лесандријски: Напр. 39 Ако је и цар није Цигански харачлија, 213: Бијели се ка' и Циганска мајка, док је 3902: Некада је шемова а некада ремова — нејасна, јер су присвојни придеви од муслиманских имена Шемо, Ремо штампани малим словима. Под бр. 2776: Колико је теби до божића толико је мени и под бр. 3664: Намеће се као сочиво

¹⁾ Бројеви су узети према издању из 1933, Државна штампарија, Београд.

на божић — име празника је штампано малим словом, мада је Вук доцније у Речник унео великим. Народне пословице су врло здрава лектира за широке слојеве народа и као потстицај за размишљање, и васпитно и уметнички, али зар их треба дати са оваким правописом? Како ће ученици знати шта је правилно, ако се и данас штампа како је Вук у почетку писао, а не исправља се како је доцније писао? Ако будемо чували овај начин писања, могли бисмо почињати пословице малим словом, као што их је Вук писао у своме Буквару. Све ово би пре означавало непажњу према правописном развоју него поштовање према Вуку.

Није обраћена пажња на честу садржајну сличност пословица, штавише нису изостављене ни исте по неколико пута уведене. Међутим Вук је неке наводио скоро дословно, без разлике у начину изражавања, дакле и без лексиколошких побуда. Нит' сам црноока, нит' се бојим урока (4399) и Нити сам црноока нити се бојим урока (4387). Ко до двадесет година не зна, а од тридесет нема — тешко кући која га има, 2614 и Ко од двадесет година не зна, а од тридесет нема тешко кући која га има, 2881. Ђе гођ кокот попијева онђе свашта има, 1344 и Ђе кокот попијева онђе свашта има, 1381. Ђе који ниче ту се и обиче и Ђе ко никао ту и обикао, 1383 и Ђе ко никне ту се и обикне, 1384. Вруће се гвожђе кује, 774; Гвожђе ваља ковати док је вруће, 761; Гвожђе се кује док је вруће. 762, Браћа ка' и браћа ама сир за аспре, 517 и Браћа као браћа ма сир за аспре 519. Без алата нема заната, 176 и Без халата нема заната, 138. Биле се јетрве преко свекрве, 223 и Биле се јетрвице преко свекрвице, 224. Не буди сваке пећке жарило 3794 и Не буди свакој пећки жарило 3795. Не буди свакој тици кобац 3794 и Не ваља свакој птици кобац бити 3803. Го као од мајке рођен 828 и Го (наг) као од мајке рођен (мјесто наг говори се и голцит) 837. Ако смо и браћа нијесу нам кесе сестре 121 и Ако смо ми браћа нијесу кесе сестре 123. Након боја копљем у трње 3645 и Послије боја копљем у трње, 5062. Овчије руно а вучије срце 4512 и Овчије рунце а вучје срце 4514. У ћоравој земљи и слијепи коњи пролазе, 6874; У ћораву земљу пролазе и ћорави коњи (у Црној Гори) 6875. Ако сам и црн нијесам Циганин, 104; Ако смо и црни нијесмо Цигани, 122. Ако знамо шта је било, не знамо шта ће бити, 19; Ако знаш шта је било не знаш шта ће ти бити, 20. Ако језик не излаја, глава не исклима 30; Ако језиком не излаја главом не исклима 31. Аратос ти кирија, сићи ми с кола, 158 и Аратос ти кирије, сићи ми с кола 159. Убраћен без игала, 6614 и Убраћена без игала, 5515 Погодити у динар

земље, 4942 У динар земље погодити, 6649. По двапут се у воденици не говори, 4952; У воденици се по двапут не говори 6652. Превео би жедна преко воде, 5156; Жедна преко воде превести 1470, а у Предговору првог издања (IV) Превео би те жедна преко воде. Без муке нема науке, 187 и Нема науке без муке, 3970.

Као што се по великом броју примера види, измене су мале, формалне, безначајне: у понеком слогу, покрајинском облику, реду речи, измењеној свези или предлогу, у употреби разних глаголских лица или времена, у посредном или непосредном говору, у различитом слику, у синониму итд.

У Предговору IV Вук каже: „Ђе које ће се наћи метнуте и по двапут, а може бити и по трипут“, наслућујући магловито разлику између пословица и изрека, *између усшаљеног оишше признашог суда и алузије на неки догађај*, али не повлачећи ни теориски ни практично никакву разлику. Уношење оволико сличних пословица, нарочито под разним бројевима, безразложно је и непотребно, па би при наредном издању, како ми се чини, требало одвојити пословице од узречица ради научног прегледа, варијанте сврстати ситним словима (петитом), а непотребне изоставити.

Да је Вук и сам имао намеру и за неку другу редакцију, имамо доказ у Предговору: „Пословице би се могле раздијелити на више редова“ и да их је он „за сада“ пометао заједно азбучним редом. У другом издању од 1849 није стављао поред пословица бројеве.

Била би занимљива редакција пословица према животним проблемима које обухватају. Тако су издали своје збирке Мехмед бег Капетановић Љубушки (Народно благо, Сарајево 1887), Хаџи Тодор Димитријевић (Врањске пословице I део Београд 1935), Др В. Михаиловић: Медицина у српским народним пословицама, Др М. Влајинац: Пољска привреда у народним пословицама. Тако их је сврстао и Јаша Продановић у својим читанкама.

Од својих претходника Вук је поштовао само Доситеја; уосталом преко његове величине и није могао прећи; па ипак не спомиње многобројне народне пословице у његовим делима.

У Предговору II Вук тврди да је од Мушкатиновића узео само оне које је слушао и у народу и за које нико не може рећи да су срамотне. Мушкатиновићев рад и Вуков однос према њему је предмет посебне студије; овде ћемо само рећи да се Вук о Мушкатиновића много огрешио. Прво сам има много више „срамотних“, а друго — он је од Мушкатиновића узимао „и шаком и

капом“, не наводећи.¹⁾ Мушкатиновић има пословица из свих крајева нашега народа, одличну лексичку грађу, кристално чисту, се фигуративним богатством народног говора. Бројни однос Вукове позајмице је овакав: од Мушкатиновићевих пословица под А — од 41 Вук је узео 24; под Б — од 118 народних (Мушкатиновић има и преведених) 63; под В од 82—34; под Г од 91 Вук је узео преко 50 (23 под Г, а 27 под Ђ) од 130 под Д узео је 63; под Ж од 30—13. Сличан однос је и код других слова. Језгро Вукових пословица у првome издању је од Мушкатиновића — *преко хиљаде* — негде дословце преписано, негде са извесном изменом. Буда-ласта снага *фришко* малакше, код Вука *брзо* малакше. Брига *сиди*; код Вука *сиједи*, или са промењеним редом речи и преносом под друго слово.

Занимљиво је да су у даља проширена издања Вукових пословица Мушкатиновићеве улазиле под туђим именима: Уздала се стрина на синовца пак остала јалова — Мушкатиновић 120 с. 7 посл. — код Вука под бројем 6687 са ознаком Ј. П. (Јован Поповић). Мушкатиновићева Што високо лети ниско пада, 130 с. 4 посл. приписана је А. Ст. — Андри Стазићу. Тврда врећа проху (просо) држи, приписана Ђ. Протићу, такође је Мушкатиновићева. Тако је одано признање свима другима који су Вукову збирку проширили и са по једном пословицом, само не Мушкатиновићу од кога је Вук узео скоро половину пословица. Правилно би било или одвојити Мушкатиновиће пословице у будућим издањима, или их обележити његовим иницијалима или их просто изоставити из Вукове збирке. Штампати Мушкатиновићеве пословице и даље као Вукове, значило би само непознавање ствари и неправилност научних погледа.

Вук је са разлогом осетио да је тумачење пословица потребно. „Да би се пословице лакше разумјети могле, ја сам код многијех додавао по коју ријеч, а да би читатељ одмах познати могао што је пословица народна, што ли је мој додаток, пословице су штампане ређим словима“ (Предговор V). „Које су ријечи у пословици заграђене оне ћекоји кашто у говору изостављају. Код ћекојих (ђе сам знао) додао сам приповјетку од којих су пословице постале“.

¹⁾ У другом издању Рјечника 1852 Вук помиње своје помагаче као и скупљаче у предговорима песама; код пословица то не чини — изузев материјалну помоћ Филипа Лучића, мада је за другу збирку позвао сваког Србина да му „згодном приликом“ пошаље ако зна какву пословицу неуведену у збирку обећавајући јавну захвалност.

И у томе се грешило при доцнијим издањима. У 166: Бака реплије! *Кад се ко киши* Вуково је објашњење, а не саставни део пословица; зато га је требало штампати као и друга објашњења малим словима. Исти је случај и код пословице 513: Брат је мио које вјере био; објашњење када братски чини и поступа штампано је крупним словима као саставни део пословице.

При тумачењу пословица Вук није имао одређено критично мерило. Тумачио је и оне које су саме по себи јасне или их није тешко разумети, а прелазео је преко оних где је тумачење неопходно. Прва пословица у збирци гласи: Авизан на пола свапулан. Ова пословица свакако је забележена у Боки Которској или у Црној Гори где се италијанизми јављају док су већем делу нашега народа непознати. Потребно је, дакле, било да се ова пословица објасни — да је човек на време обавештен упола спасен. Одмах иза ње се јавља узречица. А да зашто те имам кад ми у невољи нећеш помоћи? Ова је објашњена, мада јој је смисао потпуно јасан.

Многе пословице су Вуку, као одличном познаваоцу језика, биле јасне, али би их у општем интересу — рачунајући са чињеницом да сви читаоци Пословица немају и не употребљавају и Речник, — требало тумачити.

Разуме се да Вук није увек добио објашњење за пословице и узречице. Поред узречица он је стављао приче од којих су постале, јер су узречице у ствари алузије на приче и без ових временом постају нејасне: Гори му глава као Футошком кнезу 845; Посветио се као Гојко у њивоту 7715. Тумачећи узречице Вук се као и код пословица користио и тумачењем општим народним и тумачењем Мушкатиновићевим. Али је било случајева где није био сигуран, тада се ограничава са „може бити“, „ваља да је“, „или је што друго“ или је у загради ставио знак питања. Тако је гномске стихове: Нема буса ђе не има труса, нити траве ђе не има главе 3934 у Речнику „исправио“ ђе не има трупа, тумачећи, мада их у Пословицама оставља непротумачене, да нема места на коме неко не би био сахрањен, да употребимо Змајеву реченицу: „Свуд је гробље“. Стихови су међутим могли означавати повезаност чињеница: „нема бусена док се збиља не копа, претресе, и нема добре траве ако паметан домаћин не води бригу о ливади.

Дешавало се да није схватио фигуративно значење пословица, рецимо иронију 1376: Ђе је шенлук нек и ала гори, па је тумачи дословно.

Бивало је да је пословице погрешно тумачио. Неке примере сам навела у књизи Из Наше књижевности (Београд 1938), али их има врло много. Овога пута ћу навести још неке. Бијеле руке туђ посао милују — 212. У кога су бијеле руке знак је да не ради радо, тако ништа и нема, него мора туђ посао радити да се храни. Ја мислим да се ово највише говори за жене и за ђевојке. Значење је друго. Беле руке су нерадне, господске; њима други раде, зато и јесу беле.

Без лијека хоће да добије — 186. Кад ко много иште за какву ствар. У Црној Гори. Право значење је хоће да добије олако, без праве потребе, јер заискано лека ради у народу ако се има, не одбија се.

Ако је пас питу изео тепсија је остала. Гледај Ако коза лаже рог не лаже.

Нема сличности међу овим пословцама, као што Вук мисли. Употребљава се ако се домаћица правда да је она умесила, али се десило нешто због чега не може да послужи. Вероватно је некој и појео пас. Значење је: може се умесити друга пошто је тепсија остала.

Ако коза лаже рог не лаже. Ваља да је неко бијући козу одбио јој рог, па се последије одговарао да није истина.

Међутим по роговима се одређује старост. Значи, ако би продавац хтео да слаже колико је коза стара, купац може видети по роговима.

Вук је понекад мешао пословице са стиховима народних песама и када ови немају гномско значење, као што је 206. Бечу граде, не бечи се на ме! 7132

Џефердаре мој по Богу брате!
Немој мене ватром преварити,
За око те ни молити нећу.

5651 је шаљива песма:

Седам кућа једну козу музе,
Још се вале да се добро ране;
Да им није многе гостинице,
Од сира би ћуприју зидали,
На суруци б' воденице мљеле.

7185 Херо: Што велиш, ељо?

Ељда: Плети кош, Херо!

Ово је део једне шаљиве народне приповетке, а унесен је као пословица.

Има и обичних реченица, речи, израза, поређења, који се нису уобличи́ли ни у узречице, акамоли у пословице. Бијело као јаје 216; Намјерио се на злу жену 3668; Накупили се људи као на чудо 3650; Мучно 3574; Ко ми надговори Чупића и натпише Молера, даћу му шта год хоће 2819. Ова реченица кнеза Милоша није ни пословица ни узречица.

Вероватно је неке пословице Вук добио рђаво забележене, или их је и сам могао — у брзини, или по сећању — погрешно забележити.

У 3992

Нема смрти без суђена дана
Ни јунака без првога брата —

није јасно. Код Вука има:

Нема љета без Ђурђева дана,
Нити брата док не роди мајка (3967).

У песмама се јавља стих: Ни јунака без Краљевић Марка као додаток стиху: Нема смрти без суђена данка. Постоји израз прво-братучед. Можда би под бр. 3992 требало место првога *брајша* да стоји рођеног брата. Тада би значење било нико се не жртвује као рођени брат.

У 7039 Чест есап — дуга љубав, 7041 Чест рачун дуга љубав; обично се каже чист, као што је навео и сам Вук у 7074,

1831

Чист конат дуга љубав
Иза вука и лисица фука (рука);

Ово је ради слика, руча.

Вуково животно дело је не само генијално него и огромно, и многострано, па је природно да у њему има и понека грешка која се тек пажљивом анализом уочи. Али Вук, најреволуционарнија појава у нашој књижевности, борац за научну истину, није оклевао да себе исправи.

Разуме се да оваквим грешкама у издањима Пословица сам Вук не би био задовољан и да их у будућности свакако треба исправити.

Аница Шаулић

ХРОНИКА

1.

МАТИЈА МУРКО (12. II. 1861 — 11. II. 1952)

Родио се 12-ог фебруара 1861 године у Дрстели близу Птуја у Словеначкој. Пошто је свршио гимназију у Словеначкој и универзитет у Бечу, студирајући упоредну граматику, словенску и германску филологију, положио је 1886 године докторат у Бечу из германске филологије као главног предмета, а словенске као споредног, и то са највишим одликовањем („sub auspiciis imperatoris“). После тога студирао је у Русији словенску филологију и руски језик, и вративши се у Беч био је у Министарству спољних послова преводилац за словенске језике. Тако је ту морао да савлада и друге словенске језике, а међу њима пољски и бугарски. 1897 године постао је приватни доцент на Бечком универзитету, а 1902 редовни професор универзитета у Грацу, где је са другим колегама, а нарочито Г. Мерингером, основао научни, етнографско-лингвистички часопис, „Речи и ствари“. 1917 године, после смрти Аугуста Лескина, позван је за професора словенске филологије на Лајпцишки универзитет, где је основао серију научних славистичких испитивања под називом „Славика“. 1920 године позван је за професора на Карлов универзитет у Прагу. Ту је остао до седамдесете своје године, када је по закону пензионисан, али је и даље остао у Прагу заузимајући различне високе научне положаје. Ту је остао до смрти своје.

Мурко је један од последњих претставника славистичке школе којој су припадали велики Словенци Копитар и Миклошич, а којој је припадао и Хрват Јагић, а од наших научника Стојан Новаковић и Љубомир Стојановић. Та је школа обухватала неколико наука које су све, у широком смислу, биле обухваћене словенском филологијом: ту је улазио језик, књижевност, етнографија и, донекле, и историја словенских народа. Иако је и

Мурко свему томе посвећивао своју пажњу, ипак се он највише бавио књижевношћу, и то старом, средњевековном књижевношћу код Срба, Бугара и, донекле, Руса. Као плод његових многогодишњих радова у том правцу појавила се 1908 године његова „Историја старијих јужнословенских књижевности“ у којој је дао синтезу њихова развитка, у епоси њихове заједничке ћирилске и глагољске писмености до доласка Турака на Балканско Полуострво и пропасти слободних српских држава. Он обухвата и народно стваралаштво под Турцима.

Иако је прво велико дело Мурково посвећено чешком романтизму и немачким утицајима на њ, његова је доцнија делатност ишла у другим правцима. Велики део својих студија посветио је историји славистике, нарочито своме учитељу Миклошичу, а затим и другим крупним славистима као што је Јернеј Копитар и славни испитивач словенских старина и књижевности Павле Јосиф Шафарик.

Другу велику област његова рада, и нарочито у последњим годинама његовог активног учешћа у науци, претстављају његове студије на терену о животу и развитку југословенске епске поезије. Велики број тих испитивања претставља можда најдрагоценије што је у том правцу урађено за последњих 30 година.

Трећа врло значајна област његова интересовања претстављају фолклорни или етнографски предмети из словенских старина уопште, као кућа код Јужних Словена, гроб као сто код њих (даћа), купце код Јужних Словена, све то у поменутом часопису „Речи и ствари“.

Најзад, велика област његова необично енергичног рада јесте организација научног и универзитетског рада у Чешкој, као и раније на другим местима где је био. Када је дошао после Првог светског рата у Праг, он се сав предао организовању славистичког научног рада и у Карловом универзитету, и у Чешкој академији наука и свугде другде. Тако је, на првом месту, његовим трудом и заузимањем, основан Словански устав (Словенски институт), чији су чланови постали многобројни словенски научници, а који је, у току низа година, издао велики број врло драгоцених научних дела из области књижевности, историје, културе и старина словенских народа. Исто тако заслугом Мурковом покренут је у Прагу обимни славистички часопис „Славија“ (у заједници са професором О. Хујером) који је био замишљен као продужење Јагићева „Архива“ за словенску филологију. Тај часопис и данас излази.

Нарочито морам поменути велике заслуге Муркове за организовање I Славистичког конгреса у Прагу 1929 год. (од 6—13 октобра), коме је Мурко био претседник. Када се зна колико је труда и старања морало бити уложено да се такав конгрес оствари (на њему се радило и о њему се говорило од 1900 г.), онда морамо његово остварење уписати међу велике заслуге Муркове. За овим Конгресом дошао је 1934 II Слав. конгрес у Варшави и Кракову, а 1939 (септ. мес.) требало је да буде у Београду (и за њ је све већ било спремљено), али га је омео II Светски рат.

Мурко је био врло жив човек. Он се одзивао на многе појаве и народног и политичког живота код Словена, тако да је извесним делом његов рад био посвећен и публицистици. Иако је био Словенац по рођењу, Мурко је пригрлио подједнако све Словене, а нарочито Југословене. Његова кућа у Прагу била је зборно место не само за Словенце који су се увек око њега налазили него тако исто и за све Југословене а нарочито Србе, и друге ближе и даље сараднике на пољу словенске филологије. Он је био члан већине словенских академија, а дописни је члан наше Академије од 1905 године.

Научно наслеђе Матије Мурка знатно је; још пре кратког времена, изашле су живо испрличане његове успомене.

Мурко је био један од оних Словена који је живео научним интересима и који је својим научним погледима залазио у многе догађаје минулих времена, желећи увек да их осветли са једне више, општије тачке гледишта.

Успомена на њега остаће код његових многобројних поштовалаца и пријатеља увек драга, а његова дела, од којих је нека издао за последњих 10 или 15 година у обимним зборницима, осигураће његовом имену поштовање стручњака у будућности.

А. Белић

2.

ИЗ БИБЛИОГРАФИЈЕ РАДОВА МАТИЈЕ МУРКА

Потпуна библиографија може се наћи у Мурковој аутобиографији (*Рамѣти*, изд. у Прагу 1949 г.) као и у преводу тог дела на словеначки језик *Spomini* (изд. Словенске матице у Љубљани 1951 г.). Овде дајемо преглед значајнијих дела његових, и то само из оних области које обрађује наш часопис.

Словенски језици

1. Enklitike v slovenščini. I del: Oblikoslovje, Letopis Matice slovenske 1891, 1—65; II del: Skladnja, LMS 1892, 51—86.
2. Zur Erklärung einiger grammatischen Formen im Neuslovenischen, Arch. f. sl. Ph. XIV (1892) 89—115.
3. Prvi uspoređivači sanskrita sa slovenskim jezicima, Rad JA CXXXII (1897) 103—115.
4. Наука о језику и књижевности Хрвата и Срба, Српски књижевни гласник, Београд 16. XII. 1911, 907—923.
5. Ein neues etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen [приказ], Deutsche Literaturzeitung XXXV, № 26 (1914) 1605—1620.
6. Die slavische Philologie in Deutschland, Internationale Monatschrift f. Wissenschaft, Kunst und Technik XII (1917) 225—252, 295—320.
7. Početak jedinstvenega književnega jezika Hrvatov in Srbov, Prace lingwistyczne ofiarowane Janowi Baudouinowi de Courtenay, Kraków 1921, 116—124.

Народна поезија

1. Piesni serbskie o Kosovskom boju w nowym przekładzie przez Izidora Kopernickiego [приказ], Ljubljanski Zvon IX (1889) 575—576.
2. Goethe und die serbische Volkspoesie, Die Zeit XX, № 256 (1899) 134—137.
3. Einè Jacob Grimm fälschlich zugeschriebene Rezension serbischer Volkslieder. Ein Beitrag zur Geschichte der Aufnahme der serbischen Volkslieder in Deutschland, Euphorion XI (1904) 106—120.
4. Die serbocroatische Volkspoesie in der deutschen Literatur. 1. Dr. Milan Ćurĉin: Das serbische Volkslied in der deutschen Literatur. 2. Исти: Peterostopni (srpski) trohej. 3. Camilla Lucerna: Die südslavische Ballade von Asan Agas Gattin und ihre Nachbildung durch Goethe, Arch. f. sl. Ph. XXVIII (1906) 351—385.
5. Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, Berlin 1909, 13—30.
6. Bericht über eine Bereisung von Nordwestbosnien und der angrenzenden Gebiete von Kroatien und Dalmatien berufs Erforschung der Volksepik der bosnischen Mohammedaner, Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Philos.-hist. Klasse, 173 Band, 3 Abhandlung (1913) 1—52.
7. Bericht über phonographische Aufnahmen epischer, meist mohammedanischer Volkslieder im nordwestlichen Bosnien im Sommer

1912, XXX Mitteilung der Phonogrammarchivs-Kommission der Kais. Akad. d. Wissensch. № VIII (1913) 58—75.

8. Bericht über eine Reise zum Studium der Volksepik in Bosnien und Herzegowina im J. 1913, Sitzungsberichte der Kais. Akad. d. Wissensch. in Wien, Philos.-hist. Klasse, 176 Band, 2 Abhandlung (1915) 1—50.

9. Bericht über phonographische Aufnahmen epischer Volkslieder im mittleren Bosnien und in der Herzegowina im Sommer 1913, XXXVII Mitteilung der Phon.-Arch.-Komm., Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissensch. in Wien, Phil.-hist. Klasse, 179 Band, 1. Abhandlung (1915) 1—23.

10. Neues über südslavische Volksepik, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur und für Pädagogik, XXII Jahrg., Bd XLIII u. XLIV, 6 Heft (1919) 273—296.

11. Pramen národní písně „Jakšiči zkoušejí ženy“ ve sbírce Vuka Karadžiče, Sborník věnovaný prof. Janu Máchalovi, Praha 1925, 329—335.

12. L'état actuel de la poésie populaire épique yougoslave, Le monde slave, V^e année (Tome II) Paris, Juin 1928, 321—351.

13. Velika zbirka slovenskih narodnih pesmi z melodijami, Etnolog, Glasnik Etnografskega muzeja v Ljubljani III (1929) 5—53.

14. La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle, Travaux publiés par l'Institut d'études slaves X, Paris 1929, 1—77 и 21 лист са сликама.

15. Nouvelles observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie, Rev. d. ét. sl. XIII (1933) 16—50.

16. Nekoliko zadaća u proučavanju narodne epike, Прилози проучавању народне поезије, Београд 1934, 2—5.

17. Zgodovinski podatki o slovenskih narodnih pesmih, Časopis za zgodovino in narodopisje XXXII (1937) 300—307.

18. Das Original von Goethes „Klaggesang von der edlen Frauen des Asan Aga“ (Asanaginica) in der Literatur und im Volksmunde durch 150 Jahre, Brno 1937, 1—79 [штампано раније у наставцима у Germanoslavica III и IV].

19. Za narodnom epikom na Kosovu, Прилози за књижевност XVIII (1938) 565—576.

Историја старе књижевности

1. Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven, Sitzungsberichte der phil.-hist. Klasse der Kais. Akad. der Wissensch. Wien, B. CXXII, X (1890) 1—138.

2. Bugarski i srpski prijevod knjige O sedam mudraca, Rad JA,C (1890) sep. 1—41.
3. Beiträge zur Textgeschichte der Historia septem sapientium, Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte, Neue Folge IV (1890) sep. 1—34.
4. Tri hrvaške listine iz kostanjeviškega samostana, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko III (1893) 209—218.
5. Zapadna „Epistola o nedelji“ v južno-slovanski književnosti, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, Berlin 1908, 706—710.
6. Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, Leipzig 1908, X+248.
7. Zur Kritik der Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, Ljubljana 1911, 1—36. Додатак томе у: Allgemeines Literaturblatt, Wien (1911) XX, № 13, 413—414 и № 16, 509—510.
8. Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga, Даничићев зборник, изд. СКА, Београд 1925, 72—106.
9. Nekoliko riječi o prvim dubrovačkim pjesnicima, Zbornik u čast M. Rešetara, Dubrovnik 1931, 233—243.

Етнографија

1. Этнографическое обозрѣніе [приказ], Arch. f. sl. Ph. XII (1889) 557—559.
2. Etnographisches, ib. 640.
3. I. M. Sobestjanskij: Ученія о національныхъ особенностяхъ характера и юридическаго быта Древнихъ Славянъ 1892 [приказ], Arch. f. sl. Ph. XVI (1894) 254—268.
4. Bibliographie der österreichischen Volkskunde 1894, V Slovenen, Zeitschrift für österreichische Volkskunde I (1895) 369—373.
5. Narodopisna razstava češkoslovenska v Pragi, Letopis Matice Slovenske za l. 1896, 75—137.
6. Die slowenische Volkskunde 1895, Ztschr. f. öst. Volkskunde III (1897) 27—33, 94—96.
7. Zur Mitteilungen der Anthropol. Gesellschaft in Wien XXXV; XXXVI, 308—330; 12—40, 92—130+4.
8. Dr. Lubor Niederle: Slovanské starožitnosti I, II, I [приказ], Časop. za zgodovino in narodopisje III (1906) 214—224.
9. Das Grab als Tisch, Wörter und Sachen II (1910) folio 79—160.

10. Die Schröpfköpfe bei den Slaven. Slav. baňa, baňka, lat. balnea, Wörter und Sachen V (1913) folio 1—42.

11. Zur Geschichte der Heugabel (Slav. Vidly), Wörter und Sachen XII, 2 (1929) folio 316—341.

Зборници расправа напред наведених а овде преведених на чешки

1. Rozpravy z oboru slovanské filologie. Uspořádal Jiří Horák, Praha 1937, XIV+619+1 слика.

2. Rozpravy z oboru slovanského národopisu. Uspořádal Jiří Horák, Práce Slov. ústavu v Praze sv. 21, 1947, 1—254.

3.

КОМЕМОРАЦИЈА ПОВОДОМ СМРТИ МАТИЈЕ МУРКА

ОДРЖАНА У СЛАВИСТИЧКОМ ДРУШТВУ 18. II. 1952 Г.

Пред пуном аудиторијом у новој згради Универзитета одржана је комеморативна седница, са овим дневним редом:

1) А. Белић, О Матији Мурку.

2) Крешимир Георгијевић, О Мурковим мемоарима.

Проф. Белић се задржао, у општим цртама, на лику Матије Мурка као научног радника и као човека. Мурко је, као некада његови славни земљаци Копитар и Миклошич, провео цео живот изван своје земље ширећи свугде познавање свих Словена и организујући свугде рад на испитивању словенских народа и објављивању студија о њима. То је радио и као професор универзитета у Грацу (основавши заједно са проф. Мерингером часопис „Речи и ствари“), и у Лајпцигу (где је основао Словенски институт, часопис Славију и организовао Први славистички конгрес, 1929).

Иако је био ученик Миклошичев, он се више бавио књижевношћу, и то махом старом књижевношћу за коју је потребно подједнако владање и филолошким методима и књижевно-упоредним. У овом броју ЈФ говори се о научном раду Мурковом, тако да се овде нећемо даље задржавати на њему, иако је проф. Белић о њему исцрпно говорио; то вреди и за Мурков организаторски рад.

Проф. Белић се задржао затим на особинама проф. Мурка као човека чији је дом увек био зборно место за скупљање Југословена и свих оних који су се бавили словенском науком. Кад би човек одлазио њему, често би га сретала бурна словенска

песма из његова дома, па било то у Грацу или у Прагу. Он је био у исто време у свакој прилици готов да помогне остварењу словенске узајамности на делу свима средствима која су му стајала на расположењу: позивима за држање предавања, на сарадњу у свима предузећима у којима је он био главни руководилац (у Славији, Словенском институту и сл.).

Успомена на проф. Мурка који је словенску филологију претварао у живст и живот у словенску филологију остаће трајна код свих оних који су га познавали.

Креш. Георгијевић се задржао на Мурковим успоменама које су изашле 1949 год. на чешком, а затим и, знатно допуњене, на словеначком. Георгијевић је дао општу карактеристику тих успомена у којима Мурко није крио истину ма како она понекад била горка, а затим је дао исцрпну анализу њихову (в. сада ниже у одељку Критике, бр. 6).

Тиме је ова свечаност завршена.

1. — Д-р ИЛИЈА СИНДИК, **Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV стољећа** — САН, Посебна издања, књ. CLXV, ист. инст. I (1950) 1—175.

У овој студији говори се на више места о језичким питањима: о језику становништва которске општине у време од XII до XV века (стр. 39—40), о питању познавања грчког језика у Котору у то време (стр. 85), којим се језиком говорило у которском већу (стр. 93), о писму и језику у књигама и другим документима које су састављали которски нотари (стр. 107), о званичном језику у которском суду (стр. 108). У свом раду писац се поред остале обилне литературе послужио и лингвистичком. С лингвистичке стране занимљиви су називи у вези с класном поделом становништва онога времена, с привредом (пољопривреда, сточарство, поморство, занатство, трговина), саобраћајем, а особито топономастичка и лична имена.

Грбаљ (Zorra de Gherbli). „Поп Дукљанин први спомиње „Gripoli“ и „Grispoli“ и то као жупу, а једанпут заједно са Будвом, без икакве ознаке. Данас превлађује мишљење да се ово жупско име односи на Грбаљ“ (стр. 27). Што се тиче речи Грбаљ мора се узети у обзир да у нашем језику постоје друге речи с истом основом и сличним значењем; нпр. реч грбавина има значење „niski brežuljak, niska glavica“, Ак. Р. III, 393. Јасно је да се у овој речи налази иста основа која и у придеву грбав и у именици грба (каже се и за пут да је грбав: „Poradi grbavih putova“, Ак. Р. III, 393). Овакво земљиште означаје и реч грба у множини („grbe, pl., gr. bodenerhebungen“, tal. „rilievi del terreno“). Кад се узме у обзир ово значење речи грба, грбав, то нам показује да су и топографска имена која у основи имају исте гласове добила такав назив због тога што су означавала такав терен на којему су се та места налазила. Имена неких места постала су преко презимена становника, као Грбићи („ime mjestima“, Ак. Р. III, 394). За неке се речи не може лако

утврдити, да ли носе име по становницима који су имали презиме, надимак с таквом основом, или због неравног терена; тако нпр. Грбавац означаје разна села („selo u Dalmaciji u kotaru dubrovačkom... selo u Hrvatskoj... selo u Kosovu. — XIV vijeka. Selo Gřbavъсь“ Ак. Р. III, 393), али долази „i kao prezime“ *ib.*, па су та села могла и од тог презимена добити име, иако изгледа вероватније да су име добила од неравна терена, јер има више места која носе такво име, а презиме Грбавац доста је ретко (за свако поједино место могло би се разјаснити ово питање на основу терена и, у случају да такво презиме постоји или се памти, на основу презимена). Гора Грбавача („gřbavača, f. gora u Srbiji“, Ак. Р. III, 394) могла је добити своје име по терену или по профилу брда. У речи с оваквом основом спада и реч Грбаљ. Осим Грбља у Боки Которској овакво име носи и једно село у Хрватској („selo u Hrvatskoj u podžupaniji dioničkoj“ Ак. Р. III, 392). Требало би видети на каквом се терену налази то место, из чега би се могло закључити да ли је оно такво име добило по облику терена или по каквој другој особини. Грбљу у Боки овај назив врло добро пристаје, јер је његов терен јако нераван. У њему се, истина, налази и поље између брда („Грбаљско поље“), али то доприноси да се ова грбавост по контрасту још јаче истиче. Пошто се постанак овог имена може на овај начин објаснити, нема потребе да се он изводи из неке стране речи, тим више што би се поставило питање како је постало исто име у Хрватској где није у старо време постојало место са сличним именом. Могло би бити говора само о народној етимологији, и то када би се сигурно утврдило да је ту постојало неко место са именом које је имало сличну гласовну структуру.

„Сутвара, која је постала од Sancta Barbara. И данас у селу Врановићи постоји црква св. Вара (= Варвара)“, стр. 28. Треба додати и: „(1375 год.) in ecclesia sancte Barbare in Trastri“ (Траште, грбаљски залив; „porto di Trastri“), стр. 27. Сутвара је данас село у Горњем Грбљу. Занимљиво је да је у овоме имену први његов део романског порекла (сут- < sanct-), а други део грчког (средњевековног, с изговором β као в). Треба претпоставити да су ову реч овако изговарали Романи од којих су Словени примили ову реч, јер да су тај глас изговарали као б, та би реч имала облик *Судбара (= Сутбара; постоји име „Bára, i Bāra, f. нпр. Barbara... Dolazi od XVI vijeka“ Ак. Р. I, 181). Не би имало смисла претпоставити да се раније говорило Судбара, па да се касније под утицајем византског изговора почело говорити Сутвара, јер

да је и постојао облик Судбара, народ због промењене гласовне форме речи не би ни знао да Судбара значи Света Барбара или према његовом изговору Света Варвара. Да су Романи који су ту живели изговарали име Sancta Barbara са византиским изговором као Sancta Varvara није чудно, кад се узме у обзир да су се ови крајеви налазили под византском влашћу у време када су Словени изговарали романско *an* као назал.

„*Јакаљ* (homines de Lastua et de Jacheldo... fratres quondam Nenuli de Jachedol, год. 1327...), данас не постоји, а налазило се јужно од горње Ластве према Тивту. Име се сачувало као назив за предео Јакаљ“, стр. 20. Овај топоним постао је од имена Јаков („Sv. Jakob. U predjelu Jaklja, koji u starijim ispravama po istoj nosi naziv „Jachidol“: 1326“, I. Stjepčević, Lastva 21). Најпотпунији облик ове речи је Јакелдол („... terrenum in teudo in Jacheldol...“ Stj. 4.). Jachel (= Јакел) је неодређени придев од Јаков (Јаковел, стсл. Јаковљ); *e* претставља уметнути полуглас између -вљ- консонатске групе која се не трпи на крају речи [*e* се јавља место полугласа у Gradec, Vermez, данас Врмац; овакав се вокал налазио и у ондашњем изговору имена Тиват, Кавач (на ром. Theudo, Cauz, стр. 20), уколико се може закључити по генитиву Tiueti („latus Tiueti“ ib.) и по аблативу Cavece („sub Cavece“, ib)]. Није јасно зашто се јавља варијанта Jachidol. Она би се могла тумачити као Јак(овљ) и дол (-овљ- се могло изгубити дисимилацијом због сличног -ол у задњем слогу), али према писању Jacheldol, Jacheldo и данашњем изговору Јакаљ вероватнији је облик Јаковелдол > Јакелдол, јер је тешко објаснити како би од Јаковљидол или Јакидол постало Јаковелдол или Јакелдол, а Јакидол могао је постати од Јакедол (< Јакелдол; Jachedol, Jacheldol) тиме што се Јакесхватило као придев јаки (такву етимологију могли су направити писари у Котору). За придев Jakovaļ у Ак. Р. стоји да је реч „uzeta iz crkvenoga jezika, isporodi stslav. Ijakovļ, Jakovļ; složeni oblik Jakovļi može biti da je gdje i narodni“ Rj. IV, 437. Уредник Ак. Р., Будмани, то каже због тога што су сви примери за које је знао и које наводи: Вогъ Ijаковаљ.. glas Jakovaļ итд. узети из црквених књига, а овакав суфикс код личних имена био је познат „скоро само код имена светаца, нпр. Йвањ дѧн“, А. Leskien, Gr. 309. Међутим могу се навести примери где је овај суфикс долазио и изван те везе, у речима које немају везе са црквеним књигама. Такав пример претставља пример радослављ [„тоу Радославъ: за лѧдие радославле (тј. Радосава жупана хумскога)“ Дан. Rj. III, 13], радосаљ („тоу Радославъ: селима... ишла је међа на

Радосаљ Стоуденьць... що наиде радосли-а... радосаљ приставь... радосаљу владанию“, 12), Budislaљ („Bùdislaљ potokъ“, Ак. Р. I, 711), где је као и код радосаљ консонантска група на крају речи избегнута на тај начин што је отпао конс. в. Јакаљ се налази у Србији („u okrugu užičkom. — Biće isto što se pominje prije našega vremena Јакаљ. S. Novaković, пом. 152“ Ак. Р. IV, 429). Са другим наставцима долази име Јаков у именима места: Јаковље („ime mjesta. a. selo u Hrvatskoj... b. selo u Srbiji“ Ак. Р. IV, 438), Јаково („selo u Slavoniji“, ib.).

Лейетане „contrata s. Laurentii“, стр. 22. Постанак овог имена посматран кроз књижевне споменике претставља пример из којег се види како једно место може добити своје име и како се то име може протегнути на ширу територију на штету другог назива. Као што се види из писмених докумената „contrata s. Laurentii“ није захватала читаво земљиште које захвата данашње Лепетане, јер се у списима осим ове „контрате“ (предела) спомињу још два: „contrata de Angusse“ (и „contrata angosce“, „ponta Angosce“, стр. 22, данас „Понта од Бадња“; овоме можда одговара тал. angoscia у свом ранијем значењу, лат. angustia; angustiae maris? реч је до данас сачувана у називу земљишта које се зове Ангуше и Вангуше; простор који је ова реч означавала сужен је; постојао је и назив „ponta Angosce“, стр. 22, данас „Понта од Бадња“) и друга даље у правцу Пераста: „contrata de Resi“, а све су три претстављале приморје Вјећег Брда („Vuiechiebardo“, стр. 23), села на врху истоименог брда (Stjepčević, Lastva, 5). У првој половини XVI в. Contrata s. Laurentii (у говору становништва тога места св. Ловрџ, како можемо закључити по изговору имена ове цркве који се до данас сачувао) почиње да добива ново име по породици Лепетан, која се доселила из Пераста и купила земљу 1506 год. (Stjepčević, Lastva 6). Ово име у службеним списима најпрво означаје место где су живели чланови породице Лепетан („in contrata s. Laurentii apud lepetanos“, Stjepčević, Lastva 7), затим се јавља као назив ове „контрате“ заједно са старим називом („in contrata Lepetani sive s. Laurentii“, 1546 год.), а већ 1547 јавља се само, и то као назив села: „villa Lepetane“. До тада се у овом крају спомињало само Вјеће Брдо као „villa“, а сада се јавља нова „villa“ при мору. У току времена ово се име проширило и на Вјеће Брдо. Док се ово име проширило на читаво земљиште данашњег села Лепетана, дотле је Вјеће Брдо изгубило своје шире значење које је обухватало цело село, а задржало само своје уже значење: име брда и име насеља на врху тога брда.

Та се промена извршила због тога што се под новим приликама почело више развијати село при мору, у старој „контрати“ св. Ловреча, где је била лука (Лепетанци је зову „порат“ и кажу да се некад звала на талијанском „porto di Vjeće Brdo“), где је била близу вода (на Вјећем Брду је нема, него је доносе испод Св. Вида), а и сам назив Вјеће Брдо по свом значењу није одговарао месту које се налази при мору. Учвршћивању имена Лепетане као назива села допринело је и то што је породица Лепетан постала економски јака (Никола Лепетан год. 1530 дава у мираз својој кћери кућу и „...unum petium terreni vineati subtus villam de oviechieberdo“ Stjer. 7). Писање Vuiechiebarдо, Vuiechiaeberda одговара изговору Вјеће Брдо, а Vechiebarди, Vechiebrda, Vechiebrdo, Vechiaberda, Vechibarди одговара изговору Веће Брдо. Ова реч се изговара и на један и на други начин. Становници овог места зову се Увјећани или Ујећани, што одговара облику Вјеће, — а нико не изговара ову реч без -ј-, што би одговарало облику Веће-. Почетном вокалу ове речи одговара писање Vuiechiebarдо, а и писање „oviechieberdo“. Из овога се може исвести закључак да се раније говорило Увјеће Брдо. Како би постало Вјеће — од Веће — тешко би било протумачити, још теже како је постала именица Увјећани; како се могло добити Веће — од Вјеће — лако се може објаснити народном етимологијом по којој је Вјеће схваћено као придев *веће*. Изгледа да су и талијански писари правили криву етимологију доводећи ову реч у везу с талијанским придевом *vecchio* (по венец. дијал. изговореним као *већо*), што показује писање Vechiaberda, Vechibarди. Писари су и име Лепетане понекад писали као „alle Pettane“, „dalle Petane“, Stj. 8, схватајући први слог ове речи као талијански члан.

Cherpus in Teodo (1437 год.); *Cherpusso in contrata s. Laurentii*, стр. 22, постоји и данас као посебни заселак Лепетана, мало даље од мора; зове се Крпуз (ген. Крпуза).

„*Piavizza in contrata di Theodo* (1595 год.)“, стр. 22. Овакво име носи мали, ниски рт који с јужне стране затвара лепетанску луку, а постао је од наноса Ковачевог Потока. У Боки има више оваквих ртова, мањих и већих. На каменарима на супротној страни мора према лепетанској Пијавици налазе се два таква мала рта који су постали на исти начин, али не носе такво име. Тако ће бити постала и Понта од Сељанова у Тивту [„*ponta Silani* (1433 г.)“, „*Seglianova art* (1558)“, данас рт „Сељаново“, стр. 23], јер је и она ниска и има свој поток („Сељанов Поток“ *ib.*), а тако и Понта од Кумбора. У Боки је позната Бјељска Пијавица. То је врло

дуги рт у Бијели са земљиштем које се уздиже мало изнад мора, због чега се ноћу често догађа да га рибари не виде и на њега наседну чамцем (насукају се). Он је такође постао од наноса потока. Такав нанос упија воду која наври после великих киша (иначе су ови потоци сухи), па је вероватно због тога и добио овакав назив. У Ак. Р. не налази се овакво значење речи пијавица.

„*Arena Alba* и Столиву“, стр. 21. Данашњи назив овог жала „Бијели Пијесак“ значи исто што и *Arena Alba*. То се жало налази на граници између Лепетана и столивске општине.

„*Гурдић* (лат. *gurgēs*)“, стр. 14, „*porta Gordichii*“ „*Stat. Cath. sar. 409* — a *cantone olim Petranae usque ad gurgitem*“, стр. 15. Питање је одакле *g* у другом делу ове речи. Ово се може протумачити са *gurgēs* + Шкурда; „*Sgurda (1431)*“, стр. 23, име је реке која се излива с друге стране Котора. Кад се долази у Котор са североисточне стране, прелази се преко моста изнад Шкурде, а када се улази са југозападне, улази се преко моста изнад извора Гурдић; ове две воде ограничавају Котор са две супротне стране, па су зато њихови називи били повезани у свести оних који су их изговарали и зато су се мешали. Наставак *-ић* је наш деминутивни наставак; с оваквим су наставком ову реч изговарали у последње време и которски Романи, што показује назив „*porta Gordichii*“. Узрок добивања наставка *-ић* у овој речи налази се у старом романском наставку ове речи (*Gurgitem*); глас *ш* је сродан с гласом *ћ*, који је од њега постао, па је лако могао да се аперципира као *ћ*; он се могао тако аперципирати у толико лакше у колико је глас *ћ* у раније време био мекши, у њему се јаче осећало некадашње умекшано *ш*.

Рисан („*in civitate Cathari et in Reseno*“ стр. 81). Занимљиво је бележење имена *Рисан* на латинском као *Reson* (и *Resson*), јер одговара грчком *Ῥίζων*. Ово је ближе старом изговору него лат. *Risinium*. Ако је тачно мишљење да је наше име *Рисан* постало од лат. *Risinium* (*Risъпъ*; М. Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen* 2) чудно је зашто се и у овим списима писаним латинским језиком не налази облик који је сличнији латинском *Risinium*, него се налази облик који је сличнији грчком *Ῥίζων*. Српскохрв. *Рисан* није у свему сличнији латинском него грчком, јер има акценат на првом слогу као и у грчком. Али и латински посвојни придев *Sinus Rizonicus*, стр. 25, потпуно одговара грчком *Ῥιζονικὸς κόλπος*. Треба напоменути да се *Reson* пише и с двоструким *s*: *Resson*, па је питање како се овај глас изговарао. У *Веригама* (*Лепетане*), морском теснацу кроз који се улази у

Рисански Залив према овим списима означен је један ненасељен предео именован Risi, о којему је већ говорено [„terrenum situm in loco Risi vocati Badagu confinans ab uno latere cum risa de Perasto (1553 г.)“, стр. 23 „od cathenas in contrata de Resi“ „contrata Rise ad cathenas“ Stj. 11]. Осим тога ту је и име црквице која се ту и данас налази „madona de Rexa ale Cathene“ (1469 г.), стр. 23 „... madona de Rexa ale Chadene...“, Stj. 11. Ову цркву данас Лепетанци зову Велика Госпа (за разлику од једне мале капеле у близини коју зову Мала Госпа), а кажу и „код (од, до) Госп' од Анђела“. Старо име сачувало се у облику народне етимологије Госпа од Ориза, коју употребљавају рибари из Бијеле. У писању речи Reson и Risa види се слично колебање: M. Vasmer, који ову реч изводи из грч. ῥιζα, напомиње да она значи и подножје брда (op. cit. 1). Без обзира на то да ли је ово грчка или илirsка реч (корен је могао бити сличан и у илirском) треба напоменути да у српскохрватском језику има доста топографских имена изведених од речи корен; села: Коријен, Корјењак, Коријенац; села и горе: Корјеница, Кореница; гора Корјенчика. Оваква су имена могла добити земљишта на којима је било на који начин упадало у очи корење дрвећа (што би се могло проверити прегледањем терена). То би на првом месту могла бити стрма, кршевита, мршава земљишта која је вода изровала, где се види много корења које се налази на површини земље („...terrenum sterilis situm in Risa in loco alle catene...“ Stjer. 11).

Код личних имена запажа се као и у документима из других крајева велики број имена сложених са -слав, -слава (Bolislavus, Velislava итд.), од којих су нека постала ретка или се изгубила, а друга се променила добивши хипокористички облик без другог саставног дела. По времену када се јављају занимљива су женска имена Славе и Раде („1399 год., volo quod epitropi mei sint Slave mater mea, Nixa de Vrachien, et Rade soror mea. Нот. књ. 2, 95“, стр. 133), јер се по примерима који се налазе у Ак. Р. ова имена јављају касније: Маре, Кате од XVI в. (Мара од XIV, Ката од XV), Манде од XVII. У Дан. речнику књиж. ст. има Славко, али нема ни Слава ни Славе; тако има Радосава, али нема ни Рада ни Раде.

Др. И. Синдик имао је за циљ да опише комунално уређење Котора. У овим рецима осврнули смо се на неке детаље ове занимљиве књиге из које се види од колике ће важности за језик бити проучавање Которског статута и нотарских књига града Котора.

Васо Томановић

2. — Dr. JOSIP HAMM: **Štokavština Donje Podravine** — Posebni otisak iz 275 RADA JAZU (1949), 1—70.

Štokavski govor Donje Podravine je svakako jedan od onih govora čiji će materijal naročito korisno poslužiti pri rešavanju neresenih problema naše dijalektologije i istorije našeg jezika. To je tipičan periferiski govor, duboko arhaičan u osnovici, a istovremeno bogat značajnim specifičnim inovacijama. Zbog toga treba pozdraviti svaki rad o ovom govoru. Zbog toga je dobrodošla i rasprava prof. Hamma. Ona sadrži niz značajnih i dragocenih podataka. Pa ipak, upoznavši se s tim radom, čitalac teško može da se otme utisku izvesnog razočarenja. Delo daje manje nego što naslov obećava. Bogata građa govora nije niukoliko iscrpena — pre bi se moglo reći da je tek načeta — a ni diskusija onoga što je izneseno nije onoliko plodna koliko je mogla biti. Čitaočevo razočarenje zbog ovoga iskupljuje se tek donekle time što je studija vrlo kulturno rađena, metodski interesantna i što unosi pokoju lepu novinu u našu nauku (tu je napr. prva naša dijalektološka karta na kojoj nisu samo omeđeni dijalekatski tipovi i podvrste, nego je ubeležen i znatan broj — osamnaest — izoglosa).

Materijal u raspravi izložen je redom koji nije uobičajen u našoj dijalektologiji. Posle uvoda dolaze poglavlja: I Akcenat (str. 13—33); II Razvedenost (33—53); III Podrijetlo (53—69).

Polazeći od pravilnog shvatanja ogromnog značaja akcentuacije za karakteristiku naših dijalekata, pisac posvećuje akcentima najveću pažnju i govori o njima relativno najopširnije, ali ipak ne dostiže iscrpnost. Štaviše ne dobivamo direktnog odgovora na osnovno pitanje: pisac ne daje opšte karakteristike akcentuacije u odnosu na vrstu i mesto akcenata. Rad je pisan tako kao da se pretpostavlja čitaočevo poznavanje tih činjenica.¹⁾ Srećom, iz izlaganja i iz primera rasutih po tekstovima može se razabrati da je akcentuacija neprenesena, bez ' i ` , i da se metatoniski akut čuva. Stanje je dakle u ovom pravcu vrlo arhaično, arhaičnije uglavnom i od posavskog, a blisko čakavskom. Razume se, i ovde ima odstupanja od idealne slike prvobitnog zajedničkog štokavsko-čakavskog naglašavanja, ali se ta odstupanja ne kreću u pravcu novoštokavskog razvoja. Tamo gde se ~ ili " nalazi u poslednjem slogu, javlja se tendencija povlačenja akcenta ka početku reči, ali tako da u dvosložnim rečima na prvi slog dolazi silazni

¹⁾ Međutim dosadašnja oskudna literatura — Hammov članak „Križa savremene akcentologije“, GJPrDr XVI, 437—443 i Klaićev članak „O podravskom akcentu i kvantitetu“ (JF XV, 181—183) — ne pruža dovoljno podataka u ovom pravcu.

akcenat (*vodě > vōdē, kovāč > kōvāč, vrěšćī > vrěšći, ženā > žēna, rŭkā > rŭka, vĕnāc > vĕnac*), a u trosložnima akcenat preskače srednji slog i pojavljuje se čak na prvom opet ka silazni (*govedār > gōvedār, obučē > ōbūčē, pokāži > pōkāži*). Ispred enklitike ovog prenošenja, razume se, nema, ali ponekad ono izostaje i na apsolutnom kraju. Zadržavanje ~ na ultimi u takvom slučaju može biti uslovljeno „posebnim razlozima, koje bismo — za razliku od gramatičke enklize — mogli nazvati *psihološkom* enklizom“ (str. 26). Čuvanje " u krajnjem slogu nije jednako obično u svim selima, najčešće je na jugoistoku (dakle u kraju najdaljem od granice kajkavštine!). Pisac ne kaže, a primeri ne pokazuju dovoljno jasno, da li na češću ili ređu pojavu oksitoneze utiču okolnosti kao što su kvantitet penultime i otvorenost ili zatvorenost ultime. Isto tako pisac ne ističe posebno jednu veoma značajnu razliku između prenošenja akcenata u podravskom i posavskom: u podravskom zahvaćen je ~ isto kao i ", a ^ ostaje netaknut na starom mestu, dok u posavskom ~ pokazuje veću otpornost prema prenosu nego ^. Moglo bi se reći da je za prenošenje u posavskom karakteristična tendencija uklanjanja silazne inotacije sa krajnjeg, u nekim lokalnim govorima i unutrašnjeg sloga, a da je u podravskom bitno bežanje intonaciskog kulmena od apsolutnog kraja. Ovom principu odgovara i prelaz ~ > ^ u jednosložnim rečima (*krālĭ > krālĭj*) koji se ovde takođe vrši na apsolutnom kraju, kad nema enklize ni gramatičke ni „psihološke“, dakle uglavnom pod istim uslovima kao i prenošenja²⁾. Između ova dva ovako definisana principa prenošenja nesumnjivo ima sličnosti, ali ta sličnost ne ide daleko. Razlike u rezultatima su vrlo osetne i povezane s opštim prilikama intonacije. Podravski govor naime poznaje dvovršnu melodiju napr. u rečima kao *kōvāč, gōvedār, pōkāži* gde se u poslednjem slogu ton ponovo diže, tako pa tonski najniža tačka pada u sredinu (u navedenim trosložnim rečima na drugi slog). Opšta intonaciska linija je dakle ∨, sasvim suprotna običnoj novoštokavskoj koja je uglavnom ∧ kako je to zapazio i sam dr. Hamm (str. 20). U vezi s ovim treba naglasiti da je princip prenošenja u većini štokavskih govora bliži posavskom, ma da u nekim govorima ima i ukrštanja oba principa (isp. napr. vrlo značajnu napomenu prof. Belića o odnosima u metohiskokosovskom govoru u JF XV, 168.³⁾)

²⁾ Zanimljiva je paralela između ovog odnosa i prilika u nekim severnočakavskim govorima (isp. napr. A. Belića, JF XIV, 153).

³⁾ U nekim slučajevima rezultati prenosa u podravskom poštećaju na mađarsko naglašavanje. Čini mi se da bi u svakom slučaju (dakle čak i ako bi odgovor bio negativan) bilo korisno ispitati da li je slučajna ta sličnost u ovom dijalektu na severnoj

Centralno mesto u Hammovu poglavlju o akcentu zauzima opis melodije akuta (on je manje uzlazan nego posavski, interval je samo terca ili kvarta) i jednog specijalnog akcenta koji pisac naziva saltansom. Taj se akcenat javlja na mestu gde bismo očekivali „, u nekim lokalnim govorima češće, u nekim ređe, ali nikad na apsolutnom kraju gde ostaje „ (i ovaj fakat pretstavlja dakle paralelu odnosima prenošenja i može se podvesti pod iste principe). Prema opisu Hammovu saltans je po kvantitetu poludug, a po melodiji uzlazan, čak nešto uzlazniji od samog ~. On potseća, slabije ili jače, na Ivšičev posavski „⁴⁾ i na razne slične akcente u pojedinim kajkavskim i čakavskim govorima. Pisac konstatuje ovu vezu, ali u isto vreme identifikuje saltans sa — kanovačkim akcentom! To će svakako biti rezultat nekog čudnog nesporazuma. Pre svega kanovački ' koji se javlja u mnogim štokavskim govorima (pored govora koje Hamm navodi⁵⁾ poznat je napr. još iz stonskog,⁶⁾ južnoistarskog,⁷⁾ u novije vreme iz južnobanatskog⁸⁾ i galipoljskog⁹⁾) ne dolazi nikad na starom mestu kratkog silaznog, a saltans se samo u takvom položaju i javlja. Usto je kanovački ' po svojoj prirodi običan štokavski dugi uzlazni akcenat, dok saltans to nikako nije.

Pisac postavlja problem epohe pojave saltansa i vidi u njegovoj raširenosti indiciju za starinu. Taj argument međutim ne znači mnogo. Neodređena sličnost nije isto što i identitet, a (bar zasada) nema dokaza da je saltans bilo po svom karakteru bilo po genezi identičan sa pomenutim čakavskim i kajkavskim akcentima. A za kanovački ' je čak, kao što smo videli, izvesno da sa saltansom nema nikakve veze. Postoji međutim jedna druga činjenica vrlo značajna u mnogim pravicima, a posebno za rekonstrukciju prošlosti kratkog akcenta u ovom govoru. Na tu činjenicu pisac ne obraća pažnju, ali se ona, srećom, nazire iz materijala datog u njegovim tekstovima. Na str. 22 i 23 nalazi se primer *divōjke*, na str. 43 *sanñci* (: *sanñnac*), a na str. 19 *kōtāl*, *ōvān* koje je moralo postati od *kotāl*, *ovān*. Pojava ~ a ne ^ na produženom vokalu svedoči da je na tom mestu prvobitno kratki akcenat u vreme duljenja pred sonantima bio uzlazno intoniran, tj. da je

medi teritorije našeg jezika. To utoliko pre što se akcentuacija tipa *glāva*, *pīši* javlja i na mnogim drugim mestima kraj naše jezičke granice.

⁴⁾ Rad 196, 151.

⁵⁾ Str. 26.

⁶⁾ Rešetar, Betonung 28.

⁷⁾ Belić, Godišnjak SKA XXVI (1912), 249.

⁸⁾ JF XVIII, 142.

⁹⁾ Glasnik SAN II, 315.

govor u to vreme još znao sa dve vrste kratkih akcenata.¹⁾ Ako je u podravskom govoru njihovo docnije izjednačenje izvršeno u pravcu uzlazne intonacije, saltans je stariji od podravskog ". U prilog ovome govorila bi možda i činjenica da se u podravskom ", a ne saltans, javlja dosledno baš na ultimima, dakle u položaju koji je obeležen nizom inovacija (~ > ^ kod monosilaba, prenošenja). U tom bi se položaju promena saltans > " lako mogla objasniti istim činiocem koji je pro-uzrokovao i druge promene, dakle bežanjem intonacionog vrhunca od apsolutnog kraja.

Kao što je poznato, u posavskom govoru sekundarno duljenje davalo je uvek ^, a samo u Sičama i Magića Mali ~²⁾. Prof. Belić je ovu osobinu govora tih dvaju mesta s pravom doveo u vezu sa stanjem u severnočakavskom. Sada se međutim otvara nova perspektiva: ista izoglosa obuhvata i podravske govore, koji su Sičama i Magića Mali bliži i geografski i lingvistički.

O čuvanju kvantiteta neakcentovanih slogova saznajemo iz piščevog izlaganja vrlo malo, a iz primera i tekstova datih u drugom cilju nešto više. Pa ipak slika je jasna samo uglavnom. Dosledno se čuva dužina ispred akcenta, a isto tako u onim primerima iza akcenta koji imaju alternativnu varijantu sa istom dužinom akcentovanom ili ispred akcenta (*gövedār: govedār, pōkāži: pokāži*). Inače se iza akcenta kvantitet najčešće gubi. Ponekad doduše čitaoca iznenadi dužina bōš u položaju gde bi se u drugim govorima najlakše skratila: *kōlā* (str. 22, 23), *pāntlīkā* (str. 30).

U piščevom izlaganju o akcentuaciji ima nažalost i pojedinosti koje zbunjuju čitaoca. Na str. 19 reč *zvōnār* (očigledno < *zvonār*) navedena je među primerima za sekundarno duljenje vokala pred sonantom, zajedno sa *kōtāl, ðvān, kōnj* i dr. Na str. 32 dužina u prim. *Dimitrovac, Ivānovačko pđlje, ðčū, dččkð* itd. objašnjena je analogijom prema oblicima kao *ponjāvāc, žūpā, prōrōk*, gde je dužini „po zakonu mjesto“. To je, po mišljenju autora, analogija „s oksitonezom kao polaznom tačkom“. Međutim da li je cigla egzistencija oksitoneze u *žūpā* dovoljna da se mesto *ðčū* počne govoriti *ðčū*, i čak mesto *Ivānovačko* — *Īvānovačko*?

U početku druge glave prof. Hamm daje iscrpnu analizu porekla Podravaca. Tu doznajemo da starinački element dominira u velikom delu sela u ovom zakutku udaljenom od glavnih dinarskih (o drugima da i ne govorimo) emigracionih žarišta. Ekavština i stara akcentuacija u tim su selima najčistije, dok u mestima gde prevladaju došljaci

¹⁾ v. A. Belića, Glas SKA CLXVIII 3—5.

²⁾ Ivšić, Rad 196, str. 157, 218.

nailazimo na ikavizme i jekavizme, ponekad i na elemente novoškavskog naglašavanja.

Raspravljajući dalje o „razvedenosti“ dijalekta, pisac ukazuje na priličan broj razlika između pojedinih mesnih govora. Tu dolazi do izražaja piščevo podrobno poznavanje materije o kojoj piše. Njegov zaključak je međutim jednostran. Ocenivši da se „čista i nenatrunjena“ „jezgra podravske štokavštine“ nalazi u zapadnom delu sela, on smatra „starinačkim“ samo tamošnje osobine. Iz toga bi izlazilo da su obeležja kojima se odlikuje govor istočnijih mesta plod nanosa ili bar razvijena u mešavini sa došljacima. U nizu slučajeva ovo izgleda vrlo uverljivo: za pojedine crte jasno je pokazano da su unesene iz Posavine ili još dalje s juga. Ali ima nekoliko pojava, i to su baš najznačajnije među navedenima, kod kojih ostajemo neubeđeni. Nast. *-em* kod nepalatalnih imen. m. r. (*drumem*), nast. *-eju* u 3 l. mn. prez. VII i VIII vrste (*plāteju*), česta pojava saltansa i obilno zastupljena oksitoneza — sve su to pojave raširenije u istočnoj Podravini nego u matičnim oblastima doseljenika, ili čak nepoznate u tim oblastima. Govor istočne Podravine mogao je, možda ponekad u zajednici sa kojim susednim govorom, te odlike sam organski razviti odn. sačuvati. Pisac međutim kao da je shvatio starince cele teritorije kao jednost van blok u kojem ne može biti mesnih nijansa.

U trećem poglavlju pisac, diskutujući opširno i vrlo argumentisano, izvodi na osnovu jezičkih osobina i obilnog materijala o etničkoj prošlosti Podravine zaključak da je podravska ekavština nastala na samom terenu i da je i po poreklu štokavska. Ovo shvatanje do kojeg je prof. Hamm došao sopstvenim putevima u skladu je s idejama prof. Belića¹⁾, a ne slaže se s mišljenjima Smičiklase, Lopašića, Pavičića, Jagića i Rešetara. Podravski govor predstavlja produženje arhaičnog štokavskog dijalekta sa *šć* i *žđ*, onog istog koji je po mišljenju prof. Belića ušao u osnovicu istočne kajkavske grupe. Podravski govor daje nam pravo da utvrdimo da je dijalekat sa *šć* i *žđ* obuhvatao ne samo ikavske nego i ekavske (ili „protoekavske“) govore. Upravo takvi su morali biti i oni govori koji su ušli u kajkavsku zajednicu. Isto tako sad možemo definitivno da konstatujemo i da podvučemo da je štokavska zona sa *šć* i *žđ* zauzimala na severu vrlo širok prostor, svakako znatno širi nego na jugu, u predelu između Cetine i Neretve. Stara granica između ekavskog i ikavskog dela ovog pojasa išla je, po mišljenju piščevom, rekom Savom: u Slavoniji *e*, u Bosni *i*. Piščevim argumentima za ovu tezu mogao bi se možda dodati još jedan: postojanje ekavske oaze Orubice u jugo-

¹⁾ NE Stanojevića II, 226—27 i IV, 1066.

zapadnoj Slavoniji na samoj Savi. S druge strane prof. Hamm je propustio da odgovori na pitanje otkuda priličan broj ikavskih naziva (uz ekavske) u toponomastici Slavonije XIII—XV v.¹⁾ dakle pre Turaka i pre seoba. Da nije možda kolebanje između *e* i *i* u spomenicima došlo otuda što je jāt u ono vreme moglo biti još nezamjenjeno i izgovarati se *eⁱ*? (Isp. činjenicu da neki kajkavski govori i danas imaju *eⁱ* < *ž* i da je takva vrednost jata utvrđena u novije vreme i u dva „protoekavska“ iseljenička govora iz istočnih krajeva, krašovanskom²⁾ i galipoljskom³⁾. — U diskusiji koju ovim povodom vodi prof. Hamm sa mišljenjem St. Pavičića nije istaknut još jedan značajan momenat: u srednjevekovnim listinama nikad se ne javlja *ie* ili sl. na mestu jata. Dok je postojanje ikavskog govora u tadašnjoj Slavoniji sporno, za ikavsko-jekavski je izvesno da ga nije bilo.

Konstatacija starine i nekadašnje široke rasprostranjenosti slavonske štokavštine otvara značajne nove perspektive našoj dijalektologiji. Sad je napr. jasno da je zapadni sused vojvođanskog ekavskog dijalekta od davnina bio slavonski ekavski i da taj ekavski pojas od davnina vezuje kajkavske krajeve i Vojvodinu.

Konstatujući s pravom da poreklo podravskog govora nije kajkavsko pisac je otišao za nijansu predaleko u tvrđenjima da su se izvesne osobine slične kajkavskim (*vu- < u-*, *južina*, *morje*, sačuvano *čr* u topon. *Črnkovci* i niz drugih) mogle ovde razviti nezavisno. Teoriski se ovakva mogućnost doduše ne može poricati. Ali zar nije karakteristično da tih crta ima u znatnom broju *baš ovde*, u susedstvu kajkavaca, u kraju koji je s kajkavskom Hrvatskom imao mnoge i tesne veze (o tim vezama govori Hamm na str. 60)? Pri postojećim uslovima čudno bi bilo kad se ovakovih osobina ne bi moglo naći, a nije čudno što ih ima. Očigledno je da su se one, ukoliko ne predstavljaju naznađeno unesene gotove kajkavizme, razvile u širokim izoglosama u zajednici sa kajkavskim govorima.

Možda ne bi bilo neumesno postaviti pitanje o eventualnim (razume se ograničenim, vrlo starim, odavno prekinutim i u mnogome istrvenim) vezama slavonskog ekavskog sa njegovim istočnim susedom. Zamena jata u Podravini bliža je vojvođanskoj nego kajkavskoj ne s mo po tome što uopšte ima ikavizama već i po samim tim ikavizmima. Velika većina primera koje Hamm navodi za Podravinu (str. 57) poznata je i sa teritorije vojvođansko-šumadiskog dijalekta. Njima treba dodati i druge koje Hamm ovde ne pominje (isp. *griota* u

1) Pavičić, Rad 222, str. 227—228.

2) E. Petrovici, Graiul Caraşovenilor, Bucureşti 1935, 64—67.

3) Glasnik SAN II, 315.

pomenutom članku „Križa savremene akcentologije“ i banatsko *гпујòша*¹⁾). Iz primera u raspravi vidi se i to da u Podravini dat.-lok. jd. ž. r. ima *-i*, a ne *-e < ě*, i da zameničko-pridevska promena ima nast. *-i(h)*, *ima*, a ne *-e(h)* itd. — dakle sve kao u vojvođanskom, a ne kao u kajkavskom (i kosovsko-resavskom). Šteta je što nemamo podataka o obl. *nisam, nisi*; verovatno i oni ovde imaju *i*. Liste ikavizama u istočnoposavskom ekavskom govoru²⁾ i u šaptinovačkom³⁾ još bliže potsećaju na vojvođansku situaciju. Da li su sva ta podudaranja slučajna? Možda jesu, kao što je očigledno slučajna činjenica da se u istočnoj Slavoniji mogu naći sve četiri karakteristične crte kosovsko-resavske imeničke promene: dat. - lok. ž. r. na *-e*, instr. jd. m. i sr. r. na *-em*, lok. mn. jednak genitivu i ak. mn. tipa *opance*. Ipak, teško je poverovati da se svi paralelizmi objašnjavaju prosto time što su oba dijalekta uzajamno nezavisno uzimala iz sličnog (ikavskog) vrela i da se konkretni primeri poklapaju samo po nekoj slepoj koincidenciji. Doduše, pretpostavci o vezama protivi se opšta nesličnost vojvođanskog i slavonskog dijalekta. Ima istina i drugih crta — pored zamene jate — koje bi mogle svedočiti o povezanosti, ali su te crte delom nesigurne i dvosmislene, a delom sitne. Među prve spada napr. činjenica da se u slav. Posavini mogu naći bitne osobine vojvođanskog vokalizma: $\check{e} > a^e$, $\bar{e} > i^e$ i $\bar{a} > \bar{a}^o$ ⁴⁾ (ali na raznim mestima, na ograničenom prostoru i obično daleko od Vojvodine; uostalom te su osobine poznate i na drugim stranama). U drugu grupu išlo bi n pr. slavonsko *metit(i)* bez *n* (*meĭli* Hamm Podr. 22, 23, *mětĭm* Ivš. Pos. 65, *smětlo*, *ümetli*, *mětĭla* Ivš. Pos. 69) koje odgovara karakterističnom vojvođanskom *mětuti*, *mětiti* (isp. napr. u RJA: „Mjesto metnuti govore Srbi po Srijemu i Južnoj Ugarskoj metuti“). — Odnosi nisu providni, ali problem zaslužuje pažnju.

Baš zato što rasprava prof. Hamma sadrži dragocenog materijala i značajnih rezultata treba joj, u zaključku prikaza, zameriti zbog nepotpunosti. Da se odmah razumemo: nije to nepotpunost konciznosti, svesno i traženo zanemarivanje nevažnoga. U studiji se govori o mnogim problemima, krupnim i sitnim, ali se ipak prelazi ćutke čak i preko takvih pitanja kao što su boja vokala, akcenatska sistema u deklinaciji i konjugaciji, stanje imeničke promene (u prvom redu u tri poznata padeža množine), primeri sa **dj > j*, novo jotovanje, sudbina grupa *-jt-* i *-jd-*, prelaz *-l > -o*, vokal *e* u *vrebac* i mnoga

1) JF XVIII, 147.

2) Ivšić, Rad 196, str. 172.

3) Ivšić, Rad 168, str. 114.

4) Ivšić, Rad 196, str. 179 i 180.

druga (cela sintaksa ostaje netaknuta!). Primorani smo da radi obaveštenja o ovim osobinama listamo po primerima i tekstovima datim u drugom cilju, da bismo s naporom našli neki zalutali primer i da pritom često ostanemo bez odgovora. A podravski govor, jedan od najarhaičnijih među štokavskim, zaslužuje da znamo sve njegove važnije crte. Doduše, prof. Hamm navodi dosta detaljnih podataka i o izvesnim sitnijim govornim odlikama koje zahvataju samo neka sela u Podravini, ali ne daje opšte karakteristike govora kao celine. Ima u knjizi mnogo o razlikama između lokalnih tipova, a nema o razlikama celog govora prema susedima. Kako podravski *en bloc* stoji prema posavskom? Kako prema šaptinovačkom? Isto tako pisac je propustio da izvuče mnoge zaključke koje mu omogućuje njegov materijal. Onima koji budu radili docnije ostaće da poberu mnoge plodove Hammovog rada koje je on sam mogao uzabrati.

Prof. Hamm navodi razloge zbog kojih ne daje potpunu sliku govora. Ti su razlozi neobični: „...slika... u okviru ostalih radnja s ovoga područja ne bi bila potpuna i ne bi mogla dati ono, što bi trebalo da daje“ — zbog toga što su dosadašnje dijalektološke studije, osobito one starije „pisane tako da na neka (na pr. akcenatska) pitanja kadšto ili uopće ne daju odgovora, ili ga daju tako općenito i nepouzdana da od toga za širi, sintetički rad nema gotovo nikakve koristi“ (str. 5). Međutim nisu svi postojeći radovi loši. Tu je napr. i rad prof. Ivšića o posavskom govoru, daleko sadržajniji od Hammove rasprave. A i inače, čudno je Hammovo rezonovanje. Nepotpunost ranijih radova obavezuje na nepotpunost sadašnjeg rada! Kao da ne treba jednom probiti led, kao da slabost starog nije potstrek za stvaranje novog, boljeg. Naša nauka ima pravo da od pisca studije „Štokavština Donje Podravine“ očekuje i novu studiju o tom govoru koja će doneti obilniji materijal i svestraniju diskusiju.

Pavle Ivić

3. — KAREL OHNESORG: **Fonetická studie o dětské řeči** — Étude phonétique sur le langage de l'enfant. V Praze 1948. Nákladem Filozofické fakulty University Karlovy.

У нашој науци о језику, где је тако много проблема, крупних и значајних, решено у научним радовима проф. А. Белића и круга научних радника око њега, и где још многи значајни проблеми чекају на обраду, — није могла бити обрађена пуна пажња испитивањима дечјег језика и значају резултата тих запажања за разу-

мевање једног значајног дела опште језичке проблематике. Међутим, наше доба које све већу пажњу обраћа детету, и тежња да се и у нас запази значај инфинитезималних језичких отступања у говору сваке нове генерације за њихово збирно испољавање кроз историју језика, и потреба конкретних метода у проучавању унутрашњег језичког механизма приступачнијих анализи у појавама дечјег говора него у стабилисаном и механизираном говору одраслих — све то ствара и код нас све већи интерес у правцу ових проучавања.

На тај начин преко овог приказа једне веома добре књиге Др. Онезорга истиче се интересовање за резултате посматрања конкретног дечјег изговара и постепеног формирања фонетског система. Тако, иако са извесним закашњењем, и наша наука о језику приступа оном великом покрету за испитивање дечјег језика коме је у немачкој науци тако много систематског интересовања, са психолошке тачке гледишта нарочито, показао Др. Вилхелм Штерн. Енглеска наука, а са њом све више и све дубље наука у Америци, развила је оваква посматрања и проучавања до веома великих размера. Неколико радова, студија и прилога потичу из француске лингвистичке школе, која је у испитивању дечјег језика умела да види и да истакне и јако изражен лингвистички интерес, и иза тих радова, објављених до двадесетих година овога века, и из којих ја желим да истакнем студије Др. Ронжа (Ronjat) са нарочитим проучавањем билингвистичког момента, — почела су се јављати саопштења и проучавања дечјег језика и у других народа, а са лингвистичким интересом. Прилози Сапира,¹⁾ Омбредана,²⁾ Торндајка,³⁾ Сидла⁴⁾ (с изразитим лингвистичким интересом) и многи други радови документују ово.

Међутим, радови су били веома малобројни, прво у правцу специјалних фонетских опсервација у развоју дечјег језика, и друго у правцу испитивања дечјег говора из језика словенског типа. С једне стране, из не тако великог броја радова треба истаћи један рад од Сапира (Sapir E. 1929 A study in phonetyk

¹⁾ Sapir E. 1933. Langage — E. R. A. Seligman (Ed.), Encyclopedia of the social sciences, v. IX, 155—169.

²⁾ Ombredan A. 1935. Études sur les premières manifestations du langage enfantin et sur la prétendue loi de Fritz Schultze. Hyg. Mont. 36, № 4, 69—80.

³⁾ Thorndike E. L. 1938, Studies in the psychology of language. Arch. Psychol. № 231.

⁴⁾ Seidl I, C. G. 1937. The effect of bilingualism on the measurement of intelligence. Unpublished Ph. D. Dissertation, Tordham University.

symbolism. I. Exp. Psychol. 12, 225—239) и Сикса (Sykes J., 1940, A study of the spontaneous vocalisations of young deaf children, Psychol. Monogr. 52, № 1, 104—123). С друге стране, после појаве моје докторске дисертације, која у претежној мери третира развој фонетског система и друге, психолошко-језичке појаве, управо говора код учења српског и француског језика (Le langage enfantin, Paris, 1920), — треба углавном поменути мали али значајан прилог од Пучковскога (1931) у часопису Советская психоневрология (№ 2—3, с. 103—106) и Сукова (Сукхов, 1939) у Психологичкии наблюдения, Наукови записки, Харков, период. издања Советская психоневрология.

Озбиљно постављена, методолошки добро вођена и научно правилно интерпретирана испитивања дечјег говора која је вршио Др. Онезорг у оба правца значе велики добитак, и као рад третиран са правим и правилно схваћеним фонетским интересом, и као материјал о говору чешког језика, за који, у предговору овој књизи, проф. Б. Хала истиче да је то први рад о фонетици дечјег језика у чешкој науци, са испитивањима од првог дечјег крика до правих језичких изражавања, — те као такав он сматра овај рад значајним приносом чешкој науци о језику.

Основна схватања Онезоргова о задацима који су пред њим стајали и о методама које је примењивао осигурали су добре резултате његове књиге. Нарочито, он је веома добро учинио што је бележио развитак детињи од првих дана, и то из два разлога. Пре свега, методолошки, тачна је његова напомена да се дете постепено навикне на то да неко у његовој околини бележи и пише, — а тиме се заиста постиже да се материјал фонетски што тачније забележи, јер је по сећању то немогуће и при најбољем памћењу, а још је значајније то што се карактеристичне језичке појаве таквим начином бележе у најразличитијим приликама, при чему долази до пуног изражаја за однос говора према језику онај моменат који ја називам говорном ситуацијом. Значајно је и то што је пратио сваку реч у свим њеним трансформацијама условљеним развојем гласовних могућности. А, разуме се, сасвим је и добро било што нам је дао скоро микроскопску слику развитка издвојене еволуције једнога конкретно проучаваног говора. Тиме његов рад добија, и у поузданости и у конкретности, много више него да је вршено уопштавање уз препричавање. Ипак, понегде да се у ширим размерама задржао на поређењима са сличним појавама које су константовали други испитивачи, слика би била документованија.

Анализа крика није дата детаљно и са прецизнијом анализом, али су напомене о тој фази, — која претходи процесу стварања и таложења гласовних утисака и гласовних реализација, — дате добро и сагласне су са описом неких изразитих крикова које сам ја, као повремене, нестабилисане елементе описао, — и то све, уз још друге и детаљније описе, може довести до извесних општијих закључака, јер значај проучавања крика истиче и Панкончели Галција (*Die Experimentelle Phonetik*, Berlin 1924, S. 145).

Такви крици не губе се одмах кад се почну гласовне реализације стабилисати, кад се почну формирати фонеме. С друге стране, групе гласова већ везане са извесним значењима, јављају се обично и пре него што то показују примери Онезоргови *māma*, *tāta*. Исто тако и ономатопеје се могу раније јавити, али их Онезорг везује за прве дане почетка друге године, свакако узимајући их као утврђене, само што у овом случају вишеструке варијанте ономатопејске ознаке показују већ извесно стабилисање значења у развоју говора формирано раније него сама фонема.

Појаве малих група речи које оцртавају реализовање глобалне мисли са предикатским елементом глаголске вредности, као *māma* | *pāā tāta* | *hal'a* и сл. показују већ да је то добро уочено.

У вокалском систему види се јасна слика, само би било од интереса да су поједини вокали оцртани у перспективи временског процеса стабилисања њихових фонема, да су ту примери увек поређани по њиховом временском јављању. Нарочиту пажњу су ми привукли примери са неизраженим, ирационалним вокалским елементом *a*, као *bābi* (bebŷ), *t'utā* (cukr), *tānāt* (čtrnāct), *t'at* (čtvrť), *letā* (lesk), *mototitā* (motocykl) и др.

Ово саопштење Др. Онезорга, чак и кад не би било других врло инструктивних запажања, било би толико значајно, да је само њега ради требало објавити сав овај лепо сређени материјал. Наиме, ово ми даје потврду мојих запажања о односу компонентата фонеме, које ја гледам у повезаности, у целини оне гласовне апстракције, како је, у својој капиталној студији О природи језика и језичком развоју назива Др. А. Белић. Полазећи од анализе реализације гласа, при анализи некоординираних гласовних појава у дечјем говору и у говору лица са говорним поремећајима, ја констатујем засебне компоненте: акустичку, моторичку, и трећу у ужем смислу психолошко-асоцијативну, управо оно што претставници Прашке школе, по учењу Трубецкога, називају фонемом. Координирање три ове компоненте чини управо психофизиолошку основу гласовне слике, у којој је најреалистичнија, кинетички

условљена моторичка компонента, али за осећање гласа и за његову еволутивност у историји језика најзначајнија је акустичка компонента, док је она трећа, по Трубецком исувише уско схваћена као „фонема“, стварно носилац језичког осећања за језичке опозиције значења речи, као и за етимолошке везе међу речима, јер се при њеном поремећају губи етимолошка веза своје групе, реч постаје издвојена, постаје, по Белићу, лексичка реч. Иако је ово предмет једне расправе коју мислим ускоро објавити, — ја желим овом приликом да истакнем значај овде наведених примера које је савесно и фонетски тачно забележио Др. Онезорг, и да извршим анализу која у потпуности доказује напред изнето мишљење. Карактеристични полугласнички елеменат у овде истакнутим примерима, као и у још неколико речи које Др. Онезорг наводи, показују да он стоји онде где се налазе у нормалним речима које је дете слушало од одраслих: или сонант сам (*l, r*) или групе са сонантом (*kr, vr, kl*), или чак и само *sk: lesk > letə* са интерпретацијом да је *t* кинетичка реализација акустичкога *s*. То значи, како дете већ сваку од датих речи разуме, да је код њега у ово доба јасно формирана акустичка компонента сваке од датих фонема, само кинетички покрети су у заостатку, моторичка компонента још није формирана. Али констатовани полугласнички елеменат маркира место датог сугласника тешког за изговор, односно сугласничке групе у речи која је у питању. То нам пак открива још једну појаву и води нас још једној констатацији. Полугласник није ту случајно. Он показује да је акустички утисак већ изазвао један елеменат моторичке компоненте, а то је у извесном степену изражена звучност, коју Др. Онезорг бележи са *ə*, и то одаје правилну корелацију елемента звучности акустичке компоненте и одговарајућег инервационог покрета мишића. Једино од тога одступа пример *letə < lesk*, где *ə* маркира *sk*, међутим не треба губити из вида да код детета, у тим месецима развитка, није увек потпуно успостављена разлика звучних — безвучних, и да се ту *ə* налази још из једног разлога: због стабиљасања ритмичко-механичких појава првих детињих речи, које се из једносложних и вишесложних елемената „гукања“ обично као речи, као корелативи извесних психолошко-семантичких ознака, стабилизују у двосложној форми: уместо једносложног акустичког утиска дете тежи по тој ритмици да репродукује двосложну форму; *ə* је, дакле, реализација и те тенденције ка двосложности.

Из даљег материјала, као нешто ређе запажано, јесу третирања дифтоншких вредности и чешких *t̃—d̃* и *ň*. Интересантна

су и запажања о стабилисању *ch*. Оно је, пре свега, карактеристична фонема узвика — смеха — '*chachacha*' *chacha*, и затим *lochta* < *vložna*, а нормално *ch* место *s* имамо у *achim* < *grosim*, где *a*, слично раније наведеним примерима, маркира билабијално *p* са сонантом *r*, а једно време се јавља као γ' : $\gamma'eñit$ < *ženich*. Међутим код формирања фонеме овога гласа треба уочити не само недостатак моторичке компоненте према аудитивној, него и нестабилност саме аудитивне компоненте: она се, уз већ поменуће, јавља са слабијим и јачим интензитетом *chad'it'* — *ch'ladiš* — *chlad'iš* (бр. 405), *chapet'et* — *ch'lapešet*, и то боље изражена испред вокала него ли испред сонанта, — значи да, до потпуног стабилисања, њена варијанта зависи од притиска ваздушне струје.

Нарочито су, и то сасвим разумљиво, значајна запажања стабилизације чешкога специфичнога гласа *ř*. То бива веома касно. Најранија третирања су уопште без маркирања тога гласа — *dobe* < *dobře*, затим се маркира са *l* — *doble* < *dobře*, доцније у истој речи јавља се γ' — *dobγ'e*, пре стварања адекватног односа акустичке и моторичке компоненте ове фонеме у изграђивању. Са маркирањем — *dezl fket*, чак има и *dzevo* и *zevo*. Слично је *d'řf* < *džive*, *dziřf*, онда *dəžif*, са тенденцијом ка двосложном изговору, затим *žřf* — *džif*. Пре потпуне стабилизације карактеристична је реализација као γ' — $\gamma'iz\gamma'et$ < *řizek*, са асимилацијом.

Добро је дато запажање о гласовним групама, асимилације, дисимилације, а нарочито су занимљиве доста бројне метатезе, од којих нарочито падају у очи *mimolida* < *limonada*, *tolomotiva* < *lokomotiva*, које показују исти узрок појаве метатезе која ја видим у примеру цитираном у мојој тези — *tas* < *sat*, и који би важио и за случајеве из народног језика *namastipur* < *манастир* и сл., где је већ укоренења комбинација ослонац и потстрек за појаву овакве врсте метатезе.

Најзад желим да истакнем како је, уз друга запажања, која потврђују наводе ранијих испитивача дечјега језика, нарочито добро обрађен одељак о акценту, о устаљивању квантитета, а посебно о говорној мелодији.

Ова књига, тако корисна у смислу општих језичких закључака које је чинио Јесперсен у вези са дечјим језиком, и посебно за три питања која сам ја доводио у везу са појавама дечјег говора, — биће потстрек и добар образац за нова посматрања развитка дечјега говора у словенским језицима.

М. Павловић

4. ASTRID BOEKLUND: *Die Univerbierenden Verkürzungen der heutigen russischen Sprache.* — Uppsala, 1940.

Као основни услов развитка језика, социјална средина преноси и на сам језик, на језичке могућности и језичке вредности свој отпечатак, и сасвим је разумљиво да ће један језик у великим историским догађајима, каква је Француска револуција за XVIII век и Руска револуција за XX век, ући у фазу многоструког превирања. При томе је психолошко-језичка страна подложна знатним изменама, показујући нове тенденције и нове појаве, нарочито у фразеологији и семантици, — нову динамику језика. Отуда је за разумевање језичко-динамичке епохе коју је отворила Руска револуција било корисно, поред ранијих добрих прегледа материјала, извршити исцрпну лингвистичку анализу насталих нових језичких творевина и поставити и решавати проблеме њиховог односа према структури руског језика, и оценити их са гледишта опште науке о језику. Ово је учињено у расправи Астриде Беклунд, где из врло богатог материјала, лепо класификованог, извиру закључци као одговор на правилно постављене проблеме.

Вредност ове књиге види се већ по исцрпном и објективном приказу не тако сиромашне литературе о овом предмету. Судови су одмерени, нимало претерани, могао бих рећи дефинитивни, бар с оазиром на оно што је из те литературе и мени познато. Све-страна обавештеност и стављање целог комплекса питања у про-цену са гледишта лингвистичког интереса показују добар научни метод, а тиме несумњиву вредност саме расправе.

Иако А. Беклунд напомиње да јој није циљ дати исцрпно све примере, ипак је дат тако обилат материјал, да би тешко било наћи неки пример који би претстављао нешто овде необухваћено. Прилазећи материјалу с циљем да му одреди однос према речнику живог језика и према структури његовој, писац анализира поједине врсте скраћеница; њихов значај за социјалну средину; унутрашње и спољашње услове с обзиром на руски језик; њихову виталност и способност да, флексијом и суфиксацијом, уђу у нормални склоп живог језика, најзад њихов однос према структури тог језика, њихове етимолошке и семантичке појаве као такве.

У општој анализи скраћивања, Беклунд истиче четири типа. Од њих први и четврти били би слични по резултату: *а)* свођење речи на једно слово, које одговара почетној фонему (*государ > сударь > су > сь*), што по Хорну (*Sprachkörper und Sprachfunktionen*) одговара слабијој функционалности, а што по мом мишљењу можемо означити слађењем психолошког интензитета; *б)* типично

употребљавање знакова почетних фонема уместо речи (S. P. Q. R.). Други и трећи начин, пак, дају сличне резултате, иако се у процесу разликују: с једне стране један део сложенице прима значење целе речи (*VELO* > велосипед, *AUTO* > аутомобил), а с друге имамо хипокористички моменат нове формације (*PAVA* > Павлина, *SASHA* > Александар+ша). Строго узев, први и четврти начин и нису праве овакве скраћенице, и овде могу имати места једино ради формалне прегледности.

Супротно овоме Беклунд иставља скраћенице пореволюционарног доба, „збирнога“ типа, при чему елементи кратице постају фонемама нове „речи“. Ту процедуру, пониклу из општих револуционарних тенденција и бржега темпа живота и самог динамичнијег изражавања, Беклунд везује за социјални и психолошки момвнат револуције: „Die durch den Weltkrieg und die Revolution bedigten Aenderungen im sozialen, kulturellen und politischen Leben Russlands sowie die Empfindungen, die durch diese gewaltige gesellschaftliche Umwälzung ausgelöst wurde, veranlassten auf dem sprachlichen Gebiet grosse Neuerungen in lexikalischen Beziehung“ (с. 9.). Само, треба додати да објашњење Пеливанова, које Беклунд прихвата, није довољно да образложи зашто се овај утицај ограничава на лексику. Међутим, не само да су речи највише подложне спољним утицајима, него су наведени социјални узроци психички деловали преко измена многих схватања и односа, што се јављају уз извесну и потсвесну и свесну тенденцију за тражење нових начина изражаја, а речи су битно семантичке природе.

Али и у оваквим формацијама поступак није потпуно нов, и Беклунд ово не заборавља, наводећи пример симболичког значења $\lambda\chi\theta\upsilon\varsigma$ ($\lambda\eta\sigma\theta\upsilon\varsigma$ $\chi\rho\iota\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ $\theta\epsilon\omicron\upsilon$ $\delta\iota\omicron\varsigma$ $\sigma\omega\tau\eta\rho$). Скраћенице типа *con* (*conspiration*), са емфатичким акцентом на почетном слогу, остављајући у засенку остали део речи, није нов. Чак ни тип *командарм* не би био совјетског постанка, јер се јавља у телеграфском стилу ратног војног језика у Русији 1916 године. Сам Први светски рат, са ужурбанашћу, општом нервозом и великим бројем нових организација, изазивао је нова и скраћена именована. Овакве, осакаћене речи улазиле су у говорни језик, а због моде, каткад у иронији, управо у шали употребљаване, добијале су маха, шириле се. Сама Револуција, уз нове прилике, са потпуно новим и многобројним организацијама и установама, прихватила је овакве процедуре, искористила их у развијању продуктивних начина за обележавање нових појмова. Место старих бирократских установа створене нове установе добијају називе по овом типу. То служи као основа

новог начина богаћења речника: њихова употреба у говору, а не само њихово скраћивање у писању, — даје им праву језичку вредност, пре него што су постали самостални лексички елементи.

Имајући већ у овоме услове за ширење, претварајући се у праву поплаву нових речничких творевина, ове су појаве показивале и своју специфичну унутрашњу творачку снагу. И тај њихов унутрашњи виталитет, њихову сугестивну асоцијативну динамику, Беклунд нарочито лепо приказује. Оне постају средства композиције, продуктивни елементи за стварање нових сложеница. Оне замењују читаве изразе, по Сосир-у — *locutions composées*, и претварају се у организовану целину. Када више предмета мишљења, више претстава, врше заједничку улогу, — то скупа постаје нов, синтетички схваћен предмет мишљења, који захтева нов лексички корелатив. Овим процесом је, како истиче Беклунд, руски језик савладао једну велику тешкоћу оличену у ограниченим могућностима словенских језика за стварање сложеница. *Unitas multiplex* постаје *signum simplex*, сложеница. При овоме је јасно примењена и мисао Р. Јакобсона: да се у словенским језицима, изузетно граматичког типа, јасно види тенденција ка схватању речи као семантичке целине (*Spisovná čestina a jazyková kultura*, Прага 1938, с. 111).

Овај, у основи сасвим нови пут, другачији од нормалних начина образовања речи, не само да значи једну врсту речничке револуције у маломе, него задире и у структуру језика и у стил. Беклунд врло лепо авализира, полазећи од значења раније руске речи *совет*. Како је та реч могла значити *совет* у разним установама и са разним функцијама, то се развио однос диференцираности, означен специфичним словом — ознаком диференцијалног момента (*СССР, СССР, РСФСР* итд.). При томе су истакнута четири типа. 1) Почетна слова појединих речи дају нову реч (срп. *Улус; Ес-ес-ес-ёр*, и сл.; некад почетна слова изговорена азбучним називом дају нову реч (*ЦК = Цека*, Централни комитет), а у даљој анализи наилазимо на комбинације два адјектива и супстантива (*ВУЗ = высшее учебное зеведение*) и адјектив — супстантив — синтагматска одредница (*ГИМН = Государственный институт Музыкальных наук*); 2) Сложенице од почетних слогова више речи (*воиш = военный, пионерский*), а варијанту би чинила она где учествују два слога ради боље јасности, управо ради успостављања неке врсте етимолошког односа (*полишрук*); од њих, пак, може бити такође уношења разних диференцијалних елемената поред једног основног (*мест-ком, рай-ком, губ-ком, дом-ком, раб-фак*,

раб-џрос, тј. раб-просвещение); а комбиноване би биле *ком-со-мол рай-ком-џарџ* и сл. — Комбиновање прва два начина узето је као засебан, трећи тип: *с-обес* (социално обезбечење), *џе-о* (театрални одел). — Као четврти тип издвојене су скраћенице које се ослањају на принцип префиксације: *аџиџ-џрој*, *аџиџ-карџина*, а добро су уочени најважнији елементи који имају улогу префикса, као *гор-*, *губ-*, *диј-* и др. При груписању оваквих речи можда је требало у засебну групу издвојити оне које су овде стављене уз другу групу „као елиптична образовања“, јер је у њима битнији психолошко-семантички моменат, — наиме *Нар-џиџ* не претставља скраћено „Союз работников народного питания“, иако стварно то значење има, већ је такво значење семантичким путем добила синтагма „народное питание“, која је дала елементе за скраћеницу, — дакле није у питању елипса.

Овакве речи, које у много случајева не улазе у категорије говорног руског језика, а неке су им чак потпуно супротне (нарочито из првих група — *гимн*, *дозавуч*, *учџедџиз*, *џрофгрујорџ*), — ипак се саображавају функционалним ознакама. Напомене о оваквим појавама дате су код сваке групе речи, и јасно и убедљиво, — али би свакако било прегледније да су такве појаве деклинације оваквих нових „речи“ дате скупа, у засебном прегледу.

У фонетском погледу није ни било очекивати чега значајнијег. Нову психолошко-социолошку динамику изражавају нови, често врло необичног вида, лексички елементи, али — са фонетским елементима нормалног руског језика, и са његовим нормалним појавама. Тако Беклунд истиче да се у овако образованим речима врше једначења по звучности у разговору, али не и у писању, како је уосталом и у руском књижевном језику. Ово је, пак, знак да за језичко осећање елементи ових речи ако су били почетна слова скраћених речи, ако су дакле били графеме, односно литереме, — они добијају вредност фонема и третиране су у конкретном изговору као фонетске реализације, као гласови у склопу речи. — Нова је констатација коју чини Беклунд о губљењу звучности на крају (*вуз*, изговорено *вус*). Што се тиче општер руског палатализованња сугласника, има га само за *љ* (*сель-кор*) па и оно уступа пред фонемом *л*, која се аналошки ослања на осамостаљеност новог морфемског елемента — *кол* (колхоз), *жел* (жел-дорога). — Акценат, пак, за овакве речи механизирован је, на последњем саставном делу — *Ес-ес-ес-џр*, осем случајева кад је акценат средство за диференцирање, управо: скраћени слог синтагматске предикатске одреднице, због своје задржане одред-

ничке улоге, носилац је акцента: *мо́стој* (московское топливо), *ро́стој* (ростовское топливо), али има и колебања, као у *ли́то* < литературный одел.

Продуктивност оваквих речи Беклунд види нарочито у извођењу суфиксацијом код композита регресивног типа. Дакле, детерминативне компоненте постају градилачки основ, коме се додаје градилачки елеменат, нарочито *-аи* и *-сшво*, као *наркомаш*, где *ком* претставља скраћено „комиссар“, или *полпредство*, где *пред* вреди као „представитель“, а тим скраћеним деловима додају се форманти. Нарочито важан елеменат извођења је *-ец*: а) *дешдомец*, штићеник Дечјег дома, *Днепростроец*, *комсомолец* и др.; б) *Вузовец*, студент сф. ВУЗ, *Шузовец*, студент Техничког учебног завода, Техничке високе школе. Разуме се, и овде се може умешати појав народне етимологије, тако да се место *фабзавец* „припадник фабричког завода“ јави хумористички *фабзаяц*. — Овоме наставку *-ец* паралелан и етимолошки комплетиван за именице женског рода јесте *-ка*, *вузовка*, или *(ч)ка* — *эсдечка* према *эсдек*, *меньшевичка*, према *ек/-ик*; најзад *(н)ица* према *(н)ик* — *фискуљшурница* — *фискуљшурник*, *наркомпросница* — *наркомпросник*, *совхозница* — *совхозник*. Овамо долазе и паралелни *чик/чица* и *щик/щчица*, као *културпросветищик*, *агишпроищик* и др. Завршетци *ист/истка*—*чекист* и сл. чести су, као и *-изм*, за формирање апстрактних појмова — *большевизм*, *бышовизм* и сл. Већ поменути елеменат *-шво* — *нэйманшво*, *эсершво*, *наркомшво* — је врло чест. Суфикс *-ша* има и овде нешто фамилијарно, донекле вулгарно значење, — *нэйманша*. По неки суфикс, као *-ня*, није употребљен у обичном значењу: *селькорня*, „сельский корреспондент“. Што се тиче примера типа *Магнишогорск*, треба приметити да овде не *-ск* већ цело *горск* има улогу форманта. Афективни моменат делује и код оваквих формација при формалној деминуцији и амплификацији, као *колхозец*, *наркомише*.

Као што је уопште принцип код вештачких језика (супротно пратворевинама човековог говора, где је динамика језичка формирала крике-реченице глаголског карактера) — ми и овде имамо, како нам је претстављено у овом врло информативном раду: извођење глагола од именица. Извођење се врши помоћу нормалних елемената, ређе за свршеност радње, чешће за трајна или итеративна значења, често и са префиксацијом: 1) *викжелятиш* — *викжельнутиш* према *викжель*, „всероссийский исполнительный комитет жельдорожников“; 2) *женошделиш* „радити у одељењу за жене“, *фискуљшуриш*, *онэйишсья*, *окомсомолишсья*; 3) *совешизи-*

роваѣѣ, кулѣѣшефѣѣвоваѣѣ, крѣѣѣѣѣѣвоваѣѣ, загсироваѣѣѣѣѣѣ, ф. обзагисѣѣѣѣѣѣ.

Урастање оваквих речи у систем рускога говорног језика види се већ и по типичној префиксацији и суфиксацији; али А. Беклунд овај процес урастања обрађује шире у целом једном одељку. Тачно је примећено да се при томе запажају јасне етапе: у почетку су кратице ових типова само писане, затим се почеле увлачити у сам говор, добијајући све више маха, најзад су се формирале њихове групе и стварао однос према нормалним категоријама а и веза са њима; вршен је, постепено, прелаз ка апелативима; деклинација је постепено развијана код ових елемената, ма да ограничено, за оне функције које су се конкретно јављале код оваквих речи; најзад долазе глаголи, у мањем броју но именице и на ове наслоњени, и у доброј мери употпуњују овај систем, дајући му у могућној мери основну карактеристику руског језика. Беклунд се слаже са Јакобсоном да су ове „речи“, у почетку схватане аналого страним речима, туђим елементима, другаче по спољашњем виду од нормалних речи рускога језика, и да су прошле кроз сличан процес асимиловања као и стране речи.

Темпо којим се цео овај процес вршио живо је приказан. Почевши већ раније, он је у доба октобарске револуције достигао врхунац. Нове институције и нови појмови били су увођени, и захтевали нове изразе, краће, карактеристичније и у сагласности, правој или привидној, са огромном динамиком епохе једне праве, велике револуције, при чему је емоционална компонента, зависна од свих револуционарних збивања, била врло значајна. — За овим долази Неп — период са многим новим појмовима и богаћењем, повећавањем оваких скраћеница из оних области које су дотле у малој мери биле обухваћене новом језичком динамиком (cf. Винокур, *Язык нэпа, Культура языка*). — Најзад, као трећа епоха, овде нам се приказује и борба противу оваквих елемената, прилагођаваних до знатне мере нормалним језичким категоријама и нормалном изгледу рускога језика, али које су се, све бројније а ипак не сасвим прилагођене, осећале као груби „*corpus separatum*“. Та борба је јасно приказана, и истакнут значај XVII Партиског конгреса, на коме је писцима и журналистици замерано за ове појаве „без обраћања пажње на ниво широких маса“. Али у Совјетском Савезу ове појаве се нису умањиле.

Најзад, могло би се рећи да је од релативно највећег значаја закључно поглавље — *Einige sprachtheoretische Schlussfolgerungen* — где се укупна проблематика ових језичких формација

третира са опште језичке тачке гледишта. С обзиром на типолошки моменат, писац их пореди са полисинтетичним творевинама американских старих језика и језика источног Сибира у односу према образовању речи у европским језицима. Тиме би био у руски језик уведен један нов, полисинтетички принцип. Ту је, даље, излагање Женевске школе о тенденцији ка мотивираности и о супротној тенденцији ка аутономности језичког знака. О томе да ли словенски језици показују више тенденције ка мотивираности него немачки језик, могло би се и морало би се дискутовати, али је тачно констатовано и с опште језичке тачке објашњено: *Der Prozess der Univerbierung ist somit durch eine Motivierungstendenz verursacht; doch kam durch diesen Prozess auch die entgegengesetzte Tendenz zum Vorschein*“ (с. 124).

Ова веома добра и јасно обрађена студија може за нашу науку имати један специјалан значај. Под условима који су утицали на развитак општих појава јавнога живота, а посебице начина изражавања, нарочито у дневним листовима, — јавио се у нашем језику знатан број скраћеница, нарочито по угледу на овакав тип развитка речника у руском језику. Оне нису биле увек срећно грађене, и у једном дневном листу 1945 године књижевник Мих. Лалић, устао је оштро против претеривања у употреби скраћеница, и нарочито осудио оне које не одговарају нашим језичким категоријама, које, дакле, нису „у духу нашег језика“. Ипак многе се шире и стабилизују у употреби, многе начињене по руском начину, а неке грађене процесом сличним у принципу и у знатном броју су већ немотивиране, као *Гранай*, *Грашекс* и сл.; неке су пак поодавно већ ишчезле као *Грамлек*, чим је уклоњена са „фирми“ продавница „Градског млекарства“, Предузећа за млеко и масноћу. — Био би, дакле, захвалан посао за некога од млађих сарадника на проучавању наших језичких проблема, да се, полазећи од овог рада, примењујући у потребној мери исти метод, расправи ова појава у нашем језику, где се она приказује принципски у сличном виду, али у знатно другим условима, у много мањим размерама, и са другим психолошко-језичким твораством, са другим интензитетом.

М. Павловић

5. — АЛЕКСАНДАР СТОЈИЋЕВИЋ, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику. — *Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3. Ljubljana, 1951, стр. 171, 8°.*

Иако се значењем глаголских облика, нарочито за последњих педесет година, бавило више синтаксичара српскохрватског језика, иако је основни проблем овога опсежног питања прилично осветљен, то још не значи да је у овој области наше синтаксе казана последња реч. И горња расправа о којој овде мислим да говорим баш зато ће у науци бити корисна, иако се, по моме мишљењу, не може рећи да нас је она приближила коначноме решењу овога врло занимљивог и врло сложеног питања. И не само то већ би нас прихватање основних поставака А. Стојићевића удаљило од могућности таквога решења.

Нећемо бити неправедни да не укажемо на позитивне стране Стојићевићеве расправе, а оне су, пре свега, у томе што писац у њој даје преглед дефиниција значења аориста и имперфекта, почев од оних што их налазимо код првих граматичара нашег језика (Б. Кашића, В. Караџића и П. Будманија), однос немачких лингвиста (Делбрика, Бругмана, Лескина) према тим дефиницијама, као и објашњења значења и употребе ова два претеритална времена у расправама познатих синтаксичара српскохрватског језика: А. Мусића, Т. Маретића, Љ. Стојановића и А. Белића. При томе Стојићевић даје оцене свих тих дефиниција и објашњења. У овим његовим оценама има несумњиво тачних запажања, али и погрешних схватања, погрешних анализа појединих примера и нетачних закључака.

Стојићевић је, по моме мишљењу, у праву што, на самоме почетку своје расправе, констатује да је за имперфекат и перфекат само теориски утврђена разлика између правог и релативног значења њихова. То је несумњиво још увек један од проблема синтаксе глаголских облика, чије коначно решење анализом примера тек треба довести до краја. Али Стојићевић то у своме раду није учинио, већ је за њега занимљивије било утврдити колику временску удаљеност означавају аорист и имперфекат (стр. 11).

Стојићевићева замерка дефиницијама аориста имперфективних глагола које дају А. Мусић и Љ. Стојановић, према којима овај облик значи радњу извршену у прошлости (по Мусићу), односно тренутак свршетка радње (по Стојановићу) — сасвим је на своме месту. Он тачно констатује да аорист несвршених глагола никако не означава извршеност (то је, уосталом, утврдио проф. А. Белић

у расправи: *Аорист̄ имперфективних глагола*. — Јужнословенски филолог књ. V, стр. 171 и даље, што и сам Стојићевић истиче), нити само тренутак свршетка радње већ и њено вршење до тренутка прекида (в. Стојићевићеву расправу, стр. 90).

Он добро осећа да се перфективни презент за казивање прошлих радња употребљава напореда с аористом само кад означава једну одређену радњу, а да се уопштена радња, тј. радња која се понавља у прошлости, као у примеру: Како *дође* вече, он *свуче* ону змијину кошуљу, те *изађе* момак, лепота на свету, — може казивати само првим обликом и да се тада њим (тј. перфективним презентом) више означава особина него само извршење радње, да је то онда, управо, квалификативни презент (стр. 63—65). Перф. презент се, заиста, у овој служби не може замењивати аористом, иако је ово релативна употреба тога облика (в. А. Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, Београд 1941, стр. 386).

Тачна је и Стојићевићева констатација да аорист у гномичкој употреби „базира на једном одређеном догађају и случају“ који се после примењује на сличне случајеве; „Два лоша убише Милоша — закључак је каквог ранијег изношења, који се наводи као потврда даног случаја“, вели проф. Белић у сад цитираном делу, стр. 387. А ово не вреди једино за аорист, него и за перфекат, и за имперфекат и за друге облике у оваквој употреби. У томе погледу нема никакве разлике између аориста у пословици: *Несџадоше* стари, *несџадоше* и ствари — и претериталних облика у примерима: Што дикла *навикла*, то невјеста не одвече; — Кад се синовац *жењаше*, стрица не *пшаше*; а кад се *ражењаше*, и стрину *прийшшваше* и др.

Свакако с разлогом Стојићевић мисли да се у стилу једне врсте, у ономе којим хоће да се постигне већа живост, рецимо, употребљава аорист, да се већа пластичност остварује употребом перф. презента (стр. 44) и да се различни претеритални облици употребљавају напореда ради избегавања монотоније и постизања стилске разноликости (стр. 42). Али могућност удољевања оваквим стилским захтевима је свакако у могућности употребе тих времена везаној за разноликост њихових значења, а нису, како би из Стојићевићевих излагања излазило, обрнуто — различна значења времена добивена према томе што се употребљавају у различитим стиливима.

Несумњиво је тачно да се проста претеритална времена, имперфекат и аорист, обично употребљавају за изношење радња које су се вршиле или извршиле у прошлости пред очима саоп-

штача, односно приповедача, или, нешто срећније речено, у доживљеној прошлости говорног лица, — како то Стојићевић у оваквој или онаквој формулацији више пута у својој расправи понавља. У народним говорима у којима је још и данас нешто шира употреба тих глаголских облика, или је бар живо осећање за њихову употребу, она се доиста за овакву прошлост најчешће употребљавају, — не само у северозападним говорима Црне Горе, где је на такву ограниченост њихове употребе први указао Ј. Вуковић, што Стојићевић с правом истиче, и не само у неким говорима Јужне Србије, где сам је ја запазио (в. Српски дијалектолошки зборник књ. XI, стр. 147), већ и свуда у народу где су ти облици још у употреби; и не једино у текстовима из којих је Стојићевић узео своје примере, него и у језику свих писаца, разуме се, уколико они та два облика употребљавају. А потребно је истаћи да је, опет и у народним говорима и у језику данашњих наших књижевника, употреба аориста доста широка, свакако неупоредиво шира од употребе имперфекта, кога је скоро сасвим нестало из данашњег и разговорног и књижевног језика. Међутим, у нешто старијих писаца, у оних из друге половине и с краја XIX века, код неког мање а код неког више, и имперфекат је још у употреби. Само пада у очи да су писци из северозападних наших области, из Србије и Војводине, у употреби овога облика знатно штедљивији од оних с југозапада, и може се тврдити да је код ових првих имперфекат више књишког него народног карактера. Па ипак се и код њих овај облик претежно употребљава за доживљену прошлост. Али не ни код њих, ни другде у нашем језику, за доживљену прошлост само говорног него и лица коме се говори. Ово јасно потврђују имперфекти у Његошевим стиховима: *Што збораше Амза и Никшићи? | Шћаше ли им мила вјера бити? — Појаху ли уз гусле лијепо?, аористи у стиховима из народне песме: Виде ли ми Роксанду девојку? | Виде ли је и црстенова ли? и сл. примери, каквих има и код писаца и у разговорном језику (Јеси ли био код њега? Како беше и шта рађаше? и сл.). Према томе, место о доживљеној прошлости говорног лица, овде ваља говорити о доживљеној прошлости лица која учесћују у говору. Али ово неће бити највећи недостатак у Стојићевићеву мишљењу о значењу аориста и имперфекта у српскохрватском језику.*

У Стојићевићевој расправи је, мислим, погрешна основна поставка. И не само та једна већ и још неколике поставке које он у својој књизи даје. Прихватајући, бар на почетку своје ра-

справе, Белићеву поделу употребе глаголских облика на две основне синтаксичке категорије и такође теорију проф. Белића о индикативној употреби глаголских времена само у служби за означавање вршења радње у односу на тренутак говора, — Стојићевић тврди да се радње у аористу и имперфекту кад год означавају прошле догађаје из доживљене прошлости говорног лица увек одмеравају према тренутку говора. За њега су ова два облика у служби за означавање таквих радња увек у индикативу. По његову схватању блиска и скорашња прошлост не могу се разликовати, и не разликују се од непосредне прошлости, а нешто удаљенија, па и било колико удаљена прошлост, само ако је говорно лице памти, такође се не разликује од блиске прошлости. Према овој његовој тези, дакле, свака радња из прошлости која се извршила (ако су глаголи перфективни) од непосредно претходне до било колико удаљене доживљене прошлости, односно која се вршила (ако су глаголи имперфективни) до неког тренутка у тој прошлости казује се индикативним аористом.

Да би доказао ову своју тезу Стојићевић даје велики број примера из народне књижевности, из песама и приповедака, из Вукове прозе, из Вукова и Даничићева превода Библије, из Ст. М. Љубише и уопште из оних писаца у којих је употреба аориста најшира и, према томе, осећање за њу најразвијеније. Он узима, дакле, примере одакле су их узимали и ранији синтаксичари нашег језика: Мусић, Маретић, Стојановић и Белић — да остале и не наводимо. Он притом развија као неку полемику с њима настојећи да докаже како је њихова анализа многих примера нетачна. Он је у томе често у праву када је реч о синтаксичким радовима из времена пре оних у којима је проф. Белић дао своју теорију о синтаксичком индикативу и релативу, коју је касније, у својој значајној књизи *О језичкој природи и језичком развићку* (Београд 1941), нешто преиначио и усавршио утврдивши да поред индикативне употребе времена и релативне (односно релативно индикативне) у језику, као посебну синтаксичку категорију, имамо и модалну употребу њихову. Стојићевић не налази да је у овој Белићевој теорији о синтаксичким категоријама глаголских времена дато решење основног проблема синтаксе ових облика. Зато покушава да докаже оно што је недоказиво. Он се управо лађа незахвална посла да те теорије замени другима. За њега је врло важно утврдити тачно, или бар приближно тачно, колико је протекло од времена у коме се вршила, односно извршила нека радња до тренутка говора, и то утврђује, наравно, према некој временској

одредници или било каквој временској ситуацији, а никако према дотичном глаголском времену. Он, напр., мисли да се причање личних доживљаја из прошлости, које назива *сјомињањем* или *приповедањем у ужем смислу*, синтаксички разликује од причања туђих доживљаја, од *приповедања у ширем смислу*, па, узимајући то као разумљиво само по себи, доказује да доживљена прошлост није само она што непосредно претходи тренутку говора, као да то и само по себи није јасно. За ово наводи поред осталих пример: *Виђех, царе, и прстеновах* је — из нар. песме Женидба Душанова, тврдећи да се радње које се у њему износе аористом нису могле десити непосредно пред тренутак у коме ово Тодор везир изјављује цару, јер се, духовито вели Стојићевић, он није авионом вратио из Леђана у Призрен и јер, ни у овом немогућем случају, то не би била непосредно претходна, већ нека, како он мисли, не-давна и свакако лично доживљена прошлост. Стојићевићу се овде не може дати за право, не због тога што би се друкчије могло мислити о временској удаљености између доживљаја о коме се говори и тренутка у коме се то говори, него зато што се причање личних доживљаја који нису непосредно претходили тренутку говора, што се бар употребе времена за њихово казивање тиче, ни по чему не разликује од причања било чијих доживљаја. Зато што, у наведеном примеру, Тодор везир није ни видео ни прстеновао Роксанду „сад“, него у једном тренутку прошлости — а потпуно је свеједно колико је тај тренутак удаљен од времена кад он цару саопштава да је обавио поверени му задатак — аорист овде није употребљен, иако Стојићевић хоће да нас убеди, у правом, већ у релативном индикативу, у релативу. Овде се само констатује извршеност онога што се казује глаголима у аористу, и ништа више. А то управо и јесте оно по чему се релативни аорист разликује од индикативног, којим се поред извршености (у питању су перфективни глаголи) обележава и везаност те извршености за непосредни тренутак (в. Јужнословенски филолог књ. XVII, стр. 182, где проф. А. Белић тачно утврђује разлику између индикативне и релативне употребе аориста). Сем тога, сам Стојићевић потврђује неоснованост свога схватања о индикативној употреби претериталних времена за казивање свих радња из доживљене прошлости. Он, на једној страни, полази од несумњиво доказаних и у науци прихваћених теза А. Белића о индикативној употреби глаголских времена једино за временско одређивање радње у односу на тренутак говора и о могућности међусобне замене глаголских облика само у неиндикативној служби,

а, на другој страни — тврди да се радње које су се вршиле: *синоћ, недавно, пре коју недељу, пре годину дана, пре три године*, па и *пре неколико деценија* (курзив је мој — М. С.) и у било које време, као и оне за које се не зна, нити је важно да се зна време, — само ако су те радње доживљене од говорног лица — означавају индикативним аористом (и имперфектом). И, што је још занимљивије, он сам признаје, па и доказује на примерима, да се у таквој служби ова времена могу напоредо употребљавати и међусобно замењивати с приповедачким презентом. Она се заиста ту, сем у случају кад се аористом означава непосредна прошлост, и употребљавају напоредо и могу се међусобно замењивати, али је баш то доказ да је ово релативна служба њихова, а не индикативна, као што немогућност замене аориста перфективним презентом у случајевима кад први облик означава непосредну прошлост — јасно говори да се блиска, и мало даља, и свака друга прошлост разликују од оне што непосредно претходи тренутку говора.

По моме мишљењу је, такође, погрешна и Стојићевићева поставка да се имперфекат у своме индикативном значењу не разликује од аориста, већ да и он означава радњу која се врши непосредно пре тренутка говора и — разуме се, поред тога, као год и аорист — сваку радњу из доживљене прошлости говорног лица. Он изрично тврди да та „оба глаголска облика имају исто временско значење, а то је непосредна или мање или више удаљена прошлост“. Али пре него што пређемо на ову сада први пут у нашој науци изнету тезу, да се задржимо на Стојићевићеву покушају да оживи и одбачену тезу по којој између аориста имперфективних глагола и имперфекта нема никакве разлике у значењу. Он најпознатијем заступнику те тезе Т. Маретићу одаје признање говорећи да овај „правилно суди кад... тврди да аорист од трајних глагола значи исто што и имперфекат“ (стр. 96). Да је, управо, насупротив томе, Маретићево схватање значења аориста имперфективних глагола нетачно, показали су прво Љ. Стојановић (в. Јужнословенски филолог II — *О значењу и употреби глаголских облика*) и А. Мусић (у расправи — *Аорист и имперфективних глагола*. ЈФ V), иако су дефиниције значења тога облика код ова два наша синтаксичара непотпуне (код првог од њих), односно нетачне у другоме погледу (код другог). А затим је А. Белић (поводом Мусићеве расправе у истој књизи истог часописа), допунивши Стојановићеву дефиницију, утврдио и на примерима показао да Стојановићев тренутак свршетка радње треба

схватити као „тренутак прекида“, „тренутак пресецања“ (в. ЈФ V, стр. 177). И када се као несумњиво узме да је у значењу аориста имперфективних глагола главно тренутак прекида радње, онда то значи да је пре тога тренутка радња извесно време трајала, што је јасно и по самом глаголском виду. Дакле, у значењу аориста имперфективних глагола имамо два момента: а) моменат вршења глаголске радње у прошлости и б) моменат њеног прекида. Имперфектом се, међутим, означава само трајање радње (у прошлости), без икаквог ограничења тога трајања.

Истина је да у нашем језику има случајева у којима би се место аориста имперфективних глагола могао употребити имперфекат. Такви су, између осталих, и примери: *Аргашовах* три године дана и ја *вукох* дрвље и камење, — и *Ми куџисмо* шљиве ваздан. У овим и оваквим примерима временским одредницама се казује колико су трајале радње које се у њима износе. И баш те одреднице омогућавају да се у реченицама с њима место аориста имперфективних глагола може употребити имперфекат. Песник би у свему исту мисао казао да је у два овде наведена примера употребио овај други облик: *Аргашовѧх* три године дана и *в'уцијѧх* дрвље и камење и *Куџѧсмо* шљиве ваздан. Али како се у оваквим реченицама одређено каже колико су њихове радње трајале, тиме се, у исто време, износи и да је њихово трајање прекинуто по истеку означеног времена. И, пошто је моменат пресецања радње већ обележен, остало је да се глаголским обликом значи још једино моменат трајања у прошлости, а у тој служби се, како је одвећ познато, употребљава имперфекат (види о овоме и моје објашњење у расправици: *Један ѧрилог објашњењу значења имперфективног аористѧ.* — Наш језик књ. VII, 1940, стр. 101—104). Међутим, у примерима у којима недостају одредбе ове врсте, или се према било каквој ситуацији не зна да ли је вршење радње прекинуто, имперфекат се место аориста не би могао употребити сем на уштрб тачног претстављања онога што се хтело рећи. А да је у значењу аориста имперфективних глагола важан баш прекид радње, то и сам Стојићевић осећа, иако се он иначе, како смо већ рекли, слаже с Маретићем у схватању истоветности значења имперфекта и аориста имперфективних глагола. Док на једној страни тврди да „облик аориста од трајних глагола сам по себи значи да је радња у прошлости (*недавној*, ако је облик употребљен у индикативу) вршена без икаквих ограничења“ (стр. 96), Стојићевић пре тога (на стр. 90) констатује да „аорист означава да је глаголска радња вршена у непосредној прошлости и

трајала до тренутка говора“. А опет на другоме месту у својој расправи (стр. 124) — дајући анализу неких примера употребе аориста имперфективних глагола уопште, а посебно примера: Царица... стане викати на ону девојку што град полева... „ти ме толико година служи верно“ и: Царица... стане викати на њих... „толико ме година служисте верно, а сада ме издадoste“ — он, од речи до речи, каже: „Царица мисли на један ошсек прошлости који се прошеже до издајства“ (курзив је мој — М. С.), не, дакле, неограничено, већ до тренутка у коме се радња служења царици прекида.

Стојићевићево схватање да и имперфекат, као год и аорист, у индикативу означава радњу из непосредно претходне прошлости апсолутно је неприхватљиво. И није, мислим, претерано устврдити да Стојићевић нема осећања за тачно значење имперфекта као што он, уосталом — сигурно полазећи од констатације: „имперфекта и аориста тако је већ nestало, да их Дубровчани при читању не умију изговарати правим акцентом“ (в. П. Будмани, *Данашњи дубровачки дијалекат*. — Rad JAK. LXV, стр. 174) — мисли да Будмани, као Дубровчанин, није могао тачно одредити значење имперфекта. Стојићевић признаје да сам у сопственом језику има само имперфекат глагола *биши* у примерима типа: Ту *беше*, а сад је нема. Будући да се ту, као и у примеру из народне песме: Ђорђе сада пред кућом *бијаше*, | ту сад *бјеше*, па некуд отиде. како нам јасно говори одредница *сад (мало пре)* — обликом имперфекта казује да је нешто (односно *неко*) било ту у блиској прошлости (а за Стојићевића, знамо, нема разлике између блиске, даље и непосредне прошлости), — он овде преноси значење прилошке одреднице на сам глаголски облик, па изводи закључак да се имперфектом уопште означава радња из блиске прошлости. И несумњиво је у овоме, а не у чему другом, основ Стојићевићеву схватању да се имперфекат у временском одређивању глаголске радње не разликује од аориста. Доиста се у говорном језику данас често имперфекат глагола *биши* чује у реченици: *Беше овде*, и без икакве временске ознаке, кад хоће да се каже да је нешто недавно било ту, а из говорне ситуације је опет лако схватити да је то било скоро. Али не треба заборавити да се овај облик глагола *биши* употребљава и за означавање трајног стања, односно постојања нечега у врло удаљеној а доживљеној, па и недоживљеној, прошлости, као у примеру: — *Лепо ми се у сећању сачувала слика старога војводе, бјеше то врло разговоран и пријатан човек*. А ни у оваквим, као ни у малопре наве-

деним примерима, који су завели Стојићевића, имперфекат није индикативно употребљен, јер се оно што се означава тим обликом у њима не казује у односу на тренутак говора, него: у првом случају — у односу на време одређено прилошком одредбом *сада* (у значењу — *недавно, мало пре*), а у другом — у односу на неко доста удаљено време из прошлости говорног лица.

За мене се и уопште поставља питање када се, и да ли се још када, имперфекат употребљава за право временско одређивање радње, тј. у индикативу. У примерима с овим обликом из нашег књижевног и разговорног језика, уколико је тај облик још у употреби, скоро редовно се њим означава трајање глаголске радње напореда с неким тренутком у прошлости. Ово потврђују и примери које Стојићевић наводи да докаже оно што мисли о значењу „индикативног“ имперфекта, а што врло убедљиво оповргава то његово мишљење. Тако његов пример из Доситеја (стр. 57): Између свих њих (калуђера) најбоље сам упознао једнога који у средини *сеђаше*, — не говори, како Стојићевић мисли, о блискости вршења глаголске радње, већ о њеној напоредности с временом у коме је Доситеј упознао онога о коме говори. Ово значење нарочито лепо илуструје Белићева анализа примера: Док ми *сеђасмо* на трави, они се искупише, — коју налазимо у његовој Граматици за III разред (Београд 1933), где на стр. 34-ој, иза наведеног примера, каже: „*Сеђасмо* показује, као што се види и из значења *док*, које би се могло објаснити са „у току времена за које“, „за време *док*“ итд. да је радња дуго трајала“. Тако исто и пример В. Карацића: Ја говорих, а он дође, — који је дат у *Писменици*, иза можда тачне али свакако не најсрећније формулисане дефиниције, по којој имперфекат „показује да је дјело глагола још трајало када је нешто друго настало“ (Грам. и полем. списи, књ. I. стр. 39. Београд 1894). Иако је у овом примеру глаголска радња у имперфекту — *говорих* још трајала кад је „он дошао“, тим обликом се не казује баш то, него се њим констатује да се радња у имперфекту вршила управо у време кад је „он дошао“. А јасно је, додуше, да имперфекатска радња за време о коме се говори није прошла, није свршена, нити прекинута. То се бар не означава обликом имперфекта, и зато га Вук оправдано, са свога гледишта, назива *полупрошавшим*, зато је оно касније, такође с разлогом, названо пређашњим несвршеним временом, према такође правилно названом пређашњем свршеном времену (аористу), које, поред онога што се казује глаголским видом, означава (код имперфективних глагола) и тре-

нутак свршетка, тј. прекида радње. Вукова дефиниција, коју Стојићевић наводи у потврду своје тезе, не каже много у њен прилог. Њу не поткрепљују ни његови примери као што је – На питање шта ради ту, одговори: „Вала ништа, тек беспослен, па *слушах* како трава расте“. Анализирајући у целини ситуацију у којој се овде врши глаголска радња у имперфекту, Стојићевић закључује да се радња слушања вршила до тренутка кад је онај што је врши почео да одговара на постављено му питање. Али та радња није тада завршена (не треба заборавити да имперфекат означава радњу чије вршење није ограничено), већ се продужава и даље у садашњости. Стојићевић то, несумњиво, и сам осећа кад констатује да би се у овој реченици место имперфекта могао употребити презент *слушам*, као што би се, опет он сам тачно тврди, у идентичном примеру: Свратих на ову воденицу, те мало пијнух и *гледам* како се ови црвићи сицкају без воде, — презент *гледам* могао заменити имперфектом *гледах*, што по његову схватању зависи од „становишта онога који говори, тј. да ли сматра да је слушање већ завршено“ (стр. 122). Стојићевић је у праву кад каже да су и у једном и у другом примеру могућа оба облика, али баш зато је јасно да имперфекат ту неће бити употребљен у индикативу већ у релативу. Ни у једном од два наведена примера говорно лице није хтело рећи да је „гледало“, односно „слушало“ у прошлости, већ да то чини у време свога говора, не само кад употребљава презент већ и кад узима имперфекат. Значи да се у оваквим случајевима имперфектом казују радње које се врше кад се о њима говори. А кад се глаголска времена не употребљавају за казивање радња (или стања) које припадају одговарајућој временској ситуацији, (презент, рецимо, за прошлост или будућност, футур за садашњост или прошлост, а претеритална времена за садашњост или будућност), — онда ту немамо праву већ неиндикативну употребу њихову. Не може се, истина, спорити да се радње које се износе у овим и оваквим примерима нису вршиле и пре тренутка говора. Њихово вршење је и почело свакако пре овога тренутка; то је, управо, и навело на „садањи“ разговор о њима. Али је исто тако несумњиво да се те радње, с једне стране, продужавају и даље вршити, а с друге стране, и за све радње право индикативног презента вреди то исто; и њихов почетак пада у неки тренутак пре него почне разговор о њима, а њихово вршење није ограничено. И тако употребљен презент је у својој правој временској ситуацији, а имперфекат, према томе, није.

У значењу глаголских времена у релативној употреби недостаје моменат временског одређивања радње. То прелази на прилошке временске одреднице, односно на саму говорну ситуацију. Глаголска времена у оваквој употреби чувају само друге елементе свога значења. Посебно имперфекат у њој значи једино напоредност радње с тренутком на који се мисли, и који је, у овоме одређеном случају, садашњост говорног лица, тј. време када се говори. Ово се још лепше види у примерима: Шта имаш (значи — сада, кад те питам) живо? — *Им̄ах* неких дваес брава; — *Требас̄ше* ми (сада) нешто. Да ли можете доћи? — *Ваљаше* ми (мисли се — сада ми ваља); па и у Његошевим стиховима: Дану, Вуче, шта оно *збораше* | за нашега бана Милоњића, | је ли чегрст каква међу вама? ..., којима кнез Јанко, чувши Вук Мандушића како прича у сну, пита истога за оно што се у тим стиховима износи. И то га пита баш за време док он „збори“ о бану Милоњићу, што се види из самог Мандушићева одговора: „Није, брате, ништа међу нама, но му нешто око снахе *зборим*“. — Каже, дакле, да му говори о снаси баш кад га кнез Јанко пита. Т. Маретић вели да се имперфекат употребљава и за праву садашњост (*Грамматика и стилистика. Загреб, II izdanje, 1931, § 590 f*), па наводи за то пример: А ви откле *бес̄ше*?, који очевидно не значи — *Одакле с̄ше били*, у непосредној или било каквој прошлости, него — *Одакле с̄ше*?

Стојићевићева објашњења употребе имперфекта у једноме од оваквих примера (у примеру: *Им̄ах* дваес брава) простонародним менталитетом и опрезношћу, који наводе на то да се каже нешто што је било до тренутка кад се говори, могло би се још и прихватити. Али то ипак не значи да и овде имперфекат није употребљен за временску ситуацију садашњости. Исто тако, његово схватање значења у примеру: *Бјеше* ми жито зрело, па *ш̄ах* сутра да жњем, — може бити примљено уколико се односи на прву реченицу; констатацијом у тој реченици говорно лице, можда, мисли на неки тренутак из прошлости (пре времена у коме о томе саопштава) када је видело да је жито зрело. У реченици — *Ш̄ах* сутра да жњем, међутим, имперфекат не означава никакву прошлост, није, дакле, употребљен индикативно, како мисли Стојићевић. А није употребљен у овоме случају ни у временској садашњости, већ модално. Ова реченица значи — *Имам намеру да сутра жањем жито*. Стојићевић, и сам, очевидно, осећа овде модалност, што се може закључити по његовој констатацији да је ту у питању глагол „који лако прелази у модално значење“ (стр. 119), па ипак тврди да је овде у основи индикативни импер-

фекат. По његову схватању значи да индикатив и модалност нису две различите синтаксичке категорије. А то га наводи и на друге погрешне закључке.

Стојићевићева настојања да модалност претстави као фигуративну употребу глаголских времена остала су безуспешна. То сасвим јасно излази из његова тумачења неких случајева очевидно модалне употребе појединих облика, који се, осим као такви, не могу објаснити, зато он никако и не успева да им да објашњење. За пример: Ја *морам* данас у општину — каже да је ту „имперфекат (или аорист) био (примарно) фигуративно употребљен за будућност. А могао би се, каже, употребити и презент *морам* као даљи развитак у језику на бази фигуративне употребе са значењем будућности итд.“ (стр. 119). Он несумњиво сам осећа да ово није неко објашњење, па даље продужава да „треба узети у обзир 1) да ови глаголи од чести сами по себи својим значењем смерају у будућност (напр. хоћу, намеравам), 2) да они од чести лако добивају модално значење (напр. хоћу, могу)“. Из тога излази само једно: у овоме и оваквим случајевима је у питању модална употреба глаг. времена. А то Стојићевић никако неће, већ каже да такви „примери, узети у целини базирају или на употреби имперфекта за непосредну и ограничено удаљенију прошлост, или на фигуративној употреби или на даљем развитуку у језику на бази фигуративне употребе или...“ итд. А шта ово даје он и сам увиђа, па каже „у појединости се не упуштам, није ми овде потребно“ (стр. 119). И док он мисли да су ранији синтаксичари у тумачењу ових проблема грешили што нису знали за фигуративну употребу (в. стр. 69), ја сматрам да је Стојићевића његов покушај да утврђене и несумњиве синтаксичке категорије замени новим одвео у лавиринт из кога, очевидно, није било могуће изићи.

Он и у извесним случајевима релативне употребе времена, како ћемо то ниже показати, види фигуративну употребу, док модалност као синтаксичку категорију и сасвим одбацује замењујући је фигуративном употребом. А ту се не ради само о замени једног термина другим већ о покушају да се суштина проблема употребе глаголских времена друкчије објасни. Да то није могуће, видели смо већ и из овога што смо досад изнели, а зашто није могуће, покушаћемо да сада покажемо.

Фигуративност у језику нико не спори, али то није и не може бити синтаксичка категорија, него семантика, врста стила, његов елеменат. Ње може бити у модалној употреби глаголских времена, и у релативној, али, исто тако, и у индикативу. А с друге

стране ни релативно употребљена глаголска времена, ни лични став не морају се изражавати фигуративно. Ево доказа за то. — Двојица пријатеља у друштву се надмећу шалама. Кад је један од њих на рачун другог казао један врло духовит виц, погођени је уз смех одговорио: „Ала ме тотално *уїройасџи*“. У фигури (хиперболи) он је признао да је казаним вицем погођен, а у тој фигури је аорист очевидно употребљен у индикативу, за означавање онога што се десило непосредно пред тренутак кад се ово констатује. Насупрот томе, никакве фигуре нема у примеру из Љубишине приповетке *Кањош Мацеџоновић*: Да не би Фурлана, *џлаџи* Кањош тридесет на сто и пиће, — у коме се по мишљењу говорног лица (самог Кањоша) износи (лични став, дакле модални однос) неминовност онога што се казује означеним обликом аориста. А фигуративности нема ни у узвичној реченици: *Не дајџе, уједоше ме џси*, коју је, истина у узбуђењу, изрекао један дечко кад су на њега нападали неки пси.

Обим фигуративне употребе као синтаксичке категорије Стојићевић проширује и на област релатива. По њему је релативна употреба времена када говорник не полази од своје садашњости, него од неке временске тачке или линије у прошлости, само у прошлости, никад у будућности, јер то, тврди он, није могуће. И „свако изражавање будућних радњи облицима који нормално служе за изражавање прошлости претставља (за Стојићевића) једну од врста фигуративне употребе за време“. Из низа овде анализираних примера модалне употребе глаголских времена се види да то неће бити тачно. А ја не знам по чему не би био релативни презент у примерима типа: *Сутра увече иџемо у позориште, где се обликом презента означава само напоредност вршења глаголске радње са неким тренутком, који је у овоме случају и обележен одредницом суџра увече*, који, дакле, припада баш будућности, а где очевидно нема никакве фигуративности.

И не само за будућност него се, по Стојићевићу, ни за прошлост не може употребљавати, напр., презент имперфективних глагола у релативу. Према његову схватању у релативу се могу употребљавати аорист и имперфекат за недоживљену прошлост и перфективни презент. За овај последњи облик он каже да „самим својим обликом означава перфекат“ (стр. 69). Ја не бих рекао да се тако може казати. Иако је овај облик сасвим обичан за излагање прошлих радња у приповедању, он исто тако својим обликом смера у будућност. Ово се потврђује чињеницом што је то једини облик за футур перфективних глагола у македонском

језику, рецимо, и словеначком (да о другим словенским језицима и не говорим), као и у кајкавском дијалекту српскохрватског језика (а некада је то био у другим дијалектима нашег језика).

Према Стојићевићеву мишљењу презент није у релативу употребљен ни у реченици — *Идем* ја јуче улицом, а то је, несумњиво, најтипичнији пример за овакву употребу глаголских времена. Зато што тако не схвата, Стојићевић мора да тражи објашњења таквим презентима у нечему другом, па га налази у фигуративној употреби, чак и у примерима приповедачког презента какви су у стиховима: Књигу *пише* жура Вукашине... те је *шаље* љуби Момчиловој... у књизи јој овако *бесједи* и: Па потезе троструку камцију, те *удара* мене по плећима. Једино фигуративна употреба, мисли Стојићевић, може учинити да се глаголски облици за време употребљавају изван њихове нормалне функције, што очевидно значи да се сем фигуративно, или посредством фигуративне употребе, не могу употребљавати ни у релативу. У овде наведеним примерима, по Стојићевићеву схватању, до фигуративне употребе је дошло посредним путем. Анализирајући последњи пример, он изрично каже како мисли: „да Старина Новак (стих је из познате песме *Старина Новак и кнез Богосав*) није објекат глаголске радње, него да је гледао како Турчин удара неког другог човека (па *удара* њега по плећима), онда би ту презент био фигуративно употребљен за прошлост. Одатле је оваква фигуративна употреба пренесена и на субјекат — објекат глаголске радње“ (стр. 48). Ја, прво, не схватам у чему овде може бити разлика у вези с тим да ли је само говорно или неко треће лице ударано. У оба случаја синтаксичка категорија је потпуно иста. А нарочито је потребно истаћи да ни у једном од њих нема никакве фигуративности, већ је то за мене школски пример релативне употребе презента у приповедању.

Ако и допустимо да је у овој служби презент имперфективних глагола нешто ређи од перфективног презента, он у своме основном значењу, у значењу напоредности, односно истовремености вршења радње с нечим другим, садржи услове за употребу у овим службама у којима се, бар у говорима који чине основицу српскохрватског књижевног језика, употребљава перфективни презент. И у овоме погледу једина разлика између имперфективног и перфективног презента огледа се у давно запаженој немогућности употребе перф. презента у индикативу. И свакако је неоснована претпоставка „да је аналогија истор. презента од преф. глагола

могла утицати да и презент од имперфективних глагола добије значење прошлости“ (стр. 48).

И уопште поставка о аналогји у синтакси глаголских времена мени нимало не изгледа вероватна. Њу Стојићевић бар није успео да докаже. А у свим примерима које он за аналогју наводи објашњење је лако наћи у другим моментима. Он, да се задржимо на још једном случају, претпоставља да се презент перфективних глагола под утицајем аналогје може употребити у индикативу, па за ово наводи примере: *Ја не дам сестре* и *Ја је дам* — тврдећи како је могуће да се „према негираном презенту *не-дам* с имперфективним значењем добио и презент *дам* с таквим значењем. Заиста је одрични презент *не дам* овде много обичнији од потврдног *дам*, и на основу тога би се могло допустити да је други презент употребљен по угледу на први. Али: а) ја не мислим да један глагол кад постане одричан од перфективног постаје имперфективан, нити је такав постао презент *не дам*; б) презент глагола *даши* овде ни у одричном ни у потврдном облику није употребљен у индикативу, већ модално; — *Ја не дам сестре* — не значи да говорно лице не извршује ту радњу (иако је не извршује) док се говори о давању или не давању сестре онеме ко је проси, већ да је не намерава дати, односно да није готов дати свој пристанак да сестра пође за онога ко је тражи. Такође кад други брат каже: *Ја је дам* — он тим не саопштава да врши давање своје сестре просиоцу, него само изриче своју готовост да сестру да, дакле — после тренутка говора. И у једном и у другом случају имамо модално употребљен презент перфективног глагола *даши*, а у овој служби је могућ презент глагола оба вида. И ван тога није потребно тражити никаквог објашњења оваквим и сличним случајевима употребе глаголских времена. Стојићевић то чини зато што модалност не сматра као посебну синтаксичку категорију.

Ни посебни вид аналогје коју је Стојићевић назвао хармонијом глаголских облика, ако би је и постојало, не може одлучивати у њиховој употреби, како то претпоставља А. Стојићевић. По овој његовој претпоставци: „у реченицама које скупа чине целину могу се употребљавати исти глаголски облици“ (стр. 77). А у његову примеру: *Бијох направио мало за доручак, па да бијаше још, могаше се поарчити*, — за који претпоставља „да је имперфекат (употребљен) у потоњој реченици према имперфекту у уводној“, — имамо употребљен овај облик за изражавање две истовремене радње које су се вршиле, односно о чијој се могућности вршења говори, напоредо с једним тренутком у прошлости.

Овде имамо употребу имперфекта у релативу — у служби, дакле, у којој је он врло обичан у народним умотворинама и у језику већине наших приповедача. А у обе реченице, у закључници као и у уводници, имперфекат је подједнако на своме месту, у оба случаја подједнако условљен основним значењем овога облика. И не треба тражити никакве друге хармоније да се објасни њихова употреба.

Стојићевић је и овде, као и у још неким изнетим случајевима, покушао да проблеме синтаксе глаголских времена, па и оне који су потпуно осветљени, објашњава несинтаксичким елементима. А то је, по моме мишљењу, немогуће.

М. Шевановић

6. — УСПОМЕНЕ МАТИЈЕ МУРКА.

Професор Матија Мурко издао је у Прагу 1949 год. своје успомене-мемоаре: *Paměti* (F. Vогоvу, стр. 254), онако исто као што је то учинио неколико деценија раније Ватрослав Јагић. Прошле године, Матица словенска у Љубљани издала је на словеначком језику, у преводу Муркова сина Владимира, *Spomine* (Љубљана, 1951, стр. 312), које је писац попраатио кратким предговором. „Моје научно деловање — каже Мурко — почело је 1891 год. у *Letopisu* Матице словенске (студијом о Францу Миклошичу) и завршава се словеначким преводом мојих Успомена у издању Матице словенске“. Већ је раније, каже, позиван да напише Успомене о животу и раду на разним местима свога деловања, али није доспео да то учини у недостатку времена, а и због тога што је живео не толико „за прошлост колико за садашњост и будућност“. Већ у дубокој старости, везан за постељу, диктирао је своје *Paměti* у перо асистенту Словенског семинара Карлова универзитета у Прагу, др Станиславу Петири; дефинитивну редакцију њихову извршио је проф. Б. Хавранек. Међутим, поједине одломке успомена, нарочито оне који се тичу младих дана и боравка на студијама у Русији, Мурко је сам написао још раније. Тако је још 1889 год. у *Ljubljanskom zvonu* (и посебно) објавио своје утиске из Русије (*V provinciji na Ruskem*), а 1933 год., у *Časopisu za zgodovino in narodopisje*, описао је своје школске дане у Птују (*Spomini na Ptuj*). А и у разним другим Мурковим чланцима, нарочито у извештајима о трагањима за народном епиком, има доста аутобиографских забележака и материјала који су у вези с његовом научном делатношћу. У словен-

начком преводу Успомена налази се и потпуна библиографија Муркових дела (до 1937 од његове кћери Јелке Мурко-Арнери, а од 1937 до 1951 од сина Владимира).

У предговору и уводу чешком издању Успомена Мурко каже да је настојао да напише чисту истину, да ништа не улепша или прећути, па макар то и не одговарало данашњим приликама и данашњим схватањима. У словеначком издању каже да се из његова дела може видети како „смо некада тешко деловали за срећну будућност словеначког народа“; жели притом да нас „будућа поколења премаше у раду за срећу и част Словенаца и Југословена у словенском и осталом свету“.

Пишући о Јагићевим *Споменима мога животоша* (*Slavia*, 1935, XVI, 347—384), Мурко је истакао да су они тако важна појава у историји словенске филологије и словенског културног, па и политичког живота, да се о њима мора писати, али не само са становишта српскохрватске науке (како је то учинио П. Поповић у *Slavii*, XV), него с општег словенског гледишта. Јер Јагић својим деловањем у разним словенским и другим научним средиштима припада свим словенским народима, а не само Хрватима, Србима или Русима. За Матију Мурка могло би се скоро то исто рећи, иако је по научној материји свога рада везан највише за Јужне и Западне Словене; ипак, његова научно-организаторска делатност у Прагу носила је у себи општа словенска обележја, његов рад прожимала је увек идеја словенске узајамности, чији је он веран поклоник и заступник био од раних дана младости па до смрти. Читав његов живот и рад имају тај општи, словенски и славистички карактер.

Успомене Матије Мурка дају, као у зрдалу, преглед једног плодног и радиног живота, ток и успон обилне, богате научне делатности на пољу славистике и организације славистичког живота у првој Чехословачкој Републици. Ако се за Мурка не може рећи, као некада за Јагића, да је био средиште славистичке науке и да је она била тамо где је он био — у Берлину, Петрограду, Бечу — оно се може рећи да је, добрим делом заслугом Матије Мурка, чешка славистика између два рата постала једна од водећих, ако не водећа, у словенском научном свету, и по броју научних снага које су је гајиле, и по броју научних установа, публикација и др. Зато је за нас као слависте од интереса његов научни рад, који се огледа и у Успоменама, независно од тога што му као земљаку који нас је достојно заступао и претстављао у словенском и страном научном свету, дугујемо пошту и захвалност.

Кад се говори о томе што су наши народи дали европској и светској науци и култури, а посебно словенској науци, онда ће се у том низу светлих имена наћи и име Матије Мурка. Утолико више можемо бити поносни што је Мурко читавог живота верно и предано служио нашим народима и нашој домовини, дисао одиста југословенским и словенским дахом, па и онда кад је деловао у страним срединама и под другим поднебљима. И у последњим данима свога живота мисли на своју родну груду, на нову, социјалистичку Југославију, за коју је његов најмлађи син, 1943 год., положио свој млади живот.

Мурко је своје *Успомене* поделио на осам поглавља. Прво садржи детињство у словеначком селу (I), потом је школовање у Птују и Марибору (II), затим студије у Бечу (III), одлазак у Русију (IV), службовање у Бечу и хабилитација за приватног доцента (V), избор за професора у Грацу (VI), позив на лајпцишки универзитет (VII), одлазак из Лајпцига у Праг (VIII); у Прагу је Мурко проборавао од 1920 г. па до смрти 14 фебруара 1952 г. Изражујући своју биографију, писац *Успомена* говорио је у исти мах и о свом научном раду, о појединим истраживањима и њиховим резултатима. У овом сумарном приказу живота и дела Матије Мурка држаћу се, углавном, тог истог реда.

Матија Мурко рођен је 10 фебруара 1861 г. у селу Дрстели, у живописном крају на обронцима Словенских Горица, које се протежу од Марибора према угарској низији. То је крај који је словеначком народу дао доста интелигенције, најпре духовне, па онда световне, те имао јачег утицаја на развитак словеначког културног живота; одатле, из словеначног дела Штајерске, потекли су слависта Франц Миклошич и песник Станко Враз. Језички, тај крај стоји на прелазу према хрватским кајкавским говорима; зато би и Станко Враз — каже Мурко — морао учити словеначки књижевни језик, заснован на долењском, крањском наречју — да је хтео да постане словеначки песник; према томе, наше штокавско наречје, којим је певао, било му је скоро исто тако далеко. На другој страни, готово с истог разлога, Миклошич је кајкавски дијалект убрајао у словеначке говоре.

Муркови родитељи спадали су међу имућније и угледније у селу; његов отац био је кнез, „*gihfar*“, умео је говорити и писати немачким језиком. У селу је била словеначка школа, а нешто мало се учило и немачки; да би се ваљано припремио за средњу школу, тј. научио немачки језик, којим се предавало у гимназији, отац је Матију послао у Птуј, где је свршио IV разред основне

школе и нижу гимназију. Птуј је у то време био скоро потпуно немачки град — и у бољим словеначким кућама (лекара, адвоката, трговаца итд.) говорило се немачки. Словеначки језик није био на цени; углавном, то је био језик нижих друштвених слојева, слугу и слушкиња, па су тако и имућнији дошљаци из околине, а Словенци, настојали да што пре науче немачки и претопе се у Немце. Словеначки језик тога времена, истиче Мурко, имао је лепу културу у народним умотворинама, али је више грађанске културе код Словенаца у то доба било мало — она је била ограничена на мали број већ национално освештених Словенаца; преокрет у том правцу донеће тек интелигенција која се стварала из генерација Муркових годишта. — На птујској гимназији наставници су били Словенци, али је настава била на немачком језику. Мурку је нарочито остао у сећању професор Јосип Житек, који је заједно с филологом Луком Зимом провео неко време као професор карловачке гимназије, па је знао српски; он је на часове доносио понекад Вукове народне песме, тако да је Мурко већ у II разреду гимназије стекао љубав за нашу народну поезију. Вишу гимназију Мурко је наставио у Марибору; по жељи родитеља, требало је да постане свештеник, јер „dominus vobiscum“ (тј. свештеник) „још никада није просио хлеба, а друга господа јесу“, како је говорио његов отац. У то време, свештеници су код Словенаца били толико поштовани да су им њихови родитељи говорили „ви“ или „они“. Па ипак, Мурко се није одазвао жељи родитеља, него је пошао за својим унутрашњим наклоностима. Свршио је гимназију издржавајући се углавном сам, чак је и браћу довео да се школују. Мурко је, као одличан ђак, имао највише кондиција из словеначког језика. Било је кућа богатијих грађана у којима се говорило словеначки, али су деца у немачкој школи (гимназији, реалци) постајали Немци, одрођавали се, као што је био случај с једним сином дра Сернеца (касније Муркове тазбине).

Доба школовања Муркова, седамдесете године прошлог столећа, критичне су године у економском и политичком животу Словенаца. То је доба тешке привредне кризе у Аустрији, која се одразила и у животу словеначког села. Било је то време прелаза од натуралне привреде на новчану, са свим њеним негативним попутним појавама; како каже Мурко, „људи су постали озбиљнији, па нису били задовољни некадашњим патријархалним начином живота“. Животна борба за опстанак постајаше све тежа; све више људи напушта село и полази у град и у свет

за зарадом и хлебом. Такве прилике одразиле су се и у Муркову школовању; отац га је све мање могао помагати, па је зато био упућен на давање часова, највише из словеначког језика. Био је у њему већ *in pise* језичар и филолог!

После завршене гимназије, 1880 године, Мурко не одлази на студије у Грац, који је био недалеко од његова завичаја, него је пошао у Беч, с једне стране због Миклошича, а с друге зато што се оправдано надао да ће ту наћи боље могућности за зараду и издржавање; добио је ту и неку стипендију. Уписао се на славистику и германистику, али како се тада из славистике још нису могли полагасти државни испити и ригорози, узео је као струку и класичне језике. Мурко је највише студирао (а и помагао му у лексикографским радовима) код свог славног земљака Ф. Миклошича, Копитарова ученика, у то време најугледнијег професора и Филозофског факултета, и бечке Академије наука; Миклошич је и тада био и почасни члан свих руских универзитета. Мурко је код њега слушао граматику словенских језика и словенске старине; сем тога, Миклошич је имао интереса за културне појаве код свих словенских народа. У области старије књижевности, Миклошич се, у духу филолошке школе, којој је припадао, највише бавио питањима рукописа старих књижевних дела; новија књижевност после 1750 год. за Миклошича није постојала — њоме треба да се баве критичари и естетичари, а не књижевни историчари. Много је расправа посветио производима словенског народног духа; „романтичним схватањима о народној поезији, нарочито епској, остао је веран до смрти“, каже Мурко. Наравно, било је и других слабих места у његову научном систему; примера ради, у погледу српскохрватског језика, Миклошич „није ишао за својим учитељем Копитаром — то су речи Муркове — него за својим пријатељем Вуком и његовим пансрбизмом...; Хрвате је хтео ограничити на припаднике чакавског наречја — није био свестан тога да и међу штокавцима има Хрвата“, па је као нетачан одбацивао термин „хрватски или српски језик“. Но то су ствари које у науци припадају већ далекој прошлости; а што се Мурко на то осврће у *Успоменама*, то је зато што је он увек био присталица братства и јединства југословенских народа. Важно је то што су Миклошичеви ђаци, а међу њима на првом месту Мурко, добили у својим студијама широку славистичку основу, што им се отварао видик на културе, језике, књижевности свих словенских народа. Ту је Мурко продубио своју љубав и знање у области народне поезије, према

којој је његов учитељ имао побожно поштовање; она ће му касније постати главни домен научног рада. Код германисте Рихарда Хајнца, историчара немачког језика и старије немачке књижевности, и Ериха Шмита, који је Мурка привукао својим предавањима о немачкој романтици, стекао је солидно германистичко образовање, тако да је изабрао докторску дисертацију из германистике (*Die Bestimmung des Dialekts der Admonter Glossen*). За доктора филозофије промовисан је фебруара 1886 г., и то *sub auspiciis imperatoris*, при чему је кандидат, који је у читавом школовању положио све испите с одличним успехом, добијао од цара златан прстен украшен дијамантима. Постојала је тада могућност да Мурко дође за професора германистике на тек основани загребачки универзитет, за шта му је дао сугестију претседник Академије, Рачки, али је бан Куен Хедервари довео на то место неког рођака своје жене. Мурко је положио и државне (професорске) испите из немачког и словеначког језика; из словеначког језика писао је радњу о енклитикама (ту је утврдио да су енклитике временом дошле и на почетак реченице, како се то види и код Прешерна, чије је стихове Левстик с те стране неправилно поправљао). У то време, 1886 г., дошао је на место Миклошича, који је због година пензионисан, професор словенске филологије из Петрограда — Ватрослав Јагић. Мурко није постао Јагићев ђак и јагићевац, како је то рекао Арне Новак, а од чега се Мурко брани; али је зато ипак пун признања за агилног организатора славистике у Берлину, Петрограду и Бечу, уредника *Archiv-a für slavische Philologie*, који је имао широк поглед на језичка, књижевна и етнографска питања свих Словена.

Муркова славистичка спрема и ерудиција добиле су у прави час сјајну допуну студијама у Русији. Осамдесетих година прошлог века руска литерарна историографија имала је два сјајна претставника: А. Н. Пипина и А. Н. Веселовског. Уклоњен с универзитета због слободоумља, ђак Чернишевског, уредник *Вестника Европы*, Пипин је у *Историји словенских књижевности* дао социолошку анализу словенског романтизма, што је Мурку веома користило у његовим студијама о чешком романтизму. А. Н. Веселовски уводио је своје ученике у компаративно проучавање мотива и литерарних форми, те је указивао на нужност широког познавања словенских и западних књижевности. Под његовим руководством, Мурко ће радити своју филолошко-компаративну студију о *Историји седам мудраца*.

Муркова сећања о боравку у Русији веома су занимљива. У Русију је пошао као стипендиста Бечког универзитета, заједно с чешким славистом Пастрнеком, а у друштву Јагићеву; што у Петрограду, што у Москви, проборадио је годину и по дана, од јесени 1887 до фебруара 1889 год. У Петрограду се уписао на Историско-филолошки факултет, што није било без тешкоћа; каснији српски историчари, Ј. Радонић и С. Станојевић, који су стигли неколико година доцније, нису се уопште могли уписати. Био је то одраз оног општег притиска царског деспотског режима, који се осећао и на универзитету. Уклањани су слободоумнији наставници, као што је то био случај с Пипином или Орестом Милером, професором старије руске књижевности. На предавања долазио је „куратор учебнаго округа“ генерал-лајтнант Новиков; за време пауза, по ходницима су се шетали (и залазили у учионице) тзв. инспектори (било их је шест), заправо полициски жбири, којима је био задатак да пазе на држање и понашање студената, послушкују њихове разговоре, речју, врше доушничку службу. Да би се постигла дисциплина, заведено је као обавезно, на свим предметима, по четрнаест часова недељно класичне филологије; руски управљачи веровали су да је дисциплинованост немачке, а посебно пруске омладине последица класичног образовања, па су мислили да ће тако дисциплиновати незадовољну руску омладину. Наравно да је онда за друге предмете остајало мало времена; нарочито слабо је пролазила славистика, која је још од времена М. Погодина и првих руских слависта Григоровича, Срезњевског, Бодјанског и Прајса имала извесне традиције. Но и поред свих тих мера, „међу студентима је владао дух отпора и немир, по ходницима и пред универзитетом одржавани су састанци и бучне демонстрације“. Демонстрирали су чак и студенти војне медицинске академије, најбоље тадашње високе школе, јавно се солидаришући са својим универзитетским друговима. Влада је ове повремене студентске побуне угушивала козацима и нагајкама; ту више нису помагали Цицерон и Платон!

Међутим, и у најцрње реакционарно доба руски универзитети имали су утицаја на избор професора, јер су професорски колегији одређивали кандидате за научну каријеру; сваки професор морао је за степен магистра написати посебан научни рад, без кога није могао постати ванредан професор; исто тако је морао написати дисертацију за докторски степен, без које није могао постати редован професор. Њу је морао бранити на јавној диспутацији, на коју су имали приступ и право учешћа у њој и гра-

ђани (познат је случај гимназисте А. А. Шахматова, који је, приликом диспутације о тези Собољевског из историје руског језика, ставио примедбе на основу свог проучавања старих рукописа). На тај начин, сваки професор универзитета морао је бранити две дисертације: магистерску и докторску. Средњоевропски докторати у Русији нису имали много важности.

Но, више него универзитети, Мурка су привлачиле друге научне и културне установе: Академија наука, библиотеке, различне збирке. С богатим материјалним средствима, Академија је већ онда била самостална научноистраживачка установа, а члан Академије, академик, најугледнија личност у друштву; Академијина библиотека била је међу највећим у Русији, с великим словенским одељењем. Академија је имала и своју штампарију (с различним типовима слова), на Васиљевском острву заузимала је читаву колонију, са становима за академике итд. Велик углед уживало је њено „отделение рускаго јазыка и словесности“, а један од главних стубова његових био је А. Н. Веселовски. Већ је речено да је овај „знаменити историчар упоредне књижевности“ посаветовао Мурку да обради тему из старије руске књижевности — *Историју о седам мудраца*; Веселовски, као заступник миграционе теорије, желео је да види како је у руским текстовима обрађен овај интернационални мотив о неверној жени (седам мудраца су учитељи царева сина Диоклецијана, којем маћеха ради о глави те наговори мужа да сина осуди на смрт, јер ју је, тобоже, хтео да заведе; мудраци тада својим причама одложе извршење казне за седам дана, док најзад не проговори и син, који ода маћеху да има љубавника преобучена у служавку). Мурку је као полазна тачка послужила студија Пипинова (*Очерк литературной истории старинных повестей и сказок русских*), а онда је трагао за рукописним преписима, од којих је нашао близу четрдесет из XVII и XVIII века. Кад је исцрпао грађу у Петрограду, Мурко је (после девет месеци) пошао у Москву. У оно време, владао је велик антагонизам између Москве и Петрограда: Москву су сматрали за велико руско село, чак и за полуазиску варош, Петроград, „Питјер“, за европски град. Петрограду су зимска палата, Еремитаж и друге царске и јавне грађевине давале културан и европски изглед, али је Москва с Галеријом Тредјаковских, Историским музејем (у коме су били „цар' колокол“ и „цар' пушка“), с Успенском и Благовештенском саборном црквом, остајала „природно и историско средиште Русије“. У Москви, Мурко је највише времена проводио у, богатој рукописима, збирци Румјанцовског

музеја (данас Библиотека имени Ленина), у којој је било осам рукописа његове *Историје*; у осталим збиркама било их је још дванаест. Од слависта су у то време боравили у Москви Роман Брант (писац студије о *Осману*), А. А. Шахматов, каснији руски слависта и зналац историје руског језика, Ф. Ф. Фортунатов, под чијим се знатним утицајем стварала руска лингвистичка школа (на супрот „аустриској“, више филолошкој), затим В. Шчепкин, издавач Савине књиге, Ф. Ј. Корш, преводилац Прешерна на руски језик и др.

Забелешке о свом боравку у Русији Мурко је објавио по повратку из Русије (у *Ljubljanskot zvonu*); нарочито су занимљива његова запажања с путовања лађом по Волги, где се упознао с расположењем народа према савременом апсолутистичком режиму у Русији. Чиновници нису били одушевљени самодржањем, али је било и таквих који су га бранили; то су чинили и трговци, речима: „Није нама потребан устав..., оставите нас да живимо у миру, то је наш устав!“ Дабогме, то је био хоризонт имућног грађанина. Мурка, као поклоника идеје о словенској узајамности, интересовао је однос Руса према другим Словенима. О њима су — каже — знали и говорили мало; руска интелигенција знала је, у време руско-турског рата, да постоје још неки други Словени, али о томе где и како они живе, какве су њихове тежње, нису знали ништа; па ни о Србији и Бугарској њихово знање није било веће. Мурка је, даље, као припадника малог народа који тежи за својом независношћу, занимао положај других, првенствено малих народа који живе у Русији (рецимо Јермена и Грузина на Кавказу, Летонаца у балтичким земљама); подаци које је добио о томе нису га задовољили. Било је и других негативних ствари и појава које је искрено и истинито изнео; сада о томе каже овако: „Многи нису могли наћи у Русији своје идеале, а нису хтели да то признају. Ја сам се срео и са Русима који нису ништа хтели писати о Словенима. Ако је код Руса многошта друкчије него што ми то замишљамо, то је природно; Словени су хиљаду година ишли различним путовима. За мене је увек изнад свега била истина. Не хвалим ништа у романтичном одушевљењу, али верујем да нисам прешао праву меру кад сам рекао што ми се није свиђало. Неке примедбе чиниле су ми се тада нужне, јер се тада ширило русофилство које није одговарало стварним односима: Словенима је шкодило, Русима није користило, а словенској узајамности није помагало“ (*Успомене*, стр. 191).

Вративши се у Беч (почетком 1889 г.), Мурко се старао да нађе неку службу, где би могао применити стечено знање словенских језика, а посебно руског; руски је — каже — научио најбоље од свих словенских језика и освојио добар изговор, можда бољи него што је и Јагић имао. Добио је место у Министарству спољних послова, нешто као (хонорарни) референт за словенску штампу (тј. за руску, пољску, чешку и бугарску). Од 1891 до 1899 г. предавао је руски језик на Јавном училишту источних језика; год. 1896 постаје наставник руског језика на Конзуларној академији, где су хонорарно предавали врло угледни стручњаци — професори универзитета, врховни државни тужилац и др. С петнаест часова недељно и референтском службом у Министарству, морао је довршавати свој хабилитациони рад. То је била студија о немачким утицајима на почетке немачке романтике. На основу готове студије *Die Geschichte von den Sieben Weisen bei den Slaven* (изд. Бечке академије наука, 1890) желео је да се хабилитује за прив. доцента за словенску филологију, с посебним обзиром на словенске књижевности, али В. Јагић је тражио да напише још нешто из новије историје словенских књижевности. Мурко и сам признаје да је његово познавање словенских књижевности било још недовољно — била је то исувише широка област коју је тешко било обухватити. Међутим, пошто је објавио књигу *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik. I. Die böhmische Romantik* (1897), хабилитовао се за приватног доцента 1897 г., задржавајући, наравно, притом и остале дужности наставника у Конзуларној академији. У научном погледу, бавио се највише Илирским покретом као покушајем југословенског књижевног уједињења; скупљао је грађу за другу књигу *Немачких утицаја на почетке словенског романтизма*, али га је у томе прекинуо, 1902 г., избор за редовног професора универзитета у Грацу, где су га чекали нови задаци, па се на своју тему није више никада ни вратио.

У Бечу, разуме се, Мурко још није могао знатније утицати на развитак славистике. Водећу улогу имао је најпре Миклошич, па онда Јагић, који је своју делатност развио у току три деценије на прелому два столећа. У Бечу је био и К. Јиречек, али он је био историчар, иако је припадао Катедри славистике; о Јиречку је написао најопширнији реферат управо М. Мурко. У време бечког периода Муркова рада спада и студија о Ј. Колару, пропагатору идеје о словенској узајамности. „Тачан је био мој закључак — каже Мурко у *Успоменама* — да је Коларова узајамност имала

за своје доба епохалан значај и да га није изгубила ни за будућност, што потврђује најновији развој словенског зближавања.“

У Грацу је професор Мурко предавао историју јужнословенских књижевности, нарочито њихов старији део, па је у томе смислу издао *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen* (Лајпциг, 1908). Осим тога, предавао је и историску граматику руског, пољског и чешког језика, а на вежбањима читао словенске песнике — Пушкина, Мицкјевича, Колара и др. Предавао је и основе словенских старина и етнографије, посебно о народној поезији, затим историју словенске филологије итд. Наравно да из свих тих области није могао дати и неке новије научне резултате, али је требало истаћи колико је његов интерес у науци био широк, како је он заиста био професор словенске филологије — словенских језика и књижевности — у оном добром, старинском значењу те речи; данас кад смо се изделили у ситне специјалисте — русисте, полонисте, бохемисте, југослависте, против чега је Мурко увек био, вреди указати на то с посебним признањем.

Научна делатност Муркова наишла је на признање у научном свету, па је 1916 г., на предлог професора К. Бругмана, позван за професора словенске филологије у Лајпцигу, на место пок. А. Лескина. Иако су биле тешке ратне године, место је примио, сматрајући да се у Немачкој, земљи — како он каже — разних филологија, може развијати и словенска, па је ту мисао истакао и у свом наступном предавању о Лескиновим заслугама за словенску филологију и њезин развитак у Немачкој. Но није ту остао задуго. После распада Аустрије 1918 г., Мурко је желео да дође у новостворену југословенску државу, коју је, каже, и сам припремао својом научном делатношћу. Међутим, управљачи ондашње Југославије нису показали довољно разумевања за таквог научног радника какав је био Мурко. Загребачки Филозофски факултет изабрао га је, додуше, за професора славистике, био је чак и именован, али министар финансија није хтео да одобри Мурку извесне материјалне погодности које је уживао у Немачкој. Тада је од професора Ј. Махала и Ј. Поливке добио позив да дође у Праг за професора јужнословенских језика и књижевности.

Дакле, од јула 1920 г. на Карлову универзитету у Прагу, средишту новостворене грађанско-демократске републике, на челу с професором филозофије Т. Г. Масариком. Не истичем то без неког разлога: нема ли, наиме, симболичан значај она необична реченица у претседникову декрету, којом се новом професору,

у духу идеја Добровског, Колара, Шафарика, ставља у задатак да „подноси предлоге који ће се тицати изграђивања Прага и Карлова универзитета као средишта и жаришта славистичких студија, а нарочито у погледу неговања и успостављања научних и културних веза, куповања ређих славика, измене. књига итд.“ То је био већ готов програм Муркова рада, којем ће поклонити још три преостале деценије свога живота. То је свесловенски научни часопис *Slavia*, то је организовање првог конгреса словенских филолога у Прагу, то је Словенски институт у Прагу — ето, то су, у перспективи, три значајне тачке будуће научно-организаторске делатности М. Мурка. А онда су ту две омиљене теме, које се провлаче кроз читав његов познији научни рад: то је, наравно, истраживање народне епике и, друго, испитивање утицаја реформације на словеначку и хрватску књижевност, с посебним освртом на илиризам. Ако је некада Јагић, долазећи из Берлина у Петроград, био у извесној мери разочаран новим приликама, за Мурка се то не би могло рећи: славистика на Филозофском факултету у Прагу била је међу најбољима, ако не најбоља, у словенском свету. Ту је био низ истакнутих и познатих стручњака: Махал, Поливка, Пастрнек, Влчек, Нидерле, Хујер, касније Љацки, Вајнгарт, Шијковски, Хорак и др. Мурко се већ ускоро на новом факултету осећао као код куће. Да, организација славистике, која му је поверена, значила је најпре материјално осигуравање студија: уређење јединственог словенског семинара, којем ће Мурко бити шеф до свога пензионисања; попуњавање библиотека откупом приватних славистичких књижица (тако је у Праг отишла библиотека Т. Остојића, јер није откупљена код нас, па библиотека М. Решетара, заједно са старим рукописима, књигама и нумизматичком збирком, па библиотеке Б. Водника, Ј. Милаковића и др.). Даљи део делатности био је оснивање научног часописа; најпросто видимо како једно друго веже: окупљање научних снага — угледних стручњака слависта, попуњавање и уређење библиотека и семинара (а само онај ко је бивао у њима зна како је тамо било пријатно научно радити!), па часопис за словенску филологију, а часак касније доћи ће и читав низ публикација Словенског института. У духу традиција оца славистике Ј. Добровског, који је издавао зборнике *Slavin* (1806) и *Slovanku* (1814, 1815), Мурко с професором Хујером од 1922 г. до 1941 г. уређује *Slaviju*, часопис с прилозима на свим словенским језицима, што је била новина у аналима славистике: Јагићев *Archiv* и каснији *Zeitschrift fslPh* М. Фасмера били су

немачки славистички часописи, немачки језик био је општи језик словенске науке; сада, међутим, у Мурковој *Slavii*, долазе до свог права, у питањима славистичке науке, сви језици словенских народа.

Све је то чинило да је Праг у току између два рата добијао све већу улогу у словенском научном свету. Тако је 1924 г. одржан тамо I конгрес словенских географа и етнографа; Мурко је председавао његовој етнографској секцији. Историски догађај за прашку славистику био је Први конгрес словенских филолога 1929 г., којем је Мурко био председник. Он је одржан у знаку прославе стогодишњице смрти Ј. Добровског, а у духу традиција Ј. Колара, који је (1836 г., у спису о словенској узајамности) предлагао „учене и узајамне скупове слависта свих наречја, сваке године у граду другог племена“. У поздравном говору који је одржао на конгресу, Мурко је истицао потребу да буде више словенства у школи и животу, и указивао на то да је духовни живот словенских народа, иако су они ишли различним путевима, сачувао много заједничких црта. Требало би изградити више таквих средишта славистичких студија као што је Праг. „Узајамни рад тих средишта користиће сваком словенском народу, зближиће Словене, довешће их к заиста братском животу, подићи ће њихов значај у свету и прокрчиће путове жељеном миру међу свим културним народима“.

По сили закона, Мурко је пензионисан са 70-том годином живота, 1931 г. На опроштајној свечаности на Универзитету, његове речи опет одишу топлим словенским духом: словенске народе студирао је с критичким разумом, али их је волео читавим срцем и увек радио на њихову зближавању, бар на научном и културном пољу. „Радо ћу гледати — говорио је — на успешан рад млађих снага и с интересом ћу пратити сваки напредак словенске филологије у нашем златном словенском Прагу“. Но Мурку је пало у део да не буде само пасиван посматрач тог научног живота, него и активан сарадник у њему: после оставке проф. Л. Нидерла на председништву Словенског института (*Slovanskog ústava*), Мурко је маја 1932 г. изабран за председника, и то је остао до 1941 године. За све то време *Slovanský ústav* је средиште научног рада о економско-друштвеним и културним проблемима словенских земаља и народа, издавач многобројних публикација и неколико часописа (*Byzantinoslavica*, *Germanoslavica*, а касније и *Slavische Rundschau* и *Slavije*); у њему су се одржавала предавања угледних словенских научењака, научни састанци итд.

А кад су Немци окупирали Чешку, пресечена је и даља делатност установа, тако драгих професору Мурку: Карлова Универзитета, Словенског института, Академије наука итд. По наредби одозго, познати нам немачки слависта, др Г. Геземан, дошао је једног дана Мурку са захтевом да се захвали на претседништву Института и с декретом о свом наименовању за комесара у њему. Отсада (тј. од 1 октобра 1941), Мурко је могао да се сав посвети довршавању свог животног дела о животу српскохрватске народне епике. Довршено у току окупације, требало је да изађе на чешком језику у издањима обновљеног *Slovanskog ústava*. Међутим, како се то још није догодило, оно је преведено на наш језик те ће ускоро изићи у издању Југословенске академије знаности и умјетности у Загребу, у две књиге. Тако се научна и литерарна делатност Магије Мурка завршава двама делима на језицима наших народа: *Народне епике* на српскохрватском, и *Spotina* на словеначком језику.

О научним радовима Мурковим било је досада речи само узгред. Уосталом, тешко би било у оваквом пригодном реферату и донети оцену о његовим достигнућима у науци. Већ сама његова научна каријера је поучна: она је резултат непрестаног рада на науци, резултат једног заиста плодног и богатог живота. Из обиља његових научних радова о којима је стручна критика казала своју реч (само о *Немачким ушћајима* Мурко је сачувао близу педесет рецензија и приказа), узећемо карактеристике ради, само неколико, најважнијих (његова библиографија садржи преко триста, што већих што мањих радова, чланака, рецензија итд.).

Прва знатнија научна расправа Муркова је *Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven*: то је рад по начину старије филолошке школе, помогнут компаративном методом Веселовског. Мурко прати судбину *Историје о седам мудраца* код појединих словенских народа, да би се онда задржао на утврђивању порекла руских рукописних текстова, који су у Русију стигли преко Пољске и Белорусије. Млади научењак показао је ванредан аналитички талент, филолошку тачност, добро познавање стручне литературе, правилан суд, који се ослања само на утврђене чињенице, а избегава и не упушта се у магловита нагађања и хипотезе¹⁾. Због тих особина и резултата које је донео, рад је наишао на похвалну критику таквих стручњака као што су били Г. Пари (Paris), Пољак П. Хмјеловски (Chmielowski), Талијан Пио Рајна и др.

¹⁾ М. Мурко, *Rozprawy z oboru slovanské filologie* (v Praze, 1937), предговор J. Хорака, VIII.

Друга већа расправа Муркова, хабилитациона. *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der slavischen Romantik* (1897), настала је као плод интересовања Муркова за немачке утицаје на Станка Врза. Кад је Мурко утврдио да су ту по среди и чешки, и пољски, и руски утицаји, преко којих је деловала немачка романтика, видео је да би тема о немачким утицајима на словенски романтизам уопште била исувише широка, па ју је ограничио на чешки романтизам, који је имао значаја и за Јужне Словене. Зато је Мурко трагао за одјецима Хердера и немачких романтичара у песничком делу Јана Колара и у научном славистичком раду Павла Шафарика. „Научна критика — каже професор Јиржи Хорак — већ одавно је уврстила Муркову књигу у скуп дела трајне вредности... Уз извесне ограде, тада најпозванији критичар, Јарослав Влчек назвао је (Муркову) књигу једним од најзанимљивијих и најзнатнијих прилога упоредној историји чешке књижевности. Та оцена, која и данас (1937), готово после четрдесет година, има своју пуну вредност, треба да се допуни само у том смислу што Муркову књигу стављамо међу најзнатнија дела из области упоредне историје словенских књижевности уопште“²⁾. Толико Хорак Разуме се да ћемо се и данас користити резултатима Муркових истраживања, узимајући притом у обзир и друштвене, политичке, културне и друге чиниоце и услове у којима су се формирали Колар, Шафарик и други чешки (или наши) романтичари, тако да ће онда и немачки утицаји, које је утврдио Мурко, доћи на своје право место (то је у извесном смислу истакао и поменути Влчек).

Као резултат предавања јужнословенских књижевности у Грацу настала је књига *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen* (1908), у којој је Мурко обухватио јужнословенске књижевности од ћирилометодиских времена па до средине XV века — до ширења турског господства на Балкану. Водећи рачуна о историским условима под којима су се развијале најстарије књижевности јужнословенских народа (јер за Мурка, књижевност није биљка из стаклене баште, него се развија у уској зависности с читавим народним животом), он је приказивао најстарије споменике, писце и дела бугарске, српске, хрватске и словеначке књижевности, говорио о богумилима, апокрифима, путујућим мотивима из западних књижевности и др. Као непосредан наставак на то дело дошла су изучавања реформације и противреформације у нашим крајевима, па је то обрадио у монографији *Die Bedeutung*

²⁾ Хорак, о. с., X.

der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven (1927). Ту је истакао улогу оба црквена правца у ширењу књига на народном језику — њихову међусобну борбу и настојање да помоћу народних књига задобију паству. Противреформаторски писци XVII века стварају јединствен књижевни језик на основу штокавског наречја; противреформација настоји да ослободи хришћанство од Турака, најпре помоћу Пољака, после помоћу Руса, на чему је радио и први панслависта, патер Јурај Крижанић. Наравно, има ту и других проблема о којима ће се говорити у опширнијој стручној оцени Муркова рада. Ту ће се онда говорити и о значају његових ситнијих научних радова, скупљених у књизи *Rozpravu z oboru slovanské filologie*.

Поред историје књижевности, друга велика област у којој Мурко радио јесте народна поезија. Питањима народне поезије почео се бавити већ поодавно, кад је написао велику рецензију о студијама Милана Ђурчина и Камиле Луцерне о нашој народној песми у немачкој књижевности (*Archiv fslPh*, 1906). Потом је писао о муслиманској народној епизи, а онда је 1909 г. пошао на своје прво путовање у Босну да студира примитивну културу (за сарадњу у часопису *Wörter und Sachen*), па се заинтересовао за певаче народних епских песама, нарочито муслиманских. Већ тада је констатовао да певач своје песме мења, а у извесној мери и поново ствара, што зависи о певачеву расположењу, околини, времену итд. Уз помоћ бечке Академије наука, Мурко је наставио своја истраживања 1912 г. у Западној Хрватској, Северозападној и Средњој Босни и Северној Далмацији, а 1913 г. посетио је и Херцеговину, „класичну земљу епске поезије“; и док је она у Босни била у опадању, дотле је овде била добро очувана и код муслимана, и православних и католика. Ту је она имала још свој актуелан значај: у близини црногорске границе било јеседа муслиманских феудалаца, који су на својим дворима (назовимо их тако) имали своје професионалне певаче, а ови су опевали још скорашње окршаје и бојеве с Црногорцима. После рата, 1924 г., Мурко је пошао у Новопазарски Санџак, да би тамо истраживао услове под којима још живи народна епика; резултате тог проучавања на терену саопштио је у предавањима на Сорбони 1928 године, слично као што је сто година раније (1841) велики пољски песник Адам Мицкјевич на Collège de France предавао о народној поезији наших народа (Муркова предавања објављена су у књизи *La poésie populaire épique en Yougoslavie au début du XXe siècle*, Paris, 1929). После тога је у години

1930, 1931 и 1932 г. пропутовао јужне пределе наше земље — горске крајеве Србије, Босне и Црне Горе, те Далмације. Свуда га је интересовао живот народне епике: испитивао је певаче о томе шта, где, када и како певају, како мењају старе песме, како стварају нове. Највише га је изненадило што певачи исту песму после неколико минута певају друкчије; према томе штампане народне песме (код Вука и других скупљача) само су једном тако певане и записане; певачи су увек у извесној мери импровизатори, песму поправљају или је кваре. Даље важно запажање Мурково јесте да народне песме певају и православни Срби, и католици Хрвати, и Муслимани: наша народна песма не познаје верске или народне границе. Истина, хришћански певачи певају о својим, српским или хрватским јунацима, а муслимански о својима, али ипак врло често одају поштовање и противничким јунацима. Народна песма је, дакле, заједничка и Србима и Хрватима⁹⁾. Говорећи у *Успоменама* о свом последњем животном делу о народној поезији, Мурко каже: „Нарочити значај мога дела је у томе што сам показао како Србе и Хрвате спаја не само језик него и њихова народна епика, која је не само хришћанска, православна и католичка, него и муслиманска; ова је у основи једнака с хришћанском. Узалудно се покушавало, нарочито у последње време, да се извесне песме припишу неким круговима. Тако се говорило да је чувени Миховил или Мијат Томић, који се родио и хајдуковао на босанско-херцеговачкој граници крајем XVII века, био хрватски и католички јунак; међутим, прва песма коју сам слушао у Крушевцу у Србији припадала је великом циклусу народних песама о том јунаку, познатом на читавом српскохрватском подручју. У Крушевцу ме изненадио један певач песмом с тако српском темом као што је спор међу снахама [sic!] кнеза Лазара; о тој песми знали су и слушаоци да она потиче од католичког фратра А. Качића“ (стр. 231, чеш.).

Мурко је био први који је, сто година после Вука, пошао на терен да проучава народну епику, и друштвене и културне услове у којима она живи. Вук ју је ухватио још у пуном цвату и тако нам ју је предао; Мурко је наилазио већ на њене последње цветове, па је својим социолошким проучавањем дао основе нашег данашњег знања о њеном постајању и животу. Његово синтетичко дело о народној поезији, познато нам у главним цртама на

⁹⁾ Више о томе у чланцима потписаног: *Истраживања проф. Мурка о народној поезији*, *Лешојис* МС, 1935, XV. 393—403; *Муркова Хасананица*, *СК Гласник*, 1938, LIII, 368—376.

основу извештаја и чланака о истој теми (скупљеној у књизи *Rozpravy z oboru slovanskeho narodopisu, v Praze, 1947*, стр. 254), биће полазна тачка и потстицај за даља научна исцитивања на пољу народне епике.

Смрћу професора Матије Мурка заклапа се једна књига богата садржајем, делима, резултатима, достигнућима. Био је то заиста вредан и изванредан посленик на пољу славистике, или словенске филологије, како је он то волео да говори; достојно је заступао наше народе и у својој новој домовини и у другим словенским и западним земљама. Као некада велики Вук, као славни Мицкјевич, тако нас је и Матија Мурко приказивао научном и културном свету оним што нам је најбоље, највредније: нашим уделом и доприносом у култури човечанства, нашем књижевношћу, нашем народном поезијом. Зато му дугујемо дубоку захвалност и поштовање.

Др Крешимир Георгијевић

7. — А. БЕЛИЋ, Око нашег књижевног језика. — Српска књижевна задруга, коло XLV, књ. 312. Београд 1951.

Обично се сматра да је расправљање о језичким питањима приступачно искључиво онима који се сами језиком баве. Шире кругове друштва, према овоме схватању, наука о језику може занимати једино као школска граматика, нажалост — још увек формалистички схваћена; они се у најбољем случају интересују донекле за практичну примену „граматичких“ правила на основу којих ће сазнати да ли се нешто може или не може употребљавати у књижевном језику; хоће још да приме покоју „поуку“, уколико им се пружа у што једноставнијем облику. Ништа даље и ништа више из ове науке, мисли се најчешће, не може занимати просечног читаоца.

Ову заблуду код нас је разбила књига чланака, огледа и предавања проф. А. Белића, коју је под насловом *Око нашег језика* издала СКЗ. Разбила ју је у свима онима што су, и мимо те заблуде, узели да прочитају бар један од огледа из Белићеве књиге, јер ко год је прочитао један чланак, прочитао је и целу ову књигу пошто су у њој, без сложеног апарата, једноставно и занимљиво, изложени проблеми који интересују сваког културног човека. И у томе је значај, врло велики значај, ове књиге за наш културни живот, па је зато и на овоме месту потребно осврнути се на њену појаву, иако су чланци и огледи у њој објављивани раније, нај-

више њих у Нашем језику, понеки у овој ревији или где другде. Али ово ниуколико не умањује интерес за књигу проф. Белића, јер читалац у њој може наћи одговор на многа питања која га занимају.

Дугогодишњи испитивалац нашег језика и језика уопште, проф. Белић, као лингвист-мислилац, овде даје објашњења низу проблема општејезичког и посебног карактера. Говори нам о томе шта је језик, где је његов зачетак и какав је његов значај; у чему је истоветност свих језика света и по чему се они један од другог разликују; шта условљава нормалан и природан развитак језика, а шта опет претставља насиље над њим; указује на улогу појединца, као члана заједнице, у стварању језика; говори о улози великих писаца у богаћењу језика којим пишу, о томе шта из језика појединих покрајина и књижевних центара улази у књижевни језик, о односу стила и језика, о многим позитивним и негативним појавама — посебно у нашем језику, и о реаговању културне јавности на њих; приказује напоре напредних Срба и Хрвата у стварању књижевнојезичког јединства; даје оцену рада најзначајнијих претставника наше науке о језику, итд.

Иако многа од ових питања и сама за себе, својом обимношћу и сложеностју, захтевају да им се посвете читаве посебне студије, проф. Белић са својим свестраним познавањем законитости стварања и развитака језика успева да у само по једном чланку потпуно разјасни та питања. Он језик, који је стар колико и први човек, односно прва људска заједница, приказује као сложени механизам чију природу чини целокупност система и материјалних и духовних који у језику владају држећи у скупу поједине његове делове, и каже да се природни развој језика врши у складу с тим системима, а да је свако насиље над језиком у супротности с њима, па отуда „у сукобу с нашим језичким осећањем”. По Белићу је у свим језицима света заједничка само истоветност услова за њихово стварање, а разлике међу њима су условљене различним приликама у којима они живе и развијају се.

Расправљајући о улози појединаца у језичком стварању Б. се с разлогом задржава на улози великих писаца, коју он налази у томе што ови богате језик не само уношењем нови речи у њега него још више уношењем нове садржине у поједине језичке појаве. Детаљније и одређеније Белић говори о овоме питању када га преноси на терен нашег језика и писце који њим пишу, где каже да богаћење језика није само у коришћењу правог,

народног врела за узимање речи које најпотпуније означавају оно што се њима именује него више у стављању већ постојећих речи у небројене комбинације, у откривању нових значења њиховом употребом у друкчијим везама, у пуњењу речи новим особинама.

За расветљење проблема од општега значаја нарочито је занимљив Белићег оглед о стилу и језику. Одавно је познато широко интересовање за опсег предмета стилистике, за њен однос према лингвистици, тј. за однос стила према језику. Позната су многа, често приближно тачна, мишљења о овоме односу, али се тешко и за једну дефиницију тога односа може рећи да потпуно задовољава. Белић се задржава на запаженим мишљењима: Розвадовскога, Марузо-а, Кроће-а, Маретића и Ш. Балија, указује на недостатке тих мишљења, допуњава их и даје свакако најтачнију карактеристику суштине стила. Према Розвадовскоме стилистика је неодређена, по опсегу своје врло широка наука, али наука у којој се чињенице утврђују у појединим језичким дисциплинама тако да при проучавању стилистике ништа не остаје, наравно, ван језичких дисциплина и, можемо додати, ван онога што условљава овакве или онакве стилске елементе у границама појединих области језика. Марузо исправља Розвадовскога утолико што каже да је баш према овоме стилистика широка колико и све гране лингвистике заједно. Белић, што се самог оквира стилистике и лингвистике тиче, Марузоу даје за право, али налази да је важно утврдити које стране лингвистичких дисциплина чине стилистику. А из овога, мени се бар чини, излази да је лингвистика знатно шира од стилистике.

На суштину стилистике се не може, каже Белић, гледати ни као на остварење захтева доброга стила, како је то схватао Т. Маретић. Није она (мисли се ова суштина) ни у рецептима за књижевно стварање, каквом је приказују Б. Кроће и Ш. Бали. Одређеније речено, по Балију стил је оно што поједина лица у језик уносе као нешто своје властито (А да ли само као своје? — М. С.), да стилистику чини начин изражавања осећајног света. Белић на ово додаје да је исто тако и мисаони начин изражавања различан код различитих људи, да и у њему свакако има елементарна стила. Стилистика, истиче Белић, ипак није безгранична већ и само по томе што јој језик својим могућностима ставља границе. А сви начини изражавања, све многобројне метафоре, све различне комбинације почивају на природи језика, налазе се у његовој суштини. Све гране науке о језику: и лексика, и синтакса, и морфологија и фонетика пружају многобројне могућности за раз-

личне преливе; а стил појединаца и израђује се кроз одабирање тих различних могућности. Овај избор је, каже Белић, увек друкчији код сваког другог писца, зато се у њему и огледа стил појединих писаца.

Сви Белићеви чланци и огледи, ма били они кадгод и пригодни, потпуно су оригинални (мислим у односу и на самог њега), иако је теориска страна њихова, како се у напомени на крају књиге (стр. 325) каже, исцрпно разрађена у другим делима његовим, најчешће у познатом делу *О језичкој природи и језичком развишћу*. А увек су подједнако занимљиви, и за стручњаке и за шири круг читалаца, без обзира на то каквим поводом су постали. Карактеристичан је за ово једини сада први пут штампани оглед, односно предавање, или тачније — извод из предавања (држаног за иностране слависте у лето 1950 г. на Бледу) — *Српски језик међу другим словенским језицима*. Говорећи странцима који већином недовољно познају наш језик, а и друге словенске језике, Белић се овде задржава на најкарактеристичнијим одликама и појавама српскохрватског језика по којима се он разликује од себи сродних и најсроднијих језика.

Поред начина формирања и посебних путева развитка, Белић указује на једноставност, непосредност и простоту српскохрватског језика, коју илуструје самим језичким чињеницама; на сложеност и разноликост система акцената и дужина, на чување природе акцента у реченицама; на развијање једних одређених наставака и закржљавање, односно ишчезавање других; на развијеност типа ексцентричних сложеница и ограниченост употребе есоцентричних; на упрошћавање некадашњег великог броја типова промена, на изједначавање облика дат., инстр. и лок. миојине; на проширење неких претериталних наставака у презенту; на чување аориста и имперфекта (овде је потребно истаћи чињеницу да се ова два облика неједнако чувају у српскохрватском језику, да се имперфекат већ не употребљава у више говора српскохрватских, а да је у многима и аорист све ређи — М. С.); на губљење активних партиципа; на чување словенског карактера српскохрватске синтаксе; на народни карактер нашег књижевног језика и на низ његових одлика које отуда проистичу. За давање овакве карактеристике није било довољно само свестрано познавање српскохрватског језика и, такође, добро познавање језика с којима се овај пореди, него је потребно осећати суштину тих разлика и успети да се оне за ограничено кратко време (за два академска часа), односно на релативно ограниченом простору, тако јасно изнесу.

Белићеви чланци су, и онда када се у њима третирају поједина питања, увек начелног карактера; у објашњењу појединих појава он у њима даје принципска решења која се свакад могу узимати за образац у свим сличним случајевима. Они су се, ти чланци мислим, појављивали најчешће поводом каквих распри између једних што сваки час замерају на кварењу језика (то су обично граматичари догматици, језички пуристи и педанти) и оних који траже неограничене слободе у језику. Иако сам језички стручњак, како би се обично рекло, а ми кажемо баш зато што је стручњак, зналац језика, научник-лингвист у најпотпунијем смислу речи — он осуђује свако мешање у развитак књижевног језика које би га ометало и успоравало. У вези с овим указује на прави задатак граматичара, који је, према њему, у томе да пазе развија ли се нешто у складу с природом језика, а не да осуђују сваки облик или сваку особину коју не налазе у језику Вука Караџића. Заиста не мора бити важно, каже Белић, да ли неке особине има или нема код ма кога појединог писца, па био то и сам Вук. Од значаја је само да ли је има у народу и улази ли она отуда у језик већег броја писаца, у коме случају се, баш према Вуковим принципима, не може устајати противу њене употребе у књижевном језику. А. Белић не пропушта да на карактеристичним примерима покаже како се неки пут може покоја особина провући у књижевни језик ма и не била пореклом народног карактера. Свака претерана критичност у језику од стране граматичара само шири неповерење према њима и убија веру у њихов рад, каже Белић. Ово ипак не значи да је он за некакве претеране и лингвистички необразложиве слободе које границе с хаосом и да није могуће утврдити границу преко које се не може ићи. Ту границу поставља сама природа језика, а Белић у појединим случајевима прецизира и најсуптилније нијансе које је иначе тешко осетити и разграничити. Он образлаже зашто се туђе речи, на једној страни, не смеју доследно преводити, и зашто се, с друге стране, мора пазити да ли нова реч којом неку страну желимо заменити означава исто што и она коју њом замењујемо, па на примерима као што су *универзитет-свеучилиште*, *секретар-штајник* и сл. показује колико је овај принцип тешко задовољити. Зато се, каже Белић овим поводом, „у неким приликама мора узети страна реч док се не нађе добра домаћа реч или док се у домаће речи не развије ново значење (стр. 223).

Као вајкање због удаљавања књижевног језика од народне основице, проф. Белић пропраћа и свако одушевљење његовим

богатством и лепотама, звучношћу и разноврсношћу. И овоме другом, као и оном првом, он даје праву меру објашњавањем језичких појава и процеса, природе језика и услова његова раз-
витка. Навешћемо за пример Белићев осврт на један чланак у коме се књижевница И. Секулић усхићава разноврсношћу и оригиналношћу „босанског језика“, како га она, не баш срећно, назива, управо оригиналношћу стила босанских писаца, како је Белић тачно исправља, који стил она оцењује „као колективну уметност чисте генијалности“ и ставља га испред језика, односно стила, осталих наших писаца и осталих наших покрајина. Слажући се с њоме у понечему, проф. Белић додаје да је сваки језик колективна творевина, да он и у свакој другој покрајини „има нечега индивидуалног и особитог у себи“ и да није то само Босна једина земља у чијем се језику огледа прошлост, како је то И. Секулић рекла, него се у језику сваке друге земље, сваке покрајине огледа и прошлост и садашњост — живот уопште, а свакако и услови у којима тај живот тече. Питање је само која се страна где више изражава и какви су где били услови развитака. И, заиста, језичке разлике између појединих крајева не потичу отуда што би се у језику једних огледали услови развитака из прошлости или садашњости, а у другима то не би био случај, већ што су ти услови, историски и етнички, економско-социјални и културни, у различним крајевима били различити.

Поводом чланка другог једног књижевника, сад о београдскоме стилу, одакле се не види јасно шта је то о чему тај књижевник говори, — проф. Белић даје карактеристику београдскога стила, показује како је до њега дошло и шта он значи за наш књижевни језик. Томе стилу, каже Белић, клица је у Вукову језику, иако овај нема непосредне везе с језиком београдске средине. То је језик београдских интелектуалних кругова који су се кроз неколике генерације васпитавале на Вукову језику, које су Вуков језик училе и пуштале га кроз своју призму. Али је тај језик прошао и кроз калупе услова у којима се стварао у београдској средини, где се стицало све више света из свих крајева наше земље, где су се окупљали многи наши писци из области које чине основицу језику Вука Караџића: из Србије и Војводине, из Босне и Херцеговине, из Црне Горе и Далмације. И сви су ти писци носили собом језик који се основом својом подударало с Вуковим језиком. Уколико је код њих и било разлика у граматичким облицима, они су их исправљали према Вуку, односно према језику београдских просвећених кругова, у које су се утапали уносећи притом у

њихов језик посебне а позитивне особине својих крајева. Тако се београдски књижевни стил, по Белићу, и *de facto*, стално обнављао елементима са свежег народног врела и богатио се, уједначујући са своје стране стилове појединих писаца из провинције, и прерађујући их у своје духу и своје правцу. На тај начин су између стила писаца из унутрашњости и рођених Београђана нестајале разлике у заједничком београдском стилу, који се одликовао живошћу и живописношћу, гипкошћу и снагом народног језика, чијим елементима се стално освежавао.

Развитак београдског стила у посебном правцу, истиче Белић, условљавао је још и брз културни успон Београда и везе претставника његовог културног живота с културом великих европских народа. При давању ове карактеристике Белић је имао на уму језик најзначајнијих претставника наше књижевности, науке и културе, оних, дакле, који се најјаче осећају и најбоље чују. Али то не значи да се тако може говорити о језику свих писаца који су живели и радили у Београду. Овде је, нарочито између два светска рата, било књижевника и публициста без оне особине језика којом је наш главни град стилски брзо асимиловао књижевнике из разних крајева чији је језик одисао народним духом, било је, наиме, писаца и јавних радника који су се својим језиком, боље рећи — и језиком, били одвојили од народа, чији се језик, зато, обескрвљивао и сасушивао. На овај случај је, свакако, највише мислио проф. Белић кад је рекао да у београдском стилу није било све „сухо злато“. Мада је пример ових писаца заразно деловао, они ни у ком случају нису могли претендовати да се назову претставницима београдског књижевног стила. А и од овога је много важније то што је (после Другог светског рата) наша народна револуција и коренити друштвено-економски преображај, који је она донела, знатно појачао везу књижевног језика српскохрватског, па и београдског књижевног стила, са правим извором, с народом.

Услови живота и развитка наших народа у времену изградње социјализма, после револуције, донели су собом не само осетно богаћење језика народним елементима него и друге неке језичке појаве. Мишљење проф. Белића о њима је свакако од врло великог значаја. То мишљење он је изнео у своје огледу *О данашњим задацима књижевног језика*. Овај оглед је постао као предавање за групу књижевника и новинара које је, прерађено и допуњено, објављено прво у Нашем језику, па поново штампано у овој књизи на стр. 283—318. У њему се проф. Белић пита колико

су политичка, друштвено-економска и културна збивања оставила трага у сталном пратиоцу и највернијем приказивачу — у језику, па закључује да је „револуционарна епоха... заштрила, освежила и потстакла ка новом развоју оно што је помало било зачмало” и да је у знатној мери оживила — више унутарњи развитак књижевног језика него његову спољашњу страну, коју је је већ Вук, давши јој демократски карактер, углавном утврдио. Иако и за граматички канон и правопис (то је та спољашња страна) каже да и они подлежу ревизији, Б. с разлогом сматра да тој ревизији морају претходити шире научно-истраживачке предрадње. А с унутрашњом страном развитка језика, с богаћењем речника, фразеологије и синтаксе, ствар стоји сасвим друкчије. Овоме не само да не треба чинити сметње него га треба потстицати, каже проф. Белић. Али притом нигде не треба допустити удаљавање од народног језика, само ваља знатно проширити његову основицу, јер ју је сам живот (тј. економско-друштвене прилике) проширио. Природан развој језика не треба вештачки ограничавати, а при узимању лексичких, фразеолошких и синтаксичких елемената из народа не треба чинити никаквог изузетка ни с једним нашим говором, ни с једним нашим дијалектом, како се то досад чинило, јер нов живот и језику ставља нове задатке. Речи се наравно неће узимати ради њих самих, упућује Белић књижевнике и новинаре, већ само онда кад писац у њих уноси своје осећање, кад их испуњава животом и садржином, у коме случају једино постају свакоме блиске, па отуда јасне и разумљиве. А кад потреба намеће да се кују нове речи, писци то не смеју чинити по туђим узорима, већ онако како то народ чини. Када ће се и како употребљавати стране речи, Белић се и овде, логично је, држи свога мишљења, које смо горе изнели.

Ова драгоценост упутства књижевницима и новинарима, свагда на конкретним примерима довољно образложена, нису само ово. Она су, као и сви огледи и чланци у Белићевој књизи, занимљиви лингвистички, а не граматикантски, судови о језику и језичким појавама, објашњени законитостима језичких процеса и свим другим чиниоцима који и ове процесе и цео језички развитак условљавају.

М. Стевановић

8. — МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ, Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, Београд 1951, стр. 463.

Одавно се осећала потреба за једном граматиком савременог језика која би, поред многих школских граматика — више лоших него добрих, — прешла оквир одређен наставним програмом за ниже разреде средње школе, а увођењем наставе граматике и у више разреде она је постала неопходност. Није ова граматика неопходна само ученицима виших разреда, који су раније, у периоду између два светска рата и у првим годинама по ослобођењу, завршивши ниже разреде, безмало прекидали сваку везу са учењем граматике, јер док се, према програму за 1946/47 шк. год., „у нижим разредима обрађује, углавном, теориска граматика и синтакса“, у вишим је разредима настава језика била сведена на „уознавање ученика са основним етапама у историском развојку књижевног језика“, већ је она исто толико, а и више, потребна наставницима српског језика, нарочито оним нестручним. Стање наставе матерњег језика, и данас као и раније, далеко је од тога да би нас могло задовољити. По невољи, услед недостатка стручњака, српски језик добрим делом предају нестручњаци, који, рачунајући овде и знатан део наставника књижевности, нису језик стручно проучавали. То су углавном романисти, германисти, класичари, а понекад и наставници било које струке. Њима ће, нарочито, бити од користи ова књига, јер ће у њој наћи опширно обрађено све оно што им је, као теорија, потребно за наставу граматике, и у нижим и у вишим разредима.

Али она је добродошла и студентима, и онима којима су српски језик и књижевност главни предмети, као и онима који студирају неки страни језик. Нарочито овим последњима, јер се студије неког страног језика не могу савладати, а нарочито се страни језик не може успешно предавати, без доброг познавања граматике матерњег језика. А студенти лингвистике ће, савладавши материјал из ове књиге, попунити знатну празнину коју су, због лоших програма или слабе наставе, донели из средње школе.

Нарочиту пажњу заслужује одељак о грађењу речи. Ретке су наше граматике које су о овом делу науке о језику, који по важности не заостаје много за синтаксом, озбиљније водиле рачуна, а највише је таквих које су га сасвим запостављале. А способност за грађење речи претставља необично богатство нашег језика и он је у том погледу један од најбогатијих језика. Сва збивања у једном народу одражавају се и у језику тога народа, све

друштвене промене остављају видног трага и у језику. Огроман полет духовне и материјалне културе код нас изазван револуцијом условио је стварање нових речи за нове појмове, покренуо је градилачку способност нашег језика. Али поред доброг ствара се и рђаво, кују се рђаве речи, и ако се томе не пружи јачи и масовнији отпор, оне се шире, служе као углед за нове кованице и шире кварење језика.

Из наше средње школе донедавна су ученици излазили готово без икаква знања из те области науке о језику, њихова способност да могу познати да ли је нека реч добро начињена или није била је врло слаба и углавном су се могли ослањати на своје језичко осећање, а врло мало или нимало на своје знање донето из школе. Уношењем овог дела граматике у програм наставе језика у вишим разредима омогућава се ученицима да уђу у механизам стварања речи и да разумеју промену значења речи у вези са променом њихова грађења.

Још у једном погледу се граматика М. Стевановића нарочито одликује од других граматика. Не само што су сви примери у фонетици и морфологији акценатовани (у синтакси то није ни потребно) него је у морфологији поред промене дат, у засебним лекцијама, и акценат променљивих речи. Колика је то добит за све оне који се буду служили овом књигом, не треба, мислим, нарочито истицати, јер су „акценти саставни делови речи, тако да они заједно са гласовима чине оне знаке којима се обележава значење... Кад је све друго у речи једнако, оне се могу разликовати и само по акценту, тако да је акценат каткада главни фонолошки елемент карактеристичних гласовних јединица¹⁾. О акценту су, због његова великог значаја, код нас писане читаве књиге. Даничићеви „Српски акценти“ су најбоље што је до данас у погледу нашег књижевног акцента постигнуто, иако су први његови одељци писани пре 100 година. Али и стручњаци понекад имају тешкоћа да се у њима снађу. Стевановић је у знатној мери упростио Даничића, давши уз сваку именичку и глаголску врсту и акценатске типове, иако и тако упрошћени акценти још увек претстављају знатну тешкоћу за учење, али ипак омогућавају већу прегледност и боље разумевање акцената. Кроз средњу школу ученик треба да овлада изговором и акцентом књижевног језика, нарочито у оним крајевима који су се удаљили од књижевног језика. Наставници, на првом месту, морају имати пра-

¹⁾ А. Белић, Наш језик, н. с., књ. II, стр. 227.

вилан акценат. Упоредивањем свога акцента са акцентом у овој књизи моћи ће да уочавају отступања у свом говору и исправљају своје грешке, и да позитивно утичу на своје ученике. Разуме се, ако претходно савладају теориски део о акценту.

Из синтаксе треба нарочито истаћи одељак о проширеној реченици у коме се, први пут у једној нашој средњошколској граматици, говори о синтагми. У науци о језику овај се термин већ прилично одомаћио, али су га писци граматика досада избегавали. Стевановић је увођењем и објашњењем (можда мало преопширним) синтагме, као, уосталом, и обрадом акцента и другим одељцима, приближио нашу средњошколску граматику науци.

Са синтагмом је у тесној вези и прва лекција из морфологије, у којој се све речи деле на самосталне и несамосталне, јер се ове друге могу јављати само у синтагмама (групе речи) или у реченици. Сем именица и извесних заменица све су остале речи несамосталне и да би се објаснила њихова употреба, односно да би се прешло на проширену реченицу, треба најпре објаснити синтагму која „претставља низ речи употребљених за то да се један појам опише“, док реченица „претставља у даном тренутку или за одређено време везу двају појмова“.¹⁾

Начин на који су у овој књизи даване дефиниције може да послужи као углед. Анализирајући примере, које обично даје на почетку лекције, писац постепено доводи ученика до закључка који треба да буде дефиниција, али се она нарочито не истиче, не намеће се, већ је само логички закључак онога што је раније речено, рекло би се да се до ње долази више у разговорној форми.

И примери су на нарочит начин бирани. Они нису ни стереотипни, ни вештачки, на какве смо били научени из многих граматика наших, већ су, највећим делом, из наших најбољих писаца, и савремених и старијих, мањим делом су из народних умотворина, а тек понеки је, по нужди, начинио сам писац.

У уводу (који има 33 стране) поред лекције о језику уопште, у којој је истакнуто јединство језика и мишљења, и лекције о словенској језичкој заједници и о јужнословенским језицима, нарочита пажња је посвећена дијалектима српскохрватског језика, а више од половине увода заузима приказ историског развитка нашег књижевног језика. Док су чакавски и кајкавски дијалекат, као некњижевни, дати кратко, са навођењем њихових најважнијих фонетских и морфолошких особина, на штокавском се писац задржава опширније, поделивши га, по познатом критеријуму,

¹⁾ А. Белић, О језичкој природи и језичком развоју, стр. 181.

према старини црта и према изговору. Можда ће код ученика створити извесну забуну то што се у почетку поделе употребава назив *млађи новошћокавски говори* (поред старијих новошћокавских говора), док ће после наићи и на назив *најмлађи новошћокавски дијалекат*. У лекцији о књижевном језику дат је, у најглавнијим цртама, преглед историског развитка књижевног језика Срба и Хрвата, од најстаријег, старословенског, па све до савременог српскохрватског језика.

У фонетици посебан значај претставља истицање разлике између сталних гласовних промена, оних које се и данас врше, и несталних, које су извршене у прошлости, па су се у остацима до данас сачувале. У овој књизи то је учињено одмах у почетку, пре него што се прешло на изношење појединих гласовних промена. У лекцији Гласовне промене и гласовни закони (стр. 43) каже се на крају: „Пошто су гласовне промене ограничене временски, сасвим је разумљиво што међу овим променама у нашем језику има таквих које су се вршиле у прошлости, а има и других које се врше сада. И једне и друге те промене огледају се и у нашем књижевном језику, па је зато потребно упознати се с њима“. У даљем излагању гласовних промена та разлика је на више места истакнута. Тако напр. у лекцији о промени *o* у *e* и умекшаности сугласника (стр. 52) налазимо да су „у време вршења те промене [*o* у *e*] умекшани били сви предњонепчани сугласници“, али да је „већина од тих некада меких сугласника очврсла, али се промена *o* у *e* иза њих најчешће очувала“; напоредна употреба речи са *л* и са *o* на крају (стр. 56) објашњена је тиме што се „та промена вршила једно време у прошлости, па се тако извршена промена сачувала до данас у језику. Касније је опет *л* могло стајати у сваком положају неизмењено“; *je* и *ije* у неким облицима речи јекавског говора у којима је у екавском *ě* (стр. 64) објашњено је накнадним дуљењем овога слога, после извршене замене *ѣ*-а, које је у време замене још било кратко; за неуједначеност промене задњонепчаних сугласника испред *e* и *i* (стр. 70) дато је следеће објашњење: „У овим и оваквим случајевима задњонепчани сугласници се чувају неизмењени на крају основе зато што су у време њихове промене непосредно иза њих стајали други самогласници који нису условљавали њихову промену, а самогласници *e* и *i* у наведеним и сличним случајевима дошли су у положај непосредно иза задњонепчаних сугласника касније, у време кад већ нису утицали на њихову промену“ и т. сл. (напр. прелаз групе *кш* у *ћ* и промена *д* и *ш* у *с* код неких глагола).

У јотовању (стр. 56) се пошло од стања које је у савременом језику и тек пошто су дате категорије у којима се ова гласовна промена јавља, указано је на разлику између старог и новог јотовања. Иако је ово граматика савременог језика, не би, мислим, било сувишно да је уз објашњење да је у новом јотовању „сугласник *j* у непосредно суседство са претходним сугласницима дошао много касније“, а ради бољег разумевања оба јотовања, напоменуто да је то суседство настало услед испадања полу-гласника (о којем је већ говорено у лекцији о дијалектима). У навођењу категорија речи у којима се врши јотовање учињена су два пропуста: у првом (т. 96) изостављане су глаголске именице, што је свакако случајна омашка, пошто се у т. 358 о њима говори као о категорији у чијем грађењу „наставак *je* има најширу примену“; у другом навођењу (т. 98) испуштене су збирне именице (снопље, дрвље и сл.). Сем тога, груписање категорија је тако извршено да би се могло помислити да се јотовање уснених сугласника не врши у истим категоријама у којима и јотовање зубних и алвеоларних, наиме све промене у глаголским облицима у вези са *j* (у трпном придеву, имперфекту и у извођењу учесталих глагола) дате су у првом случају под једном тачком (в.) а у другом као три одвојене тачке (в., г., д.), док су, као што је малочас речено, збирне именице у другом случају испуштене.

Обрада морфологије разликује се од већине других граматика не само по одељку о грађењу речи већ и по распореду. Промена речи издвојена је од свега осталог у засебан одељак, иза којег је одељак о грађењу речи, а све остало је дато у првом, општем делу. Полазећи од тога да се неке речи, не губећи ништа од свога значења, своје функције и свога облика, могу јављати и изван реченице, Стевановић је све речи поделио на самосталне и несамосталне, што, свакако, преставља новину у нашим школским граматикама. Прелазећи на врсте речи, а водећи рачуна о томе да се све речи могу јављати у реченици, али да се већина речи мора јављати у реченици, писац одмах истиче потребу да се речи стално испитују у реченици. „За деобу на врсте не узима се само значење речи већ и њихова служба у реченици, каогод и њихов облик... Све се ово, дакако, најпоузданије утврђује код речи у њиховој међусобној повезаности, то јест у реченици, па их је само ту потребно посматрати“. И он тако и чини, почињући објашњавање сваке врсте речи неколиким реченицама, врло често неким одломком.

Уз именице двојаког рода и облика (стр. 86) нису поменуте именице страног порекла са грчко-латинским завршетком *-ша*

(социјалиста, спортиста, атлета и сл.), чији је број у нашем језику велики, а које се употребљавају и без крајњег *a*, остајући при томе истог рода.

Основно значење заменица је упућивање, а назив заменице задржан је по традицији, иако је „овај назив и сувише узак и нетачан“⁴⁾. У дефиницијама заменица Стевановић је то на неколико места назначио („За упућивање на лице и предмет који се налази у близини...“ стр. 103, „Показним заменицама се упућује...“ стр. 104, „Заменице: неки... упућују на неодређена лица и предмете...“ стр. 106, „Заменицама: сваки... упућује се на неодређене појмове...“ стр. 107), указујући тако на њих као на „упућивачке“ речи. Показне заменице за каквоћу врло су блиске описним придевима, пошто и оне, као и придеви, одређују имена уз која стоје по њиховој каквоћи али, како је то објашњено у овој граматици, „док се придевом казана особина налази у самим лицима, предметима којима се приписује“, заменицом се показује „не особина која се налази у онима [тј. лицима, предметима] којима се заменицом приписује, већ ван њих“.

За ученике, а и за саме наставнике, знатна је тешкоћа била у томе да према дефиницији о глаголима као о речима које казују да се нешто ради, збива или да значе стање у коме се неко или нешто налази на самим глаголима тачно одреде да ли значе радњу или стање, а с тим у вези постављало се и питање називања заједничким именом целокупности значења глагола. И у овој књизи дата је у почетку лекције о глаголима (стр. 111) дефиниција да су глаголи „несамосталне речи којима се неке или нечему за одређено време приписује нека радња или стање“, али је већ у следећој тачки ова дефиниција донекле модификована напоменом да „и у сваком стању које се глаголима означава има радње. Зато се, кад год је реч о глаголима, може говорити увек о радњи“.

Речцама, као десетој врсти речи, дато је доста простора, што је и разумљиво кад се има на уму да ће уз досадашњу традиционалну поделу на девет, за многе претстављати новину с којом се неки од њих неће лако помирити.

Сасвим је на своме месту што је промена речи издвојена у засебан одељак и што је у том одељку дата промена свих речи (променљивих). Ово је тим више оправдано што је уз промену дат и акценат. Синтагме, које су у најглавнијим цртама објашњене на крају увода, корисно су употребљене на почетку одељка о про-

⁴⁾ А. Белић, О јез. прир., 51.

од којих Вук с некима поступа као и са личним именима (баба и бабо), а код неких само показује од којих су речи постале (*сџрико* хип. од *стриц*, *медо* хип. од *медвјед*). Данас је, међутим, у екавским крајевима сасвим обично *меда*, нарочито у дечјем језику, место *дедо* у употреби је *дѣд* и *дѣда*, а место *сџрико* *чи́ка* (према јекавском *чи́ко*) итд. Према томе, о овим именицама је, са гледишта екавског изговора, требало говорити у III врсти.

Где се год у промени речи јавља тенденција ка упрошћавању или изједначавању, Стевановић је на то редовно указивао. Тако на крају лекције о придевима стоји да се „описни придеви употребљавају искључиво са завршетком неодређеног вида једино у служби предиката, тј. у номинативу. У осталим падежима описни придеви се све ређе употребљавају с наставцима именичке промене. А по угледу на њих и присвојни придеви на *-ов* и *-ин* се све више употребљавају у облицима са завршетцима придева одређенога вида“; а о променљивости бројева се каже да се „неки од њих никако не мењају, а промена других је све ређа и необичнија“ и да су „у савременом језику примери с променљивим облицима бројева два, три и четири све ређи“.

И глаголи су, као и друге речи, посматрани са гледишта савременог језика, али је понегде, ради бољег разумевања, учињен осврт и на развитак језика у прошлости. Тако је у објашњавању начина добијања инфинитивне основе код глагола на *-ћи*, и код неких других, указано на то да је у прошлости „и код ових глагола постојала тачно одређена граница између основе и наставка, али су у току времена настајале гласовне промене које су пореметиле јасан однос између једнога и другог дела“. А да би се код тих и сличних глагола основа инфинитива ипак одређивала на основу стања које је данас у језику, указано је на облик у коме се она најбоље огледа — на аорист, па је инфинитивна основа названа и аориском.

У обради глагола одмах иза објашњења основа дате су све глаг. врсте са по једним глаголом измењаним у свим простим облицима, затим грађење облика (простих), а потом напомене о врстама (о свакој посебно). Мислим, међутим, да је грађење облика требало дати пре детаљне промене по врстама, одмах иза лекције о основама, показавши претходно само преглед поделе на врсте давањем I л. презента и инфинитива. Промена по врстама могла је доћи на крају, јер врсте ученик мора да научи и да их често понавља, док су глаг. облици у његовој свести већ по самом знању језика. Знање облика је примарно, а знање поделе на врсте

секундарно. То показују и објашњења о образовању појединих облика, у којима је као примарно дато потпуно објашњење о образовању неког облика а тек у загради, као секундарно, којој врсти припадају глаголи на које се односи то објашњење. А и напомене о свакој врсти дате су на крају, па би, као и код именица, уз једну врсту ишле и напомене о тој врсти.

IV, VI и VII глаг. врста разликују се од осталих по томе што им основа инфинитива има двојак завршетак. Код IV врсте то је обележено са два обрасца, али је и код VI и VII врсте требало дати по два глагола место једнога, нарочито за VII врсту, пошто се у неким нашим говорима оба типа ових глагола све више изједначују на штету глагола са завршетком *e* у осн. инф. (*видиши: видим, живиши: живим, као носиши: носим* и сл.).

Неправилни глагол I врсте *дрѣти — дѣрем* (стр. 214) застарео је. Место њега много је обичније *дѣрати — дѣрем*, дакле глагол II врсте. И Вук онај први, тј. дријѣти, упућује на други.

Компаратив радног придева глагола *волеши* (стр. 218) *волији, -а, -е* свакако је покрајински, као што је покрајински и компаратив презента тога глагола *волијем*, тј. више волим, који је доста чест у Војводини, а који овде није поменут. Ни један од њих не иде у књижевни језик.

Речено је већ да је у лекцијама о акценту Стевановић знатно упростио Даничићеве Српске акценте омогућивши тако и онима мање стручним да донекле уђу у врло компликовано питање наших акцената. А Стевановић се доследно држао Даничића, сем у врло ретким отступањима (која су или случајна или штампарске грешке). Тако имамо напр. на стр. 131 вок. *мáчку* и *пáшку*, али у лекцији о акценту именица I врсте стоји да двосложне именице с ' на првом слогу које имају непостојано *a* мењају ' у ^̇. За облик рад. придева *шрѣсао* м. *шрѣсао* (стр. 210) још је очигледније да је неисправљена штампарска грешка, јер у лекцији о акцентима гл. I врсте налазимо *шрѣсао*.

У вези са чињеницом да је ово граматика савременог језика, а да је у њој акценат дат према стању које је у нашем језику било пре готово 100 година, мора нам се наметнути питање да ли тај акценат одговара савременом акценту нашег књижевног језика. У ЈФ VIII, 1928/9 год., на стр. 215 М. Павловић, дајући приказ Српско-немачког речника Ристића и Кангре, вели ово: „Караџићев „Рјечник“ данас не претставља у потпуности стање књижевног језика, па и акцентуација у њему не одговара потпуно вачину акцентовања у говору писаца и других културних људи

у престоници“. Тада, пре више од 20 година, Павловић је говорио о Вукову (и Даничићеву) акценту у односу на говор београдских образованих кругова. Данас Ј. Вуковић проширује то поређење на образоване људе уопште: „Извесни Вукови акценти данас не одговарају изговору какав преовлађује у језику образованих људи“. (Питања саврем. језика III, 1951, стр. 67).

Но и поред тога што се Вуков и Даничићев акценат разликује унеколико од данашњег књижевног и што ће се они који се буду служили овом књигом понекад наћи у недоумици наилазећи на акценат који им се чини необичан и не слаже се с оним који су научили да слушају око себе, Стевановић је учинио оно што је било једино могућно. Јер да би се утврдило у чему се данашњи и Вуков акценат не слажу, потребно је извршити опсежна акценатска испитивања говора који су у основици књижевног језика и оно што већина народа употребљава постало би општом цртом, а дотле „не остаје нам ништа друго него да се и овде као и у свима другим случајевима наше граматике који су спорни или неодређени придржавамо, углавном, прописа Вукова књижевног језика које је разрадио Ђура Даничић у својим познатим акценатским студијама“¹⁾.

То исто вреди и за дужине, које су у књизи доследно обележене, такође по Даничићу.

Ипак је у једном погледу Стевановић унеколико отступио од Даничића: у питању преношења акцента на предлог. На крају сваке лекције о акценту појединих врста именица дата су и правила о преношењу акцента, али с кратком напоменом да је све више у употреби непренесен акценат.

Почињући од општег дела (корена) речи и наставка, па преко објашњења мотивисаних и немотивисаних речи, термина који се први пут помињу у средњошколској граматици, и преко сложене Стевановић нас у одељку о грађењу речи доводи до изведених речи, дајући нам по азбучном реду главног сугласника наставке за грађење именица, а затим и за грађење придева, подељене по значењима која дају тим речима. На крају одељка дато је и грађење глагола, посебно изведених а посебно сложених глагола.

Из синтаксе треба издвојити неколико ствари. Ту је на првом месту интерпункција, нарочито запета, која је за разлику од готово свих досадашњих граматика, ушла у синтаксу као њен

¹⁾ А. Белић, НЈ, н. с. III, '51—152.

саставни део, јер у логичкој интерпункцији не би друкчије могло ни бити. Било да обрађује поједине делове реченице (атрибут, апозицију, глаголске додатке), било саме реченице, просте и сложене, Стевановић увек на крају објашњава и да ли се и зашто та реч или реченица одваја или не одваја запетом. Слично поступа и са осталим знацима интерпункције (на пр. када говори о групама реченица, затим у лекцији о посредном говору, о уметнутој реченици и сл.). И по томе се ова граматика одликује од других.

Једна од највећих и најкомпликованијих лекција је она о конгруенцији (стр. 325). У њој је нарочито занимљива т. 459 која говори о слагању уз бројне именице на *-ица*. Стевановић ту разликује две могућности, зависно од тога да ли у број лица означених бројном именицом спада и говорно лице или лице коме се говори или не спада, тј. да ли је глаг. део предиката у 1 или 2 л. или је у 3 л. У првом случају предикат (тј. онај део његов који разликује род) је у м. роду, а у другом „често се слаже с обликом бројне именице“ (тј. има облик на *-а*).

За одељак о речима и њиховим облицима карактеристичан је почетак лекције о именицама (стр. 358). Дајући најпре дефиницију именице као самосталне речи (у неколико измењену према оној која је дата у првој лекцији о именицама, односно прилагођену циљу коме овде треба да послужи, а у суштини исту као и она ранија) која „означава један појам као скуп свих његових особина“, писац нас преко анализе неколико именица као несамосталних речи (челик човек, звер жена, ти си камен и сл.) доводи до дефиниције именице у служби придева у којој она „означава само по једну особину [за разлику од ранијих свих особина] појма уз чије име стоји“ (челик — чврст, звер — свиреп, камен — неосетљив и сл.).

Задња два одељка су значење и употреба падежа (стр. 379) и значење и употреба глаг. облика (стр. 422), који су, супротно уобичајеној пракси у граматикама, изменили места. Оба се одликују прегледношћу и систематичношћу. Да узмемо као пример генитив, падеж с највећим бројем значења. Најпре су из већег броја примера дата као основна три значења: партитивно, аблативно и посесивно. Затим су та три значења разрађена, нарочито посесивно, уз које су, као посебне врсте његове дати субјекатски и објекатски генитив, затим темпорални, а иза овога генитив уз одричне глаголе (тзв. словенски генитив), генитив у заклетвама, уз показне речце: ево, ето, ено, гле и генитив у узвичним реченицама. Од око 50 предлога који иду с генитивом тешко да има

и један да у лекцији Генитив с предлозима (стр. 391) није обухваћен, било у обради, било у примеру уз неки обрађени с којим је овај сродан по значењу.

У одељку о значењу и употреби глаголских облика показано је, помоћу две реченице у којима је само мењан глаголски облик (стр. 440), да се „глаголска времена... у приповедању, а већином и у другим безвременским радњама, употребљавају напореда“. За разумевање безвременског значења времена (глаголског релатива) ово је од нарочите користи.

На крају, на основу овога што је овде изнесено, а што не може бити довољно да би се дао потпун приказ једне овако опсежнег граматике, истаћи ћу, као кратак закључак, чињеницу да је Стевановић, излажући научне резултате из области нашег савременог језика у облику и на начин приступачан ученицима виших разреда, овом граматиком омогућио да се у наставу српскохрватског језика у средњој школи унесе више научности.

Св. Марковић

9. — Лингвистичке и филолошке расправе у Зборнику радова Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу (1951).

Зборник радова Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу претставља новину у нашем научном животу. Како се у његовом предговору каже, циљ издавача је био да, у складу са великим променама у нашој земљи, окупе у овој књизи разноврсну делатност хрватских научних радника и да тим окупљањем покажу друштвени значај њихових радова. Нарочита заступљеност младих испитивача треба у овом правцу да претставља корак унапред.

Један велики део чланака у овоме Зборнику посвећен је лингвистичким и филолошким питањима, и може се слободно рећи да они претстављају значајне научне прилоге. Хрватски лингвисти и филолози расправљају овде различите проблеме: дијалектолошке, етимолошке и лексикографске, метричке итд. Ја ћу се овде задржати на тим њиховим расправама, прво онима које имају претежно лингвистички карактер, а затим на филолошким радовима.

Српскохрватска дијалектологија — да узмем прво славистику — заступљена је једним чланком проф. М. Храсте: „О штокавским говорима на Хвару и Брачу“ (379—395). Познати испитивач далматинских чакавских говора сада износи са ових острва *штокавски* материјал, са циљем да осветли и развитак чакавских говора који су били под штокавским утицајем, а исто тако и

уопште да покаже лингвистичке процесе који су се одиграли при међусобном штокавско-чакавском утицају.

Како се из испитивања проф. Храсте види, иако је у прошлости морало бити знатних досељавања са штокавског (икавског) копна на Брач и на Хвар, данас се штокавско становништво — другде очигледно асимиловано — ограничава на две крајње источне тачке: на Хвару Сућурај, на Брачу Сумартин. Из тих се штокавских тачака као центара ирадијације шири штокавски утицај на суседне чакавске говоре, више из чистијег штокавског Сућурја, мање из јаче чакавизираниог Сумартина. Та неједнака судбина Сућурја и Сумартина — како се из излагања види — није настала случајно: Сућурај је за своју околину био увек привредни, саобраћајни и административни центар; напротив, Сумартин је у томе погледу био упућен на своје суседе.

Храсте узима говор Сућурја, као најчистији штокавски тип, за основу ових својих испитивања. Говор Сућурја заиста показује већину типичних штокавских црта (ћ за сл. *d', замену *е* са *е* иза палатала, губљење сугл. *х*, затим наст. -*а* у gen. pl. subst., нову деκлинацију, са -*ма* или -*м* у dat. — instr. — loc. pl., и друго), што га оштро одликује од чакавских места на Хвару. Нарочито његова акцентуација је чиста штокавска, и то најмлађа, са ' и ' и са преношењем и старог \sim на претходни слог: *вѡдѣ*, *руѡѣ*, *вѡдѡн*, *руѡн*, *ѡдѣсѣш*, *сѣздѣсѣш* и сл. Из Сућурја се ова нова акцентуација (као и неке друге шток. црте) почела ширити на суседна, у основици чакавска села Богомоје и Гдињ (не допирући, међутим, даље на запад од њих). Тако у Б. и Г. данас налазимо напоредо *чѣло* и *чѣлѡ*, *глава* и *главѡ* итд., уз чување чакавског акута. Паралелно са овим ширењем акцента шире се на ове говоре и примери са шток. *цр* м. чак. *чр*, затим случајеви као *језик* м. *јазик* и др. Свакако штокавским утицајем треба у Б. и Г. тумачити непостојање „полудугог“ акц. \wedge , а такође и природу *р* (без претходног вокалског елемента).

С друге стране, разуме се, примили су штокавци Сућурја чакавизме, као промену *ши* > *ли* у *ѡлис* и сл.; али групу *шћ* м. *шћ*, примере као *шејло*, *кресћ* (м. *шѡило*, *кресћи*) и сл. могли су донети и из копнене Далмације, као што Храсте тачно и каже.

Сличне су прилике и на Брачу: тамо претежно штокавски говор Сумартина врши изванштан утицај на чакавске говоре Новог Села и Селца; само је овде сумартински говор такође примио доста његових црта. Тако сумартински говор данас уз ' и ' (*вѡдиш*, *свића*, *сћарѣшина*, *сћрижѣш*) познаје и чакавски акут, бар у неким категоријама: *клубѡж* (: *клубѡна*), *женѣ*, *женѡн*, *девѣш*, *сћрѣжа*,

сѣгнѣн, болѣ и др. Иначе се акценат већином преноси¹⁾; али има и примера непренетог акцената: *шћѣдѣш, шћѣдѣш, држдѣла*, само се не види у коликој мери. Али се и код чакаваца Н. С. и Селца јавља напоредо *кѣза* || *козѣ, браѣда* || *брѣдѣ* и сл.

Није јасно како код штокаваца стоји ствар са неакцентованим дужинама. Аутор вели да дужине у Суђурју „нису јако изразите“, док их у чакавским говорима Богомоја и Гдиња „није запазио“. Затим додаје да су се оне [код штокаваца] „с временом... доста скратиле, премда се нису посве изгубиле“. Одавде се стање тих дужина не види јасно. Истина, Храсте из суђурајског говора бележи са очуваним дужинама: *ѣѣшѣн, ѣѣшѣш, млѣдѣ, млѣдѣга, срѣдѣ, рѣкѣн* итд., али напоредо и: *знѣју, млѣјѣ, слѣјѣ, вѣзѣло* и др. Како све то треба схватити?

Важно је питање судбине сугласника -л на крају слога, и мислим да би га требало јаче истаћи. Како се из студије види, ту се штокавци оштро разликују од чакаваца. Код штокаваца налазимо за -л или -о: *говорио, видио* итд. (Сумартин) или -а, -ја у part. act. (Суђурај); напротив, код суседних чакаваца имамо губљење тога -л, али губљење на „чакавски“ начин — без вокализације: тј. не само *мога, река* итд., него и *би, говори* у part. act.

Општи је резултат Храстовог рада: да претке данашњих брачких и хварских штокаваца треба тражити у приморју око Макарске. Нажалост, данас о томе крају немамо никаквих података, тако да ова — уосталом врло могућа — комбинација проф. Храсте тек треба да буде доказана материјалом са копна. То кажем нарочито због тога што има и таквих црта које постоје и на далматинском терену код штокаваца (напр. *шћ* м. *шћ*; *шћѣло* м. *шћѣло* и сл.), али за које нам прецизније није познато како се простиру. Што се, пак, тиче порекла становништва у чакавским селима на истоку Брача и Хвара (напр. у Богомојама и Гдињу), ту је Храсте у могућности да утврди — насупрот Решетаровим схватањима — да оно не може бити, бар не у већини, из краја око Макарске. Исувише слаби штокавски утицај у овим местима даје аутору пуно право на то.

Проф. *Сѣј. Ившић* посветио је акцентолошким питањима свој чланак „Из наше акцентуације и дијалекатске проблематике“

¹⁾ Исту такву акцентуацију имају на копну *каштелски* говори у околини Сплита: " и ^ се преносе као ' и ', али чак. акут (који се понекад мења у ^) остаје на старом месту (А. Белић, О чакав. осн. акцентуацији, Глас СКА CLXVIII, 30 и д.).

(359—378). У њему он говори о томе како по његовом мишљењу треба схватити однос између чакавских говора и оних штокавских говора који познају метатониски акут (в. чланак проф. Белића у овоме броју Филолога, стр. 117 и д.).

Врло занимљиву студију претставља чланак етнолога *Б. Брашанића* „Уз проблем досељења Јужних Словена — неколико етнографско-лексичких чињеница“ (221—250). Ту аутор, на начин који се у лингвистици данас нарочито препоручује, анализира *речи* у вези са *сшварима* чије су оне ознаке. Тиме нам он као етнолог даје драгоцене резултате. Могло би се чак рећи да је он на томе пољу један од пионира, бар што се тиче наше лингвистике. И као што овде етнолог врши своја испитивања у тесној вези са лингвистиком, тако би се морало желети и да се наши лингвисти, нарочито етимолози, у својем раду што више ослањају на научне резултате етнологије (као и других наука).

Братанић у овом раду, пратећи даље нека запажања Гавација, Обремског и Вакарелског, износи интересантну чињеницу да код балканских Словена у области терминологије *рала* постоје две различите номенклатуре. У ивичним словенским балканским зонама, западној и источној, налазимо једну номенклатуру, а у централној зони другу. Тако се у овом погледу слаже један део Хрвата (углавном чакавци) са једним делом Македонаца и са источним Бугарима, док други део Хрвата (углавном штокавци икавци), затим Срби, део Македонаца и западни Бугари употребљавају други тип. Те се две номенклатуре, „ивична“ и „централна“, најбоље виде из ове табеле:

централни шш	ивични шш (зап. и ист.)
<i>гредељ</i>	<i>оје</i> (са варијантама)
<i>раоник</i>	<i>лемеш</i> (са варијантама)
<i>ручица</i>	<i>ралица; њлаз</i>
<i>козлац</i>	<i>брце, брдица</i> и други наз.
<i>посшавак; њлаз</i>	само <i>њлаз</i>
<i>заворањ</i> и др. наз.	<i>ушреш</i> (са вар.) и др. наз.

Како писац тачно истиче, обе номенклатуре имају (углавном) словенску етимологију; обе се налазе, уосталом, и код западних и источних Словена.

Са овим се различитим терминима поклапа и тип самога *рала*: у централној зони (дакле углавном код српскохрватских штокаваца) постоји *рало* једнога типа, а у ивичним зонама (код чака-

ваца и код источних Бугара) налази се други тип, битно различит од овог првог. Истина, отступања има (напр. у области централног типа налазимо у Грузи карактеристике *ивичнога* типа и сл.), али горња табела ипак даје *grosso modo* праву слику.

На основу ових чињеница Братанић поставља питање узрока овакве репартиције. И извучи затим закључак: да две различите врсте рала, заједно са одговарајућим различитим терминологијама, потичу вероватно од две — истина словенске, али врло различите — традиције у употреби рала, и то је несумњиво тачно. Само он иде даље, па мисли да се у овоме огледају две врло различите словенске етничке, па дакле и језичке, формације. Он на основу тога, колебајући се у извесној мери, долази до врло смеле теорије о неистодобности досељења појединих јужнословенских народа на Балкан, тј. он се уствари враћа на старо Копитарево и Миклошичево схватање о два таласа досељавања Словена у балканске области. По њему би први, старији, талас донео традицију о ралу ивичнога типа и његову номенклатуру, а други, млађи, рало централног типа и његову терминологију. Млађи би талас својим надирањем разбио старији слој на две групе, оставивши ипак у данашњој централној зони извесна острвца са карактеристикама старијег („ивичног“) типа (напр. као у Грузи). С друге стране, миграције, нарочито у турско време, — разнеле су карактеристике централног типа далеко на запад и нарочито на исток.

Ја мислим да из оваквог материјала не истиче толико података. Мора се неоспорно признати да географско простирање ових термина које нам Братанић износи — зацело има неког историског смисла. Не може се оспоравати, као што сам већ поменуо, да је у јужнословенској средини негде у дубокој прошлости могло бити различитих етничких формација са различитим традицијама у појединим областима живота. И оне су могле, подвргавајући се доцније извесном заједничком процесу развитака, сачувати понешто од своје индивидуалности. О овом, уосталом, говоре и Братанићеви резултати, врло значајни у томе правцу. Али може ли се у вези с тим тврдити о „централној“ етничкој групи као млађој на Балкану и о „ивичним“ као старијима? Не може никако. Има, уосталом, једна крупна чињеница која се овоме непосредно противи. Њу сам аутор износи, али је, међутим, при оваквим комбинацијама не узима у обзир. То је чињеница да се *Словенци по својој ралској терминологији разликују од Хрватша чакаваца и слажу са централним српскохрватским областима*. Тако Словенци имају *ralnik* (а не *лемеш*), *gredl* (а не *оје*), *podstâva*, *kozlac*, *kôzuc*,

тип „ручице“ и др., тј. номенклатуру Братанићевог „централног“ типа. Чак и у немачким говорима у Аустрији се налазе као позајмице из словеначког *gâslitz* (козлац), *arling* (ралник), калк *bock* и др. По чему се, онда, може тврдити баш да су штокавци „раздвојили“ чакавце од Бугара, а не, рецимо, да су чакавци раздвојили кајкавце од штокаваца? Другим речима, ареали ових термина, ма како могли имати значаја за питања привредне историје, не дају апсолутно никакву основу за релативну хронологију досељења евентуалних јужнословенских група на Балкан. У питању је просто различита употреба у различитим крајевима, условљена, истина, свакако различитим некадашњим околностима. Како и сам аутор истиче, *обе* терминологије налазимо код *свих* словенских народа.

Аутор се, идући за својим комбинацијама, упушта и у питање формирања српскохрватских дијалеката. Он мисли да је данашња релативна уједначеност наших говора — последица мешања и секундарног нивелисања, нарочито после почетка турских упада. Таква секундарна изједначења, наравно, стоје; али је исто тако поуздано и то да се извесна ванбалканска веза српскохрватских дијалеката (па чак и њих са словеначким говорима), и то доста јака, не може порицати. О томе говоре црте од пресудног значаја¹⁾. Па кад Братанић узима да идентификује штокавце (и то баш јекавце) са носиоцима „централне“ ралске терминологије, он заборавља двоје: Прво, да Словенци нису штокавци и, друго, да су оштрије разлике између штокаваца и чакаваца — како је то видео још Даничић — резултат углавном *иновација*, а не неко старо наслеђе. Поред тога, не мислим да је тачно резонување да су за анализе ове врсте поузданији лексички елементи од граматичких (јер би лексички елементи, као називи реалних предмета, били постојанији од врло мобилне фонетике); напротив, лексика, као ознака материјалне културе и културе уопште, врло лако путује из области у област, од народа до народа. У нашем језику, например, има много грчких позајмица, али нема грчког утицаја на нашу фонетику или морфологију; а то важи и за француски, турски и друге утицаје.

Да поменем овде — иако нема непосредне везе са проблемом — да се и код аутора овога чланка наилази на старо схватање о призренско-тимочком говору као „прелазном српско-бугарском дијалекту“. Такво је схватање упркос приговорима неких лин-

гвиста — неоправдано откако је проф. А. Белић убедљиво доказао да је тај говор чисто српскохрватски¹⁾.

Али, наравно, ја не мислим никако оспоравати овој студији оно што она заиста показује: различиту репартицију ових двеју номенклатура код Јужних Словена, а с њима у вези и свакако различите две традиције у употреби рала, тог важног пољопривредног оруђа. Само хоћу да подвучем да баш чињеница да се у томе правцу слажу кајкавци са штокавцима а чакавци са источним Бугарима — и показује да су и те различите традиције морале проћи још негде у дубокој прошлости кроз једну заједничку реторту.

Веома би корисно било повећати и географски прецизирати податке за Братанићев „централни” тип код штокаваца; а свакако би овај метод требало применити и убудуће на другу терминологију.

Наш истакнути романиста и балканолог проф. П. Скок објављује у Зборнику расправу под насловом „Прилог методу проучавања романизама у хрватском или српском језику“ (445—485). Изневши прво теорију позајмица уопште, Скок се затим бави рефлексима двају латинских културних термина у српскохрватском језику: *palatium* ‘двор’ и *cella* ‘соба’ (*cellarium*). Резултат је да је први термин дошао у наш језик на два начина: непосредно са романског запада, и то у више махова (*џолача*, *џолач*, *џалац* и сл.) и посредно — преко Грка (*џолаша*, *џалаша*). За други тип (*cella*, *cellarium*), напротив, може се утврдити само посредно зајмљење, преко Грка (*ћилер*, *ћилар* итд.).

Међутим су, како већ и из наслова излази, ове две етимологије проф. Скоку само повод да изнесе методолошке принципе на којима се заснивају испитивања овакве врсте. Он показује како реч која је у питању треба проучити са разних страна: 1) са њене гласовне и морфолошке стране, и то и у језику који даје и у језику који прима; 2) са њене семантичке стране; 3) са гледишта ареала њеног простирања. Нарочито је семантичкој страни, тј. историји појма коју реч означава, посвећена у овој студији велика пажња. Овде Скок — као и иначе у својим бројним студијама — обилно примењује метод „*Wörter und Sachen*“, који у оваквим испитивањима даје веома добре резултате. Тако, на пример, на западу наше језичке територије ареал типа *џолача* (из балк. ром.) делом се поклапа са простирањем типа *џалџи* (чије *-џ* вероватно указује на тал. јез. као извор). На питање каква

¹⁾ Дијалекти ист. и јуж. Србије, СДЗБ I.

је потреба довела до поновног зајмљења исте речи, Скокова анализа нам даје одговор да је први тип, *пдлача*, доживео „деградацију” значења „двор” у „обична кућа”, пошто је феудални елемент, који је градио двореве, ишчезао у приморским крајевима. Кад се у овим областима уздигла као нова снага млада буржоазија, она је својим новим раскошним кућама морала дати и ново име, и како *пдлача* више томе није одговарало, узајмљено је талијанско *palazzo*, које такво значење садржи. Слично видимо — у погледу поновног зајмљења — и код лат. *cella*: кад је ова реч скренула у једну специјалну семантичку сферу (манастирска терминологија; исп. *ћелија*), наново је узајмљен дериват *cellarium* да означи просторије за свакодневну употребу (*ћилер* и сл.).

Уопште је Скокова студија, као и иначе његови радови, пуна драгоцених запажања и напомена, који пружају сигурне методске ослонце другим испитивачима.

У погледу утврђивања географске арее појединих речи, како истиче проф. Скок, налазимо се у тешком положају због недостатка прецизнијих података о простирању лексичких елемената. Он вели да се, баш при овом свом испитивању, морао помагати посредним средствима, усменим обавештењима итд. Ја бих овде додао да у погледу таквих географских података постоје празнине баш на територији Србије и околних области, што су болно осетили сви они који се баве испитивањима балканског речника. Док за западније крајеве налазимо релативно знатних података не само у етимолошкој литератури него и у Вуковом, загребачком Академијином и другим речницима, а за бугарски језик такође код разних лексикографа, дотле нас о приликама у Србији обавештавају једино Елезовићев Речник косовско-метохиског дијалекта и Белићева књига о говорима источне и јужне Србије. За многе друге крајеве података уопште немамо. Међутим баш материјал из Србије и суседних крајева често би могао да утврди постојање континуитета у простирању извесног балканизма за који знамо да је потврђен на западу и, рецимо, у Македонији и сл., или пак да покаже да таквог континуитета нема. Колико би ово за етимолошка испитивања било драгоцену, истиче баш из примера које овде Скок наводи: једна иста романска реч могла нам је доћи и са запада и, посредно, са истока. Истина, у примеру *пдлача*: *палаша* различити извори дали су и различиту форму; али има случајева где *само географски моменти* о томе може одлучити (исп. напр. у Црној Гори *локáнда* од тал. *locanda* и јуж. Србији *локáнда* од н. грч. *λοκάνδα* или из тур.).

На крају свога излагања проф. Скок даје правила којих се ваља држати при испитивању наших романизама у Далмацији. Он као пример узима далматинска острва, као згодне мање лингвистичке и географске јединице, и поставља упитник којим треба да се послужи испитивачи. Као на најважнију приручну литературу упућује на Бартолијеве, своје и Маверове студије.

Другим једним романистичким проблемом бави се *В. Виња* у својем раду „*Calque linguistique у хрватском језику Марка Марулића*“ (547—566). Као што писац истиче, овакво испитивање претставља код нас новину. И заиста су наши старији писци — изузев донекле у лексичком погледу — испитивани углавном са *словенског* гледишта, што је, наравно, најпрече, али ипак једнострано, нарочито кад су у питању приморски писци, који су трпели снажан туђ утицај. Због тога треба желети да ова расправа означи почетак оваквих испитивања код нас уопште. Калкирање не значи увек „кварење“ нашег (књижевног) језика, него у много случајева има смисао адаптирања наших језичких средстава међународном културном мишљењу. Тиме, дакако, не мислим да кажем како су сви Марулићеви калкови заиста обогатили наш књижевни језик; него само желим принципски да утврдим потребу лингвистичког прилажења овом питању.

Аутор разматра Марулићеве калкове поделивши их у три групе: 1) лексички, 2) фразеолошки и 3) синтаксички случајеви. Он налази да су лексички калкови махом књишког порекла („*calques d'origine savante*“), док код осталих има доста ослањања на праву народну употребу, која је у приморју последица некадашњег словенско-романског билингвизма. На крају се добива статистика: од 94 случаја лексичких калкова, само 8 их има ослоња у народним говорима; напротив, код синтаксичких случајева — од 267 примера само се за 54 може тврдити да немају подлоге у народном говору.

Да наведем неколико примера од оних које нам Виња износи. Тако је код Марулића *држан бићи* у зн. ‘морати’ — калк према тал. *essere tenuto*; *носићи љубав, носићи поштовање* преводи су за тал. *portare amore, portare riverenza*; *изићи* у зн. ‘успети’ одговара талијанскоме *riuscire* ‘id’ (: *uscire* ‘изићи’); *adv. високо* ‘гласно’ је према тал. (*dire a voce*) *alta* и сл.

Само мислим да би се понеки случајеви које аутор узима за калкове — могли протумачити и из српскохрватских језичких

средстава. Тако *господсѣво* у значењу ‘dominatio’ налазимо у нашим најпознатијим народним песмама:

Мало л' ти је *господсѣва* твојега,
Мало л' ти је, остало ти пусто,
Већ с' о туђе отимљете царство?

Тако и *звониѣи* фиг. (о слави) не мора бити превод за тал. *sonare*, пошто је то само песничка употреба, где и наш глагол без туђе помоћи даје то значење; то исто важи и за *сѣан* у примеру „Прси твоје, ке *сѣан* биху мудрости”, где се не мора узимати превод лат. *domicilium*. И фигуративна употреба *одеваѣи*: „Даница јур шкоље зраком *одиваше*” не мора бити калк на лат. тал. *vestire*, него је просто песничка метафора. Употреба глагола *ѣрудѣи* у прелазном знач.: „Тебе мисал *ѣруди*” — за коју се у чланку узима да претставља наслањање на тал. *travagliare* — јавља се у Београду у свакодневном говору: „Извините што смо вас *ѣрудѣи*”. Такође и *сѣоменуѣи се* = *ricordarsi* налазимо код штокаваца-екаваца у истом значењу. Тако напр. у војвођанским говорима *не оѣомиѣѣм се* значи ‘не сећам се’.

На крају једна напомена терминолошке природе. Виња истиче како за појам калка — и поред тога што је Деановић предлагао изразе *ѣреведена ѣосуѣеница* или *семанѣичка ѣосуѣеница* — немамо својег термина, па употребљава франц. *calque linguistique*. Зашто се место тога не би могло рећи *лингвѣѣички калк* или просто *калк*?

Прећи ћу сада на прилоге који су претежно филолошке природе.

Јосѣѣ Јернеј у чланку „Подријетло Јакова Микаље” (613-627), на основу детаљне анализе различитих података, утврђује да је Микаља несумњиво пореклом из јужне Италије. Међутим немамо изричитих података који би доказивали да је наш стари лексикограф био Југословен, иако посредни подаци: његово гледање на наше културне проблеме, а можда и име *Микаља* (ако је постало од личног имена *Михаило* или сл.) говоре у прилог таквом схватању.

У сваком случају, веома је важно што је утврђена чињеница да је Микаља рођен у јужној Италији. Пошто знамо да је био икавац (иако је проповедао употребу јекавског наречја у књижевном језику), то је врло вероватно да је његов матерњи дијалекат био у блиској сродности са икавским говором наших колониста у јужној Италији; за које проф. Решетар сматра да су тамо досељени из околине Макарске.

О другом једном, досада незапаженом, нашем старом лексикографу говори проф. М. Деановић у чланку „Талијанско-хрватско-руски рјечник из године 1751” (567-612). Састављач је овог речника — који је остао у рукопису и недовршен — Дубровчанин Иван Марија Матијашевић. Њему је у томе послу помагао Београђанин Јован Младеновић. Речник због тог заједничког рада људи из наших разних крајева претставља леп пример српско-хрватске културне сарадње у прошлости; али као извор за познавање дубровачког говора (а српскохрватски део носи углавном дубровачки печат) није поуздан, јер је Младеновић међу дубровачке речи унео доста „славјанизама” и русизама, помажући Матијашевићу, који је због дугог живота у Италији почео наш језик заборављати.

Иза расправе се налази издање овог речника; српскохрватска колона дата је у савременој транскрипцији.

Проф. Н. Мајнарић у расправи „Демокрит као филолог” (397-420) анализира деветнаест одломака Демокритових списа сачуваних у преписима под називом *Μουσικά*, да би утврдио Демокритову филолошку активност и његове погледе на глотогонију и друге језичке проблеме.

Резултати су ови. Демокрит је — како је то већ био обичај његовог времена — посматрао језик у вези са вештином реторике, проучавајући притом и поезију, ритмику и музику. Од њега је остао спис *Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων* који претставља дескриптивну фонетику грчког језика. Бавио се затим питањем порекла језика и био је — упркос тврђењима Филипсона и Маковаљског — на страни оних мислилаца који су у „договору људи” тражили основу постанка људског говора. Саставио је, изгледа, и један глосар у којем се упушта и у етимолошка разматрања. Као велики поштовалац Хомера, бавио се проучавањем и филолошким тумачењем његових стихова.

И. Фангеш у раду „Томазеов и Касандрићев десетерац у пријеводима наших народних пјесама на талијански” (629-650) испитује детаљно метричке проблеме који се при оваквом преводу јављају. Он после исцрпне анализе метра и после поређења нашег оригинала и његових талијанских превода (Томазеових и Касандрићевих) долази до закључка да је у талијанским преводима могуће употребити добар десетерац. То је показао донекле Томазеов рад, а још много више Касандрићев. Истина, десетерац је митар углавном туђ талијанској метрици, али је ипак било и

великих талијанских песника који су га употребљавали (напр. Манцони, Беркет). Само је погребно да се при превођењу задовоље неки услови који постоје у нашем оригиналу: обавезна цезура после четвртог слога, и то без разбијања јединице смисла; други чланак стиха се не сме (како у талијанском језику бива) завршавати акцентованим слогом. То све ће при будућим превођењима дати стих друкчији него што су обично талијански десетерци, али ће зато верно пренети на талијански техничко рухо оригинала, што се мора захтевати.

У чланку „Два мотива из народне поезије градишћанских Хрвата” (203-220) проф. *М. Гавац* расправља о пореклу бугарштица, а такође и о провенијенцији неких народних песама.

Он налази мотив *о јунаку и вили* код Хрвата у Градишћу (Бургенланду); тај се мотив данас приповеда у прози, али садржи и неколико остатака од стихова. Ова градишћанска верзија се може поредити са истим мотивом у једном дубровачком зборнику из XVIII в.; има неких верзија и из XVI в. Све то показује да је овај мотив још у XVI веку живео на широком пространству у нашим западним крајевима.

Други мотив — који се такође налази и код градишћанских Хрвата и о којем Гавац говори — јесте песма *о Краљевићу Марку и браћу му Андријашу*. Код градишћанских Хрвата налази се неколико верзија, и све су у облику бугарштице. Ова традиција код градишћанских Хрвата-сељака потврђује оно што излази и из Хекторовићевог „Рибања”: да ова песма, и бугарштица уопште, није књишки плод буржоаске средине — како то неки узимају — него има прави народни карактер. Градишћанске прилике показују да су бугарштице постојале у народу и далеко на северозападу наше националне територије.

Иван Појовић

10. — SEVER POP, *La Dialectologie*, Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques, Louvain 1950, вел. 8°. Première partie, Dialectologie romane, Université de Louvain, Recueil de travaux d'histoire et de philologie, 3e série, fascicule 39, стр. LV+733. Seconde partie, Dialectologie non romane, Recueil.... 3e série, fasc. 39, стр. 735—1134.

Нова књига познатог румунског дијалектолога и аутора румунских лингвистичких атласа задивљује пре свега огромношћу материјала који садржи. Са истрајним залагањем достојним његовог

ранијег подвига (испитивање 308 тачака са квестионаром од 2200 питања), Север Поп је прикупио хиљаде и хиљаде података из области историје и методике дијалектолошких истраживања у најразличитијим земљама. Највећа пажња посвећена је радовима из области романских дијалеката. Писац, и сам романиста, будно је пратио делатност својих колега у свим романским земљама. Подаци о развоју дијалектологије осталих језика добрим делом су из друге руке, добивени преко широке мреже информатора, научника разних народности којима се Поп обратио ради обавештења. Ту се ређају поглавља о проучавању дијалеката германских, келтских, словенских, угрофинских, грчких, албанских, берберских, арапских, кинеских, индских, кореанских... Добива се слика величанственог напора који су уложили лингвисти целог света и крупних резултата које су постигли. Понекад је пожртвовање испитивача ишло до граница хероизма: италијански научник Ugo Pellis радио је стално на терену од 1925 до 1943 кад је умро, испитао је за то време говор 727 места и донео 1,511.648 одговора на питања из квестионара.

Као што је и природно, аутор, специјалиста за лингвистичку географију, задржава се највише на радовима из те области. У тој релативно младој научној дисциплини слависти, који су иначе у многим погледу дали веома значајне доприносе светској науци, нису међу првима. Док напр. већина романских земаља има објављене језичке атласе целе своје територије, ниједна од словенских земаља засад не располаже таквим делом. Пред словенским научницима још стоје велики задаци. Треба међутим жалити што аутор не поклања довољну пажњу досадашњим остварењима славистике. Тако он од радова са јужнословенског земљишта разматра само Тенијеров Atlas linguistique du duel slovène (стр. 958—969) и, сасвим укратко, Рамовшеву Дијалектолошку карту (969—970), а осим тога помиње само библиографију ЈФ и, без неког нарочитог критерија, радове Малецког, Батистија и Рибарића о цакавизму одн. о истарским говорима. О осталим делима из области словеначког и српскохрватског језика, о целокупној делатности на пољу бугарског и македонског језика — ништа. Страни читаоци биће збиља недовољно обавештени о стању дијалектологије на словенском југу¹⁾. Непотпуност овог поглавља аутор објашњава тешкоћама да се дође до података и чињеницом да славистичка литература не даје ничег принципски новог.

¹⁾ Ни оно што је речено о нашим стварима није увек тачно: „... la Carniole (= Крањска) dont une bonne partie appartient aujourd'hui à l'Autriche“ (стр. 959).

Међутим ни једно ни друго не стоји: обавештења су се могла добити, а писац би, да је само тражио, нашао напр. у српскохрватској науци читаве томове о проблемима акцената. Излагање о овим радовима чија специфична материја повлачи и специфичне проблеме и методе истраживања и обраде само би обогатило Попову књигу. Добија се међутим утисак да основне узроке занемаривању треба тражити пре свега у пишчевом непознавању словенских језика и већем интересу за лингвистичке атласе него за монографије којих на словенском подручју има и много и добрих.

Необично је велики број питања о којима дискутује Поп, углавном поводом појединих радова значајних за развитак дијалектологије. Тако се ту говори о два основна начина испитивања, дописном и теренском, о добрим и рђавим странама једног и другог (писац се, свакако с правом, изјашњава за теренски), о припремама за испитивања, о претходном упознавању испитивача с тереном, о питању квестионара, њиховој величини и садржини, о начину њиховог састављања, о координацији квестионара за атласе разних језика, о начину постављања питања на терену, о условима које треба да испуњава испитивач (напр. о томе да ли ће задатке боље обавити домородац или странац, један човек или читав колегијум), о питању регионалних атласа (да ли један атлас за целу земљу или низ регионалних атласа?), о избору тачака за испитивање (географско мерило, историско, културно, социјално, етничко, лингвистичко итд.), о томе да ли те тачке треба утврдити унапред или је боље препустити испитивачу да их одређује на самом терену, о питању проучавања говора великих градова, о поновљеним посетама истом месту, о густини распореда тачака, о трајању испитивања, о избору објеката (информатора) и њиховим особинама, о њиховом броју (да ли један или више њих из сваког места), о фонетској транскрипцији, о вежбању уха испитивачевог, о „импресионистичком“ и „нормализујућем“ бележењу, о улози експерименталне фонетике, о техничким и научним питањима публикације материјала итд. итд. Излагање је праћено подробним описима начина поступања појединих лингвиста у разним приликама и илустровано факсимилама страница из књига и карата из атласа.

Интерес пишчев првенствено је дијалектографски, а много мање дијалектолошки у ужем смислу речи. Уколико код њега и има интерпретације дијалекатских факата, она по правилу не залази у историско објашњење. Писац је, ако се тако може рећи,

типичан синхроничар. Стога ће читалац у овој књизи наћи врло мало, и то углавном из друге руке, о постанку дијалеката, о њиховом развоју, о узроцима њиховог међусобног приближавања и удаљавања, о појединостима компликованих процеса диференцијације и интеграције који се ту одигравају, о узроцима због којих је нека област мање-више дијалекатски уједначена, док је друга шарен мозаик локалних говорних типова са испреплетеним многобројним изоглосама. Није осветљен ни значај миграционих струјања за дијалекте, ни проблем мешавине и њене кристализације, нема ништа ни о односима између говора домородаца и говора дошљака, ни о методама утврђивања дијалекатског супстрата. Попова књига нема претензије да просуђује о овоме. Њен циљ је јасно постављен: да изложи методе проучавања и приказивања стања народних говора. Ипак, то не значи да из лишчевих излагања не проистичу никакви принципски закључци. Сам писац на доста места говори о „биологији језика“, о начину на који он живи, и сваки пут подвлачи колико у живом говору има недоследности, неустаљености, превирања. Он се одлучно залаже за изношење свих колебања и с правом сматра да сувише правилна и симетрична слика говора у некој студији претставља не врлину него ману студије. (Код нас се прва монографија која одговори захтевима модерне науке у том погледу појавила већ 1905. То су „Дијалекти источне и јужне Србије“ А. Белића где се подробно и прецизно описује све постојеће неуједначености, напр. у изговору *ь* или *ћ*. Колико је тај рад далеко одмакао у овом правцу, најбоље показује поређење са Броховом књигом објављеном готово у исто време).

Од поука које је донео досадашњи развој дијалектологије на страни за нас је интересантна нарочито она о везама између етнографије и дијалектологије. Ове две науке могу једна другој да чине неоцењиве услуге. У том се правцу досад код нас мало радило.

Врло је занимљиво и инструктивно мишљење пишчево о условима које треба да испуни добар дијалекатски објекат. Он је у свом раду на терену бирао објекте који се не само родом него и пореклом из места испитивања, чија су оба родитеља такође рођена у истом месту, који су земљорадници, али не и најамни радници (ови последњи често раде изван свога села), који нису на дуже време напуштали своје место и имају притом што мање образовање (по могућности неписмени), али су обдарени урођеном интелигенцијом. Осим тога је тражио да инфор-

матори имају неоштећено зубало, да су здрави (болесници нису довољно комуникативни) и да имају између 30 и 60 год. Најзад, где год је могао, Поп је бирао жене, јер је њихов говор понекад конзервативнији. Он с правом истиче да „*ниједну меру ошрезности не треба сматрати сувишном ако она обезбеђује истинитост и тачност одговора*“. Интересантно је међутим да нема ни помена о једном необично важном критерију, о информаторовом језичком осећању. Међутим свако ко је дуже испитивао говоре на терену зна да постоје појединци са нарочитим даром за језик. Тај дар није истоветан са природном интелигенцијом о којој говори Поп, то је посебна способност.¹⁾ Испитивач наиђе понекад на људе за које зажали што нису професори језика, толико им је развијен смисао за језичке нијансе и за разликовање матерњег говора од наносних елемената. Такве људе треба тражити, с њима треба проверавати записани материјал. Тако ће испитивање бити и брже и плодније.

Пишчево ћутање о овоме у вези је са његовим општим погледом на методе дијалектолошког испитивања. Он је присталица импресионистичког бележења и одлучно је противан свакој ревизији и корекцији прикупљеног материјала. Међутим тај метод, иако свакако бржи и лакши за испитивача, носи у себи велике опасности. Баш зато што у говору има безброј колебања, варијаната и дублета, по један одговор на свако питање није довољан. Тај начин неизбежно ће учинити да многе (дублетне) особине остану скривене, а да се на карти појаве изгласе које не одговарају језичкој стварности на терену. Осим тога у говору има много акциденталнога. Недовољно схваћено питање, случајно непрецизно изговорен глас, тренутак слабије пажње испитивачеве све то може да изазове нетачне или нетачно записане одговоре који ће се, ако не буду проверавањем отстрањени, појавити на карти као типични за неко место (понекад додуше с напоменом да је податак сумњив, али понекад и без те напомене: често се без нарочитог проверавања не може погодити да је неки одговор сумњив). Разуме се, искуство испитивачево и његова пажња и умешност могу да смање ове опасности, али не да их отклоне потпуно. Стога се — тако бар мени изгледа — ниједна особина у говору не може сматрати утврђеном без више сагласних потврда од разних информатора.²⁾

¹⁾ В. о овоме запажања проф. А. Белића забележена већ 1911 г. (ЈФ VI 7).

²⁾ Овакво је и искуство проф. Белића изложено у методски необично поучном писму Бодуену де Куртене (ЈФ VI 1—16).

Има дакле и у Поповој књизи места са којима се неће сви сложити. Али то не умањује вредност овог значајног дела. Оно јесте и остаје огромна ризница материјала и опажања, корисних савета и безбројних библиографских индикација, драгоцене за сваког оног ко жели да ради на пољу дијалектологије и лингвистичке географије.

Павле Ивић

11. — **Slavistična Revija** III letnik (Ljubljana 1950), 3—4 (свеска посвећена Франу Рамовшу).

Шездесетогодишњицу рођења највећег живог словеначког лингвисте Франа Рамовша обележила је *Slavistična revija* посебном свеском посвећеном јубилару. Научници из осам разних земаља показали су својим прилозима поштовање према Рамовшу „као великом научнику и човеку“.

Топлу посвету слављенику написао је Anton Ocvirk, поглед на његов рад дао је France Bezljaj, Рамовшеву биографију изнео је Jakob Šolar, а библиографију Zvonko Bizjak.

Од научних прилога два су посвећена општим питањима науке о језику. Александар Белић под насловом „Синтаксички, морфолошки и семантички односи у језику и у граматички“ побија мишљење Ries-а, а за њим и Brugmann-а и других, да употреба облика спада у науку с речима, а не у синтаксу. Падежи и глаголски облици добијају и развијају своја значења тек у реченици. С друге стране, неоправдано је оно што чини Шахматов који у синтакси говори и о значењима појединих речи (напр. о деминуцији и аугментацији). Чим је створена изведена реч, која је могла сама ступити у везу са другим речима, она је изишла из области синтаксе и ушла у област развитка језика као таквог. Белић даље показује да у сваком језику постоје могућности за изражавање свих односа, чак и ако нема посебног морфолошког знака за неки однос (српски језик нема члана, али значење члана може да изрази). — Белићев прилог претставља примену његових идеја изложених у делу „О језичкој природи и језичком развоју“ и даје нов доказ плодности идеја у том делу.

У проблеме односно између језика и мишљења задире и чланак Stanka Škerlja „Енунцијација, stavek, predikat“. Ту се на проблему делова реченице разрађује позната дистинкција између формалне и суштинске синтаксе. Шкерљ разликује енунцијацију — прави, суштински смисао психичког садржаја исказаног реченицом — и саму реченицу. Субјект енунцијације не мора се поклапати

са формалним субјектом реченице: *To knjigo mi je podaril moj oče* — прави субјект енунцијације је *(ta) knjiga*, а *oče* је језгро предиката енунцијације. С друге стране, Шкерљ упозорава да не треба занемарити аутономију коју говор (језик) има у односу на психички садржај. Показујући како се разни језици служе разноврсним средствима да изразе нијансе у односу субјекта и предиката, мада често немају директних средстава за то, Шкерљ се у многоме приближава схватањима А. Белића о способности свих језика да, на овај или онај начин, изразе исти садржај.

Донекле начелни карактер има и чланак Josef-a Matl-a који наглашава потребу да се језичке позајмице не проучавају само у фонетском погледу, већ и са гледишта семантике и културне историје. Дискутујући о условима под којима се врше позајмице и излажући принципијелна гледишта Matl наводи и тумачи нешто материјала, највише из јужнословенских језика и аустријских немачких дијалеката (позајмице из словеначког).

Релативно велики је број прилога из области етимологије. Pierre Fouché изводи латинске речи *aesculus* и *ilex (elex)* из преиндоевропских корена поредећи их са баскиским *aizkanda*. Richard Ekblom своди имена града *Elbląg* (у пољском балтичком приморју), бреславске градске четврти *Elbing* и језера *Lubiaż* у припетским мочварама на старонордиско **ælfingr* 'речица'. Walter Steinhauser објашњава стсл. *sraka* и сродне речи у разним словенским језицима, као и лит. *szarkas* 'grober Tuchüberrock der Haffischer' позајмицом од арапског *šarq*, вероватно преко романског *sarca*, алб. *šarkë*. Giovanni Maveг тумачи чак. *kanata* 'гозба на свршетку неког посла' као романску позајмицу (< *cenata*), а затим даје једну семантичку паралелу: фурл. *licof* и слов. *likof* у сличном значењу (< нем. *leitkauf*, *leihkauf*). Petar Skok даје читав низ предримских етимологија наших речи. Неке од ових речи ушле су у наш језик из романских дијалеката, али у извесним случајевима извршено је директно преузимање од илирског или сличног становништва, што претставља нов доказ за мишљење да су Словени при досељењу затекли остатке нероманизованих балканских народа. Непгик Вагић изводи име реке *Бојана* (антички *Barbanna*) из илирског *barb-* 'блато' које се по Барићу своди на преиндоевр. корен *bar-* + предиевр. суф. *-anna* као у западноевропским хидронимима *Barbanne*, *Lemannus*, *Sermannna*, *Bredanna* и нашем *Корана*. Гласовни развитак овог топонима тумачи Барић овако: *Barbanna* > *Ваџанна* (са дисимилацијом *n* — *r* могућном у албанском језику због специфичног изговора *n*) > слов. **Bována*

(од којег алб. *Виапѐ*) и поред њега *Бојана* (као *Мошајица* поред *Мошавица*). Албанска дисимилација *Barbanna* < *Ваџана* могла се догодити само у претсловенско време. Стога фонетски лик овог топонима доказује да су Словени затекли Албанце у њиховој данашњој постојбини. Јакоб Кељемина тумачи словен. *kazaz*, *kosez* из средњелат. *casagium*, *domnicatum*, *domus principalis*'.

Историјом речи баве се Boris O. Unbegaun који описује развој значења речи *опасный* у руском и њену даљу историју као позајмице у јужнословенским језицима и Milko Kos који на великом броју примера из листина XIII—XV в. показује да се реч *pustota* употребљавала у то време у западним словеначким и суседним фуранским крајевима као веома чест аграрно - привредни термин. Ову реч преузели су и Фуранци, заједно са читавим низом других термина из области пољопривреде (*njiva*, *ledina*, *poljana*, *polje*, *travnik*).

Питање у вези са словенским суфиксима и њиховим индоевропских паралела расправљају се у три прилога. Rudolf Aitzetmüller пореди руске и старочешке примере као *bol'sušičiŭ*, *sehr gross*' одн. *bėlūci*, *gans weiss*, *schneeweiss*' са литавским елативима типа *aiškintelis*, *sehr deutlich* и хититским придевима као *dapiŭant-* и на врло духовит начин успоставља индоевропски елативни суфикс *-nt*, да би затим помоћу тога суфикса објаснио формацију грчких суперлатива на *-ατος*. Linda Sadnik упозорава на значај иранског суфикса *-aina-* и балтичког *-ainis* за тумачење словенског придевског наставника *-ėnz*. Anton Bajec разматра употребу придевских суфикса *-in* и *-ov* у словеначком језику, а с тим у вези и у другим словенским језицима и налази да се већа раширеност суфикса *-in*, који није ограничен на посесивну употребу, добро слаже са пореклом овог наставка.

Wilhelm Brandenstein у прилогу под насловом *Haupt- und Nebenfluss* показује средства која примењује језик у топономастици за обележавање односа између двеју река које се састављају и чине даље један ток. Та су средства атрибути и суфикси: *Бели* и *Црни Дрим* — *Сава* и *Савиња*.

Испитивањем старих текстова баве се Roman Jakobson који реконструише текст старочешке песме „Hospodine, pomiluj nu“, Franse Grives који објашњава значење једног тамног места у брижинским споменицима и Rajko Nahtigal који даје одломке из словеначког издања „Слова о полку Игореву“ које он припрема: увод, делове текста (са фонетском транскрипцијом и преводом), напомене и коментар. Осим тога André Vaillant

испитује конјугацију у хрватским глагољским текстовима и налази у њима многобројне архаизме, тако напр. аористе старих образовања и још један пример 1 л. јд. императива: *развѣдѣм'*. За језичку конзервативност хрватских глагољаша карактеристична је чињеница да архаизама има много и у новијим преводима од XIII в. надаље.

Једно занимљиво питање словенске синтаксе обрађује Јо́зеф Тгури́ско. Он показује да у руским народним песмама има случајева кад глаголски префикси не уносе у глаголско значење никакву промену, ни материјалну ни видску: *скрикнула* = *крикнула*, *сучинил* = *учинил*. У оваквим примерима префикс се претвара у стилско средство. Појава је по суштини сродна са познатим процесом код (углавном именских) суфикса који добијају, нарочито у руском језику, стилску вредност. И Stjepan Ivšić расправља један проблем из словенске синтаксе: „О значењу predloga *sz s* akuzativom u slovenskim jezicima“. Он показује да ова веза може значити место (*s ovi strani rijeke*) и меру (*палочка с палец шолциною*). Поводом првог значења објашњава прилог *objestran* (< *obě straně*, прост месни акузатив, код Хекторовића и *s obistran*, дакле *s* + акуз.), а друго му омогућава да да задовољавајуће тумачење два места у Марулића где *biti sa nj* (resp. *sa nje*) значи „бити некоме раван“, моћи му одолети или га савладати.

У област упоредне индоевропске синтаксе задира испитивање Milana Grošelj-a. Он доводи у везу појаву медијалног облика футура код неких иначе (формално) активних глагола у старогрчком (*εἶμι: ἔσομαι*) са тзв. абундантним рефлексивом у романским и германским језицима као и у хетитском. Абундантни рефлексив који има значење „psihološko, ne logično“ и обележава неку „афективну“ (емоционалну) нијансу (заинтересованост и др.)*1) јавља се углавном код истих глагола који у грчком имају медијални футур. Аутор долази на смелу мисао да је индоевропски медиј првобитно имао афективно значење; отуда се и шири највише у футуру код којег је субјективни момент најразвијенији, отуда и вокализам у његовим наставцима: *-mai, -sai, -tai* — дакле *a* исто као у познатим придевима *caecus, claudus* и др., који су такође афективног значења.

W. K. Matthews проучава једно питање из староруске фонетике: „The phonetic value of *ja'* in old Russian“. Он је мишљења да се вредност *јата* у руском језику XI—XII в. кретала

*1) Исп. у нашим дијалектима на истоку: Да си ђдемо (А. Белић, ДИЈС 405).

између *e* и *æ* и да је на њу утицао и акценат (ненаглашено јат било је затвореније).

Из области дијалектологије јужнословенских језика дата су четири прилога. André Mazon објављује одломке једног досад непознатог рукописног превода јеванђела из села Горенци код Костура у Јегејској Македонији и пореди овај текст са другим сличним текстовима. Lucien Tesnière износи материјал из којег се види да се у словеначком говору села Replje у Подјунској Долини (Корушка) чувају назали без декомпозиције чак и испред оклузива. Ову чињеницу наводи писац као аргумент за схватање да је прасловенски језик имао чисте назале. Arturo Sgopla доноси нешто новог материјала из терског, надишког и крашког говора у Словеначком Приморју. Он сматра да се чакавизми у терском наречју могу објаснити утицајем чиновника и свештеника из чакавских крајева и миграцијама бегунаца пред Турцима. За надишки и крашки говор Крониа предлаже нову поделу на мање јединице. Janko Kotnik утврђује изоглосу појаве тзв. „штекања“ у неким северним словеначким говорима и објашњава порекло те појаве: *šta* = (vi)š + ta. Ово тумачење он поткрепљује паралелама из романских језика: фр. *ici* < *esse* + *hic*, итал. *questu* < *eccu* + *istu*. Овome би се могло додати и примери из српских дијалеката: *ешовâj*, *шовâj* и сл. на Косову,¹⁾ *евддолѣ(н)*, *вддолѣ(н)* итд. у Пиви и Дробњаку.²⁾

Прилог Јакоба Šolara односи се на једно занимљиво питање фонетике савременог словеначког језика. Шолар налази у групама као *aps* назални спирант *v* као прелазни глас или уопште место *n* и документује то кимограмима речи *članska*, *ženska* и *češnska*. Овога гласа биће свакако и у српскохрватском језику.

Са ситнијим прилозима јављају се Ernst Dickenmann који даје приказ књиге Stefan-a Hrabec-a „Nazwy Geograficzne Nuculšćny“ (Prace Onomastyczne Nr. 2, Polska Akademia Umiejętności, Kraków 1950), Enrico Damiani који прилаже библиографију „Cultura slovena in Italia“ и Fr. Tomšič који расправља једно питање савременог словеначког правописа.

По својој укусној опреми и завидној научној висини прилога које садржи овај зборник радова претставља достојан дар пријатеља и поштовалаца заслужном словеначком лингвисти.

П. Ивић

¹⁾ Гл. Елезовић, Речник s. v. v.

²⁾ Ј. Вуковић, ЈФ XVII 76.

12. — Р. Ф. МИКУШ, *A propos de la Syntagmatique du professeur A. Belić.*

Књига која носи наслов *A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić* претставља необичну и — срећом по науку! — ретку појаву. У њој се, наиме, под видом научне критике говори о различитим „погрешним“ схватањима проф. А. Белића и то: са неразумевањем онога што се критикује; са много нетачних приписивања, са извртањем чињеница, са фалсификовањем цитата. Све — веома надмено и ауторитативно!

Онаква каква је — Микушева „критика“ не заслужује да се сматра критиком нити да се уопште узме у озбиљну дискусију. Међутим пошто аутор ове — да се најблаже изразим — чудновате књиге има, како сам обећава, озбиљне намере да се и даље појављује са новим радовима, то је потребно, из поштовања према науци и научној истини, дати одвећ самопоузданом г. Микушу неколико основних објашњења о томе како се не сме прилазити научној материји ако се хоће место у науци. Ова су објашњења, као што ће се сви уверити, заиста неопходна г. Микушу. Ја ћу се стога са своје стране нарочито трудити да будем што јаснија и да сваку своју тврдњу (супротно методу г. Микуша) увек документујем тачним фактима те да не буде никаквог неспоразума нити повода приписивању пристрасности, а да опет и сам г. Микуш извуче неку корист из свега овога, па макар и толику што ће убудуће, кад пише, бити смишљенији, савеснији и много скромнији.

Ф. Микуш је по својим лингвистичким убеђењима — мало је рећи ватрен — фанатичан присталица Балијеве школе. Он губи хладнокрвност при самој помисли да неко може посматрати лингвистичке проблеме из неке перспективе која не би била Балијево учење. Проф. Белић има ту несрећу да мисли — на Белићев а не на Балијев начин. Микуш се због тога ужасава. Књига му је искићена знацима усклика и чуђења што само врло ефектно потврђује високи степен његових непрестаних узбуђења током рада. Моје је мишљење да је баш по питању небалијевске концепције лингвистичких проблема претерано осетљиви темперамент г. Микуша и крив за овакво силовито насртање које је г. Микуш извео на лингвистику проф. А. Белића. Камо среће да је унео мало мање темперамента а мало више разума у свој рад!

Микушева пристрасност се необично драстично испољава у методу прилажења Белићевим идејама. Његов типичан методски поступак је овакав¹⁾:

Белић каже: „ “

Бали каже: „ “

Закључак: према томе Белић нема право.

За Микушев стил прилажења Белићу врло је карактеристично оно место где он, пошто није могао да мимоиђе једну веома лепу Белићеву опсервацију, изјављује: „*V. peut, de son point de vue, avoir raison, mais il ferait beaucoup mieux de dire tout simplement que...*“ (стр. 86). Дакле — Белић може да има и право, али би боље било да не улази ни у каква објашњења пошто је он сам, Микуш, за просту констатацију, за „*tout simplement*“, и то зато што код Балија нема ништа друго осим голе констатације.

Занимљива је као карактеристика Микушевог критичког метода и чињеница да Микуш често и не ступа у дискусију с Белићем него се само задовољи да наведе (и то обично наопако) или просто да спомене поједино место из Белићевог излагања са којим се не слаже уз изјаву како „веома сумња“ у тачност Белићевих објашњења — исп. напр. на стр. 75—76: „*Quant au reste de l'explication, qui est plutôt philosophique ou logique que linguistique, nous doutons fort*²⁾ que *V. ait réussi à prouver que la phrase n'est pas syntagme.*“

Изгледа као да Микуш никад није читао озбиљне научне критике које би га, да их је читао, свакако нечему и поучиле. Заиста би добро било да се Микуш упозна напр. са Белићевом критиком Мусићевих идеја о употреби времена (ЈФ VI) па да види како се на савестан и уљудан начин прилази туђем излагању чак и ако се — и баш зато што се — човек не слаже са њиме.

Микуш се окомио на „синтагматику“ проф. А. Белића. „Синтагматика“ је управо Микушев назив. Не постоји никакав Белићев рад који би се тако звао. Под „Белићевом синтагматиком“ Микуш подразумева погледе Белићеве на синтагму, реченицу па и на функцију, и на значење и на „самосталност“ и „несамосталност“ речи и на „праве“ и „неправе“ речи и на замене и на много штошта друго о чему Белић говори у својој

¹⁾ Исп. напр. расправљање о допунским и одредбеним синтагмама (стр. 90), о независним реченицама (стр. 96), о општости именичких речи (стр. 102) итд.

²⁾ Курзив је мој (М. И.).

књизи „О језичкој природи и језичком развоју“. Наслов Белићеве књиге међутим тачно одговара њеној концепцији. Белић проучава природу језика, односно природу речи. Проучавање врши из оне преспективе која је једина права лингвистичка: из перспективе значења, функције и облика речи. У светлости ова три основна момента Белић посматра и синтагму па доказује и истиче да је синтагма увек — органски повезана говорна целина, било јединством значења, било јединством функције.

У том погледу Белић се потпуно разликује од Микушевог јединог ауторитета — од Балија — који посматра синтагму с тачке гледишта граматичких односа заборављајући да има случајева кад синтагме немају граматичких облика (донекле напр. у енглеском, у кинеском језику и сл.) тако да, кад не би било органске везе о којој говори Белић, Балијева граматичка образложења не би помогла да се разуме њена права суштина.

Несумњиво је да човек који хоће да критикује Белића у име Балијевих концепција синтагме, а не подвуче разлику у погледима између ове двојице научника и притом неће да води и не води у свом раду рачуна о тим погледима, нема права ни да научно говори о њима под видом некакве критичке дискусије. Микуш међутим ипак узима себи то право, па напада и замера с различитих страна, пребацујући Белићу уствари увек само једно: што се Белић усуђује да мисли својом а не Балијевом главом.

Главна разлика између Белићевог учења и Балијевог јесте у основном принципу по коме се прилази проучавању језичких факата. Док се Бали, придржавајући се верно Сосирових погледа, одлучно изјашњава за раздвајање „langue“ од „parole“ и „синхронизије“ од „дијахронизије“, дотле Белић стоји на становишту да у пракси лингвистичког проучавања не може бити строгог одвајања ових појмова. Очигледно је да Микушу ова битна разлика између Белићевог и Балијевог схватања није јасна. То сасвим недвосмислено показује напр. Микушева тврдња да се Белић према подели на „langue“ и „parole“ односи прво скептично па је после ипак прима као од беде („Sceptique d'abord — on aurait pu croire qu'il refuserait cette division — il finit par l'admettre, comme par pitié, à titre de division auxiliaire du fait de langage“ — 29). Саветујем Микушу да још једном прочита — али п а ж љ и в о — одељак XLI, а затим и нарочито Белићев чланак „Природа језика и его изучение“ (Известия Академии наук СССР, Отделение литературы и языка том VI выпуск 5, Москва 1947, 426) где Белић изриком каже да су „langue“ и „parole“ једна целина („языковая абстракция и ее

реализация это одно целое“) коју је немогућно разбити, мада се може и мада треба разликовати оба њена саставна дела — језичку апстракцију и језичку стварност („если же языковую абстракцию можно и следует различить от языковой реализации, то отделить ее от нее невозможно“).

Овакав Белићев став по питању поделе „langue“ — „parole“ сасвим је оправдан. Колико је у самој пракси вештачки изграђен јаз између „langue“ и „parole“ незгодан и неодржив, најбоље доказује чињеница да сам Бали који даје теориске норме онога што спада под „langue“ непрестано и нехотице залази у оно што обухвата појам „parole“ тиме што се задржава на проблему тзв. „актуализације“ (тј. на процесу прелажења „langue“ у „parole“) и на свим појавама у вези с њом¹). Успут, кад сам већ споменула „актуализацију“, да приметим три ствари. Прво, што се саме актуализације тиче: обично је довољно да једна реч буде употребљена у реченици па да већ самим тим буде и актуализована — исп. подједнако актуализовану реч *човек* у реченицама *иде човек* *и* *иде онај човек* *и* *иде*. Друго, код употребе тзв. „актуализатора“ битно је успостављање диференцијалног момента одређеног типа, напр.: *човек* (општа именица) ступа у диференцијални однос према одређеном *шај*, *овај*, *онај човек*, односно према ма којем другом човеку о којем се у реченици говори. Треће, Белић је с проблемом „актуализације“ врло добро упознат и, замерајући онима који се труде да у својим лингвистичким испитивањима поставе границу између „langue“ и „parole“, сасвим умесно напомиње да би, у случајевима кад се таква граница већ поставља, морали „изостати сви појави остваривања или, како неки веле „актуализације“ језичких односа јер они припадају говору“²). Ово нарочито истичем због Микуша, који, у једном од својих ватрених расположења пуних нетрпељивости према свим схватањима на свету која по било чему отступају од Балијевих, револтирано а без икаквог повода (с обзиром да Белић заиста често говори о ономе што се подразумева под појмом „actualisation“) констатује: „... ni la proposition relative ni enfin l'existence des quantificateurs n'ont pu suggérer à B. l'idée de l'activité linguistique appelée *actualisation* des concepts (des virtuels)“ - 154).

¹) Исп. и код Микуша, присталице строгог раздвајања „langue“ од „parole“, исту противречност (у одељку о његовој синтагматици § 38, стр. 56) кад под насловом *Transposés discursifs* говори о транспозитивној синтагматици која „opère exclusivement sur des actuels ou actualisés (sur la phrase et ses termes)“!

²) А. Белић, О језичкој природи и језичком развитуку, стр. 547.

Што се питања дијакроније тиче — Белић се држи начела да се она не може искључити из посматрања језичких појава, јер би њено искључење значило, уствари, игнорисање оне перспективе која најбоље показује шта је у језику битно — творачко, а шта секундарно — градилачко.

Карактеристично је, уосталом, за немогућност искључења дијакроније из лингвистичких испитивања да чак и сам Микуш, заклето синхроничар, не може а да, у одговарајућој ситуацији (напр. на стр. 50, 51, 67 своје књиге), не наведе такве примере којима јасно показује услугу коју чини дијакронија синхронији на сваком кораку у осветљавању језичких факата. Што је најлепше, Микуш потеже дијакронију и онда када за то нема баш никакве потребе (исп. напр. мешање синхроничне и дијакроничне перспективе поводом глагола *преливаши* и *преливаши се* — стр. 112). Ту се Микуш потпуно разликује од Белића, који, иако противан примењивању Сосирове поделе у практичном лингвистичком испитивању, никад не меша дијакронију са синхронијом, и то не само од 1916 г. наовамо, него ни у својим ранијим радовима пре објављивања Сосирове поделе.

Најзад, пошто већ дискутујем с Микушем и пошто сам с разлогом радознала, да поставим Микушу једно питање: зар он, Микуш, доиста и скрено верује, као што тврди, да је бољи дијалектичар од Белића, који, супротно Микушу, неће да одваја оно што је међусобно дијалектички условљено и неодвојиво и који одбија да искључи историску перспективу из својих лингвистичких испитивања? Какав ли уопште дијалектичар може бити онај који се, као Микуш, потсмева „историзирајућем“ методу у науци и који реч „*historisant*“ употребљава као некакав увредљив епитет („*farouchement historisante*“, каже он огорчено за љубљанску лингвистичку средину — стр. 11).

Размимоилажење у основним погледима на потребу спровођења Сосирових подела повукло је са собом и разлику у самом научном методу Белића и Балија. Белић прилази проучавању језичке природе свестраније, продубљеније од Балија, који је, баш зато што се строго придржава Сосирових начела, врло једностран.

Док Бали даје своје теориске поставке остајући најрадије на апстракцији (мада се, кад прилази француском и немачком језичком материјалу и развија на њему своје идеје о актуализацији, задржава често, као што сам већ напоменула, уствари на ономе што спада под „*ragole*“ — тако да с те стране постоји извештај

несклад између његове теорије и праксе), дотле Белић иде у сам језички материјал, у његову суштину, и говори о њему — само из њега и кроз њега. Тачно је речено¹⁾ о Белићевом односу према научној материји коју обрађује: Белић испитује језичке појаве „не апстрактно, не изоловано, него повезане, него ухваћене у временској и просторној перспективи“. Такав методски поступак, сав Белићев и увек Белићев (исп.: „Шта чини суштину, садржину те оригиналности, самосталности Белићеве? ја бих рекао његов научни метод, лингвистички метод његов“²⁾), обезбедио је и обезбеђиваће његовој лингвистици завидно место у науци. Из њега је произашла она снага, она озбиљност, научна истинитост и животност лингвистичких погледа изложених у књизи на коју се Микуш окомио. Са овом књигом Балијева „Лингвистика“ не може да се пореди, с обзиром на чињеницу да Бали сво материјал црпе из много ужег врела и разматра само ограничен број лингвистичких проблема, па стога и претставља, уствари, пре увод у лингвистику неголи саму лингвистику.

Године 1946 сам Vendryes, иначе искрени поштовалац Балија, говорећи у посмртном приказу Балијевог рада о његовим идејама (*Cahiers de F. de Saussure* 6 (1946—7), 52) напомиње: „Bally fut résolument synchroniste et staticien, et en cela se montre révolutionnaire. Peut-être même sa réaction contre l'histoire fut-elle excessive. Sans doute il ne contestait pas la légitimité de la linguistique historique, dont la merveilleuse réussite éclatait d'ailleurs à tous les yeux. Mais il concevait et il prétendait instituer une linguistique statique dont toute considération historique fût bannie. Or, il paraît impossible, quand on décrit un état de langue, de ne pas tenir compte de l'histoire; on la rencontre malgré soi“. Но тек се из приказа трећег издања Балијеве „Linguistique générale et linguistique française“ (Gordon M. Messing) који је изашао у часопису „Language“ за 1951 г. (*Language, journal of the linguistic society of America*, vol. 27, № 4, october - december 1951) најбоље види колико се данас у свету гледа критички на Балијево учење или, тачније, колико је у свету спласло некадашње одушевљење за Женевску школу (илустрације ради наводим Месингову реченицу: „Bally's general grammar will possibly strike most linguists as traditional and inoffensive“ — 587).

Поред осталих ствари, Микуш замера Белићу каткада због неоригиналности. Међутим у самом конкретном излагању Белиће-

¹⁾ Р. Бошковић, ЈФ XVIII 226.

²⁾ *ibid.* 225.

вих идеја он се узбуђује на више места баш због тога што Белић лингвистичке појаве „entend... à sa manière“ (стр. 102), „explique tout à fait à sa manière“ (стр. 77), тј. што Белић мисли на свој, оригиналан начин. Микуш, дакле, Белићу пребацује уствари истовремено: оригиналност и неоригиналност!

Највећа је невоља у томе што Микуш не увиђа да Белић излаже своју лингвистику, тј. своја схватања о језичкој природи и језичком развоју, служећи се српским језиком само као њему најпогоднијим материјалом за непосредно посматрање (исп.: „У центру Белићева лингвистичког интересовања стоји српскохрватски језик као „конкретан“ језик, као стварност, као језик у коме и преко кога он може испитивати језичке појаве“) ¹⁾ па се једнако влада као да је Белић, уствари, покушао својом књигом првенствено да изврши структуралну и функционалну анализу српског језика у Балијевом духу (исп. у том правцу карактеристичну реченицу: „un serbiste de l'envergure de V. aurait dû introduire, dans l'esquisse structurale et fonctionnelle du serbe, cette distinction“ — 143)²⁾. Треба, у вези с тим, скренути пажњу на Белићеве речи у уводу којима је он сам објаснио оно што се, уосталом, из самог начина на који прилази научној материји и начина на који је обрађује јасно разабера. Његово је излагање слободно и од психологије, и од логике, и од филозофије, и од социологије. Уколико се такве истине у том правцу јављају у његовом испитивању, оне су лингвистичке истине које произилазе из анализе лингвистичког материјала као таквог. Белић с правом одлучно изјављује да његова лингвистика није ни структурална, ни психолошка, ни искључиво функционална, већ једино и само — лингвистичка. Уколико се тумачење факата у њој додирује са тим научним правцима, то значи да и у њима има и тачних ствари са Белићевог гледишта; али целокупност чињеница према његовом схватању треба тумачити онако како их он износи. Али, наравно, није само у томе оригиналност његовог дела!

Микуш међутим одмах на почетку свог излагања објављује: књига „О језичкој природи и језичком развоју“ показује да се А. Белић одлучно упутио структуралној и функционалној лингвистици („le serbiste belgradois s'est résolument engagé vers la linguistique structurale et fonctionnelle“ — 13), тако да се Белић у том правцу мора сматрати пиониром ових дисциплина не само на Балкану

¹⁾ ЈФ XVIII 226.

²⁾ „србиста снаге Белићеве требало је да унесе у структурално и функционално излагање о српском језику ту разлику“.

већ и у Европи („Aussi B. doit-il être considéré comme un des pionniers de ces disciplines non seulement dans les Balkans, mais aussi en Europe” — 13). С те стране Микуш, дакле, и одаје извесно признање Белићу, пошто је овај, по његовом мишљењу, пустио бар један блед зрачак структуралистичке светлости на тешку таму европске лингвистике која још стење под јармом младограматичарске тираније („On sait que sauf dans les USA et l'URSS, le structuralisme et le fonctionnalisme linguistique éprouvent, par suite de la tyrannie de l'esprit néogrammairien, de grandes difficultés à se placer“ — 13). Ова похвала стоји, додуше, у директној опречности са чињеницом да Микуш Белића на другим местима проглашава учеником младограматичара („élève des néogrammairiens“ — 126), што му и пребацује, па чак изјављује да се његова критика Белићевог учења односи, уствари, на младограматичаре — исп.: „La critique des théories de B. concerne par conséquent avant tout les écoles dont B. est disciple“ (21). Успут да споменем, кад смо већ у речи о Микушевом оцењивању Белићевог односа према различитим лингвистичким школама, да је, како изгледа, Микуш на ивици да поверује у некакво Белићево слагање са Маровим учењем. Микуш напр. на стр. 177 помиње једно место у ЈФ XVIII где Белић констатује извесне додирне тачке у појединим својим схватањима са совјетском лингвистичком школом, па се користи том приликом да изрази своје неслагање са гледиштем Н. Ј. Мара, заборављајући да је и Белићев став према Мару претежно негативан и да је тај став и јасно изражен у Белићевом чланку посвећеном том проблему (Књижевне новине бр. 40, 41 и 42 за год. 1951). На месту које Микуш помиње Белић управо истиче да је његово основно схватање историско и материјалистичко и констатује да има извесних блискости између појединих његових погледа и гледишта совјетских лингвиста (Белић спомиње од њихових радова поименце само три рада И. И. Мешчанинова), што је, уосталом, и тачно и природно исто онако и онолико колико и чињеница да постоји блискост између појединих Белићевих схватања и схватања структуралиста, односно функционалиста. Јер — у различитим учењима која не морају иначе бити ни међусобно блиска ни од подједнаке вредности може често да се нађе понека свима заједничка научна истина која се као таква само потврђује на различитим странама.

О чему све не говори Микуш у овој књизи која ће дуго служити као углед како не треба писати! Место свега — једно карактеристично место. Микуш који не зна и не разуме српски, замера Белићу што исправно употребљава српске изразе!

Тако се Микуш љути што Белић употребљава глагол *преш-стављаши* место глагола *јесам* у оваквој реченици: „Може се рећи у принципу да све падежне синтагме, узимајући овај израз као синтагме зависних падежа, претстављају допунске синтагме по пореклу“, па га исправља: „Les formes casuelles ne figurent pas les syntagmes, mais elles sont syntagmes“ (92). Каква дрскост да човек који нешто не зна исправља оне који то знају! Наиме, у савременом српском књижевном језику глагол *прешстављаши* употребљава се уместо глагола *јесам* а са његовим значењем врло често, кад год је из стилских разлога тако zgodније. (Исп. исто значење одговарајућих облика у реченицама: „оваква је примедба класичан пример непознавања српског језика“; „оваква примедба *прешставља* класичан пример непознавања српског језика“). Усуђујем се, кад смо већ додирнули питање српског језика, да још нешто приметим Микушу и то овог пута само у вези са његовим познавањем српскога језика.

За Микуша *пријањашти* (= adhérer) значи — *favoriser* (= повлађивати, ићи на руку, потпомагати). Тако он, наиме, преводи овај глагол у једном цитату из Белићеве књиге мењајући на тај начин целу Белићеву мисао. Наводим Белићеву реченицу онако како она гласи у оригиналу и Микушев превод:

Белић (стр. 283)

... свему што је пријањало за тај облик.

Микуш (стр. 130)

... à tout ce qui favorisait cette forme.

За Микуша елемент *образ* у речи *безобразлук* значи „manière“ (= у конкретном случају „понашање“ — стр. 135). Реч *образ*, нажалост, у српском језику не значи *понашање* нити је то икада значила (саветујем Микушу да погледа у Рјечнику Југославенске академије s. v. *образ*). Она је са значењем *стида*, *чисти* („Scham und Ehre“ — Вуков Рјечник s. v. *образ*) ушла у образовање речи *безобразлук*.

На стр. 19 Микуш наводи српски пример *gosposka* (sic!) *kuća* превodeћи га са *maison bourgeoise*. Прво — у српском књижевном језику не постоји облик *госпоска* него *господска*. Друго — *господска кућа* није исто што и *грађанска кућа* (*maison bourgeoise*). *Господска* значи *distinguée* (*une maison distinguée*) и стоји према *грађанска* у оном истом односу у коме *distinguée* стоји према *bourgeoise*.

Глагол *преливашти се* не значи, као што Микуш тврди (стр. 112), „se transvaser“ (= пресипати себе из једног суда у други) него *chatoyer*, *miroiter*. Сем тога, глагол *преливашти се* није, као што Микуш мисли, рефлексиван глагол који би се, по својој рефлексивности, разликовао од медијалног глагола *свешлуцашти се*. Да би се то проверило довољно је већ и то да се, према упутствима која се обично дају деци у школским граматикама, стави уз овај глагол пун облик повратне личне заменице — *себе*. Ја препоручујем Микушу да он то и покуша па ће се врло брзо уверити да, насупрот *чешљашти себе* — *преливашти себе* је исто онако немогућно као и *свешлуцашти себе* или *бојашти себе*.

Микуш каже да глагол *преливашти се* има за разлику од глагола *свешлуцашти* (*свешлуцашти се*) свој одговарајући прелазни облик. Међутим, као што смо видели, *преливашти се* не значи *se transvaser* него само и искључиво *chatoyer*, *miroiter* тако да је од прелазног глагола *преливашти* потпуно удаљено по значењу, па му не може бити никакав парњак.

Наравно, дијахронично посматрано, *преливаџи* и *преливаџи се* стоје у генетичкој вези. Али пошто смо на терену синхроније, то произилази да је Микуш, тај ватрени присталица строгог раздвајања синхроније од дијахроније, помешао, у овом случају, дијахронију са синхронијом!

Српски глагол *овичиџи* који је споменут у Белићевој књизи гласи код Микуша у првој, неисправљеној верзији *овичиџи* (стр. 150, два пута). Тај је облик међутим исправљен (исп. исправке на крају књиге) и то у — *ивичиџи*. Искључено је да се и овог пута ради о каквој штампарској грешци јер у самом тексту код Микуша (на стр. 150) јасно стоји да је глагол о коме је реч постао од *и + ивица + ...* Жао ми је што морам да разочарам г. Микуша, али нека сам прелиста речнике: Вуков, Броз - Ивековићев, Ристић - Кангрин и Бакотићев па ће се уверити да се у српском глагол *увичиџи* одиста не употребљава. Према томе, цело излагање у вези са *увичиџи* које следује на стр. 150—151 претставља — ломну кулу у ваздуху.

Један начелан и искрен савет г. Микушу: кад се не зна добро језик, треба што чешће завиривати у речнике!

Поводом примера *вгиџ* и *позеџа* (стр. 147) — обавештавам г. Микуша да је прасловенска група **tj* прешла у српском језику у *ћ* а не у *ч*. Можда Микуш сматра да он то није дужан да зна нити да се за то уопште интересује пошто није дијахроничар и историју језика не признаје. Али — обавештавам га: рефлекс *ћ* се одржао све до данас у српском језику тако да синхроничар као Микуш треба да о томе има неког појма.

На стр. 103 своје књиге Микуш наводи српски пример: *bledina njenog lica* који би био потпуно исправан да није, по несрећи, речи *bledina*. *Bledina* је облик за мене у извесном смислу загонетан. Питам се, наиме, где ли га је Микуш нашао? Њега нема ни у Вуковом Рјечнику, ни у Рјечнику Броз - Ивековића, ни у Речнику Ристић - Кангре. Рјечник Југославенске академије наводи један једини пример из XVIII века: *blidina iz obraza odstupi* — F. Lastrić, svet. 92 (s. v. *bljedina*) а у Бакотићевом Речнику спомиње се *bledina*, као „болест услед које се бледи“.

За Микуша је реч *копач* — веровали или не — име радње! Не верујући ни сама својим очима неколико сам пута читала и поново читала. Лепо стоји на стр. 128, 16 ред одозго: „Le verbe *kopat*, creuser, passe en nom d'action *kopač*“.

Све ове овде наведене и њима сличне Микушеве омашке не би биле, саме по себи, ништа страшно (нико није дужан да зна српски) кад не би бацале карактеристичну светлост, прво, на Микушево разумевање Белићевог текста, писаног, нажалост, баш на том истом српском језику; друго, на његово теориско излагање изграђено на ево оваквом практичном познавању материје о којој дискутује.

Белић је, по Микушевом мишљењу, „менталиста“. Термин „менталиста“ одомаћен је, како Микуш сам каже, у америчкој лингвистици и даје се онима који сувише психологизирају место да се држе објективних лингвистичких факата. По чему је Белић менталиста? Не доказујући ништа — Микуш изјављује да се

Белићева књига чита на много места више као расправа из логике или психологије него ли као лингвистичко излагање („Quant à la psychologie et la logique, B. reste, dans les termes américains, *mentaliste* de pied en cap. Il double tout fait linguistique par le fait psychique et son livre se lit en maint endroit plutôt comme un exposé de logique ou de psychologie que de linguistique“ — 16).

Свако ко је прочитао с разумевањем књигу „О језичкој природи и језичком развиту“ и ко се упознао с научним методом проф. Белића мора се насмејати Микушевој причи о Белићевом ментализму. Јер „из... Белићева метода произишле су две познате особине његове: а) он никада не пада у филозофирање о језику, он увек остаје на линији филозофије језика, б) код њега никад не налазите кабинетске, фантастичне конструкције, код њега увек имате живе, фундиране поставке; никад *irrealia*, само — *realia*“.¹⁾ Зато — никако да се начудим — куд нађе Микуш баш овај „грех“ да њиме окриви Белића! и то Микуш — ватрени присталица Сосира који је рекао: „La linguistique synchrone s'occupe des rapports logiques et psychologiques reliant des termes coexistants et formant système, tels qu'ils sont aperçus par la même conscience collective“²⁾ и Балија који се целог живота држао психологије у језику (исп. Вандријесову³⁾) оцену Балијеве лингвистике: „La linguistique statique est donc essentiellement psychologique, car rien n'est dit qui n'ait été pensé“ — 53; „[Bally] ne veut être que psychologue“ — 54)!

Тајна лежи у томе што Микуш у женевско учење о теориској лингвистици и језичкој апстракцији уноси — ни мање ни више него физику, сматрајући да тиме што лингвистику „приближује“ егзактним наукама само оплемењује и развија Балијево учење. Не окривљујући Балија што се не бави физиком у лингвистици, пошто за Балија гаји искрене симпатије, он, уствари, поводом исте „кривице“ назива менталистом Белића који, нажалост, нема, ето, Балијеву срећу да се допада г. Микушу.

Но, о физици комбинованој с језичком апстракцијом говорићемо доцније док се још мало позабавимо „гресима“ професора Белића.

Тај „несрећни“ Белићев „ментализам“ крив је, по Микушевом мишљењу, што Микуш није разумео Белића. Јер — ту је прва

¹⁾ Р. Бошкових, ЈФ XVIII 226.

²⁾ Ferdinand de Saussure, Cours de linguistique générale, Paris 1931, 140.

³⁾ Cahiers de F. de Saussure 6 (1946—7).

и трагична истина: Микуш Белића није разумео! Признајући ову истину — Микуш пребацује сву кривицу на „ментализам“, исп.: „Il faut souvent consulter le riche Index¹⁾ pour se faire une idée plus ou moins exacte de ce que B. a voulu précisément dire à propos d'une notion ou de l'autre, car ses explications restent, par excès de mentalisme, en maint endroit assez obscures“ (14).

Микуш Белићеву књигу није разумео ни у општим цртама ни у појединостима. Пошто књига заиста није написана тако да остане недоступна једном макар и осредње лингвистички културном човеку (њу заиста могу не разумети, од оних који знају добро српски, само људи без довољно спреме или људи фанатично заокупљени искључиво једним схватањем и стога а priori нетрпељиви према туђим схватањима која било по чему отступају од њиховог) — морамо да се запитамо: да ли Микуш није могао или није хтео да разбере проф. Белића? Ја мислим — и једно и друго, и то из ових разлога: Микуш очигледно не зна добро српски; Микуш је очигледно брзоплет и алкав; Микуш је очигледно пришао књизи проф. Белића — *mala fide*. Ради документације — да отпочнем с Микушевим навођењем Белићевог излагања.

Нападајући Белићеву лингвистику Микуш се служио, као што сам већ у почетку нагласила, грубим извртањем његових идеја, фалсификовањем цитата из Белићеве књиге. Мислим да није потребно истицати тежину оваквих престапа недостојних правог научника. Нешто злонамерност (рођена ваљда из нетрпељивости према свима „јеретцима“, тј. небалијевцима?), нешто алкавост (на коју ћемо се посебно осврнути), а нешто непознавање језика (о коме смо већ говорили) довели су до ових жалосних чињеница. Да се разумемо: ја не замерам Микушу што је поједина места из Белићеве књиге давао у слободном преводу, али му замерам што је, слободно превodeћи, изостављао оно што сачињава битну нит Белићеве мисли и тиме потпуно фалсификовао Белићево излагање. Да изнесем неколико примера.²⁾

На стр. 25, рецимо, Микуш износи Белићеву мисао (изложу у Белићевој књизи на стр. 48) овако: „En outre, la plupart des mots individuels ont conservé leurs rapports avec la phrase (sic!...)“ а у оригиналу исто место гласи: „Одавде се види да је

¹⁾ Поводом регистра да приметим нешто Микушу. Чудновато да Микуш замера (у примедби стр. 14) Белићевом регистру на једном ситном пропусту, а сам у својој књизи нема уопште регистра!

²⁾ Ја ћу подвлачити у Микушевом односно Белићевом тексту она места која Микуш нетачно преводи односно изоставља.

већина онога што се назива засебним речима сачувала своје везе са деловима реченице“. Није чудо што је Микуш, преведећи овако Белићеве речи, ставио „sic!“. У Микушевој формулацији, наиме, Белићева мисао испуњава се бесмислом у односу на остало његово излагање до те мере, да се, по овоме „sic!“ судећи, чак и сам Микуш запањо.

Белићеву мисао са стр. 192 Микуш преноси овако:

Белић (стр. 192)

„Кућа [мог] оца“, „la maison du père“ значи „кућа која припада [мом] оцу“, што показује извешан однос [по припадању] међу именицом *ошац* и *кућа*; када се рече то је *кућа* [мога] оца, не суседа, онда се тим генитивом „кућа извесне личности“ одређује према кућама других личности; зато тај генитив добија атрибутску функцију и може лако прећи и сасвим у придев [*кућа очева*].

Микуш (стр. 90)

Dans (*кућа мог*) оца, la maison de mon père, le génitif possessif marquant l'appartenance, peut facilement passer à l'adjectif (possessif) *очева* (*кућа*). Voilà pourquoi ces génitifs perdent le sens de génitif possessif complétif et reçoivent une nouvelle fonction, la fonction déterminative.¹⁾

Овакав Микушев превод није заиста ништа друго до груб фалсификат Белићевог излагања које није и не може бити тако нелогично да просту констатацију могућности лаког преласка посесивног генитива у придев узме као некакво „објашњење“ и одмах изведе „закључак“: „ето због чега ови генитиви...“ итд.

На стр. 83 Микуш, говорећи о реченици „поправља“ Белића који, према Микушевим речима, тврди да је реченица најпростија, најмања говорна јединица („... la phrase n'est l'unité de langage ni la plus simple ni la plus petite, comme le dit la définition de B.“ — 83). Овакво „поправљање“ Белића јесте, уствари, просто извртање Белићеве мисли. Белић (на стр. 174) каже о реченици управо овако: „Реченица је најпростија [и најмања говорна целина у којој се слободном и увек друкчијом везом појмова нешто ново о њима износи“. Што је најчудније — Микуш за Белићеву дефиницију зна, и лепо је наводи на стр. 76-тој! Изгледа да је г. Микуш врло забораван кад је, ето, успео у међувремену, пишући следећих седам страна своје књиге, да је очува још само фрагментарно у сећању.

¹⁾ „У (*кућа мог*) оца, la maison de mon père, посесивни генитив који обележава припадање може лако да пређе у (посесивни) придев *очева* (*кућа*). Ето зашто ови генитиви губе значење допунског посесивног генитива и добијају нову функцију — функцију детерминативну“.

Просто је несхватљиво како је Микуш (стр. 102) успео да преведе један део Белићевог текста са стр. 490 онако како га је превео (превод је, што је најчудније, дат под наводницама — дакле не као препричавање Белићевог текста него као цитат). Дајем упоредо и превод и оригинални текст:

Белић (стр. 490)

Ми смо узимали досада само једну врсту особинских речи: када је уопштено дат и конкретни део именице и њен детерминативни део (напр. *пливање, белина* и сл.). Те смо именице назвали уопштеним, апстрактним или мисаоним именицама за разлику од предметних речи, где је и конкретни и детерминативни део индивидуално дат (*камен*, тј. само онај предмет који има збир особина и њихову повезаност у целину претставе „камен“).

На крају свог превода Микуш ставља знак питања „(?)“ упућен Белићу. Са знаком питања сасвим се слажем, али сматрам да га треба унутити самом Микушу, пошто му он у овом случају несумњиво и заслужено припада.

Исти такав знак питања погрешно упућен налазимо напр. и у овом другом случају који као и претходни заслужује не један него бар десет знакова питања — с обзиром на промену у смислу коју је унео Микуш, преведећи српско по р е д француским à cause de (због) Исп.:

Белић (стр. 191) :

...ово *далеко* може у исто време, по смислу, одређивати и у *једној пећини*, као да је речено у *удаљеној пећини*, тако да се те синтагме и поред двојности свога односа могу разумети као проста вишечлана синтагма.

Микиш (стр. 88)

...ce *daleko* peut déterminer en même temps u *jednoj pećini*, comme s'il était dit: u *udaljenoj pećini*, dans une grotte éloignée, en sorte que ces syntagmes peuvent être compris à cause de leur double rapport comme un seul syntagme simple à plusieurs termes (?).

Понекад се човеку учини да је Микуш читао Белићеву књигу на дохват, да је више прелиставао него читао. Да је друкчије — зар би он, например, онако изазивачки позивао Белића да му наведе једну синтагму која не би била детерминативна

¹⁾ „Док су код именица апстрактних, уопштених или мисаоних, уопштени конкретни део (на пр. *-ње, -ина* код речи *пливање, белина*) и детерминативни део (*плив-, бел-* код речи *пливаши* и *бео*), конкретне су именице као *камен* индивидуалисане и у свом конкретном и у свом детерминативном делу“.

(„Tous les syntagmes sont déterminatifs, y compris les syntagmes de rection. Que B. nous cite un syntagme qui ne le soit pas“ — 91), кад Белић на стр. 193 лепо каже: „Све [су] зависне синтагме уопште увек детерминативног карактера поред могућности да се њихове функције разликују као првенствено одредбене или првенствено допунске“.

Да објасним г. Микушу: кад се нечије идеје излажу — сме се поступати само на два начина: или се оригинални текст пре-причава, али тако да се заиста сачува неокрњена основна мисао, или се цитира оригинални текст и то прецизно, савесно — са стављањем, у потребном случају, тачкица на места која се изостављају. Свако отступање од оваквог поступка — сматра се и мора се сматрати, фалсификатом.

Несавесност Микушева у приказивању Белићевог излагања несумњиво је у вези са његовом аљкавошћу која је заиста несвакидашња. Карактеристична је у том правцу чињеница да цитат Белићевог текста са стр. 159 који је зачудо исправан (наводници су ту, па и тачкице на месту где треба) има нетачно наведену страну (одговарајући Белићев текст налази се не, као што Микуш каже, на стр. 297, него на стр. 296!).

Колико је аљкавост Микушу урођена, најбоље се види по томе што је од ње чак и сам Бали страдао. Дешава се, наиме, да су стране односно параграфи под којим су наведене извесне Балијеве дефиниције — нетачно обележени. Тако се напр. цитат: „Quelle que soit cette fonction, elle est toujours convertible en fonction de sujet“ не налази ни под параграфом 166 ни на стр. 166, иако Микуш наводи: LING 166 (исп. код Микуша у примедби на стр. 46). Исто је са цитатом: „Si... deux ou plusieurs termes sont groupés coordinativement,... ils comptent pour un seul terme“. Микуш (стр. 39) наводи га под LING 105. Међутим под одговарајућим параграфом односно на стр. 105 — ни трага од њега.

На тему о аљкавости, а ради што боље документације да напоменем још понешто.

На стр. 46 напр. постоје две напомене испод текста — једна под бр. 33, друга под бр. 34. Нажалост — не може се знати чему она под бр. 33 одговара јер је у горњем тексту назначен само бр. 34!

На крају Микушове књиге дате су исправке. Једна од њих је у вези с обликом *пјегово* (место *пјегово*) и гласи: „Р. 84, l. 13 du bas, lire: *пјегово*“. Облик „*пјегово*“ међутим налази се — у трећем а не у 13 реду. Код Микуша дакле ни саме исправке нису слободне од грешака.

Излажући на стр. 156 Белићеве идеје о слагању предлога са зависним падежима, Микуш наводи примере којима показује да је старо место предлога било иза именице, па хотећи да замери Белићу што се није довољно задржао на

осветљавању чињенице да су се касније предлози нашли испред именице а не мислећи довољно на оно о чему се говори, пита се: откуд предлози испред *глагола* (sic!) — исп.: „Cette spécialisation s'exprime, en serbe, exclusivement par les prépositions, cf. *idem od, iz kuće*... Comment *iz, od* sont arrivés à se placer devant le verbe, reste chez B. une énigme“.

Врло је ефектно као илустрација — навођење поред несумњиво српског примера *preći reku* и „старијих облика“: *iti per reko, per-iti reko* — све на стр. 156. Питам се: на коме ли језику треба да су ове последње старије варијанте — на старосрпском, прасловенском или словеначком?

Тако исто нисам начисто с тим: из којих ли је загонетних разлога Микуш пишући синтагму *taj čovek ovdje* (142), направио дискриминацију између *џ* (јата) у речи *čovek* и истог *џ* у речи *ovdje*, па му у првом случају придао рефлекс *e* а у другом — *je*?

Микуш је фанатичан Балијевац, али Балијевац — само допола (фанатичност као карактеристика остаје међутим и нажалост — и отпола). Микуш је, наиме, узео на себе да Балијеве идеје „продуби“ и то на тај начин што ће, задржавајући све остале принципе Женевске школе (поделу на „језик у апстракцији“ и „језик у остварењу“ итд.) претворити лингвистику у егзактну науку (сличну алгебри или физици)¹. Стога се замерке које чини проф. Белићу крећу у два правца, и то у вези с тим да ли Микуш поједина питања посматра из теориско-апстрактне или из природно-математичке перспективе. У првом случају Микуш се жести на Белића у Балијево име (Бали је уствари за Микуша све што постоји пре њега самог, Микуша, у лингвистици), а у другом — у своје. Но било из које перспективе да замера — његове су замерке обично засноване на тоталном неразумевању Белићевог излагања.

Пре него што пређем на конкретне чињенице којима ћу да документујем ово своје тврђење, хоћу да истакнем једну истину, у овом случају најзначајнију од свега. Поред свег свог упињања и јуначења Микуш није успео да уздрма ниједну од оних многобројних значајних дистинкција којима је толико богата књига „О језичкој природи и језичком развоју“ (рецимо: „самосталност“ и „несамосталност“ речи, подела речи свију категорија на „праве“ и „неправе“, однос одредбене према допунској функцији синтагме итд.). Што је најлепше — Микуш најчешће и није

¹) Исп. „...il est d'urgente nécessité de fonder la linguistique sur une théorie rationnelle..., en donnant à la linguistique l'allure d'une science exacte“ (181); „Cet accroissement n'est pas dû, comme nous l'avons dit, à l'imperfection de notre algèbre syntagmatique“ (113); „la physique définit l'événement comme amalgame spatio-temporel, comme synthèse d'un point matériel avec le mouvement, qui est substrat de la durée: cette même structure ne se retrouve-t-elle pas dans la structure binaire de la phrase?“ (77).

озбиљно покушавао да их обори. Његове замерке, уколико се оне уопште могу тако назвати, највише су термилошке природе (он, наиме, пребацује Белићу што овај није у својој књизи употребио Балијеву терминологију).

Самосталност. Одмах у почетку свог напада на Белићеву књигу Микуш жестоко замера основној подели речи на „самосталне“ и „несамосталне“. Појам „самосталност“ („autonomie“) јавља се и у Балијевој лингвистичкој терминологији, али са применом сасвим друкчијом него код Белића. Микуш нити је тога довољно свестан, нити се уопште постарао да разуме у чему се састоји „самосталност“ односно „несамосталност“ речи по Белићу. Да он то није разумео, довољно јасно говори, рецимо, ова реченица где он, не разумејући уопште Белићево излагање (са стр. 44 и даље) каже да по Белићу неправда именица постаје условно реализована чим добије самосталност: „[B.] répète que dès qu'un substantif reçoit un emploi „autonome“ il est réalisé à condition“ —28. Зар самосталност није везана неразлучиво за именицу или именичку функцију? Може ли каква реч да постане прво именица, па тек онда да добије и самосталност?

Оно што Микушу највише смета да разуме самосталну употребу речи онако како је проф. Белић излаже, јесте његово несхватање разлике која постоји између односа уопште — односа као везе двају појмова — и односа подређености, зависности; Микуш, наиме, тврди да именица са функцијом управне речи у синтагми или именица са функцијом субјекта стоји у истом односу зависности према свом детерминанту, односно предикату, као што детерминант, односно предикат, стоји у зависном односу према њој¹. Неоспорно је да се именица као управна реч тиче на изврстан начин одредбе која јој се приписује као што се и субјекат тиче предиката са којим образује дату реченицу. Али је у најмању руку чудновата помисао да се именица-регенс синтагме или субјекат реченице приписује исто онако зависној речи као што се зависна реч приписује именици-регенсу, односно субјекту². Одредба се, као што је то Белић лепо објаснио, садржи у потенцијалу управне речи те је, према томе, од ње и зависна.

¹) Исп.: „Même le syntagme prédicatif peut être considéré comme syntagme de détermination mutuelle du sujet et du prédicat“ — 91.

²) Напомињем да Бали, насупрот Микушу, овако каже: „Le substantif prédestiné à la fonction de sujet, est le seul signe qui soit déterminé sans être lui-même-déterminant“ — Bally o. c. 122

Уосталом — Микуш противуречи сам себи. Пре свега чудно је да он задржава термине „déterminé“ и „déterminant“ („dans tout syntagme il y a un déterminé... et un déterminant“ — 86) ако су односи између управне и зависне речи равноправни („observons seulement qu'il ne s'agit ici d'aucune subordination, mais du rapport de conditionnement réciproque, de complémentarité, car nous sommes en pleine syntagmatique“ — 94). Затим — у самом излагању има очигледне контрадикције. На стр. 38 Микуш, наиме, изјављује да се субјекат и предикат узајамно одређују („le S et le P se déterminent mutuellement: le S détermine le P et réciproquement“), а на стр. 106 каже, прво, да се међусобне детерминације субјекта и предиката узајамно неутралишу („deux déterminations se croisent en se neutralisant mutuellement: celle du prédicat par le sujet et celle du sujet par le prédicat“), па онда, мало ниже, да детерминација постаје једнострана и иде од предиката ка субјекту („La détermination... devient univoque dans CANIS LATRAT et porte de prédicat à sujet“).

Излагањем о односу зависне према управној речи прожета је цела Белићева књига. Да је Микуш разумео суштину тога односа, он не би Белићевој концепцији самосталне - именичке речи супротставио своју концепцију именице. За Микуша је именица увек субјекат (исп. „Il [le nom], n'est pas sujet parce qu'il est nom, mais il est nom parce qu'il est sujet“ — 44), чак и у зависним падежним облицима који претставу субјекта у себи имплицитно садрже¹). Овакво је схватање непотпуно, једнострано — плод Микушеве тежње да све појаве у језику дефинише искључиво из функционалне перспективе.

Праве и неправе речи. Основна Белићева подела речи — подела на „праве“ и „неправе“ речи — прошла је код Микуша нешто срећније него подела на „самосталне“ и „несамосталне“ речи (додуше и поред признања које јој одаје, он није довољно ни увидео ни истакао њен значај). Микуш сматра да се овом поделом Белић, „неоспорни познавалац појава транспозиције“ („des faits de transposition dont B. est un connaisseur incontestable“ — 23), окреће „транспозитивној синтагматици“. Истовремено му међутим ставља различите неоправдане замерке. Тако он напр. окривљује Белића да се сувише чврсто држи врста речи — исп.: „Pour B., les catégories sont rigides, très importantes, définissant les fonc-

¹) Исп. у том правцу Микушеву анализу падежних облика датих реченица у табеларном прегледу на стр. 117—121.

tions“ — 24). Замерка је заиста беспредметна. Белић води рачуна о врстама речи управо у оној мери у којој је то оправдано с обзиром да у језицима у којима се оне јављају свака реч која припада одређеној врсти носи већ самим тим функцију и значење њоме условљено. Уосталом и сам Микуш, из истих разлога и у истој оправданој мери као и Белић, придаје врстама речи управо онај значај који им припада — исп.: „En effet, dans les langues à catégories, tout signe a, par son appartenance même à l'une des catégories, sa fonction fondamentale ou catégorielle“ — 23.

Синтагма. Белићевом учењу о синтагми и свему што је у вези са њом посветио је г. Микуш посебну пажњу. Но то никако не значи да је баш тај део Белићевог учења био приступачнији г. Микушу него ли остало и да се у њега боље и савесније удубио. Он, пре свега, иако сматра Белића сингматичарем првога реда¹⁾ („Par sa théorie de la formation, B. se range parmi les syntagmatistes de premier ordre“ — 167), није уопште успео да схвати једну битну чињеницу: да је Белић први у науци ставио синтагму на необично високо место и помоћу синтагме објаснио многа тамна питања у досадашњим изношењима о језику. Штавише, као што смо већ раније утврдили, Микуш није разумео чак ни то шта је за Белића управо синтагма, иако је то Белић на више места у својој књизи изложио — не може јасније бити²⁾. Отуда његово слабо интересовање за основну поделу синтагми на синтагме по значењу и синтагме по функцији. Не удубљујући се ни у једну Белићеву мисао — он не примећује или тачније не схвата многа битна места у Белићевом излагању. Он не разуме, например, ону ванредно фину дистинкцију одредбених и допунских синтагми ни сва она принципска објашњења која се на овакву дистинкцију надовезују и проверавају у њиховој примени на српскохрватском језичком материјалу. Што је најлепше — Микуш чак замера Белићу то што уопште покушава да покаже лингвистичку разлику између одредбених и допунских синтагми, препоручујући му просту Балијеву констатацију о томе да постоје две врсте синтагми —

¹⁾ Микуш је поред свих својих замерања, био приморан, сем тога, да призна и то да је Белић „научник... плодан и динамичан“ („un savant... fécond et dynamique“ — 176), па чак је и за саму књигу признао да је „extrêmement riche en problèmes traités et sujets suggérés“ — 13.

²⁾ Напомињем успут да Микушева дефиниција: „Nous appelons donc syntagme tout groupe de signes linguistiques hétérofonctionnels, de n'importe quelle étendue ou complexité, de n'importe quelle valeur fonctionnelle et sémiologique, soit discursif, soit mémoriel“ (41), не садржи у себи ни помена о ономе што, по Микушевом мишљењу, претставља основни закон синтагме — о „бинарности“ („la binarité“). Било би стога добро да се Микуш над својом дефиницијом мало замисли.

„syntagme d'accord“ и „syntagme de rection“ (исп.: „Sans faire recours à l'explication logique et philosophique Bally distingue tout simplement les syntagmes d'accord et de rection“ — 90). Место суштинског Белићевог објашњења којим се одредба и долуна доводе у органску везу са управном речју (као остваривачи латентног саставног елемента саме природе управне речи), Микуш прима формалистичко и обличко објашњење Балијево, иако је он, Микуш, против облика!

У вези с тим је и једна интересантна противуречност у Микушевом излагању. На стр. 91 Микуш изјављује да нема никакве разлике између допунских и одредбених синтагми осим по формалном моменту: што су у једном случају зависне речи — падежни облици, а у другом — различите одредбе (придеви, прилози) и пита се: зар придев *sivo* не допуњује претставу *неба* одређујући је истовремено? („est-ce que l'adjectif *sivo* ne complète pas la „représentation“ de *nebo*, tout en déterminant ce nom“?). Међутим само који ред ниже Микуш објашњава да инструментал *silom* из реченице *on je silom išao u vrt* прелази у прилошку категорију управо зато, што он, додуше, допуњује глагол али тако да га уствари ближе одређује (исп.: „Dans *on je silom išao u vrt*, il a pénétré de force dans le jardin, l'instrumental *silom* complète en effet le verbe, mais en vue de le déterminer de plus près. Étant donné que c'est la fonction catégorielle des adverbes de déterminer le verbe, *silom* n'a pas seulement la fonction adverbiale, mais il passe aussi formellement dans la catégorie adverbe et devient synonyme de *nasilno*, brutalement“). Не разумем — како то г. Микуш замишља? Ако нема разлике између допунског и одредбеног момента — тј. ако свака детерминативна реч истовремено допуњује и ближе одређује — зашто сад одједном падежни облик *silom* да пређе у прилог? Откуд сад одједном да присуство одредбеног момента уз допунски игра некакву пресудну улогу? И зашто, најзад, сви падежни облици којима је управна реч глагол и који, по Микушу, истовремено и допуњују и ближе одређују управну глаголску реч, не пређу такође у прилоге? Не треба заборавити да Микуш игнорише значење речи, оно дакле због чега језик управо постоји. Кад се с те његове позиције пође неизбежно се стиже до ево оваквих „објашњења“.

Реченица. По Микушевом схватању (које, уосталом, није само његово), реченица је такође синтагма и то искључиво дискурзивног типа („Le syntagme discursif-type est la phrase; elle est un syntagme discursif total“ — 48). Одмах да ставим две примедбе:

прво — реченица као дискурзивна синтагма припада ономе што се подразумева под „parole“. Према томе, свако њено изучавање носи у себи опасност упадања у табуисану област „parole“. Друго, Микуш изјављује да пословице фигуришу међу „syntagmes bloqués“ (49) што стоји у противуречности с изјавом да је реченица „un syntagme discursif total“ (јер: или Микуш узима да пословице нису уопште реченице — што треба онда и доказати — или изјава да реченица претставља „un syntagme discursif total“ није тачна).

Већ на првом кораку у Микушевом излагању о реченици наилазимо, дакле, с једне стране на контрадикцију, а с друге — на неслагање с Белићевим учењем. Белић је убедљиво обрадио огроман значај реченице у језику као живог и творачког елемента. (Врло је незгодна по Микуша његова инсинуација — стр. 181 — да је Белићева изјава у ЈФ XVIII о великом значају реченице за образовање категорија речи одјек неких туђих схватања. Белићева концепција реченице као творачког елемента претставља ништа мање него камен темељац целокупног Белићевог учења. Она се спроводи доследно кроз целу Белићеву књигу — што би Микуш заиста био дужан да зна). Белић је сем тога дао прецизну анализу синтагме и реченице и утврдио да између њих постоји и мора постојати разлика пошто реченица претставља везу двају појмова која се у тренутку говора ствара, док је синтагма, напротив, веза речи (али с јединством појма или функције) која се у тренутку говора саопштава као од раније позната. Ову фино Белићеву дистинкцију Микуш није успео да обори. Он се само трудио да Белићевој концепцији реченице супротстави своју, изграђену у духу дубоких наклоности према физици. По Микушу — реченица је управо пуни лингвистички израз физичког догађаја („La phrase est donc définie fonctionnellement, structurellement et sémiologiquement par l'événement physique dont elle est l'expression linguistique“ — 34). Изгледа да Микуш, дајући ову своју физичку дефиницију реченице, није помишљао на једну чињеницу на коју би добро било да је мислио. У науци је, наиме, досад дато већ безброј дефиниција реченице, тако да данас, уколико се нека нова даје, она заиста треба да науку нечим и обогати. Што се међутим Микушеве дефиниције тиче, нема апсолутно никаквих бојазни да ће је неко сматрати једном од оних које значе озбиљан прилог науци.

Карактеристично је да Микушева дефиниција не одговара, уствари, чак ни самој Микушевој концепцији реченице. По Микушу

је, наиме, свака реченица прожета ставом говорног лица. Међутим овако како је стилизована („реченицу функционално, структурално и семиолошки одређује физички догађај коме је она лингвистички израз“) Микушева дефиниција не само да игнорише по њему обавезни моменат става него, штавише, стоји у директној супротности с њим. То је, уосталом, и сам Микуш увидео па признаје: „nous avouons que c'est là le point faible de notre définition de la phrase, car elle ne prend en considération que l'énoncé réduit pratiquement à la partie dictale“¹⁾ (82—83).

Несклад између Микушове дефиниције и његове теорије о реченици испада некако трагикомичан кад се упореди са чињеницом да Микуш пребацује Белићу управо то што не придаје довољно значаја дефиницијама (исп.: „B. a tort de ne pas attribuer aux définitions l'importance qui leur est due... , car c'est par la définition qu'on résume, dans les sciences, un ordre donné de recherches“ (76).

У погледу модалне концепције реченице Микуш стоји далеко од свог интимног идеала — од модерног у науци. Гледиште о обавезном ставу говорног лица заступали су већ многи лингвисти, још од Аполонија Дискола па наовамо. Питању субјективне оцене онога о чему се саопштава реченицом посветио је Белић доста редака у својој књизи и лепо објаснио због чега је схватање о обавезној модалности сваке реченице нетачно. Зачудо, Микуш уопште и не дискутује с Белићем о томе. Изгледа као да није ни прочитао одговарајуће место (§ 298) где Белић износи своје гледиште.

Кад је већ говор о реченици — да се осврнем и на нека питања у вези са субјектом и предикатом. Мени је жао што из страха од преопширности не могу да се задржим на свему на чему би се требало задржати, с обзиром на чињеницу да су идеје г. Микуша у овом правцу ретко занимљиве. Осврнућу се управо само на оно што оставља најдубљи утисак.

Силно су ме заинтересовале, рецимо, следеће Микушове изјаве: Микуш каже на стр. 34 и 35 да субјекат претставља знак простора („signe-espace“ — стр. 34; „l'élément-espace“ — стр. 35) а предикат — знак времена (signe-temps“ — стр. 34; „l'élément-temps“ — стр. 35). Мада би се о тачности оваквих одређивања субјекатске, односно предикатске категорије могло и те како дискутовати,

¹⁾ „Ми признајемо да је ово слаба тачка наше дефиниције реченице, јер она узима у обзир само исказ сведен практично на просто саопштавање“.

ја се овог пута задовољавам констатацијом да у њима нема никаквих међусобних противуречности. Међутим, потпуно неочекивано, као гром из ведре неба, долази друга Микушева изјава са стр. 39. По њој је знак места („l'élément-espace“) предикат док је субјекат — такође знак места („l'élément spatial“); разлика између њих је, како изгледа, само у погледу статичности односно динамичности („l'élément spatial (statique)“ према „l'élément-espace (dynamique)“). Дакле у једном случају субјекат је „élément espace“ а у другом „élément spatial“ док је предикат час — „élément-temps“, час — „élément-espace“.

Добро би било кад би нам Микуш објаснио у вези с овим — да не кажем „галиматијасом“ — чудноватим изјавама две ствари. Прво — сматра ли он да се иза различитих термина „espace“ и „spatial“ крије и некаква разлика у погледу оног појма простора који оба ова термина подједнако у себи носе? И друго — у којим ситуацијама предикат постаје од „élément-temps“ — „élément-espace“ и обрнуто?

Микушево излагање о глаголском времену предиката представља једну од најзабавнијих партија целе његове књиге, вероватно због тога што су идеје које супротставља Белићевим његове личне.

По Микушу глаголско време је трајање одмерено према трајању, тј. према постојању говорног лица, исп.: „La notion de temps est toujours une notion de relation des durées, avec le point de départ (de référence) dans le sujet parlant, ou mieux: dans la „durée“ (existence) de celui-ci“ — 107.

Треба, из обзира према Балију, одмах истаћи да Бали са оваквим одмеравањем глаголског времена према постојању („existence“) говорног лица — нема никакве везе. Он заступа „старинско“ гледиште (или можда „менталистичко“) да се глаголска времена одмеравају према моменту садашњости који је истовремен са изражавањем мисли од стране говорног лица (исп.: „le temps réel étant celui qui a pour point de départ le moment présent, simultané à l'énonciation de la pensée par le sujet parlant“ — оп. cit. 79).

Микуш зна за ову Балијеву „заблуду“ мада мудро прећуткује његово име кад, служећи се безличним „on...“, изјављује: „On réfère d'habitude, et B. le fait également, le présent au moment où l'on parle. Erreur: on ne peut référer un événement quant à sa durée, qu'à un autre événement, tout comme on ne peut référer une couleur, en vue de la comparer, qu'à une autre couleur“ — 108.

Морам да поставим једно питање које ме непрестано мучи у вези с постојањем („existence“) говорног лица: како да се одмерава прошлост и будућност према трајању говорног лица које је постојало јуче а постојаће и сутра? Узалуд потежем цео живот говорног лица и клизим дуж линије његовог постојања — нигде ни једне прецизне тачке сем почетне: рођења, и завршне: смрти. И све се питам: какве ли везе има са тим глаголско време једног предиката?

Што је најинтересантније од свега — Микушево „трајање“ није само својство глаголских облика. И придеви, по Микушу, имају „трајање“! Разлика између придевског и глаголског „трајања“ је чисто квантитативне природе — исп.: „La différence entre la durée exprimée par l' adjectif et le verbe serait de cette façon purement quantitative: constante et „homogène“ dans le cas de CANIS PIGER, accidentelle et éphémère, plus ou moins longue, brève, intermittente, „ponctuelle“ dans CANIS LATRANS“ — 149.

У вези с оваквим схватањем је и запрепашћујућа Микушева констатација да су реченица *ошац је болесџан* и синтагма *болесни ошац* уствари по унутрашњем јединству потпуно идентичне, пошто појмове *болесџан* (*болесни*) и *ошац* повезује у оба случаја исти предикативни однос (исп.: „le rapport reliant les termes est identique dans les deux cas: c'est le rapport prédicatif“ — 75). Штета што Микуш није употребио синтагму *болесни ошац* у реченици *болесни ошац ће суџра биџи здрав* па је упоредио, рецимо, са реченицом *ошац који је данас здрав биће суџра болесџан* — можда би ипак успео да сагледа какву било разлику? Разлика, наиме, између реченице и синтагме и јесте у томе што се, у тренутку говора, давањем, односно одузимањем, предикативности вези појмова о којима је реч, показује да ли је та веза управо тада у стварању или је већ готова, створена у неком моменту који претходи моменту говора. Предикативност је, дакле, тачно супротно гледишту г. Микуша, онај диференцијални моменат који одваја реченицу од синтагме.

Микуш је, поред критике Белићевих схватања (о којима, уосталом, тешко да се ко може обавестити из Микушеве критике пошто је критика раг excellence неинформативна), изнео једну своју теорију која с Белићевим излагањем нема непосредне везе. Грех би заиста било не осврнути се мало и на њу с обзиром на „епохалан“ значај који јој придаје сам Микуш. Микуш је назива теоријом о „конкатенацији“ (уланчавању) синтагми у говору. По њој — у говорној ситуацији све хетерофункционалне монеме

и структуре одређују једна другу образујући синтагматске структуре све комплексније, дијалектички повезане једна с другом, и то тако да се свака следећа структура односи на све оне које јој претходе узете у целини. „Sur la ligne du discours, les monèmes hétérofonctionnels et les structures hétérofonctionnelles se déterminent de proche en proche constituant des structures syntagmatiques de plus en plus complexes englobées dialectiquement l'une dans l'autre de manière que toute structure successive embrasse toutes les structures précédentes“ — 59—60.

Микуш сматра да је теорија о „конкатенацији“ јединствен проналазак у лингвистичкој науци. Он то објављује одушевљено овим значајним речима: „Ево врхунца до кога је успео да стигне стваралачки језички геније човечанства“. („Volà le summum auquel le génie créateur humain du langage ait pu aboutir“ — 116). Микушева изјава о „врхунцу“ претставља — врхунац његове заиста узбудљиве књиге. Тако дакле — нашао се најзад неко ко је открио оно што претставља највећи домет свих језичких достигнућа. Благо Микушу који верује!

Да је теорија о „конкатенацији“ збиља оно што Микуш сматра да јесте — Микуш би био највећи лингвиста света. Али оно што би било није и оно што јесте.

У теорији о конкатенацији има, уствари, врло мало новог. Њен једини значај је у томе што даје могућности да се цртају различите схеме у виду спирала, ланца и табела које уосталом нису у свим случајевима баш идеални калупи у које се може сабити живо језичко ткиво (док Микушева реченица *après dix ans d'absence Joseph rentre dans son village* заиста одговара спирали на стр. 62 — дотле би било много теже сабити у исту такву спиралу реченицу: *по пољу је пала светлуцава роса, у којој се преливају све боје сунчева скејтра*. Карактеристично је да сам Микуш признаје за своје схеме да су технички непрактичне (Исп.: „S'il est techniquement difficile de représenter par un seul graphique le système de notre macrosyntaxe en totalité, il nous est toutefois possible d'en reproduire graphiquement les parties“ — 116).

Уствари, међусобног повезивања синтагми има, што ни за Белића није тајна, али сва оваква графичка претстављања не дају ништа, с обзиром да из њих не проистичу никаква нова објашњења.

Но није само „конкатенација“ пример Микушевих јалових теориских симплификација. Цела његова синтагматика пружа видан доказ томе да језик заиста није никаква алгебарска једначина коју

је баш г. Микуш позван да реши. Колико практично вреди „*notre algèbre syntagmatique*“ (113) најбоље показује несрећна табела (стр. 117—121) са рубрикама као у статистичким формуларима која треба да претстави — онај Микушев „врхунац“. Како изгледају синтагматски односи одређени из алгебарске перспективе и дати у овој табели лепо илуструје, рецимо, случај са повратном заменицом *се* из реченице: ... у којој *се* *преливају све боје*... На ово сирото мало *се* сручиле су се различите невоље. Микуш му, пре свега, придаје вредност монеме сматрајући глагол *преливаши се* рефлексивним глаголом. Међутим мада *се* заиста служи као диференцијални знак према прелазном глаголу *преливаши* оно није овде знак рефлексивности па према томе ни монема онаква каквом је Микуш сматра. Но што је најлепше — *се* није само и просто монема. *Се* претставља за Микуша, уствари — две монеме. У монему која се под *се* подразумева Микуш је убројао и — место иза глагола („*place après le verbe*“)! Овакво гледиште је више него интересантно с обзиром на чињеницу да *се* у реченици из које је ишчупано стоји управо — испред глаголског облика *преливају* (... у којој *се* *преливају*...) И најзад, ова повратна заменица која и нема номинативног облика носи у себи, по Микушевом мишљењу, функцију субјекта!

Микушевој табели би се још доста могло приговорити — али то би нас далеко одвело. Битно је једно: она је сва потпун израз Микушевих симплификаторских и формалистичких склоности.

Могућно је да Микуш познаје физику — не би је ваљда иначе онако „убојито“ пласирао (исп. на стр. 25—26 замерке Белићу у вези с физиком). Могућно је да зна и алгебру — можда је то, по његовом мишљењу, требало и наслутити из његових алгебарских акробација у лингвистици? Могућно је чак да се разуме и у зоологију — с обзиром на оно његово зналачко објашњење са стр. 164—165 о томе због чега волу расту рогови.

Све је то могућно. Само — лингвистика није ни физика, ни алгебра, ни зоологија. Лингвистика, то је — нешто сасвим друго. *Neureux qui le comprend!* — што рекао Микуш.

На крају да резимирам своје утиске о Микушевом раду.

Рад, онакав какав је, не може се озбиљно узети. Микуш је имао ту несрећну идеју да се прихвати једног посла који премаша његове снаге. Дати критику Белићевог учења — тешка је ствар и за далеко зрелијег, солиднијег, искуснијег човека него што је Микуш. С Белићевим идејама треба се упознати, у његов метод треба ући, треба, дакле, разумети Белића (који није ни

Бали нити ко било други него Белић, само Белић), па моћи казати свој суд о њему. Микушу, значи, недостаје прва и основна квалификација за критику Белићеве књиге „О језичкој природи и језичком развиту“ — разумевање Белићевог излагања. Посматрајући Микуша како и колико није у стању да приђе Белићевим идејама и да се у њих уживи, да их схвати, а како се притом јуначи па јуриша на сваку Белићеву мисао, са самопоуздањем човека који до те мере верује у неку своју теорију да не види опасност у коју срља нападајући оно што је јаче од њега — сећам се речи великога Вука којима је дочекао и окарактерисао једног сличног јунака који је хтео пошто пото да обори нешто што му није било према снази: „Он, као данашњи Српски списатељ зна доста; али према ономе, што мисли, и о чему би рад друге увјерити да зна, он не зна ништа; и кад не би друго ништа знао боље од Српскога језика и од етимологије, он би у ученоме свијету био прави фушер и шарлатан“¹⁾. Ја, у данашње питомије време, нећу овако рећи о Микушу, већ остављам читаоцима да на основу свега створе свој суд њему.

Треба да се на овом месту осврнем на питање да ли ће Белићево учење о синтагми створити епоху и имати школу (181). Прво, Белићево учење и данас већ има своју школу а имаће је и у будућности, као што ће се, надам се, и сам Микуш осведочити. Друго, сва је прилика да ће се Белићева синтагматика после оваквих критика као што је Микушева истаћи својом правом вредношћу! Што се њене будућности тиче, најмање је позван г. Микуш да о њој суди!

Микуш се сам потрудио да се, одмах у предговору своје књиге, огради од љубљанске лингвистичке средине тврдећи да је радио своју критику „dans une ambiance linguistique décidément anti-saussurienne, farouchement historisante et esthétisante“ (11). Тако је и сам потврдио оно што је ионако свима јасно: да озбиљни и савесни љубљански научници немају никакве везе са Микушевим теоријама, критичким укусом и методом.

Зачуђује међутим чињеница да је Љубљанска академија издала Микушево дело и тако примила на себе незгодну улогу издавача једне књиге рађене несавесно и незналачки. Познајући иначе солидност издања Љубљанске академије, ја се непрестано питам: како се ово могло догодити?

Милка Ивић

¹⁾ Вуков одговор Светићу, Граматички и полемички списи III (1836—1844), 40.

Од редакције

Када је овај реферат већ био предат редакцији, она је добила од претседника Словеначке академије знаности и уметности ово објашњење. Ми га доносимо у целини у српском преводу.

Став Словеначке академије знаности и уметности

Поводом појаве Микушеве књиге „A propos de la syntagmatique du professeur Belić“ у издању нашег Одељења за филолошке и књижевне науке (Дела 5) Словеначка академија наука и уметности осећа дужност да пружи следеће објашњење о постанку те књиге.

Првобитни рукопис, предат Академији и од ње одобрен, обухватао је принципе синтагматике (садашње поглавље II. Principes de syntagmatique), где писац прихвата науку о синтагми идући за Ф. де Сосиром и Ш. Балијем и покушава да је сажме у систем који би *in pisceo* обухватио целокупне темеље лингвистике. У том доследно структуралном покушају он је дао синтагматици нека нова тумачења а специјално ју је графички, алгебарски и табеларно приказао. Пошто су такви пишчеви покушаји у страним часописима (*Word* и *Lingua*, где је у нешто друкчијем облику наговештено и ово поглавље наше књиге) побудили пажњу, Словеначка академија наука и уметности примила је дело да га објави међу својим публикацијама.

Пред објављивање писац се упознао с књигом проф. А. Белића „О језичкој природи и језичком развоју“ (1941/45) и с ауторефератом о њој у Јужнословенском филологу XVIII (1950). То га је потстакло да проучи Белићев поглед на синтагму и да га критички упореди са својим. Он је о томе обавестио Академију и ова се у начелу није успротивила, у уверењу да ће се такав посао обавити с научном озбиљношћу и на академски достојан начин. Пошто је књига већ била у штампи, Академија у недостатку времена није могла прегледати дефинитивни текст у целини, него само неке одломке; тако су у књигу ушли одељци и схватања који су настајали непосредно за време штампања и које Академија није никад одобрила. Тако треба објаснити то што су се у њено издање увукле знатне аљкавости, произвољности као и погрешни и увредљиви судови о делу проф. А. Белића, нашег дописног члана и претседника Српске академије наука, које нису у складу с признањем о проф. Белићу на почетку књиге (стр. 13): „comme un des pionniers de ces disciplines non seulement dans les

Balkans, mais aussi en Europe". Ми због тога жалимо утолико више што је књига по својој проблематици и језику намењена публици пред којом би она у оваквом облику вређала домаћег научника светскога гласа и претерано строгим судом о нашем лингвистичком амбијенту између два рата (стр. 11) унизила и сасвим нетачно преставила наш рад.

Из свега овога је јасно да се Словеначка академија наука и уметности не слаже са мислима а још мање са тоном књиге Фр. Микуша и жали што није могла са више пажње да прати рукопис за време штампања и да спречи ову публикацију. Надајмо се да непријатни случај пишчевих заблуда неће помутити наше досадашње пријатељске односе, утолико пре што ће научна и критична публика (пошто књига другима и неће бити приступачна ни по језику ни по садржини) лако увидети колико је проф. Белић високо изнад израза такве критике.

Љубљана, 15 маја 1952.

Проф. Фр. Рамовш,
претседник Словеначке академије
наука и уметности.

R É S U M É

MILKA IVIĆ

A propos de la syntagmatique du professeur A. Belić.

Plutôt qu'un résumé, je désire donner ici une courte caractéristique du travail de Radivoj Mikuš.

Radivoj Fransiscus Mikuš n'a point compris la linguistique d'Alexandre Belić. Il l'affirme d'ailleurs lui-même assurant qu'elle lui est, entre autres, incompréhensible (voir p. 355). Osait-il en ces conditions se permettre d'en parler?

Il est évident que, ne comprenant pas suffisamment le serbe, Mikuš n'a pu saisir les vues du professeur Belić. Il ne sait le traduire comme il le faut; il n'est même pas en état de le citer exactement. (voir p. 355).

Mikuš trouve que la linguistique de Belić est au fond exclusivement fonctionnelle et structurale et c'est comme telle qu'il la considère dans sa critique. Cette manière de voir est cependant inexacte. La linguistique d'Al. Belić tient évidemment du courant scientifique fonctionnel et structural, mais rien qu'autant que ces courants représentent certains points de vue exacts d'après Belić. Et le pro-

fesseur tient compte également de tous les autres moments importants pour le développement naturel de la langue.

Mikuš n'a pas compris que Belić juge des phénomènes linguistiques partant du criterium de la fonction, de la signification et de la forme. Belić les analyse. Toute la structure linguistique de son livre en est imbue. Les phénomènes classés d'après leurs natures peuvent seuls expliquer leur diversité—ce qui ne peut être fait par certaines formules, comme le voudrait R. Fr. Mikuš.

Mikuš objecte beaucoup de choses au professeur et avant tout sa conception du syntagme. Il lui reproche en premier lieu de ne pas appeler la proposition elle-même du nom de syntagme. Belić de son côté, avec beaucoup de raisons, critique le plus fermement tout ceux qui ne font pas de distinction entre la proposition et le syntagme. Rad. Mikuš ne croit pas devoir réfuter ces raisons avant de les rejeter.

Pour toutes ses autres objections Mikuš emploie le même procédé. Il se contente d'avancer que Belić n'est point dans son droit, sans se donner la peine de réfuter ses arguments.

Mikuš ne connaît que les études de Ch. Bally. Il ne fait preuve d'aucune connaissance plus approfondie de la linguistique d'aujourd'hui. C'est pourquoi il n'oppose aux conceptions du professeur Belić que le point de vue de Bally ou le sien propre orienté vers les sciences exactes (physique et mathématique) auxquelles il aurait fallu, d'après lui, réduire la linguistique. Que serait-il advenue de cette dernière? La simplification et le formalisme que les théories de Mikuš portent inévitablement avec elles nous le disent clairement (voir p. 368).

Tel qu'il est le livre de Mikuš est inemployable. Il prouve jusqu'où peuvent amener une trop grande assurance et une insuffisante assimilation des méthodes scientifiques.

Quand à la manière dont Mikuš parle du professeur Belić en certaines parties de son ouvrage, il est certain qu'elle ne répond ni à l'institution qui a édité son livre, ni à la science à laquelle ce livre est dédié.

Dans sa déclaration, l'Académie slovène des Sciences et des Arts rejette les opinions exprimées par R. Fr. Mikuš dont elle n'avait pas suffisamment contrôlé les écrits. Elle s'excuse auprès du professeur Belić du ton qu'il emploie, et souligne qu'elle ne peut en aucune façon s'accorder avec ses idées. Elle regrette de n'avoir pu surveiller plus attentivement le manuscrit. Elle aurait empêché la publication. La responsabilité des opinions énoncées retombe toute entière sur R. Fr. Mikuš.

БИБЛИОГРАФИЈА

Библиографија за 1950 и 1951

расправа и дела из словенске и индоевропске филологије
која су изашла у Југославији и Трсту

Ову библиографију израдили су: *Лука Вујовић, Јован Вуковић*
(уз сарадњу *Наде Сенић*), *Ирена Грицкаш, Милка Ивић, Павле Ивић,*
Јанез Логар, Гаврило Нађ, Берислав Николић, Иван Појовић, Васо
Томановић, Крум Тошев и Мајше Храсће.

Скраћенице

DZS	Državna založba Slovenije
ГЗФФ	Годишен зборник, Филозофски факултет на универзитетот — Скопје
Гласник ЗМС	Гласник Земаљског музеја, Сарајево
ГлСАН	Гласник Српске академије наука, Београд
ГлСГДр	Гласник Српског географског друштва, Београд
GV	Geografski vestnik, Ljubljana
ИЧ	Историски часопис, Београд
ЈФ	Јужнословенски филолог, Београд
КпјН	Књижевне novine, Beograd
LdTd	Ljudski tednik, Trst
LjD	Ljubljanski dnevnik, Ljubljana
ЛМС	Летопис Матице српске, Нови Сад
MbV	Mariborski vestnik, Maribor
MD	Mohorjeva družba
MJ	Македонски јазик, Скопје
MladR	Mladinska revija, Ljubljana
НИН	Недељне информативне новине, Београд
НЈ	Наш језик, Београд
НЈК	Настава језика и књижевности, Београд
NObzorja	Nova obzorja, Maribor
NS	Novi svet, Ljubljana
PDk	Primorski dnevnik, Trst
Пос. изд. САН	Посебна издања Српске академије наука, Београд
PSKJ	Pitanja savremenog književnog jezika, Sarajevo
Rad JA	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
САН	у појединим насловима: Српска академија наука
SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
СДЗБ	Српски дијалектолошки зборник, Београд
СЕЗБ	Српски етнографски зборник, Београд

СКЗ	Српска књижевна задруга, Београд
SIE	Slovenski etnograf, Ljubljana
Спом	Споменик Српске академије наука
SPor	Slovenski prročevalac, Ljubljana
SR	Slavistična revija, Ljubljana
Starine JA	Starine, izdanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

I Филозофија и језик

1. Aurel Gavrilă, *Discuții lingvistice sau inlocuirea unei „infaibilități“ cu alta* [Лингвистичке дискусије или замена једне „непогрешивости“ другом]. *Lumina* IV Nr. 12 (1950, Vârșet) 783—786.

Приказ полемике која се недавно водила у Совјетском Савезу о Маровој лингвистичкој школи.

1a. Bezlaј France, W. Havers: *Neuere Literatur zur Sprachtabu* (Sitzungsberichte Wiener Akad. d. Wiss. Phil.—Hist. Klasse, 223,5, Wien 1946). — *SIE* III-IV (1951) 451—455.

2. Белић А., *Језик и мишљење*, *PSKJ* III кпј. II, sv. 1 (1951) 3—11.

„Ја бих хтео да изнесем интимну унутрашњу везу мишљења и језика; њихову унутрашњу испреплетеност и условљеност“. Узајамни утицај језика и мишљења Белић излаже у вези са постанком језика уопште и врстама ријечи. Први услов језичког стварања је одраз у мишљењу предмета и појава које стварно постоје и везивање путем мишљења, које уопштава различите особине и повезује у целину. „Учествовање човечијег мишљења тако исто је важно за развитак целокупне синтаксичке системе у језику“. „Мишљење и језик тако су узајамно испреплетени, тако се у свим тренуцима узајамно органски условљавају да се језички појави могу разумети, у правом смислу речи, тек откривањем тих веза. Без тога остаће у језику већина појава немотивисана, лебдећи у ваздуху, иако је несумњиво да имају своју чврсту и солидну подлогу“.

H. C.

3. Белић А., о лингвистици проф. А. Белића, *ЈФ* XVIII (1949—1950) 1—37.

4. Belić Aleksandar, *O lingvistici u Sovjetskom Savezu*, *KnjN* IV br. 40, 41, 42 (1951) 1 и 5, 1—2, 1—2.

Мару, који је био добар стручњак за кавкаске језике, није пошло за руком — пошто је почео да се бави и општом лингвистиком — да успешно повеже питања науке о језику са учењем Маркса и Лењина. Износе се недоказане и недоказиве конструкције Мара. Даље се говори о периоду цветања Марове науке у Совј. Савезу и немогућности објективне критике у то време; затим о анкети која је недавно вођена поводом Мара и о речи коју је у њој дао Стаљин. Његова критика је само указала на нездраву стању које је владало и које је даље влада у совјетској лингвистици.

4a. Белић Александар, *Синтаксички, морфолошки и семантички односи у језику и у граматици*, *SR* III št. 3—4 (1950) 343—349.

Показује неоправданост Ries-овог схватања да значење облика треба уврстити у науку о речима, а не у синтаксу. Само у реченици падежи и глаголски облици добијају своја значења и развијају их даље. Без реченице њихов развој

не може се схватити. С друге стране нема право ни Шахматов који у синтакси говори и о значењима појединих речи (напр. деминутива). Ако је помоћу продуктивног наставка добивена нова реч, она као таква ступа у однос са другим речима, без обзира на реченицу: *копач, пливач... чишач, орач, носач* и сл. *П. И.*

5. Винавер Станислав, Уз покушај српског превода Раблеа, в. бр. 324.

6. Глумац Слободан, Лингвистика и неруски народи у СССР-у, Борба 19-V-1951.

6а. Grabnar Boris, Ob najnovjšem Stalinovem članku (I, II), LdP XI (1950) 161.

7. Криза лингвистике у Совјетском Савезу — Одломци из предавања академика А. Белића, НИН 25-II-1951, 12.

Проф. Белић, одбацујући Марово учење о „четири елемента“, приказује полемику о Маровој лингвистици у Совјетском Савезу. Он сматра да је Мародотада славну руску лингвистику уназадио, и да је Маров савремени критичар Чикобава врло трезвено оценио Марово учење као погрешно. Слажући се са томо осудом Марове школе, проф. Белић, међутим, истиче да совјетска лингвистика неће моћи да крене напред све док се из ње не искорене средњевековни методи слепог клањања пред ауторитетима. *И. П.*

8. Lalić Radovan, A proposito dell' articolo di Stalin sulla linguistica sovietica, Scuola nuova IV, 5 (1950) 111—113.

Dal „Borba“ dell' 8 luglio 1950.

9. Lalić Radovan, Ist die russische Sprache die Weltsprache des Sozialismus, Das neue Jugoslawien 10-II-1950, 12.

10. Lalić Radovan, Orosz nyelv és nagyorosz sovinizmus, Magyar SZÓ II, 15 (1950) 18—19.

11. Лалић Радован, Поводом Стаљиновог чланка о совјетској лингвистици, Борба 8-VII-1950, 161.

Што би у Стаљиновом чланку и могло бити тачно, није ново: тако се у лингвистичкој науци и досад мислило. Много је карактеристичнији инквизиторски поступак „совјетске“ власти према науци.

12. [Лењин Владимир Илич], Да ли је неопходан обавезан државни језик? — Народна армија 21-I-1950 (Београд) 446.

Из чланка „О националној култури и језику“, Дела том XX.

12а. N(ahtigal) R(ajko), Trenja v ruski lingvistiki, SR IV št. 3—4. (1951) 254—262.

Ob Stalinovi brošuri „Marksizem in jezikoslovna vprašanja“.

Résumé.

13. Павловић д-р Миливој, Јединство опште функције споразумевања, Naš život, časopis slepih Jugoslavije god. II br. 2 (1951, Београд), 102—105.

Целовитост човекове личности, нарочито корелација дејства чула и „јединство опште функције споразумевања“ — то су питања о којима писац расправља.

14. Павловић д-р Миливој, Јединство улоге чула и њихова узajамност, Naš život, časopis slepih Jugoslavije god. II, br. 1 (1951, Београд), 29—39.

Говорећи о могућностима лишених неког чула да се изражавају и примају саопштења других лица, задржава се и на проблему језика и говора у вези са овим питањем.

15. [Резњиков Л. О.], Проблем стварања појмова у светлости историје језика (с руског превео Милија Станић), НЈК 1—2 (1950) 29—39.

16. Томановић В а с о, Израз лица и изговор гласова, ГЗФФ 3 бр. 3 (1950) 3—32.

17. Š (amič) M (id hat), Nekoliko паромена о postanku i razvitku језика, PSKJ II knj. II, sv. 2 (1950) 290—295.

Даје мишљење о питању које човјечанство од давнина поставља: кад и како је настао и како се развија језик, какав је био првобитни језик итд.

17а. Škerlj Stanko, Enuncijacija, stavek, predikat (K osnovnim vprašanjem sintakse), SR III št. 3—4 (1950) 403—413.

Показује разлику између формалистичке и суштинске синтаксичке анализе на примерима као *To knjigo mi je podaril moj oče*. Школска синтакса рекла би да је овде субјекат *oče*. Уствари у овој реченици говори се о „(теј) *knjigi*“, *oče* је језгро предиката. „Психички супстрат“ који се саопштава реченицом аутор дакле разликује од реченице и назива га енунцијацијом. Има опширан резиме на француском.

18. Škreb d-r Zdenko, Značenje igre riječima, Rad JA 278 (1949) 77—193.

Писац је своју јединствену радњу ове врсте у нашој науци подијелио на ове дијелове: I Проблем, II Литература, III Ријеч и игра ријечима, IV Критички осврт на литературу, V Сродне појаве, VI Значење игре ријечима. Писац је успио повезати теорију с праксом, а нарочито с нашом стварношћу за вријеме окупације.

М. Х.

18а. Šolar J (akob), Dr. Wilhelm Brandenstein: Einführung in die Phonetik und Phonologie. Arbeiten aus dem Institut für allgemeine und vergleichende Sprachwissenschaft in Graz. Heft 2. Gerold Co., Wien 1950.— SR IV št. 1—2 (1950) 149—150.

Résumé.

18б. Šolar J (akob), Eugen Dieth: Vademekum der Phonetik, Phonetische Grundlagen für das Wissenschaftliche und praktische Studium der Sprachen. Bern 1950. — SR IV št. 1—2 (1951) 148—149.

Résumé.

II О словенској језичкој заједници и словенским језицима

18в. Aitzetmüller Rudolf, Ein baltisch-slavisches Elativsuffix und seine Etnsprechungen in den übrigen indogermanischen Sprachen; der griechische Superlativ auf -atos / -tatos, SR III št. 3—4 (1950) 289—296.

Пореди руске елативе као *bol'suščij*, старочешке као *bělúci* и литавске као *aiškiñtells* са суфиксом *-nt-* који се јавља у хититским придевима као *dapiñant-ganz'* поред *dapiña-*, *idem'*. На основу овог поређења реконструира индоевропски елативни суфикс *-nt-* и помоћу тога објашњава формацију старогрчког суперлативног наставка -ατος. — Има резиме на словеначком.

П. И.

19. А к и м о в а А н а, Збирка руских текстова са речником за студенте Машинског факултета ТВШ (1950, Београд) изд. Научна књига, 8^о, 1—122.

Литографисано.

19а. В а ј е с А н т о н, О pridevniških obrazilih *-in*, *-ov*, SR III št. 3—4 (1950), 421—428.

Пореди стање и употребу ових суфикса у словеначком језику са оним у другим словенским језицима. Закључује да се шира употреба наст. *-ov* добро слаже с пореклом тога наставка који је тек током времена стекао присвојно значење. — Кратак резиме на француском.

20. Б а р и ш и ћ Ф р а њ а, Приск као извор за најстарију историју Јужних Словена, ГлСАН II св. 1, 172.

Кратак резиме. Сматра да вести византског историчара Приска доказују постојање Словена у V в. на територији данашње Бачке и Баната. Приск је забележио μέδος = медовина, што свакако треба приписати неком словенском дијалекту.

21. Б е л и ћ А., „Депрефиксација“ у словенским језицима, ЈФ XVIII (1949—1950) 87—101.

22. Б е л и ћ А., Uvod u slovensko filologijo, napisal univ. prof. dr. Rajko Nahtigal, г. član Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani, Humanistički oddelek Filozofske fakultete 119, мала 8^о. — ЈФ XVIII (1949—1950) 276—279.

23. Б о ш к о в и ћ Р., О придевима типа *ораћу*, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 116—131.

Расправља о постанку придева на *-ћу* (типа *ораћу*) у српскохрватском језику. Пошто је дао критику досадашњих тумачења постанка тих придева, износи своје мишљење о овом питању. Досадашња тумачења не сматра тачним; у своме објашњењу, поред придева на *-ћу*, анализира и придеве на *-ћи* и *-ни* „потпуно паралелне придевима на *-ћу*“.

„Гледани у перспективи грађења речи, ти су придеви прошли кроз три фазе свога развика. Некад су стајали у вези с глаголским именицама — дативима на *теј* и *неј* од којих су постали, били су придеви на *ѝ* (**грѝчанеј-ѝ*, **оратеј-ѝ*). Доказ: основна и најчешћа значења њихова, која не могу бити ништа друго до резултат те и такве везе. После су ступили у везу с инфинитивима поред себе, постали су придеви на *тејѝ* и *нејѝ* (**ора-тејѝ*: *орати*, **руѝа-нејѝ*: *руѝати*). Доказ: многи примери и многа значења њихова који се не могу разумети без те и такве везе. Најзад су изменили, скратили свој општи део. Доказ: данашњи морфолошки склоп њихов, суфикси *-аћу*, *-ићу*, *-ани* код њих“.

Овом својом расправом писац је питање постанка ових придева расветлио и објаснио. Б. Н.

24. Б у д и м и р М и л а н, Словени и антички медитеран, ГлСАН II св. 1, 173—174.

Белешка о предавању. — Претреса различите теорије о прадомовини Словена. Допушта могућност старих веза Словена и Грка посредством Пеласта. Било би и лексичких елемената који би оваквом схватању ишли у прилог.

25. V a n W i j k N., Les groupes *ѝr*, *ѝr*, *ѝl*, *ѝl* en slave commun et en russe, ЈФ XVIII (1949—1950) 39—47.

26. В р ц е љ Т а м а р а, Збирка филозофских и педагошких руских текстова. Скрипта. Изабрала Тамара Врцељ (1950, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—67.

Литографисано.

27. Галацан Г., Текстови из руског језика за Ветеринарски факултет. Скрипта. Средио Г. Галацан (1950, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—74.
Умножено на ронео-гештетнеру.

28. Грбић М., Tadeusz Lehr-Splawiński, O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, *Rozpań* 1946, стр. 238. — *Старинар* (орган Археолошког института САН нова серија) књ. I (1950, Београд) 271—273.

[Оцена]. Доста повољан приказ излагања Сплавинског о прадомовини Словена на основу лингвистичког и археолошког материјала.

29. Грицкат И., Arne Gallis, *Etudes sur la comparaison slave.* — Oslo 1946, стр. 7—173. — *ЈФ XVIII* (1949—1950) 324—328.

29а. Dickenmann Ernst, Stefan Hrabec: *Nazwy geograficzne Hucul-šćuny*, *Prace Onomastyczne* Nr. 2. Polska Akademia Umiejętności. Kraków 1950. — *SR III št.* 3—4 (1950) 468—470.

[Приказ]. Повољно, са неколико замерака појединоствима. — Резиме на словеначком

29б. Ekblom Richard, *Drei slavische Ortsnamen altnordischen Ursprungs*, *SR III št.* 3—4 (1950) 277—283.

Име реке и града *Elbląg* (дијал. *Elbiąg* и *Olbiąg*, нем. *Elbing*), име градске четврти *Elbing* у Бреслави и име језера *Lubiaż* (у XVI в. *Лѣбязь*) старонордишког су порекла и своде се на **ælfingR* 'речица'. — Има резиме на словеначком.

30. Ивић Милка, André Vaillant — *La dépréverbation* (*Revue des études slaves* 19, р. 5—45, Paris 1946), в. бр. 48.

30а. Ivšić Stjepan, О значењу предлога *sz* s akuzativom u slavenskim jezicima, *SR III št.* 3—4 (1950) 360—368.

Ова конструкција имала је (односно још увек има у неким од словенских језика) две службе: значи место (*s onu stranu vode*) и меру (*ne běaše ni sz pedь zemlje*). Прво значење даје писцу повода да објасни прилог *objestran* (у Хекторовића *s obistran*), а друго му омогућава да протумачи два тешка места из Марулића. — Резиме је на француском.

31. Иг., Вук Караџић и бугарскијат език. — Гл. на Бугарите у Југ. 16-Х-1950, 92.

31а. Jakobson Roman, О стихотворних реликтах раннего средневековья в чешской литературной традиции, *SR III št.* 3—4 (1950) 267—273.

Побија мишљење чешког научника Антонина Шкарке да се првобитни текст старочешке песме „*Hospodine pomiluj pu*“ мало разликовао од доцнијих записа исте песме. Упоредном анализом разних верзија долази до првобитног текста који је доцније умногоме измењен због извршених фонетских промена (испадање јерова и др.). — Има резиме на словеначком. *П. И.*

32. Кошутић Рад., Граматика руског језика, II Облици, Друго издање, Београд 1950, 8^о, 1—303.

„Ово друго издање... разликује се од првог, углавном, по томе што је у руском тексту свуда измењен правопис према реформи од 1917 год., што су учињене мале измене у терминологији и што су изостављена извесна места где је реч о неким особинама руског разговорног језика које су данас већ потпуно застареле“.

„Цео посао око припремања овог издања за штампу урадио је доцент д-р Кирил Тарановски“.

33. Масловски Владимир, Медицинска трилогија за Медицинску велику школу. Скрипта за руски језик. Средио Владимир Масловски (1950, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—54.

Умножено на ронео-гештетнеру.

33а. Matthews W. K., The phonetic value of *jať* in old russian, SR III št. 3—4 (1950) 256—262.

Описује стање у старословенским и у руским споменицама XI-XII в. и узима у обзир старе финске и балтиске позајмице из руског, руске позајмице из скандинавског и византиско и арачко писање руских имена. Закључује да је староруско *ѣ* изгледа било „фонолошки комплекс или променљив глас са вредношћу између фонетских „тачака“ [e] и [æ], са тенденцијом да се подигне [e] или спусти [æ] у зависности од фонетског контекста“.— Име резиме на словеначком.

П. И.

33б. Nahtigal Rajko, Slovo o polku Igofevč (Odlomek iz slovenske prireditve izdaje), SR III št. 3—4 (1950) 369—396.

Одломци из словеначког издања староруског епа: Увод, делови текста (243 од укупно 787 стихова) са реконструкцијом првобитног текста, акценатованом транскрипцијом и преводом, напомене и коментар. — Резиме на француском.

33в. Novak Vilko, Branimir Bratanić: Uz problem doseljenja južnih Slovena. Nekoliko etnografsko-lexsičkih činjenica. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. Zbornik radova. Knjiga I., 1951, — SIE III — IV (1951) 445—446.

34. Поповић И., Petrovici E., приказ: István Kniezsa, Ungarns Völkerschaften im XI Jahrhundert (Mit einer Kartenbeilage). — „Dacoromania“ X, 1943, стр. 517—547 (на румунском језику). — ЈФ XVIII (1949—1950) 330—331.

35. Поповић Иван, Petrovici E., Daco-slava, „Dacoromania“ X, partea II, Sibin 1943, стр. 233—277. — ЈФ XVIII (1949—1950) 328—330.

36. П(оповић) И(ван), Petrovici Emile, La population de la Transylvanie au XI-e siècle, extrait de la Revue de Transylvanie (Tome X), 32. — ЈФ XVIII (1949—1950) 331—332.

37. П(оповић) И(ван), Petrovici Emile, Les slaves en Grèce et en Dacie, Balcania VII, 2 Bucarest 1944, стр. 465—473. — ЈФ XVIII (1949—1950) 332—333.

37а. Ramovš Fran, O praslovanski metatoniji, SR IV št. 3—4 (1951) 157—161.

Résumé.

37б. Sadnik Linda, Zur Frage des slavischen *-ěno-* Suffixes, SR III št. 3—4 (1950), 297—303.

Досада познатим паралелама за словенски суфикс *-ěno-* (и *-eno-*) код градивних придева додаје још и поређење са индоевр. суфиксом *-oino-*. Облик *katěнь* тумачи хапологијом из *katěp-ěno-*. Има резиме на словеначком.

37в. Tesnière Lucien, B. O. Unbegaun, Grammaire Russe. Lyon, J. A. C. 1951, SR IV št. 1—2, (1951) 139—140.

Posnetek v slovenščini.

37г. Tesnière Lucien, Les voyelles nasales slaves et le parler slovène de Replje, SR III št. 3—4 (1950), 263—266.

У говору села Репља (Подјунска Долина у Корушкој) на месту старих назала изговарају се и данас чисти носни самогласници: * $\epsilon > \bar{a}$ (\bar{a}), * $\rho > \bar{o}$. Важно је што то констатује Француз из северне Француске који има извежбано ухо за назалне самогласнике. Писац у изговору ових гласова у Репљу гледа доказ да су се и у прасловенском назални вокали изговарали без декомпозиције. — Има резиме на словеначком.

37д. Труричко Józef, O pewnej nie dostrzeżonej funkcji przedrostków czasownikowych w języku gosijskim, SR III št. 3—4 (1940) 327—342.

У руским народним песмама јављају се глаголски префикси без семантичке или видске моћи, само као стилско средство: *спокидаешь* = *покидаешь* итд. Аутор налази нешто паралела и у чешким и пољским народним говорима. Овакав развој префикса одговара познатом сличном развоју код неких суфикса, напр. руских деминутива, који се такође претварају у средство стила. — Дат је резиме на словеначком.

П. И.

37ђ. Šolar Jakob, Maria Dłuska: Fonetyka Polska. Cz. Artykulacje głosek polskich. Biblioteka Studium słowiańskiego uniwersytetu Jagiellońskiego. Seria C. Nr. 5. Kraków 1950. — SR IV št. 1—2 (1951) 150.

Résumé.

III Етимологија, историја речи, тумачење речи, збирке речи

37е. Ankeria Santeri, Rusko majmist, SR IV št. 3—4 (1951) 244—249. Summary.

37ж. Barić Henrik, Ime reke Bojane, SR III št. 3—4 (1950) 356—359.

Даје преиндоевропску етимологију ове речи: илир. *barb* - 'блато' је преиндоевропског порекла, а такав је и суфикс - *appa*. Гласовни развој од античког *Barbanna* до модерног словенског *Бојана* могао се извршити само уз посредство албанског језика, и то још пре досељења Словена. Писац у овоме види доказ да су Словени затекли Албанце у њиховој садашњој постојбини. — Чланак има резиме на француском.

П. И.

38. Белић А., Из српскохрватске синонимике, НЈ I св. 7—8 и св. 9—10 (1949—1950) 263—277 и 355—367.

Расправља о низу српскохрватских синонима, као: *април-шравањ*, *безбедност-сигурност*, *бијег-бекство*, *безуслован-безувешан*, *благовремено-правоводно*, *целиходно-сврсисходно*, *учинак-дјеловање* и др.

38а. Bezljaj Francè, Václav Machek: Quelques noms Slaves de plantes Nadbitka z „Lingua Posnaniensis“ II. 145—161), — SR IV št. 3—4 (1951) 291—293.

38б. Bezljaj Francè, Johannes Hubschmid: Vorindogermanische und jüngere Wortschichten in den romanischen Mundarten der Ostalpen mit Berücksichtigung der ladinisch-bayrisch-slovenischen Lehnbeziehungen. (Sonderabdruck aus der ZfPh LXVI, 1951, 1—94). — SR IV št. 3—4 (1951) 289—291.

38в. Brandenstein Wilhelm, Haupt- und Nebenfluss, SR III št. 3—4 (1950) 301—303.

Износи начине којима се служи језик да обележи однос између две реке чији се токови састављају или између главне реке и притоке. То су или придеви (атрибути) или суфикси. Писац илуструје ово материјалом углавном из јужно-немачке (обично аустриске) и јужнословенске топономастике. — Има резиме на словеначком.

39. Будимир д-р Милан, Аристотелове две врсте трагедије, ГлСАН I св. 3, 511.

Термин *tragódia* нема никакве везе са називом за јарца, него је то пеластиска реч, у вези са *draucus* „лакрдияш“. Доказ да се трагедија развила из комедије.

40. Будимир Милан, Долатинско *circus* и догрчко *κίρκος*, ГлСАН II св. 2, 353.

Не могу се свести на индоевроп. архетип, тим пре што постоји дорски облик са метатезом: *κίρκος*. Треба ову реч сматрати пеластиском, јер је тамо позната метатеза ликвида, а облик и стварно потврђен. И иначе је спортска и позоришна терминологија код Грка често овога порекла.

41. Будимир Милан, О постанку грчке трагедије, ГлСАН II св. 2, 332—333.

Цела драмска терминологија је негрчког порекла, прегрчка је. Она је типична за Пеласте, Етрурце, Венете и Илире.

42. Будимир Милан, Тауринум retractatum, ГлСАН II св. 2, 352.

Против Кречмера. Сматра да елемент *tauro*, који се често јавља у топонимастици, — није доиндоевропски. То је индоевропски корен (исп. илир. *Deuriopes*) и значи „гора“, а у вези је са *дрво*, *δρῦς* и сл. Имена, дакле, као *Taurisci*, *Taurini* и сл., *Epidaurus* итд. — припадају прегрчком индоевропском слоју.

43. Вуковић Ј., О покрајинским значењима понеких ријечи, PSKJ II кпј. 2, sv. 2 (1950) 255—262.

У овом чланку Вуковић указује на кварење језика мијешањем у употреби придјева: *даљи* и *даљни*, *последњи* и *задњи*, *скоро* и *гошово*, *ваздан* и *много*.

44. Грицкат И., Глагол „пањкати“ у вези са проблемом депревербације, ЈФ XVIII (1949—1950) 322—324.

44а. Grošelj Milan, Neizkorišćene glose, SR IV št. 3—4 (1951) 262—264.

Résumé. О Hesychijevi glosi βαθάλη κρήνη Ἀμερίας. Hes. meni avtor, da je ilirska in more biti v zvezi z imenom reke Bosne; βαρεβέ; je ilir. izvora iz *bher./ *bhor-; v zvezi s slov. berp, brati; γολοινά· χλωρά· ἢ γολονά· spravlja pisec v zvezi z *zelen*.

44б. Grošelj Milan, Predgr. ФОРМИГЕ, SR IV št. 3—4 (1951) 250.

Résumé.

45. Елезовић Гл., Из живота речи, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 154—162.

1. Абдест, абдес, авдест, авдес и сл.; аваз; 2. Још неколико речи о *адрајовцу*.

46. Елезовић Гл., Из живота речи, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 245—247.

О речима *глеђ*, *глеђа*; *глеђа*, *глеђо*. Елезовић је раније мислио да реч *глеђо*, -а ср. коју је он нашао у Вучитрну стоји у вези са речју *длеђо*. Сада је доводи у везу са речју *глеђа* (=die Silberglätte).

47. Елезовић Гл., Из живота речи, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 313—326.

О речи: *валаге*, *валаке*; *фалага*, *фалаге*; *фалака*, *фалаке*, *фалог*; *фаланге*.

48. Ивић Милка, André Vaillant — *La dépréverbation* (Revue des études slaves 19, p. 5—45, Paris 1946). — ЈФ XVIII (1949—1950) 333—335.

48а. Ivšić Stjepan, Значење турске riječi tutsaq „ратни заробљеник“ у riječi tùcak, SR III št. 1—2 (1950) 142—143.

49. Из уредништва, Читаоцима и пријатељима нашег часописа, НЈ I св. 7—8 и 9—10 (1949—1950) 341—342, 381.

Анкета у вези с речима нејасног значења које се налазе у грађи Речника Српске академије наука.

50. Јањић Чед., „Иптен“ (хиптен) реч у употреби код нашег простог света, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 252—253.

50а. Kelemina Jakob, Kazaz, kosez, SR III št. 3—4 (1950) 464—465. Изводи ове термине из средњелат. *casagium* 'domnicatum, domus principalis'.

50б. Kelemina Jakob, Ljubljana. (Imenoslovna študija), Razprave SAZU II. razred, I (1950) 96—108.

Résumé.

50в. Kos Milko, Pustota, SR III št. 3—4 (1950) 397—404.

Ова реч била је у западним словеначким крајевима XIII—XV в. у врло честој употреби као аграрно-привредни термин. Преузели су је и Фурлани који уопште имају много позајмица из словеначког језика у овој семантичкој области. — Резиме чланка је на француском.

51. Лалевић М. С., Значење речи и израза (рубрика у часопису „Из рјечничке грађе“), PSKJ III кпј. II, sv. 1 (1951) 150—154.

Даје тумачење ових ријечи и израза: 1) Којасати се, којаснути се; 2) Ана-тематегабилу; 3) Будибокснама; 4) „У ками“; 5) Накуле-навиле.

52. Лесковац М., „Пестиш“ у једној Вуковој пословици, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 327—328.

Реч *пестииш* (у пословици: *и једем и пијем, а пестииш ми је на уму*) доводи писац овог чланка у везу са средњевековним латинским *pestis* = „несрећа, пропаст, па онда кужне ствари уопште“. Сматра да је та реч могла доћи преко мађарског *pestis* = куга. В. бр. 85.

53. Мазалић Ђоко, Још једно питање назива *Чиза*, једног мјеста под рушевинама Борча, некадашњег двора Павловића, Гласник ЗМС н. с. IV—V (1949—1950) 223—224.

Назив *Чиза* доводи у везу са латинском ријечју средњег вијека за царинарницу *zisa* (изведена од латинског *sis*a и *assisa*, а означава *praestatio tribut*i, дакле је у вези с царином).

Прије је било мишљења да је назив *Чиза* дошао од талијанског назива *chiesa* (услед палатализације изговарало се *Геза*, *Гиза*), јер је сматрано да су то остаци рушевина некадашње цркве.

54. Марић д-р Растислав, Античко име Авале, ГЛСАН II св. I, 167.

Утврђује да је античко име Авале — *Ангурон*.

55. Марић д-р Растислав, Студије из историје, језика и старине, в. бр. 119.

56. Марковић Мирослав, Грчки натпис са цркве Константина и Јелене у Охриду, ГлСАН II св. 2, 350.

У тексту је идентификовао низ топонима; у именима Λεασκόβιτζου Βελεαστόβου констатује замену *ε* са *α*.

57. Марковић Мирослав, Περιστερία κοσμάρια ποιά, ГлСАН II св. 2, 353—354.

Одбацује Мурхазову и Асманову етимологију и сматра да се *peristerion* не сме одвајати од *peristera* 'голуб'. Дакле би то био накит у виду „голубића“, тј. враћање на тумачење Х. Стефануса.

58. Марковић Мирослав, Херодот као извор за историју наше земље, ГлСАН II св. 1, 177—178.

Белешка о предавању. — Између осталог говори и о античкој топономастици на територији данашње Југославије.

59. Марковић Св., Из живота речи, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 248—251.

Глагол *оронуџи* данас значи: „опасту у снази, изнемоћи (за човека), постати трошав, склон паду (за предмете...)“.

Није сигурно да тај глагол треба доводити у везу са *охро(м)нуџи*.

60. Марковић Св., Из живота речи, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 53—57.

1. „Породица“ речи *брашњеница*. 2. О глаголима *врџи се*, *врзати се*, *врзмаџи се* (они значе: „ићи, кретати се овамо-онамо, обилазити око чега, мотати се, мувати се, шуњати се“).

61. Марковић Св., Из живота речи, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 202—204.

Значења глагола *гласати*: 1) „правити гласак“, тј. „као мале шупљике на гаћама, или на кошуљи“ (Вук, Рј II изд.); 2) „гласом учинити да се нешто сазна“ (*гласати нешто*); 3) *гласати се* = „јављати се гласом“; 4) „од *гласати нешто* јавило се значење *гласати некога*, тј. славити“; 5) „са појавом већања и доношења одлука већином гласова јавља се и ново значење глагола *гласати* — „дати глас код већања“; 6) „увођењем парламентаризма у Србији и вршењем избора посланика за народну скупштину, којом приликом се даје глас за овог или оног кандидата, значење глагола *гласати* још се мало помера, добијајући значење које је данас најобичније и где се знатно приближило значењу глагола *бирати*“.

62. Марковић Св., *Правоснажан* или *цравноснажан*, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 290—292.

Показује како су настали ови придеви.

62а. *Maver Giovanni*, *Kanata*, SR III št. 3—4 (1950) 308—312.

Ова реч, раширена у чакавским говорима Далмације и Кварнера, означава гозбу која се приређује по свршетку неког посла. Писац даје њену етимологију: позајмица од романског *sepnata*, с далматским чувањем *k* испред *e*. Даље на северу (Кварнер, Истра, Словенија) говори се у истом значењу *likof* (< нем. *leitkauf*, *leihkauf*). Иста реч позната је и фурланским говорима. — Чланак има резиме на словеначком.

П. И.

63. Марковић Св., Ђорав и слеп, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 151—153.
Ђорав = „који не види на једно око“ и „који не види добро, који слабо види“; *слеп* = који не види на оба ока, „који је без вида“.

63а. Matl Josef, Zur Frage der semasiologisch-kulturhistorischen Erforschung der Lehn- und Fremdwörter im Slovenischen, SR III št. 3—4 (1950) 313—320.
 Теориско разлагање о потреби да се позајмице не изучавају само са гледишта фонетског, већ и као документи културних веза међу народима. Илустровано примерима из разних јужнословенских језика. — Има резиме на словеначком.

63б. Matić Томо, Leksički pabirci iz starih čakavskih pisaca, SR IV št. 1—2 (1951) 60—65.

64. Мићовић В. М., О значењу израза *жежено злато* и *суво злато*, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 303—310.

1. *жежено злато* = злато добивено жежењем; 2. *суво злато* = злато добивено испирањем.

65. Мићовић В. М., О значењу речи *сјера* (*сера*, *сира*), НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 208—209.

Сјера = 1. вода у којој је опрана овчја вуна; 2. „прво млеко од стоке... па чак и од жене“ (у Црној Гори и Македонији).

„Ова реч је потребна као стручни термин и њом треба означавати сву секрецију на овчјој вуни... те јој треба ово значење као стручни термин и утврдити“.

66. Мићовић В. М., О неким стручним називима, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 265—278.

Исправља неке већином техничке називе.

66а. Nahtigal Rajko, „Žrec“, SR III št. 1—2 (1950) 141—142.

67. Nahtigal Rajko, О задњем покусу разlage имена чешкега народа, ЈФ XVIII (1949—1950) 49—54.

67а. Nahtigal Rajko, Rasticь za Rastislav, SR III št. 1—2 (1950) 140.

68. П., Речи изведене од основе „магнет“, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 46—47.

Боље је: *магнетиши*, *магнећен*, *магнећење*, *магнешан* — *магнешност*, *магнешина*, — него: *магнешисаши*, *магнешизираши*, *магнешисан* и сл., *магнешисање* и сл., *магнешичан*, *магнешичност*.

69. Павловић д-р Миливој, Један прилог тумачењу С. М. Љубише, ГлСАН II св. 1, 144—145.

Израз „при меду прст откинута“ у Причањима Вука Дојчевића има везе са значењем *незахвалности*.

70. Паунов А., Још о ријечи *буђ*, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 46—49.

Са стручног ботаничког гледишта потврђује исправност Вукове и Белићеве диференцијације значења речи *илесан* и *буђ*.

71. Паунов А., „Смрека — клека — боровица“ и „смрча — оморика — смрека“, НЈ II св. 3—4 (1949—1950) 140—147.

72. Рејчиновић Н. С., О промјени назива „зећар“, *Lovački list V* св. 3—4 (1950, Београд) 62—64.

72a. Pitamic Leonid, Šah v pravnem izrazoslovju, Razprave SAZU II. gazred, I. (1950) 173—204.

73. Поповић И., Из живота речи, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 127—139.
О групи речи *мозољ*, *мосољ*; *мосур*, *мозур*, *мрсољ*, *мрасољ*, *мразор* и сл. која је „врло поучна и са гледишта семантичког развитка и са гледишта укрштања облика“.

74. Поповић И., Из живота речи, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 205—219.
Неколико прилога речнику нашег језика.

„Вршећи различита испитивања српскохрватске лексике, нашао сам успут на извештан број речи или варијаната њихових које у извесном правцу претстављају значајан материјал“. У овоме чланку писац даје „један део таквог материјала“.

75. Радојчић Никола, Из историје проучавања порекла назива мѐропах, ЈФ XVIII (1949—1950) 157—171.

76. Радловић Ј., Дихати и дисати, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 279—289.

Књижевни језик наш потискује старији облик *дихати* и замењује га новијим *дисати*. Писац овога чланка, међутим, нашао је код двојице становника Јужне Херцеговине (околина Требиња) диференцирање значења ова два глагола: *дихати* = „површно дисати“, „плитко дисати“; *дисати* = „удисати и издисати ваздух“, па то диференцирање износи као „једну изванредно занимљиву језичку појаву“.

76a. Ramovš Fran, O imenu Admond, SR III št. 1—2 (1950) 137—139

76b. Ramovš Fran, Studien zur Hydronomie des Save systems. Ostmitteleuropäische Bibliothek, herausgegeben von E. Lukinich, No. 28/A. Budapest 1939. — SR IV št. 1—2 (1951) 140—142.

Résumé.

77. Симић инж. Стој. М., Роспи-хуприја, Република (Београд) 20-III-1951, 5.

Објашњава како је настало име овог београдског предграђа.

78. Skok P., O pridjevskim izvedenicama, PSKJ III knj. II, sv. 1 (1951) 12—27.

Даје своја опажања „О творби наших придеја опћег значења и оних који постадоше топоними“: 1) Да ли Брчко или Брчка, Градишко или Градишка? 2) Да ли врбаски или врбашки од Врбас? 3) Суфикс *-ево* у топониму Сарајево. 4) Придеви створени од друге именичке основе. 5) Турски придеви у српскохрватском језику. 6) Због чега настадоше придевске изведенице југов и мразов? 7) Зашто се употребљавају суфиксални конглатинати у придевским изведеницама? 8) Одакле суфикс *-ов* у придеву *винов*? 9) Одакле самогласник *е* у придеву *праведан*?
Н. С.

78a. Skok Petar, Prilog ispitivanju predrimskih leksičkih ostataka u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku, SR III št. 3—4 (1950) 350—355.

Испитивањима предримских лексичких остатака у алпским земљама која је вршио швајцарски лингвист Renato Agostino Stampa додаје своја опажања у вези са лексиком у нашим говорима. Констатује предримску етимологију наших речи *baјta*, *brenta*, *kamba*, *konablja*, *golida*, *gudura* и *košuta*, а затим испитује неколико речи које се односе на теренску терминологију: *grič*, *griža* — *hrīd*, *hrīb*.

**gripp*. — Због консонантских алтернација у овим речима писац и њих сматра преиндоевропским а види у томе доказ да су јужни Словени при досељењу затекли на Балкану нероманизоване остатке старог становништва. — Резиме на француском.
П. И.

79. Skok Petar, Prilog metodu proučavanja romanizama u hrvatskom ili srpskom jeziku, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1951, Zagreb) 445—485.

У овом раду проф. Скок наставља лексиколошке студије, започете у Јужнословенском филологу књ. VIII и Раду ЈА књ. 272. Поред тога показује начин како треба проучавати романизме у нашем језику. У овоме раду тумачи романизме: *palatium cella* и *cellarium*.

80. Skok dr Petar, Slavenstvo i romanstvo na Jadranskim otocima (toponomastička ispitivanja), 1950, Zagreb, 1—227.

Ова студија подијељена је у двије књиге. У првој су топономастичка испитивања, а у другој казала и карте. У овој студији, јединственој ове врсте у нашој науци, сабрао је проф. Скок све пријашње мање студије штампане највише у „Јадранској стражи“ и у другим часописима нашим и страним. Све је те чланке исправио и знатно допунио. Неки чланци, како сам писац у уводу каже, нови су, јер прије нису могли бити штампани. То су чланци о топономастици отока: Премуда, Сеструњ, Молат, Угљан, Иж (Вели и Мали), Дуги оток, Корнат, Пашман, Муртер, Жирје, Зларин, Каприје. Ова велика студија плод је неуморног и врло савјесног рада проф. Скока од 1913 до 1940 године. Писац је познатом точношћу и темељитим познавањем романских језика успио утврдити романске и славенске елементе у топономастици наших отока. Треба жалити што писац није доспио особно пропутовати отоке средње и јужне Далмације, него је топономастичке податке с тог подручја давао већим дијелом из карата аустро-угарског генералштаба и Југословенског војно-географског института. То је разлог што топоними тих отока нису наведени у довољном броју ни с онолико точности као топоними осталих отока. Скокова је велика заслуга у томе што је показао начин рада и пут којим ће млађе генерације наставити његово дјело.
М. Х.

81. Смодлака др Јосип, Буњевци и њихово име, Научни зборник Матице српске, серија друштвених наука 1 (1950, Нови Сад) 128—133.

Име *Буњевац* изводи од чакавског *bunjivac* (< *bunjivac*)=бунтовник. Ово тумачење тешко је примити због прелаза *u* у *e* који оно претпоставља: аутор мисли да су јекавци првобитни облик са *u* схватили као икавизам и дотерали на „јекавски“ облик.
П. И.

82. Стевановић М., Деминутиви с наставком -ић (и -чић), в. бр. 280.

83. Томановић Васо, Мешање језичких творевина, ГЗФФ 2 (1949) 179—243.

84. Томановић Васо, Мешање речи и народна етимологија, ГЗФФ 1 (1948) 71—92.

84a. Unbegaun B. O., Slovène opásen et son prototype russe, SR III št. 3—4 (1950) 304—307.

Реч *opásen* ушло је у словеначки језик између 1860 и 1880, а у српско-хрватском је забележена већ 1842. У руском је *оѡас(ь)ный* имало испочетка само

значење de sécurité, de protection, а тек од XVIII в. јавља се значење dangereux. Аутор објашњава како се то значење развило. — Има резиме на словеначком.

П. И.

846. Fouché Pierre, Latin *aesculus* et *ilex* ~ *elex*, SR III št. 3—4 (1950) 274—276.

Лат. *aesculus* „*Stelneiche*“ прединдоевропског је порекла и сродно је с баскиским *aizkanda* „*chêne de petite taille*“. Истој фамилији речи припада и лат. *ilex* ~ *elex* „*chêne vert, yeuse*“. — Има резиме на словеначком.

85. Шаулић Аница, О значењу речи *песџиш*, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 42—45.

Песџиш је народна реч и означава онога који успе да подвали неке, па се после смеје наивности своје жртве. Наводи „породицу“ ове речи. В. бр. 52.

86. Шеноа Милан, Прилог познавању старих назива наших отока, Географски гласник XI—XII (1950, Загреб).

Писац наводи све старе, несловенске називе за наше отоке од Истре до Дубровника.

87. Шоћ д-р Перо, а) Косир, косијер, б) снијег..., в) дублијер-дуплир, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 253—255.

87a. Steinhauser Walter, Die altslavische Landstörzerin *sraka*, SR III št. 3—4 (1950) 284—288.

Називи одела ст. сл. *sraka*, *sračica*, словен. *srajca* и рус. *soročica* и *soročka*, а такође и литавско *szārkas* потичу од арап. *šarq*, вероватно посредством романског *sarca* и алб. *šarka*. — Има резиме на словеначком.

IV Несловенски језици

88. Abriss der allgemeinen und stratigraphischen Geologie, Vežbe za pemački jezik (1950, Beograd) izd. Naučna knjiga, 4°, 1—31.

За потребе студената Природно-математичког факултета у Београду.

89. Ajeti Idriz, Monomenti ma vjeter i gjuhes shqipe [Најстарији споменици на арбанашком језику]. Jeta e re II, 5—6 (1950) 376—381.

90. A hangsúly és a nyelv zenéje [Нагласак и музика језика]. Hid XIV, 11 (1950) 785—790.

91. Babić Slavna, Engleski jezik za studente III godine Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Skripta (1950, Beograd) izd. Naučna knjiga, 4°, 1—35.

92. Бабић Славна, Одабрани текстови за наставу енглеског језика, II година (1950, Београд) изд. Научна књига, 4°, 1—58.

93. Babić Slavna, Udžbenik za engleski jezik. Uvodni deo. Engleska azbuka i fonetika (1950, Beograd) izd. Naučna knjiga, 4°, 1—23.

Умножено на ронео-гештетнеру.

94. Будимир М., Грци и Пеласти, Пос. изд. САН CLXVII (1950), 8°, 1—70.

У овој студији проф. Будимир прво претреса нову литературу о питању индоевропских велара и затим поново детаљно износи своје схватање, које је већ од раније познато. Поред кентум-групе и сатем-групе постоји трећа, најархаичнија група, која познаје три реда велара. Поред албанског језика, у ову трећу групу

спадају и лексички остаци сачувани од језика Пеластва. Пеластиској групи припадају преткласични дијалекти Италије, Балкана и М. Азије. На великом броју етимологија доказује постојање тих трију веларних редова у овим дијалектима. — Пеластиски говори у неколико тачака показују блискост са словенским језицима (напр. метатеза ликвида, прелаз $s > h$ и др.); а утицали су, са друге стране, и на развитак лабиовелара у грчким дијалектима. — На крају резиме на француском језику. В. бр. 96.

И. П.

95. Будимир М., Н. Barić, Ilirske jezičke studije. Poseban otisak iz 272 knjige Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Odjel za jezik i književnost, knjiga I (стр. 1—56), Zagreb, 1948. — ЈФ XVIII (1949—1950) 281—291.

В. бр. 97.

96. Будимир Милан, Грци и Пеласта (кратак резиме), ГлСАН II св. I, 125—127.

Носиоци критско-микенске културе су Пеласта, сродници Илира и Арбанаса. Замена и.-е. палатала иста је код Пеластва као и у албанском језику; разлика у развоју палатала у разним грчким дијалектима објашњава се пеластиским утицајем на неке од њих. В. бр. 94.

97. Будимир Милан, Н. Barić, Ilirske jezičke studije. — Посебан отисак из 272 књиге Рада Југославенске академије знаности и умјетности, Одјел за језик и књижевност, књига I, 1948, Загреб. — ИЧ II (1951) 193—195.

Критикује методолошку страну и закључке Барићевог рада. Побија неке од његових етимологија. Инсистира на гледишту „да илирски говори као и трачки, македонски и неки други још слабије познати догрчки идиоми индоевропског типа у простору између Апенина и Тауруса припадају Пеластима... како би требало назвати трећу групу индоевропских дијалеката, тј. ону групу која није ни сатемска ни кентумска...“ В. бр. 95.

П. И.

98. Gavrilă Aurel, Discuții lingvistice sau înlocuirea unei „Infailibilități“ cu alta, Lumina IV Nr. 12 (1950, Vârșet) 782—786.

В. бр. I.

99. Gaston—Banović Geneviève, Francuski jezik. Tekstovi sa komentarom (1950, Beograd) izd. Naučna knjiga, 4°, 1—68.

99a. Grad Anton, O rabi prepozicionalnega infinitiva z lastnim subjektom v starofrancoščini, DZS (1951) V. 8°, str. 36.

99b. Grad Anton, Prispevek k problemu infinitivnih konstrukcij v angleščini, Zbornik fil. fak. I (1950) 9—19.

Summary.

100. Грицкат И., Квештионар нормативне граматике руског језика. — ЈФ XVIII (1949—1950) 335—336.

100a. Grošelj Milan, Abundantni refleksivni zaimek in medij, SR III št. 3—4 (1950) 414—420.

Пореди грчке глаголе са медијалним обликом у футуру са глаголима који у разним словенским, германским и романским језицима имају тзв. абундантну рефлексивну заменицу и констатује да су то углавном исти глаголи. Из тога закључује да је и медиј првобитно имао афективно значење које имају облици абундантног рефлексива. — Члаанак има резиме на француском.

100b. Grošelj Milan, O vplivu afekta na stilizacijo Horacovih od. I del (I. in II. knjiga), Zbornik fil. fak. I (1950) 29—131.

Résumé.

100в. Grošelј Milan, Philologa II. Razprave SAZU I. razred, (1950) 109—132.

Vsebina: I. Horatiana. — II. Apuleiana. — III. O dozdevni interpolaciji v Caes. V. G. III 20, 1. — IV. Nekaj sintaktičnih paralel.

Résumé.

101. Грубачић Емилија, Уџбеник немачког језика за медицинаре I део. Скрипта. По предавањима Емилије Грубачић (1950, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—61.

102. Debreczeni Jozsef, Jugoszláviai magyar nyelvünk [Наш мађарски језик и Југославији]. Hid XIV, 6 (1950) 441—447.

103. Domi Kasim, Rreth permirësimit te gjuhës në shtypin tane [О побољшању језика у нашој штампи]. Јета е те II, 3 (1950) 155—160.

104. Допунски текстови из немачког језика за студенте I. год. (II semestra) Економског факултета у Београду. За предavanja Ž. Krstića (1950, [О побољшању језика у нашој штампи], — Beograd). Izd. Naučna knjiga, 4^о, 1—9.

105. Елезовић Гл., Бр. Ђурђев, Сремска канун-нама из 1588—9 године. — Недим Филиповић, Царска заповијед Бешарету. — Хамид Хаџи-бегић, Канун-нама султана Сулејмана. — ИЧ II (1951) 223—251.

У првом реду филолошка критика текста (тумачења турског оригинала), са историским и етнографским објашњењима.

106. Елезовић Гл., Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине, ГЛСАН I св. 3, 480.

Саопштење о томе да је рад примљен за СДЗ6. В. бр. 107, 109, 115, 136.

107. Elezović Gl., Glasovne osobine arbanaškog dijalekta Debra i njegove okoline, СДЗ6 XI (1950) 227—300.

Елезовић на основу материјала народних песама утврђује гласовне особине арбанашких гегиских говора на територији југословенске Македоније. — Главне карактеристике ових говора су — како се види — прелаз $a > o$, дифтонгизација неких вокала, промена $q, gj > \zeta, xh$. За специфичну арбанашку косовску црту $q > k$ и за прелаз $dh > ll$ — овде нема доказа. — На крају резиме на француском језику. В. бр. 106, 109, 115, 136. И. П.

108. Елезовић Гл., Знатније разлике између две групе говора у арбанашком језику: гегиске и тоскиске, ЈФ XVIII (1949—1950) 107—122.

109. Елезовић Гл., Одговор на приказ и оцену расправе „Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине“, Универзитетски весник IV бр. 54—55 (1951, Београд) 5—6.

Одбацује готово потпуно критику К. Халимија и Х. Калесија (у бр. 53 истог листа). Истиче да су народне песме добар извор за дијалектолошка проучавања. Недоследности (напр. $rr > r$) у поменутих текстовима долазе отуд што их има и у дијалекту у стварности. Друго је питање зашто је то тако. — Одбацује њихово правило $l > j$ иза f, p у овим арбанашким говорима, јер те промене има и иначе ($voj = уље$); исп. и *Jakova, Peja* (d, ζ). Најзад, брани неколико својих превода текста. Поред тога, Елезовић сматра да је његово поређење овога дијалекта са косовским потпуно оправдано. В. бр. 106, 107, 115, 138.

И. П.

110. Јевтић Јелена, Избор немачких текстова из природних и егзактних наука (биологија). Скрипта. Средила Јелена Јевтић (1951, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—108.

Умножено на ронео-гештетнеру.

111. Јевтић Јелена, Избор немачких текстова из природних и егзактних наука (математика, астрономија, физика). Скрипта. Средила Јелена Јевтић (1951, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—30.

Умножено на ронео-гештетнеру.

112. Јевтић Јелена, Избор немачких текстова из природних и егзактних наука (минералологија и геологија). Скрипта. Средила Јелена Јевтић (1951, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—32.

Умножено на ронео-гештетнеру.

113. Јевтић Јелена, Избор немачких текстова из природних и егзактних наука (физика, хемија). Скрипта. Средила Јелена Јевтић (1951, Београд) изд. Научна књига, 4^о, 1—43.

Умножено на ронео-гештетнеру.

114. Калеси Х., в. Халими К. — Калеси Х., бр. 136.

115. Калеси Х., Халими К., Још једном о расправи Г. Елезовића „Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебрати његове околине“, Универзитетски весник IV бр. 57 (1951, Београд) 3.

Оштар одговор на Елезовићев одговор поводом критике истих аутора. Остајући у свему при својој ранијој критици, аутори допуњавају своје замјерке истичући друге Елезовићеве грешке при превођењу арбанашких народних песама. — Сматрају да недоследности у овим текстовима потичу од скупљача, а никако од традиционалног предавања текста нити од дијалекатских особина.

Замерају Елезовићу на транскрипцији арапских речи турским начином; истичу поново да арбанашки вучитрнски говор није једнак књижевном језику, него да садржи иновације (напр. $a > o$).

Најзад, устају против термина *Арнауш*, који је Елезовић употребио, јер га сматрају увредљивим (при томе се позивају на Димитрија Туцовића). В. бр. 106, 107, 109, 136.

И. П.

116. Krstić Zdenka, Udžbenik nemačkog jezika za studente I godine Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Skripta. Po predavanjima Zdenke Krstić (1950, Beograd) изд. Научна књига, 4^о, 1—182.

117. Krstić Zdenka, Udžbenik nemačkog jezika za studente Ekonomskog fakulteta u Beogradu. Skripta. Po predavanjima Zdenke Krstić (1951, Beograd) изд. Научна књига, 4^о, 1—226.

Умножено на ронео-гештетнеру.

118. Maioḡan Alexandru, Dări de seamă asupra propunerii limbii române și sârbe la școalele primare și secundare române din RFPJ [О настави румунског и српског језика у румунским школама у ФНРЈ]. Lumina IV Nr. 6—7 (1950, Vârșet) 390—398.

Квалитет наставе још не задовољава. Нарочито је тежак проблем румунског правописа, који често нису савладали ни наставници. — Даје предлог како да се настава побољша.

И. П.

119. Марић д-р Растислав, Студије из историје, језика и старине, ГлСАН II св. 1, 156—157.

Рад је примљен за Глас Одељења друштвених наука САН. У раду има текстова античких натписа са Орашја. У једном поглављу даје се етимологија речи *магарац*.

120. Марковић М., Неколико примедба о језику једног примитивног друштва, ГлСАН I св. 3, 549—551.

На основу постојеће стране литературе износи особине племенског језика *аранша* у Тасманији и покушава да да општелингвистичко осветљење појава у њему.

121. Марковић Мирослав, Шта значи надимак Теофилакта Симоните ПОИΝΤΗΣ?, ИЧ II (1951) 28—38.

Надимак значи „алхемичар“.

122. Миловић Ј. Стеван, Бернард Шо и Вуков правопис, НИИ 8-IV-1951, 8.

Кратка белешка о томе да је енглески књижевник дошао на идеју о увођењу фонетског правописа код Енглеза — под утицајем српског правописа, са којим се упознао у нашој земљи. У своме тестаменту изражава жељу да се енглески правопис реформише.

123. Mihailović Ljubomir, О универзалној негацији у модерном енглеском, Наша реч II (1951, Београд) 64—73.

Критикује тумачења која дају Jespersen, Vachek и Poldau. Износи своје схватање: различита употреба два постојећа типа универзалне негације у модерном енглеском језику зависи од логичко-синтаксичке конститације.

124. Molcuțiu Moise, „Din proza iugoslavă“ — Cu prilejul recenziei profesorului Radu Flora la această traducere [„О југословенској прози“ — Поводом рецензије проф. Раду Флоре на исти превод]. Lumina V Nr. 8—9 (1951, Vârșet) 426—444. Исп. бр. 134 и 135.

125. Obradović d-r Dragoljub, Nemački jezik. Kratak gramatički pregled i tekstovi sa komentarom i rečnikom (1950, Beograd) izd. Naučna knjiga, 4°, 1—84.

(За потребе студената Ветеринарског факултета Универзитета у Београду).

126. Петковић Ранко, Карелски језик у издању Москве. Пример-насилне денационализације. — Борба 23-V-1951, 121.

127. Радовић М. Огњан, Употреба немачких помоћних глагола haben и sein, НЈК I—2 (1950) 92—105.

128. Ракић Војин, Збирка руских текстова (за студенте). Приредио-лектор Војин Ракић (1950, Београд) изд. Научна књига, 4°, 1—107.

(За студенте Архитектонског факултета).

129. Sintaksa e gjuhës shqipe për klasëte ulta të shkolave të mesme [Синтакса албанског језика за више разреде средњих школа]. Beligrad, 1950, 4°, 1—80.

130. Stanković Milan, Tekstovi iz engleskog jezika, za studente Veterinarskog fakulteta (1951, Beograd) izd. Naučna knjiga, 8°, 1—173+II.

131. Toldi György, A vajdasági magyar nyelv [Мађарски језик у Војводини]. Hid XIV, 10 (1950) 715—717.

132. Trifunović Sofija, Izbor tekstova iz francuskog jezika za studente Tehnološkog fakulteta. Skripta (1951, Beograd) izd. Naučna knjiga, 8°, (1)+158.

133. Filipović dr Rudolf, G. B. Shaw i lingvistika, Republika VII br. 2 (1951, Zagreb) 203—206.

Писац истиче гледање Шо-а на неке проблеме енглескога језика, а нарочито на потребу стварања фонетског алфабета од 42 до 44 слова.

134. Flora Radu, Ceva despre operele de traducere in proză [О радovima на прозним преводима], Lumina V Nr. 6—7 (1951, Vârșet) 329—338.

Критика румунског превода српских писаца М. Молкуција (Realisti sârbi, Вршац 1951). Даје низ исправки језика у преводу, предлажући увек и како да се румунски текст исправи. Исп. бр. 124 и 135. *И. П.*

135. Flora Radu, Metodologie critică, discuții lingvistice, cărui popor îi aparține un scriitor muntegrecan și dacă o operă în traducere trebuie să-i core-spondă întocmai originalului [Критичка методологија, лингвистичке дискусије, којем народу припада један црногорски писац и да ли један преводилачки рад мора тачно одговарати оригиналу]. Lumina V Nr. 10 (1951, Vârșet) 484—505.

Поводом постојеће дискусије са Молкуцијем — поставља уопште принципско питање потребе верности превода. Са пуно примера. Исп. бр. 124 и 134.

О неким историским проблемима румунског (књижевног) језика говори на стр. 489—493. *И. П.*

136. Халими К., Калеси Х., Један прилог арбанашкој дијалектологији, Универзитетски весник IV бр. 53 (1951, Београд) 3—4.

Оцена Елезовићевог рада „Гласовне особине арбанашког дијалекта Дебра и његове околине“ (СДЗб XI). — Признајући да рад има значаја за арбанашку дијалектологију, аутори, међутим, износе низ поправака и замерака. Основне би биле методске: 1) студија је начињена на основу језика народних песама, а то није поуздан извор за дијалектолога; 2) Елезовић узима арбанашки вучитрнски говор као мерило појединих црта, а то није оправдано; баш на страни вучитрнског говора налазе се многе иновације. Требало је као мерило узети књижевни језик. — Поред тога исправљају многе друге ситније грешке. В. бр. 106, 107, 109, 115. *И. П.*

137. Халими К., в. Калеси Х., Халими К., бр. 115.

138. Škerlj Stanko, Posebna vrsta modalnih stavkov v italijanščini, Razprave SAZU II razred, I (1950) 133—171.
Résumé.

138a. Шоов аманет, За реформу енглеског правописа. — Политика (Београд) 8-IV-1951.

139. Штива за енглески језик за студенте II године Правног факултета (1950, Београд) изд. Научна књига, 4°, 1—29.

140. Штива за немачки језик за студенте II године Правног факултета (1950, Београд) изд. Научна књига, 4°, 1—19.

141. Štíva za francuski jezik za studente I godine Pravnog fakulteta (1950, Beograd) izd. Naučna knjiga, 4°, 1—19.

142. Штíва за француски језик за студенте II године Правног факултета (1950, Београд) изд. Научна књига, 4°, 1—36.

V Балканологија

143. Гарашанин В. Мил., Ка најстаријим словенским културама наше земље и проблему порекла извесних њихових облика, Старинар (орган Археолошког института САН) нова серија књ. I (1950, Београд) 27—37.

М. Г. говори о раним словенским културама на територији наше земље. Тврди да се трагови материјалне културе Словена могу пратити тек од VII века, тј. од онда откад и историски помени о њиховом постојању на Балкану. Нагађања о томе да је Словена овде било и раније (Нидерлеови докази на основу лингвистичких факата и др.) према М. Г. примамљива су, иако још увек недољно доказана; в. и 145.

144. Гарашанин д-р Милутин, в. Мано-Зиси Ђорђе, Гарашанин д-р Милутин, Ђоровић-Љубинковић Мирјана, бр. 145.

145. Мано-Зиси Ђорђе, Гарашанин д-р Милутин, Ђоровић-Љубинковић Мирјана, Етногенеза Јужних Словена у раном средњем веку према материјалној култури (1950, Београд) изд. Уметничког музеја у Београду, 8°, 3—17.

О раној средњевековној култури Јужних Словена, углавном материјалној, писци говоре водећи рачуна о узајамним утицајима различитих група на Балкану и у Подунављу. Они верују у постојање Словена у Подунављу и пре првих писаних података о томе, како је то желео да докаже Нидерле.

146. Павловић д-р Миливој, О полиритмици у македонским народним песмама, в. бр. 701.

147. Skok P., Petrovici Emil: Gratul Caraşovenilor, в. бр. 381.

148. Скок Петар, Прилог методу проучавања романизма у хрватском или српском језику, в. бр. 79.

149. Скок д-р Петар, Славенство и романство на Јадранским отоцима в. бр. 80.

150. Ђоровић-Љубинковић Мирјана, в. Мано-Зиси Ђорђе, Гарашанин д-р Милутин, Ђоровић-Љубинковић Мирјана, бр. 145.

VI Старословенски језик

151. Алексић Рад. Б., Читанка старословенскога језика с речником (1951, Београд) изд. Научна књига, 8°.

Предговор стр. V; Азбуке стр. VII—VIII; Текстови стр. IX—XI и 1—68; Речник стр. 69—121; Садржај стр. 123. — Са два факсимила из XIV и XV века.

151a. Vaillant André, La flexion verbale dans la glagolite croate, SR III št. 3—4 (1950) 248—255.

Прегледа особине облика императива, имперфекта, аориста, кондиционала, футура, партиципа перфекта и глаголске именице и додаје неколико напомена о односу глаголских основа код неколико глагола. Показује се да текстови хрватских глаголаша врло дуго чувају облике, нарочито аористе, који важе као архаични у старословенском језику. — Има резиме на словеначком.

П. И.

152. Ван Вейк Н., По поводу местоимения *кзи*, ЈФ XVIII (1949—1950) 103—105.

152а. Grivec Franc, *Žitja Konstantina in Metodija. Viri. Žitje Konstantina. Žitje Metodija. Pohvala CM. Italska legenda. Frizinški spomeniki. Pojasnil in prevel d-r France Grivec. V. Lj. Univerza, fil. fak. 1951. M. 8°, 178+(II).*

152б. Grivec Franc, О težkih mestih v Clozovem glagolitu (Prpombe k studiji v Razpravah I. razr. I. knjiga), Razprave SAZU II. razred, I (1950) 59—65.

152в. Grivec Franc, Pohvala sv. Cirilu in Metodiju, Razprave SAZU II. razred, I (1950) 25—58.

152г. Grivec France, Prpombe k Žitju Konstantina, SR IV št. 3—4 (1951) 264—268.

153. Куљбакин С., Weingart Miloš: Hlaholské Listy Videňské. K dějinám staroslověnského Missalu, v Praze 1928. — ЈФ XVIII (1949—1950) 269—276.

154. Куљбакин С., Vajs Josef, Kanon charvatskohlaholského Vatikánského misalu, Hlir. 4, v Praze, 1939. — ЈФ XVIII (1949—1950) 309—311.

155. Куљбакин С., Младенов Ст., Бележки върху новонаидения надгробенъ надписъ на Видинската болярка Станислава. Списание на Българската академия на наукитѣ. Книга XLVIII, София 1934. — ЈФ XVIII (1949—1950) 313—314.

156. Куљбакин Ст., Светитѣ брата, Кирилъ и Методий, материали изъ рѣкописитѣ на синодалния църковенъ музей въ София отъ проф. протоиерей Ив. Гошевъ, София 1938. — ЈФ XVIII (1949—1950) 279—281.

157. К[уљбакин] С[тепан], Йорд. Трифоновъ, Две съчинения на Константина Философа (св. Кирила) за мощитѣ на св. Климента Римски. Спис. на бълг. акад. на наукитѣ, книга XVIII. — ЈФ XVIII (1949—1950) 292—293.

158. К[уљбакин] С[тепан], Karl H. Meyer, Altkirchenslavische Studien. I Fehlübersetzungen im Codex suprasliensis 1939. — ЈФ XVIII (1949—1950) 317.

158а. Nahtigal Rajko, , Отьцьскы кнѣгы (Žitije Metodovo pogl. XV), Razprave SAZU II. razred, I (1950) 1—24.

VII Српскохрватски језик

а) Фонетика (експериментална, физиолошка, фонологија)

159. Костић Ђорђе, Акцент и реченичка интонација, Гл САН II св. 2, 316—317.

„Постоји реципрочна условљеност између мелодије реченице и акцента“

160. Костић Ђорђе, Интензитет изговорених гласова, ГлСАН II св. 2, 317—318.

Интензитет нагласка двосложних речи не зависи само од акцента, него и од интензитета околних гласова. И разни сугласници у погледу интензитета варирају, не само по јачини, него и по трајању и распоређености интензитета током своје артикулације.

161. Костић Ђорђе, О јачини нагласка двосложних речи, ГлСАН II св. 1, 135—136.

Експерименталним путем овако утврђује јачину нагласка: код ' други слог прима део нагласка; " носи цео интензитет; код ' интензитет се до више од половине вокала пење па затим нагло пада; код ^ јачина постепено расте а затим и постепено опада.

162. Костић Ђорђе, О јачини нагласка двосложних речи под (") и (') акцентом, ЈФ XVIII (1949—1950) 123—131.

163. Костић Ђорђе, Стефановић Павле, Елементи реченичне интонације, ГлСАН II св. 2, 318—321.

Никаква реченична мелодија не може у штокавским говорима довести до мешања ' и ^ нити ' и ". Али је могућно да реченична мелодија ипак измени јачину ', дајући јој неке елементе од "; остали елементи упркос томе допуштају акценту да задржи природу '. Међутим је могућно тонске варијације (напр. ') употребити у реченичне сврхе, а да то ипак остане '. Слично важи и за ^, а такође и за друге акценте.

Али су „границе кретања варијетета постављене тако... да штите основни карактер акцента...“.

И. П.

164. Роровић d-r Milko, *Fonologija*, 1951, Zagreb, 1—41.

Писац је рад поделио у дванаест поглавља. Настоји објаснити бит фонологије, разлику између фонологије, граматике и фонетике, као и значење фонологије за науку о језику. Расправа се тешко чита, јер су реченице веома дугачке, па и мисли нису довољно јасне.

М. Х.

165. Роровић d-r Milko, *Fonološki pravopis*, 1951, Zagreb, 1—13.

Износи: 1) бит фонолошког правописа, 2) етимолошка и фонолошка интерпункција, 3) реформа руског правописа и 4) социјални значај правописа.

166. Стефановић Павле, в. Костић Ђорђе и Стефановић Павле, бр. 163.

б) Граматика и граматичка питања

167. Белић А., О сложеницама, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 169—177.

Анализира сложенице са прилогом (мало, много, добро, зло и сл.) у првом делу њихову, — и још неке групе сложеничке. Нарочито се задржава на односу сложених придева према сложеним именицама и о томе даје следећи начелни закључак: „Нашем (је) језику лако градити сложене придеве од засебних речи спојених у групу (придев и именица, прилог и глагол, именица и глагол и именица и именица), али се сложене именице граде од поменутих група речи тек преко придева и придевског значења“.

168. Белић д-р Александар, Историја српскохрватског језика, в. бр. 427.

169. Б[елић] А[лександар], Наш одговор, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 241—243.

Одговор на чланак С. П. „Негација уз „све што“ и сличне изразе“. В. бр. 274.

170. Б[елић] А[лександар], Наш судија — наше судије и сл., НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 376.

171. Б[елић] А[лександар], Одговор, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 244.
Одговор на чланак С. П. „Синтаксички“. В. бр. 275.

172. Б[елић] А[лександар], Поводом претходног чланка, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 138—141.

Поводом чланка Драг. Живковића „Питање практичности новог начина стављања запете“.

Доказује 1) да Живковићева анализа реченица коју чини у своје чланку није увек тачна и 2) исправност својих принципа о стављању запете. В. бр. 226.

173. В. К. d-г, Geodet ili geodeta, Geodetski list IV, 4—9 (1950, Beograd) 204—206.

174. Б[ошковић] Р[адосав], *Прошесџни, азбесџни* итд.; *шелефонистџкиња, џијанистџкиња* итд., НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 285—294.

1. Писац расправља о следећим придевима: *прошесџни, азбесџни, џрсџни, касџни, жлездџни*, и групи *сџн* у њима. Из излагања „могла би се извући два закључка:

а) да се придеви као *азбесџни, џрошесџни*, с туђом основом, могу писати тако, с групом *сџн*; ... и

б) да се од домаћих придева могу писати тако, с групама *сџн* и *здн*, само придеви код којих сугласници *ш* и *д* имају диференцијалну вредност: *џрсџни, красџни*; према томе, уместо *жлездџни*, боље би било писати *жлезџни*“.

2) Из расправљања о именицама типа *комунистџкиња* (именицама страног порекла а са групом *сџн*), писац изводи следећи закључак:

„Мислим да је имао потпуно право проф. Боранић што је у последњем издању (1947) свога правописа (стр. 30) благословио писање *антифашистџкиња*. Ја бих још само од *модисџкиње*, без *ш*, направио *модистџкињу*, са *ш*“.

175. Brabec Ivan, Neke pogreške u pisanju naše štampe, Novinar (Bilten Društva novinara NR Hrvatske) III br. 1 (1951, Zagreb).

Опће напомене о погрјешкама у гласовима, облицима, правопису, интерпункцији, намјештају ријечи, употреби приједлога, синтакси и о страним утјецацима.

176. Brabec Ivan, в. Frol Ivo, Brabec Ivan, бр. 297.

177. Brabec Ivan i Hraste Mate, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VII razred osmogodišnje škole i III razred gimnazije, III izd (1950, Zagreb), IV izd. (1951, Zagreb).

178. Б[убић] М[ухамед], Неколико примјера погрешног писања у нашој савременој штампи, Одјек, орган Савеза културно-просвјетних друштава Босне и Херцеговине (1950, Сарајево) [излази ћирилицом и латиницом].

Под овим насловом (а касније под насловом „Примјери погрешног писања у нашој штампи“) у наставцима Бубић говори у виду кратких поука о погрешној употреби ријечи и њихових облика, и о разним стилским рогобатностима.

Год. IV бр. 1, 12: 1) најчишће осјећаје, 2) да јаши, 3) ево цвеће, 4) позвао је код себе, 5) задобио тешке озлиједе, 6) додавајући једна другој, 7) са пар реченица, 8) Черкез би требао да, 9) растрешен човек, 10) мириши на лењост.

Год. IV бр. 3, 11: 1) могло се ту бараку снимити и на Авали, да би се довело у сумњу ликовне постулате реалистичног сликарства, 2) почима да дозријева, 3) али то га ипак не смета да остане веран, 4) далеко више, далеко мање, далеко боље, 5) која ни издалека не одговара својој сврси, 6) број учитељских кадрова... удесеторостручно.

Год. IV бр. 5, 11: 1) на 12 априла, 2) најстрожија гвоздена дисциплина, 3) нога је клизала, 4) ја бих се у моме разматрању методологије критике задржао; нигде у мом чланку ја нисам уопште оптуживао, 5) у приповетци, 6) исчезавалу, 7) сво дрвеће, 8) љетњи.

Год. IV бр. 6, 11: 1) моћи ће... да у потпуности користе библиотеку, 2) на обавезно прегледавање, 3) посвема, 4) послови, с којим су се, 5) у организацији приредби; највећих жртви, 6) не познавајући довољно, 7) језичких наредбодаваоца.

Год. IV бр. 7—8, 15: 1) по рапавом бетону, 2) с прекрасним мозајцима, 3) шта више, Никола је био врло интелигентан, 4) он се скривао кадгод је долазио, 5) није чак ни помишљао да заспе, 6) племићску, 7) набожних спјегова, 8) извјесан пад, 9) готово увијек посиже за сликом, 10) изразују, 11) све то неминовно наговјешта, 12) јури узаграпце плесника бучан рој.

Год. IV бр. 9, 9: 1) небо је надамном, 2) Босна је љешеве односила, 3) јагодице стјења — умивене, 4) жалови пешчани бисерем посути, 5) с мишичијим очима, 6) љевачи (мј. ливци), 7) из разбијених бачви, 8) сузе му капају, 9) што ми досиже до грла, 10) поспу га пиловином (боље пилотином), 11) схрвана радошћу.

Год. IV бр. 10, 11: 1) сијали су и вршили, 2) да би ми могли, 3) према стогу, кога је примијетио, 4) поред многих приредби, 5) потребама згушћивања филмске радње.

179. Vinja Vojmir, О pisanju stranih riječi i imena u našoj štampi, KnjN III br. 37 (1950) 4.

О потреби пажљивог и уједначеног транскрибовања.

180. Vuković J., Glagolske imenice na -nje i -će, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 149—171.

Даје закључак: 1) да се од свих несвршених глагола не могу правити ове глаголске именице, 2) „да се од свих категорија инфинитивних глаголских основа не граде једнако лако глаголске именице на -ње и -ће“, а ако се и направе, „оне нису у живој употреби, оне ће се за нужду и направити и употребити, али не звуче прикладно у добром говорном и књижевном изразу“. Као најважније истиче да се глаголске именице од свршених глагола, ако су добро направљене, морају „диференцирати у видском смислу глаголског значења према глаголској именици од несвршеног глагола исте основе“.

Н. С.

181. Вук овић Ј., Двоброј нове серије часописа „Наш језик“, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 244—289.

Говорећи о овом часопису, Вуковић се највише задржао на чланку проф. А. Белића: „О стављању запете“ и чланку М. Стевановића: „Двојство облика посесивних придева и заменица на *-ов* и *-ин*“. Указује на новину „са којом Белић излази у овом чланку“, а то је „новост у критеријуму за одвајање зависних реченица“. У вези са Стевановићевим чланком, Вуковић поставља питање: да ли се у употреби дужих и краћих облика ових придјева и заменица одражавају „у већој мери, ту и тамо, и зоне наше језичке области“. Вуковић излаже затим своје мишљење о овом питању, које базира на забиљешкама које је чинио „читајући дела Иве Андрића и проматрајући особине његова стила и језика“.

182. Вуковић Ј., *Ије — је или само је у југозападном наречју (уз чланак „Problemi savremenog književnog jezika“ od S. Živkovića)*, PSKJ III, knj. II, sv. 1 (1951) 33—39.

Побија Живковића и даје своје мишљење о замени дугог „јат“-а: 1) „Кад је реч о већини ијекаваца, не може се говорити о каквом спорадичном двосложном ијекавском изговору у појединим ријечима“. 2) Потребно је још испитивати. Али и са оним што се досад могло утврдити и што ће се тек утврдити „не верујемо да ће бити чак ни под узлазним акцентом једносложан изговор већине ијекаваца“. 3) „Али без сваке сумње, двосложан изговор поклапа се са изговором двосложности узлазне интонације у свим оним говорима где је ова интонација двосложна“.

183. Вуковић Ј., О рђавој употреби приједлога *до* с локативом (рубрика „Практична питања и поуке из језика“), PSKJ III, knj. II, sv. 1 (1951) 110—114.

Рђава употреба приједлога *до* ухватила је маха „не само у дневној штампи рђавог стила, не само у непажљиво рађеним пријеводима — него и у научним дјелима и у органима штампе највиших научних установа“... Наводи многе примере из дневне штампе и др. На крају констатује да „баш листови из којих смо наводили примјере показују последњих дана како се почело водити рачуна да се ова неправилност уклони из језика“ — а то би могло позитивно дјеловати на уклањање ове и других језичких неправилности, ако би штампа и даље „поправљала своје грешке“.

184. Вуковић Ј., Питања и одговори, PSKJ III, knj. II, sv. 1 (1951) 172—182.

1) *Изгледаш*, ти *изгледаш* врло добро. — Вуковић се не слаже да је германизам и „не постоје разлози да осуђујемо изразе *изгледа*, *изгледам*, *изгледаш* и сл.“ 2) Допада ми се. — „И у погледу израза *дојдаш* се, *дојаш* се не смијемо бити сигурни да су то и по пореклу варваризми. Да није и ту нека случајност подударња са њемачким изразом?“ 3) *Испражују* од нас. — Није добро. Треба захтијевају од нас, или, још боље, траже од нас. 4) Слушач, читач — слушалац, читалац. — Добре ријечи. 5) Дрвна индустрија. — Боље индустрија дрвета. 6) Прољећни или прољетни? 7) Информбироовски или информбироровски. — Боље друго. 8) Комунистичка партија на челу с другом Титом или Партија са другом Титом на челу. — Прво не ваља.

185. Вуковић Ј., Питања нашег савременог правописа, Одјек, орган Савеза културно-просвјетних друштава Босне и Херцеговине (1950, Сарајево).

У сталној рубрици „Наш језик“, а под насловом „Питања нашег савременог правописа“ Вуковић, пишући о састављеном и растављеном писању ријечи, наставља излагање о неким актуелним питањима савременог правописа, које је започео у

1949 г. (Одјек III, бр. 10, стр. 11), а које је намијењено практичним циљевима [излази ћирилицом и латиницом].

Год. IV бр. 1, 11: о писању пратилачких ријечи које улазе у састав властитог личног имена: Хајдук-Вељко, Хаџи-Тодор, ефенди-Мита, чика-Станоје, чика-Станоју, Омер-паша, Костреш-харамбаша.

Год. IV бр. 3, 11: „Правила која важе за лична могу се примијенити и на географска имена, састављена од двију или више ријечи“. — Титово Ужице, Титоград, Херцег-Нови, Котор-Барош, Бањалука (али и Бања Лука, Бање Луке); Аустро-Угарска, а Чехословачка, Индокина.

Год. IV бр. 4, 11: „У изразима... гдје је ... срастање дијелова сложеног израза потпуно, тако да се и први дио не мијења, и други дио губи свој акценат, нема никакве потребе дијелове сложенице одвајати кратком цртицом“ (Видовдан); затим: држава чланица, човјек борац, Хегел дијалектичар, социјалисти утописти, али баш-чаршија, обор-кнез, фикс-идеја.

Год. IV бр. 5, 11: 1) о писању сложених придјева који у првом дијелу садрже замјеницу, прилог, прилошку рјечицу, приједлог; 2) народноослободилачки (а не народно-ослободилачки).

Год. IV бр. 6, 11: о писању придјева сложених од двије придјевске ријечи. „Правописна правила која су нам досад давана не могу бити потпуно довољна да прецизно обухвате све категорије, које су међусобно у понечем, у већој или мањој мјери, издиференциране“.

Год. IV бр. 7—8, 15: наставак о сложеним придјевима: српскохрватски, глухонијем, босанскограховски, свјетлоплаве боје, али црно-жута застава, босанско-херцеговачки, моравско-вардарски.

Год. IV бр. 9, 12: наставак о сложеним придјевима. Прелази на писање сложених замјеница.

Год. IV бр. 10, 11: наставак о сложеним замјеницама.

Год. IV бр. 11, 8: о писању бројева; затим о писању глаголских сложеница.

Год. IV бр. 12, 8: крај о глаголским сложеницама.

186. V [uković] J[OVO], Iz omladinske štampe, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 262—273.

Писац је узео материјал из књижевног часописа „Зора“ (Сарајево) и из два студентска листа (Београд и Сарајево) и на њему указао на многе недостатке и грешке које се појављују у језику омладинских часописа.

187. V [uković] J[OVO], Iz prosvjetnih časopisa (rubrika „Praktična pitanja i pouke iz jezika“), PSKJ III, knj. II, sv. 1 (1951) 131—143.

„Ни наши просвјетни часописи, органи наших просвјетних организација, не могу послужити за најбољи узор бриге и пажње у његовању правилног књижевног израза“. Вуковић овдје критикује језик часописа: Педагошки рад (Загреб), Савремена школа (Београд), Наша школа (Сарајево).

188. V [uković] J[OVO], Pitanja i odgovori, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 296—301.

Даје одговор на погрешну употребу вок. једн. именице *друг* у облику *друг* (као ном.); за израз „сечачка бригада“ каже да је добар и да је „настао непосредно у народу“ и да га не треба „уклањати из језика“; за *жижица* и *шибица* каже — добре ријечи, а „назив жигица може бити сасвим одбачен“; на

питање да ли *јешра* — *јешара* (плур. тантум) или *јешра* — *јешре* (синг.) даје одговор: *јешра* — *јешре* (синг.); затим одговара на нека акцентска питања.

Н. С.

189. V[uković] J[o v o], Povodom „Misli uz jedan pravopisni priručnik“ (Rubrika „Prikazi, beleške, ocene i diskusije“) PSKJ III, knj. II, sv. 1 (1951) 161—171.

Д-р Братољуб Клаић објавио је у Хрватском колу (бр. 3 за 1950, стр. 517—524) чланак „Мисли уз један правописни приручник. Осврт на књигу Д-р Јована Вуковића: Правописна правила и упутства за писање ијекавских гласовних облика“.

„Могу бити задовољан с тим што се Клаић у многоне сложио у спорним питањима наших ијекавизама, али са задовољством примама и дискусију о оним примјерима гдје се Клаић није са мном сложио, јер рачунам да ћемо наћи могућности да у анализи језичких факата расвијетлимо ствари и да омогућимо коначно рјешење“ каже Вуковић. Затим се зауставио на оним примјерима које Клаић није прихватио, као: *усљед*, *вијекови*, *вриједјешу*, итд. Најдуже се задржава на питању писања именица са префиксом *пре-* и *пред-*. Клаићев приједлог: „Префикси *пре-* и *пред-* пишу се увијек заједно као *пред-* без обзира изговарају ли се дуго или кратко“ — Вуковић не може да прими. В. бр. 238.

Н. С.

190. Vuković dr. Jovan, Pravopisna pravila i uputstva za pisanje ijekavskih glasovnih oblika sa pravopisnim rječnikom ijekavizama (1949, Sarajevo) izd. Svjetlosti, 8°, 220.

191. V[ukomanović] N[evenka], Ć ili Ć (Rubrika „Jezičke pouke“) Odjek, Organ Saveza kulturno-prosvjetnih društava Bosne i Hercegovine V, br. 3 (1951, Sarajevo) 6.

Излаже и тумачи правила о писању гласова *ч* и *ћ*.

192. V[ukomanović] N[evenka], Dž ili Đ (rubrika „Jezičke pouke“), Odjek, Organ Saveza kulturno-prosvjetnih društava Bosne i Hercegovine, V br. 4 (1951, Sarajevo) 5.

Излаже и тумачи правила о писању гласова *џ* и *ђ*.

193. Георгијевић С., Из синтаксе реченице — О синтагмама НЈК 3—4 (1950) 64—73.

Расправља о тзв. атрибутским синтагмама.

194. Desnica Vladan, Povodom „prijevoda“, „prijepisa“ itd., (Republika V br. 4 (1949, Zagreb) 313—316.

Писац устаје против писања *пријесјек*, *пријесад*, *пријечац*, *пријелом* итд. како тражи Броз-Боранићев „Хрватски правопис“ из 1904 год. и Боранићев „Правопис“ из 1947. Десница се позива на народне говоре и тврди да народ тако не говори, па се ти ијекавски облици и у књижевном језику могу замијенити екавским облицима.

195. Д. Ж., О карактеру једнога чланка, НЈК 3—4 (1950) 156—157.

Критика чланка Милије Станића „О погрешним граматичким дефиницијама“ објављеног у првом двоброју часописа „Настава језика и књижевности у средњој школи“. В. бр. 278.

196. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андра, Мамузић Илија, Граматика за школе ученика у привреди и индустријске школе (1950, Загреб).

197. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андра, Мамузић Илија, Граматика за школе ученика у привреди и индустријске школе, I разред, II изд. (1950, Београд) изд. Весник рада, 8^о, 101+2.

198. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, Граматика српског језика за први разред гимназије, III изд. (1950, Београд) изд. Знање, 8^о, 1—132.

199. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, Граматика српског језика за други разред гимназије (1950, Београд) изд. Знање, 8^о, 1—160, са 2 слике.

200. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, Граматика српског језика за шести разред осмогодишње школе и други разред гимназије, II изд. (1951, Београд) изд. Знање, 8^о, 1—160.

201. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, Граматика за VII разред осмогодишње школе и III разред гимназије (1951, Београд) изд. Знање, 8^о, 1—98.

202. Драгутиновић М., Жежељ Андра, Мамузић др. И., Поводом чланка „О неким питањима наше школске граматике“, PSKJ III, кпј. II, sv. 1 (1951) 95—105.

Писци одговарају на Лалевећеву критику њихове граматике и на примједбе: 1) на класификацију именица, 2) на класификацију замјеница, 3) на дефиниције, 4) на одређене и неодређене придеје, 5) на обраду бројева, 6) на неке граматичке изразе, 7) на обраду глагола, 8) на текстове у граматички. В. бр. 243, 296.

203. Е. М., Блажији или блажи?, Република (Београд) 11-XII-1951, 7. Облик *блажи* иде у књижевни језик, а *блажији* не иде.

204. Е. М., Бридити или бридети?, Република (Београд) 6-XI-1951, 7. Без обзира на инфинитив (а он правилно гласи *бридећи*) 3. л. мн. гласи *бриде* а не *бриду*.

205. Е. М., Вишљи — височији — виши, Република (Београд) 4-X-1951, 5.

Књижевни облик је само *виши*; *вишљи* и *височији* покрајински су облици.

206. Е. М., Дан или дат?, Република (Београд) 2-X-1951, 4.

Правили су партиципи и *дан* и *даш* и оба се јављају врло често. Можда је други облик обичнији у свакодневном говору, а први као да има више обељеже облика писаног језика.

207. Е. М., „... Зашто не би и судија погрешно?“ Република (Београд) 4-XII-1951, 5.

Правилно би било „зашто не би и судија могао погрешити?“ или „зашто не би и судија могао на сличан начин погрешити?“. Тојест њему се грешење не допушта, него се само тврди да би се и њему оно могло догодити.

208. Е. М., Извинути и извинити, Република (Београд) 13-III-1951, 4. *Извиниши* значи „опростити“, а *извинуши* је по значењу сродно са „савити“.

209. Е. М., Кројачициан или кројачичин, Република (Београд) 20-XI-1951, 5.

Обавезно је писати и говорити *кројачичин*, *бројачичин* итд.; али ако нам се облик чини рогобатан, треба га заменити посесивним генитивом.

210. Е. М., О једном сугласничком скупу, Република (Београд) 5-XII-1950, 4; 19-XII-1950, 4.

О писању наставка *-штво*, *-дство* и сл.

211. Е. М., О месту израза „на челу с“, Република (Београд) 20-II-1951, 4; 6-III-1951, 5.

Не ваља рећи „Наша је делегација отпутовала на челу с Јанком Марковићем“, него „Наша је делегација отпутовала с Јанком Марковићем на челу“.

212. Е. М., О одвојеном и састављеном писању заменица, Република (Београд) 17-X-1950, 4; 24-X-1950, 4.

О томе да *ма од кога*, *ни за какву* итд. треба писати одвојено.

213. Е. М., О погрешној употреби заменичког облика „који — кога“, Република (Београд) 1-V-1951, 4.

Ако се заменица односи на мртву ствар, акузатив мора да гласи *који*, а не *кога*, *којега*.

214. Е. М., О погрешној употреби облика „захваљујући...“, Република (Београд) 3-IV-1951, 4.

Сматра да не ваља употребљавати израз „захваљујући“ кад сам смисао реченице значи да се догађа нешто што се не би желело (не ваља рећи напр., „захваљујући пожару кућа је изгорела“).

215. Е. М., О придевима типа врбов, буков и сл., Република (Београд) 14-XI-1950, 4.

Објашњава зашто је исправније *врбово пруже* итд. него *врбино* и сл.

216. Е. М., О употреби неких глагола кретања, Република (Београд) 15-VIII-1950, 4; 22-VIII-1950, 1; 29-VIII-1950, 4; 5-IX-1950, 4.

О случајевима где од значења зависи и различита конструкција (*скакашти у бару*; *скакашти у бари*).

217. Е. М., „Ступио на дужност у ову школу“ или „Ступио на дужност у овој школи“?, Република (Београд) 27-XI-1951, 7.

Конструкције варирају према смислу који се жели дати.

218. Е. М., Улите или улијте, Република (Београд) 16-X-1951, 4.

Без обзира на изговор, треба писати увек са *-ј-*.

Тако исто се грешни и код глагола *дуйшти* и *дубишти*. Уствари, први глагол значи „бушити рупу“ а други „стајати“.

219. Жежељ Андра, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андра, Мамузић Илија, бр. 196.

220. Жежељ Андра, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андра, Мамузић Илија, бр. 197.

221. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 198.

222. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 199.

223. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 200.

224. Жежељ Андрија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 201.

225. Жежељ Андра, в. Драгутиновић М., Жежељ Андра, Мамузић д-р И., бр. 202.

226. Живковић Драг., Питање практичности новог начина стављања запете, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) стр. 132—137.

„...ми бисмо код зависних реченица издвојили као реченице код којих треба стављати запету *узрочне* (сем у случајевима када су везане свезом *зашто што*), *последичне* (сем у случајевима када су везане свезом *шако да*) и *допусне* у свим случајевима“. В. бр. 172.

227. Živković Sreten, в. Hraste Mate, Živković Sreten, бр. 300,

228. Znaš li svoj jezik? „Илустрани вјесник“ (1950 и 1951, Zagreb).

У овој рубрици Уредништво „Илустрираног вјесника“ упућује ширу јавност на правилност нашега језика. Та је рубрика отворена први пут у броју 248 од 25-V-1950. Од тога дана до данас у сваком броју је отштампан по један чланак, а писци су: Храсте, Табак, Јуревић.

229. Ивић Милка, Из семантике, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 329—330.

О изразу „говорити на кога“; о томе како је добивен (од глагола типа *најдаћи кога* и *на кога*); о томе шта он говори о значењу глагола и улози предлога за одређивање тог значења.

230. Ивић Милка, The aspects of the verb in serbo-croatian by Pajko Hariton Ružić, (University of California publications in modern philology, Volume 25) Berkeley and Los Angeles 1943, 8° стр. 150. — ЈФ XVIII (1949—1950) 338—340.

231. Изађем, изиђем, или изидем?, Република (Београд) 10-X-1950, 4.

Даје тумачење грађења ових облика. Сматра да су сви допуштени у књижевном језику, али да је *изађем* најобичнији, па да треба помоћи да он преовлада.

232. Јањић Б., Диваљ — дивљи, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 48—49.

Примери са неодређеним видом придева *дивљи* — *диваљ*. Њих је приличан број, па писац сматра да „нема никаквог разлога зазирати од употребе придева *диваљ* у овом његовом облику“.

233. Језичке поуке.

У овој рубрици Уредништво НЈ износи примере из наше текуће књижевности и исправља неправилности у употреби речи, облика и реченица.

НЈ I (1949—1950).

а) о именицама: Љубав Јароваја — К. Т. (258), одумирање — Св. М. (259—260), изнаказивање м. изнакаживање — Св. М. (373—374).

б) о придевима: безживотан — Св. М. (373).

в) о глаголима: стизавати — П. И. (167—168), доспем — Св. М. (258—259).

г) о изразима: Заједно смо направили план за папад којег сам изложио другарици... Будимпештански процес кога је организовала совјетска и мађарска обавештајна служба — Игр. Стевовић (163—165), Он се, несвршена посла, вратио кући — А. Б. (256—258), Уз поуку којег (кога) м. који — Св. М. (261).

д) незгодно стилизоване реченице, погрешна интерпункција (број изван заграде означава број поуке, број у загради означава страну): 2 (165—166; Св. М.), 3 (166—167; Св. М.), 4 (167; Св. М.), 1 (331—332; И. Г.), 2 (332—333; И. Г.), 3 (333—334; Св. М.), 4 (334—325; Св. М.).

НЈ II (1950—1951).

а) о именицама: битисање — С. П. (68—69), импресарио — С. П. (69), Барановска — С. П. (69), Мачке Литке — К. Т. (221), рашћење — Св. П. (225), предтекст — Св. П. (327—328), битисање — Св. П. (328—329), савременизирање — С. П. (330).

б) о придевима: предпремијерски, предтурнејски — С. П. (69), књижевно-занатски — Св. П. (328—329), варав — Св. П. (330), апсурдни — Св. П. (330).

в) о глаголима: [после... кризе] разболела [детета] — Св. М. (68), зале-прша — С. П. (69), блештио — С. П. (69), афирмисао — Св. П. (223), донешеног Св. П. (224), затреперити [као прелазан] — Св. П. (224), српити — Св. П. (224), одштампати — Св. П. (327), не позна ме — Св. П. (327—328), разболети [као прелазан] — Св. П. (329).

г) о заменицама: од ниједног — Св. М. (68).

д) о прилозима: унутри — Св. П. (328).

ђ) о изразима: коме свакако није ни пало напамет — С. Б. М. (150), Земља која је... била разорена и поклана по легијама безбројних агресора — С. Б. М. (150), „Ваша земља — рекао је он — улаже све своје напоре у конструктивној изградњи“ — М. Ст. (220—221), све у свему — Св. П. (223—224), трећи пута — Св. П. (327—328), промет лековима, промет робом — Св. П. (329), не може а да не — Св. П. (330).

е) незгодно стилизоване реченице, погрешна интерпункција (број изван заграде означава број поуке, број у загради означава страну): 1 (65; Б. М.), 2 (66—67; Б. М.), 3 (67; Б. М.), 4 (67—68; Св. М.), 8 (69; С. П.), 2 (150; С. Б. М.), 3 (221—223; Св. М.), 4 (223; Св. М.), 1 (327—328; Св. П.).

ж) о акценту: Акценат прилога времена садашњег — А. Б. (148—150).

НЈ III (1951—1952).

а) о именицама: аутархија (67).

б) о придевима: даљни и даљи (67), бјелолица и бјелолика (148).

в) о бројевима: обоје м. обе [ж. р.] (68).

г) о глаголима: поји м. поје (67), изашла (књига садржи) (69), запрету м. запрећу (70), врију м. вру (71), исцрпљен м. исцрпен (146), шаптајући м. шап-ћући (147).

д) о предлозима: код (68).

ђ) о изразима: судити некога м. судити некоме (66), ја сам деветнаест година (148).

е) незгодно стилизоване реченице, погрешна интерпункција (број изван заграде означава број поуке, број у загради означава страну): 1 (66), 8 (69), 11 (70), 1 (145).

234. Јовичић М. „Штрчати“ или „стрчати“, НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 377—378.

В. бр. 290.

235. Како се каже — како се пише, 20 октобар, орган Народнoг фронта Београда, као недељни лист, доносио је готово у сваком броју језичке поуке под наведеним насловом. Наводимо називе тих поука хронолошким редом:

Не: оделење — него: одељење (1-I-1950; год. изл. VII, бр. 267), Не: мњење — него: мњење — ЕЛ (7-I-1950, VII, 268), Дођи код мене и Он је кући — или: Дођи к мени и он је код куће — ЕЛ (14-I-1950, VII, 269), Где идеш? или: куд идеш? куда идеш? — ЕЛ (21-I-1950, VII, 270), Ја сам задовољан тобом или Ја сам задовољан с тобом — ЕЛ (28-I-1950, VII, 271), Изнешен или изнесен? — ЕЛ (5-II-1950, VII, 272), Украђен или украден? — ЕЛ (11-II-1950, VII, 273), Они уму, умеју, они умију — ЕЛ (18-II-1950, VII, 274), Оћу да сломијем језик — ЕЛ (25-II-1950, VII, 275), Дубити или дупсти? — ЕЛ (4-III-1950, VII, 276), Запослен или запошљен? Запослење или запошљење? — ЕЛ (11-III-1950, VII, 277), Ткам, ткем или чем? — ЕЛ (18-III-1950, VII, 278), Не: волем, волеш... они вољу — него: волим, волиш... они воле — ЕЛ (26-III-1950, VII, 279), Они засуку, засукају, засучу рукаве (1-IV-1950, VII, 280), Он је се радовао — он се је радовао — ЕЛ (8-IV-1950, VII, 281), Српски или хрватски, српскохрватски или хрваткосрпски? — ЕЛ (15-IV-1950, VII, 282), Разочарење или разочарање? — ЕЛ (22-IV-1950, VII, 283), Где год или гдегод? — ЕЛ (29-IV-1950, VII, 284), И ако или иако? ЕЛ (6-V-1950, VII, 285), Да почем или да почнем? — ЕЛ (19-V-1950, VII, 286), Водић или водич? — ЕЛ (20-V-1950, VII, 287), Јашити или јахати? (27-V-1950, VII, 288), Црпети, црпити или црпсти? (10-VI-1950 VII, 290), О писању речце ма с другим речима (24-VI-1950, VII, 292), Помужен или помузен? — ЕЛ (1-VII-1950, VII, 293), Киселење, кишелење, кишелење или кисељење? (10-VII-1950, VII, 294), Јуни, јули или јун, јул? (15-VII-1950, VII, 295), Бдети или бдити — ЕЛ (22-VII-1950, VII, 296), Зорицин или Зоричин — ЕЛ (29-VII-1950, VII, 297), Активиста или активист — ЕЛ (5-VIII-1950, VII, 298), Још нешто о скраћивању речи или израза — ЕЛ (19-VIII-1950, VII, 300), Свестан, свесна, не: свесан... — (26-VII-1950, VII, 301), Уби или убиј — ЕЛ (2-IX-1950, VII, 302), Ви сте ми рекао или Ви сте ми рекли — ЕЛ (9-IX-1950, VII, 303), Мора да радимо или: морамо да радимо — ЕЛ (16-IX-1950, VII, 304), Спашен или спасен — ЕЛ (23-IX-1950, VII, 305), Најстрожије је забрањено или најстроже је забрањено (7-X-1950, VII, 307), Због или ради — ЕЛ (28-X-1950, VII, 310), Ја сам то урадио ради тога што... — ЕЛ (4-XI-1950, VII, 311; 11-XI-1950, VII, 312), Поднео је извештај кога смо слушали — ЕЛ (18-XI-1950, VII, 313), О именицама уз бројеве — ЕЛ (25-XI-1950, VII, 314), О неким глаголима — ЕЛ (2-XII-1950, VII, 315; 9-XII-1950, VII, 316; 16-XII-1950, VII, 317). Познавајући или познајући — ЕЛ (23-XII-1950, VII, 318).

236. Како треба pisati strana имена, Република, Београд, 10-I-1950, 3.

Предлаже се писање страних личних имена по оригиналном правопису, али да се дода у заградн и транскрипција. Напр.: Shakespeare (Šekspir).

237. Kisić Ćedomir, О прозном изразу (Individualizacija jezika i ličnosti), КњН III br. 1 (1950) 1.

Говорећи о карактеристикама у говору личности код наших књижевника, аутор се осврће и на реч „прешједник“ која се јавља више пута у једној Стијачићевој приповеци и објашњава зашто је неправилно транскрибовати на овај начин изговор меког с испред ј; он предлаже графiju „пресједник“.

238. Klaić d-r Bratoljub, Misti uz jedan pravopisni priručnik, Hrvatsko Kolo III br. 2 (1950, Zagreb) 517—524.

Клаић је тај чланак написао после одржаног предавања под истим насловом у лекторско-коректорској секцији Клуба новинара и књижевника у Загребу. Он се у чланку осврће на сва главна питања која д-р Јован Вуковић износи у свом дјелу „Правописна правила и упутства за писање ијекавских гласовних облика“, Сарајево 1950. У повијести нашег књижевног језика било је много неслагања у писању гласа *e*. Та неслагања постоје и данас, а постојат ће и у будућности, док се не створи правопис који ће бити прихватљив за све књижевнике и стручњаке из свих наших језичних области“. Такво мишљење износи д-р Клаић с напоменом да је за такав правопис потребан договор, „јер иначе створисмо посебан загребачки, посебан сарајевски, а може и посебан цетињски ијекавски правопис“. В. бр. 189.

239. Ковачевић Србислава, О именици *доба* у нашем језику, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 246—255.

На основу материјала који је изнео у овоме чланку, аутор изводи следеће закључке о промени именице *доба* у данашњем нашем језику:

„1. У генитиву и акузативу именица *доба* има исти облик као и у номинативу, дакле, остаје непроменљива, и зато ти падежи не претстављају тешкоћу за наше писце.“

„2. У дативу, инструменталу и локативу писац долази у ситуацију или да именицу *доба* мења, или да је замени неким синонимом, нарочито ако уз њу стоји придевска реч са наставком за тај падеж.“

„3. Уз предлог *од, до*, у именица *доба* се врло често прилошки употребљава.“

„4. У зависним падежима дативу, инструменталу и локативу *доба* се мења кад писац жели да истакне да ова именица има неко засебно значење“. А то је значење „одређеног временског трајања“.

240. Lalević M., Još o zapeti, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 193—200.

Практична разрада Белићевог чланка „О интерпункцији“ (Наш језик, нова серија I, св. 1—2). Писац прима логичку интерпункцију и залаже се за њу. Анализом неколико карактеристичних примјера зависносложених реченица Лалевић покушава да објасни зашто се оне некад одвајају запетом, некад не. (Анализира намјерне, изричне, односне, узрочне реченице).

241. Лалевић М. С., На памет или напамет?, Република (Београд) 1-VIII-1950, 4.

Даје упутство кад треба писати заједно а кад одвојено.

242. Лалевић М. С., О везивању цртицом делова именица као сложених назива, Република (Београд) 11-VII-1950, 4; 18-VII-1950, 4.

Упутства о употреби разних типова полусложеница и о писању и неписању цртице у њима; о именичким изразима који се пишу уједно и који се пишу одвојено.

243. Лалевић М. О неким питањима наше школске граматике, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 207—215.

Ријеч је овдје о Граматици српског језика за први разред гимназије од Миодрага Драгутиновића, Андрије Жежеља и Илије Мамузића (1948). Замјера им на систематисању граматичке грађе и на „реформама“, како Лалевић каже, које су унијели, јер таква питања „не смију и не могу тако ауторитативно рјешавати

кроз уџбеник. Томе је потребно других припремних радњи, у првом реду — широка дискусија, консултација, расправа, претрес“. Лалевић се не слаже ни са класификацијом врста ријечи, ни са многим дефиницијама у овој граматици. Сматра да се текстови не смију мијењати. Напомиње и неке правописне грешке. — Тон овог приказа исувише је полемичан. В. бр. 202, 296. *Н. С.*

244. Лалевић М. С., О разграничавању реченица (теорискосинтаксични и методолошки прилог), НЈК 1—2 (1951) 56—66.

1. Констатација: „Постоји... зависност у извесном смислу и међу такозваним независним реченицама. Постоји... извесна зависност и међу... реченицама... тачком растављеним“. Мисли се на логичку везу у контексту. 2. Задржавање на терминима — одомаћеним у школи — независне и зависне реченице. Анализа тих термина. 3. Анализа неколико (шест) примера сложених реченица.

245. Лалевић М. С., Синтакса српског језика (скрипта за студенте ВПШ), 1951, Београд, 4^о, 1—367.

246. Мамузић Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андра, Мамузић Илија, бр. 196.

247. Мамузић Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андра, Мамузић Илија, бр. 197.

248. Мамузић Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 198.

249. Мамузић Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 199.

250. Мамузић Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 200.

251. Мамузић Илија, в. Драгутиновић Миодраг, Жежељ Андрија, Мамузић Илија, бр. 201.

252. Мамузић д-р И., в. Драгутиновић М., Жежељ Андра, Мамузић д-р И., бр. 202.

253. Марковић Св., Вратиће га несвршеног, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 292—293.

Кратка дискусија двају примера са *гсс. sg.* замене *он*, која у тим примерима, иако замењује предмете а не бића, има облик *геп. sg.*

254. Марковић Св., О именицама на *-ист(а)* и *сл.*, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 12—27.

Писац показује на примерима из књижевних дела и новина да у нашем језику данас суфикс *-иста* преовлађује над суфиксом *-ист*. Пошто те именице значе имена занимања, писац сматра да се њихов облик ослања на именице типа *дрводеља*, *занашлија* и *сл.* У множини се те именице мењају као именице са сугласничким завршетком (као именице на *-ист*). Код именица на *-ист(а)* (атлет(а), архитект(а)), примењује се прилагођавање именицама м. рода на *а* и у једнини и у множини.

255. Марковић Св., О променљивости броја *два*, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 155—161.

Уз предлоге број *два* обично се не мења (разлог: предлог сам по себи показује падеж, па се облик косог падежа броја *два* може „без икакве штете по разумљивост“ заменити номинативом), „али и у употреби без предлога постоји тенденција да број *два* (то вреди још за бројеве *три* и *четири*), слично бројевима од *пет* навише, постане непроменљив, односно да се његова промена што више ограничи“.

256. Марковић Св., О употреби личних и безличних облика глагола *шребати*, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 311—317.

Безлични облик глагола *шребати* употребљава се кад овај глагол значи *морати*; лични — кад глагол значи *бићи пошребан*. Тако кажу граматичари. У говорном језику, а и у језику многих писаца, ствар тако не стоји. Писац овога чланка објашњава правила граматике и појаве у говорном језику.

257. Милановић Б., Заменички облик *собом* уз глаголе *носићи*, *водићи* и сл., НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 295—302.

„... Облик *собом*, као такав, кад се употреби у реченици, обележава реченички субјекат у служби средства помоћу којег се реализује предикатова радња у одређеној временској ситуацији. Напр.: Тијем ћу се хвалити, а *собом* се нећу хвалићи (Даничић, Синтакса, 565) = „... ја нећу бити оруђе хваљења, нећу себе узимати за хваљење“. — У вези са глаголима *носићи*, *водићи* и сл. заменички облик *собом* значи да субјекат за време вршења предикатове радње има *уза се*, *при себи* или *код себе* неко лице или предмет, да субјекат то лице или тај предмет „поседује“ за време трајања радње реченице. Зато би требало очекивати уз глаголе *носићи*, *водићи* и сл. употребу социјативног *са собом*. Честа је, међутим, употреба облика ове заменице без *са*. Писац наводи фонетско тумачење тога облика без *са* (*с собом* > *собом*).

258. Милановић Б., О писању *ј* у промени страних именица м. рода на *и*, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 168—172.

Правилно је: *Верди*, *Вердија*, *Вердију*, *Вердијев*, *Тригве Лија*, *Тригве Лијев* и сл.; *Токио*, *радио*, *Токија*, *радија*, *са дел Баријем* и сл. Боље је писати *јун*, *јуна*, *јул*, *јула* и сл. него *јуни*, *јули* итд.

259. Милановић Б., Присуствовати и бити присутан, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 146—150.

Значење глагола *присуствovati* ближе се одређује именицом у дативу; израз *бићи присутан* ближе се одређује обично именицом у локативу.

260. Милановић Б., *Садржати* или *садржавати*, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 256—264.

По склопу његовом очекивали бисмо да глагол *садржати* буде перфектизован. Он, међутим, то није, прво, зато што је саграђен према грчком глаголу *συνῆεν* „који је сложен на исти начин и са истим префиксом“, и, друго, „зато што су значења овог глагола постала таква да га не држе више у вези с простим трајним глаголом“. — Глагол *садржавати* плод је непотребне аналогије (*садржати*: *садржавати* исто као *задржати*: *задржавати*).

261. М. С. Л., О данашњој употреби гласа *х*, Република (Београд) 25-VII-1950, 4.

Даје практична упутства о писању *x* и наводи лексичке случајеве где се *x* обавезно чува и оне где се може заменити са *v* и сл. — Нетачна је његова констатација да се *x* у књижевном језику гласовним путем постепено губи. *И. П.*

262. Nedić Borivoje, *Kako vam drago*, КњН III бр. 9 (1950) 3.

Замера редитељу ове Шекспирове драме изведене на београдској позорници, између осталог и због употребе вокатива „Чарлс“ место „Чарлсе“. В. бр. 294.

263. Н. М., *Зашто ражена и ражана, а не ражна главица?* НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 375—376.

На стр. 376 А. Б. (А. Белић) одговорио је на ово питање.

264. Одговори редакције, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 336—340.

265. Писма уредништву, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 50—65.

I Милетић Владета М., Писмо (50—53). М. С. Одговор (53—61).

II С. М., *Идем на Институт или Идем у Институт?* И., Одговор (63—65).

266. Писма уредништву, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 123—144.

I Јовичић М., Нека питања о правилној употреби речи у књижевном језику (123—127). II Милановић Б., Одговор на постављена питања (128—144).

267. Поповић Иван, О изговору речи *жљоб* и *жљезда*, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 318—322.

О територијалној распрострањености облика типа *жљоб* и облика типа *жлеб*; о фонетском објашњењу облика типа *жљоб*; о томе да ли би ваљало да облици типа *жљоб* буду признати за правилне у источном књижевном наречју.

268. Поповић Иван, Стојати — стајати, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 104—105.

После исцрпне дискусије целог овог питања даје следећа два закључка: 1) „да је, поред општесловенског *stoјati*, старо, вероватно, и српскохрватско *сѡјајати*“ (само што пишчево схватање не потврђује до данас познато стање у осталим словенским језицима, сем српскохрватског); 2) облику *сѡјајати* у употреби данас треба дати предност над обликом *сѡјајши*.

269. Предић Св., О роду страних именица, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 28—33.

270. *Priručnik iz gramatike narodnog jezika za opće obrazovanje pripravnika Narodne milicije* (1950, Zagreb).

271. Радовић Митар, Језик и књижевни изговор, Стварање, април 1951, Цетиње.

Разлика између староцрногорске и књижевне акцентуације. Треба тежити књижевном акценту.

272. Секулић Исидора, Именице које се свршавају на *-ло*, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 178—179.

Даје значења именица на *-ло* у нашем језику. Сматра да је примарно значење њихово: оруђе, средство. В. бр. 285.

273. Selaković M., *Transkripcija stranih riječi i imena u latinskom pismu našeg jezika*, КњН IV бр. 45 (1951) 5.

Наводи многобројне недоследности у транскрипцији највише руских имена и поставља питања на која би желео да добије одговор кроз стручну дискусију.

274. С. П., Негација уз „све што“ и сличне изразе, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 239—241.

В. бр. 169.

275. С. П., „Синтаксички“, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 241—243.

В. бр. 170.

276. Станић Милија, Један акценатски однос између источног и јужног књижевног изговора, НЈК 3—4 (1950) 80—83.

Говори о познатој акценатској ситуацији код рефлекса звука *љ* у екавском и јекавском.

277. Stanić Milija, Jedan način ovladivanja književnim akcentom, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 250—255.

Пошто је одредио простирање млађих и старијих говора износи разлике у акцентуацији између једних и других. Затим даје, такође, практична упутства „како они који некњижевно наглашавају ријечи могу савладати књижевни изговор, књижевно наглашавање, књижевно акцентовање“, износи законитост „у вези са промјенама силазних акцената (˘, ˝) за један слог ка почетку ријечи“.

278. Станић Милија, О погрешним граматичким дефиницијама, НЈК 1—2 (1950) 71—78.

Покушај марксистичке критике неких дефиниција подмета, прирока, атрибута, апозиције, предмета, придева, придевских заменица, бројева, глагола, прилога, предлога. В. бр. 195.

279. Stanić Milija, Tipovi imeničkih deklinacija našega jezika, Rad JA 278 (1949) 195—212.

Писац се осврће на данашње подјеле именица у врсте. Досада су се именице дијелиле у четири промјене. Писац је подијелио све наше именице у три врсте: I врста: именице м. и ср. рода (без именица мушког рода на *-а* у ном. једнине); II врста: именице ж. и м. рода на *-а* у ном. једнине; III врста: именице ж. рода на сугласник. Писац је именице средњег рода типа *име* и *шале* укључио у промјену именица мушког и средњег рода типа *јелен* и *поље*, па је од четири промјене добио три.

280. Стевановић М., Деминутиви с наставком *-ић* (и *-чић*), НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 6—11.

Чланак претставља одговор на питање — да ли је за мали зуб боља реч *зубић* или *зуйчић*. Писац одговара да је боље *зубић*, јер се *зуйчић* осећа као деминутив према зубац. Тим поводом излаже проблем перинтерграције, објашњавајући настанак суфикса *-ић* и *-чић*.

281. Стевановић М., Један нарочити облик глаголског прилога садашњег, НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 365—372.

Облик *познавајући* тумачи овако. Код глагола типа *заштјавати* и презентска и инфинитивна основа свршавају се на *-ава*. „Кад се с овим заједничким наставком обеју основа вежу наставци за облик презента и глаголског придева на *-јући*, онда је разумљиво што се као наставак овог последњег облика осећа *-авајући* и што се у свести грађење овог облика схвата као да он постаје додавањем означеног сложеног наставка, на општи део глагола“. Па је онда тај сложени наставак употребљен за грађење облика *познавајући*. Б. Н.

282. Стевановић М., Напоредна употреба заменица *који* и *чији* у посесивној служби, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 91—97.

„... Нема никаквог разлога било у коме погледу ограничавати напоредност употребе ових двеју односних заменица“ у посесивној служби, „која је потпуно у складу с природом нашег језика“.

283. Стевановић М., О неким питањима савременог књижевног језика, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 76—93.

Полемика с Јованом Вуковићем поводом чланака 1) *Двојство облика посесивних придева и заменица на -ов и -ин*, 2) *Мразови: мразеви, носови: носеви* и сл. (Б. Милановић), 3) *У приповешки и сл.*, објављених у НЈ нс књ. I св. 1—2.

284. Стевановић М., Попридевљивање глаголског прилога на *-ћи*, ЈФ XVIII (1949—1950) 55—85.

285. Стевановић М., Постапак и значење именица на *-ло*, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 180—190.

Поводом чланка Исидоре Секулић „Именице које се свршавају на *-ло*“.

1. *Постапак*. Именице на *-ло* могу бити изведене од глагола, придева или именице. (Не узимају се у обзир лексичке, немотивисане речи типа *село*). 2. *Развићак значења*. Исидора Секулић тачно је претпоставила да је основно значење ових именица: оруђе, средство. Из тога значења развила су се и остала: вршилац радње или носилац стања, значење места и сл. В. бр. 272.

286. Стевановић М., Синтаксичка и стилска вредност предлога *с*, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 108—115.

Расправља о употреби предлога *с* уз два глагола, уз глагол *граничићи се* и уз глагол *трговаћи*.

„... *граничићи* (или *граничићи се*) *с* *нечим* и *граничићи се* *нечим* није једно исто. Прво значи: додиривати се, имати *с* *нечим* исту границу на неодређеном растојању, а друго бити ограничен *нечим* на извесној страни“.

Трговаћи с неким = ‘размењивати робу *с* *неким*’. *Трговаћи нечим* = ‘имати нешто као објекат размене’.

287. Стевановић М., Транскрибовање неких македонских имена, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 278—284.

Подробно образлаже зашто у српскохрватском треба писати *Љубчо* а не *Љубчо*, *Скопље* а не *Скопје* и зашто специјалне македонске гласове *к’* и *г’* треба увек транскрибовати са *ћ* и *ђ*.

288. Стевановић М., Употреба заменице *свој*, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 9—25.

Исцрпно анализира велики број примера да би установио услове правилне употребе заменице *свој*. Констатује, дискутује и образлаже те услове.

289. Стевановић М[ихаило], Граматика српскохрватског језика за више разреде гимназије, (1951, Београд) изд. Знање, 8^о, 1—463.

Исп. критику бр. 8 (стр. 312—323).

290. С[тевановић] М[ихаило], „Штрчати“ или „стрчати“, НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 378—380. В. бр. 234.

291. Стевановић И., Разумети се у *шта* или у *чему*, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 98—103.

Да ли ће гестум глагола *разумети се* бити у акузативу или локативу зависи од значења тога глагола: кад глагол значи *сналазити се*, има допуну у локативу, кад значи *са разумевањем улазити у што* има допуну у акузативу.

291 а. Стојићевић Александар, Значење аориста и имперфекта у српскохрватском језику, изд. Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razred za filološke in literarne vede. Dela 3 (1951, Ljubljana) 8°, 1—171.

В. приказ бр. 5 (стр. 272—287).

292. Табак Јосип, *Живи ли имперфект и аорист?* Republika VI br. 10 (1950, Zagreb) 695—697.

Жестоко и заједљиво се обара на све оне који из нашег књижевног језика насилно уклањају имперфект и аорист. Иако писац не расправља о томе „sine ira et studio“ и не увјерава читаоца примјерима из наше књижевности, његове тврдње нису неистините.

М. Х.

293. Табак Јосип, *О имперфекту и аористу*, Hrvatsko Kolo III, br. 4 (1950, Zagreb) 740—743.

Писац се противи мишљењу оних који су имперфект и аорист огласили архаизмима у нашем језику. „Имперфект и аорист живи у великом дијелу нашега народа, живи пуним животом, а чега има у народу, има у добрих народних писаца“ каже писац. Из примјера, које Табак наводи, види се да је мање потврда нашао за имперфект него за аорист. То нам доказује да у савременом књижевном језику аорист живи, доиста, пуним животом, али је имперфект све рјеђи, нарочито у дјелима новијих писаца.

М. Х.

294. Танhofer Томислав, *Још нешто о vokativima stranih imena*, КњН III br. 10 (1950) 3.

У одговору на Недићеву замерку поводом употребе вокатива „Чарлс“ (у претходном броју истог часописа), наводи разлоге у корист такве употребе, позивајући се и на мишљење филолога — стручњака. В. бр. 262.

295. Т[арановски] К[ирил], *О писању руских имена по оцу*, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 237—238.

Руска имена по оцу (отчества) не треба писати с наставком *-ић*, већ с наставком *-ич*.

296. Uredništvo, *Uz članak „О nekim pitanjima naše školske gramatike“*, PSKJ II, knj. II, sv. 2 (1950) 216.

Сматра да је потребно говорити како о недостацима тако и о добрим странама и о успјесима које постижу у новије вријеме наши писци граматика — о добро одређеним методским јединкама, о новинама које су добре и које чине напредак према нашој старој граматици. О неким питањима која је Лалевић покренуо треба да се чује мишљење и граматичара и наставника. В. бр. 202, 243.

297. Frol Ivo, Brabec Ivan, *Naš jezik, gramatika i pravopis za V razred osmogodišnje škole i I razred gimnazije* (1950 i 1951, Zagreb).

298. Hraste Mate, в. Brabec Ivan i Hraste Mate, бр. 177.

299. Hraste Mate, *Naš pravopis*, Pedagoški rad V br. 1—2 (1950, Zagreb) 14—20.

Писац износи у крупним цртама стање правописа у хрватским крајевима, од првих дјела дубровачко-далматинске књижевности до данас. Истиче како је и најбољим познаваоцима нашега језика и правописа тешко да пишу правилно,

јер се у Хрватској често мијењао правопис, нарочито последњих двадесетак година. У загребачком и београдском правопису постоје неке разлике. Писац нас упознаје са свим тим разликама. М. Х.

300. Hraste Mate, Živković Sreten, Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika za VI razred osmogodišnje škole i II razred gimnazije, IV izd. (1950, Zagreb), V izd. (1951, Zagreb).

301. Хрваћанин Јованка, О култури језика, НЈК 3—4 (1950) 74—79.

Указује на неке најчешће а грубе грешке у говорном језику наших интелектуалаца које продиру и у писмо.

302. Ш., Још нешто о говору на радиу, Република (Београд) 13-III-1951, 3. Против мешања ч и ћ у емисијама преко радија.

в) Савремени књижевни језик

303. Ацић Б., Скраћенице у говору и писању, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 234—236.

Добре и рђаве стране скраћеница и њихове употребе у говору и писму.

304. Бањац Ђуро, А. С. Пушкин: „Бронзани коњаник“ (преводи Илије Мамузића и Густава Крклеца), Књижевност V св. 11 (1950, Београд) 543—544. Изражава се углавном врло повољно и о преводу Илије Мамузића и о преводу Густава Крклеца.

305. Бањац Ђуро, Готфрид Келер: „Ромео и Јулија на селу“ и друге приче, Књижевност VI св. 1 (1951, Београд) 102—104.

Неповољно се изражава о преводу Бошка Петровића. В. бр. 307, 348.

306. Бањац Ђуро, Два превода Пушкиновог „Бориса Годунова“, Књижевност V св. 9 (1950, Београд) 300—304.

Реч је о преводима Исе Великановића и Божидара Ковачевића. Први је „у хрватској, а други у српској редакцији“. Преводи „су рађени самостално, сваки има своје засебне врлине и недостатке“. У преводима има „много и тачних и лепих места — код Великановића више тачних, код Ковачевића више лепих“. В. бр. 337.

307. Бањац Ђуро, Још једном о преводу Готфрида Келера (одговор Бошку Петровићу), Књижевност VI св. 8 (1951, Београд) 204—207.

Доказује да су исправне замјерке које је он учинио Бошку Петровићу поводом његовог превода Готфрида Келера. В. бр. 305, 348.

308. Бањац Ђуро, Превод Клајстове приче „Земљотрес у Чилеу“, Књижевност V св. 11 (1950, Београд) 544—545.

Преводац Рашко Димитријевић „зна и немачки и српски, али нажалост, он се држао буквално немачког текста; преводио је углавном тачно, али не и добро“.

309. Белић А., Из новије акцентуације, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 227—237.

Углавном о двема новијим појавама у савременој акцентуацији у српско-хрватском: о све јачем индивидуализирању акцента појединих речи (о *кѣмѣн* м. ђ *камѣн*) и о усклађивању акцента сложеница са општим принципима наше акцентуације. У другом делу чланка писац критикује схватање Николе Рончевића о судбини силазних акцената у средини речи. В. бр. 351.

Б. Н.

310. Белић А., Језичка критика, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 71—75.

О вредности и задацима језичке критике наше, о њеним принципима и правцима њена деловања.

311. Белић А., Напомене о данашњим задацима књижевног језика, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 75—107.

О некојим карактеристикама нашег књижевног језика уопште, о значају наше Револуције за језик наш; о богаћењу речника, о скраћеницама, о туђицама, о налажењу правог израза за своју мисао; о принципима на којима ће да почива даљи развитак нашег језика: књижевни језик наш и даље ће почивати на темељима народног језика. — В. и допуну НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 263.

312. Белић А., Око нашег књижевног језика (чланци, огледи и популарна предавања), СКЗ коло XLV књ. 312 (1951, Београд) 8^о, 1—348.

У књизи су скупљени чланци штампани већ раније неизмењени или измењени, затим изводи из предавања и неиздатих расправа, најзад и извесни делови написани специјално за ово издање. Књига је подељена на ове главе: I Увод (7—21); II Природа нашег књижевног језика (25—75); III Развитак књижевног језика (79—179); IV Књижевни језик према покрајинама нашим (183—233); V Корак уназад (237—258); VI Наши учитељи (261—280); VII Ново доба — после окупације и ослобођења (283—324). Како сам аутор каже, „ово није систематски курс о нашем књижевном језику, већ популарно расправљање о појединим питањима његовим како су се она у току низа година појављивала“. Ћиме се „обухвата оно што може занимати сваког културнијег претставника наших народа, па и шири круг читалаца у којих је жива љубав према матерњем језику и воља да о његовим различним странама нешто сазнају“. Исп. критику бр. 7 (стр. 304—311).

И. Г.

313. Б[елић] А[лександар], О језичким поукама, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 73—78.

Језичка критика треба да буде исцрпна, свестрана. Наводи неколико примера језичких критика који би се могли сматрати површним и једностраним.

314. Benešić Julije, Kozeriје о korektorima (Pravopis i jezik), Republika VII br. 4—5 (1951, Zagreb) 430—433.

Бенешић се осврће на Младеновићеве и Георгијевићеве примједбе о језику у његовим пријеводима са пољског. Писац доказује на темељу дјела наше новије књижевности да Младеновић и Георгијевић немају право.

315. Божовић Божидар, О језику на радио-Београду, НИИ 2-IX-1951, 9.

Мисли да, иако има погрешних акцената у емисијама, изговор београдских спикера уопште узевши није рђав.

316. Винавер Станислав, Београдски говорни језик, Република (Београд) 22-VIII-1950, 3.

Напада „логичку“ граматiku и „бирокаратску“ реченицу целокупне наше књижевности. Сматра да је београдски говорни језик, порушивши све те окове, постао много способнији за савремено изражавање. Набраја све оно што по његовом мишљењу чини лепоту овог језика и истиче његове стилске предности. — Има нестручних тврђења (не разликује тонски од реченичног акцента, обичан футур од модалног и сл.).

И. П.

317. Винавер Станислав, Граматика и надграматика, НИИ 10-VI-1951, 8.

Винавер устаје против неакцентованих дужина у нашој ортоепији и тражи да се београдски изговор прими као једини књижевни. Полазећи од идеје да „Београд не квари језик . . . , него га оспособљава за модерне задатке“, он се оштро изјашњава против „херцеговачког“ акцента као кочнице савременог развитка. — Иако је његово основно схватање да је језик жив организам који се брзо мења, рушећи граматичке норме — уствари правилно, он ипак о извесним појавама има погрешне погледе. Тако је тврђење да данас у језику образованих људи имамо мање акцената него у Вуковом језику потекло из његове необавештености и из његовог неразликовања акцента речи од акцента реченице; а веровање да „менталитет новогa животногa кретања“ скраћује дужине — отуд што му није познато да је жариште овог скраћивања у говорима источне Србије и да је тај процес отпочео још давно пре него што је настало „ново животно кретање“ о којем он говори.

И. П.

318. Винавер Станислав, Јаша Продановић и раздобље јарке усмености, Република (Београд) 2-I-1951, 2; 9-I-1951, 3.

Указује на лепоту језика наших политичких говорника, нарочито Јаше Продановића. Тај језик је живео и развијао се код нас без обзира на стегу хладног бирократског израза. Сматра да он има вредности и за развитак књижевног језика.

319. Винавер Станислав, Наш позоришни језик, НИИ 25-II-1951, 9.

Сматра да је данашњи језик позоришта у Београду савршено средство за изражавање садржине драмског дела. По њему то долази отуд што „смо се . . . у Београду ослободили дужина и претераног акцентовања сваке поједине речи“.

И. П.

320. Vinaver Stanislav, О melodiji našeg govornog jezika, Mladost VI br. 5 (1950, Beograd) 400—412.

Стенографске белешке предавања одржаног у Клубу младих писаца, 14-IV-1950 у Београду. „Нови живи говор тражи нову технику и у писању“. Крајње је време да писци „почну да стварају, већма прожети језиком којим они стварно говоре, али не пишу“.

321. Винавер Станислав, Проблеми нашег језика, Књижевност VI св. 4 (1951, Београд) 364—386.

Темпераментан, готово песнички позив на укидање дужина у нашем језику и коначно признавање београдског говора који је „својом гипкошћу, брзином и довитљивошћу омогућио . . . да се лакше снађемо у модерним проблемима живота“.

Без лингвистичке аргументације и дискусије.

М. И.

322. Винавер Станислав, Сладуњавост и незнање, НИИ 5-VIII-1951, 8. Брани од М. Димовића језик свога превода Гетеовог „Вертера“. В. бр. 330, 331.

323. Vinaver Stanislav, Tabak Josip, Još jedanput o Vinaverovu prijevodu Andersena: Odgovor i protuodgovor, Republika VI br. 7 (1950, Zagreb) 458—462.

Полемика између Винавера и Табака о језику и стилу у Винаверовом пријеву Андерсенових „Бајки“. В. бр. 355, 356.

324. Винавер Станислав, Уз покушај српског превода Раблеа, Књижевност V св. 10 (1950, Београд) 380—386.

Даје своје схватање о вештини превођења; објашњава шта значи добро превести Раблеа; износи основне принципе којих се он придржавао у своме преводу.

325. Vinja Vojmir, О језику и стилу Rabelais-ову i о новом пријеводу Gargantue i Pantagruela, Republika VII br. 2 (1951, Zagreb) 184—193.

Писац упозорава на језичне и стилске недостатке Станислава Винавера у пријеводу с француског језика овог Раблеовог дела.

326. Vuković J., О kulturi govornog jezika, PSKJ III knj. II, sv. 1 (1951) 54—71.

Указује на важност говорне ријечи. „Јавна говорна реч, према томе, треба да буде правилна књижевна реч и по облику и по изговору (по правилности изговора гласова, по акценту и реченичној интонацији)“. Данашња говорна ријеч рђаво дјелује на развој савременог језика — зато се треба борити „против рђавих појава јавне говорне речи“. Излаже затим своје мишљење како да се побољша, култивише говорна ријеч. Нарочиту пажњу Вуковић је посветио правилном књижевном говору у позориштима. Ту Вуковић даје одговор и С. Живковићу и С. Винаверу поводом њихова мишљења о данашњем стању неакцентованих дужина у нашем језику.

Н. С.

327. Vuković Jovan, Problemi književnog izgovora na sceni, KnjN IV br. 1 (1951) 2.

328. Димитријевић Рашко, О преводу Гетеовог „Фауста“, Књижевност VI св. 5—6 (1951, Београд) 607—620.

Даје врло неповољну оцену. В. бр. 329, 352.

329. Димитријевић Рашко, Око превода Гетеовог „Фауста“ (одговор Аници Савић-Ребац), Књижевност VI св. 9—10 (1951, Београд) 350—354.

Полемика с Аницом Савић-Ребац око превода Гетеовог „Фауста“ од М. Савића за који Р. Димитријевић сматра да је врло слаб. В. бр. 328, 352.

330. Димовић Милан, Мистификације Станислава Винавера, НИИ 12-VIII-1951, 7.

Одговара Винаверу и остаје при томе да преводилац не сме, служећи се језичким средствима, да мења текст оригинала. Сматра да чистота књижевног језика још не значи „граматичарско нагваждање“, како би то хтео Винавер. В. бр. 322, 331.

И. П.

331. Димовић Милан, Станислав Винавер и Гетеов „Вертер“, НИИ 29-VII-1951, 8.

Огорчено устаје против Винаверове праксе да при превођењу класика треба текст „осочити“ уносећи елементе фамилијарног и вулгарног језика. Он каже да треба „потражити лека опакој бољци која се почиње увлачити у нашу преводну литературу и која би се могла назвати *винаверизмом*...“. На више примера документује Винаверову вулгаризацију превода и замера му на многим изразима и обртима. Он сматра да се питање развитка и богаћења књижевног језика не може тако решавати. — Али има и педантских замерака на неким правописним грешкама. В. бр. 322, 330.

И. П.

332. Е. М., Да ли се и без граматике може учити књижевни језик? Република (Београд) 24-VII-1951, 3.

Сматра да је главни извор учења књижевног језика — наша књижевност. Граматика је само помоћно средство.

333. Живановић д-р Ђорђе, Проблеми позоришног језика I (1951, Београд) 8^о, 1—113.

Увод и три поглавља: I Језичка припрема текста (са примерима честих граматичких грешака и објашњењима о променљивости значења речи), II Изговор гласова (илустрован схематским приказима и палатограмима), III Акцент (уопште о наша четири акцента и учењу њиховог изговора). *П. И.*

334. Живковић Драгиша, Преводилачки рад и питања језика, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 213—225.

Говори о најважнијим питањима која се тичу преводилачког рада. Та су питања: 1) „Налажење подједнаког израза за мисао оригинала“; 2) разна лексичка, морфолошка, синтаксичка и стилска питања.

335. Živković S[reten], Problemi savremenog književnog jezika, PSKJ III knj. II, sv. 1 (1951) 28—32.

Да би граматика, рјечник и правопис ишао у стопу са измјенама и новинама у језику, потребно је „изградити савремени књижевни језик, допунити рјечнике и модернизирати правопис“: нормирати изговор наших гласова, дати тачан јединствен изговор, ријешити питање дугих слогова иза наглашенога, акценат, рјечник, тј. стварање наше номенклатуре, властите терминологије. Залаже се за стварање општег лингвистичког друштва, које би „окупило све наше стручњаке за језик, подијелило посао, према способностима и спреми чланова, извршило све потребне радње за израду савремене граматике, правописа, књижевнога рјечника и терминологије“. *Н. С.*

336. Klaić д-р Bratoljub, Novo u akcentuaciji, Hrvatsko Kolo III br. 2 (1950, Zagreb) 307—317.

Чланак је написан о 125-годишњици рођења Ђуре Даничића. Писац износи своје мишљење о акценту код једносложних и двосложних именица мушког рода. Не слаже се у свему с принципима које је утврдио Ђуро Даничић, јер је животна пракса унијела неке измјене у акценатски систем што су га дали Вук и Даничић. Иако се не можемо у свему сложити с мишљењем Клаићевим, многа његова опажања су добра и тачна. В. бр. 309, 351. *М. Х.*

337. Ковачевић Божидар, Поводом мога препева „Бориса Годунова“, Књижевност V св. 11 (1950, Београд) 536—539.

Одбија замерке Ђ. Баџа своје препеву „Бориса Годунова“, посвећујући нарочиту пажњу замеркама које су учињене језичкој страни препева. В. бр. 306.

338. Лалевић М. С., Око нашег правописа, Република (Београд) 23-V-1950, 4; 30-V-1950, 4; 6-VI-1950, 4; 13-VI-1950, 4.

Сматра да је наш правопис дошао до времена кад га треба мењати, јер га је развитак језика превазишао. Али норма треба да постоји и даље. — Истиче непаралелност у развоју језика, с једне, и правописа, с друге стране: док се језик мења постепено, па се то у обичном животу и не запажа, дотле се правопис мења свесно, и те промене су увек крупне, лакше се запажају. — Износи неке проблеме за које сматра да треба правопис њима да се позабави.

339. Л. З., Д. Н. Мамин-Сибирјак: „Хлеб“, Књижевност V св. 10 (1950, Београд) 408—411.

Преводилац Александар Ђурић „показао се веома сналажљив у преношењу Сибирјакова текста“, мада му ипак недостаје „оно темељно знање језика оригинала које осигурава превод од грешака и неуочавања извесних сложенијих нијанса“.

340. Lalić Radovan, O novim narodnim elementima u našem književnom jeziku, KnjN III, br. 43 (1950) 3.

О значају демократизације књижевног језика.

341. Maslić Ferdo, Marginalije uz jedan prijevod, Hrvatsko kolo III br. 2 (1950, Zagreb) 342—346.

Маслић се критички осврће на пријевод А. И. Куприна „Гамбринус“. С рускога је то дјело превео Коста Петровић, Загреб 1949. Писац оспорава преводиоцу довољно познавање рускога и нашега језика.

342. Maslić Ferdinand, Uz prijevode Puškina u jubilarnoj 1949 g. kod nas, Hrvatsko Kolo IV br. 1—2 i 3—4 (1951, Zagreb).

Писац се осврће на све пријеводне Пушкинових дјела код нас, с обзиром на метар, језик, стил и садржај.

343. Милутиновић Милан, А. Белић: Око нашег књижевног језика. Чланци, огледи и популарна предавања. — Република (Београд) 12-VI-1951, 3.

Сматра да је ово књига неопходна за свакога. Затим цитира неке мисли проф. Белића из ње.

344. Митропан П., М. Салтиков-Шчедрин на савременом српском језику, Књижевност VI св. 8 (1951, Београд) 152—166.

Говори о преводима Шчедринових дела која су изашла код нас у току 1949—1951 год. и који „узевши у целини... чине један књижевни догађај код нас, леп дар српској књижевности“. Превод „Головљевих“ дала је И. Секулић која се показала као „префињени мајстор српског језика“.

Н. Лукић, преводилац „Пошехонске старине“, иако има речник „доста обиман и разноврстан“, иако гледа да српски текст буде што сочнији и богатији ипак превод „стилски није потпуно уједначен“.

М. Царцарчевић, преводилац „Губернских слика“ дала је, углавном, „доста течан и коректан српски текст“ ма да има и недостатака који ипак „нису толики да би реметили општи повољан утисак“.

Станислав Винавер који је превео „Скаске“ — „труди се да сачува... самосвојност, шароликост и емоционалну боју Шчедриновог језика. За разлику од других преводилаца, Винавер оперише углавном изразима и сликама у духу српског језика“. Напомиње се, међутим, да у преводу „има доста грешака које углавном проистичу из неправилног тумачења руског текста и љубави преводиоаче према китњастом и «народском» изразу“.

345. Мојашевић д-р Миљан, Неке напомене о нашим преводима, PSKJ II knj. II, sv. 2 (1950) 245—249.

Подвлачи нарочито одговорност преводиоца „на послу даље изградње, даљег развијања нашег језика. Превођење је одувек било вишеструка проба разноврсних снага — и што се тиче преводиоца и што се тиче језика...“ „Наћи праву мјеру између конзервативних снага које коче језик у његовом развоју, и оних других, које праве насиље над језиком кад он не може да одговори захтевима који му се постављају, јесте један од основних задатака пред којим стоје преводиоци. Претерана слобода у стварању нових речи или претеривање у узимању речи из дијалеката могу, исто као и конзервативан став у језику, да буду штетни по језик“.

Н. С.

346. Mulić Malik, „Pačaris“ stila i jezika, Hrvatsko kolo III br. 2 (1950, Zagreb) 338—341.

Писац се осврће на Винаверов пријевод „Скаски“ од М. Е. Салтикова-Шчедрина. Пријевод је слободан, стилски и језички недотјеран. Све су тврдње поткријељене примјерима.

347. Петковић Часлав, О чистоти језика наше штампе, Графички рад 1, 2 (1950, Београд) 24—26.

348. Петровић Бошко, Осврт на осврт о превођењу Готфрида Келера, Књижевност VI св. 5—6 (1951, Београд) 665—669.

Одбија замерке Ђуре Бањца своје преводу приповедака Готфрида Келера које је Матица српска издала 1949 год. В. бр. 305, 307.

349. Предић Св., Реформа наше рукописне ћирилице, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 226—233.

Предлаже уношење погоднијих и економичнијих слова наше писане ћирилице.

350. Радловић Јован, Поводом књиге „Око нашег књижевног језика“ од Ал. Белића, ЛМС 127 св. 3, књ. 368, 241—247.

Чланак претставља различита размишљања о народном и књижевном језику; један одељак посвећен је „београдском стилу“. Топло поздравља Белићеву књигу.

351. Rončević Nikola, Моја predavanja i A. В. Klaić, Hrvatsko Kolo III br. 4 (1950, Zagreb) 736—740.

Рончевић се осврће на чланак д-ра Б. Клаића у Хрватском Колу III бр. 3, 307—316 под насловом „Ново у акцентуацији“. У томе чланку Клаић приговара Рончевићу да као лектор језика у загребачкој радио-станици није исправно предавао својим ученицима — спикерима акценатски систем нашег књижевног језика. Писац је настојао у свему одбрани своје мишљење. В. бр. 309, 336.

М. Х.

352. Савић-Ребац Аница, Око препева Гетеовог „Фауста“, Књижевност VI св. 8 (1951, Београд) 177—188.

Полемика са Рашком Димитријевићем који је приказао препев Гетеовог „Фауста“ од М. Савића изражавајући се неповољно о вредности препева. А. Савић-Ребац сматра да је рецензент крајње необјективан. В. бр. 328, 329.

353. Selaković M., О prijevodima i kritikama prevodenja, KnjN IV br. 21 (1951) 4.

„Ако је критичару могуће оцијенити неки пријевод кад је он већ штампан, не би ли се такав посао — у форми конзултирања, најдругарскијег, најдобронамернијег критизирања — могао обавити прије штампања?“ ... „О значају преведених дјела углавном се уопће не пише“.

354. Сенић Н. и Зубац А., „У интересу што боље књиге“, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 39—44.

1. О издавањима старијих писаца: текст оригинала не сме се исправљати; 2. поводом схватања дужности и надлежности редактора: они су у извесном смислу беспомоћни, јер не могу, а и не треба, да решавају сва — и многобројна — нерешена питања језичка; та питања треба да решавају академије наука.

Уредништво НЈ у Белешци која је објављена после овога чланка, слаже се да постоје таква питања нашег језика која нису решена и која треба да реше академије, али да је дужност редактора ипак да нашој јавности пружи што бољу књигу. В. бр. 359.

355. Tabak Josip, в. Vinaver Stanislav, Tabak Josip, бр. 323, 356.

356. Tabak Josip, Kako Vinaver prevodi Andersena, Republika VI br. 5 (1950, Zagreb) 316—321. В. бр. 323, 355.

357. Tabak Josip, Rog za свијецу или издаја Cervantesa, Republika VI br. 2—3 (1950, Zagreb) 153—158.

Критички осврт на језик и стил у пријеводу др. Иве Хергошића Сервантосова дјела Coloquio de los perros (Разговор паса).

358. Tabak Josip, Tri kože једног пса, Republika VI br. 4 (1950, Zagreb) 244—257.

Примједбе о језику и стилу у Меданићеву (Загреб, 1934), Вукадиновићеву (Београд, 1938) и Ђорђевићеву (Београд, 1949) пријеводу Џек Лондонова дјела: Jerry of the Islands.

359. Уредништво, У интересу што боље књиге, НЈ II, св. 5—6 (1950—1951) 151—154.

О коректорима и редакторима, о њиховој дужности и њиховом значају. В. бр. 354.

360. Шамић Мидхат, О неким категоријама грешака у нашим преводима с руског, PSKJ II књ. II, sv. 2 (1950) 217—244.

Говори прво о важности и тешкоћама преводилачког рада, о одговорности преводиоцевој који с пуно озбиљности мора да прилази своме раду.

Једна категорија грешака је она која се јавља при дословном превођењу с руског. Наводи низ таквих грешака, илуструје их примјерима, из оригинала и превода, анализира их и даје исправљен текст превода — како, по његовом мишљењу, треба да гласи.

У другу категорију грешака, још чешћих и грубљих, долазе примјери гдје се преводиоци удаљују од оригиналног текста, често и изостављају не само поједине изразе и ријечи него чак и реченице — што доводи до произвољности, изопачавања смисла, чак и до бесмислица. Затим „неки преводи су крцати стилским грешкама, разним стилским грешкама — од рђаве употребе ријечи па до неспретности у склапању реченица“.

Н. С.

361. Šimić Stanislav, Jezik i pjesnik, Hrvatsko Kolo IV br. 3—4 (1951, Zagreb) 255—277.

Писац говори о односу пјесника и језикословца према језику. Пјесник је позван да сам дотјерује свој језик, а не да му га језикословац дотјерује, тврди Шимић.

г) Дијалекти

362. Goran Kovačić Ivan, Ognji i rože. Drugo izdanje (1947, Zagreb) 8°, 1—89.

Збирка песама написаних кајкавским говором пишчева родног места, Луквдола у Горском Котару. На стр. 69—76 пишчево објашњење „О језику, крају и људима“ са доста дијалектолошких података. На стр. 77—80 речник.

П. И.

363. Deanović Mirko, Dubrovački govor i njegovi romanski elementi, Ilustrirani Vjesnik 345 (1950, Zagreb).

364. Елезовић Гл., Један оглед нашег говора из Ораховца у Подрици код Призрена, ЈФ XVIII (1949—1950) 133—140.

365. Ивић П., а) Emil Petrovici, Graiul Carașovenilor, studiu de dialectologie slavă meridională (Universitatea Regele Ferdinand I din Cluj, Bibliotecă Daco-romaniei. Nr. 8). București 1935. 8°, 270. б) Matecki M.: Gwary słowiańskie w Banacie rumuńskim (Les dialectes slaves dans le Banat roumain), Extrait du Bulletin de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres. Cracovie 1939, 3—16. — ЈФ XVIII (1949—1950) 318—322.

366. Ивић П., Д-р Миленко Филиповић, Галипољски Срби, са 8 слика у тексту, Београд, 1946, 124. — ЈФ XVIII (1949—1950) 336—338.

367. Ивић Павле, в. Поповић Иван и Ивић Павле, бр. 380.

368. Ивић Павле, Говор бајрамичких колониста у Пехчеву у Македонији, ГлСАН II св. 2, 314—315.

Врло специфичан говор: *ѓ* је глас на средини између *e* и *u*; постоје икавизми слични шумадско-сремским; „кановачко“ дуљење: *вѓда*; нова деклинација. Овај говор нарочито потсећа на говоре источне Шумадије и јужног Баната. Треба веровати традицији да је то старојагодински тип.

369. Ивић Павле, Говори Гаја, Милошева, Новог Кнежевца, Санада, Падеја, Кикинде, Мокрина и Меленаца, ГлСАН II св. 2, 314.

Само Гај припада југоисточном банатском типу; остала места припадају севернобанатском говору.

370. [Ивић Павле], О говорима Баната, ГлСАН II св. 1, 129—130.

Износи неке особине говора Сефкерина, Долова, Бзваништа, Ченте и Иланче. Чента припада нормалноме банатском типу из тамишке области. Међутим Иланча и Сефкерин претстављају један јужнији тип. Баваниште је мешавина белоцркванско-вршачког говора са ресавским. Најзад, Долово је свежа мешавина војвођанског и вршачког типа.

371. Ивић Павле, О говорима Баната, ЈФ XVIII (1949—1950) 141—156.

372. [Ивић Павле], О говорима Ђале, Крстура, Волошинова, Црње, Радојева, Фаркаждина, Томашевца, Боке и Крушчице — у Банату, ГлСАН I св. 3, 485—487.

Даје поглед на квантитет, вокализам, замену *ђ*-а и акценат и износи укратко разлике међу појединим локалним типовима.

373. Ivšić Stjepan, Iz naše akcentuacije i dijalekatske problematike, Zbornik Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1951, Zagreb) 359—376.

Писац углавном износи своје примједбе на неке тврдње проф. Белића у раду „О основној чакавској акцентуацији“, у коме Белић спомиње узајамне везе у акцентуацији јужночакавских, сјеверночакавских и посавских говора.

374. Московљевић М. С., Говор острва Корчуле, ГлСАН I св. 3, 480—481.

Саопштење да је рад примљен за СДЗБ; износи се главне особине корчулског говора. В. бр. 375.

375. Московљевић М., Говор острва Корчуле, СДЗБ XI (1950) 153—223.

Увод (стр. 155—159), Фонетика (161—183), Квантитет и акценат (184—194), Морфологија (195—204), Синтакса (204—205), Примери корчулског говора (206—221), Речник (222), Résumé (223). Аутор констатује у говору низ „стarih чакав-

ских особина“, затим „далматинизме“ — „новије особине поникле у Приморју, већином под страним утицајем, не само код чакаваца, већ и код штокаваца, али свакако прво код чакаваца, које можемо назвати далматинизмима“ — и, најзад, приличан број штокавских особина. В. бр. 374.

П. И.

376. Николић Берислав, Сремски говори Инђије, Павловаца, Врдника, ГлСАН II св. 2, 316.

Сви ови говори иду у исти тип; познају: \bar{e} , \bar{o} ; \check{e} , \check{o} ; каткад \bar{e} , \bar{o} ; \check{a} ; \check{i} , \check{j} ; \check{i} , \check{j} ; акцентуација нова; знатно скраћивање ненаглашених дужина. Само instr. — loc. pl. masc. и neut. познаје наст. -и; иначе је раширено -ма; познати су облици као у *dvilj шдру*; 3 л. pl. praes. има и наст. -ду.

376а. Речишко Топе, Hrvatski jezik Vujštine, PDK VI št. 99 (1951).

377. Поповић Иван, О бачким говорима, ГлСАН II св. 2, 315—316. Извештај о испитивању говора Бикова и Госпођинаца у Бачкој.

1) Буњевачки говор Бикова показује исту гласовну систему којом се одликују и суботички екавци: то значи: \check{e}^a , \check{o}^a (и \check{e} , \check{o}); \check{e} , \bar{o} ; \check{e} , \bar{o} ; \check{i} , \check{j} ; \check{i} , \check{j} ; \bar{l} и l' . Али се у морфологији овај буњевачки говор разликује од суседних екавских: исп. у *ваго̀нама*; 3 л. pl. praes. *ндсу*; *ййваје*, *йграје* и сл.

2) Екавски говор Госпођинаца лепо претставља бачки шајкашки тип.

378. [Поповић Иван], О говору Бегеча у Бачкој, ГлСАН II св. 1, 130—132.

Одређује бегечком говору место у оквиру бачких говора: припада централноме типу. Овај говор скраћује старе дужине изван акцента у последњем отвореном слогу (*ймй*) али чува нове (*дйр̄*) и др. Али се говор слабом флукуацијом вокала разликује од већине бачких говора. Говори затим о архаичној деклинацији, која је боље очувана у Бачкој него у Срему и Банату.

379. [Поповић Иван], О екавском говору у Бачкој, ГлСАН I св. 3, 484—485.

Даје кратак преглед бачког говора као целине и показује разлику између екстремних локалних типова шајкашког и сомборског.

380. [Поповић Иван и Ивић Павле], О говорима Срема, ГлСАН II св. 1, 133—134.

Између источног и западног сремског типа разлике постоје отприлике исто онако као између шајкашког и сомборског типа у Бачкој. Али Срем има важних црта које га чине засебном целином: вокализам, мања архаичност деклинације. Из опште војвођанске перспективе Срем и Бачка иду на једну страну, а Банат на другу. Али су прелази између појединих војвођанских говора увек поступни.

И. П.

381. Skok P., Petrovici Emil: Graiul Caraşovenilor („govor Krašovana“). Studii de dialectologie slavă meridională. Bucureşti, 1935, str. XII—258 (sa opširnom sadržinom u francuskom jeziku pod naslovom *Le parler de Krašovani*, str. 259—270). — ЈФ XVIII (1949—1950) 253—259. В. и бр. 365.

382. [Стевановић М.], Ђаковачки говор, ГлСАН I св. 1—2, 155. Резиме Стевановићеве студије објављене у СДЗБ IX. В. бр. 383.

383. Стевановић М., Ђаковачки говор, СДЗБ XI (1950) 1—152. Опис говора српског дела становништва варошице Ђаковице. Срби су данас у том крају у мањини према Шиптарима. Аутор наводи доказе из којих се види

некадашњи претежно српски карактер овог краја. Старо српско становништво није се све раселило, него је великим делом примило ислам и за њим шиптарски језик. Међутим нова насељавања, вршена појединачно, најчешће из Црне Горе, понекад од Пени и Призрена, одржала су континуитет српског живља и језика. На тај је начин „ђаковачки говор сачувао свој некадашњи дијалекатски тип и поред тога што је ђаковачко српско становништво, и уколико се сачувало, по нашем мишљењу сасвим, или скоро сасвим, измењено према становништву из времена од пре неколико векова“. Ђаковачки говор припада призренско-јужноморавској групи, са извесним особинама које га везују за косовско-метохиске говоре, па чак и са нешто македонских и црногорских елемената које су увели досељеници. В. бр. 382.

П. И.

384. Tomanović Vaso, Асс. р. личних заменица првог и другог лица: ни, ви (пу, ву). В. бр. 459.

385. Филиповић С. д-р Миленко, Живот и обичаји народни у Височкој Нахији, СЕЗБ LXI, Живот и обичаји народни 27 (1949) 8^о, 1—336.

У многим поглављима има богате лексичке грађе. На стр. 220—276 текстови народних умотворина, неакцентовани.

П. И.

386. Hraste Mate, О štokavskim govorima на Hvaru и Braču, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1951, Zagreb) 379—395.

Писац износи главне особине штокавских говора у источном дијелу Хвара и Брача и њихов однос према штокавским говорима на копну и чакавским говорима на тим отоцима.

387. Hrvatska gimnazija u Pazinu, Pedesetogodišnjici svog osnivanja 1899—1949, Izvještaj za školsku godinu 1947—1948 и 1948—1949 (без ознаке године и места издања) 1—127.

Садржи неколико чланака који имају значаја за историју нашег књижевног језика у Истри. — Од стр. 53 до 70 стихови „По razinskeћ brěgah“ од Т. Ујичића на чакавском пазинском дијалекту (акцентовано); на стр. 71—74 речник уз ове стихове.

д) Текстови стари и нови, издања; њихова критика, порекло итд.

388. Банашевић Н., О издавању Луче Микрокозма с тумачењем неких стихова, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 191—207. В. бр. 421.

389. Gavela Đuro, Dositej Obradović на savremenom jeziku, KnjN IV br. 23 (1951) 4.

Критика избора и превода на савремени језик Доситејевих дела, која су изашла у редакцији М. Јовановића, са начелним напоменама о послу те врсте (потребно је да читалац буде обавештен о томе шта је оригинал а шта прерада).

390. Goran Kovačić Ivan, Ognji i rože. В. бр. 362.

391. [Grabovac Filip], Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvaskoga [priređio Томо Матић], Стари pisci hrvatski 30 (1951, Zagreb) 8^о, 1—280 са факсимилима.

392. Дим. К., У Матици српској се чувају пет преписа Душанова закона, ЛМС 126 св. 2, књ. 366, 164.

Белешка о преписима Законика који се чувају у Матици. Даје се историјат тзв. Ковиљског преписа и укратко његове палеографске карактеристике.

393. Ивић Алекса, Србуље у бечкој дворској библиотеци, Зборник радова САН Х, Институт за проучавање књижевности књ. 1 (1951) 149—154.

Један део србуља доспео је у Беч после пљачкања београдске цркве од стране аустријских војника 1688 год. Других 12 рукописа откупио је аустријски цар 1827 по савету Копитареву.

394. Ivšić Stjepan, Prijevod „Lucidara“ Honoria Augustodunensis a priјerpisu Gverina Tihica iz god. 1533, Starine JA 42 (1949) 105—259.

Поред текста и пријеписа пријевода „Луцидара“ у уводу даје проф. Ивић врло добре и корисне напомене о језику и правопису преводиоачеву. Гверин Тихић био је шибенски нотар, а рукопис је писао у граду Задру 1533. Дјело је пријевод с талијанскога језика, а преводилац је судећи по језику морао припадати јужно-чакавском подручју. М. Х.

395. Кићовић д-р Миращ, Једно непознато издање прве которске штампарије, ГлСАН II св. 2, 326—328.

Утврђује да су постојала ћириличка слова у которској штампарији; њима је штампано једно дело Вићентија Ракића. Будимско издање овог Ракићевог дела има спроведено ѓ, а которско издање га често замењује са њ.

396. К[овачевић] Б[ождар], О издањима „Горског Вијенца“ и њиховим варијантама, Књижевност VI св. 9—10 (1951, Београд) 386—388.

Неколико корисних података и примедба.

397. Ковачевић Јован, Око Мирослављевог јеванђеља, ИЧ II (1951) 90—102.

Предлаже ново читање монограма на корицама Мирослављевог јеванђеља и нову интерпретацију неких минијатура у њему. Дискутује о писарима и минијаторима који су радили на јеванђељу и налази пет разних руку (непознати писар, Григорије Дијак, први минијатор, други минијатор и други писар — можда Варсамелеон). П. И.

398. Ковачевић Јован, Поводом књиге д-ра Лазара Мирковића „Мирослављево јеванђеље“, ГлСАН II св. 1, 181.

Кратка белешка о предавању. Углавном палеографски покушај утврђивања писара, тумачења минијатура и монограма.

399. Куљбакин Ст., Рад. М. Грујић, Једно јеванђеље босанског типа XIV—XV века. Зборник лингвистичких и филолошких расправа А. Белићу 1937 г. 262—277. — ЈФ XVIII (1949—1950) 297—298.

400. Матић С., Белешке о језику Његошовом у Лучи и Вијенцу, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 238—245.

401. Мирковић д-р Лазар, Мирослављево еванђеље, Пос. изд. САН CLVI, Археолошки институт књ. 1 (1950) 8^о, 1—47+60 таблица са фотографијама.

О неколико тема у вези са Мирослављевим еванђељем.

На основу неких локалних цариградских празника који се јављају у минологију Мирослављева јеванђеља писац доводи тај минологију у везу са минологијем типика и синаксара цркве св. Софије у Цариграду. Притом утврђује старину грчког еванђелистара са којег је преведена основна подлога Мир. јев. То је VIII—IX в.

Писац износи да реч мѡша не може бити доказ да је преписивач Мир. јев. био католик,

Писац предлаже читање слова на орнаменту корица Мир. јев.: *тѣ а(гѣ) павлѣ* и изводи да је Мир. јев. увезано у Ман. св. Павла у Св. Гори.

На стр. 13—17 дискусија о уделу писара Варсамелеона и Глигорија у преписивању овог јеванђеља.

На стр. 17—47 о минијатурама у Мир. јев., о њиховом значењу и минијатурама, као и о страним утицајима на њих.

П. И.

402. Мирковић д-р Лазар, О Никодимовом типичу, ГлСАН II св. 2, 333.

Палеографски подаци.

403. Мирковић д-р Лазар, Рукописи манастира Дечана, ГлСАН II св. II св. 2, 333—334.

Има их 159; од њих су 26 на пергаменту, а остали на хартији (време: XII—XVI в.).

404. Мирковић Л[азар], Старине манастира Боговађе, Спом. ХСIX, Одељење друштвених наука нова серија I (1950) 21—64.

Поред осталог и одломци текста једног рукописног пролога који је саставио Гаврило Даскаловић, свештеник из Нове Вароши. Пролог је рускословенске рецензије. Осим тога текст читавог низа записа, углавном с краја XVIII и из прве половине XIX в. Понегде пробијају црте народног језика.

405. Мирковић Л[азар], Црквене старине у српским црквама и манастирима Баната, Румуније и Мађарске, Спом. ХСIX, Одељење друштвених наука нова серија I (1950) 1—20.

Попис богослужбених књига, икона, утвари. Поред осталог објављен приличан број записа, углавном из XVIII—XIX в.

406. Павловић д-р Миливој, Један прилог тумачењу „Србијанке“, ГлСАН II св. 1, 144.

Тумачење неких стихова С. М. Сарајлије.

407. Р[анић]-S[упер] М[илорад], Страна cetinjskog oktoihа 1494, КпјN III бр. 29 (1950) 3.

Кратки подаци о овом споменику.

408. Р[анић]-S[упер] М[илорад], Stranica Mirosavljevog јеванђеља, КпјN III бр. 26 (1950) 3.

Кратко обавештење о томе да се једна страна тог нашег споменика налази у Публичној библиотеци у Лењинграду.

409. Радојичић Ђорђе, Две наше библиографске реткости, Република (Београд) 18-IX-1951 и 25-IX-1951.

Прво говори о глагољским и ћирилским инкунабулама уопште. Прва библиографска реткост је Октоих петогласник, издат у штампарији Црнојевића, о чијим се деловима износе појединости. Друга је — „Служабник“ који се налази у Дечанима, штампан — како изгледа — такође у штампарији Црнојевића.

410. Радојичић Сп. Ђорђе, Извештај о раду на проучавању старих српских рукописних и штампаних књига, као и других старина, ИЧ II (1951) 328—346.

Проучавање у Сарајеву, Цавтату, Савини, Цетињу, Ободу, Прасквици и Острогу. Прегледан велики број књига, износе се само главнији резултати.

411. Радојичић Сп. Ђорђе, Из старе српске књижевности, 1. Да ли је Савиним старањем преведен цео евергетидски типик? Зборник радова САН књ. X, Институт за проучавање књижевности књ. 1 (1951) 35—41.

Дискусија о питању да ли је у време Св. Саве преведен и главни део евергетидског типика, синаксар, или само пролог чији превод претстављају типичи хиландарски и студенички. Писац налази у описима рукописа Ман. св. Кагарине на Синају белешке о једном споменику који садржи скраћен превод евергетидског синаксара „за који с правом можемо да претпостављамо да потиче из времена Св. Саве“.

П. И.

412. Радојичић Сп. Ђорђе, Из старе српске књижевности, 2. Стари српски писац Јован из Синајске Горе и рукописни зборник „Словеса душеполезна“, Зборник радова САН X, Институт за проучавање књижевности књ. 1 (1951) 41—45.

Писац показује да Јован није аутор зборника „Словеса душеполезна“, већ обичан преписивач из XV—XVI века.

П. И.

413. Радојичић Сп. Ђорђе, Из старе српске књижевности, 3. Силуанови стихови (из почетка XV века), Зборник радова САН X, Институт за проучавање књижевности књ. 1 (1951) 45—57.

Писац додаје нове потврде свом ранијем мишљењу да је Силуан, писац стихова, идентичан са Силуаном, старцем Карејског пирга св. Саве у почетку XV в. Од истог су писца и стихови св. Симеону.

414. Радојичић Сп. Ђорђе, Из старе српске књижевности, 4. Константин Филозоф и стари српски родослови, Зборник радова САН X, Институт за проучавање књижевности књ. 1 (1951) 57—61.

Позајмице из Теофана Исповедника које се налазе у краћем тексту родослова учинио је Константин Филозоф приликом скраћивања текста.

415. Радојичић Сп. Ђорђе, Ко је писац и када је састављена служба архиепископу Никодиму, ЈФ XVIII (1949—1950) 197—204.

416. Радојичић Надежда, Извештај о раду на проучавању старих српских рукописних и штампаних књига, као и других старина, ИЧ II (1951) 346—348.

„Водени знакови прецртани су из 121 рукописне и старе српске штампане књиге. Добијено је укупно 440 знакова“. Нађени знакови упоређивани су с онима у Briquet-овој збирци.

417. Радојичић Никола, Око Душанова законика, 1. Душанов Законик у студеничком рукопису, ИЧ II (1951) 103—108.

Коментар текста, исправке погрешака у издању и ново тумачење зашто су изостали многи чланови Законика: стога што је препис вршен с једног оштећеног рукописа.

П. И.

418. Радонић Јов., Ђорђе Сп. Радојичић, Доба постанка и развој старих српских родослова (Историски гласник, Београд, 1948) бр. 2. — ИЧ II (1951) 222.

Приказ, у врло похвалном тону.

419. Радуловић Ј., Једно језичко објашњење Кочићеве Суданије, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 173—186.

1. Језик „којим је приповетка писана од тренутка кад „Суданија“ почиње у затвору... до њеног свршетка“ уствари је карикатура оног језика који је Аустрија донела са окупацијом и покушала да наметне домаћем становништву.
2. Писац овога чланка објашњава неразумљиве речи и изразе у *Суданији*.

420. С., Фототипска издања Матице српске, Библиотекар II св. 1 (1950, Београд) 126—127.

Набраја Матичина издања старих текстова.

421. Стевановић М., Значење неких стихова из Његошове Луче микрокозма, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 162—167.

Слажући се са Банјашевићевим тумачењем неких стихова Луче, писац овога чланка језичким моментима поткрепљује исправност тог тумачења. В. бр. 388.

422. Филиповић С. д-р Миленко, Стари српски записи и натписи из североисточне Босне, Спом. ХСХ, Одељење друштвених наука нова серија 1 (1950) 65—95.

Од 1580 до 1933. Старији записи су највећим делом црквенословенски, понегде има елемената народног језика.

ђ) Историја српскохрватског језика

423. Андрић Иво, Нешто о Кочићевој борби за народни језик, НЈК 1—2 (1951) 3—5.

Говори о Кочићевој борби „за чистоту језика, не само за чистоту облика, него и за дух, па и сам опстанак језика“.

424. Барац Антун, Основе за научно проучавање српског или хрватског језика поставио је Даничић (поводом 125-годишњице Даничићева рођења), Српска ријеч VIII бр. 309 (1950, Загреб).

425. Белић А., Његош и национална култура наша, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 1—5.

Писац истиче да је значај Вука Карацића као „оца савремене културе наших народа“ оцењен у нашој науци правилно. Дела Бранка Радичевића, а нарочито Његоша, „открила су сву унутрашњу вредност Вукова покрета“. Његош је својим књижевним радом помогао Вука, јер се држао онога што је Вук тражио, стварајући на основу његових начела дела од непролазне вредности.

426. Белић А., Редак јубилеј, НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 343—348.
О Књижевном договору (1850), о његовим учесницима, о могућностима и дужностима данашњег и будућих нараштаја према нашем језику.

427. Белић д-р Александар, Историја српскохрватског језика књ. II.

Св. 1: Речи са деklinацијом, Београд 1950, 8^о, 1—459 (литографисана универзитетска предавања).

Св. 2: Речи са конјугацијом, Београд 1951, 8^о, 1—347 (литографисана универзитетска предавања).

428. Бошковић Р., О придевима типа *ораћу*, в. бр. 23.

429. Vinja Vojmir, Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1951, Zagreb) 547—566.

Писац најприје објашњава лингвистички термин *calque linguistique* а затим, анализирајући Марулићев хрватски језик, показује колико је Марулић успио обогатити свој рјечник семантичким и синтактичким иновацијама које зовемо *calque linguistique*.
М. Х.

430. Gavela Ђ., Vukova prepiska (Povodom otvaranja izložbe Vukove prepiske u Vukovom i Dositejevom muzeju u Beogradu), KnjN III br. 29 (1950) 4.

431. Дурковић - Јакшић д-р Љубомир, Гајев покушај да издаје „Народне новине“ ћирилицом, ГлСАН св. II 1, 184—186.

Гај је обећавао београдским властима да ће почети са издавањем свога листа и ћирилицом. Али он, као човек у служби Беча, није искрено мислио да испуни обећање. Само једном, да би доказао тобожњу добру вољу, објавио је један број и одмах обуставио издавање.

432. Ђорђевић М[ирослав], Друштвено-политичке тенденције у борбама око српског књижевног језика, PSKJ II knj. II sv. 2 (1950) 182—193,

Устаје против мишљења о „природном“ развоју народног језика у српској књижевности. Жели да укаже да „нису етапе формалног развоја језика основа за изучавања развоја књижевног језика, већ различите етапе борбе за народни језик у књижевности, у склопу идеолошке борбе грађанства, објашњавају и етапе формалног развоја језика. Борба око књижевности, њеног идејног садржаја, а с тим у вези и књижевног језика, водила се с једних те истих позиција — с позиције одлучивања коме припада књижевност и коме она треба да служи у тој новој етапи. Јавља се тиме, као део борбе за културу, као једног од облика друштвене и политичке афирмације грађанске класе“. „Борба за народни језик у књижевности само је једна страна борбе око српског књижевног језика и саме књижевности“.

Разматра затим друштвено политички значај и аругих тенденција. Говори, с тим у вези, о противрјечности извјесних оцјена Љуб. Стојановића. Н. С.

433. Ђорђевић Мирослав, Друштвено-политичке тенденције у борбама око српског књижевног језика (наставк), PSKJ III knj. II sv. 1 (1951) 40—50.

„Аргументација учесника у борбама око српског књижевног језика, то је аргументација одређених класних идеологија, чега ти идеолози нису били баш тако несвесни, иако су се борили за нешто што су сматрали » природним «“. Излаже затим Стратимировићев политички став и његове погледе на политичке перспективе Србије, „из којих су и због којих су у идеолошким борбама и језичка питања узела одређени облик“ и каже да је „питање става према народним масама“ као одређеном друштвеном реду, било одлучујуће и за естетске назоре... Став према народним масама биће одлучујући и за гледиште бораца за увођење народног језика у књижевност, али су ови полазили од сасвим друкчијих претпоставки“.

Вуково дело, чији је резултат било уношење чистог народног језика у књижевност, а тиме и пуна, доследна реформа књижевног језика, логично се надовезује на већ постигнуте победе на фронту идеолошке борбе око тога може ли језик угњетених маса бити књижевни језик. Стога је Вукова борба била борба за афирмацију народног језика у књижевности, у којој је било потребно докрајчити и полемике чисто филолошке природе.
Н. С.

434. Живковић Сретен, Даничић као граматичар и лексикограф, Српска ријеч, VIII бр. 309 (1950, Загреб).

435. Ивић П., Још један пример са *и* на месту старог јата у нашем књижевном језику екавског наречја, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 117—124.

„То је глагол *додијати (се)*, *додијам (се)* и од њега изведене речи *додијавати*, *додијавање*, *додијалост*“.

436. Јернеј Јосип, Podrijetlo Jakova Mikalje, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1951, Zagreb) 613—628.

Писац заступа мишљење, да познати писац „блага језика словинскога“ није Талијан, како се досада држало, него Хрват, коме су се преци отселили у Јужну Италију у околицу Напуља, гдје и данас живи некадашњи славенски елемент, који се тамо отселио из Макарског Приморја бјежећи пред Турцима. Писац то закључује по његову презимену које Јернеј изводи из хрватскога имена Михаљ (Михо, Мијо, Миховно). Славенско подријетло Микаљино писац доказује и тиме што је Микаља писао икавски, како се и данас говори у Макарском Приморју, одакле се доселила хрватска колонија у јужну Италију, а не ијекавски, како се говори у Босни, премда је Микаља нарочито истицао љепоту босанских говора. Писац нас није посве увјерно у истинитост своје тврдње, премда његово мишљење није без темеља.

М. Х.

437. Јовановић П. Живорад, Стогодишњица једног занимљивог „књижевног договора“, Република 16-V-1950 (Београд) 3.

Доноси текст договора између Вука и хрватских књижевника.

438. [Караџић Вук Стеф.], Главна правила за јужно наречје, НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 351—354.

439. Кићовић Миращ, Емануило Јанковић и Сава Мркаљ. Поводом фототипских издања њихових дела. Библиотекар II св. 2—3 (1950, Београд) 132—140.

Од стр. 137 до краја говори о значају „Сала дебелог јера“ за наш данашњи правопис. — Даје кратак преглед историјата Савиног рада и суштини његових идеја.

440. Кићовић Миращ, Слово *ј* пре Вука, НЈ I св. 5—6 (1949—1950) 210—212.

Слово *ј* употребљавали су пре Вука у ћирилној азбуци чак и калуђери, а било га је и у световној литератури.

441. К[овачевић] Б[ожидар], Две књиге и две трагедије — поводом фототипије двеју старих књига у издању Матице српске, Књижевност V св. 5 (1950, Београд) 481—488.

Поводом фототипије књига: „Физическоје сочиненије о иссушенију и раздјеленију воде у воздух, и изјасненије разливанија воде из воздуха на земљу“ од Емануила Јанковића и „Сало дебелог јера либо азбукопротрес“ од Саве Мркаља, — осврт на живот и рад ових истакнутих личности наше културне историје.

442. Костић д-р Мита, Стратимировићев напад на прву свеску Летописа Матице српске год. 1825, ГлСАН II св. 2, 328—329.

Поред осталог, — Стратимировић је замерао на посрбљавању имена свата и на употреби Вуковог језика и правописа. Због овога је дошло до спора са уредником Летописа Магарашевићем који је морао у сукобу попустити

443. Крџевић Тодор, Коџићева „Sudaniја“, Brazda III br. 9—10 (1950, Сарајево) 688—695.

Говори између осталог о кварењу језика у Босни и Херцеговини за вријеме аустриске окупације и о Кочићу који је устао у одбрану народног језика. За „Суданију“ каже да је Кочић ту дао успјелу сатиру туђинског наноса у Босни.

444. [Кукуљевић Иван, Деметер д-р Димитрије, Мажуранић М., Караџић Стеф. Вук, Пацел Винко, Миклошић Фрањо, Пејаковић Стјепан, Даничић Ђ.], Књижевни договор, НЈ I св. 9—10 (1949—1950) 349—351.

445. Љубић Пере, Nešto o versifikaciji i jeziku Marka Marulića, KnjN III br. 43 (1950) 4.

446. Матић С., Порекло неких личних имена наших, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 94—95.

Имена светица Петке и Недеље преводи су с грчког језика.

447. Милетић д-р Бранко, Преглед историје српскохрватског језика (Виша педагошка школа) (1951, Београд) 4^о, 207.

Литографисано. Уџбеник за Вишу педагошку школу.

448. Милосављевић М. Драг., Борба за чистоту нашег језика у прошлости, Република (Београд) 17-VII-1951, 3.

Објављује један акт „полечитеља правосудија и просвештенија“ из 1844 год. упућен окружном начелству у Крајини. Актом се захтева да се у званичним документима избегавају стране речи.

449. Петровић д-р Милан, Летопис Матице српске тридесетих година XIX века, ЛМС 126 св. 5—6, књ. 365, 233—258.

Има значаја за историју Вукове борбе око књижевног језика.

450. Петровић Теодора, Јован Суботић као уредник Летописа (1842—1847, 1850—1853), ЛМС 126 св. 2, књ. 366, 116—127.

Има значаја за историјат Вукове борбе око књижевног језика и правописа.

451. Поповић Влада, Летопис у време Бахова апсолутизма, ЛМС 126, св. 3, књ. 366, 201—209.

Има значаја за историјат Вукове борбе. На стр. 208 наводи се списак филолошких чланака у Летопису из тог периода.

452. Радојичић Сп. Ђорђе, Макарије, живописац Љубостиње, Старинар, орган Археолошког института САН нова серија књ. I (1950, Београд) 87—89.

За идентификацију личности Макарија који је, према њему, живописао манастир Љубостињу на самом почетку XV века, аутор се служи палеографском и филолошком аргументацијом у вези с Макаријевим натписом на старословенском и грчком језику.

453. Радојичић Сп. Ђорђе, Развој ћириличног штампарства код нас, Република (Београд) 27-II-1951, 2—3.

Кратак преглед историјата наше азбуке и штампања ћириличких књига у прошлости (почев од 1494 год.).

454. Радојичић Сп. Ђорђе, Ћирило и Методије, Република (Београд) 3-IV-1951, 2; 10-IV-1951, 2.

Кратак преглед делатности Ћирила и Методија и њихових наследника на стварању словенског писма и писмености.

455. Skok Petar, O stilu Marulićeve „Judite“, Zbornik Marka Marulića 1450—1950 (1950, Zagreb) 165—241.

У том раду писац даје анализу Марулићева стила у дјелу „Јудите“. Рад је поделио у ове одломке: 1. лингвистичке основе стила у Јудити, 2. проблем стила у Јудити, 3. улога стиха и риме у језику и стилу Јудите, 4. Марулићеве поредбе, 5. Марулићеве самосталне перифразе, 6. Марулићеви каталози, 7. лични однос писца према приповиједању, 8. закључак.

Ово је готово прво дјело ове врсте о стилу писаца наше старе књижевности. С правом истиче писац у предговору да су овакве студије потребне да бисмо знали како се развијао наш пјеснички говор и књижевни језик уопће.

М. Х.

456. Стевановић М., А. Белић: Вук и Даничић, Просвета — Београд 1947, стр. 214. — ЈФ XVIII (1949—1950) 260—269.

457. Стевановић М., А. Белић, Вукова борба за народни и књижевни језик, Просвета — Београд, 279. — ЈФ XVIII (1949—1950) 299—309.

458. Сучевић Милан, Још о слову *j* пре Вука, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 116—117.

Примери са *j* у једном трговачком писму (Вршац) из 1813 године. Има неколико обавештења и о другим особинама језика тога писма.

459. Томаковић Vaso, Асс. pl. ličnih zamenica prvog i drugog lica: ni, vi (ny, vy), ГЗФФ 3 бр. 2 (1950) 3—16.

460. Храсте Мате, Даничић у борби за побједу народног језика, Српска ријеч VIII бр. 309 (1950, Загреб).

461. Hraste Mate, Stogodišnjica knjiševnog dogovora, Ilustrirani Vjesnik 271—272 (1950, Zagreb).

462. Hraste Mate, Crtice o Marulićevoj čakavštini, Zbornik Marka Marulića 1450—1950 (1950, Zagreb) 245—277.

Писац даје опћи поглед на Марулићеву чакавштину. Посебно се задржава на гласовима, облицима, рјечнику и синтакси. У задњем одјелу говори и о неким особинама стила у Марулићевој „Јудити“ и „Сузани“.

е) Метрика

463. Adelsberger Franjo, Kratki pregled naše teorije ritma, Hrvatsko kolo IV бр. 3—4 (1951, Zagreb) 370—377.

Осврт на теоретичаре ритмике наше умјетничке поезије од Катанчића до Назора и Барца. На крају се наводи литература о теорији ритма.

464. Тарановски К., О једносложним речима у српском стиху, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 26—41.

Насупрот Маретићу, законитост у „намештању наглашених једносложница“ доводи у везу с акцентом. А у чему је та законитост? Писац анализира српски

јуначки десетерац и трохеј и јамб српске уметничке поезије. У јуначком десетерцу једносложне речи у парним слоговима „или потпуно атомирају или се њихов акценат до те мере ослаби да се оне у ритмичком погледу изједначују с ненаглашеним слоговима“. У непарним слоговима јуначког десетерца једносложне речи „у првом, петом и седмом слогу... могу бити и наглашене“. За уметнички трохеј вреди исто што и за народни стих, јер „наш уметнички трохеј је и постао по угледу на народни“. Српски јамб створен је по угледу на друге језике. У њему „једносложне акц. целине могу стајати како у парним тако и у непарним слоговима“. Писац наводи разлоге оваквом положају једносложних речи у српском народном и уметничком стиху. Б. Н.

465. Тарановски Кирил, О тонској метрици проф. Кошутића, ЈФ XVIII (1949—1950) 173—196.

ж) С т и л

466. Vinaver Stanislav, Jezik u filmu, Film I br. 6 (1950, Beograd) 3.

Полемишући са Ђузом Радовићем развија идеју да бајка не захтева диференцираност у језику појединих личности, већ друга стилска средства. В. бр. 479.

467. Вујовић Лука, О језику и стилу Горског вијенца, Пobjеда 8-IV-1951, Цетиње.

Језичке и стилске љепоте Горског Вијенца одговарају врстама поезије у дјелу.

468. Vuković J., О језику и стилским особинама у делу „Свадба“ од Михаила Лалића, Brazda III br. 9—10 (1950, Sarajevo) 701—711.

Лалић је успео да се особинама свога стила и језика уздигне у ред писаца првог уметничког ранга. „Он је изградио свој стил, свој крој реченице“. У језику овог писца „истиче се као једна од доминантних црта сликовитог израза — антитеза“, „леп манир у његову и иначе изграђеном стилу“. Али — „за приповедача — правог уметника који треба да постане мајстор речи (Лалић има способности да такав постане) и правилност језика и брига да се отклоне недостаци у општој писмености не смеју бити од мале важности“.

469. В[уковић] Ј[ово], О правилности језика у делу „Свадба“ од Михаила Лалића (рубрика „Практична питања и поуке из језика“), PSKJ III knj. II, sv. 1 (1951) 115—120.

„» Свадба «, — каже Вуковић — недавно написано дело Михаила Лалића, не одаје писца који је брзо и лако креирао своје ликове, не проучавајући брижљиво животну грађу коју је уметнички обрађивао. Али његов местимично недотеран стилски израз, нарочито његов језик, натруњен многим разноврсним грешкама, открива журбу у писању и недовољно савестан рад на усавршавању изражајног облика“. Код Лалића се може наћи и на покоји канцелариски израз, на германизме и њемачки начин изражавања, на мноштво правописних грешака.

470. Vučković Gavriilo, Čedo Kisić: О knjiševnom izrazu, Mladost VI br. 11—12 (1950, Beograd) 1070—1072.

Поздравља Кисићев покушај, уз нешто замерки. В. бр. 474.

471. Guberina Petar, Kako se može definirati stilistika sa stanovišta jedinstva književnog izraza, Republika VII br. 10 (1951, Zagreb) 774—777.

Писац на примјерима доказује да у језичком изразу налазимо поред осталих и ове карактеристике: 1. исти скуп гласова изражава различите мисли; 2. различити скупови гласова могу да изразе исте мисли.

472. Е. М., О једном случају намештања речи, Република (Београд) 2-1-1951, 4; 9-1-1951, 5; 30-1-1951, 5.

Иако у нашој синтакси влада тзв. слободан ред речи, ипак има случајева где од *месџа* речи зависи и значење. Наводи неколико таквих случајева.

473. Kisić Ćedo, Andrić Ivo: Rzvaski bregovi (stilistička analiza), Mladost VI br. 1 (1950, Beograd) 35—41.

474. Kisić Ćedo, О književnom izrazu — fragmenti (1950, Sarajevo) izd. Polet, 8°, 4+67+2.

Расправљање — у виду „појединих скица“ — о стилу уопште и посебно о стилу „мањих радова неколицине наших истакнутих савремених писаца“, са нарочитим задржавањем на местима које су Ч. Кисића „с језичке стране занимала“. В. бр. 470.

475. Клајн д-р Х., Важност реченичног акцента у пословицама, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 34—36.

Поводом чланка Анице Шаулић „Језичко знање и пословице“ објављеног у НЈ II св. 5—6, стр. 196—201. — Писац признаје важност реченичног акценту и сматра да он зависи од конкретне говорне ситуације, да, према томе, његово место није непокретно и непроменљиво. В. бр. 556.

476. Maksimović Desanka, Osećanje prirode i jezika u romanu „Kroz pičiju zemlju“ od Vere Delibašić, KnjN IV br. 16 (1951) 3.

Писац овог приказа се изражава похвално о језику В. Д., показујући на неколико примера која језичка средства сматра најуспелијим.

477. Павловић Миливој, Синтакса и интерпункција (поводом анализе неких стихова из народних песама), НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 79—90.

Поводом 224 стиха из песме Женидба Максима Црнојевића: „Женска страна мудро одговара“, где писац овога чланка сматра да на месту цезуре треба да стоји запета, да би се истакла антитеза која је садржана у овом стиху — елипси: (Иако је) женска страна, (па ипак) мудро одговара. У вези са овим писац говори о односу паратаксе и хипотаксе, држећи се принципа да хипотакса проистиче из паратаксе.

Б. Н.

478. Предић Св., Непотребни варваризми, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 187—195.

После неколико начелних напомена о варваризмима, писац на обилном материјалу показује како место стране речи врло лепо и успешно може стајати наша народна реч.

479. Radović Đuza, Jezik u filmu (Nekoliko napomena povodom našeg novog umetničkog filma „Čudotvorni mač“), KnjN III br. 43 (1950) 3. В. бр. 466.

480. Скок Петар, О стилу Марулићеве „Јудите“, в. бр. 455.

481. Šamić М., Nekoliko napomena o jeziku i stilu „Zore“ (рубрика „Praktična pitanja i pouke iz jezika“), PSKJ III knj. II, sv. 1 (1951) 121—131.

[Реферат одржан у Институту за савремени језик у Сарајеву]. „Поред осталог, у дјелима младих писаца нарочито често се сусрећемо с разним грешкама у језику и стилском изразу“. Језичке грешке „су резултат недовољног језичког знања и искуства младих писаца, недовољно високог нивоа њихове језичке, књижевне и опште културе. Али, извјесно, још више оне потичу од недовољне акрибије, па и извјесне алкавости младог писца, а и редактора, према језику и стилу умјетничког и критичког дјела“.

482. Šamić Midhat, Jezik i stil Ive Andrića u pripovijeci „Priča o kmetu Simanu“, PSKJ II knj. II, sv. 2 (1950) 171—181.

У овом чланку покушао је Шамић, како сам каже, да анализира језик „у вези с ликовима“. — Психичко расположење личности, у различитим догађајима и одређеним историским моментима, друштвена припадност личности, са свим оним битним што диференцира личност по тој припадности, мјесто у друштву — професија, класна припадност, карактер и културни ниво личности — огледа се у њеном језику (у начину и стилу изражавања, у рјечнику итд.). На крају даје карактеристику језика И. Андрића.

з) Методика наставе књижевног језика

483. Арсенијевић Нада, Говорне и писмене вежбе, НЈК 1—2 (1951) 92—96.

Значај говорних и писмених вежби за изражавање ученика; методика говорних и писмених вежби.

484. Белић А., Језик и књижевност у средњој школи, НЈК 1—2 (1950) 4—6.

Мисли о настави језика и књижевности у средњој школи. За стваралачку наставу језика.

485. Белић А., Српски језик и књижевност у средњој школи, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 1—8.

Мисли о новом постављању наставе језика и књижевности на једну ширу и чвршћу основу.

486. Вrabec Ivan, Kako govori nastavnik, onako će govoriti i njegov učenik, Školske novine II br. 17 (1951, Zagreb).

487. Вrabec Ivan, О nekim pitanjima nastave gramatike u srednjoj školi, odgoj i nastava u našoj srednjoj školi (Radovi Pedagoškog instituta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), 1950, Zagreb, 177—196.

488. Вrabec Ivan, Školske zadaće i ispravci školskih zadaća, odgoj i nastava u našoj srednjoj školi (Radovi Pedagoškog instituta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), 1950, Zagreb, 197—212.

489. Г., Употреба страних речи у писменим задацима, НЈК 1—2 (1951) 113—114.

(Други одговор у рубрици „Питања и одговори“).

Где постоји добра наша реч, не треба употребити страну — то начело ваља спроводити и у писменим задацима.

490. Георгијевић Свет., Неки проблеми из наставе граматике српског језика (методско повезивање разних делова граматике), НЈК 1—2 (1950) 63—68.

Нека питања о повезивању у настави разних делова науке о језику (синтаксе и семантиологије, например).

491. D. J., Rad stručnih aktiva za hrvatski i srpski jezik u Rijeci, Školske novine I br. 9 (1950, Zagreb).

492. Erdeljac Ante, O gramatici i gramatiziranju, Školske novine II br. 7 (1951, Zagreb).

493. Erdeljac Ante, Prilog grafičkom prikazivanju u nastavi gramatike, Pedagoški rad VI br. 6 (1951, Zagreb) 298.

494. Žalac Tomo, Zašto je slaba pismenost naših učenika? Školske novine I br. 19 (1950, Zagreb).

495. Јаковљевић Милан, Класична настава у карловачкој гимназији, ЛМС 127 св. 3 књ. 368, 154—159.

Значајно за историјат наставе језика у нашој гимназији.

496. Лалевић М. С., Из наставе српскохрватског језика и правописа на Вишој педагошкој школи у Београду, PSKJ III књ. II, sv. 1 (1951) 91—95.

Говори о томе шта се у овој школи предузело да би се знање језика и правописа побољшало код студената којима није струка српски језик.

497. Lovrak Zora, Dvotočka i zarez kod nabiranja (praktičan rad u drugom razredu osnovne škole), Pedagoški rad VI br. 3 (1951, Zagreb) 37—41.

498. Maioşan Alexandru, Dări de seamă asupra propunerii limbii române şi sârbe la şcoalele primare şi secundare române de u RFPJ. В. бр. 118.

499. Mamuzić d-r. I., Namjerne rečenice — Metodski ogled u III razredu gimnazije, PSKJ II књ. II, sv. 2 (1950) 201—207.

Лијепо обрађена методска јединица, којом је писац покушао, како сам каже, да ученике упозна „с намјерном реченицом мање путем логичке анализе неколиких примјера, која се обично практикује у нашој средњој школи, а више путем логичке синтезе, ако се тако може да каже“.

Н. С.

500. Mamuzić d-r. I., Početna nastava o akcentu (Rubrika „Jezik u školi“), PSKJ III књ. II, sv. 1 (1951) 72—90.

Методски оглед за обраду акцента у средњој школи. Предавање о акценту подијелио је на три часа и дао врло успјелу обраду ове методске јединице. Мамузић на крају закључује: „1) да наставу акцената треба радити путем слушања и изговарања; 2) да треба најпре ући у изговорне скупове; 3) затим у разликовање наглашених и ненаглашених речи; 4) потом у запажање наглашеног слога; 5) онда у утврђивање кратких и дугих слогова; 6) после тога у разликовање двају кратких; 7) најзад у разликовање двају дугих акцената“.

Н. С.

501. Мамузић д-р И., Принцип очигледности у настави матерњег језика, НЈК 3—4 (1950) 96—108.

Спроводити принцип очигледности наставе матерњег језика значи, прво, „производити низове слушних опажања“ (за питања фонетике), друго, наситирати на пуној конкретизацији и материјализацији (за питање синтаксе и семантике), треће, у граматичкој анализи инсистирати на анализи смисла. Писац се задржава и на графичким претстављањима као врсти начела очигледне наставе, на обради дијалеката и на проблему читања.

502. Мамузић д-р Илија, Глаголски придеви (методски оглед у трећем разреду средње школе), Педагошки рад VI бр. 6 (1951, Загреб) 299–306.

503. Мамузић д-р Илија, Методски погледи из наставе матерњег језика (1951, Београд) 80, 1–148.

Сакупљени чланци о настави матерњег језика, делом већ раније објављени (уз понеке измене) а делом необјављени.

504. Марџас Лјерка, Како предајем граматiku у Учитељској школи? *Školske novine* I br. 11 (1950, Zagreb).

505. Милошевић Милеса, Поглед на стање српског језика и књижевности у школској 1949/50, *НЈК* 1–2 (1951) 88–91.

Износи успехе и недостатке наставе српског језика и књижевности у школској 1949/50 год. Значајна је констатација: „Док је настава књижевности учинила крупне кораке напред, за наставу језика то се не би могло рећи“. Исп. и следеће: „Наши наставници све више схватају васпитну улогу књижевности. У неким гимназијама рекли бисмо да се она негује чак и на рачун наставе језика и граматике“

Б. Н.

506. Nikolić Ferdo, Оцjenjivanje zadaća iz narodnog jezika u srednjoj školi, *Školske novine* II br. 15 (1951, Zagreb).

507. Novaković Novak, Izražajno čitanje književnih tekstova u srednjoj školi, odgoj i nastava u našoj srednjoj školi (*Radovi Pedagoškog instituta Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*), 1950, Zagreb, 213–250.

508. Павловић д-р Миливој, Неговање правилног изговора у књижевном језику, *НЈК* 1–2 (1951) 48–55.

Залаже се за правилан изговор гласова и акцента нашег књижевног језика, дотичући се извесних принципских и методолошких момената.

509. Павловић д-р Миливој, Фонетско решење једне изговорне и правописне тешкоће, *НЈК* 3–4 (1950) 54–63.

Оне ученике који, не разликујући *ч* и *ћ* одн. *џ* и *ђ*, не умеју да изговарају ч одн. *џ* треба најпре научити да изговарају експлозивни део ове африкате — *ш* које се по месту артикулације разликује од обичнога *ш* (артикулише се тако што се језик повуче нешто уназад „и на задњој страни својим повијеним и одигнутим врхом образује препреку ваздушној струји, са тренутном експлозијом“); а тим, треба увежбати изговор гласовне групе *шшш* из које није тешко издвојити *ч* од *ш*. „Код ученика који не могу изговорити *ћ*... уз *ч* место *ћ* иде и скоро корелативно *ш* више од нормалнога...“, па их треба прво навићи да изговарају нормално *ш*, затим врло меко *с* (које је други део африкате *ћ*) и најзад саму африкату (*ћ* = *ш* + *с*).

510. Poljanec Radoslav, Govorne i pismene vježbe u nastavi materinskog jezika u višim razredima osmogodišnjih škola i nižim razredima gimnazije, 1951, Zagreb.

511. Ристановић Сава, Настава писмености у нашим школама, *НЈК* 1–2 (1951) 67–77.

„Писменост... се постепено стиче, развија и усавршава“. „... Потребно је стварно знање граматике, правописа, стилистике, композиције, књижевних техничких термина и др“.

512. Trtanj Erna, A što je najvažnije, učenici su postali pismeni, Školske novine I br. 12 (1950, Zagreb).

Наставница приказује свој рад у приправном разреду за учитељску школу.

513. Хрваћанин Јованка, Неколико примера оживљавања наставе граматике, НЈК 1—2 (1950) 69—70.

Писац наводи неколико примера из своје наставничке праксе.

514. Šarinić Josip, O nastavi pravopisa u srednjoj školi, Školske novine I br. 10 (1950, Zagreb).

Писац доказује да се ни наставници ни ученици не држе граматичке интерпункције која је прописана по нашем правопису, па предлаже да се уведе логичка интерпункција.

и) Терминологија

515. Вајагић Б., О неким техничким изразима, НЈ II 7—10 (1950—1951) 307—308.

В. бр. 516.

516. Васић П., Неколико начелних речи, НЈ II 7—10 (1950—1951) 309—310.

Поводом чланка „О неким техничким изразима“ Б. Вајагића. В. бр. 515.

517. В. В. П., Омски или омовски, НЈ II св. 1—2 (1949—1950) 58.

В. бр. 527, 538, 539.

518. Влајинац д-р Милан, Историја мера у нашем народу, ГлСАН II св. 2, 364—367.

Значајно због великог броја термина и због прецизно датих њихових значења.

519. Вујадиновић С., Насеља у сливу Пека, Антропогеографска испитивања, Посебна издања Српског географског друштва 27 (1949, Београд) 8^о, 1—63.

Има нешто народних термина.

520. Вукмановић Л. Јован, Народна ношња у Спичу, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. 1 (1950) 263—291.

Спич је у Црногорском Приморју, становништво претежно католичко, а мањим делом православно. Описујући ношњу Спичана, аутор наводи велики број народних назива.

521. Вуковић Ј., О понеким речима из пољопривредног живота (рубрика „Из рјечничке грађе“), PSKJ III кпј. II, sv. 1 (1951) 144—155.

Наводи многе ријечи из пољопривредног живота које нису ушле у наше рјечнике, даје примјере њихове употребе и тумачи њихова значења. Интересантна је група глагола са префиксом *при*: приорати, прикосити, прижети, приткати и изведени: приоравати, прикопавати, за кје Вуковић каже: „Ни под једну тачку што их има РЈА за значење глагола са префиксом *при* не би се могла потпуно уврстити овде изнесена значења сложених глагола“.

Наводи и још примјера ријечи „који се односе на поменуће сеоске радове, а којих нема ни Вуков Рјечник ни РЈА или их немају у значењима у којима су овдје обични: прикос, раскос, закос, постат, косаница; искосити, подорати, поорати, пријекоп, коп, укос, откосити, одаткати, одажњети. Поставља питање: „Да ли су

ове речи које се односе на сеоски пољски рад а које нису ушле у Вуков Рјечник Вуку биле непознате“, и „Колико је уопште данас исцрпена грађа у вези с пољопривредним радом, и колики је део те грађе на измаку да пропадне у данашњим променама, у новој друштвеној структури рада на селу, уколико што није обухваћено лексикографском грађом за речник Српске академије у Београду“.

Н. С.

522. Дероко Александар, Кућа у Јабланици и Пустој Реци, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. I (1950) 309—315. Садржи приличан број народних термина.

523. Драгић д-р Милорад, Прилози из народне медицине у околини Тавне, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. I (1950) 211—235.

Тавна је у источној Босни. Расправа наводи приличан број народних израза из области медицине.

П. И.

524. Дробњаковић д-р Боривоје М., Упитник за прикупљање грађе о покућанству, Повремена издања Етнографског института САН св. 2 (1949) 1—40.

Етнографски упитник намењен скупљачима грађе на терену. Садржи извештај број народних назива за поједине предмете. Снабдевен сликама једног дела тих предмета.

525. Živković Dragiša, Nekoliko pitanja terminologije teorije književnosti (поводом превода књиге L. I. Timofejeva „Teorija književnosti“), КнјН IV бр. 6 (1951) 2—3.

О тешкоћама које је стварао превод, уз нешто замерки и уз предлог да се питања терминологије у теорији књижевности ставе на дискусију.

526. Јанковић Ђ. Ненад, Астрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба, СЕЗб LXIII Живот и обичаји народни 28 (1931) 1—206

Рађено углавном по старим споменицима и етнолошкој литератури. За нас интересантно у два правца: дата су подробна објашњења претстава везаних за поједине термине и дати су спискови израза за поједине појмове.

П. И.

527. Јовановић В. Ђ., Омски или омовски, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 294—295.

„... Електрични отпор дефинисан по Омовом закону треба звати *омовски* а не *омски*“. В. бр. 517, 538, 539.

528. Кићовић д-р Миращ, Старо позориште код Срба, Зборник радова САН X, Иститут за проучавање књижевности књ. I (1951) 9—33.

На основу сачуваних спомена у текстовима аутор утврђује развијеност средњовековног српског позоришта и везе традиције које га спајају с нашим модерним позориштем. Као доказ аутор наводи богату средњовековну глумачку терминологију која се у доброј мери продужује у нашој данашњој.

П. И.

529. Костић д-р Александар, Рад на стварању медицинске терминологије, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 120—122.

Терминолошки семинар Медицинског факултета у Београду усретсредно је свој рад на следеће три области: 1) изградња и уједначење међународне меди-

цинске терминологије; 2) правилно транскрибовање међународних термина на наш језик; 3) стварање наше народне медицинске терминологије.

530. Марковић Св., Једно значење речи *алаш*, НЈ III св. 3—4 (1951—1952) 118—119.

„... У бродарству *алаш* значи *уже* а то свакако није *алаш* у значењу » прибора за рад «“.

531. Мићовић В. М., О народним речима за „зихернадлу“, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 142—145.

Народни називи за игле, створени према намени којој те игле служе.

532. Николић Рајко, Привреда, насеља и становништво Тителског Брега, ГлСГДр XXIX бр. 2, 119—142.

Географска, у првом реду антропогеографска истраживања. Садржи приличан број народних термина, геоморфолошких, привредних и др.

П. И.

533. N. N. d-r, Око наслова једне старе књиге, Geodetski list V, 10—11 (1950, Beograd) 337—341.

Приказује „Рјечник њемачко-хрватскога технологичкога називља...“ који је израђен као допуна Шулескову „Рјечнику званственог називља“.

534. Н. Н. Д-р., Терминологија, Geodetski list IV, 1—3 (1950, Beograd) 72—76.

535. Паунов инж. А., Поводом наших стручних терминологија, НЈ I св. 7—8 (1949—1950) 323—326.

Неколико начелних питања о терминологији, углавном шумарској.

536. Петровић Ж. Петар, Упитник за испитивање народних пољопривредних справа, Повремена издања Етнографског института САН св. I (1949) 1—63.

Етнографски упитник намењен скупљачима грађе на терену. Садржи велики број народних термина уз пртеже справа.

П. И.

537. Р., Дискриминација и диспечер, НЈК 1—2 (1951) 114.

(Трећи одговор у рубрици Питања и одговори).

Даје значења наведених речи.

538. Стевовић И., *Омски или омовски*, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 59—64.

В. бр. 517, 527, 539.

539. Стевовић И., Поводом претходног чланка, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 296—299.

Поводом чланка В. Ђ. Јовановића „*Омски или омовски*“. В. бр. 517, 527, 538.

ј) Народне умотворине (текстови, тумачења итд.)

540. Влајинац М., „Једна смрт другој не да“, НЈ III св. 1—2 (1951—1952) 87—88.

У пословици *Која смрт храни другој не да* глагол *храниши* значи *чуваши*. В. бр. 547, 557.

541. Вуковић Ј., Поводом језичких објашњења уз другу књигу Вукових народних песама, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 98—116.

После неколико уводних примедба о коментарима класичних дела наше књижевности исправља нека објашњења народних песама друге књиге Вукове збирке, коју је дао Д. Костић у својој књизи *Тумачење друге књиге народних пјесама Вука Ст. Караџића*, Бгд, 1937.

542. Ђорђевић Р. д-р Тихомир, Из наших народних пословица, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. 1 (1950) 77—93.

Објашњења 25 пословица, обично неким догађајем, веровањем и сл.

543. Јанковић С. Даница, в. Јанковић С. Љубица и Јанковић С. Даница бр. 545.

544. Јанковић С. Даница, в. Јанковић С. Љубица и Јанковић С. Даница бр. 546.

545. Јанковић С. Љубица и Јанковић С. Даница, Народне игре, II књига (1949, Београд) 8^о, 1—430.

Има нешто текстова песама из Војводине и из Нишаве.

546. Јанковић С. Љубица и Јанковић С. Даница, Народне игре, VI књига (1951, Београд) 8^о, 1—278.

Има текстова песама из гњиланског и врањског краја. П. И.

546а. [Karadžić Vuk Stefanović], *Srbske narodne uganke*, Priredil Alojz Gradnik, Mladinska knjiga (1951, Ljubljana) 16^о, 132+(XII).

547. Матић С., „Која смрт храни, другој не да“, НЈ II св. 3—4 (1950—1951) 125—126.

Тумачи значење наведене пословице. В. бр. 540, 557.

547а. Matičetov Milko, Arturo Cronia: *Poesia popolare degli Slavi meridionali*. Corso di filologia slava per l'anno accademico 1946—47. Padova, Edit. Zanocco & C. 1947. — SIE III—IV (1951) 439—444.

547б. Matičetov Milko, Milovan Gavazzi: *Dva motiva iz narodne poezije gradišćanskih Hrvata*. Pos. otisak iz „Zbornika radova“ 1. Sveučilište u Zagrebu. Filozofski fakultet. God. 1951. — SIE III—IV (1951) 446—447.

548. Мојашевић д-р Миљан, Из партизанске народне поезије у Санџаку, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. 1 (1950) 51—75.

О постанку народних песама из НОБ, о томе ко их је испевао и о њиховој садржини. Са навођењем великог броја текстова и одломака.

549. Мојашевић Миљан, Српска народна приповетка у немачким преводима од Грима и Вука до Лескина (докторска дисертација), 1950, Београд, 8^о, 1—180.

550. Никић Љубомир, Косовске песме на немачком, Књижевност VI св. 3 (1951, Београд) 322—323.

„Одличним познавањем нашег и немачког језика и препевом у десетерцу вршеном стих по стих, превод г-ђе Јовановић спада у најбоље (ако не и најбољи) преводе наших народних песама на немачки језик“.

551. Павловић Миливој, Синтакса и интерпункција, в. бр. 477.

551 а. P[otokar] T[one], Knjiga kajkavskih narodnih pesmi, NOB-zorja IV št. 5 (1951) 344—347.

Порођило о књиги: Hrvatske narodne pjesme, Kajkavske.

552. Радловић Ј., Размишљања о нашој народној поезији, НЈК 1—2 (1951) 38—47.

Између осталог говори и о језику наше народне поезије који и данас може и треба да служи за углед нашим књижевницима.

553. Станковић Живојин, Народне песме у Крајини, Пос. изд. САН књ. CLXXV, Музиколошки институт књ. 2 (1951) 8^о, 1—89.

Текстови и мелодије песама, забележених још пре 1906. У текстовима има дијалекатских црта, али их је скупљач ипак у многоме изменио у правцу књижевног језика.

П. И.

554. Стевовић И., „У страха су велике очи“, НЈ II св. 1—2 (1950—1951) 50—52.

Ову народну пословицу у једном дневном листу писац је нашао писану у овом неправилном облику: у страху су велике очи, па ту грешку исправља.

555. Hraste d-r Mate, Dvije knjige narodnih pripovijedaka, Pedagoški rad VI br. 7—8 (1951, Zagreb) 397—399.

Осврт на језик и правопис у „Хрватским народним приповијеткама“, издање Сељачке слоге, Загреб 1951, и у „Народним приповијеткама“, издање Српског културно-просвјетног друштва „Просвјета“, Загреб 1951.

Писац указује на неке недостатке у језику, правопису и туђицама у збирци приповиједака издања Сељачке слоге.

556. Шаулић Аница, Језичко значење и пословице, НЈ II св. 5—6 (1950—1951) 196—201.

За разумевање народних пословица потребно је познавање народног језика, логике и психологије народне, потребно је познавање страних језика (да би се утврдила изворност пословица), потребно је осећање реченичног акцента итд. Писац на примерима показује како је и колико сложен посао тумачења народних пословица. В. бр. 475.

557. Шаулић Аница, Која смрт храни, другој не да, НЈ II св. 7—10 (1950—1951) 311—312.

„... Ова пословица уствари има детерминистичко значење, са прастарим схватањем човека у борби с природом, да се умире од смрти одређене, суђене“. В. бр. 540, 547.

VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика)

558. Barić d-r H., Rečnik srpskoga ili hrvatskoga i arbanaškoga jezika (Tjalar i gjuhës sërbishte ose kroatishthe dhe i shqipës), 1950, Zagreb, 8^о, 672.

Садржи речи од А до О.

559. Benešić Julije, Hrvatsko-poljski rječnik, 1949, Zagreb, I—XII + 1314. Предност Бенешинева Рјечника је у томе што је на свакој ријечи означен акценат.

М. Х.

560. Да ли знате свој језик; Знате ли свој језик, Република (Београд) 1-VIII-1950, 5; 15-VIII-1950, 5; 22-VIII-1950, 4; 10-X-1950, 2; 7-XI-1950, 5; 28-XI-1950, 4; 26-XII-1950, 5.

Стална рубрика у којој повремено излазе одломци из Вуковог Рјечника. В. бр. 562.

561. Деановић д-р Мiрко, Talijansko-hrvatsko-ruski rječnik iz god. 1751, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu (1951, Zagreb) 567—612.

Деановићев рад је прилог повијести српскохрватске лексикографије. Писац нас упознаје с једним малим недовршеним (од слова А до С) рјечником „Dizionario italiano-slavo-moscovitico, који се у рукопису чува у Свеучилишној књижници у Загребу у једном рукописном зборнику из Дубровника из средине XVIII стољећа. Писао га је на лађи, путујући из Анконе у Италији у Дубровник, исусовац Иван Марија Матијашевић, Дубровчанин, а помагао му је Јован Младеновић, Београђанин. Рјечник није довршен. Писан је без потребних помагала па није од нарочите важности.

М. Х.

562. Знате ли свој језик, Република (Београд) 2-I-1951, 5; 3-IV-1951, 5; 1-V-1951, 4; 8-V-1951, 4.

Стална рубрика у којој повремено излазе одломци из Вуковог Рјечника. В. бр. 560.

563. Klaić Bratoljub, Rječnik stranih riječi, izraza i kratica (1951, Zagreb) I—VII+714.

564. Musulin Stjepan, Rad na Akademiskom rječniku, KnjN III br. 28 (1950) 3.

О историјату и перспективама израде Речника.

565. О речнику књижевног и народног српскохрватског језика, ГлСАН I св. 1—2, 158—164.

О досадашњим нашим речницима, о потреби за овим новим речником и о историјату рада на скупљању грађе за њега.

566. Perić Aleksandar P., Rečnik francusko-srpski (1950, Beograd) 4°, 1—570+(I).

566а. Р[отокар] Т[опе], Hrvatski slovar tujk, LjD I št. 105 (1951).

567. Рад Академије наука на новом речнику, НИН 14-I-1951, 7.

Интервју са М. Московљевићем о стању рада на великом Академијном речнику.

IX Биографије, аутобиографије и сл. грађа

567а. Bezlaj Fr[ance], Petar Skok — sedemdesetletnik, SR IV št. 1—2 (1951) 93—95.

567б. Bezlaj France, Fran Ramovš, pogled na njegovo delo, SR III št. 3—4 (1950) 225—236.

О научном формирању и развоју Ф. Рамовша, о етапама његове научне делатности. — Има резиме на француском.

568. Б[елић] д-р А[лександар], Милан Решетар, ЈФ XVIII (1949—1950) 506—508.

Некролог.

569. Б[елић] А[лександар], Франце Кидрич, ЈФ XVIII (1949—1950) 519—521.

Некролог.

570. Б[ошковић] д-р Р[адосав], Никола ван Вејк, ЈФ XVIII (1949—1950) 501—504.

Некролог.

571. Б[ошковић] д-р Р[адосав], Олджих Хујер, ЈФ XVIII (1949—1950) 508—512.

Некролог.

572. Deapović d-г Mirko, Milan Rešetar, Ljetopis Jugoslavenske Akademije knj. 54 (1949, Zagreb) 336—361.

Исцрпан и објективан приказ живота и научног рада Милана Решетара. На крају је додан хронолошки преглед Решетарових радова.

573. Живковић Ср., Грубор Ђуро, ЈФ XVIII (1949—1950) 517—519.

Некролог.

573а. Kos Stanislav, Sveta solunska brata in Rim. Nova pot II (1950) 148—154.

574. Лесковац Младен, Неколико података за биографију Саве Мркаља, Научни зборник Матице српске, Серија друштвених наука I (1950, Нови Сад) 134—141.

Исправља податке у Рајковићевој биографији, у првом реду оне који се односе на Мркаљеву болест и смрт. На крају библиографски попис Мркаљевих радова.

575. Maslić Ferdinand, Luj Braj (Louis Braille) tvorac modernog pisma za slepe, Život i rad, Naš život, časopis slepih Jugoslavije, god. II br. I (1951, Beograd) 43—57.

Поред Брајеве биографије даје кратак историјат покушаја стварања азбуке за следе.

575а. Ocvirk Anton, Franu Ramovšu za šestdesetletnico, SR III št. 3—4 (1950) 223—224.

Посвета јубиларне свеске часописа посвећене шездесетогодишњици Фр. Рамовша. Писац истиче као битне карактеристике Рамовшеве личности његову дубоку приврженост за словеначку земљу, веру у истину као највишу вредност праве духовне слободе и племенит човечански етос.

576. Радојичић Ђорђе, Путници кроз српске земље у средњем веку, Република (Београд) 16-I-1951, 23-I-1951.

Има, између осталог, података о Ђирилу и Методију и њиховим ученицима.

577. Skok Petar, Jagić u Hrvatskoj, Rad JA knj. 378 (1949, Zagreb) 5—76.

Ова студија је проширено и допуњено предавање проф. Скока које је одржао у Југославенској академији 18-II-1949 поводом 25-годишњице Јагићеве смрти. Писац даје приказ живота и цјелокупног рада нашег најпознатијег слависте Ватрослава Јагића. Нарочито се осврће на узроке због којих није могао успјети у домовини, него је морао отићи у иностранство. Мјестимично се писац критички осврће на Јагићев рад. То је дјело врло користан прилог проучавању не

само Јагићева живота и научног рада, него и друштвених и политичких прилика у Хрватској у доба кад је Јагић напустио домовину. М. Х.

578. Skok Petar, Tomo Maretić, Ljetopis Jugoslavenske Akademije knj. 54 (1949, Zagreb) 310—335.

Темељит приказ Маретића као књижевника, учењака, човјека, професора и јавног радника. Додан је и хронлошки попис Маретићевих радова.

579. Т[арановски] К[ирил], Кошутин Радован, ЈФ XVIII (1949—1950) 512—517.

Некролог.

580. Уредништво, Уз педесетогодишњицу наставничког рада професора А. Белића, НЈ I св. 3—4 (1949—1950) 73—74.

Уредништво поздравља слављеника и истиче његов значај за свој часопис.

580a. Filipović Rudolf, Bowring in Kopitar, SR IV št. 1—2 (1951) 113—130.

581. Šolar J., Fran Ramovš, I. Življenje, SR III št. 3—4 (1950) 441—445.

X Библиографија

582. Библиографија, ЈФ XVIII (1949—1950) 341—500:

I Филозофија и језик (333—347); II О словенској језичкој заједници и словенским језицима (347—363); III Етимологије, историја речи, тумачење речи, збирке речи (363—371); IV Несловенски језици (371—375); V Балканологија (375—378); VI Старословенски језик (378—380); VII Српскохрватски језик: а) фонетика (експериментална, физиолошка, фонолошка), б) граматика и граматичка питања, в) савремени књижевни језик, д) текстови стари и нови, издања, њихова критика, порекло итд., ђ) историја српскохрватског језика, е) метрика, ж) стил, з) методика наставе књижевног језика, и) терминологија, ј) народне умотворине (текстови, тумачења итд.) (380—447); VIII Речници стари и нови српскохрватског језика (српскохрв. и ког страног језика) (477—448); IX Биографије, аутобиографије и сл. грађа (448—461); X Библиографија (461—462); XI О становништву (462—468); XII Различно (469—471); XIII Македонски језик (471—476); XIV Словеначки језик (477—500).

582a. Bizjak A. Zvonko, Fran Ramovš, II. Delo, SR III št. 3—4 (1950) 446—458.

Библиографија (са подацима о одзивима у научној литератури), затим преглед уредничке делатности Ф. Рамовша и биографских и библиографских радова о њему.

582б. Damiani Enrico, Cultura slovena in Italia (Appunti bibliografici), SR III št. 3—4 (1950) 458—464.

Библиографски подаци, углавном о публикацијама од 1914 наовамо.

583. Наука о језику, Југословенска библиографија 1949, издање Дирекције за информације Владе ФНРЈ (1950, Београд) 122—123.

У рубрици „Наука о језику“ регистровано је 15 књига из области науке о језику.

584. Filologija, Bibliografija Jugoslavije, knjige, brošure i muzikalije бр. 1—12 (1950, Београд) и бр. 1—6 (1951, Београд).

Издање Библиографског института ФНРЈ. У свакој свесци часописа региструју се у рубрици „Filologija“ књиге и брошуре филолошке садржине.

585. *Filologija, lingvistika*, Bibliografija Jugoslavije, članci i književni prilozi u časopisima, бр. 1—4 (1950, Београд) и Bibliografija Jugoslavije, članci i književni prilozi u časopisima i novinama, бр. 1 (1951, Београд).

Издање Библиографског института ФНРЈ. У свакој свесци часописа региструју се у рубрици „Filologija i lingvistika“ чланци филолошке садржине.

XI О становништву

586. Барјактаревић Мирко, Ругова, ГЛСАН II св. 1, 204—206.

Извештај о предавању. — Руговци су пореклом од арбанашког Фиса Климената. По традицији су се трајно населили пре око 200 година. Страница нема.

587. В., *Vosansko pleme u Africi*, Република (Београд) 24-IV-1951, 3.

Белешке о једном суданском племену које је по традицији досељено из Босне и које говори неким језиком који околна племена уопште не разумеју. Аутору се чини да у имену *Quschi* препознаје српско *Кучи*, *Кучић*.

И. П.

588. Д-р Н. М., Српско село у Истри, Република (Београд) 1-V-1951, 4.

Кратка белешка о досељењу Црногораца у Перој у Истри (1657 год.) и о њиховом животу под туђином.

589. Ивић Ал., Избеглице из Србије на аустријском земљишту године 1813 и 1814, ИЧ II (1951) 157—163.

После пада Карађорђево Србије прешло је око 100.000 људи у Банат и у Срем. Од тог броја остало је око 10.000.

П. И.

590. Јанкулов д-р Борислав, Ослобођење Војводине од Турака и стање њено после ослобођења. (Одломак из дела „Колонизација Војводине у XVIII и XIX веку“), Научни зборник Матице српске, Серија друштвених наука 1 (1950, Нови Сад) 28—38.

Има сабраних података о стању српског живља у XVIII в. пред почетак немачке колонизације. Изненађује некритичко усвајање (стр. 87) мишљења једног мађарског писца о мађарским елементима у сремској топономастици. Ту се чак и име брда Слеме сматра мађарским.

П. И.

591. Јулиус Ђука, Изигравање права Словенаца, Политика (Београд) 11-X-1951, 2.

У чланку се приказује денационализаторски рад који су над Словенцима у Трсту и околини спроводиле талијанске власти. Законским средствима (1926—1927) Словенци су принуђени да своја презимена претварају у талијанска. — Данас је у СТТ употреба словеначког језика званично допуштена, али је стварно он ипак у опасности, јер администрација спроводи према њему систематску дискриминацију.

592. Костић М. Михајло, Коритница — антропогеографска проучавања, ГЛСАН II св. 1, 208—210.

Извештај о предавању. — Констатује се да је отприлике половина становништва стариначка, а да другу половину чине досељеници шопске и косовске миграционе струје.

593. Лутовац д-р Милисав, Шарпланинска Гора, ГЛСАН II св. 1, 192—193.

Белешке о предавању. — Гора се налази у масиву Шар Планине и Коритника. Насељена јесловенским пастирима махом старинцима који су познати још из Средњег

века. Иако су са свих страна опкољени Арбанасима, етнички су се потпуно очували. Успели су да асимилију све досељенике.

594. Павловић Љ. Радослав, Пештер и Сјеница, антропогеографска проучавања, ГлСАН II св. 1, 199—201.

Белешка о предавању. — Поред осталог констатује да у овим крајевима нема старинаца, који су се отселили на север, — него да је становништво састављено од досељеника из Црне Горе, нарочито из Васојевића, Мораче и Куча. У XVIII в. населили су се и Арбанаси.

595. Петровић Ж. Петар, Шумадиска Колубара, СЕЗБ LIX, Насеља 31 (1949) 1—275 + 30 слика и 1 карта ван текста.

Општи и посебни део. Уопштем делу: I Област. II Положај и типови насеља. III Кућа и остале зграде. IV. Етничка прошлост области и старине. V. Данашње етничке прилике. VI. Привреда и саобраћај. На стр. 49—63 налази се преглед становништва по пореклу. Старицаца има 675 кућа (6,6%), родови непознате старине имају 1414 кућа (13%). Од досељеника најбројнији су динарски са 6194 кућа (61,3%), затим косовско-метохиски са 617 кућа (6%), моравско-вардарски са 575 кућа (5,7%), панонски са 464 кућа (4,6%) и тимочко-браничевски са 15 кућа (0,1%). „Становништва страних земаља“ (ову групу сачињавају првенствено Цигани) има 608 кућа. На стр. 77—78 неколико података о говору, поред осталог и констатације о ђаковачком акценту. У појединим поглављима, нарочито у одељцима „Кућа“ (стр. 20—32) и „О ношњи“ (79—85) има народних речи, најчешће назива за поједине предмете материјалне културе

П. И.

596. Поповић В., Три деценије денационализаторског притиска, Борба (Београд) 23-IX-1951.

Чланак приказује учешће талијанских власти у процесу денационализације истарских Словена. Један одељак чланка говори о званичним талијанским документима на основу којих се вршила у Истри принудна измена словенских презимена у талијанска.

597. Поповић Ј. Душан, Срби у Срему до 1736/7, Историја насеља и становништва, Посебна издања САН CLVIII, Етнографски институт књ. I (1950) 8^о, 1—289.

Стр. 1—150 Први део (Расправа), 151—299 Други део (Грађа). Рађено на основу архивског материјала. Док су подаци о Србима у Срему у XIV в. оскудни, из XV и XVI в. имамо обилате податке о досељавању Срба. „Од 16 века па даље Срем је од савременика обележаван на картама као „*Rascia*“, тј. „Србија“. У XVIII в. нови покрети становништва. Статистике из тога века показују досељенике из Србије, Босне, „западних крајева“ (Лике, Баније и Кордуна), Бачке и српских насеља у Угарској.

П. И.

598. Томић Светозар, Бањани, СЕЗБ LIX, Насеља 31 (1949) 277—378+VIII табла са 16 фотографија+1 географска карта ван текста.

Предговор, општи и посебни део. Општи део садржи поглавља: I Увод, II Границе, III Име, IV Подела, V Орографија, VI Клима, VII Воде, VIII Насеља, IX Постанак насеља и порекло становништва, X Занимање становништва и саобраћај, XI Психичке особине, XII Право својине. — Бањани су племе у Црногорској Херцеговини, у неплодном крашком пределу. Становништво тога краја живео у ранијим вековима номадским сточарским животом померало се често. Старицаца данас има мало, од 86 родова свега 8, док су досељеници овако

На стр. 363—368 подаци о говору који је јекавски. Писац додуше наводи да је код Муслимана кратко *џ* дало *ц*, али наведени примери то не доказују (сио, стио, срио, сирома, старосидиоци).

У неким поглављима има приличан број народних термина, првенствено из области материјалне културе.

П. И.

ХИ Различно

603а. Altbauer Моше, *Še en glas o blejskem seminarju*, SPor XI št. 205 (1950).

604. А. Ш., Нове свеске „Гласника Српске академије наука“, Књижевност VI св. 3 (1951, Београд) 326—327.

Даје кратак резиме најважнијих радова.

605. Белић А., Vatroslav Jagić, *Izabrani kraći spisi*. Uredio i članke sa stranih jezika preveo Mihovil Kombol. Matica hrvatska. 1948, 639 вел. 8°. Zagreb. — ЈФ XVIII (1949—1950) 311—313.

605а. Белић А., *Slovanské studie*. Sbirka statí, věnovaných prelátu univ. prof. dr. Josefu Vajsovi. K učení jeho životního díla. Uspřadali Josef Kurz, Matyáš Murko, Josef Vašica. Nakladatelství Vyšehrad v Praze, 1948, 266 стр. вел. 8°. — ЈФ XVIII (1949—1950) 293—297.

606. Б[убић] М[ухамед], Друга свеска часописа „Питања савременог књижевног језика“, Бразда III бр. 11—12 (1950, Сарајево) 870—873.

Кратка биљешка. Садржај чланака. Најдуже се задржава на чланку Ј. Вуковића „Глаголске именице на -ње и -ће“ (наставак). Истиче Вуковићеве закључке о грађењу ових именица од несвршених глагола у којима Вуковић унеколико ревидира досадашња мишљења.

Н. С.

607. В[убић] М[ухамед], „Pitanja savremenog književnog jezika“, *Brazda* IV br. 6 (1951, Sarajevo) 468—471.

Кратка биљешка о часопису. Кратак садржај чланка А. Белића „Језик и мишљење“ и П. Скока „О придјевским изведеницама“. Дуже се задржава на чланцима С. Живковића „Проблеми савременог књижевног језика“ и Ј. Вуковића „Ије — је или само је у југозападном књижевном наречју“ и „О култури говорног језика“.

608. Д. Б. [Ковачевић Божидар], Душанов законик на енглеском, Књижевност V св. 6 (1950, Београд) 622—623.

Преводилац „врло добро познаје нашу прошлост, средњовековну културу и право, а такође и стари наш језик“. Био је „само на једном месту неопрезан“ и то у тумачењу члана 153 и 154 Законика.

609. Ђоковић Дивна, *Основи рецитовања за аматере* (изд. „Народни универзитет“), 1951, Београд, 8°, 1—29.

В. бр. 625.

610. Živković Dragiša, *Deset brojeva „Našeg jezika“*, KnjN III br. 39 (1950) 3.

Приказ и повољна оцена.

611. Из института за српски језик, ГЛСАН I св. 1—2, 156—158.

Извештај о раду.

612. Из Института за српски језик, ГлСАН I св. 3, 482—490.

Извештај о раду.

613. Из Института за српски језик, ГлСАН II св. 1, 128—134.

Извештај о раду.

614. Ј. Ђ., „Питања савременог књижевног језика“, Република (Београд) 2-I-1951, 5.

Поздравља покретање Вуковићевог часописа у Сарајеву и даје преглед чланака у прве две свеске.

615. Ј. Р., Питања савременог књижевног језика, књ. I св. 1, Сарајево 1949. Институт за савремени језик. — НЈК (1950) 122.

1. Приказ. 2. Поставља питање: „да ли ће ова едиција, као часопис, са ограниченим бројем стручњака, остварити постављене задатке“.

616. Lalević S. M., Tri dvobroja „Našeg jezika“, KnjN III br. 21 (1950) 4.

Приказ и оцена, са извесним замеркама.

617. Магарашевић д-р Б., Свечани састанак Југославенске академије поводом 125-годишњице Даничићева рођења, ЈФ XVIII (1949—1950) 243—244.

618. Милановић Бран., Јубилеј професора А. Белића, ЈФ XVIII (1949—1950) 223—242.

619. Михајловић Борислав, Два сусрета и једно испуњено пророчанство, НИН 19-VIII-1951, 6.

Репортажа о „Вуковом и Доситејевом музеју“ у Београду.

619а. R[upel] M[irko], Lep uspeh blejskega seminarja, SPor XI št. 204 (1950).

620. С., „Јужнословенски филолог“, Књижевност VI св. 3 (1951, Београд) 325—326.

Сматра да је „и овај том на научној висини и да ће сачувати Филологу угледно место међу сличним европским часописима“.

621. Свечани скуп САН поводом прославе педесетогодишњице рада претседника А. Белића, ГлСАН I св. 3, 355—370.

Поздравни говори М. Миланковића, Д. Недељковића и И. Секулић и одговор А. Белића.

622. С. П., „Јужнословенски филолог“ — гласило Института за српски језик Српске академије наука, Политика (Београд) 22-XI-1950.

Приказ. Погољна оцена.

623. Стевовић Игрутин, Прослава Вука Ст. Караџића, ЈФ XVIII (1949—1950) 205—223.

624. Hamm Josip, Sto godina bečke slavistike, Hrvatsko kolo III br. 3 (1950, Zagreb) 559—562.

Осврт на рад и значење славистике у Бечу од првих почетака до данас. Нарочито је споменут садашњи наслеђник Јагићев у Бечком свеучилишту Рудолф

Јагодић, који је 1949 покренуо славистички часопис „Wiener Slavistisches Jahrbuch“. Иако чланци у њему нису на оној висини, на којој су били у Јагићеу Архиву, Славији или Рочнику Славистичном, треба похвалити настојање аустријских слависта што покушавају обновити рад великога Јагића.

625. Н. К., Divna Đoković: Jedna brošura o recitovanju, KnjN IV br. 42 (1951) 8.

Приказ са доста замерки, али с повољним закључком. В. бр. 609.

625 а. Škerlj Stanko, Naloga slovenske romanistike in ljubljanska romanistična stolica, NS V št. 2 (1950) 167—174.

626. Шобајић С. Петар, Ко су Матаруге? ГЛСАН II св. 3, 570—572.

Матаруге су балкански староседеоци, чији центар становања изгледа да је био у Боки Которској (памти се да су се у турско време сдатле иселили). Трагова од њих има нарочито у Црној Гори, Херцеговини, а донекле и у Босни.

627. -X-, „Јужнословенски филолог“, Бразда IV бр. 1—2 (1951, Сарајево) 129—130.

Кратка биљешка о XVIII свесци Јужнословенског филолога. Прво напомена откад овај часопис излази, ко га издаје, циљ часописа. Спомиње 2—3 важнија чланка, затим даје само имена осталих сарадника.

XIII Македонски језик

628. Андоновски Андон, Зборови од Дебарско, МЈ I, 9—10 (1950) 249—241.

629. Б. Д., [Ковачевић Божидар] Један прилог историји македонског народног препорода, Књижевност V св. 7—8 (1950, Београд) 187—188.

Приказ расправе Блажа Конеског: „Македонските учебници во 19 век — еден прилог кон историјата на македонската преродба“. Истиче се да је расправа врло занимљива и поучна. Поводом језичке стране првих македонских уџбеника напомиње се да Конески „врло детаљном анализом... разматра њихов језик и идеје из које се може видети како се еманципација од бугарског и српског књижевног језика све више јављала као стална тенденција која ће у доцније време довести најзад до уобличавања самосталног књижевног језика код Македонаца“. В. бр. 678.

630. Вошковски Ј., Bilten „Makedonski jazik“, KnjN III br. 15 (1950) 4. Повољна оцена.

631. Бошковски Јован, Кон пократки форми, МЈ I, 2 (1950) 46—47.

632. Брдарски Душко, Зборови од Курчискиот занает во Светониколско, МЈ II, 7 (1951) 165—168.

633. Видоески Божо, За неправилната употреба на прилозите *После* и *ширум* во нашиот јазик, МЈ I, 7 (1950) 150—153.

634. Видоески Божо, За сложенките, МЈ II, 6 (1951) 131—140. Класификација на сложените зборови.

635. Видоески Божо, Зборови од Порече, МЈ II, 1—2 (1951) 24.

636. Видоески Божо, Јазикот во локалниот печат, МЈ I, 2 (1950) 25—32.

Се зборува за грешките во локалниот печат.

637. Видоески Божо, Класификација на глаголите во нашиот литературен јазик, МЈ I, 1 (1950) 15—21.

Класификација на глаголите на три групи според основата на сегашно време.

638. Видоески Божо, Образување на вокативната форма кај именките, МЈ I, 8, 9—10 (1950) 191—192, 231—235.

639. Видоески Божо, Поречкиот говор, издание на Филозофскиот факултет, дипломски работи кн. I (1951, Скопје) 1—84.

Книгата содржи: Увод, Фонетика, Морфологија, Речник на поретки зборови од овој говор, текстови и една карта на Порече. Во Уводот се дава краток историски и географски поглед на Порече, како и границите на поречкиот говор: според рефлексот на -lit- авторот го дели овој говор на два подговора: ол-говор (поархаичен) и ѓл-говор. Со овој говор го разгледува говорот на муслиманското село Дебреште, гранично село меѓу прилепскиот и поречкиот говор.

Материјалот што се разгледува е добро и совесно забележен, разновиден и доста полн, така што врз основа на тој материјал можат да се направат и пошироки заклучоци.

640. Dimitrovski Todor, Greške u pisanju i izgovoru makedonskog jezika, KnjN IV br. 46 (1951) 6.

Исправља најчешће грешке које се јављају у транскрибовању македонских имена у српскохрватском језику; скреће пажњу и радио-спикерима да боље акцентују та имена.

641. Димитровски Тодор, Еден туѓ начин на изразување, МЈ II, 5 (1951) 113—115.

642. Димитровски Тодор, За погрешната употреба на зборот *писашел*; *жишо* или *жишарица*, МЈ I, 9—10 (1950) 237—238.

643. Димитровски Тодор, Јазикот во нашите учебници, МЈ II, 8 (1951) 177—185.

644. Димитровски Тодор, Маргиналии на страниците од „Македонскиот правопис“ на Бл. Конески и К. Тошев, Современост I, 2 (Скопје) 96—104.

Приказ на „Македонскиот правопис“ со особено потцртување на неговиот значај.

645. Димитровски Тодор, Пак за употребата на релативните заменки, МЈ II, 1 (1951) 10—17.

646. Димитровски Тодор, Правописни и јазични грешки во еден број на „Нов ден“, МЈ II, 2 (1951) 31—38.

647. Димитровски Тодор, Приврзеник — приврженик — приврзаник, МЈ II, 3—4 (1951) 83—84.

648. Зографски Христо, Семинарот на преподавателите по македонски јазик, МЈ I, 2 (1950) 45—46.

649. Иванова Филимена, Непотребни зборови во јазикот на нашите ученици, МЈ I, 7 (1950) 153—154.

650. Иљоски Васил, Прашањето за употребата на релативните заменки кој што, што, кој, МЈ I, 4 (1950) 84—91.

Се дава мислење дека треба да ѝ се даде пошироко место на релативната замена *кој*.

651. Иљоски Васил, Убрзан — забрзан, МЈ I, 3 (1950) 69—70.

652. Јаневски Славко, Октомври или октоври, МЈ I, 1 (1950) 22.

653. Јанковиќ С. Даница, в. Јанковиќ С. Љубица и Јанковиќ С. Даница бр. 654.

654. Јанковиќ С. Љубица и Јанковиќ С. Даница, Народне игри, IV књига (1948, Београд) 8^о, 1—340.

О македонским народним играма: мијачким, дебарским, охридским и ђев-џелиским. Има текстова.

П. И.

655. Кепески Круме, За местото на помошниот глагол *сум*, МЈ I, 6 (1950) 127—130.

656. Кепески Круме, За некои јазични и правописни грешки во нашиот печат, МЈ II, 2 (1951) 42—45.

657. Кепески Круме, За потеклото, значењето и употребата на некои предлози во нашиот јазик, Просветно дело I, 1 (1951, Скопје).

Се дава, главно, употребата на некои предлози и нивниот правопис.

658. Кепески Круме, Македонска граматика, Државно книгоиздателство на НРМ (1950, Скопје) 1—150.

Оваа граматика во својата основа е „Македонската граматика“ од истиот автор издадена 1947 г. Поопширно се обработени некои делови, особено синтаксата и дадена е таблица на глаголите од *е* група. Инаку, некои делови се обработени врз несигурен материјал и некритички.

659. Кепески Круме, Нашиот јазик во плакати, реклами, објави, форми и др., МЈ I, 3 (1950) 61—66.

660. Кепески Круме, Некои неправилно употребени зборови, МЈ I, 1 (1950) 22.

661. Кепески Круме, Одговор на критиката на новата Македонска граматика, Нова Македонија 1847 (1950, Скопје).

662. Кепески Круме, По повод неправилната употреба на финалните реченици во нашиот литературен јазик, МЈ I, 2 (1950) 39—42.

663. Кепески Круме, Редот на зборовите во нашиот јазик, МЈ I, 7 (1950) 155—156.

664. Китаноски Дано, Безлични реченици, МЈ II, 3—4 (1951) 84—86.

665. К[овачевиќ] Б[ожидар], Македонски штампари и штампарије у првој половини деветнаестог века, Књижевност V св. I (1950, Београд) 98—100.

Приказ расправе д-ра Харалампија Поленаковића „Македонските печатари и печатници во првата половина на XIX век“. Рецензент сматра да д-р Поленаковић овом расправом заслужује „признање свих које интересује прошлост Јужних Словена“. В. бр. 713.

666. Конеска Милица, Мариовскиот говор, издание на Филозофскиот факултет, дипломски работи, кн. 3 (1951, Скопје) 1—40.

Авторот дава краток географско-етнографски и историски преглед на Мариово и го дели јазично на два говора: старомариовски и маломариовски (поблизо до централните говори). Поопширно, но не и доволно, се обработува фонетскиот систем на тој говор, а пократко е изложена морфологијата, додека ништо не се зборува за синтаксата. На крајот на книгата даден е речник на поретки зборови, текстови и една карта на Мариово.

667. Конески Б. и Тошев К., Македонски правопис со правописен речник, Државно книгоиздателство на НРМ (1950, Скопје) 1—175.

Содржи: 1. Пишување на гласовите; 2. Преглед на формите; 3. Пренесување на делови од зборови од еден ред во друг; 4. Употребата на големи и мали букви; 5. Интерпункција; 6. Правописен речник.

668. Конески Блаже, Акцентот на тугите зборови, МЈ II, 1 (1951) 1—6,

669. Конески Блаже, Борба за македонски книжевни језик, Политика (Београд) 27-XII-1951.

У главним потезима износи процес формирања македонског книжевног језика. Б. Н.

670. Конески Блаже, Грешењето во акцентот, МЈ I, 7 (1950) 141—172.

671. Конески Блаже, Два прилога кон историјата на македонскиот јазик, ГЗФФ 2 (1949) 305—312.

Во првиот прилог — „Кон изучувањето на говорните граници во Западна Македонија во постаро време“ — Конески разгледува некои факти од топонимијата на Македонија што можат да ни послужат за определување на границите меѓу западномакедонските говори, ако се земе превид различната замена на ж.

Во вториот прилог — „Кон историјата на формите за 3 лице множина од сегашно време во охридскиот говор“ — авторот, тргајќи од материјал на „Четиријазичникот“ на Данила, ја разгледува историјата на двојните форми за 3 л. мн. сегашно време во охридскиот говор (*имааш: имаш; гледааш: гледаеш*) и заклучува дека формите што свршуваат на *-аш* и што се постари, биле истиснати од формите на *-еш*.

672. Конески Блаже, Еден охридски текст од 19 век, МЈ II, 5 (1951) 97—102.

673. Конески Блаже, Една одломка од XIII век — споменик од охридската правописна школа, ГЗФФ 3 бр. 1 (1950) 1—15 [со снимени прилози од текстов].

Авторот разгледува една одломка од Октоих од XIII век, најдена во Охрид. Врз основа на материјалот што се најдува во неа Конески заклучува дека назапознат уште го имало во охридскиот говор во почетокот на XIII век, дека во него јасно може да се види замената на носовките, преминувањето на *чл > чж*,

на > ѝ. Примерот стџѝ што се среќава во текстот авторот го толкува како неорганички назализам.

Во статијата особено се потцртува нелогичноста на терминот „среднобугарски паметници“, бидејќи најголемиот број паметници до 14 век на кои се однесува тој термин се по потекло македонски.

674. Конески Блаже, За донесувањето на македонската азбука и правопис, МЈ I, 5 (1950) 99—104.

Се потцртува значењето на донесувањето на македонската азбука и правопис.

675. Конески Блаже, За падежите, МЈ I, 8 (1950) 165—172.

Се третира прашањето за падежите во македонскиот јазик и се критикува разбирањето на К. Кепески за суштествувањето на седум падежи.

676. Конески Блаже, Македонската литература во 19 век (краток преглед и текстови), Државно книгоиздателство на НРМ (1950, Скопје) 1—101.

677. Конески Блаже, Македонскиот литературен јазик денеска, Социјалистичка зора II, 1 (1950, Скопје) 1—22.

Се дава кратка историја на македонската писмена реч, се третира прашањето за задачите што стојат пред македонските лингвисти во врска со лингвистичките проучувања, како и прашањето за ширењето и усвојувањето на литературниот јазик.

678. Конески Блаже, Македонските учебници во 19 век (1949 Скопје) 1—99.

Се разгледува прашањето за појавата и целта на 15 учебници, составени од Македонци и напишани на македонски јазик во времето од 1857 до 1875 година. Особено се потцртува нивниот значај во културното осамосталување на нашиот народ. В. бр. 629.

679. Koneski Blažo, О разvitku makedonskog književnog jezika, KnjN III br. 27 (1950) 3.

680. Конески Блаже, Предлогот *в*, *во*, МЈ I, 3 (1950) 51—59.
Се дава употребата на предлошките форми *в*, *во*.

681. Конески Блаже, Преминување на акцентот од именката врз предлогот, МЈ II, 7, 8, 9—10 (1951) 145—163, 169—174, 193—200.

682. Конески Блаже, Прилепскиот говор, ГЗФФ 2 (1949) 247—301.

Врз основа на издадениот материјал за тој говор, а особено врз основа на свој собран материјал, авторот се стреми да ни го предаде што пополни фонетскиот систем (особено прашањата сврзани со *ж* и *tj*, *dj*, како и морфологијата и синтаксата на тој говор, определеност и неопределеноста на глаголските форми за минатост и условните начини со *ќе*). Понатака, се обрнува внимание на разликата меѓу градскиот и селскиот говор, како и на некои понови промени во однос на автимицијата на мекоста на консонантите (одејне, кујќа).

683. Koneski Blaže, Put makedonske književnosti, KnjN III br. 5 (1950) 3.

Истиче изградбата на македонскиот јазик.

Се даваат основни линии за употребата на релативните заменки во литературниот јазик.

685. Конески Блаже, Употребата на релативните заменки: *што*, *којшто* итн., Нов ден 1—2 (1950, Скопје) 25—34.

Авторот ги дава основните линии по кои треба да се движи употребата на релативните заменки.

686. Конески Блаже, Уште еднаш за релативната замена, МЈ I, 6 (1950) 124—127.

Го побива мнението на В. Иљоски за искључивата употребата на релативната замена *кој*, *-а*, *-е*.

687. Корубин Благоја, Две пасивни конструкции во неправилна употреба, МЈ II, 2 (1951) 28—31.

Се потцртуваат грешките што се прават кај пасивната конструкција со предлогот *од* и кај конструкцијата составена од сег. време на помошниот глагол *сум* и пасивната придавка на еден глагол.

688. Корубин Благоја, Некои забелешки и примери во врска со релативните заменки, МЈ I, 7 (1950) 144—150.

689. Корубин Благоја, Некои случаи кај речениците со сврзникот *да*, МЈ I, 9—10 (1950) 224—228.

690. Корубин Благоја, Нешто за образувањето на глаголските именки во нашиот јазик, МЈ I, 6 (1950) 117—124.

691. Корубин Благоја, „Само скромн прилог“, МЈ II, 3—4 (1951) 67—77.

Одговор на Т. Димитровски во врска со неговата статија „Пак за употребата на релативните заменки“.

692. Костовски Јован, Исклучоци од правилата за едначење по звучност, МЈ I, 7 (1950) 157.

693. Костовски Јован, Новата Македонска граматика од Круме Кепески, Нова Македонија 1837 (1950, Скопје).

694. Лант Хорас, Морфологија на македонскиот глагол, МЈ II, 6 (1951) 123—131,

695. Левков Димче, По повод „Македонските учебници од 19 век“ од Бл. Конески, Социјалистичка зора I, 3 (1949, Скопје) 72—84.

695а. Mazon André, Quatre fragments d'évangile de la Macedonie meridionale, SR III št. 3—4 (1950) 237—247.

Објављује одломке једног досад непознатот скорашњег рукописног превзда јеванђеља из села Горенци у југозападној Македонији и пореди нх са одговарајќим местима у другим сличним и веќе публикуваным текстовима из Јерејске Македоније. Језичка анализа коју врши Мазон покажује да је дијалекат новообјављеног текста углавном једнак са веќе познатим говорним типом костурског краја. — Има резиме на словеначком.

П. И.

696. Маленко Димче, Зборови од Охрид, МЈ I, 9—10 (1950) 239.

697. Маленко Димче, Зборови од Охрид, МЈ II, 6 (1951) 142—144.

698. Марковић Мирослав, Грчки натпис са цркве Константина и Јелене у Охриду. В. бр. 56.

699. Недељковић д-р Душан, Разматрање на изворима старе македонске епике, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. I (1950) 1—50.

О садашњем стању народне епике у Македонији, о изумирању старе епике и стварању нове која произилази из револуције. Излагање поткрепљено текстовима песама (укупно 17 песама са 927 стихова) из Малешева, Мачева и Могиле.

П. И.

700. Павловић д-р Миливој, О полиритмији у македонским народним песмама, ГлСАН II св. I, 140—141.

Полиритмија је у вези са психофизиолошким моментом (туга, севадх и др.). Како полиритмије има и у аромунским песмама, то се и она јавља као балканолошки проблем.

701. Павловић д-р Миливој, О полиритмији у македонским народним песмама, Зборник радова САН X, Институт за проучавање књижевности књ. I (1951) 217—252.

Показује полиритмију у текстовима збирке „Македонски народни песни“ (Скопје, 1948). Ритам текстова одговара музичкој полиритмији песама. Полиритмије има и у аромунским песмама из Македоније, на тај се начин ово питање прикључује проблему балканске језичке симбиозе.

П. И.

702. Петковски К. Радослав, Некои покараактеристични зборови од охридскиот говор, МЈ I, 1—2 (1950) 23—24, 47—48.

703. Петковски К. Радослав, Некои карактеристични зборови од охридскиот говор, МЈ I, 6 (1950) 137—140.

704. Петковски К. Радослав, Некои карактеристични зборови од охридскиот говор, МЈ II, 2 (1951) 48.

705. Петрушевски Д. М., R. G. A. de Bray, guide to the Slavonic Languages... Section 6. Macedonian (стр. 243—312). — МЈ II, 8 (1951) 185—189.

Приказ за македонскиот дел на оваа книга.

706. Петрушевски Д. д-р Михаило, Неколку црти на говорот од Жировница, МЈ II, 3—4 (1951) 56—67.

707. Петрушевски Д. Михаило, Ортолче — уртал (прилог кон речникот на македонскиот јазик) МЈ I, 2 (1950) 43—45.

Се дава етимологијата за зборот ортолче — уртал.

708. Петрушевски Д. Михаило, Рулек-руљка, МЈ I, 6 (1950) 133—134.

Се обработува етимологијата на зборот рулек — руљки. В. бр. 709, 718.

709. Петрушевски Д. Михаило, Рулек: руљка = љуљак: љуљка, МЈ I, 8 (1950) 193—195.

Го побива мнението на И. Поповић за етимологијата на зборот рулек — руљка. В. бр. 708, 718.

710. Печијаре Ордан, Забрзано движење, МЈ I, 4 (1950) 93—94.

711. Поленаковиќ Х., Јоаким Крчовски, Иднина I, 2 (1949, Скопје) 88—102.

712. Поленаковиќ Х., Кирил Пејчиновиќ — Тетосец, Иднина I, 1 (1949, Скопје) 25—36.

713. Поленаковиќ Х., Македонските печатари и печатници во првата половина на XIX век, Иднина II, 1 (1950, Скопје) 45—69.
В. бр. 665.

714. Поленаковиќ Харалампие, Значењето на една македонска народна пословица, МЈ I, 6 (1950) 130—131.

Ја објаснува пословицата „Ке ти понесе душу у крошњу“.

715. Поленаковиќ д-р Харалампие, „Илјада и една ноќ“ и нашите народни умотворби, МЈ II, 5 (1951) 102—113.

716. Поленаковиќ д-р Харалампие, Прилози кон македонските тајни јазици, МЈ II, 3—4 (1951) 49—56.

Авторот ја дава литературата по горното прашање и материјал.

717. П[оленаковиќ] Х[аралампие], Седам бројева „Македонског језика“ (рубрика „Прикази, белешке, оцене и дискусије“), PSKJ III кпј. II, sv. 1 (1951) 155—160.

„Изазвано насуншим потребама, без великих претензија, у скромном формату... гласило Катедре за јужнословенске језике на Скопском Филозофском факултету има пред собом велике, племените и патриотске задатке да помогне изградњу македонског књижевног језика“.

718. Поповиќ Иван, Рулек — руљка, МЈ I, 7 (1950) 157—158.
В. бр. 708, 709.

719. Попоски Константин, За некои неправилно употребени зборови и погрешки во правописот кај учениците, МЈ II, 3—4 (1951) 86—87.

720. Попоски Стале, Зборови од Мариново, МЈ I, 7, 9—10 (1950) 161—164, 238—239.

721. Попоски Стале, Тајниот поповски јазик, МЈ II, 7 (1951) 163—165.

722. Редакцијата на Македонски јазик, Дискусијата за релативните заменки, МЈ II, 6 (1951) 121—123.

723. Редакцијата на Македонски јазик, За речникот на македонскиот јазик, МЈ II, 2 (1951) 25—28.

724. Редакцијата на Македонски јазик, Новото издание на нашиот правопис, МЈ I, 3 (1950) 47—48.

725. Редакцијата на Македонски јазик, Уводна реч, МЈ I, 1 (1950) 1—2.

726. Ристовски Блаже, Зборови од Тиквешко, МЈ II, 5, 6 (1951) 117—120, 141—142.

726а. Robič Maks, О sodobnem makedonskem knjižnem jeziku, Obzorник V št. 12 (1950) 552—554.

727. Смиљаниќ д-р Тома, Народни мелоси и песме племена Мијака, ГлСАН II св. 1, 127—128.

Кратак резиме рада примљеног за СЕЗб. — За нас је интересантна констатација да мијачка народна песма садржи неке икавизме.

728. **Стаматоски Трајко**, Околу полемиката Костовски-Кепески, Нова Македонија 1868 (1951, Скопје).

729. **Тановић Стеван**, Село као социјална заједница и управна јединица у Ђевђелиској Кази у задње турско доба, Зборник радова САН IV, Етнографски институт књ. 1 (1950) 97—157.

Има народних термина са подробним објашњењима.

П. И.

730. **Таховски Ѓ. Анастас**, Аспра, МЈ I, 6 (1950) 135.
Се зборува на етимологијата на зборот *аспра*.

731. **Таховски Ѓ. Анастас**, Грчки зборови во македонскиот народен говор (прилог кон етимолошкиот речник на македонскиот јазик), Посебни издања на Филозофскиот факултет бр. 1 (1951, Скопје) 1—55.

Авторот констатира дека во македонскиот народен јазик има голем број зборови од грчко потекло, што дошле во македонскиот јазик директно или индиректно, особено преко турскиот јазик.

Таховски во овој свој прилог зборува за потеклото на околу 600 зборови. На повеќето од тие зборови етимологијата им е веќе обработувана кај познатите етимолози.

732. **Таховски Ѓ. Анастас**, Кондир (крондир), МЈ I, 7 (1950) 158.
Се дава етимологијата на зборот кондир.

733. **Темков Славчо**, Зборови од Тиквешко, МЈ II, 8, 9—10 (1951) 189—191, 136—138.

734. **Тошев К.**, в. Конески Б. и Тошев К. бр. 667.

735. **Тошев Крум**, Акцентот во нашиот литературен јазик, МЈ I, 1 (1950) 2—8.

Се дава мнение што треба од системата на западните македонски говори да влезе во литературниот јазик.

736. **Тошев Крум**, Една навремена македонска книга, Нова Македонија 1354 (1949, Скопје).

Приказ на книгата „Македонските учебници во 19 век“ од Бл. Конески.

737. **Тошев Крум**, За некои зборови во еден наш историски документ, МЈ I, 6 (1950) 132—133.

738. **Тошев Крум**, За подобар успех во учењето на нашиот јазик и литература, Просветно дело I, 3—4 (1951, Скопје).

739. **Тошев Крум**, Наставно-методската страна на Македонската граматика од К. Кепески, МЈ II, 1 (1951) 6—10.

740. **Тошев Крум**, Некои мисли по повод матурата во минатата учебна година, Просветно дело I, 7—8 (1951, Скопје).

Се разгледува прашањето за тоа како да се постави испитот по македонски јазик и литература на матурскиот испит.

741. **Тошев Крум**, Неколку забелешки во врска со употребата на личните заменки, МЈ I, 8 (1950) 172—175.

742. Тошев Крум, Новото издание на Македонската граматика од К. Кепески, МЈ I, 9—10 (1950) 197—224.

Приказ, во кој се потцртува значењето на граматиката, како и нејзините научни и методолошки грешки.

743. Тошев Крум, Пет години развоток на нашиот литературен јазик, МЈ I, 5 (1950) 107—111.

744. Тошев Крум, Промена на консонантските групи *ви*, *би* во *ми*, МЈ I, 3 (1950) 59—61.

745. Тошев Крум и Угринова Рада, Народни умотворби од Пиринска Македонија (1950, Скопје) 1—279.

746. Угринова Рада, в. Тошев Крум и Угринова Рада бр. 745.

747. Угринова Рада, Говорите во Скопско, Издание на Филозофскиот факултет, дипломски работи кн. 2 (1951, Скопје) 1—40.

Во уводот авторот констатира дека скопскиот крај претставува јазично шаренило од неколку говори и јазол каде што се вкрстуваат говорите на градот Скопје и блиските села, говорите на Скопска Црна Гора и торбешкиот говор од дебарски тип.

Материјалот што е обработен не дава можност да се дадат пошироки заклучоци, особено за синтаксата на овој говор.

748. Угринова Рада, За јазикот на в. „Нова Македонија“ МЈ I, 4 (1950) 73—83.

749. Угринова Рада, Замените на партиципот во атрибутивна употреба, МЈ II, 8 (1951) 174—177.

750. Угринова Рада, За некои глаголи образувани со наставките *-ува-*, *-ава-*, *-ва-*, МЈ I, 3 (1950) 66—68.

751. Угринова Рада, За употребата на предлогот на, МЈ I, 8 (1950) 175—181.

752. Угринова Рада, Македонскиот јазик во нашите средни училишта, МЈ I, 1 (1950) 8—11.

Се зборува за најчестите грешки во јазикот на учениците.

753. Шопов Ацо, Уште еден напад на нашиот литературен јазик, МЈ I, 5 (1950) 112—116.

754. Шоптрајанов Ѓорѓи, Македонскиот текст на „Богомилиите“ од Рацин, МЈ I, 8, 9—10; II, 1, 2, 3—4 (1950, 1951) 182—190, 228—231; 17—21, 38—42, 77—83.

XIV Словеначки језик

израдио Јанез Логар

755. Adlešič-Popović Vera, Pregled dela govorne tehnike, Mestno gledališče Ljubljana I št. 3 (1951) 51—55, št. 4 (1951) 80—84, II št. 2 (1951/52) 30—34.

Naslov članka od II/1951—52 št. 2: O študiju govorne tehnike.

756. Ankeria Santeri, Beseda „semja“ v ruskih bilinah, SR IV št. 1—2 (1951) 87—92.

757. *Avtomobilsko izrazoslovje* [s slikami], *Naš transport* IV (1951) št. 1, 29–36; št. 2–3, 90–92.

758. *Badjura Rudolf*, *Gorski prehodi v luči ljudske geografije*. Nadaljevanje razprave „Slovensko in nemško geografsko sedlo“ v *GV* (1950), *DZS* (1951) M. 8°, 54+(II).

Ref.: [Tine Orel], *Planinski vestnik* (1951) 390–391.

759. *Badjura Rudolf*, *Slovensko in nemško geografsko sedlo*, *GV* XXII (1950) 138–170.

Summary.

760. *Bajec Anton*, *Besedotvorje slovenskega jezika*. I. Izpeljava samostalnikov, *SAZU* (1950) V. 8°, 135.

Ref.: [Jakob] Šolar, *Sr* IV (1951) 142–148.

761. *Bajec Anton*, *Jezik v „Pohujšanju“*, *Gledališki list — Drama* (1950/51, Ljubljana) 87–89.

762. *Bajec Anton*, *Kako je rasel naš jezik (I–X)*, *SPor* XII št. 63–74 (1951).

763. *Bajec Anton*, *O pridevniških obrazilih -in, -ov*, *SR* III št. 3–4 (1950) 421–428.

Résumé.

764. *Bajec Anton*, *Rast slovenskega knjižnega jezika*, *Lj. Novinarsko dr. Slovo* (1951) 8°, 46.

765. *Bajec Anton*, *Nekaj besed o jeziku v Kranjskih komedijantih*, *Gledališki list — Drama* št. 4 (1951/52, Ljubljana) 95–66+I.

766. [Bantam Tone], (-x-), *Še o slovenščini ...*, *SPor* XI št. 206 (1950).

767. *Barbarič Štefan*, *France Ramovš*, *NObzorja* III (1950) 545–547.

768. *Baš Angelos*, *Pripombe k kronologiji staroslovenske kulture*, *NS* VI št. 9, 10 (1951) 841–845, 954–957.

769. *Baš Franjo*, *Koroški plebiscit*, *NObzorja* III (1950) 449–459.

770. *Baš Franjo*, *Nekaj o krajevnih imenih iz gospodarstva*, *Ljudska uprava* III št. 11 (1950) 445–451.

771. *Белић А.*, *Fran Ramovš in Milko Kos*, *Brižinski Spomeniki*. Uvod. Paleografski in fonetični prepis. Prevod v knjižno slovenščino. Faksimile pergamentov. V Ljubljani. Pri Akad. Založbi MCMXXXVII. 4°, 30. — *ЈФ* XVIII (1949–1950) 315–317.

772. *Белић А.*, *Fran Ramovš*, *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. I. V Ljubljani, pri Akademski Založbi. 1936. 246. мања 8°. — *ЈФ* XVIII (1949–1950) 245–252.

773. *B[enčina] M[arjan]*, *Vprašanje ekonomske terminologije*, *Ekonomska revija* II št. 1–2 (1951) 144–145.

774. *Beneška Slovenija*, uredila *D[amir] Feigelj* in *V. Nanut* (1950, Gorica) V. 8°, 149+(II) 6 sl.+1 zemljevid.

Ref.: *Andrej Budal*, *Razgledi* VI (1951) 232–235.

775. *Berčič Branko*, *Slovenska protestantika*, *SPor* XII št. 212 (1951).

776. Bezljaj Francè, Fran Ramovš. Pogled na njegovo delo, SR III št. 3—4 (1950) 225—236.

Z biografijo v francoščini.

777. Bezljaj Francè, Nekaj besed o slovenski mitologiji v zadnjih desetih letih, SIE III—IV (1951) 342—353.

Résumé.

778. B[ohinec] V[alter], D-r Janko Štebinger, roj. 19-X-1876 pri Sv. Ani v Slov. Gor., umrl 3-II-1951 v Gornji Radgoni, SPor XII št. 37 (1951).

779. Borko Božidar, Ob devetdesetletnici d-r Matije Murka, SPor. XII št. 35 (1951).

780. Borko Božidar, Stoletnica smrti Stanka Vraza, SPor XII št. 119 (1951).

781. B[rnčič] V[era], Vprašanje ekonomske terminologije, Ekonom-ska revija št. 1—2 (1950) 123—125.

782. Budal Andrej, Iz otroškega življenja v Standrežu pri Gorici, SIE III—IV (1951) 358—360.

Résumé.

783. Budal Andrej, Zapadni Slovenci in italijanska ustava, Razgledi V (1950) 337—346.

784. Bulovec Štefka, Slovenska bibliografija II 1948, Lj. Narodna in univerzitetna knjižnica (1950) 4°, 76.

785. Bulovec Štefka, Slovenska bibliografija III 1949, Lj. Narodna in univerzitetna knjižnica (1951) 4°, 80.

786. Bunc Stanko, Jezikovni svetovalec. Sestavil prof. Stanko Bunc s sodelovanjem jezikovnega aktiva na I. gimnaziji v Kranju, Svet za kulturo in prosveto OLO (1951, Kranj) 8°, 104.

Ref.: Drab. [Anton Bajec], SPor št. 88 (1951).

787. Bunc Stanko, Pogled v slovensko onomastiko, SR IV št. 1—2 (1951) 77—86.

788. Camplin Ivan, Porabski Slovenci, Nova pot št. 12 (1950) 265—266.

789. Corso Raffaele, Ivanu Koštialu v spomin. Iz rokopisa prev. M. Matičetov, SIE III—IV (1951) 390—392.

Résumé.

790. Cronia Arturo, Contributi alla dialettologia slovena, SR III št. 3—4 (1950) 321—326.

Posnetek v slovenščini.

791. Crusius Martin, Napis na spominski plošči v Deringenu. Prevedel Anton Sovre, Tovariš VII št. 25 (1951) 393.

Trubarjev epitaf.

792. D'Arconco Gianfranko in Milko Matičetov, Folklorna anketa v Furlaniji 1946: Odgovori slovenskih šolarjev, SIE III—IV (1951) 297—330.

Résumé.

- 793.** Debevec Ciril, Operni zapiski (iz predavanja opernemu ansamblu 1951 „O jeziku in izgovarjavi v operi“), Gledališki list — Opera št. 8 (1950/51, Ljubljana) 215—222.
- 794.** Dornik Ivan, Devetdesetletnica prof. d-r Matija Murka, MbV VII št. 37 (1951).
- 795.** -ek, Kako nastaja prvi slovenski tehniški slovar, SPor XI št. 13 (1950).
- 796.** Felaher Julij, Ziljska dolina, Koledar Slovenske Koroške za 1951, 78—81.
- 797.** Finžgar F[ran] S., 1551 — usodna letnica za Slovence, Tovariš VII št. 25 (1951) 398.
- 798.** Gajšek Karel, Po sledovih Primoža Trubarja v pregnanstvu, Tovariš VII št. 25 (1951) 398—400.
- 799.** Gajšek Karel, Primož Trubar v tujini [s slikami], MbV VII št. 214—217 (1951).
- 800.** Gajšek K[arel], Trubarjev rod, MbV VII št. 243 (1951).
- 801.** Gerlanc Bogomil, Cvetnik naše reformacijske misli. Ob 400-letnici slovenske knjige 1551—1951 (Izbral in uredil Bogomil Gerlanc. V Lj. Republ. Odbor za proslavo 400-letnice prve slovenske knjige), 8°, 174+ (I) +6 listov slik.
Ref.: J. Traven, SPor (1951) št. 206, Pavle Voglič, Beseda (1951/52) 137—138.
- 802.** Glaser Janko, V spomin D-r Janku Šlebingerju, NObzorja IV št. 4 (1951) 241—244.
- 803.** Golob Srečko, Primož Trubar v naši kulturi. Ob 443 obletnici njegovega rojstva (8-VI-1508), MbV VII št. 132 (1951).
- 804.** G[orjanec] M[artin], Rojstvo slovenske knjige, Tovariš VII št. 25 (1951) 394—396.
- 805.** Gorjanec Martin, Slovenci v domovini in tujini, Koledar Mohorjeve družbe za 1951, 110—111.
- 806.** Grafenauer Bogo, Angelos Baš in Branko Marušič, Stari Slovani v zgodovini, ZČ IV št. 1—4 (1950) 234—237.
- 807.** Grafenauer Bogo, Czörnigova etnografska statistika in njena metoda, Razprave SAZU I. razred, I (1950) 117—164.
Narodnostno stanje na Koroškem po prvem štetju v Avstriji l. 1846.
- 808.** Grafenauer Bogo, D-r Josip Mal: Kontinuiteta slovenske Karantanske kneževine, ZČ IV št. 1—4 (1950) 237—241.
- 809.** Grafenauer Bogo, Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov, ZČ IV št. 1—4 (1950) 23—126.
Résumé.
- 810.** Grafenauer Bogo, Novejša literatura o Samu i njeni problemi, ZČ IV št. 1—4 (1950) 151—169.
Résumé.
- 811.** Grafenauer Ivan, Kdaj je bila natisnjena prva slovenska knjiga?, SR IV št. 1—2 (1951) 100—103.

812. Grafenauer Ivan, Legendarna pesem „Spokorjeni grešnik“ in staroalpiska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda, p. o. iz Razprav SAZU, razred za zgodovino in društvene vede I (1950) 4°, 1—48.

Résumé.

Ref.: Milko Matičetov, Ivan Grafenauer in Milovan Gavazzi, SIE III—IV (1951) 425—430.

813. Grafenauer Ivan, Ob štiristoletnici slovenske knjige, Koledar Slovenske Koroške za 1951, Celovec, 48—53.

814. Grafenauer Ivan, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, SIE III—IV (1951) 189—240.

Zusammenfassung.

815. Grafenauer Ivan, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu. Slovenische Sagen von Matthias Corvinus. Lj. SAZU 1951. 262+1 str. s slikami (Dela SAZU, razred za filol. in lit. vede 4. Institut za slovensko narodopisje 1).

816. Grafenauer Ivan, Turki pred Dunajem. Slovenske narodne pesmi iz leta 1529 in 1583, SR IV št. 1—2 (1951) 34—59.

817. Grivec France, Frisingensia I—IV, [SR III št. 1—2 (1950) 107—124.

Résumé.

818. Grivec Franc, Frisingensia V, SR III št. 3—4 (1950) 419—420.

Résumé.

819. Grivec France, Frisingensia VI, SR IV št. 1—2 (1951) 71—76.

Résumé.

820. Groebming Adolf, Slovensko-srbohrvatski slovar. [Sestavila Adolf Groebming in Ivan Besica] I. zv. A—O. DZS (1950, Ljubljana) 8°, (VII)+496. Natisnjeno v Učiteljski tiskarni že l. 1935, izdano 1950.

821. Gspan Alfonz, Iz zgodovine slovenske knjige, SPor XII št. 215—216 (1951).

822. Kalan Pavle, Ob petdesetletnici Mirka Rupla, SR IV št. 3—4 (1951) 251—254.

Résumé.

823. Kardelj Edvard, Reformacijsko gibanje v luči slovenskega narodnega vprašanja, NS VI št. 10 (1951) 865—884.

824. K[ardelj] E[dvard], S štiristoletnico slovenske knjige praznujemo tudi štiristoletnico ideje bratstva in enotnosti južnoslovanskih narodov na slovenskih tleh, LjD I št. 61 (1951).

Govor Edvarda Kardelja na slovesnosti na Rašici.

825. Kelemina Jakob, Langobardski spomini pri slovincih, SR IV št. 3—4 (1951) 177—196.

Summary.

826. Kidrič France, Primož Trubar (priređil in uvod napisal M. Rupel), v Lj. SKZ (1951) 8°, 1—80.

Ref.: France Dobrovoljc, LjD št. 75 (1951); Pavle Vozlič, Beseda (1951/52) 138.

Јужнословенски филолог XIX

30

- 827.** Knez Zdenko, K vprašanju ekonomske terminologije. O razhodkih, stroških in še marsičem, *Ekonomska revija* II št. 3—4 (1951) 302—303.
- 828.** Kokolj M[iroslav], Stanko Vraz in Prekmurci (ob stoletnici njegove smrti), *Ljudski glas* III št. 29 (1951).
- 829.** Kos Milko, O starejši slovanski kolonizaciji v Istri, *Razprave SAZU* I razred, I (1950) 53—82.
- 830.** Kos Milko, Prihod Slovencev, *Koledar Prešernove knjižnice* 1951, 168—172.
- 831.** Kos Milko, Pustota, *SR* III št. 3—4 (1950) 397—404.
Résumé.
- 832.** Kos Stanko, Sv. Ciril in Metod v borbi z nemško duhovščino, *Nova pot* III št. 6—7—8 (1951) 71—79.
- 833.** Koštiál Ivan, Slovenski elementi v Koroški, Štajerski in vzhodnotirolski nemščini, *Svoboda* IV št. 11—12 (1951) 185—192.
- 834.** Kotnik France, Podjuna-narodopisna skica, *Koledar Slovenske Koroške* za 1951, 90—93.
- 835.** Kotnik France, Potovanje po Koroškem leta 1795, *SIE* III—IV (1951) 361—366.
Résumé.
- 836.** Kotnik Janko, Profesor dr. Matija Murko v Gradcu (ob devetdesetletnici njegovega rojstva), *NObzorja* IV št. 4 (1951) 244—248.
- 837.** Kotnik Janko, Slovensko-ruski slovar. Sestavil — s sodelovanjem Zvonka Bizjaka in Nikolaja Preobraženskega, *DZS* (1950, Ljubljana) M. 8°, (VIII)+736.
- 838.** Kotnik France, Štekanje, *SR* III št. 3—4 (1950) 466—467.
- 839.** Kovačič Anton, Najstarejša oblika umeščanja koroških vojvod. Tolmačenje nekaterih navedb „Švabskega zrcala“ na podlagi narodopisja, *Svoboda* III št. 11—12 (1950) 280—293.
- 840.** Kovačič Anton, Ogenj in voda v obredu umeščanja koroških vojvod, *Svoboda* IV št. 5—6 in 7—10 (1951) 82—86, 136—144.
- 841.** Kovačič Anton, Vojvodski stol, *Svoboda* III št. 4—5 (1950) 118—119.
- 842.** Kuret Niko, Tri kraljevske igre in kolede na Slovenskem (Ob bohinjki koledi „Trije kralj hodjo“). [S sliko], *SIE* II—III (1951) 240—275.
Résumé.
- 843.** [Kreft Bratko], Nov donesek k osvetlitvi Trubarjeve osebnosti (Predavanje d-r Bratka Krefta v mariborski Ljudski univerzi. Priredil D[ornik] I[van], *MbV* VII št. 232 (1951).
- 844.** Kreft Bratko, Osebnost Primoža Trubarja (ob štiristoletnici slovenske knjige), *NObzorja* IV št. 9 (1951) 505—516.
- 845.** Legiša Lino, Kos kraškega narečja, *Razgledi* VI št. 10, 11 in 12 (1951, Trst) 567—579.

- 846.** Letopis Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Tretja knjiga. 1948—1949 SAZU (1950, Ljubljana) V. 8°, 1—319.
Z biografskimi in bibliografskimi podatki o novih in umrlih članih.
- 847.** Lipoglavšek-Rakovec Slava, Slovenski izseljenci (Geografski pregled predvojnega stanja), p. o. iz Geografskega vestnika XXII (1950) V. 8°, 1—58.
Summary.
- 848.** [Logar Janez], Ob smrti d-r Janka Šlebingerja, LdP XII št. 31 (1951).
- 849.** Logar Janez, Ob smrti Janka Šlebingerja, SR IV št. 3—4 (1951) 283—285.
- 850.** Logar Tine, Obsoško-nadiška dialektična meja (s sliko), SR IV št. 3—4 (1951) 223—237.
Résumé.
- 851.** Ludvik Dušan, Bridka zgodba o Janezu Primicu, NS VI št. 7—8 (1951) 188—604.
- 852.** Lukman F[ranc] K., Ob Slovenskem biografskem leksikonu, SR IV št. 1—2 (1951) 103—104.
- 853.** Mahnič Jože, Roža mogota, SR III št. 1—2 (1950) 125—136.
- 854.** Mahnič Mirko, Jezik v letošnji uprizoritvi „Razvaline življenja“, Gledališki list — Drama št. 10. (1950/51, Ljubljana) 290—291.
- 855.** Mahnič Mirko, O odorskem jeziku in izreki, Gledališki list — Drama (1949/50, Ljubljana) 181—184.
- 856.** Mahnič Mirko, Poglavlje o ritmu, Gledališki list — Drama št. 12 (1950/51, Ljubljana) 379.
- 857.** Makarovič Edo, Zakaj je šel Trentar na Zlatoroga? (Boj prakturnega lovca za ženo), Lovec XXXIV št. 1, 2—3, 4 in 5 (1951) 4—8, 72—84, 146—155, 204—212.
- 858.** Matičetov Milko, Etnografsko delo Ivana Grafenauerja (Ob 70-letnici), SIE III—IV (1951) 402—406.
- 859.** Matičetov Milko, Etnografsko delo Matije Murka (Ob 90-letnici), SIE III—IV (1951) 406—411.
- 860.** Matičetov Milko, Ivan Koštial (1877—1949), SIE III—IV (1951) 393—399.
- 861.** Matičetov Milko, Joža Glonar (1885—1946), SIE III—IV (1951) 399—401.
- 862.** Matičetov Milko, Primorski ljudski napisi LdTd V št. 198—250 (1950) PDK VI št. 160, 190, 207, 219, 231, 237, 249, 261, 273 (1951).
- 863.** Matičetov Milko, Tudi v Robediščih poznajo Kralja Matjaža, Soča (Gorica) V št. 204 (1951).
- 864.** Matičetov Milko, Utrinki iz ljudskega pesništva, NS V (1950) 263—270, 379—384.

Vsebina: Dvanajste ure ni. Sodobne ljudske pesmi. Pesmi Ane Deško iz Ospa. Regina Kramar : Laž in resnica.

865. Matičetov Milko, Zagovarjanje pri dveh slovenskih književnikih, SIE III—IV (1951) 331—342.

Résumé.

866. Matl Josef, Zur Frage der Semasiologisch-kulturhistorischen Erforschung der Lehn- und Fremdwörter im slovenischen, SR III št. 3—4 (1950) 313—320.

Posnetek v slovenščini. V. br. 63a.

867. Maučec Jože, Preteklost slovenske zemlje med Muro in Rabo, MbV VII št. 14 (1951) 14, 16, 17, 19.

868. Maučec Jože, Zemlja in ljudstvo, MbV VII št. 2, 4, 5, 7 (1951). O Prekmurja in Prekmurcih.

869. Mikuž S [tane], Podoba Primoža Trubarja, LdP XII št. 162 (1951).

870. Minašič France, O staroslovenskih svečenikih, čarodejih in vračih, Farmaceutski vestnik II št. 11—12 (1951) 178—183.

871. Mišič Fran, Ob spominu na ljudskega pesnika J. Vodovnika, SPor XII št. 116 (1951).

872. [Moder Janko], Akademiku d-r Franu Ramovšu. Ob šestdesetletnici (s sliko), Koledar Mohorjeve družbe za 1951, 85.

873. [Moder Janko], Akademiku d-r Ivanu Grafenauerju. Ob sedemdesetletnici (s sliko), Koledar Mohorjeve družbe za 1951, 83.

874. Möderndorfer Vinko, Verovanja, uvere in običaji Slovencev (narodopisno gradivo), druga knjiga: Prazniki, T. Družba sv. Mohorja [1948 (dotiskano 1951), Celje] 8°, 453+(II).

875. Murko Matija, Spomini (po izvirnem [=češkem] rokopisu prevedel d-r Vladimir Murko), Slovenska Matica (1951, Ljubljana) 8°, (II)+312+(IV) slik + avtorjev portret.

Ref.: Božidar Borko, LjD št. 125 (1951); [Rado Bordon] Jakob Žalar, SPor št. 304 (1951); Jože Košar, NÖbzorja (1951) 135—137.

876. [Murko Matija], Matiji Murku ob devetdesetletnici, SAZU (1951, Ljubljana) 4°, IV.

877. Nahtigal Rajko, Dudleipa [(Dudlěba): Dudlěbi-Dulěbi, SR IV št. 1—2 (1951) 95—99.

Résumé.

878. Nahtigal Rajko, Trdina o Miklošiču. Prispevek k Miklošičevi karakteristiki, SR III št. 1—2 (1950) 189—202.

879. Novak Vilko, Slovenska etnografska bibliografija 1945—1950, SIE III—IV (1951) 411—424.

880. O slovenskem pravnem in uradnem jeziku, Ljudska uprava IV št. 11 (1951) 590—595.

- 881.** Ob 30-letnici koroškega plebiscita, Svoboda III št. 10 (1950) 251—274.
- 882.** Ocvirk Anton, Franu Ramovšu za šestdesetletnico, SR III št. 3—4 (1950) 223—224.
- 883.** Ocvirk Anton, Novi pogledi na pesniški stil, NS VI št. 1, 2, 3 in 4 (1951) 1—14; 127—136; 221—233; 319—331.
- 884.** Orel Rihard, O negdanjih slovenskih naselbinah na Furlanskem, Razgledi V (1950) 572—579.
- 885.** Orel Rihard, Režija, Razgledi V (1950) 200—205, 277—282.
Vsebina: 1. Pokrajina. 2. Preteklost in narečje. 3. Folklor.
- 886.** Ozvald K[arel], Kako je ljudska šola v Korotanu tesala podobo slovenskega človeka, Svoboda III št. 6—7 (1950) 157—161.
- 887.** Peršič Niko, Dve pravljice iz Črneje, SIE III—IV (1951) 354—357.
Résumé.
- 888.** Petré Fran, Štiristoletnica slovenske knjige, Obzornik VI št. 1 (1951) 5—15.
- 889.** Petré Fran, Začetek korespondence med Vrazom in Šafarikom, SR IV št. 3—4 (1951) 269—281.
- 890.** Pirnat A[nton], Letopis Slavističnega društva, SR IV št. 3—4 (1951) 287—288.
- 891.** Piskernik Angela, Ljudska pesnica kmetica Katarina Miklav p. d. Šrtevka v Lepeni pri Železni kapli, Svoboda št. 1 (1951) 25.
- 892.** Pokorn Jože, Nekaj pripomb k našemu pravniškemu izražanju, Ljudski pravnik V (1950) 26—31.
- 893.** Preobraženski N[ikolaj], M. Šolohov. Tihi Don, Roman. Poslovenil Janez Dolenc. Cankarjeva založba v Lj. 1947. — SR IV št. 3—4 (1951) 293—306.
Obširna jezikovna in stilistična analiza prevoda.
- 894.** Ramovš Fran, Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma, SR IV št. 1—2 (1951) 1—9.
Résumé.
- 895.** Ramovš Fran, Relativna kronologija slovenskih akcentskih pojavov, SR III št. 1—2 (1950) 16—23.
Résumé.
- 896.** Ramovš Fran, Trubarjevo hpomozhian „na pomoč“, SR III št. 1—2 (1950) 139—140.
- 897.** [Ramovš Fran], Fran Ramovš. I. Življenje. II. Delo, SR III št. 3—4 (1950) 441—458.
I. del napisal Jakob Šolar, II. del Anton Bizjak.
- 898.** [Ramovš Fran], Poslanica predsedniku slovenske akademije znanosti in umetnosti Dr. Franu Ramovšu ob šestdesetletnici 14 septembra 1950, SAZU (1950, Ljubljana) 4°, XVI + III listov.

899. Ravbar Miroslav, Slovensko Porablje, Razgledi V (1950) 347—357.

900. Razprave — Dissertationes, SAZU II. razred za filološke in literarne vede I (uredil Fran Ramovš), SAZU (1950, Ljubljana) V. 8°, 204 + (III).

Vsebina: Rajko Nahtigal, Отьцьскы крѣны (Žitje Metodovo, pogl. XV). — Franc Grivec, O težkih mestih v Clozovem glagolitu. — Mate Tentor, Leksička slaganja. — Milan Grošelj, Philologa II. — Jakob Kelemina, Ljubljana, imenoslovna študija. — Stanko Škerlj, Posebna vrsta modalnih stavkov v italijanščini. — Leonid Pitamic, Šah v pravni terminologiji.

901. Razprave — Dissertationes, SAZU I. razred za zgodovino in družbene vede I (uredil Fran Ramovš), SAZU (1950, Ljubljana) V. 8°, 308+(1)+(XXV).

Vsebina: Ivan Grafenauer, Legendarna pesem „Spokorjeni grešnik“ in staroalpska krvno-duhovna sestavina slovenskega naroda. — Milko Kos, O starejši slovenski kolonizaciji v Istri. — Ljudmil Hauptmann, Hrvatsko praplemstvo. — Bogo Grafenauer, Czörnigova etnografska statistika in njega metoda. — Anton Terstenjak, Fenomenološka razčlenitev barv. — France Stele, Laibov oltar v Ptujju.

902. Rupel Mirko, Fran Ramovš. Ob jubileju, NS V št. 10 (1950) 880—885.

903. Rupel Mirko, Naš jezik (I-IX), SPor XII št. 48, 61, 77, 85, 97, 106, 118, 131, 153 (1951).

904. Rupel Mirko, Novo Trubarjevo pismo, SR IV št. 1—2 (1951) 111—113.

905. Rupel Mirko, Ob jubileju slovenske knjige 1551—1951, NS VI št. 9 (1951) 769—782.

906. Rupel Mirko, Pogovor o jeziku I-VIII, LdTd V št. 249—256 (1951); IX—XXV, PDK VI št. 71, 77, 83, 89, 106, 120 [prav 112], 132 [prav 124], 130, 136, 142, 148, 154, 160, 166, 172, 178, 190 (1951).

907. Rupel Mirko, Pogovori o jeziku 1—19, LdTd IV št. 204—210, 212—216, 219, 225 (1950).

908. Rupel Mirko, Primož Trubar v Trstu. Ob štiristoletnici slovenske knjige, Razgledi VI št. 7—8 (1951) 289—293.

909. Rupel Mirko, Pred 400 leti je izšla prva slovenska knjiga (s sliko), Koledar Prešernove knjižnice 1951, 40—48.

910. Rupel Mirko, Prispevki k protireformacijski dobi, SR IV št. 3—4 (1951) 238—243.

Résumé.

911. Rupel Mirko, Reformacija in naša literarna zgodovina, SR IV št. 1—2 (1951) 66—70.

Résumé.

912. Rupel Mirko, Trubar in Vergerij (s slikami), LJD I št. 60 (1951).

913. Rupel Mirko, Župančičevo delo za slovenski pravopis, NS V št. 2 (1950) 97—114.

- 914.** Salvini Luigi, Italijani o slovenski kulturi. Zgodovinski, zemljepisni, filološki in drugi spisi, SR IV št. 3—4 (1951) 286—287.
- 915.** Schmidt Vlado, K štiristoletnici slovenske knjige, Sodobna pedagogika II št. 7—8 (1951) 305—306.
- 916.** Skok Petar, Miklošičevo zanimanje za slovenačku toponomastiku u Furlaniji, SR IV št. 1—2 (1951) 104—108.
- 917.** Slavistična revija, Časopis za literarno zgodovino in jezik, Ljubljana. Izdaja Slavistično društvo, Institut za slovenski jezik, Institut za literaturo pri SAZU v Lj.; ur. Anton Ocvirk, Fran Ramovš, Josip Vidmar. Izhaja četrtletno; III (1950) 476; IV (1951) 316, V. 8°.
- 918.** Slodnjak Anton, Ilirizem in Slovenci, NOBzorja IV št. 5 (1951) 289—294.
- 919.** Slodnjak Anton, Predsednik slovenske akademije znanosti in umetnosti, vseučiliški profesor d-r France Kidrič (s sliko), Koledar Prešernove knjižnice za 1951, 59—61.
- 920.** Slovenska jezikovna vadnica I. Sestavili Anton Bajec, Franc Pachainer in Vlasta Pachainer, DZS (1951, Ljubljana) 8°, 151 + (VIII).
- 921.** Slovenska jezikovna vadnica za tretji razred osnovnih šol. Sestavili Franc Fink, Alfonz Kopriva in Albert Žerjav. 2. pregledana izdaja DZS (1950, Ljubljana) 8°, 160 + (IV).
- 922.** Slovenska jezikovna vadnica za 4. razred osnovne šole. Sestavili Franc Fink, Alfonz Kopriva in Albert Žerjav. 2. predelana izdaja DZS (1951, Ljubljana) 8°, 216.
- 923.** Slovenski pravopis. Novo izdajo sta priredila Institut za slovenski jezik in Zavod za kulturo slovenskega jezika po prvi izdaji Breznik-Ramovš: Slovenski pravopis 1935, Uredniški odbor: F. Ramovš, O. Župančič, A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, M. Šmalc. J. Šolar. — SAZU (1951, Ljubljana) 8°, 1—935.
Ref.: Janez Gradišnik, SPor št. 175—177 (1950). — LdTd št. 228 (1950). — Ivan Dornik, NOBzorja (1950) 529—530. — Božo Vodusek, NS 947—953, 1045—1052, 1147—1152 (1950). — Fr. Tomšič, SR III št. 3—4 (1950) 471—476. — Anton Bajec, SPor št. 63—74 (1951). — Božo Vodusek, SPor XII št. 141—150 (1951). — France Mlakar, EV 1951, 94—96, 158—160. — Mirko Črnič, NOBzorja IV (1951) 274—279. — Lev Pipan, NOBzorja IV št. 4 (1951) 279—281.
- 924.** Smerdu Franjo, Slovenica, Zdravstveni Vestnik XX št. 7—8 (1950) 155—159.
- 925.** Smolej Viktor, D-r Oton Berkopec, Česká a slovenská literatura, divadlo, jazykozpyt a národopis v Jugoslavii, SR III št. 1—2 (1950) 203—218.
- 926.** Smolej Viktor, O jeziku v naši javnosti, NOBzorja III št. 3 (1950) 156—162.
- 927.** Stare pripovedke iz Važenberske okolice, Svoboda III št. 1, 2 (1950) 23—26; 56—59.
- 928.** Šašelj Josó, Kako pišemo naša krajevna imena, Svoboda (Celovec) IV št. 1—2, 3—4, 5—6, 7—10 (1951) 5—13; 50—58; 94—105; 144—148.

- 929.** Šašelj Josip, Nemčurstvo — sad velekapitala, Svoboda III št. 4—5 (1950) 109—114.
- 930.** Šašelj Josip, Po Koroških Karavankah, Svoboda III št. 8—9 (1950) 230—235.
- 931.** Šašelj Josip, Sto let austrijske „zakonitosti“ proti nam, Svoboda III št. 11—12 (1950) 277—280.
- 932.** Š[olar] J[akob], Slovenske slovnicihne knjige po vojni, SR IV št. 1—2 (1951) 150—151.
- 933.** Šolar Jakob, Spirantični nosnik v slovenščini, SR III št. 3—4 (1950) 429—440 + 2 tab.
Résumé.
- 934.** Šolar Jakob, Vorenčev slovar, SR III št. 1—2 (1950) 91—97.
Résumé.
- 935.** Špiler Franc, Tehniško izrazoslovje, Iskra I št. 2, 3 (1950) 15—16; 15.
- 936.** Štefančič Ante, Volčič-vovčič-ovčič in sajevec-sajevic..., Živinorejec I št. 5—8 (1951) 200—203.
- 937.** Teplý Bogo, Kulturni pomen naše reformacije, MbV VII št. 230 (1951).
- 938.** Tesnière Lucien, Les voyelles nasales slaves et le parler slovéne de Replje, SR III št. 3—4 (1950) 263—266.
- 939.** Tiran Ernest, Materinščina, Sodobna pedagogika II št. 5—6 (1951) 283—287.
- 940.** Tomišek Josip, Jezični dohtar razpravlja, Celjski tednik III št. 38, 41, 45, 48 (1950).
- 941.** Tomšič Fr[ance], Nomina agentis v knjižni slovenščini. Opombe ob Slovenskem pravopisu 1950, SR III št. 3—4 (1950) 471—476.
- 942.** T. P., Slovenski pravopis, Hrvatsko Kolo IV br. 3—4 (1951, Zagreb) 377—379.
- 943.** [Trubar Primož], Paberki iz Trubarja. Ob štiristoletnici slovenske knjige, Ljudska prosveta Slovenije (1951, Ljubljana).
Ref.; Cvetko A. Kristan, NObzorja (1951) 758—759.
- 944.** [Trubar Primož], Trubarjev Predgovor v Prvem Delu Novega Testamenta. Prevedel in razložil Nirko Rupel, SPor XII št. 212 (1951).
- 945.** Ude Lojze, Naši pogledi na Koroški plebiscit pred 30 leti, Koledar Slov. Koroške 1950, 49—59.
- 946.** Ude Lojze, Nekaj misli o dvojezičnosti, Svoboda IV št. 11—12. (1951) 183—184.
- 947.** Ude Lojze, Slovenščina v cerkvenem bogoslužju na Koroškem, Nova pot II št. 12 (1950) 247—253.
- 948.** Ude Lojze, Uredba o dvojezičnih šolah in pravica staršev (nekaj načelnih ugotovitev in misli), Svoboda III št. 6—7 (1950) 153—157.

949. Uršič France, Slovensko kulturno življenje in germanizacija od reformacije do 1848, Svoboda III št. 1 (1950) 6—16.

950. Uršič France, 100 let borbe koroških Slovencev za svoj narodni obstoj, Svoboda III št. 8—9 (1950) 206—212.

951. Volf Janko, O nastanku naselbine in izvoru imena Krašči, MbV VII št. 25 (1951).

952. Vozlič Pavle, Stanko Vraz — ilir iz Štajerja (1851—1951) MladR VI št. 8 (1950/51) 460—465.

953. V[ozlič] P[avle], Veličasten jubilej slovenske knjige, Beseda I št. 1 (1951/52) 5—7.

954. Zbornik filozofske fakultete. — Recueil de Travaux de la Faculté des Lettres de Ljubljana. I. knjiga (uredil Milan Grošelj), Lj. Univerza, filoz. fakulteta (1950) 4°, 1—176.

Vsebina: Anton Grad, Prispevek k problemu infinitivnih konstrukcij v angleščini. — Anton Sovrè, Appendix Vergiliana v. v. 372—383. H kritiki teksta. — Milan Grošelj, O vplivu afekta na stilizacijo Horacovih od. I. del (I in II. knjiga). — Josip Klemenc, O rimskem spomeniku boga Sedata v Celju. — Niko Zupanič, Nastižno kumstvo na Belokranjskem.

955. Zihertl Boris, Zgodovinski pomen reformacijskega gibanja na Slovenskem (ob četrti stoletnici slovenske knjige), LjP XII št. 162 (1951).

956. Zorzut Ludvik, Skuoz veseje Beneških Slovenj. Utrinki iz Trinkove domovine, Koledar Mohorjeve Družbe za 1951, 168—175.

957. Zupanič Niko, Barletov sodelavec Mate Totar, SIÉ III—IV (1951) 389—390.

958. Zwitter Fran, France Kidrič, ZČ IV št. 1—4 (1950) 219—220.

959. Žerjav Albert, Nastanek, vsebina in vloga Schreinerjevih učbenikov za pouk slovenskega jezika, Sodobna pedagogika II št. 5—6 (1951) 243—253.

XV Русински језик (1945—1948)

израдио Гаврило Нађ

960. Б а к о в [Яш а], Борба за правопис. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок I, ч. 25 (30-XI-1945, Руски Керестур) 3.

„Дати кратку, добронамерну критику на данашњи наш начин писања гласова у нашем језику, изложити неколико важнијих узрока зашто су примљени као наше писмо, доказати потребу увођења неколиких практично-корисних промена — то ће бити циљ неколиких чланака у „Руском слову“ под насловом: «Борба за правопис»“.

961. Б а к о в [Яш а], Борба за правопис. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок I, ч. 26 (7-XII-1945, Руски Керестур) 4.

Под поднасловом „Зашто су Русини неписмени“ Б. пише: „Наш народ је и учио своју азбуку и имао од кога учити и желео учити, али ипак не зна њоме писати. Шта је томе узрок? Ја ћу вам казати шта о томе мислим. Наши људи су ту азбуку и њену правилну употребу — једни заборавили пошто

су је престали учити у школи; други је нису могли научити, јер им је била тешка; трећи, кад су је научили, нису хтели и неће да је употребљавају, јер налазе да има боља и лакша, па се оном служе у животу кад русински пишу...“

„Кад бисте проучавали народна писма, дописнице, или рукописе, кад бисте били сви у школи бар годину дана са децом као учитељи и професори, ви бисте одмах опазили да су у свима писмима, дописницама или рукописима, свугде исте погрешке, као да се цео народ школовао код једног рђавог учитеља“.

„То је погрешка нашег правописа. Значи да наш народ неколико слова тога правописа и поједина правила није усвојио, не може их примити. И то не само народ што се зове земљораднички, или раднички, него и ти који се зову русинска интелигенција“... Затим износи мишљење проф. Г. Костељника и разлоге због којих су у русински правопис 1923 г. уведена слова *я, е, ї, ю, щ*. Спомине правопис бивше „Зарје“, каже да је и он као и Костељников имао нешто неприродно, те га народ није усвојио.

962 Б а к о в [Яш а], Борба за правопис. Руске слово — орган Народног фронта за Русинох у Войводини, рок I, ч. 28 (21-XII-1945, Руски Керестур) 4.

Чланак у коме Б. предлаже за Русине избацивање слова: *я, е, ї, ю, й, щ, њ* из азбуке, а увођење: *ј, њ, љ, ђ, џ, њ* (са образложењем).

963. Б а к о в, Борба за правопис. Руске слово — орган Народног фронта за Русинох у Войводини, рок I, ч. 28 (29-XII-1945, Руски керестур) 4.

Правопис русински „има још један недостатак, врло крупан за нас Русине у Југославији: наш правопис се не држи једног лепог правила које каже: *пиши звуке како их изговараш*“. Б. је за писање по том правилу. „Нама Русинима је такво писање *неоходно нужно*, јер ми мало пишемо на своме говору, па сва правила што нас приморавају да не пишемо онако како изговарамо речи, нећемо моћи кроз цео живот да памтимо и увек ћемо грешити у писању због тих старомодних правила“.

964. Б а к о в, Остатни моји слова о правописе. Руске слово — орган Народног фронта за Русинох у Войводини, рок II, ч. 13 (29-III-1946, Руски Керестур) 3—4.

Б. Одговара сумарно на „Одговоре“ противника поводом његове „Борбе за правопис“. Напоследку каже: „Да нам великоруски правопис може послужити за наш говор, или да живимо на Украјини, ја се не бих борио ни за наш језик, нити за, тако да кажем, наш југословенски начин писања. Живот ће показати да ли сам имао право“.

965. Б а к о в, Дальши розвој науки о нашем језику. Руски народни календар на прости 1947 рок [Библиотека Рускеј матки ~ „Наша књижка“ ч. 2], 1946, Руски Керестур, 81—83.

„Данас, после коначног ослобођења нашег народа у политичком, културном и економском погледу, ми смо опет почели стварати, писати и издавати дела и књиге на нашем језику. Стручни се погледи на наш језик, његову животворну моћ и особеност разликују од предатних. Наш народ се и политички и просветно самостално развија, према своме осећању и својим потребама. Због тога, кад смо му дали потпуно право, онда треба и његов језик, као најлепшу његову особину, да признамо за равноправан с другим руским језицима, и да, због велике заосталости, журимо са постављањем и одређивањем његових закона развоја и живота, да би се могао убудуће правилно и живље развијати“.

„Наша наука о језику, као и правопис, по моме мишљењу, морају имати у целости карактер југословенске науке о језику“. „Као у свему, тако и у погледима на језик, ми се морамо кретати напред. Научна граматичка правила, речи и изразе — све што је у вези са науком о језику — ми морамо развијати, изграђивати у новом духу јединства југословенског, у циљу да себи олакшамо развој и да он буде успешнији него досад“.

966. Б и л њ а М и к о л а, Два одвити на „Борбу за правопис“ II. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 5 (1-II-1946, Руски Керестур) 4.

„Друг проф. Баков има право[в. бр. 960—963] и по томе питању ће му свако одобрити („пиши као што говориш“), али његово теоретско и практично образлагање промене слова я, е, ї, ю, щ, й, њ, у раздвојено *ја, је, ју, ју*, по моме мишљењу се не може оправдати, кад се ми сматрамо за неке Русе, Русине, Руснаке...“.

967. Б у д и н с к и Ј а н к о, Одвит на борбу за правопис. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 1 (4-I-1946, Руски Керестур) 3.

„...Истина, у неким стварима му [Бакову, в. бр. 960—963] морамо признати да има право кад тражи да пишемо онако како говоримо, — на пример: заградка уместо заградка, поткова уместо подкова итд., али то још не значи да морамо избацити наша слова, а примити туђа, јер ми тако исто можемо писати својим словима онако како говоримо.“

Друг професор доказује нам да је наш правопис тежак односно да наша слова нису згодна за писање, а ја мислим да је увек лакше и пре се може написати једно слово него два; на пример: я—ја, е—је, ї—ји, ю—ју, щ—щч, јер кад би заиста било лакше и кад би се брже могло писати тим правописом у којем сваки звук има своје посебно слово, тада стенографија не би писали стенографским знацима, где један знак служи за целу реченицу...“ „... Волео бих да изнесу своје мишљење у том погледу и други ученици, а не само интернатлије, а нарочито њихови родитељи, учитељи, професори и други васпитачи“.

968. В [и н а њ] М [а т е њ], Наш јазикови проблем. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок I, ч. 10 (17-VIII-1945, Руски Керестур) 2.

„Решавало се о нашем језичком питању, али оно још досад није решено“.

„Требало би што пре решити то школско питање. То питање треба решити начелно, треба да га реше наше народне власти пошто саслушају народ, јер се тиче целог нашег народа“.

„Углавном четири мишљења постоје о решењу тога питања. — Прво: да останемо при досадашњем језику и њега усавршавамо. — Друго: да прихватимо украјински језик као матерњи језик. — Треће: да прихватимо руски (великоруски) језик као матерњи језик. — Четврто: да се комбинује тако да један од споменутих језика буде главни, други само споредни, због потреба у нашим данашњим приликама“.

969. К о в а ч Д ю р а, Критички оглед зос Прилогом „Правопису“. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 9 (I-III-1946, Руски Керестур) 3.

„Ја сам за великоруску науку и за то да се учи, сем нашег говора, у гимназији великоруски језик“... „Нека уче гимназисти великоруски језик и њихов

правопис. Али стога што је наш језик од њиховог доста различан, по моме мишљењу би било zgodно кад бисмо могли и слова наша тако сложити да буду усклађена према нашем језику“.

970. К о в а ч М и х а и л о, I прилог „Борби за правопис“. Руске слово — орган Народног фронта за Русинох у Войводини, рок II, ч. 3 (18-I-1946, Руски Керестур) 3—4.

„... Ја мислим да баш народ, а особито радници, најшире масе народа, треба да даду своју одлуку заједно с поштенем интелигенцијом. Ја сматрам да то није ствар само интелигенције, већ ствар баш најширих маса радног народа. Сигурно се не одређује диктатура за правопис“. „Ја се слажем потпуно с мишљењем друга Бакова“ [в. бр. 960—963].

971. Н. Г., Специфичносц нашеј бешеди *Adverbium verbale praeteriti* у бачваньскоруским језику. Руски народни календар на прости 1946 рок [Библиотека Рускеј матки ~ „Наша књижка“ ч. 1], 1945, Руски Керестур, 68—70.

Поводом писања проф. Г. Костељника о русинском глаголском прилогу прошлом (у књизи „Граматика бачваньскоруске бешеди“, Срем. Карловци, 1923, 75) Н. Г., давши анализу веома оскудне а натегнуте, књижке употребе тога облика код неких русинских писаца (Н. Д. Олејаров, Ђ. Биндас, М. Мудри), долази до закључка да се може већ данас рећи да тога глаголског облика „у коректном русинском језику — нема“.

972. Н. Г. Г., „Овисни“ чи „зависни“ у бачваньскоруским језику. Руски народни календар на 1947 рок [Библиотека Рускеј матки ~ „Наша књижка“ ч. 2], 1946, Руски Керестур, 83—88.

Констатује употребу различних облика и израза код русинских писаца — до рата и у данашњим публикацијама — за појам *dépendre*, тумачи узроке такве употребе и закључује да се „место конструкције *овишиц + локатив* и других њој сличних, већ поменутих, може, и боље би било, говорити и писати: *завишиц, зависни* — *независни, зависно* — *независно, зависносц* — *независносц*, допуњујући (разуме се: када треба) предлогом *од* и генитивом *попеп-а*“.

973. О м л а д и н ц и (14) у К у ц у р и, Два одвити на „Борбу за правопис“ I. Руске слово — орган Народног фронта за Русинох у Войводини, рок II, ч. 5 (1-II-1946, Руски Керестур) 4.

„Ако су потребне неке фонетичке измене, нека се учине, али основи нашега правописа мислимо да треба да остану ненарушени“.

974. П а п у г а Е в г е н, Баковов правопис. Руске слово — орган Народног фронта за Русинох у Войводини, рок II, ч. 6 (8-II-1946, Руски Керестур) 3—4.

„... Када би цео наш народ ту у Југославији гласао по питању Баковљева правописа, уверен сам да би 90 процената интелигенције, која можда сада не учествује у тој полемици из оправданих и неоправданих разлога, одбило тај пројекат правописа“ [в. бр. 960—963].

„Закључићу са пропозицијом да се Баковљев правопис не прими, јер му основа није у души нашега народа. А кад би временом требало провести реформу нашег садашњег правописа, она би морала ићи само у том правцу да он буде што ближи а временом и идентичан књижевном правопису“ књижевног руског језика.

975. Перунски, Штири одвити на „Борбу за правопис“ II. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 4 (25-I-1946, Руски Керестур) 3--4.

„Питање о избацивању слова *я, э, і, ю, ѝ, щ, њ* има право да решава главна с упштина „Р. Матке“, а уз подршку и помоћ делегата месних одбора, „Р. Матке“. У самој суштини са избацивењем тих слова... из корена се искључујемо из руског правописа, то јест удаљујемо се од руског народа сасвим. То значи систематски се однародити, а не зближити“.

976. Планчак Евгений, Одвит на „Борбу за правопис“. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 2 (11-I-1946, Руски Керестур) 3.

Одбацује предлог проф. Бакова [в. бр. 960—963] о избацивању *я, е, і, ю, щ, њ* из русинског правописа а увођењу *і, ђ, њ, љ, њ, џ*.

977. Рац В., II прилог „Борбе за правопис“. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 3 (18-I-1946, Руски Керестур) 4.

„О правописној борби сматрам — како говориш тако пиши“. „Сматрам да би *я, е, і, ю* и друго требало избацити, како Баков предлаже“ [в. бр. 960—963]. Ту се наводе и имена Михаила Холика, Љубе Такача, д-ра Е. Поливке, Пап Јовгена, Џуња Михаила и Џудар Владимира, који су — за предлог Бакова.

978. Сивч Г., III прилог „Борби за правопис“. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 8 (22-II-1946, Руски Керестур) 4.

Сматра да је предлог Бакова [в. бр. 960—963] „лакши и у Југославији кориснији“.

„Моје је мишљење да је наша дужност и дужност целог народа да се о томе питању много дискутује и да се предлог Бакова правилно тумачи, да бисмо на следећој скупштини „Руске матке“ могли донети правилну одлуку на темељу зрелог размишљања“.

979. Хромиш Јанко, Наш јазикови проблем. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок I, ч. 12 (31-VIII-1945, Руски Керестур) 2—3.

Поводом чланка М. Винаја [в. бр. 968] сматра да треба „одредити скупштину на коју ће [свако село послати своје делегате који ће изнети предлог и жељу већине свога места“.

980. Чапко Јаким, Штири одвити на „Борбу за правопис“ III. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 4 (25-I-1946, Руски Керестур) 4.

„... Нашој русинској деци, ако буду писала и учила руски, биће то лакше, а да је наша слова *я, ю, щ* и друга теже написати, то није истина, јер написати нам је лакше у једном слову два гласа, него у два слова два гласа“.

981. Шарик Иларион, Штири одвити на „Борбу за правопис“ IV. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 4 (25-I-1946, Руски Керестур) 4.

982. Ю. Ю., Штири одвити на „Борбу за правопис“ I. Руске слово — орган Народног фронту за Русинох у Войводини, рок II, ч. 4 (25-I-1949, Руски Керестур) 3.

„То што професор Баков пише у „Борби за правопис“ [в. бр. 960—963] мислим да не одговара стварном стању ствари. „Борбе“ у ствари нема. Она нам није нужна“. Ми као слободан народ, који је своје непријатеље победио, ми ћемо се јединствени састати и лепо без „борбе“ договорити какав ћемо правопис употребљавати“.

I ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

- $\bar{a} > \bar{a}^o$ у шток. гов. Посавине 258
- Акузатив мн. типа *ојанце* у шток. гов. Славоније 258
- Акцент: распоред у Кркљчевом преводу Моцарта и Салијерија 50, 51, 53, 54, 58, 59, 64; у руском стиху 65; троакцентски систем у прасрпскохрватском 117—119; оцена Ившићевих испитивања 119—121; српскохрватски развитак од Вука до данас 320; дуљење 254, 255; кановачки а. 254; акут у шток. гов. Подравине 254; салтанс у тим говорима 254
- Аналогија у синтакси глаголских времена 286
- Аорист и имперфект: као времена за приповедање доживљене прошлости 273, 274; према Стојићевићу доживљена прошлост је увек индикатив 275—277; према Ст. у индикативу се а. и и. не разликују 277—280
- Београдски стил** 309, 310
- Брижински споменици 341
- vi - < u* - у шток. гов. Подравине
- Декасилаб француски** 61
- Дечји језик: досадашња испитивања 259—261; методе и значај испитивања Онезорга 261; крик 262; ирационални вокали 262, 263; неки сугласници 263, 264; метатезе 264
- Дијалекти: стари штокавски д. (од Славоније до мора) 122—124; вргадински говор 127, 128; посавски говор 128—130; осврт на Ившићев рад „Из наше акцентуације и дијалекатске проблематике“ 130, 131; штокавски говори* Брача и Хвара 323—325; дијалекатски објекти 337, 338
- Дијалектологија, импресионистички метод у д. 338
- Дијареца 61
- Дисимилација *n - r* у арбанашком 340
- **dj > j* у шток. гов. Подравине 258
- Душанов законик, тумачење § 14 35—45
- $\bar{e} > i\bar{e}$ у шток. говору Посавине 258
- $\check{e} > a^e$ у шток. гов. Посавине 258
- Ендекасилаб италијански 53
- Енклиза психолошка 253
- Енунцијација 339, 340
- \check{e} у говору Личког Поља 133—149; хиперјекавизми 136, 137; тумачења поводом мешања различних рефлекса \check{e} -а 139; рефлекс у групи *r\check{e}* 137, 140, 142; замена у говору Широке Куле 135, 137; у говору „Крањаци“ 136, 138; у разним местима Личког Поља 138—144; \check{e} иза *v* 140; иза *d* 141; иза *l* 141; испред *dj* 141—142; двосложни изговор \check{e} -а 143, 145—148; у наставцима 145; под $\hat{\quad}$ 146, 147; под $\acute{\quad}$ 147, 148. — Некадашња замена у Славонији 256—257; \check{e} у староруском 342, 343

Значење облика, место у синтакси 339

Имена на -слав, -слава 251

Имперфект 273—282

Интонација, кулмен 253

Инфинитив историски: у Шајновићевом прилогу „Цамија Вередија“ 213—216, 223; у народним говорима 216—224; у српскохрватском уопште 225—228; у латинском 225, 226; у делу И. Т. Мрнавића 226

Итеративни глаголи 28—30

Јамб: српскохрватски 50, 52; Крклечевог превода „Моцарт и Салијери“ 49—60, 84; петостопни руски ј. 50, 52, 60, 62; Пушкинов петостопни ј. 49—60, 84; иктуси у њему 49, 50; петостопни немачки и енглески ј. 53. — Српскохрватски јамски једанаестерац: његова ритмичка инерција 50, 52—58, 60, 84; фразирање у њему 63—65; фразна мелодија његова 67

Језик: наука о ј. и шира културна јавност 304, 305; природа ј. 305; улога појединца у стварању ј. 305, 306; ј. и стил 306, 307; развитак ј. и однос граматичара према њему 308; ј. као огледало прошлости покрајине и народа 309; биологија ј. 337

-jt- и -jd- у шток. гов. Подравине 258

Јужни Словени, етнографско-лексички подаци о њиховом досељењу 326—329

Књижевни језик: зависност од културног мишљења 1—16; најопштије констатације о књ. ј. словенских народа 1; значај културног мишљења за стварање књ. ј. уопште 2, 8, 15; српскохрватског 3—7; исправност Вуковог гледишта у полемици с Добровским 5; различити стилови 6; мешање развитка нашег књ. ј. са његовим постанком 7; старословенски као књ. ј. 7—10, 15; посебне особине српског књ. ј.

8; вештачки карактер књ. ј. 8; проблем апсолутних конструкција у нашем ј. 9; утицај развијенијег културног мишљења на претварање народног дијалекта у књ. ј. 9, 12; утицај грчког на ст. словенски књ. ј. 9; стварање књ. ј. без књижевне традиције 10; руски књ. ј. 10—14, 15; две основне одлике првобитног словенског књ. ј. 10; погледи Обнорског на стари руски књ. ј. 11

-л > -о у шток. гов. Подравине 258

Лингвистички атласи 334—339; л. географија 334—339

Лингвистичка дискусија у СССР 376, 377

„Мазужење“ 91

Миграције Срба у 17—18 в. 133—135

Мурко Матија: биографија 237—239, 289—292; историјат стварања аутобиографије 287, 288; библиографија 239; комеморација 243, 244

Назали у данашњем словеначком 343; назални спирант 343

Настава матерњег језика у средњој школи: уопште 312; н. науке о грађењу речи 312, 313, 321; акцента 313, 314, 320—322; синтаксе 314, 321—323; фонетике 315, 316; морфологије 316—320

Наставци: -ем у говорима Личког Поља (инстр. јд. и дат. мн.) 145; -ex (ген. и лок. мн.) 145; -еми (инстр. мн.) 145; -е (у ном. ж. имена) у листинама из Боке 251; у шток. гов. Славоније: -еју (3 мн. през.) 256; -ем (инстр. јд.) 256, 258; -е (дат. лок. јд. ж. р.) 258; -и (дат. лок. јд. ж. р.) 258; -и(х), -има 258; лок. мн. једнак генитиву 258

Његошев језик: карактеристика Вушовићевог рада о Њ. ј. 17; основна карактеристика Њ. ј. 18; поетски моменат као одлучујући фактор при одабирању језичког средства 18; дијалектизми 19—28; -ао > -а

19; *жл, шл и жн, шн* место *зл, сл и зн, си* 19; уметак *-ов- (-ев-)* у множинским облицима 19; необично у језику, условљено потребама стиха 20, 21; императив без наставка 20; множински облици на *-ма* 21, 22; множински облици старијег типа 22; ген. личне заменице 3 л. јд. и мн. ж. р. место одговарајуће присвојне заменице 22; русизми 23, 24; компаративна конструкција с генитивом без предлога *од* 23; утицај језика српских песника предвуковске епохе 24, 25; *е* иза *р, л* (и иза других сугласника) 25; употреба сложеница 25—27; итеративни глаголи 27—31

Опкорачење стиха (уопште и код Пушкина и Крклеца посебно) 67, 68

Перфективни презент, употреба 273
Позајмице у језику 340

Пословице народне у Вуковом издању 229—236; Мушкатиновићев рад на н. п. 232, 233; однос Вуков према Мушкатиновићу 232, 233; погрешке у Вуковим тумачењима 234—236

Превод, принципи превођења 47—49

Предлог *по*: слагање са три падежа 173; смена конструкције *по + даштив* конструкцијом *по + локаштив* у српскохрватском језику и значења код којих је та промена извршена 174—191; морфолошки и семантички моменти који су довели до те смене 174—176; старо значење правца 177; месно значење 177—181; значење „критерија“ 181—183; значење узрока 183—185; посредничко значење 185—190; употреба везе *по + локаштив* у пасивним конструкцијама 190; *по + локаштив* у прилошком значењу 191; првобитна значења у конструкцији с локативом 191—195; значење „после“, „иза“ 192—195; значење севентног „иза“ 195; значење у конструкцији с акузативом 195—206;

напоредно јављање акузатива и датива уз *по* 195, 196, 201—205; месно значење (с акузативом) 196, 202; значење циља, сврхе, обухватања 197; употреба с акузативом уз глаголе типа „узети“ и сл. 197, 198; значење „на нечију корист“ или „штету“ 198; дистрибутивно значење 198—201; значење критерија (уз акузатив) 202, 203; узрока (уз акузатив) 203; посредничко (уз акузатив) 203, 204; *по + акузатив* у пасиву 204; у прилошком значењу 204, 205; за заклетву 205, 206; *по* у значењу *до* 206; *по + инструментал* 206, 207; закључак 207—212

Предримски елементи у нашем језику 340

Префикси, мешање *пре* и *при* 137, 140, 142, 143; п. глаголски, њихово значење 342

Развитак језика, утицај социјалне средине 265

Романизми у српскохрватском језику 329—331

Св. Сава, писац типика 151—153, 156

Синтагматика проф. А. Белића, приказ Микушеве критике 344—373; Микушева пристрасност 344—346; Белићева и Балијева лингвистичка схватања 346—349; оригиналност Белићеве лингвистике 350; Белићев однос према различитим лингвистичким школама 350, 351; Микушево познавање српског језика 352, 353; Белићев „ментализам“ 353—355; фалсификовање Белићевог излагања 355—359; Микушева критика Белићеве поделе на самосталне и несамосталне речи 360, 361; критика поделе речи на праве и неправе 361, 362; Белићево учење о синтагми и Микушева критика 362, 363; реченица у Белићевој и у Микушевој концепцији 363—367
Скраћивање у језику; типови скраћивања уопште 265, 266; узроци

- јављања нових лексичких формација у Совј. Савезу 266; њихово учвршћивање у језику 266, 267, 270; типови нових сложеница 267, 268; фонетски процеси у њима 268, 269; суфиксација у њима 269; извођење нових глагола 269, 270
- Слово о полку Игореву** 341
- Српскохрватски језик:** његов развитак 307; стање после народне револуције 310, 311
- Студенички типик:** сачувани преписи 151, 152; питање три прве главе типика 152—157
- Суфикси:** *-ава-* код Његоша 29; *-ива-* 29; *-а-* (итеративно) 29—31; са елементима *-ѝk-* 88—91; *-ѝп-* 90; *-isk-* 90; *-g-*, *-ng-* 96; с елементима *k* || с 101, 104—106, 108; *-аппа* 340; *-аина* 341; *-аинѝ* 341; *-ѝпѝ* 341; *-ип* код придева 341; *-пт* 341; *-ов* код придева 341; *-ни* 379; *-њи* 379; *-ћи* 379
- Табу језички** 376
- Теренско испитивање дијалеката** 336—338; квестинар за т. и. 336
- Тоналност песничког дела** (уопште и код Пушкина и Крклеца посебно) 70—77, 86
- Трећа палатализација:** зашто је још увек нерасветљена појава 87, 88; тумачења т. п. као варијанте друге регресивне п. 88, 89; као врсте јотована 90—93; као прогресивне п. 93, 94; аргументи у корист последњег тумачења 94—97; неизвршена т. п. 97; време када се вршила 97—99; сугласнички елемент који је спречава 99; факултативност 100; територијални распоред варијаната 101, 105—107, 110; узроци измешаности варијаната 108, 110; тумачења т. п. у науци 109
- Фигуративна употреба времена, неоснованост увођења такве категорије** 283—285
- Фонема, компоненте према М. Павловићу** 262, 263
- Фразирање** (уопште и у Пушкиновом и Кркчевом стиху посебно) 60—65, 85; фразна мелодија и њене модулације (каденце, полукаденце, антикаденце) 65—69, 85
- Футур медијални у индоевропском** 342
- Жармонија глаголских облика** 286
- Цезура** 61
- „Штекање“ у словеначким говорима** 343
- Штокавштина Доње Подравине:** значај 252; акцентуација 252—255; порекло становништва 255, 256; „разведеност“ 256; порекло говора 256—258; однос према кајкавском 257; однос према војвођанском 257
- шћ* и *жћ* у шток. гов. Подравине 256

II РЕГИСТАР РЕЧИ

Српскохрватски језик

- абдест 383
 адраповац 383
 азбестни и сл. 398
 алат 441
 април 382
 бабо: баба 318, 319
 бабуљица и сл. 160, 167—
 169, 171
 бајта 387
 балчацим 21
 барјаци 22
 бебница „зеница“ 167
 безакони 33
 безбедност 382
 Безјаци 112
 безобразлук 352
 безуслован 382
 бекство 382
 бијег 382
 бијел и сл. 19
 благовремено 382
 бледина 353
 блјскати 105
 бобуљица и сл. 160,
 167—169, 171
 Бојана 340, 341, 382
 бојоносни 25, 32
 бојма 21
 Болиславус 251
 брабоњак и сл. 169
 брдица 326
 брзотечни 25, 32
 брѣка 97
 брента 387 •
 брѣцати 103
 бубуљач и сл. 169
 брумбуласт и сл. 170
 брце 326
 бубуљица и сл. 159—171
 буђ 386
 була и сл. 165, 166
 Буњевац 114, 136, 388
 вавек и сл. 144
 ваздан 383
 валаге 383
 Велислава 251
 вѣрига и сл. 96
 виделица и сл. 138
 видити: видим 320
 вињага 96
 високо (=гласно) 331
 витезма 21
 Вјеће Брдо 248, 249
 Власи 114
 волијем 320
 волији, -а, -е, 320
 (в)оло(в)ма 22
 вребац 258, 259
 времени 24, 33
 Врмац 247
 врсти се и сл. 385
 вѣдѣ- 149
 гавраном 22
 гајтаним 21
 гласати 385
 глеђ, глеђа 383
 глета, глето 383
 годишће 125
 голида 387
 голубак, Голубац 106
 горећи 24
 Госца од Ориза 251
 господари 22
 господство 332
 гдспоја 125
 госпоска кућа 352
 готово 383
 Гранап и сл. 279
 грашак, грашац 107
 Грбаљ 245
 грич, грижа 387
 гриота 257, 258
 гредель 326
 гробље 127
 грѣзје, гдзје 125
 громометни 25
 громоносни 25
 гудура 387
 гуњац 106
 Гурдић 250
 гушњев 125
 даљни 383
 двѣзац 102
 дворови 22
 дѣдо: дѣд, дѣда 318, 319
 дига 19, 31
 дѣзати и сл. 95, 100, 103,
 105, 108
 дирѣза 102
 дѣсати, дѣхати 104, 105,
 387
 дискриминација 441
 диспечер 441
 дихавати 95
 дјел 19
 дјеловање 382
 доба 408
 довед 20

доклен и сл. 137, 138
 долеиват 21
 долијетат 21
 допадати се 400
 дотрчаше 27
 дрводеља 409
 дрѣжђити 125
 дрѣти - дѣрѣм: дѣрати - дѣ-
 рѣм 320
 држан бити (= морати) 331
 дужди 20
 евѣдолѣн 343
 етовѣј 343
 жежено злато 386
 жезац 104
 железо 138
 живити: живим 320
 жљеб 411
 жљезда 411
 жумѣњак, жумѣнац 106
 заворањ 326
 задњи 383
 зајѣати 125
 закос 439
 занатлија 409
 затмити се 23, 31
 зафаљам 28
 звѣцкати и сл. 103, 105
 звйжђити 125
 звијерац 106
 звонити 332
 здравље 127
 Зевсородна 26
 зеђа 127
 земни 24, 33
 зѣц и сл. 102, 108
 зихернадла 441
 изгледати 400
 изићи (= успети) 331
 изѣтавлѣють и сл. 35, 36,
 41—44
 информбировски 400
 иштен 384
 искосити 439
 испуњате 27, 28
 истребљају 27—29
 истребљивати 28
 йцати 103
 ја и сл. 125, 127, 128

јазик 125
 јајма 22
 Јакаљ 247, 248
 један=неки 145
 јѣза 102
 језйчак, језйчац 107
 јѣк 97
 јѣка 97
 Јелса 97, 102
 јести и сл. 142
 јужина 257
 јунацим 21
 Ковач 247
 камба 387
 камењма 22
 каната 340, 385
 кегла 87
 кенгур 87
 килограм 87
 китити 87
 клекавати 95
 кльцати и сл. 87, 92, 93,
 95, 100, 101, 103
 кнез и сл. 100, 105, 106
 кожушак 107
 козлац 326
 колѣц 127
 комунисткиња и сл. 398
 коњма 22
 конабља 387
 коп 439
 копач 353
 Корана 340
 Коријен и сл. 251
 косаница 439
 кошута 387
 краљи 19
 красногордо 26
 красноризна 26
 крвобојни 25, 32
 крвовидни 25, 32
 крволитни 25
 Крпуз 249
 лемеш 326
 лѣмез 102
 лепетање 248, 249
 лишају 28, 29
 Ловрѣч 248
 локѣнда 330

људма, љуђма 22
 љутост 24
 магнет и сл. 386
 мајка, мајна 94
 маљли 125, 127, 128
 мачевма 21
 Маѣари 22
 мѣдо: мѣда 318, 319
 међу 127
 мѣју 125
 мѣсец и сл. 102, 108
 метит(и) 258
 мѣцати 100, 103
 мйг 97
 мйгати 100
 Микаља (постанак) 332
 мйцати и сл. 95, 100, 104,
 105
 много 383
 момком 21
 морје 257
 мосте 19
 мѣжђѣани 125
 мудросјајна 26
 мўцати 104
 нѣклон 129
 нѣпелник 129
 надмашају 28, 29
 надрѣжђити се 125
 начињаше 27
 није 143, 144
 ницати и сл. 100, 105
 носити: носим 320
 носити љубав, носити по-
 штовање 331
 обесмрѣна 27
 објестран 342
 облачак 107
 облучац 107
 обожати 27, 28
 образ 352
 обуљак 160, 169
 огњесевни 26
 одажњети 439
 одаткати 439
 одличасте (се) 27
 одржају 27, 29
 оивичити 353

- оје 326
Оковнице и сл. 111—115
окоужати 27
омски, омовски 439—441
оронути 385
освет 20
осветљати и сл. 27, 28
џсџка 97
отџц 127
откџнеш 128
откосити 439
очекати 27
очишњају 27
палата 329, 330
палџц 329
пампџв 165
пањкати 383
перма 22
Пџро: Пџра 318, 319
пџстиш 384, 389
Пијаваца 249, 250
плавовласна 26
плаз 326
плесан 386
побџеђа 27
подбуњати 27
подигао 19
подорати 439
појавља се 28
покорати 27
пџлача и сл. 329, 330
поорати 439
последњи 383
поставак 326
постат 439
потчињати и сл. 27, 28
пошиљати 30
правда 24, 33
прџви и сл. 125, 127, 128
правогођни 25
праводобно 382
пребољати 27
прџгача 97
прџјел 19, 32
прџзати 103, 105
преклоњала 27
преливати (се) 348, 352, 353
престол 19, 32
претстављати 352
претрчају и сл. 28, 29
привикавати и сл. 96
пријањати 95, 352
приџекоп 439
приџесјек и сл. 402
прикос 439
принуђати и сл. 27, 28
припаш 20
прџсега 97
присиљавати 28
притиска 28
продужаше 27
пупуљница и сл. 159—171
пуџељак 107
пџцати 104
Раде 251
радослављь 247—248
разбџјац 106
рало и сл. 326
раоник 326
раскос 439
распрострања 27, 28
рате (од *раш*) 19
риџема 22
Рисан 250, 251
рођени 127
ручица 326
с 342
са њ 342
сватовом 22
свештеником 22
свобод 20
сврсиходно 382
сено и сл. 138, 139
Сењаном 22
сигурност 382
сијено 149
синовма 21
сјајност 24
сјера и сл. 386
сјетећи се 24
скџндала 129
скептиче, скептици 87
скоро 383
Славе 251
Славонија 112, 113
славоносни 25
славополни 26
слеп 386
слаткогласна 26
слушач, слушалац 400
смркавати се и сл. 96
смџцати (се) 104
снопџм 128, 129
совџљага 96
споменути се 332
Србија 112
среброзрачни 26
Срџм-Срџма; Срџјем-Срџ-
јџма 318, 319
сређнослатка 26
стан 332
стџри и сл. 127, 128
стџга 97
стџзати 103
стиџеснити се 23, 31
стихе 19
стџћи и сл. 92, 95
стџжити 35, 38—41
стрелотечни 26
стрџза, стрџзати и сл. 103,
105
стрико, чџка 318, 319
суво злато 386
сужњем 22
сутвара 246, 247
тџнцат 129
таоцим 21
тџ 127, 128
Тиват 247
Тијелово и сл. 136
тиџцати 95
травањ 382
трџгати, трџзати 100, 104
треба и сл. 137
трептећи 24
трудити 332
трупџе 24, 31, 33
тџји 125
Турцим и сл. 21
туџак 384
тџцати 104
чџлија 330
ћерма 22
ћилер и сл. 329, 330
ћорав 386
ублажаше 27

убоја се 24	уширлетни 25, 32	чибуљица 160, 169
увичити 353	фалака 383	Чиза 384
укос 439	хрид и сл. 387, 388	читач, читалац 400
Улус 267	цари 20	чмѝчак, чмѝчац 107
умиљање и сл. 27, 28	целисходно 382	Чрковци 257
умножати 27	црн 127	шљивицим 21
увѝк 125	црвен, црѝен 127	Шокац 113
утреш 326	чѝпчежац 107	што 124
учинак 382	чѝшљига и сл. 96	штрчати 406
		шѝѝтити се 125

Остали словенски језици

а) ћирилицом

агитпроп и сл. (рус.) 268	колхозец 269	сваштиник 10
аспра (мак.) 460	командарм 266	сѝмља 461
бедњага 96, 104	комсомол и изведене речи 268, 269	селькорња 269
безропотно 79	кондир (мак.) 460	сер(ѝ)га 100, 103
бодро 79	конѝк 106, 107	скиљага 100
большевизм и сл. 269	Културпросветник и сл. 269	склазѝ и сл. 102
большуций 341	купец 106	славный 80
бомбель (украј.) 165	кѝабагѝ 102	слѝужба 10
братец 106	ларѝц ларѝк 106	слѝужбѝнник 10
бродяга 96, 104	лягать 102	Совет 267
бръчѝк 97	Магнитогорск 269	советизировать и сл. 269, 270
бръздати 103	местком и сл. 267, 268	срака 340, 389
брыцать 105	мотылѝк 106	СССР (ес-ес-ес-ер), СССРБ, РССУ (рус.) 267, 268
варѝк 102	наркомище 269	стари'к 94
викжелять и сл. 269	нѝпманство и сл 269	стразѝти 104, 105
витязѝ 100	нѝпманша 269	стѝжѝж 456
вопи 267	овисни (русин.) 476	сум 454
ВУЗ и изведене речи 267, 268	октомври и сл. 454	сѝпец 106
государѝ 265	ортолче (мак.) 458	тѝнѝга 96
грацѝти 103	ослазѝти и сл. 95	тризѝ 103
ГИМН 267, 268	паѝк 106	убрзан (мак.) 454
детдомец и сл. 269	палец (рус.) 106	ѝгѝбѝзѝвати 95
друг (рус.) 80	пирожок 106	уртал (мак.) 458
женотделить 269	писател (мак.) 453	фискультаурница и сл. 269
житарица (мак.) 453	поверить 78	ѝрамѝ 10
жито (мак.) 453	политрук (рус.) 267	царѝк 106
жрѝтва 10	после (мак.) 452	ЦК и изведене речи (рус.) 267, 269
жрѝць 10	правда (рус.) 77	часѝсловѝк 10
забрзан (мак.) 454	приврзеник и сл. (мак.) 453	часѝ 10
зависни (русин.) 476	развѝдѝм' 342	человечек 106
истразѝвати 95	рѝстѝти 104	што (мак.) 456, 457
истязѝть и сл. 95	рулек 458, 459	ѝслѝчка и сл. 269
истязѝвати 95	рульѝка 458, 459	ярига 96
кое-что 79	сапожѝк 106	
кој (мак.) 454	Саша < Александар 266	
којшто (мак.) 456, 457		

б) латиницом

bělučí 341
 bičь 92
 bob- 159—171
 boľničarь 92
 bómbelj 165
 buba (поль.) 167
 ciemięga 96, 104
 cvětъ < květъ 99, 100
 čьchati, čichati 97
 čьto 99
 deŭľъ, deŭľь 91
 dŭgati, dŭzati 100
 Dudleira 468
 dvižp 92
 (d)zvězda 99
 Elbląg 340
 hpromozhian 469
 jarigъ, jariga, jaryga 97
 jarzag 105
 je(d)za 96
 jeretigъ, jeretikъ 97
 ježukъ 91
 ježek 106
 kamyszek 106

kazaz 341, 384
 kosez 384
 kousiček 106
 kovačь 91
 kleceti 100
 krašči 473
 križь 92
 kurigъ 97
 kъpedzь 87, 88, 93
 kyi 99
 lécati 100
 Lubiaž 340
 ъga, ъza и сл. 100, 102,
 107
 mláim (словен.) 118
 mogóč 118
 moјь 98
 mosiađz 105
 mьrcati 95
 naricati и сл. 87, 88, 90, 92
 niceti 100
 nosorožec 107
 oprásen и сл. (словен.) 388,
 389
 oťсь 98, 99
 oťсь 92

pekó 118
 po domácku 173
 po paňsku 173
 po česku 173
 pop- 159—171
 ptašek 106
 pustota (словен.) 384
 pьchati 97
 sajevec 472
 sákatı 100
 stráža (словен.) 118
 stь(d)za, stьga 89, 101, 102
 světýčь 91
 съ 99
 šta = (vi)š + ta 343
 teža 92
 tьlcati 95
 volčič 472
 vьсь, vьchъ 88, 97—99,
 100—102
 wloczega 96, 104
 zemlé 118
 zlatigъ, zlatikъ 97
 zrcálo и сл. 100
 znakъ 91
 ženska и сл. (словен.)

Несловенски језици

aesculus 340, 389
 aiškintelis 341
 aizkanda 340
 Anguron 384
 Arena Alba 250
 Barbanna 340, 382
 βαθάλη 383
 bégioju 90
 βελεαστόβου 385
 βραβεύς 383
 caecus 342
 calque linguistique (израз)
 332
 casagium 341, 384
 cella 329
 cellarium 329

circus 383
 conspiratio 266
 darijant- (хитит.) 341
 Elbing 340
 favoriser 352
 ФОРМИГЕ 383
 γολοινά 383
 Hungaria 112
 illex 340
 κίρκος 383
 Λεασκόβτζου 385
 Lemannus 340
 λογάνδα 330
 locanda 330
 merga, merge 91

поха, поxia 91
 pagalbininké 90
 palatium 329
 palazzo 330
 peristerion 385
 ΠΟΙΝΤΗΣ 393
 Salsores 112
 sarca 340
 szařkas 340
 šarq 340
 tauro 383
 tragódia 383
 se transvaser 352
 tutsaq 384
 vřšni-, vřšnya 91

III РЕГИСТАР ИМЕНА

- Adelsberger Franjo** 433
Adlešić-Popović 461
Aitzetmüller Rudolf 341, 378
Ajeti Idriz 389
Акимова Ана 379
Алексић Радомир 395
Altbauer Moše 450
Andersen 417, 422
Андоновић Андон 452
Андрейчин 189
Андрић И. 429, 435, 436
Andrović J. 189
Ankeria Santeri 382, 461
Арнолд Ђура 57
Арсенијевић Нада 436
- Бабић Владимир** 213—224
Бабић Славна 389
Badžuga Rudolf 462
Бајец Антон 341, 379, 462, 463, 471
Баков Јаша 473, 474, 476—478
Bally 306, 344—350, 354, 358—360, 366, 371
Банашевић Н. 425, 429
Bantam Tone 462
Бањац Ђуро 415, 419, 421
Барац Антун 429
Barbarić Štefan 462
Варић Ненгрик 340, 341, 382, 390, 443
Баришић Фрања 379
Барјактаревић Мирко 447
Бартоли 331
Барца 433
Батисти 335
Ваš Angelos 462, 464
Ваš Franjo 462
Башић М. 153
Беговић Милан 55
Bezlej France 339, 376, 382, 444, 463
Беклунд Астрид 265—271
- Белић Алексадар** 1—16, 29, 94, 96—98, 101, 102, 109, 117—131, 159, 161, 170, 175, 178, 191, 195, 205, 237—239, 243, 253—256, 262, 263, 273, 275—277, 280, 304—311, 313, 314, 326, 328—330, 337, 339, 342, 344—373, 376, 379, 382, 397, 398, 400, 408, 411, 415, 416, 420, 421, 423, 426, 429, 433, 436, 445, 446, 450, 451, 462
- Бенешић Јулије** 416, 443
Вепчина Марјан 462
Беркет 334
Беркорес Отон 471
Бернекер 102, 161, 165, 166, 169, 170
Berčić Branko 462
Bizjak Zvonko 339, 446, 469
Бильня Микола 475
Биндел Ђ. 476
Бодјански 293
Бодуен де Куртене 89, 92, 94, 109, 122
Божовић Божидар 416
Божовић К. 159
Веаrleux Léon 180, 185
Веаumarchais 58
Боранић 398, 402
Borko Božidar 463
Böhnece Valter 463
Бошковић Радосав 91, 101, 349, 354, 379, 398, 429, 445, 452
Врабес Ј. 398, 414, 435
Брај Луј 445
Брајковић 134
Brandenstein Wilhelm 341, 378, 382
Брант Роман 295
Братанић Б. 326—329, 381
Breznik 471
de Bray, R. G. A. 458
Брдарски Душко 452

- Брикнер 90
 Брдић 119
 Вргчић Vera 463
 Броз 402
 Брех Олаф 337
 Бругман 90, 91, 93, 95, 109, 173, 187, 225, 227, 297, 339
 Бубић Мухамед 398, 399, 450
 Vidal Andrej 462, 463
 Будмани 189, 247, 279
 Будимир Милан 379, 383, 389, 390
 Будински Јанко 475
 Булат Петар 189
 Bulovec Štefka 463
 Вупс Stanko 463
 Буслајев 88
 Бушетић Т. 163
- Вајагић Б.** 439
 Вајан А. 39, 44, 105, 139—141, 143, 175, 181, 191, 196, 198, 200, 202, 341, 342, 380, 384, 395
 Вајнгарт Милош 396, 398
 Vajs Jozef 396, 450
 Вакарелски 326
 Ваљавец 118
 Ван Вејк Никола 379, 396, 445
 Vendryes 349, 354
 Васић П. 439
 Vachek 393
 Váša Pavel 189
 Vašica Josef 450
 Великановић Иса 57, 415
 Веселовски 292, 294
 Видаковић Милован 3
 Vidmar Josip 471
 Видоески Божо 452, 453
 Винавер Станислав 377, 416—418, 420, 422, 434
 Винај Матеј 475, 477
 Виноградов В. 13, 193
 Винокур 10, 11, 270
 Виња Војмир 331, 332, 399, 418, 429
 Влајинац Милан 232, 439, 441
 Влчек Јарослав 298, 301
 Vodovnik J. 468
 Voglič Pavle 464
 Водник Б. 298
 Vodušek Božo 471
 Vozlić Pavle 465, 473
- Волтићи 95
 Volf Janko 473
 Вондрак 91, 96, 187, 191
 Vorenc 472
 Враз Станко 289, 301, 463, 466, 469, 473
 Врцел Тамара 379
 Врчевић Вук 230
 Вујадиновић С. 439
 Вујовић Лука 375—452
 Вукадиновић 422
 Вукмановић Јован 439
 Вуковић Јован 203, 274, 321, 343, 375—452
 Vukomanović Nevenka 402
 Вуловић Свет. 153
 Vučković Gavrilo 434
 Вушовић Д. 17, 18, 20, 26, 31, 160, 202
- Гаваци М.** 326, 334, 465
 Гавела Ђ. 425, 430
 Gavrilă Aurel 376, 390
 Гај 430
 Gajšek Karel 464
 Галацан Г. 380
 Gallis Arne 380
 Гарашанин Милутин 395
 Gaston-Banović Géneviève 390
 Gebauer 189, 194
 Геземан Г. 300
 Георгијевић Крешимир 243, 244, 287—304
 Георгијевић Свет. 133—149, 402, 436
 Gerlanc Bogomil 464
 Геров 185, 195, 197
 Гете 241, 418, 421
 Главинић 134
 Glaser Janko 464
 Glonar Joža 467
 Глушац Слободан 377
 Golob Srečko 464
 Гопић Ј. 121
 Gorjanec Martin 464
 Гошев Ив. 396
 Grabovec Filip 425
 Grafenauer Bogo 464, 470
 Grafenauer Ivan 464, 465, 467, 470
 Grad Anton 390, 473
 Gradišnik Janez 471
 Gradnik Alojz 442
 Грбић М. 380

Grives Franc 341, 396, 465, 470
 Григорович 293
 Грицкат Ирена 87—110, 375—452
 Groebming Adolf 465
 Grošelj Milan 342, 383, 390, 391, 470, 473
 Грубачић Емилија 391
 Грубор Ђуро 445
 Грујић Рад. 426
 Gspan Alfons 465
 Guberina Petar 43, 435
 Гундулић 23, 145
D
 Damiani Enrico 343, 446
 Даничић Ђ. 6, 22, 23, 39, 176, 179, 184,
 192, 200, 205, 242, 275, 313, 320,
 321, 328, 410, 419, 429, 431—433
 D'Agonco Gianfranko 463
 Даскаловић Гаврило 427
 Деановић М. 188, 332, 333, 422, 444, 445
 Debevec Ciril 464
 Дебелковић Д. 159
 Debreczeni Jozsef 391
 Дела Бела 103
 Delbrück 173
 Delibašić Vera 435
 Деметер Димитрије 432
 Демокрит 333
 Дероко Александар 440
 Despica Vladan 402
 Dieth Eugen 378
 Dickmann Ernst 343, 380
 Димитријевић Рашко 415, 418, 421
 Димитријевић Тодор 232
 Димитровски Тодор 453, 457
 Димовић Милан 418
 Дискол Аполоније 365
 Džuska Marija 382
 Dobrovoljc France 465
 Добровски Ј. 3—5, 298, 299
 Dolenc Janez 468
 Domi Kasim 391
 Домјанић Драгутин 57
 Dornik Ivan 464, 466, 471
 Драгић Милорад 440
 Драгутиновић Миодраг 402—405, 408,
 409
 Држић Ђоре 146
 Држић Марин 143, 146
 Дробњаковић Боривоје 440
 Дурковић-Јакшић Љубомир 430

Дучић Јован 6, 55
 Дучић С. 160, 189
Ђ
 Ђерић В. 144
 Ђоковић Дивна 450, 452
 Ђорђевић Мирослав 430
 Ђорђевић Тихомир 442
 Ђурђевић И. 23
 Ђурић Александар 419
Е
 Егблум 88, 91—93, 106, 107, 109, 340,
 380
 Елезовић Г. 164, 194, 195, 207, 303, 343,
 380, 383, 391, 392, 394, 422, 437
 Endzelin 180, 199
 Ердџановић Ј. 135, 144
Ж
 Желас 437
 Žerjav Albert 471, 473
 Жежељ Андра 402—405, 408, 409
 Живановић Ђорђе 419
 Живковић Драгиша 398, 400, 405, 419,
 450
 Живковић С. 225—228, 400, 405, 415,
 418, 419, 431, 445, 450
 Житек Јосип 290
 Žiranič 470, 471
З
 Зигелъ Т. 37
 Зима Лука 290
 Zihert Boris 473
 Златарић 139
 Зографски Христо 453
 Zorzut Ludvik 473
 Зубац А. 421
 Zupanič Niko 473
И
 Иванова Филимена 454
 Ивић Алекса 133, 426, 447
 Ивић Милка 173—212, 344—373, 375—
 452
 Ивић Павле 179, 203, 252—259, 334—
 343, 375—452
 Ившић Стјепан 117—122, 124, 125,
 127—131, 254, 255, 258, 325, 326,
 342, 380, 384, 423, 426
 Илешкић 97
 Илић Војислав 6, 55
 Иљоски Васил 454, 457
Ј
 Јагић Ватрослав 7, 93, 109, 118, 152,
 202, 237, 242, 256, 287, 288, 292,
 293, 296, 298, 445, 451

- Јагодић Рудолф 451, 452
 Јакопсон Р. 267, 270, 341, 380
 Јаковљевић Милан 437
 Јакшић Ђура 6
 Јаневски Славко 454
 Јанковић Даница 442, 454
 Јанковић Емануило 431
 Јанковић Љубица 442, 454
 Јанковић Ненад 440
 Јанкулов Борислав 447
 Јањић Б. 405
 Јањић Чед. 384
 Јевтић Јелена 392
 Јернеј Josip 332, 431
 Јесперсен 264, 393
 Јиречек К. 36, 43, 151, 296
 Јовановић В. Ђ. 440, 441
 Јовановић Живорад 431
 Јовановић М. 425
 Јовићевић А. 160
 Јовичић М. 406, 411
 Јулиус Ђука 447
 Јуревић 405
 Јуришић Бл. 124—126
- К**alan Pavle 465
 Калши Х. 391, 392, 394
 Кангрга Ј. 320
 Капетановић Мехмед-бег Љубушки 232
 Сарруссини Г. 189
 Караџић Вук 3—7, 9, 10, 15, 18, 22,
 40, 103, 141, 177—179, 181, 186,
 190—192, 194, 197, 198, 202, 229—
 236, 241, 275, 280, 281, 290, 291,
 303, 304, 308, 309, 311, 319—321,
 330, 372, 419, 429—433, 442
- Kardelj Edvard 465
 Karłowicz Jan 181
 Каровски Л. 161
 Касандрић 333, 334
 Катачић 433
 Kelemina Jakob 341, 384, 465, 470
 Келер Готфрид 415, 421
 Келески Круме 454, 456, 457, 460, 461
 Кидрич Франце 445, 465, 471, 473
 Kisić Ćedo 407, 434, 435
 Китаноски Дано 459
 Кићовић Мираш 426, 431, 440
 Клаић Братољуб 252, 402, 408, 419,
 421, 444
- Клајн Х. 435
 Klemenc 473
 Кнез Zdenko 466
 Kniezsa István 381
 Кнутсон 91, 92, 94, 109
 Ковач Дюра 475
 Ковач Михаило 475
 Kovačić Anton 466
 Kovačić Goran Ivan 422, 425
 Ковачевић Божидар 48, 415, 419, 426,
 431, 450, 452, 454
 Ковачевић Јован 426
 Ковачевић Србислава 408
 Kokolj Miroslav 466
 Колар Ј. 296—299, 301
 Kolarič R. 471
 Конески Бл. 453—457, 460
 Конеска Милица 455
 Корепниќи Izydor 240
 Кошитар 113, 237, 243, 291, 327, 426
 Kopriva Alfonz 471
 Corso Raffaele 463
 Корубин Благоја 457
 Корш Ф. Ј. 295
- Kos Milko 341, 384, 462, 466, 470
 Kos Stanko 466
 Костељник Т. 474, 476
 Костић Александар 440
 Костић Драг. 154, 442
 Костић Ђорђе 396, 397
 Костић Лаза 6
 Костић Мита 431
 Костић Михајло 447
 Костовски Јован 457, 460
 Kotnik Janko 343, 466
 Kotnik France 466
 Кочић 428, 429, 432
 Качић А. 303
 Koštial Ivan 463, 466, 467
 Кошутић Радован 52, 63, 380, 434, 446
 Krefl Bratko 466
 Крижанић Ј. 112, 302
 Kristan Svetko 472
 Крклец Густав 47—86, 415
 Gronia Arturo 343, 442, 463
 Крстић Зденка 391, 392
 Crusius Martin 463
 Kruševac Todor 432
 Куен Хедервари 292

- Кукуљевић Иван 432
 Куљбакин Ст. 396, 426
 Купн 206
 Куприн А. И. 420
 Kuret Niko 466
 Kurz Josef 450
- Л**алевић М. С. 384, 403, 408, 409, 419, 437
 Лалић Михаило 271, 434
 Лалић Радован 377, 420
 Лант Хорас 457
 Левков Димче 457
 Левстик 292
 Legiša Lipo 466
 Лењин 376, 377
 Lehr-Splawiński Tadeusz 380
 Лескин 90, 95, 109, 247, 297
 Лесковац Младен 384, 445
 Lipoglavšek-Rakovec Slava 467
 Lovrak Zora 437
 Логар Јанез 375, 461—473
 Logar Tine 467
 Локранц 93, 101
 Ломоносов 3, 4, 13
 Лондон Џек 422
 Лопатић Р. 134, 135, 256
 Ludvik Dušan 467
 Лукић Н. 420
 Лукман Франс 467
 Лутовац Милисав 447
 Луцерна Камила 240, 302
- Љ**ацки 298
 Ljubić Pere 432
 Љубиша Стјепан Митров 20, 23, 275, 284
- М**авер Ђовани 331, 340, 385
 Магарашевић Б. 431, 451
 Мажуранић Б. 119, 121, 432
 Мазалић Ђоко 384
 Mazon André 343, 457
 Meyer Karl 122, 396
 Мајнарић Н. 333
 Maioan Alexandru 392, 437
 Макаговић Е. 467
 Маковаљски 333
 Максимовић Десанка 435
 Mal Josip 464
 Маленко Димче 457
- Малецки М. 97, 335
 Мамузић Илија 402—405, 408, 409, 415, 419, 437, 438
 Мано-Зиси Ђорђе 395
 Манцони 334
 Мар 351, 376
 Маретић 21, 205, 206, 275, 277, 282, 306, 433, 446
 Марић Растислав 384, 393
 Марковић Мирослав 385, 393, 458
 Марковић Светозар 312—323, 385, 386, 409, 410, 441
 Маркс 376
 Марсили Алојзије Фердинанд 111, 113—115
 Марузо 306
 Марулић Марко 331, 429, 430, 432, 433, 435
 Marušić Branko 464
 Маџас Лјерка 438
 Масарик Т. Г. 297
 Maslić Ferdinand 420, 445
 Масловски Владимир 381
 Матијашевић Иван Марија 333
 Матић С. 426, 432, 442
 Matić Tomo 386, 425
 Matičetov Milko 442, 463, 465, 467, 468
 Matthews 342, 343, 381
 Matl Josef 340, 386, 468
 Мауџес Jože 468
 Махал Јан 241, 297, 298
 Machek Václav 382
 Маћнић Jože 467
 Маћнић Mirko 467
 Меданић 422
 Möderndorfer Vinko 468
 Менчетић Ш. 146
 Мерингер 237, 243
 Messing Gordon 349
 Методије 15
 Мешчанинов И. 351
 Мијатовић С. 163
 Микаља Јаков 332, 431
 Миклошић Франа 39, 90, 105, 109, 113, 153, 165, 174, 183, 197, 198, 205, 206, 237, 243, 287, 289—304, 327, 432, 468, 471
 Микола 91
 Мikuž Stane 468

- Микуличић 120
 Микуш Р. Ф. 344—373
 Милаковић Ј. 298
 Миланковић М. 451
 Милановић Бран. 410, 411, 413, 451
 Милас М. 139, 160
 Милевски 93, 106
 Милер В. 206
 Милер Орест 293
 Милетић Бранко 22, 159, 197, 432
 Милетић Владета 411
 Милићевић Милан 179
 Миловић Стеван 393
 Милосављевић Драг. 432
 Милошевић Милеса 438
 Милутиновић Милан 420
 Милутиновић Сима 19, 27, 28, 32
 Miņaiķ France 468
 Мирковић Лазар 151, 154, 426, 427
 Митропан П. 420
 Мићовић В. М. 386, 441
 Михаиловић В. 232
 Михаиловић Љубомир 393
 Михајловић Борислав 451
 Мицкјевич Адам 297, 302
 Mišić Fran 468
 Младенов Ст. 164, 170, 396
 Младеновић Јован 333
 Mlakar France 471
 Moder Janko 468
 Мојашевић Миљан 420, 442
 Molcaṭiu Moise 393, 394
 Morandi L. 189
 Московљевић Милош 423, 444
 Мошин Вл. 36, 39, 42—45
 Мркаљ Сава 431, 445
 Мудри М. 476
 Mulić Malik 420
 Мурко-Арнери Јелка 288
 Мурко Владимир 287, 288, 468
 Мурко Матија 154, 237—244, 287—304,
 450, 463, 464, 466—468
 Мусић 275, 277
 Musulin Stjepan 444
 Mušicki Lukijan 22, 27, 28, 32
 Мушкатиновић 229, 232—234

Нађ Гаврило 375, 473—478
 Назор Вл. 55, 56, 60, 433
 Накић 189

 Nanut V. 462
 Nahtigal Rajko 341, 377, 379, 381, 386,
 396, 468, 470
 Недељковић Душан 451, 458
 Недић Боривоје 411, 414
 Ненадовић Матеја 9
 Нидерле Л. 242, 298, 299, 395
 Никић Љубомир 442
 Николић Берислав 375—452
 Николић Рајко 441
 Nikolić Ferdo 438
 Новак Арне 292
 Novak Vilko 381, 468
 Новиков 229, 293
 Новаковић Н. 160, 438
 Новаковић Ст. 35, 36, 43, 237, 248

Његош 5, 6, 17—33, 188, 230, 274, 282,
 426, 429

Обнорски 11, 12
 Обрадовић Доситеј 229, 232, 280, 425,
 430
 Обрадовић Драгољуб 393
 Ozvald Karel 469
 Олејаров 476
 Омбредан А. 260
 Ohnesorg Karel 259—264
 Orel Rihard 469
 Остојић Тихомир 298
 Отрембски 88, 89, 109, 162, 166
 Osvirk Anton 339, 445, 469, 471

Павичић 256, 257
 Павловић Миљивој 259—271, 320, 377,
 386, 395, 427, 435, 438, 442, 458
 Павловић Радослав 448
 Palazzi Fernando 190
 Палмотић 23
 Панић Суреп Милорад 427
 Панкончели Галција 262
 Пантелић Душан 159
 Папуга Еуген 476
 Пари Г. 300
 Пастрнек 293, 298
 Pashainer Franc 471
 Пацел Винко 432
 Паунов А. 386, 441
 Педерсен 94, 109
 Пејаковић Стјепан 432
 Рејџиновић Н. С. 386

- Пеливанов 266
 Pellis Ugo 335
 Perić Aleksandar 444
 Перунски 477
 Peruško Tone 424
 Peršić Niko 469
 Петира Станислав 287
 Петковић Влад. 113, 152
 Петковић Ранко 393
 Петковић Часлав 421
 Петковски Радослав 458
 Petré Fran 469
 Петровић Бошко 415, 421
 Петровић Коста 420
 Петровић Милан 432
 Петровић Петар 441, 448
 Петровић Теодора 432
 Petrović E. 257, 381, 395, 423, 424
 Петрушевски Д. М. 458
 Печијаре Ордан 458
 Пио Рајна 300
 Piran Leo 471
 Пипин А. Н. 292—294
 Pirnat Anton 469
 Piskernik Angela 469
 Pitamic Leonid 387, 470
 Планчак Е. 477
 Платон 293
 Peteršnik 178, 180, 189, 195, 202, 205,
 206, 209
 Погодин М. 293
 Рокон Јоже 469
 Покорни Ј. 162, 170
 Poldau 393
 Поленаковић Х. 455, 458, 459
 Поливка Ј. 297, 298
 Пољанец Радослав 438
 Pop Sever 334—339
 Попова Т. 160
 Поповић Влада 432
 Поповић Вук 230
 Поповић Душан 448
 Поповић Ђ. 113
 Поповић Иван 159—171, 323—334,
 375—452
 Поповић Милко 397
 Поповић Павле 151—154, 288
 Поповски Константин 459
 Поповски Стале 459
 Потребња 90, 91, 109, 187
 Potokar Tone 443, 444
 Прајс 293
 Предић Св. 411, 421, 435
 Прелвиц 162, 169
 Преображенски Никола 469
 Прешерн 292
 Продановић Јаша 232, 417
 Пуљевски Ђ. 170
 Пучковски 261
 Пушкин 11, 13, 16, 47—86, 297, 415, 420
Рабле 417, 418
 Ravbar Miroslav 470
 Радичевић Бранко 5, 6, 429
 Радовановић В. 161
 Радовић Ђуза 434, 435
 Радовић Митар 411
 Радовић Огњан 393
 Радојичић Ђорђе 151—157, 427, 428,
 432, 433, 445
 Радојичић Надежда 428
 Радојичић Никола 35—45, 111—115, 387,
 428
 Радонић Јован 293, 428
 Radu Flora 393, 394
 Радуловић Јован 387, 421, 428, 443
 Рајић Велимир 63
 Рајић Јован 112
 Ракић Вићентије 426
 Ракић Војин 393
 Ракић Милан 6, 52, 55
 Рамовш Фран 335, 339—343, 371—373,
 381, 387, 444—446, 462, 463, 468—
 470, 471
 Рањина Н. 146
 Рац В. 477
 Рацин Коста 461
 Рачки 135
 Резњиков Ј. 378
 Рељковић 139
 Решетар Милан 22, 25, 118, 124, 138—
 141, 143, 146, 176, 184, 198, 199,
 202, 203, 256, 298, 332, 444, 445
 Рибарић Ј. 160, 335
 Ries 339, 376
 Ристовски Блаже 459
 Ристановић Сава 438
 Ристић Св. 320
 Ритер Витезовић 111—115

- Robič Maks 459
 Roganovič L. 170
 Rozvadovski 94, 109, 306
 Ronжа (Ronjat) 260
 Rončevič Nikola 415, 421
 Рудњицки 105
 Ružić Hariton Rajko 405
 Rupel Mirko 451, 465, 470, 471
- С**авић М. 418, 421
 Савић-Ребац Аница 418, 421
 Sadnik Linda 341, 381
 Salvini Luigi 471
 Салтиков Шчедрин 420, 421
 Сапир Е. 260
 Сарајлија М. С. 427
 Светић 370
 Северьянов С. 185
 Секулић Исидора 83, 411, 413, 420, 451
 Селаковић М. 411, 421
 Сенић Нада 375—452
 Сервантес 422
 Сивч Г. 477
 Сидл И. 260
 Сикс Ј. 261
 Симић Стој. 387
 Синдик Илија 245—251
 Скарић В. 113
 Скок Петар 97, 329—331, 340, 387, 388,
 395, 424, 433, 435, 444—446, 450,
 471
 Slodnjak Anton 471
 Smerdu Franjo 471
 Смиљанић Тома 459
 Смичиклас 256
 Смодлака Јосип 388
 Smolej Viktor 471
 Sobestjanskij I. M. 242
 Собољевски 294
 Sovrè Anton 463, 473
 Сосир 267, 346, 354, 371
 Срезњевски И. 11, 293
 Стаљин 376
 Стаматоски Трајко 460
 Станислав Јан 9
 Станић Милија 378, 402, 412
 Станковић Живојин 443
 Stanković Milan 393
 Станојевић М. 169
 Станојевић Ст. 152, 293
- Стевановић М. 17—33, 179, 197, 199,
 202, 207, 312—323
 Стевовић Игрутин 406, 413, 441, 443,
 451
 Стејић Ј. 230
 Стефановић Павле 397
 Стојановић Љуб. 143, 151, 152, 174,
 237, 275, 277, 430
 Стојићевић Александар 272—287, 414
 Стратимировић 430, 431
 Строхал 139
 Стули 95, 141, 142
 Суботић Јован 432
 Суков 261
 Сучевић Милан 433
- Т**абак 405, 414, 417, 422
 Тановић Стеван 460
 Tanhofer Tomislav 414
 Тарановски Кирил 47—86, 380, 414,
 433, 434, 446
 Тарановски Теодор 42
 Таховски Атанас 460
 Темков Славчо 460
 Tesnière Lucien 335, 343, 381, 472
 Tentor Mate 470
 Terpy Vogo 472
 Terstenjak Anton 470
 Тијан П. 127, 129
 Тимофејев 440
 Tiran Ernest 472
 Tihic Gverin 426
 Toldi György 394
 Томазео 333, 334
 Томановић Васо 245—251, 375—452
 Tomišek Josip 472
 Томић Миховил (Мијат) 303
 Томић Светозар 448, 449
 Томљеновић Г. 134, 139
 Томовић И. 160
 Tomšić France 343, 471, 472
 Торндајк Е. Л. 260
 Totar Mate 473
 Тошев Крум 375, 452—461
 Traven J. 464
 Trávníček František 189, 206
 Трифонов Ђорд. 396
 Трифуновски Јован 449
 Trifunović Sofija 394
 Трнски Иван 57

Trtanj Erna 439
 Trubar Primož 464—466, 470, 472
 Трубецкој 94, 106, 262, 263
 Трупуцко Јózef 342, 382
 Туцовић Димитрије 392

Ђирило 10, 15
 Ђоровић В. 151, 154
 Ђоровић-Љубинковић Мирјана 395
 Ђурчин Милан 302

Ўгринова Рада 461
 Ude Lojze 472
 Ујевић Тин 55
 Unbegaun Boris 341, 381, 388
 Урошевић Атанасије 449
 Uršič France 473
 Ушаков 180, 181, 185, 189, 200

Фангеш И. 333
 Фасмер М. 250, 251, 298
 Feigelj Damir 462
 Felaher Julij 464
 Филиповић Миленко 423, 425, 429, 449
 Филиповић Рудолф 394, 446
 Филипсон 333
 Finžgar Fran 464
 Fink Franc 471
 Флоринский Т. 35, 37, 43
 Фортунатов Ф. 295
 Frol Ivo 414
 Fouché Pierre 340, 389

Havers W. 376
 Хавранек Б. 287
 Heimbach 37
 Хајнцел Рихард 292
 Хала Б. 261
 Халими К. 391, 392, 394
 Хам Јосип 252—259, 451
 Харамбашин Аугуст 57
 Haurlmann Ljudmil 470
 Хекторовић 334
 Хергошић Ива 422
 Херлер 301
 Хирт 94, 109
 Хмјеловски П. 300
 Хомер 333
 Horák Jiří 243, 298, 300, 301
 Хорн 265
 Hrabeč Stefan 343

Храсте Мате 323—325, 375—452
 Хрваћанин Јованка 415, 439
 Хромин Ј. 477
 Hubschmid Johannes 382
 Хујер Олджих 238, 298, 445

Camplin Ivan 463
 Царцарачевић М. 420
 Цвијих Ј. 133
 Zwitter Albert 473
 Czörnig 464, 470
 Цесарић Добриша 55
 Цицерон 293

Чапко Јаким 477
 Чарнојевић 134
 Černić Mirko 471
 Чернишевски 292
 Чикобава 377

Шајновић Иво 213, 216, 217
 Шамић Мидхат 378, 422, 435, 436
 Шантић Алекса 55
 Шарик Иларион 477
 Šarinić Josip 439
 Шафарик Павле Јосиф 43, 152, 153,
 238, 298, 301, 459

Шахматов А. 11, 94, 106, 109, 119, 130,
 178, 179, 185, 189, 191, 192, 198,
 294, 295, 339, 377, 497

Шаулић Аница 229—236, 389, 435, 443
 Šašelj Joso 471, 472

Шекспир 407, 411
 Шеноа Милан 389
 Шијковски 298
 Šimić Stanislav 422
 Шкарка Антонин 380

Škerlj Stanko 339, 340, 378, 394, 452,
 470

Шкроб Зденко 378
 Schleicher 206
 Šlebinger Janko 463, 464, 467
 Šmalc 471

Schmidt Vlado 471

Шмит Ерих 292

Шо 394

Шобајић Петар 432

Šolar Jakob 339, 343, 378, 382, 446, 469,
 471, 472

Шопов Ацо 461
Шоптрајанов Ѓорѓи 461
Шоћ Перо 389
Špiler Franc 472
Schreiner 473

Steinhauser Walter 340, 389
Штерн Вилхелм 260
Štefančić Ante 472
Шчепкин В. 295

ИСПРАВКЕ И ДОПУНЕ

Уз критику В. Томановића „Д-р Илија Синдик, Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV стољећа — САН, Посебна издања, књ. CLXV, ист. инст. I (1950) 1—175“ треба додати још ово:

На стр. 247, после свршетка првог пасуса (о имену Сутвара):

„За постанак речи Сутвара (која се налази и на другим местима на Корчули и територији негдашње Дубровачке републике с овом већ запаженом „хибридном“ цртом, P. Skok, Slav. i Rom. 206) важан је облик Сутовара (записан у једном турском тефтеру из 1523 год., И. Синдик, Душаново законодавство у Паштровићима и Грбљу, стр. 168), које претставља старији облик ове речи, јер *o* у Суто- одговара *o*калу *a* другог слога у Sancta (као у „Sutomišćica“ од „Sancta Eufemia“, „Stomogina“ од „Sancta Maria“, P. Skok, op. cit.)“.

На стр. 248, ред 19 одоздо иза речи „contrata de Resi“ треба додати „која се и данас зове Риза“.

На стр. 251, после свршетка првог пасуса (о имену Рисан):

„Ако ова реч одговара „stvnjem. *rīsan* „pluere, stillare“, srvnjem. *rīsl* „kiša“ (reis-)“, Н. Barić, Ilirske jez. st. 8, не треба претпостављати „da se u том имену крије индигена ријеч за ријеку“ (7). За такво објашњење потребно је прво претпоставити да се данашњи бококоторски залив замишљао као река и да се тако називао, а онда тек на темељу такве претпоставке поставити другу, да је Рисан добио назив по заливу у којему се налази. Ако „grčki pisci nazivaju taj zaliv riјekom“ (ib.) то мало казује: Грци су могли имати криву претставу о том њима мало познатом заливу, али домаће илирско становништво, које је према овом тумачењу дало име Рисну, познавало је боље овај залив. Пошто *rīsan* значи „pluere“, *rīsl* „kiša“, ако се ове речи доводе у везу, најближе је претпоставити да је Рисан добио своје име по оној истој особини по којој су своја имена добила и места: Dāždanskō „seoce u Bosni“, Dažnica „selo u Bosni“ (Ak. R. II, 320, 323), Kiševac „mjesto u Srbiji“ (V 12). Рисан се налази близу Црквица које су познате као место са највећим воденим талогом у Европи. У Рисну често пада киша, док је у другим местима Боке узалуд очекују“.

На стр.	92	ред	16	одозго	треба	boљничагъ	м.	bolničaгъ
„	„	109	„	14	„	иза речи affriquée	треба	дати siffiante
„	„	120	„	8	„	треба	заједнице	м. паједнице
„	„	123	„	16	одоздо	„	акцентуација	м. акцентуаци
„	„	127	„	1	одозго	„	говору	м. гдвору
„	„	130	„	4	„	„	јужночкавске	м. јожночкавске
„	„	181	„	4	одоздо	„	Jan	м. Ján
„	„	181	„	4	„	„	Kraków	м. Krákw
„	„	190	„	2	одоздо	„	Palazzi,	Novissimo dizionario
„	„	257	„	4	„	„	samo	м. s mo
„	„	266	„	14	одозго	„	моменат	м. момвнат
„	„	276	„	13	одоздо	„	релативни	м. ралативни
„	„	349	„	14	одозго	„	свој	м. сво
„	„	379	„	17	„	„	slovansko	м. slovensko
„	„	381	„	20	одоздо	„	Sibiu	м. Sibin
„	„	391	„	14	одозго	„	Z. Krstić	м. Ž. Krstića

Молимо читаоце да у XVIII књизи ЈФ исправе следеће грешке:

На стр. 174 ред 11 одоздо треба Шантићевој м. Илићевој.

Испод приказа бр. 308, 414, 656 и 717 у библиографији треба да стоје иницијали В. Т. (Васо Томановић) м. К. Т.